

ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN
KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ

YAŞAR TOKAY

TARAFINDAN

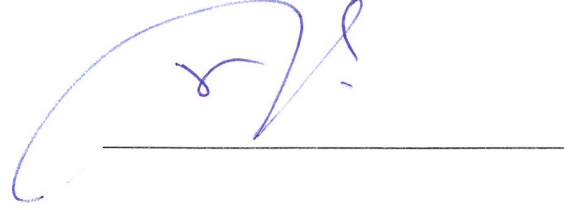
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ARALIK 2017

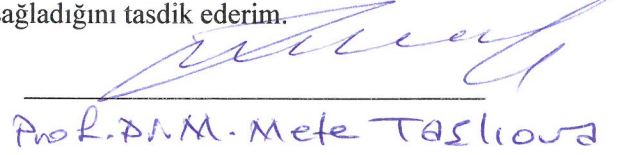
Tez Onay Sayfası

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

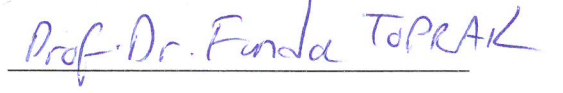
(Unvanı Adı ve Soyadı)
Enstitü Müdürü ✓

Bu tezin Doktora derecesi için tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

(Unvanı Adı ve Soyadı)
Anabilim Dalı Başkanı

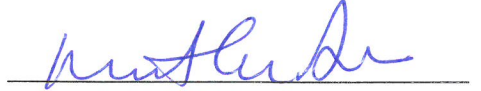
Okuduğumuz ve savunması dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

(Unvanı Adı ve Soyadı)
Danışman

Jüri Üyeleri

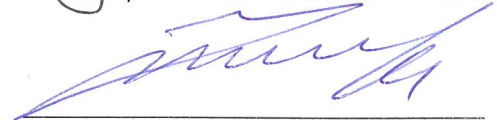
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Jüri Başkanı) (HÜ, ÇTL)

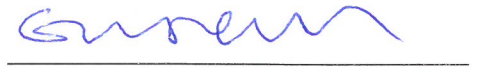
Prof. Dr. Funda TOPRAK (Danışman) (AYBÜ, TDE)

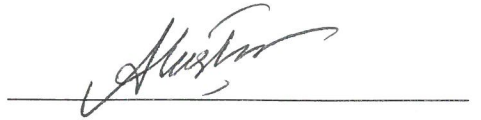
Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA (AYBÜ, TDE)

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (HÜ, ÇTL)

Doç. Dr. Akartürk KARAHAN (AYBÜ, TDE)

İntihal Sayfası

Bu tezin içindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZET

ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ

Tokay, Yaşar

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Funda TOPRAK

Aralık 2017, XXV+697 sayfa

Bu tez, 1391 tarihinde Memlük Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan Kitâbu Gülistân bi't-Türkî adlı eser üzerine yapılan bir Anlambilimi çalışması olarak oluşturulmuştur. Anlambilimi konuları Tümce Anlambilimi ve Sözcük Anlambilimi olmak üzere temelde iki ana bölümden meydana gelmiştir. Eserin hem Tümce Anlambilimi hem de Sözcük Anlambilimi konuları açısından çok zengin bir kaynak olduğu sonucuna varılmış ve çalışmada kullanılan yöntemlerin daha sonra yapılacak tezler için örnek teşkil edebileceği öngörülmüştür.

Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de ele alınan tümce anlambilimi unsurları, XIV. asır Kıpçak Türkçesinin tümce dizilişi ve yapısı ile tümcelerinin anlamsal boyutlarının bir hayli geliştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. VI. asırdan bu yana yazılı metinler vasıtasıyla gelişimini takip edebildiğimiz Türk dili, bu dönemde de kendine has özellikler göstererek hem tümce hem de sözcük boyutunda anlamsal işlevlerini geniş ölçüde geliştirmiştir.

Kitâbu Gülistân bi't-Türkî, Anlabilim açısından birçok yönden incelenmiş ve başlıklar halinde düzenlenmiştir. Eseri, hem Tümce Anlambilimi hem de Sözcük Anlambilimi konuları ile ele aldığımız çalışmamızda ulaştığımız temel sonuç, Türk dili tarihinde yazınsal metin olarak karşımıza çıkan tüm yapıtların kendi bağlamlarında ayrıntısıyla ele alınma ihtiyacının olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Kitâbu Gülistân bi't-Türkî, Anlambilimi, Memlük Kıpçak Türkçesi.

ABSTRACT

KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ

IN TERMS OF SEMANTICS

Tokay, Yaşar

Ph.D., Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Funda TOPRAK

December 2017, XXV+697 pages

This thesis was formed as a semantics study on Kitabu Gülistan bi't-Turkî which was taken in 1391 by Mameluk Kipchak Turkish. The themes of semantics have mainly come from two main parts, namely Sentence Semantics and Word Semantics. It is concluded that the work is a very rich source both in terms of Sentence Semantics and Word Semantics, and it is foreseen that the methods used in the study can serve as an example for later theses.

The elements of sentence semantics in Kitābu Gülistān bi't-Turkî, XIV. century is a period in which the semantic dimensions of the collectives have developed considerably with the sentence order and structure of the centuries old Kipchak Turkish. VI. Century the Turkish language, which has been able to follow the development through written texts since the middle of the century, has developed its semantic functions in both the sentence and the word dimension in a wide scale by showing its own characteristics in this period.

Kitābu Gülistān bi't-Turkî was studied in many ways in terms of Semantics and organized in titles. The main consequence of our work we have dealt with is the need to treat all the works that have emerged as literary texts in Turkish language history in their own contexts.

Key words: Kitābu Gülistān bi't-Turkî, Semantics, Mameluk Kipchak Turkish.

TEŞEKKÜR

Öncelikle, tezin her aşamasında bana rehberlik eden, bilimsel çalışma metotları konusunda tecrübelerini aktaran ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Funda TOPRAK'a;

Tezimizin içeriği hakkında yol gösterici düşüncelerini tarafımıza ileten ve yapıcı tavırlarıyla çalışmamıza yön veren hocalarım Prof. Dr. Nurettin DEMİR ve Doç. Dr. Mevlüt ERDEM'e;

Tam olarak anlayamadığımız ya da şüpheye düştüğümüz Arapça ve Farsça sözcüklerin okunuşuyla ilgili yardımları için hocam Prof. Dr. Faruk TOPRAK'a;

Tez hazırlama süreci içerisinde yaşadığımız sıkıntılar karşısında her zaman yanımda olan ve manevî desteğini her zaman hissettiğim dostum Arş. Gör. Nurdan BESLİ'ye;

Doktora sürecindeki yoğun çalışma takvimimi sabırla karşılayan ve her zaman yanımda olan eşim Pelin TOKAY'a ve hayatımıza yeni katılan gün ışığımız İnal Kağan TOKAY'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bu çalışma, TÜBİTAK'ın 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

BÖLÜM 1: GİRİŞ

1.1. GİRİŞ	1
1.1.1. Anlambiliminin Kısa Tarihçesi	1
1.2. YÖNTEM VE METODOLOJİ	3
1.3. LİTERATÜR TARAMASI VE TEMEL REFERANSLAR	8
1.4. TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİ VE ESERLERİ	10
1.5. GÜLİSTAN KİTABI VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ TERCÜMELERİ.....	16
1.5.1. Şeyh Sa' dî-i Şîrâzî Hayatı ve Eserleri	16
1.5.2. Şeyh Sa' dî-i Şîrâzî'nin Gülistân Kitabı	17
1.5.3. Türk Edebiyatında Gülistan Tercümeleri	19
1.5.4. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî ve Seyf-i Sarâyî	21
1.6. KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	26
1.7. SA'DÎ'NİN <i>GÜLİSTÂN</i> 'I İLE SEYF-İ SARÂÛYÎ'NİN <i>KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ</i> 'Sİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR	30

BÖLÜM 2: TÜMCE ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ

2.1. TÜMCE NEDİR?	39
2.2. TÜMCE ANLAMBİLİMİ İLE İLGİLİ TEORİ VE KURAMLAR	40
2.3. TÜRKÇENİN TÜMCE ANLAMBİLİMİ ÖZELLİKLERİ.....	48
2.4. BAĞDAŞIKLIK ÖĞELERİ VE TÜMCE ANLAMI	50
2.4.1. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Tümce Anlamı	51
2.4.1.1. Gönderim Nedir?	53
2.4.2. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Gülistan Tercümesi'nde Gönderimsel Bağdaşıklık Öğeleri	55

2.4.2.1. Eşgönderimli Tümceler	55
2.4.2.2. Eşgönderim Öğeleri Grafiği	61
2.4.2.3. Artgönderimli Tümceler	62
2.4.2.3.1. Artgönderim Öğeleri ve Kitabı Gülistān bi'-t-Türk.....	63
2.4.2.3.1.1. Adıl Kullanımı İle Artgönderim	63
2.4.2.3.1.2. İşaret Sıfatları İle Yapılan Artgönderim	66
2.4.2.3.1.3. Sözcük Gruplarıyla Yapılan Artgönderim	67
2.4.2.4. Öngönderim Öğeleri ve Kitabı Gülistān bi'-t-Türkī	69
2.4.2.4.1. Sıfat Tamlamaları Yapılan Öngönderim	69
2.4.2.4.2. Soru-Yanıt Tümceleri ve Kalıp İfadelerle Gerçekleştirilen Öngönderim	70
2.4.2.4.3. Kişi Adlarıyla Gerçekleştirilen Öngönderim	75
2.4.2.4.4. Söz Gruplarıyla Gerçekleştirilen Öngönderim	76
2.4.2.4.5. <i>kim/ki</i> Bağlacı İle Gerçekleştirilen Öngönderim	77
2.4.2.5. Artgönderim Öğeleri Grafiği	81
2.4.2.6. Gönderimsel Bağdaşıklık Grafiği	81
2.5. BİÇİMSEL-SÖZLÜKSEL BAĞDAŞIKLIK ÖĞELERİ VE BAĞLAÇLARIN (Conjunctions) TÜRME ANLAMINA ETKİSİ	82
2.5.1. <i>kim</i> Bağlacı ve Türmede Kullanımları	82
2.5.1.1. Açıklama Tümceleri Oluşturan <i>kim</i> Bağlacı	82
2.5.1.2. İki Farklı Türmeyi Bağlayan <i>kim</i> Bağlacı	85
2.5.1.3. Türmede kaçan Sözcüğü İle Beraber Zaman İfade Eden <i>kim</i> Bağlacı	86
2.5.1.4. Soru Tümceleri Oluşturan <i>kim</i> Bağlacı	87

2.5.1.5. Öngönderim Tümceleri Oluşturan <i>kim</i> Bağlacı	88
2.5.1.6. <i>kim</i> Bağlacı Grafiği	91
2.5.2. <i>dağı</i> Bağlacı ve Tümcede Kullanımları	92
2.5.2.1. İki Ayrı Tümceyi Bağlayan <i>dağı</i> Bağlacı	92
2.5.2.2. Ortak Özne Kullanımını Sağlayan <i>dağı</i> Bağlacı	93
2.5.2.3. Ortak Yüklem Kullanımını Sağlayan <i>dağı</i> Bağlacı	94
2.5.2.4. Tümcede Nesnelere Bağlayan <i>dağı</i> Bağlacı	97
2.5.2.5. Tümcede Eşitleme ve Karşılaştırma Anlamı Veren <i>dağı</i> Bağlacı.....	98
2.5.2.6. Ters Anlamlı Tümceleri Bağlayan <i>dağı</i> Bağlacı	100
2.5.2.7. <i>dağı</i> Bağlacı Grafiği	101
2.5.3. <i>illā</i> Bağlacı ve Tümcede Kullanımları	102
2.5.3.1. Ters Anlamlı Tümceleri Bağlayan <i>illā</i> Bağlacı	102
2.5.3.2. Olumsuz Eylemlerin Anlamını Pekiştiren <i>illā</i> Bağlacı	102
2.5.4. <i>çün</i> Bağlacı ve Tümcede Kullanımları	104
2.5.4.1. Açıklama Tümceleri Oluşturan <i>çün</i> Bağlacı	104
2.5.4.2. Şart Tümcelerini Bağlayan <i>çün</i> Bağlacı	105
2.5.4.3. Ters Anlamlı Tümceleri Bağlayan <i>çün</i> Bağlacı	106
2.6. ULAÇ BİÇİMBİRİMLERİ VE TÜMCE ANLAMINA ETKİLERİ	107
2.6.1. Anlam Açısından - <i>p</i> Biçimbirimiyle Kurulan Tümceler	107
2.6.1.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren - <i>p</i> Biçimbirimi	107

2.6.1.2. Eşzamanlı Olarak Yükleme Etkileyen ve Belirteç	
Görevinde Kullanılan <i>-p</i> Biçimbirimi (Belirteçleştirme)	111
2.6.1.3. <i>turur</i> Koşacının (Copula) Yardımıyla	
Eyleme Süreklilik (Durative Aspect) Anlamı Veren <i>-p</i> Biçimbirimi	112
2.6.1.4. <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacının Yardımıyla Eyleme Geçmiş Zaman Anlamı Veren <i>-p</i> Biçimbirimi	115
2.6.1.5. İkileme ve Yinelemelerle	
Tümce Anlamını Pekiştiren <i>-p</i> Biçimbirimi	118
2.6.2. Anlam Açısından <i>-pan/-pen/-ban/-ben</i> Biçimbirimiyle	
Kurulan Tümceler	122
2.6.2.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren <i>-pan/-pen/-ban/-ben</i> Biçimbirimler	122
2.6.2.2. Eşzamanlı Olarak Yükleme Etkileyen ve Belirteç Görevinde Kullanılan <i>-pan/-pen/-ban/-ben</i> Biçimbirimleri	123
2.6.3. Anlam Açısından <i>-mayın/-meyin</i> Biçimbirimiyle Kurulan Tümceler	124
2.6.3.1. Eşzamanlı Olarak Yüklemin Olumsuzluğunu Pekiştiren ve Belirteç Görevinde Kullanılan <i>-mayın/-meyin</i> Biçimbirimi (Belirteçleştirme)	125
2.6.3.2. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen <i>-mayın/-meyin</i> Biçimbirimleri	128
2.6.4. Anlam Açısından <i>-gaç/-geç</i> Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler	129
2.6.4.1. Tümce Anlamında Zaman Belirten <i>-gaç/-geç</i> Biçimbirimleri	129
2.6.4.2. Tümce Anlamında Durum Belirten <i>-gaç/-geç</i> Biçimbirimleri	130
2.6.5. Anlam Açısından <i>-a/-e</i> Ulaş Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler	130
2.6.5.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren	

-a/-e Ulaç Biçimbirimi	130
2.6.5.2. <i>turur</i> Koşacının (Copula) Yardımıyla Eyleme Şimdiki Zaman Anlamı Veren -a/-e Ulaç Biçimbirimi	131
2.6.5.3. Ters Anlamlı Eylemlerle Yinelemeler Oluşturan -a/-e Ulaç Biçimbirimi	132
2.6.5.4. <i>turur</i> Koşacının (Copula) Yardımıyla Eyleme Süreklilik (Durative Aspect) Anlamı Veren -a/-e Ulaç Biçimbirimi	132
2.6.6. Anlam Açısından - <i>ıçak</i> / <i>-içek</i> Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler	134
2.6.6.1. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen - <i>ıçak</i> / <i>- içek</i> Biçimbirimleri/ Zaman Açısından Belirteçleştirme	134
2.6.7. Anlam Açısından - <i>ğunça</i> / <i>-günçe</i> Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler	134
2.6.7.1. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen - <i>ğunça</i> / <i>-günçe</i> Biçimbirimleri	134
2.6.7.2. Tümcede - <i>e kadar</i> Anlamından Kullanılan - <i>ğunça</i> / <i>-günçe</i> Biçimbirimleri	135
2.6.8. Ulaç Biçimbirimleri Grafiği	137
2.7. TÜMCEDE ANLAM KARŞITLIĞI (TERS ANLAMLIK)	138
2.7.1. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratıcı Biçimbirimler	138
2.7.1.1. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratıcı <i>degül</i> / <i>dögül</i> Biçimbirimleri.....	138
2.7.1.1.1. Tam Anlam Karşıtlığı Yaratıcı <i>degül</i> / <i>dögül</i> Biçimbirimleri	138
2.7.1.2. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratıcı <i>yok</i> Biçimbirimi	141
2.7.1.2.1. <i>yok</i> X <i>bar</i> Karşıtlığı İle Kurulan Tersanlamlı Tümceler	141

2.7.1.2.2. <i>yokXçok</i> Karşıtlığı İle Kurulan Tersanlamalı Tümceler	142
2.7.2. Tersanlamalık Grafiği	144
2.8. <i>turur/durur/-tur/-dur</i> BİÇİMBİRİMİNİN (COPULA)	
TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ	145
2.8.1. Bağlı Biçimbirimlerle Süreklilik/Devamlılık Anlamında Kullanılan <i>-p</i> Biçimbirimi	145
2.8.2. Soru Adılları ve Biçimbirimleriyle Soru Anlamını Pekiştirme İşlevinde Kullanımı	149
2.8.3. Ada Eklenerek Anlamı Kesinleştirme İşlevinde Kullanımı	151
2.8.3.1. Tümcede Karşılaştırma Anlamını Pekiştiren <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	152
2.8.3.2. Tümcede Zıt Anlamlı Sözlere Birleştiren <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	153
2.8.3.3. Tümcede Özlü Sözlere, Değişler ve Atasözleriyle Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	153
2.8.3.4. Dinî Konularda Hüküm Vermek Amacıyla Kullanılan <i>turur/durur/-</i> <i>tur/-dur</i> Koşacı	154
2.8.3.5. Öznel İfadelerde Anlamı Pekiştirmek İçin Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-</i> <i>dur</i> Koşacı	155
2.8.4. Bağlı Biçimbirimlerle Geçmiş Zaman Aktarımında Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-</i> <i>dur</i> Koşacı	156
2.8.5. Sıralı ve Bağlı Tümceler Arasında Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	159
2.8.6. Tümcede Anlamı Etkilemeyen Pasif Kullanımlı	

<i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	160
2.8.7. Bağlı Biçimbirimlerle Şimdiki Zaman Aktarımında Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	162
2.8.8. Açıklama Tümcelerinin Oluşumunda Bağlayıcı Biçimbirimlerle Kullanılan <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	163
2.8.9. Tersanlamlılık Bağlantısını Pekiştiren <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı	167
2.8.9.1. <i>turur X degül</i> Zıtlığı	168
2.8.9.2. <i>yok</i> Biriminin <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı İle Kullanımı	169
2.8.9.3. <i>degül</i> Biriminin <i>turur/durur/-tur/-dur</i> Koşacı İle Kullanımı	170
2.9. GELECEK ZAMAN AKTARIMINDA KULLANILAN BİÇİMBİRİMLERİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ	171
2.9.1. -GAy Biçimbirimi	171
2.9.1.1. Tümceye Gelecek Zaman Anlamı Veren	
-GAy Biçimbirimi	172
2.9.1.2. Tümceye Yeterlilik Anlamı Veren -GAy Biçimbirimi	174
2.9.1.3. Tümceye Gereklilik Anlamı Veren -GAy Biçimbirimi	175
2.9.1.4. Üçüncü Şahıslarda Emir Kipi Gibi Kullanılan -GAy Biçimbirimi	178
2.9.1.5. Tümceyi Şarta Bağlayan -GAy Biçimbirimi	179
2.9.2. -GA Biçimbirimi	180
2.9.2.1. Tümceye Gelecek Zaman Anlamı Veren	
-GA Biçimbirimi	180
2.9.2.2. Tümceye Genel-Geçerlik Anlamı Veren	

-GA Biçimbirimi	180
2.9.2.3. Tümceye Gereklilik Anlamı Veren -GA Biçimbirimi	180
2.10. GEREKLİLİK BİÇİMBİRİMLERİNİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ	181
2.10.1. Gelecek Zaman Aktarımını Pasifleştiren ve Tümceye Gereklilik Anlamı Veren <i>kirek</i> Biçimbirimi.....	181
2.10.2. - <i>mağ/-mek</i> Mastarıyla Tümceye Kesin Gereklilik Anlamı Veren <i>kirek</i> Biçimbirimi.....	185
2.10.3. Adlara Eklenerek Tümceye Gereklilik Anlamı Veren <i>kirek</i> Biçimbirimi	187
2.10.4. Şart Biçimbirimleriyle Kullanılan ve Tümceye Olasılık Anlamı Veren <i>kirek</i> Biçimbirimi	189
2.10.5. Tümcede İki Farklı Önerme Sunan <i>kirek</i> Biçimbirimi	190
2.10.6. <i>nē</i> Adılıyla Kullanılan <i>kirek</i> Biçimbirimi	190
2.10.7. <i>kirek</i> Biçimbirimi Grafiği	192
2.11. SORU ADILLARININ VE BİÇİMBİRİMLERİNİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ	193
2.11.1. Soru Adılları İle Kurulan ve Yanıtın Olumsuz Olduğu Pekiştirme Tümceleri/Olumsuzlama	193
2.11.1.1. <i>kim</i> Soru Adılı	193
2.11.1.2. <i>ķanda</i> Soru Adılı	194
2.11.1.3. <i>ķaçan</i> Soru Adılı	195
2.11.1.4. <i>nē</i> Soru Adılı	195

2.11.1.5. <i>kaydan ve niçük</i> Soru Adılları	198
2.11.2. Soru Ekleri İle Kurulan, Yanıtın Olumsuz Olduğu	
Pekiştirme Soruları/Olumsuzlama	198
2.11.3. Tümceye Kesinlik Anlamı Katan ve Anlamı Olumlayarak Pekiştiren	
Soru Adılları ve Soru Biçimbirimleri	200
2.11.3.1. <i>nê ‘aceb</i> Yapısı	200
2.11.3.2. <i>nê hācet</i> Yapısı	201
2.11.3.3. <i>nê kayğu</i> Yapısı	202
2.11.4. <i>mI</i> Biçimbiriminin Kullanımı	202
2.11.5. Paralel Anlamlı Tümceleri Bağlayan Soru Adılları	203
2.11.6. Diyalog Tümceleri Oluşumunda Kullanılan	
Soru Adılları ve Soru Biçimbirimleri	204
2.11.7. Olumsuzlanan Anlamı Yineleyen/Pekiştiren/Soruyu Yanıtlayan	
Soru Biçimbirimleri	206
2.11.8. Anlamı, Şaşırma-Kızgınlık-Üzüntü-Hayıflanma İfadesi İle Pekiştiren	
Soru Adılları	207
2.12. İKİLEMELERİN TÜMCE İÇERİSİNDE KULLANIMI VE	
TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ	209
2.12.1. Yapı Bakımından Tümcede İkilemeler	209
2.12.1.1. Tümcede Ad Tamlamalarıyla Kullanılan İkilemeler	209
2.12.1.2. Tümcede Sıfat Tamlamalarıyla Kullanılan İkilemeler	210

2.12.1.3. Tümcede Ulaş Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	212
2.12.1.4. Tümcede Bulunma Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	216
2.12.1.5. Tümcede İyelik Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	216
2.12.1.6. Tümcede Yönelme Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	217
2.12.1.7. Tümcede Eksiz-Yalın Kullanılan İkilemeler	218
2.12.1.8. Tümcede Çıkma Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	223
2.12.1.9. Tümcede Yükleme Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	223
2.12.1.10. Tümcede Çokluk Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	224
2.12.1.11. Tümcede Deyim Olarak Kullanılan İkilemeler	224
2.12.1.12. Tümcede Mastar Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler	225
2.12.2. Tümcede Ögesel Özellikler Bakımından İkilemeler	225
2.12.2.1. Tümcede Nesne Kullanımında Yer Alan İkilemeler	225
2.12.2.2. Tümcede Belirteç Kullanımında Yer Alan İkilemeler	228
2.12.2.3. Tümcede Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılan İkilemeler	235
2.12.2.4. Tümcede Özne Olarak Kullanılan İkilemeler	237
2.12.2.5. Tümcede Yükleme Olarak Kullanılan İkilemeler	238
2.12.2.6. Tümce Dışı Öge Olarak Kullanılan İkilemeler	239

2.13. TÜMCEDE EKSİLTİ (ELLİPSİS) VE

KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE	EKSİLTİLİ TÜMCELER	240
2.13.1. Eksiltili Anlatım Tipi ve Tümce Anlamına Etkisi		240
2.13.1.1. Özne Eksiltisi		241
2.13.1.2. Nesne Eksiltisi		243
2.12.1.3. Yüklem Eksiltisi		244
2.13.1.4. Tamlama Öğelerinin Eksiltisi		249
2.13.1.5. Tümcede Eksilti Grafiği		254
2.14. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ		255

BÖLÜM 3: SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ

3.1. ÇOKANLAMLILIK (POLYSEMY)		266
3.1.1. Çokanlamlılık Nedir?		266
3.1.2. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Çokanlamlılık		269
3.2.1. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Çokanlamlı Eylemler		269
3.2.2. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Çokanlamlı Adlar		382
3.1.3. Çokanlamlı Eylemler Tablosu		435
3.1.4. Çokanlamlı Adlar Tablosu		445
3.2. BENZETME/TEŞBİH (SİMİLITUDE)		454
3.2.1. Edebî Açıdan Benzetme		454
3.2.1.1. Benzetmenin Tanımlanması ve Konumlandırılması		454
3.2.2. Dil Bilimi Açısından Benzetme		455
3.2.2.1. Benzetmenin Tanımlanması ve Konumlandırılması		455
3.2.3. Benzetmenin Sınıflandırılması		456

3.2.4. Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Benzetme Yapıları	457
3.2.4.1. Gerçekçi Benzetmeler/ I. Tip Benzetmeler	457
3.2.4.1.1. Adıllarla Kurulan Gerçekçi Benzetmeler	457
3.2.4.1.2. Benzetme Edatlarıyla Kurulan	
Gerçekçi Benzetmeler	462
3.2.4.1.2.1. <i>bigi</i> Edatı İle Kurulan	
Gerçekçi Benzetmeler	462
3.2.4.1.2.2. <i>bigin</i> Edatı İle Kurulan Gerçekçi	
Benzetmeler	463
3.2.4.1.2.3. <i>kibi</i> Edatı İle Kurulan	
Gerçekçi Benzetmeler	463
3.2.4.1.2.4. <i>tég</i> Edatı İle Kurulan	
Gerçekçi Benzetmeler	464
3.2.4.2. Metaforik Benzetmeler/ II. Tip Benzetmeler	464
3.2.4.2.1. Hayvanlarla Kurulan Metaforik Benzetmeler	464
3.2.4.2.1.1. <i>tég</i> Edatı İle Kullanılanlar	464
3.2.4.2.1.2. <i>bigin</i> Edatı İle Kullanılanlar	465
3.2.4.2.1.3. <i>kibi</i> Edatı İle Kullanılanlar	466
3.2.4.2.2. Doğaya Ait Gerçek Unsurlarla Kurulan Metaforik	
Benzetmeler	466
3.2.4.2.2.1. <i>bigi</i> Edatı İle Kullanılanlar	466
3.2.4.2.2.2. <i>bigin</i> Edatı İle Kullanılanlar	467
3.2.4.2.2.3. <i>tég</i> Edatı İle Kullanılanlar	467
3.2.4.2.3. Bitki Adlarıyla Kurulan Metaforik Benzetmeler	468

3.2.4.2.3.1. <i>bigin</i> Edatı İle Kullanılanlar	468
3.2.4.2.3.2. <i>kibi</i> Edatı İle Kullanılanlar	468
3.2.4.2.4. Epik İçerikli Metaforik Benzetmeler	468
3.2.4.2.5. Neden-Sonuç İlişisine Dayanan Metaforik Benzetmeler	469
3.2.4.2.6. Benzetilenin Açıklandığı Metaforik Benzetmeler	471
3.2.4.2.7. Soyut-Somut Kavramlar Arasındaki Metaforik Benzetmeler	471
3.2.4.2.7.1. Soyuttan Soyuta Yapılan Metaforik Benzetmeler	471
3.2.4.2.7.2. Soyuttan Somuta Yapılan Metaforik Benzetmeler	472
3.2.4.2.7.3. Somuttan Somuta Yapılan Metaforik Benzetmeler	472
3.2.4.3. Edat Kullanılmadan Kurulan Benzetme Yapıları/Eğretileme	473
3.2.4.4. Cümle Bağlayıcıları İle Kurulan Benzetmeler	483
3.2.4.5. Edat Dışındaki Sözlük Birimlerle Oluşturulan Benzetme Yapıları	484
3.2.4.5.1. <i>oḡṣar</i> Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler	485
3.2.4.5.2. <i>şifāt</i> Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler	486
3.2.4.5.3. <i>ḥiṣāʾ</i> Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler	487
3.2.4.5.4. <i>zāmīr</i> Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler	487
3.2.4.5.5. <i>şūret</i> Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler	487
3.3. AD AKTARMASI (METONYMY)	489
3.3.1. Dil Biliminde Ad Aktarması	489
3.3.2. Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de Ad Aktarması (Metonymy) Örnekleri	491
3.3.2.1. Parça-Bütün İlişkisi	491

3.3.2.2. Durum-Yer İlişkisi	492
3.3.2.3. Sebep- Sonuç İlişkisi	494
3.3.2.4. Genel-Özel İlişkisi	495
3.3.2.5. Öncelik-Sonralık İlişkisi	498
3.3.2.6. Araç İlişkisi	498
3.3.2.7. Zuhur (Mazhariyet) İlişkisi	499
3.3.2.8. Deyimlerin Yapısındaki Ad Aktarmaları	500
3.4. DEYİM AKTARMASI/İĞRETİLEME (METAPHORE)	513
3.4.1. Dil Bilim Yöntemi Olarak Deyim Aktarması (Metaphore)	513
3.4.2. Deyim Aktarması Çeşitleri	515
3.4.2.1. İnsandan Doğaya Aktarma	515
3.3.4.2.1.1. Kişileştirme	517
3.4.2.2. Doğadan İnsana Aktarma	524
3.4.2.3. Somutlaştırma	526
3.4.2.3.1. Deyimlerde Görülen Somutlaştırma	534
3.4.2.4. Duyular Arasında Aktarma	541
3.5. KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE GÖSTERGE İŞARETLEYİCİSİ OLARAK DEYİMLER	543
3.5.1. Deyimlerin Dilbilimindeki Yeri ve İşlevleri	543
3.5.2. <i>Kitâbu Gülistân bi't-Türkî</i> 'de Geçen Deyimler ve Deyimlerin Kavram Göstergeleri	544
3.5.2.1. Deyimlerde <i>Konuşma</i> Kavramı Göstergeleri	545
3.5.2.2. Deyimlerde <i>Ölüm</i> Kavramı Göstergeleri	550

3.5.2.3. Deyimlerde <i>Üzüntü/Keder</i> Kavramı Göstergeleri	555
3.5.2.4. Deyimlerde <i>Savaş/Dövüş/Kavga</i> Kavramı Göstergeleri	560
3.5.2.5. Deyimlerde <i>İnanç</i> Kavramı Göstergeleri	564
3.5.2.6. Deyimlerde <i>Eziyet</i> Kavramı Göstergeleri	566
3.5.2.7. Deyimlerde <i>Güzellik/Yiğitlik/Zariflik</i> Kavramı Göstergeleri	569
3.5.2.8. Deyimlerde <i>Açgözlülük</i> Kavramı Göstergeleri	571
3.5.2.9. Deyimlerde <i>İnziva</i> Kavramı Göstergeleri	573
3.5.2.10. Deyimlerde <i>Kibir</i> Kavramı Göstergeleri	574
3.5.2.11. Deyimlerde <i>Aşk</i> Kavramı Göstergeleri	576
3.5.2.12. Deyimlerde <i>Nefis</i> Kavramı Göstergeleri	579
3.5.2.13. Deyimlerde <i>Çare/Fırsat</i> Kavramı Göstergeleri	580
3.5.2.14. Deyimlerde <i>Fitne/Fesat</i> Kavramı Göstergeleri	580
3.5.2.15. Deyimlerde <i>Kayıp</i> Kavramı Göstergeleri	581
3.5.2.16. Deyimlerde <i>Kaygı/Endişe</i> Kavramı Göstergeleri	582
3.5.2.17. Deyimlerde <i>Memnuniyet</i> Kavramı Göstergeleri	583
3.5.2.18. Deyimlerde <i>Deneyim</i> Kavramı Göstergeleri	585
3.5.2.19. Deyimlerde <i>Yardım</i> Kavramı Göstergeleri	586
3.5.2.20. Deyimlerde <i>Hüküm</i> Kavramı Göstergeleri	587
3.5.2.21. Deyimlerde <i>Yaş</i> Kavramı Göstergeleri	588
3.5.2.22. Deyimlerde <i>Öfke</i> Kavramı Göstergeleri	588

3.5.2.23. Deyimlerde <i>Vazgeçme</i> Kavramı Göstergeleri	589
3.5.2.24. Deyimlerde <i>Zaman</i> Kavramı Göstergeleri	590
3.5.2.25. Deyimlerde <i>Pişmanlık</i> Kavramı Göstergeleri	591
3.5.2.26. Deyimlerde <i>Yorgunluk</i> Kavramı Göstergeleri	591
3.5.2.27. Deyimlerde <i>Değer</i> Kavramı Göstergeleri	592
3.5.2.28. Deyimlerde <i>Kaçma/Kurtulma</i> Kavramı Göstergeleri	592
3.5.2.29. Deyimlerde <i>İtibarsızlık</i> Kavramı Göstergeleri	593
3.5.2.30. Deyimlerde <i>Uyanıklık</i> Kavramı Göstergeleri	594
3.5.2.31. Deyimlerde <i>İyileşme</i> Kavramı Göstergeleri	595
3.5.2.32. Deyimlerde <i>Güç/Kuvvet</i> Kavramı Göstergeleri	595
3.5.2.33. Deyimlerde <i>Uyku</i> Kavramı Göstergeleri	596
3.5.2.34. Deyimlerde <i>Yemek</i> Kavramı Göstergeleri	597
3.5.2.35. Deyimlerde <i>Anlama/İdrak Etme</i> Kavramı Göstergeleri	598
3.6. KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE GÖSTERGE İŞARETLEYİCİSİ OLARAK ATASÖZLERİ	600
3.6.1. <i>Kitâbu Gülistân bi't-Türkî</i> 'de Geçen Atasözleri ve Atasözlerinin Kavram Göstergeleri	600
3.6.1.1. Atasözlerinde <i>Çalışkanlık</i> Kavramı Göstergeleri.....	601
3.6.1.2. Atasözlerinde <i>Dürüstlük</i> Kavramı Göstergeleri	602
3.6.1.3. Atasözlerinde <i>Terbiye</i> Kavramı Göstergeleri	602
3.6.1.4. Atasözlerinde <i>Kötülük</i> Kavramı Göstergeleri	602
3.6.1.5. Atasözlerinde <i>Açgözlülük</i> Kavramı Göstergeleri	602
3.6.1.6. Atasözlerinde <i>Yiğitlik</i> Kavramı Göstergeleri	604

3.6.1.7. Atasözlerinde <i>Dostluk</i> Kavramı Göstergeleri	604
3.6.1.8. Atasözlerinde <i>Sabır</i> Kavramı Göstergeleri	604
3.6.1.9. Atasözlerinde <i>Cehalet</i> Kavramı Göstergeleri	604
3.6.1.10. Atasözlerinde <i>Akıl/Bilgi</i> Kavramı Göstergeleri	605
3.6.1.11. Atasözlerinde <i>Erdem</i> Kavramı Göstergeleri	605
3.6.2.12. İşaretleyici Olarak Hayvan Adlarının Kullanıldığı Atasözleri	606
3.6.1.13. İşaretleyici Olarak Hükümdarların/Meliklerin Kullanıldığı Atasözleri	609
3.6.1.14. İşaretleyici Olarak Maden Adlarının Kullanıldığı Atasözleri	609
3.6.1.15. İşaretleyici Olarak Bitki Adlarının Kullanıldığı Atasözleri	610
3.6.1.16. İşaretleyici Olarak Suyun Kullanıldığı Atasözleri	611
3.6.1.17. İşaretleyici Olarak Sosyal Kabullerin Kullanıldığı Atasözleri	612
3.6.1.18. İşaretleyici Olarak İnanç Kavramlarının Kullanıldığı Atasözleri	614
3.6.1.19. İşaretleyici Olarak Sağlık Kavramlarının Kullanıldığı Atasözleri	614
3.7. SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN İKİLEMELER	615
3.7.1. Sözcüğün Anlamsal Özelliklerine Göre İkilemeler	618
3.7.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler.....	618
3.7.1.2. Aynı Kavram Alanı İçerisinde Yer Alan Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler	619

3.7.1.3. Ters Anlamli Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler	625
3.7.1.4. Eş Anlamli Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler	629
3.7.1.5. Deyimsel Anamlarda Kullanılan İkilemeler	629
3.8. SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN ZIT ANLAMLILIK	
(ANTONOMY)	632
3.8.1. Dil Biliminde Zıt Anamlılık	632
3.8.2. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de Zıt Anamlılık	632
3.8.2.1. Sözcük Bazında Zıt Anamlılık	632
3.8.2.1.1. <i>yoğ X bar</i> Karşıtlığı İle Kurulan Zıt Anlamli Yapılar	654
3.8.2.1.2. <i>yoğ X çoğ</i> Karşıtlığı İle Kurulan Zıt Anlamli Yapılar	654
3.8.2.2. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Zıt Anamlılık	656
3.8.2.3. Deyimlerin İçerisinde Kullanılan Zıt Anamlılık	658
3.8.2.4. Tümce-Tümce Biçiminde Kurulan Zıt Anamlılık	661
3.8.2.5. İkilemelerin Yapısında Kullanılan Zıt Anlamli Sözcükler	662
3.8.3. Bölüm Değerlendirmesi	665
3.9. SONUÇ	671
KAYNAKLAR	685
ÖZGEÇMİŞ	694

BÖLÜM 1: GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

1.1.1. Anlambiliminin Kısa Tarihçesi

İnsanlığın var oluşu ile yaşıt olan dil, insanı diğer canlılardan ayıran ve iletişim kanallarını açan en önemli unsurdur. Bununla birlikte dil, düşünme ve düşünüleni aktama dizgesidir.

Dünyada konuşulan binlerce dil tespit edilmiştir. Her ne kadar bugün dünyada konuşur sayısı bakımından öne çıkan diller olsa da her dilin kendi içinde gelişmiş olduğu artık kabul edilen bir gerçektir. Ark arkaya gelen dizgelerin anlam boyutlarının değişkenliği kültürel ve çevresel faktörlerin etkisi ve dillerin yapısal çeşitliliği her zaman ilgi çekici olmuştur.

Sınırlı sayıdaki öğelerle, sınırsız sayıda anlatım olanağı sağlaması (Cruse 1986: 76) dillerin bazen en basit ve kimi zaman da en derin yapısı olarak ele alınmıştır. Dünyada konuşulan bütün dillerdeki toplam elli kadar değişik ses içinden her dil, kendine özgü seslerden bir dizge oluşturmakta, bu seslerle on binlerce sözcük türetilbilmekte, belli sayıdaki ekler, *büküm (inflexion)* ve *sözdizimi (syntaxis)* kurallarıyla sayısız yeni yapı elde edilebilmektedir. Dilin *yaratıcılık (creativity)* adıyla bilinen bu yönü, şüphesiz en etkileyici noktalardan biridir (Aksan 2009: 14).

İnsanın hayatına anlam verme çabası, dilde de yansımalarını bulmuştur. Çok eski çağlardan bu yana dilin alt katmanı olarak düşünülebilecek olan *anlam bilimi (semantics)*, yaşamı anlamlı kılma planının yansımalarını içermektedir.

Dil çalışmalarının ilk örnekleri, inanç sistemlerinin daha iyi anlaşılması üzere oluşturulan dini metinler etrafında filizlenmiştir. Eski Hint'te kutsal Veda'ların doğru okunması ve anlaşılması hedefiyle Kuzey Hindistan'da ekoller oluştuğu kaydedilmiştir (Aksan 2009: 16).

Dilbilimle ilgili ilk çalışmaların genel anlamda dini metinlerin doğru okunup yorumlanması çerçevesiyle ele alındığını belirtmiştik. Dil araştırmaları zaman içinde

değişiklik göstererek çeşitli bağlamlarla ayrı başlıklar altında ele alınmaya başlanmıştır. Dilbilimin tarihi seyrinde Antik dönemleri bir kenara bırakırsak, esas gelişmelerin XIX. yüzyılda kendini gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. XIX. Yüzyıldan itibaren dilbilimde yeni bir alanın doğduğu görülür: *Anlambilimi (semantics)*. 1826 yılında Alman dilcisi Reisig anlam konularına eğilmiş ve sözcüklerin anlamsal yönlerini belirtmek için *Semasiologie* terimini kullanmıştır. Reisig'in temellerini attığı anlamsal yapıların özellikleri konusu, 1900'lü yıllarda Breal tarafından Fransızca *semantique* terimiyle bilimsel bir kimlik kazanmıştır.

XX. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure ile başlayan Yapısalcılık akımı, Amerilan dilbiliminde Bloomfield tarafından geliştirilmiştir. Saussure'ün getirdiği "dizge" anlayışı, daha önce ortaya konmamış ve üzerinde düşünülmemiş konuları, dilin sistematik özellikleri noktasında irdelemiştir. Onun ortaya koyduğu ilkeler, "gösterge" kavramının doğuşunu getirmiştir.

XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Chomsky'nin çalışmaları çığır açıcı olmuştur. Chomsky'nin ilkeleriyle ortaya koyduğu *Üretici Dönüşümlü Dilbilgisi Kuramı (Generative Grammar)* sonraki yıllarda dilbilimciler üzerinde çok etkili olmuştur.

Anlambilimin tarihçesi üzerinde şimdiye kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalardan en ayrıntılısının Irene Tamba-Mecz'e ait olduğu söylenebilir. Araştırmacı, modern çağlarda anlambilimin gelişimini şu şekilde sıralamıştır:

1. *Gelişmeci Dönem (1883-1931)*: Bu dönemde, sözcüklerin tarihi gelişimi üzerinde durulmuştur.

2. *Karma Dönem (1931-1936)*: Söz varlığının tarihi dönemlerde nasıl oluştuğunun incelediği dönemdir.

3. *Dilsel Modeller Dönemi (1963-)*: Sözcük anlambilimden ziyade, anlambilimin tümce boyutunun ele alındığı dönemdir (Tamba-Mecz 1991: 10).

Anlabilim çalışmalarını kısaca yukarıdaki tasnife bağlı kalarak özetleyebiliriz. Anlambiliminin tarihçesi içinde şüphesiz bahsedilmesi gereken daha birçok konu ve başlık bulunmaktadır, ancak bir tezimizin konusuna odaklanarak bu şekilde kısa bir değerlendirmenin yeterli olacağı görüşündeyiz.

1.2. YÖNTEM VE METODOLOJİ

Tezimiz, 1391 yılında Seyf-i Sarâyî tarafından Farsça Gülistân kitabından tercüme edilen Kitābu Gülistân bi't-Türkî adlı eserin *Anlambilimi (Semantics)* konuları çerçevesinde ele alınmasıyla oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmamıza esas kabul edilebilecek temel amaç, Türkçenin tarihî dönemlerinde kaleme alınmış bir eserin metin kurgusunu ortaya koymaktan ziyade, "metin oluşturulurken başvuru temel anlam öğelerinin kullanılış özelliklerini gün yüzüne çıkarmak" şeklinde kısaca özetlenebilir.

Tezimizi hazırlarken ortaya çıkan sorunlardan birincisi, yöntem ve metodoloji konularında kendini göstermektedir. Türkiye'de Anlambilimi adına yapılan çalışmaların genel olarak *Sözcük Anlambiliminin* sınırları içerisinde ele alınmıştır. Bizim çalışmamızın ana bölümlerinden biri olan *Tümce Anlambilimi* ise neredeyse hiç değinilmeyen bakir bir alan olarak göze çarpmaktadır. Hâlbuki Noam Chomsky'nin Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi Kuramı'nın çekirdeğini oluşturan *tümce (sentence)*, 1950'li yıllardan bu yana dilbilimi çevrelerince ayrıntısıyla üzerinde durulan bir konudur. Türkiye'de Tümce Anlambilimi konularında müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte Doğan Aksan (2009), Türkçenin Anlabilim özelliklerini anlattığı çalışmasında, Türkçenin Tümce Anlambilimi konularının ne olabileceği üzerinde yeni nesile yol göstermiş ve bazı maddeler altında çeşitli açıklamalar yapmıştır (s. 169-220). Dolayısıyla Tümce Anlambilimi konuları Doğan Aksan'ın kılavuzluğu neticesinde ilk kez ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Doğan Aksan, Türkiye Türkçesi esasında bazı tespitler yaparken, bizim saptamalarımız Türkçenin XIV. asırdaki yazı dillerinden biri olan Memlük Kıpçak Türkçesinin özelliklerine göre şekillenmiştir. Kısacası Türkçenin Tümce Anlambilimi özellikleri ilk kez Türkçenin tarihî dönemlerine ait bir eser üzerinde uygulanmaya çalışılmıştır.

Tezimizi hazırlarken kullandığımız, yöntem ve metodolojinin ayrıntılarına geçmeden önce neden Memlük Kıpçak Türkçesinin yazınsal ürünlerinde biri olan Kitābu Gülistân bi't-Türkî'yi seçtiğimizi bir kaç cümleyle açıklamakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Tezimize konu olan eser, 1391 tarihli olup Türk dili tarihinde Farsçadan Türkçeye tercüme edilen en önemli metinlerden biridir. Öncelikle eserin yazıldığı dönem olarak adlandırılan Memlük Kıpçak Türkçesinden günümüze, Kitābu Gülistân bi't-Türkî'den başka edebî eser kalmadığını belirtmek gerekir. Bu dönemde yazılan eserler

genel olarak sözlük-gramer, baytarlık, askerlik ve dinî konuları temel almıştır. Bu sebeple, tezimize konu olan eserin hem kendi dönemi içinde hem de Türk dili tarihinin gelişimi noktasında çok önemli bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'yi seçmemizin nedenlerinden biri de bu eser üzerinde yapılan çalışmaların metin yayımlama ve sözlüğünü çıkarma çerçevesinin dışında ele alınmamış olmasıdır. Eser 1969'da Andras Bodrogligeti ve 1978 yılında da Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından metin-indeks olarak yayımlanmıştır. Kısaca özetleyecek olursak, eser üzerinde metin neşri yapılmış ancak metnin anlamsal özellikleri şimdiye kadar genel olarak göz ardı edilmiştir.

Tezimiz, iki temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümleri *Tümce Anlambilimi* ve *Sözcük Anlambilimi* olarak iki ayrı başlık altında ele aldık.

Tümce Anlambiliminin ilk alt başlığı Bağdaşıklık Öğeleri ve Tümce Anlamı olarak düzenlenmiştir. Bu bölümde Bağdaşıklık Öğeleri; Öngönderim, Artgönderim ve Eşgönderim başlıkları ile kurgulanmıştır. Bu bölümde özellikle Türkçedeki adılar üzerinde durulmuş ve adıların tümce anlamına etkileri tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar grafiklerle istatistiksel olarak da kaydedilmiştir.

Tümce Anlambiliminin ikinci başlığı, Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık Öğeleri ve Bağlaçların (Conjunctions) Tümce Anlamına Etkisi adını taşımaktadır. Bu bölümde bağlaçların tümce anlamı üzerinde etkileri ve anlam yönlendiricisi olarak kullanım özellikler ayrıntısıyla işlenmiştir. Metinde tespit edilen *kim*, *dağı*, *illā* ve *çün* bağlaçları irdelenmiştir.

Tümce Anlambiliminin üçüncü başlığı, Ulaç Biçimbirimleri ve Tümce Anlamına Etkileri adıyla düzenlenmiştir. Bu bölümde, Türkçedeki ulaç biçimbirimleri (zarf-fiiller) detaylı bir şekilde anlamsal özellikleri ele alınmıştır. Tümcede ulaç biçimbirimlerinin sebep olduğu anlamsal dalgalanmalar hem yapısal hem de ögesel olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tümce Anlambiliminin dördüncü başlığı, Tümcede Anlam Karşıtlığı (Ters Anlamlılık) adını taşımaktadır. Dilbilimde iki biçimde Anlam Karşıtlığı oluşabilmektedir. Bunlardan birisi tümce düzeyinde, diğeri ise sözcük düzeyine meydana gelir. Tezimizde, Ters Anlamlılık konusu iki düzeyde de ayrıntısıyla işlenmiştir. Türkçenin tümce düzeyinde *yok/degül* gibi bağımsız biçimbirimlerle nasıl yönlendirildiği meselesi irdelenmiştir. Bu noktada Farsçadan etkilenme düzeyi de tartışılmıştır.

Tümce Anlambiliminin beşinci başlığı, *turur/durur/-tur/-dur* Biçimbiriminin (Copula) Tümce Anlamına Etkisi, adıyla düzenlenmiştir. Türkçenin tarih boyunca en fonksiyonel biçimbirimlerinden olan *turur/durur/-tur/-dur* yapılarının tümce anlamını nasıl yönlendirdiği örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Tümce Anlambiliminin altıncı başlığı, Gelecek Zaman Aktarımında Kullanılan Biçimbirimlerin Tümce Anlamına Etkisi, adıyla incelenmiştir. Bu bölümde eserde tespit edilen *-GA* ve *-GAy* biçimbirimlerinin tümce anlamına olan etkileri tartışılmıştır.

Tümce Anlambiliminin yedinci başlığı, Gereklilik Biçimbirimlerinin Tümce Anlamına Etkisi, adını taşımaktadır. Bu bölümde, *kirek* biçimbirimi ele alınmış ve hem yapısal kullanımları hem de anlamsal fonksiyonlarının tümce üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Tümce Anlambiliminin sekizinci konusunu, Soru Adıllarının ve Biçimbirimlerinin Tümce Anlamına Etkisi oluşturmaktadır. Türkçenin tümce özelliklerini özgün hale getiren unsurlardan olan soru yapıları, çeşitli başlıklar altında ele alınmış ve irdelenmiştir.

Tümce Anlambiliminin dokuzuncu konusu, İkilemelerin Tümce İçerisinde Kullanımı ve Tümce Anlamına Etkisidir. Bu bölümde eserde tespit edilen ikilemeler, tümce içerisindeki kullanımlarına göre tasnif edilmiştir.

Tümce Anlambiliminin son başlığı, Tümcede Eksilti (Ellipsis) ve Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Eksilteli Tümceler, adını taşır. Bu bölümde eserdeki eksilteli yapılar ve tümce anlamını nasıl etkilediği konusu üzerinde ayrıntısıyla durulmuştur.

Tümce Anlabilimi konusu, yukarıda kısaca bahsettiğimiz on ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar Türkçenin biçimbirimsel özellikleri göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Doğan Aksan'ın kılavuzluk ettiği bu konuda, genel anlamda tasnif bize aittir. Ele alınan eserlere göre biçimbirimlerin anlama olan etkileri ve sayıları da değişiklik gösterebilir. Oluşturulan başlıklar, tamamen eserin bağlamına (context) irdelenmiştir. Tümce Anlabilimi başlıklarından biri olan Bağdaşıklık meselesi ise ilk kez Metindilbilimi dışında bir dilbilimi alanında tasnif edilmiştir. Şüphesiz Bağdaşıklık konusu Metindilbilimi ve Tümce Anlambiliminin kesiştiği bir noktada yer almaktadır.

Tezimizi oluşturan ikinci ana bölüm Sözcük Anlambilimi konusudur. Sözcük Anlambilimi üzerine yapılan birçok çalışma bulunmakla beraber, kimi noktalarda kendi görüşlerimizden yola çıkarak klasik tasniflere uymadığımız görülür. Buradaki temel amacımız, ele aldığımız metni en ince ayrıntısına kadar inceleyebilme kaygısının giderilmesidir.

Sözcük Anlambiliminin ilk konusunu Çokanlamlılık (Polysemy) teşkil etmektedir. Çokanlamlılık konusu, eserin bağlamı esas alınarak incelenmiş ve sıralanmıştır. Bugüne kadar dilbilimi çalışmalarında en çok bahsedilen konulardan olan çokanlamlılık, klasik yöntemler kullanılarak ele alınmıştır. Birçok araştırmacı, çokanlamlılığın dilin merkezinde olduğunu ve görmezden gelinemeyeceğini belirtir. Örneğin Riemer, bir dilde çokanlamlılığın tanımlanmasının anlambilimsel bir kuramın temel gerekliliklerinden biri olduğunu söyler. Polisemi, semantik çözümlemenin merkezi olup bazı kelimelerin sahip olduğu çok yönlü ve birbirine bağlı bir anlam ağıdır (Nerlich-Clarke 2003: 3). Bununla birlikte Gülistan Tercümesinde tespit ettiğimiz çokanlamli sözlük birimler, aynı dönemde yazılmış diğer eserlerler mukayese edilmiştir. Böylece ele alınan sözlük birimin aynı anlamda başka eserlerde de kullanılıp kullanılmadığı ortaya konmuştur.

Sözcük Anlambiliminin ikinci başlığı, Benzetme (Similitude) adını taşır. Dil biliminde benzetme dil bilimsel kaynakların kullanılabilmesini sağlayan bir dil bilimsel araç seti olarak görülmüştür. Dil biliminde benzetme insanlar veya nesnelere arasında, genellikle edatlar aracılığıyla -bazen de edatsız- ilişki kurma yöntemidir. Bu bölümde klasik anlambilimi tasniflerinin dışında kalınarak benzetme konusu toplu bir şekilde ele alınmıştır. Bu konu irdelenirken, kimi başlıklar, eserin içerik özellikleri dikkate alınarak tarafımızca tasniflere eklenmiştir.

Sözcük Anlambiliminin üçüncü başlığı, Ad Aktarması (Metonymy) adıyla düzenlenmiştir. Ad Aktarması, psikolinguistik ve kognitif bir olgu, bir düşünce biçimi olup olaylar ve durumlar arasında dolaylı ilişkiler kuran bir söz sanatıdır. İngilizcede 'change of name' olarak tanımlanan bu olgu, adlar arasındaki aktarmaları tanımlar (Yaylagül 2005: 78). Bu bölümde, eserde tespit edilen ad aktarmaları çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

Sözcük Anlambiliminin dördüncü konusu, Deyim Aktarması/İğretileme (Metaphore) başlığıyla ele alınmıştır. Türkçede örtülü anlam oluşturan yapılardan biri de

aktarmalardır. Bir dilde, göstergelerin birbirinin yerine kullanılması kavramların nitelikleriyle ilgilidir. Metafor, doğadaki canlı ya da cansız unsurlar arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır. Bu bölümde, çeşitli aktarmalar tasnif edilerek verilmiştir.

Sözcük Anlambiliminin beşinci başlığı, Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Gösterge İşaretleyicisi Olarak Deyimler, adı altında düzenlenmiştir. Deyimler ve atasözleri, Türkiye'de Sözcük Anlabilimi konuları çalışılırken genellikle göz ardı edilen bir konulardır. Deyimlerdeki etkili ve kalıcı olma kaygısı ile bu kaygının gerçekleşmesinde önemli bir yeri olan dolaylı anlatım özelliğinin varlığı nedeniyle bilginin taşıyıcılığını yapan bildiri, bazı özelliklere sahiptir. Bu özellikleri, hem bildirinin anlam açısından düzenlenmesinde, hem de ses ve biçimbirim düzlemindeki düzenlernede bulabiliriz. Yani, deyim yapılarında bildiri, özel bir biçime ve içeriğe sahiptir. Böyle bir belirleme bizi şu sonuca götürecektir: Deyim yapılarında bildirinin kendine dönük olması, kendi kendini amaçlaması durumu söz konusudur. Öyleyse deyimler, dilin şiir işlevinin çerçevesi içinde düşünülebilecek dil öğeleridir (Subaşı Uzun 1991b: 113). Dilbilimin gösterge kuramı etrafında şekillendiği düşünüldüğünde deyimlerin ayrı bir başlık altında incelenmesinin zaruri görüldüğünü belirtmek isteriz. Deyimlerdeki anlam çeşitliliği ve gösterge zenginliği özellikle irdelediğimiz konulardandır. Türkçede kavramlaştırma yapılarının deyimler tarafından nasıl oluşturulduğu ve göstergeler şeklinde anlam boyutuna geçtiği, bu bölümün temel konusunu oluşturmaktadır. Deyim anlamını aktarmak üzere kullanılan gösterge dizilerinde, Jakobson'un şiir işlevinin dilsel ölçütü olarak belirlediği seçme ve birleştirme düzenlemeleri, Türkçedeki deyimlerde en yetkin örneklerini vermektedir. Jakobson'un da belirlediği, şiir işlevinin göstergelerin somutluğunu artırması özelliği, Türkçedeki deyimlik anlam yapılanmalarını oluşturan göstergelerin seçimine dayalı olarak, deyim yapılarında kendini açıkça göstermektedir. Tezimizde, birçok farklı başlık altında deyimlerin ayrıntısıyla ele alındığı söyleyebiliriz.

Sözcük Anlambiliminin altıncı konusunu Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Gösterge İşaretleyicisi Olarak Atasözleri oluşturmaktadır. Tıpkı deyimlerde olduğu gibi atasözleri de Anlabilimi çalışmalarında pek üzerinde durulmayan bir konudur. Deyimler ne şekilde kavramlaştırma yoluyla gösterge oluşturduysa aynı durum atasözleri için de geçerlidir. Klasik Anlabilimi çalışmalarında çok üzerinde durulmayan bu konu, tezimizin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Sözcük Anlambilimi başlığının altında ele aldığımız yedinci konu, İkilemelerin Sözcük Anlambilimi bakımından değerlendirilmesini ele almaktadır. Daha önce Tümce Anlambilimi konusunda ele aldığımız ikilemeler, Sözcük Anlambilimi çerçevesinde de değerlendirilmiştir.

Sözcük Anlabiliminin sekizinci ve son konusunu Zıt Anlamlılık (Antonymy) oluşturmaktadır. Tümce Anlabiliminde ele aldığımız Ters Anlamlılıktan farklı olarak sözcüklerin oluşturduğu zıt anlamlılık da bulunmaktadır. Bu bölümde eserde tespit edilen zıt anlamlı sözcükler, kullanım tiplerine göre tasnif edilmiştir.

1.3. LİTERATÜR TARAMASI VE TEMEL REFERANSLAR

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (Nr. 1553), Dozy kataloğunda (Catalogue Codium Orientalium I.355) bulunmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XVII). Tezimiz, esas olarak orijinal nüshanın yeniden okunmasıyla oluşturulmuştur. Bodrogligeti ve Karamanlıoğlu'nun kimi okumaları ve anlamlandırmaları tekrar gözden geçirilmiş ve gerektiği noktalarda düzeltilmiştir. Eserin orijinal nüshasının yanında temel kaynaklar *A. Bodrogligeti, A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'dî's Gülistān (Sayf-i Sarāyî's Gülistān bi't-Türkî)*, *Akademia Kiado, Budapest, 1969, 459 s.* ve *Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Seyf-i Sarāyî, Gülistān Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türkî)*, *TDK Yayınları, Ankara, 1989, XVIII+406 s. + 187 s. Tıpkıbasım.* yayınları olmuştur.

Tezimizin temel konularından biri olan Anlambilimi konuları için de çok sayıda kaynak kullanılmıştır: Doğan Aksan'ın *Anlabilim: Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlabilimi*, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim ve En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlabilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler* adlı çalışmaları genel olarak Anlabilimi konularının anlaşılması noktasında yararlanılan yerli kaynaklar olmuştur.

Sözcük Anlabilimi konusunda, Alan Cruse'un çalışmalarından yararlanılmıştır: Alan CRUSE (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press; Alan CRUSE (1995), *Polysemy and Related Phenomena Form a Cognitive Linguistics Viewpoint*, ed. Saint Dizier-Viegas, p. 33-49, Cambridge: Cambridge University Press ve Alan CRUSE (2000), *Meanings in Language*, Cambridge: Cambridge University

Press. Bununla birlikte Geoffrey LEECH (1981), *Semantics: The Study of Meaning*, Harmondsworth, Middlessex: Penguin Books.

Sözcük Anlambilimi konusunda John LYONS'ın çalışmaları esas alınmıştır: John LYONS (1977), *Semantics I-II*, Cambridge: Cambridge University Press ve John LYONS (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, New York: Cambridge University Press

Genel olarak Anlambilimi konularında şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Pierre GIRAUD (1975), *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, İstanbul; Cliff GODDARD (1998), *Semantic Analysis: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press; Cliff GODDARD (2000), *Polysemy: A Problem of Definiton*, ed. Ravin-Leacock, *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*, Oxford: Oxford University Press; Frank Robert PALMER (1981), *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sözcük Anlambilimi konularından metaforla ilgili bölümler şu çalışmalar taranarak hazırlanmıştır: Murray KNOWLES - Rosamund MOON (2006), *Introducing Metaphor*, New York: Routledge; Zoltán KÖVECSES (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press; George LAKOFF-Mark JOHNSON (1980), "Conceptual Metaphor in Everday Language", *The Journal of Philosophy*, Volume 77, Issue 8, p. 453-486 ve G.A. MİLLER (1993), "Images and models, similes and metaphors", ed. Andrew Ortony, *Metaphor and Thought*, New York: Cambridge University Press; Andrew ORTONY (1993), *Metaphor and Thought*, New York: Cambridge University Press; Paul RİCOEUR (2003), *The Rule Of Metaphor-The Creation of Meaning in Language*, London and New York; Eve SWEETSER (1990), *From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics Structure*, Cambridge: Cambridge University Press; Stephen ULLMANN (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, London: Oxford Basil Blackwell.

Çokanlamlılık konusunda şu çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur: Brigitte NERLİCH - David CLARKE (2003), "Polysemy and Flexibility: Introduction and Overview", ed. Nerlich-Clarke, *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Berlin: Mouton de Gruyter; Aygül UÇAR (2009), *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Tümce Anlambilimin teorik anlatımında esas alınan çalışmalar Noam Chomsky'e aittir: *Noam CHOMSKY (1957), Syntactic Structures, The Hague* ve *Noam CHOMSKY (1992), Aspects of The Theory of Syntax, Cambridge: The MIT Press*.

Metindilbilimsel Bağdaşıklık konularında şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Leyla Uzun SUBAŞI (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, İstanbul: Simurg Yayınları.

1.4. TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİ VE ESERLERİ

XI. yüzyıl başlarında Yayık boylarında yaşayan Kıpçaklar 1030 civarında İdil'i geçerek Uzları batıya ittiler ve Rus knezlikleriyle komşu oldular. Rus kaynakları ilk defa 1055 yılında Kıpçaklardan bahseder (Kurat 1972: 73). Bu tarihten itibaren Kıpçaklar, Deşt-i Kıpçak (Kıpçak bozkırı) denilen Avrasya'nın en önemli aktörlerinden biri hâline gelirler. 1080'lerde Kıpçak hâkimiyeti, Balkaş gölü-Talas havalisinden Tuna ağzına kadar yayılmıştı; ağırlık merkezleri Don-Dinyester boylarıydı (Kafesoğlu 1996: 177).

XIII. yüzyılın başlarında başlayan Moğol hareketi, Orta Asya'da Kıpçakların yaşadığı bölgelerin siyasi ve sosyal yapısını da değiştirmiştir. Batu Han tarafından İdil-Bulgar ülkesinin neredeyse yıkılmış olması Kıpçakların da topluluklar halinde çeşitli coğrafyalara dağılmalarına sebep olmuştur (Özyetgin 2001: 21).

Batu Han seferinin dil tarihimiz açısından en önemli sonucu uzak bir ülkede, Mısır'da ortaya çıktı. Batu Han ordularının önünden kaçan bazı Kıpçaklar, Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Mısır'a gittiler ve orada Eyyübîlerin köleleri, ücretli askerleri oldular. İşte bu ücretli askerler, daha öncekilerle de birleşip 1250'de Eyyubî hanedanını devirerek Mısır'da Memlük (Kölemen) devletini kurdular. Tarih literatüründe *Memlûk* veya *Kölemen* olarak geçen bu devletin kendi dönemindeki Arapça tarihlerde adı *Ed-Devletü't- Türkiyye* (Türk Devleti) idi (Ercilasun 2004: 362).

Kıpçak Türklerinin 1250'de kurduğu Memlük devleti 1518'de Yavuz Selim'in Mısır'ı almasına kadar devam etti. Devletin ahalisi Araptı ve yöneticilerle askerlerin dili olan Türkçeyi öğrenme ihtiyaçları vardı. İşte bu maksatla Memlük sahasında Türkçeyle ilgili birçok sözlük ve gramer yazıldı. Türkler, kendileri için de edebî eserler, atçılık, okçuluk, fıkıh gibi konularda kitaplar yazdılar (Pritsak 1998: 112).

Kıpçak Türklerinin ve Türklüğünün merkezi olan Harezmi-Altın Ordu Devleti'nin Memlûk Kıpçaklarıyla olan ilişkileri de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. 1260 yılında Hülagü'nün Memlûk Devletine saldırısını, Altın Ordu Devleti'nin yardımıyla savuşturulması da bunun en güzel örneklerindedir (Kafalı 1976: 56). Bu ilişkiler siyasi boyutlarda kalmamış, sanatçıların Memlûk ülkesine gitmelerine kadar varmıştır. Örneğin Saraylı olan Seyf-i Sarâyî, Memlûk Kıpçak Türkçesiyle eser vermiştir.

Mısır'daki Memlûk döneminde yazılan edebiyat, din, siyaset, atçılık, okçuluk gibi alanlardaki eserler ise Kıpçak ağzına değil, döneminin standart yazı diline ait eserlerdir. Bu yazı dilinin Harezmi Türkçesinden çok az farkı vardır ve o da Harezmi Türkçesi gibi Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Harezmi eserleri Karahanlılar dönemine, Memlûk devri eserleri Çağatay Türkçesine daha yakındır (Ercilasun 2004: 364).

Janos Eckmann, Memlûk sahası eserlerini dil özellikleri açısından üçe ayırır:

1. Asıl Memlûk Kıpçakçası ile yazılmış olanlar: *İrşâdül-Mülûk ves- Selâtîn, Gülistan Tercümesi, Baytaratül-Vâzih, Münyetül-Guzât.*

2. Karışık Oğuz-Kıpçakça ile yazılmış olanlar:

a) Kıpçak unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Baytaratül-Vâzih (Paris nüshası), Kitâbü'l-Hayl, Hu lâsa veya Kitâb fi İlmi'n-Nüşâb (İstanbul nüshası)*

b) Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Kitâb fi'l-Fıkh, Hulâsa (Paris nüshası), Mukaddime-i Ebu'l-Leys Semerkandî.*

3. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olanlar: Kayıtbay, Muhammed bin Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin şiirleri (Eckmann 1996: 53-54; 68-69)

Memlûk-Kıpçak Türkçesiyle çok sayıda sözlük-gramer, askerlik kitabı ve dinî konularda yazılmış eser bulunmaktadır. Bu eserler genellikle aşağıdaki gibi tasnif edilmektedir:

A. Sözlük ve Gramer Kitapları

1. Codex Cumanicus: Eser, aslında Memlük Kıpçak Türkçesiyle yazılmamıştır. Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak (Kuman) Türklerinden İtalyanlar ve Almanlar tarafından 14. yüzyılda derlenmiş iki bölümlük bir eserdir. Yazı dilini değil, o zamanki Kıpçakların konuşma dilini yansıtır.

İtalyan bölümü 55 yapraktır (110 sahife) ve iki sözlük listesinden oluşur. Sözlükler, Lâtinçe-Farsça-Kıpçakçadır. İlk liste alfabetik, ikinci liste tematiktir (konulara göre). İtalyan bölümünde bazı gramer kuralları da verilmiştir. Alman bölümü 27 yapraktır (54 sahife). İki karışık sözlük listesi ve bazı metinlerden oluşur. Birinci liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Lâtinçe sözlüktür (Argınşah-Güner 2015: 27-30).

Eser üzerinde Geza Kuun, Kaare Gronbech, Annemarie von Gabain, Vladimir Drimba, Garkavets ve Mustafa Argınşah-Galip Güner'in önemli çalışmaları bulunmaktadır.

2. Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'1-Etrâk: Endülüslü dil bilgini Ebû Hayyan Muhammed bin Yusuf tarafından yazılan bir sözlük ve gramerdir. Eser, sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç bölümde düzenlenmiştir. Sözlük bölümünde isim ve fiiller karışık olarak, Arap alfabe sırasına göre düzenlenmiştir (Özyetgin 2011: 41-42).

Eser üzerinde Ahmet Caferoğlu, Robert Ermers ve Melek Özyetgin'in önemli çalışmaları vardır.

3. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-i Türkî ve Acemî ve Mugâlî: 1343 yılında Halil bin Muhammed el-Konevî adlı Konyalı bir Türk tarafından yazılmış veya istinsah edilmiş bir sözlük ve gramerdir. Tercüman'ın 63 yaprağı Arapça- Türkçe sözlük ve gramer, 13 yaprağı Moğolca-Farsça sözlüktür. Eserin tek nüshası vardır ve Hollanda'nın Leiden Akademisi Kütüphanesinde (Ercilasun 2004: 390).

Eser üzerine Houstma, Recep Toparlı, Sadi Çögenli ve Nevzat Yanık'ın çalışmaları bulunmaktadır.

4. Et-Tuhfetü'z-Zekiyefi'1-Lügati't-Türkiyye: XV. yüzyılın başlarında yazılmış Arapça-Türkçe bir sözlük ve gramerdir. Sözlük bölümünde Arapça kelimeler alfabetik olarak sıralanmış; her harfte Önce isimler, sonra fiiller ve bunların Türkçe karşılıkları verilmiştir. Gramer bölümünde morfoloji ve sentaks konuları yer almaktadır.

Eserin tek nüshası İstanbul'da, Beyazıt Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümündedir. Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eser hakkında Besim Atalay, Ananiasz Zajackowski, Halasi Kun ve Fazılov'un çalışmaları bulunmaktadır.

5. Bülğatü'l-Müştâk fî Lûğati't-Türk ve'l-Kıfçak: 14. yüzyılın ikinci yarısında veya 15. yüzyıl başlarında yazılmış Arap-ça- Türkçe bir sözlüktür. Kitabın yazarı Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah et- Türkî adlı biridir. Kitabın ilk sayfasında Ebûbekir adlı bir kişi 855 (1451) tarihinde bu kitabı okuduğunu kaydetmiştir.

Bülğatü'l-Müştâk normal sayfa düzeninde değildir. Kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Her kelime baklava biçiminin bir kenarını oluşturmaktadır. Bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe, tekrar bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe yazılarak baklavanın dört kenarı tamamlanmıştır (Ercilasun 2004: 392).

Bülğatü'l-Müştâk'ın tek nüshası vardır ve Paris'te, Bibliotheque Nationale'de muhafaza edilmektedir.

Eser üzerinde, Ananiasz Zajackowski'nin önemli çalışmaları bulunmaktadır.

6. El-Kavânînü'l-Külliyeli-Zabti'l-Lûğati't-Türkiye: XV. yüzyıl başlarında, Arap dilinde yazılmış bir Türk grameridir. Eserin adı sade bir şekilde "Türk Dilinin Genel Kuralları" olarak Türkçeye çevrilebilir. Yazarı ve yazılış tarihi belli değildir. 15. yüzyıl başlarında Kahire'de yazıldığı tahmin edilmektedir El-Kavânîn'in diğer Memlûk sahâsı dilcilik eserlerinden ayrılan en önemli yönü, sözlük bölümünün olmayıp sadece gramerden ibaret bulunmasıdır. Ancak gramer içinde yer yer kelime listeleri verilmiştir. Eser; fiil, isim ve ekler olmak üzere üç baba (bölüme) ayrılmıştır (Toparlı vd. 1999: III).

El-Kavânîn'in tek nüshası vardır ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde saklanmaktadır. Bu yazmada da Arapça kelimeler siyah mürekkeple, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır; Türkçe kelimeler harekelidir.

Eser üzerinde Recep Toparlı, Sadi Çögenli ve Nevzat Yanık'ın çalışmaları bulunmaktadır.

7. Ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lûğati't-Türkiye: XIV. veya XV. yüzyılda yazılmış Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzudur. Eserin yazarı, yazıldığı yer ve tarih belli değildir. Kitabın adı "Türk Dilinin Parlayan İncisi" anlamına gelir.

Dürretü'l-Mudiyye 24 fasıla (bölüme) ayrılmıştır. Allah, gök ve yerdekiler, sular, güzel kokulu bitkiler, meyveler, ağaçlar vb. kavramların her biri bir fasıl oluşturur. 21. fasıl "Türkçe sayılar", 22. fasıl "Türk erkek adları", 23. Fasıl "Türk kadın adları"dır. En ilgi

çekici fasıl 24. fasıldır. Bu fasılın adı "Terkîbü'lkelâm ev kelâmu mürekkeb"dir; "sözlerin terkibi veya mürekkep sözler" demektir. İşte bu bölüm eserin konuşma kılavuzu bölümüdür; tam 220 kısa cümle ve anlamları verilmiştir. Eser bu bölümüyle diğer bütün sözlük ve gramerlerden ayrılmaktadır (Toparlı 2003: VI).

Eser üzerinde, Ananiasz Zajackowski ve Recep Toparlı'nın önemli çalışmaları bulunmaktadır.

8. Resûlî Sözlüğü: 1224-1454 yılları arasında Yemen'de hâkim olan Resûlîlerin altıncı sultanı olan El-Malik el-Efdal el-Abbas bin Ali için XIV. Yüzyılda yazılmış olan Arapça bir antolojinin içerisinde yer alan yirmi sayfalık çok dilli bir sözlüktür (Güner 2013: 36-37).

Eser, Peter Golden ve Galip Güner tarafından yayımlanmıştır.

B. Dinî Konularda Yazılmış Eserler

1. İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin: 1387'de İskenderiye'de meydana getirilen satır altı bir fıkıh kitabıdır. Eserin mütercimi veya müstensihî Berke Fakîh'tir. Toparlı Berke Fakîh'i müstensih olarak kabul etmektedir (Toparlı 1992: 27).

Berke Fakîh'çe tercüme veya istinsah edilmiştir. Eserde; kâfir olmayı gerektiren ve gerektirmeyen hâller, itikada ait meseleler, 50 farz-ı ayın, 11 farz-ı kifâye, temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, ant içmek, hırsızlık, gazilik, kurban, cinayet vb. konular yer alır. Sonunda 49 fıkıh meselesi soru-hı-cevaplı olarak verilmiştir (Toparlı 1992: 27-28).

İrşâdü'l-Mülûk'un tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde, Ayasofya bölümündedir. 498 varak olan eserde üstte bulunan Arapça satır siyah mürekkeple, altta bulunan Türkçe satır kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe kısımda çok az hareke kullanılmıştır (Toparlı 1992: 28-29).

Eser üzerinde Recep Toparlı'nın çalışmaları vardır.

2. Kitâb fi'1-Fıkh: Arapçadan satır arası olarak Kıpçak Türkçesine çevrilmiş bir fıkıh kitabıdır. Eserin tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü'nde bulunmaktadır ve 226 varaktan oluşur (Güner 2013: 39).

Eser üzerinde Jale Demirci'nin makalesi bulunmaktadır.

3. Kitâb fi'1-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî: İki bölümden meydana gelen eser, çeşitli fetvaların toplanmasıyla oluşturulmuştur (Güner 2013: 37). Eserin tek nüshası İstanbul

Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Bölümü'nde yer almaktadır (Ağar 1989: XX1). Eser üzerinde Mehmet Emin Ağar'ın çalışmaları bulunmaktadır.

4. Kitâb Mukaddime-i Ebu'I-Leysi's-Semerkandî: Hanefi mezhebinin kurallarına göre yazılmış bir fıkıh kitabıdır. Kansu Gavri adına Türkçeye çevrilmiştir.

Eser üzerinde, Abdurrahman Özkan'ın Yüksek Lisans tezi bulunmaktadır.

C. Edebî Konularda Yazılmış Eserler

1. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî: Gülistân tercümesinin edebiyat ve dil tarihimiz için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Seyf-i Serâyî tarafından H. 793 yılının Şevval ayının evvelinde (1 Eylül 1391 Cuma günü) Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan elimizdeki eser, edebiyatımızın aslı Farsça olan Gülistân kitabı üzerine yapılan ilk tercüme örneğidir.

Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'nin tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (Nr. 1553), Dozy katalogunda (Catalogue Codium Orientalium I.355) bulunmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XVII).

D. Askerlik-Baytarlık Konularında Yazılmış Eserler

1. Baytaratü'l-Vâzih: XIV. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen atlar ve veterinerlikle ilgili bir kitaptır. Arapçadan tercüme edilmiştir. Eserin hangi Arapça kitaptan, kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiği belli değildir. Mütercim, eserinin girişinde Tolu Beg'in emriyle tercüme yaptığını belirtir (Ercilasun 2004: 398).

Eser üzerinde David Nissman, Can Özgür ve Kurtuluş Öztopçu'nun çalışmaları bulunmaktadır.

2. Münyetü'l-Guzât: XIV. yüzyılın ikinci yarısında veya XV. yüzyılın başlarında Arapçadan Türkçeye çevrilmiş bir binicilik kitabıdır. Tercüme tarihi ve mütercimi bilinmemektedir (Ercilasun 2004: 399).

Eser üzerinde Mustafa Uğurlu ve Kurtuluş Öztopçu'nun çalışmaları bulunmaktadır.

3. Kitâbü'l-Hayl: XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyılın başlarında Farsçadan Türkçeye çevrilmiş bir atçılık ve veterinerlik kitabıdır. Bazı çalışmalarda Kitâb fi- Riyâzati'l Hayl olarak adlandırılmıştır. Ne zaman ve kim tarafından tercüme edildiği belli değildir (Ercilasun 2004: 399).

Eser üzerinde Kurtuluş Öztopçu ve Can Özgür çalışmıştır.

4. Kitâb fi-İlmi'n-Nüşşâb (Hulâsa): XIV. yüzyıl sonlarında Arapça eserlerden derlenerek Türkçeye çevrilmiş, okçulukla ilgili bir eserdir. Ne zaman ve kim tarafından tertip edildiği belli değildir. İlk okçu, eski okçuluk ustaları, okçuluğun esasları, ayakta ve otururken ok atma, ok atma hataları konularını ele alır (Eckmann 1996: 64).

Eserin iki nüshası vardır. Kıpçak unsurların ağır bastığı İstanbul nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümündedir. Oğuz unsurların ağır bastığı Paris nüshası Bibliotheque Nationale'dedir (Ercilasun 2004: 400).

Eser üzerinde Ananiasz Zajackowski ve Kurtuluş Öztopçu çalışmıştır.

1.5. GÜLİSTÂN KİTABI VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ TERCÜMELERİ

1.5.1. Şeyh Sa' dî-i Şîrâzî Hayatı ve Eserleri

İran edebiyatının en önemli simalarından biri kabul edilen *Şeyh Sa' dî-i Şîrâzî* 1213? yılında Şiraz'da doğmuş ve 1292'de vefat etmiştir. Asıl adı Abu Abdullah Muşarrifü'd-din bin Muslih El-Şirazi'dir. Sa' dî'yi İran ve dünya edebiyatının en önemli sanatçılarından biri haline getiren en meşhur eserleri ise 1257'de yazdığı *Büstân* ve 1258 yılından kaleme aldığı *Gülistân*'dır.

Sa' dî hakkında, kaynaklarda çok fazla bilgi olmasa da onunla ilgili çok sayıda rivayet ve efsaneleşmiş anlatı bulunmaktadır. *Büstân* ve *Gülistân* kitaplarının içerisindeki bazı bilgiler de Sa' dî'nin şahsiyeti üzerine değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bununla beraber adını geniş coğrafyalara duyuran Sa' dî, farklı toplumlarda farklı adlarla anılmıştır. Bazı tezkirelerde, *Muşarrif al-Din bin Abdullah al-Şirazi*, *Ebu'l-Kasım Cüneyd al-Şirazi*, *Abdullah al-Sa' dî* ve *Muslih al- Sa' dî* gibi adlarla anılmaktadır (Ergene 2012: 1). Sa' dî'nin hayatı hakkındaki en önemli bilgiler *Devletşâh Tezkiresinde* bulunmaktadır. Bu kaynakta, Sa' dî'nin 102 yıl yaşadığı söylenmiştir. Ayrıca Sa' dî'nin *Abdülkadir Geylani*'ye olan bağlılığından da söz edilmektedir (Devletşah 2011: 268). Sa' dî'nin ölümü konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber, genel olarak 1292 yılında vefat edip Şiraz'a gömüldüğü yönünde ortak bir kanı bulunmaktadır (Yazıcı 1996: 37). Ömrü boyunca çok sayıda eser veren Sa' dî'nin 16 kitap 6 risale olmak üzere 22 eserden oluşan külliyyatı bulunmaktadır (Ergene 2012: 3).

Sa' dî, Türk edebiyatında birçok sanatçıyı etkilemiş ve eserleri her dönemde farklı yazarlar tarafından defalarca tercüme edilmiş, sözlükleri yapılmış ve özellikle *Büstân* ve

Gülistân'ı üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. İlk tercümelemler XIV. asırda, ilk şerhlerin ise XVI. asırdan itibaren yazılmaya başlandığı görülür. Anadolu'da yetişen Ahmed Paşa, Yahya Bey, Sünbülzade Vehbi gibi Osmanlı edebiyatının önemli sanatçıları Sa' dî'den övgüyle bahsetmiş ve eserlerinde onun şiirlerinden örnekler vermişlerdir. Bununla birlikte XIV. Asır Türk edebiyatının önemli karakterlerinden biri olan Hoca Mes'ud da, Sa' dî'nin *Büstân* adlı eserini ele alarak, bu eserin kelime kadrosunu sözlük haline getirmiştir. Bu eser edebiyatımızdaki ilk *Büstân* tercümesi sayılan *Ferhengnâme-i Sa' dî*'dir (Mengi 2009: 85).

1.5.2. Şeyh Sa' dî-i Şîrâzî'nin Gülistân Kitabı

İran edebiyatının şaheserleri arasında gösterilen Farsça Gülistan kitabı, Sa' dî mahlasıyla nam bulmuş şair edip Ebu Abdullah Musarrifüddin bin Muslihiddin elŞîrâzî tarafından, o devirde Moğollara tabi olan Şiraz'da hüküm süren Türk kökenli Salgurlu hanedanından Ebu Bekir b. Sa' d b. Zengî'nin oğlu veliaht II. Sa' d adına 1258'de telif edilmiştir (Yazıcı 1966: 37).

İlk tahsilini memleketi Şiraz'da tamamlayan Sa' dî, Şiraz'ın Moğol istilasına uğraması üzerine tahsiline önce İsfahan'da, sonra Bağdat'ta Nizamiye medresesinde devam etmiştir. Anadolu ve Türkistan dahil hemen hemen bütün şark memleketlerini gezdiği ve başından türlü türlü maceraların geçtiği rivayet edilen Sa' dî, 1257'de Şiraz'a dönerek önce Bustan adlı eserini yazmış ve bir yıl sonra, 1258'de, Gülistan adlı meşhur eserini kaleme almıştır.

Gülistan, münacat, na't, sebep-i telif ve eserin sunulduğu hükümdar için yazılmış methiye kısımlarının tertibiyle başlar. Eser, sekiz bölümden (bâb) müteşekkil olup bu bölümler sırasıyla;

1. Padişahların hal ve tavırları (*bâb-ı evvel der-sîret-i pād-şāhān*)
2. Dervişlerin ahlakı (*bâb-ı düvüm der ahlāk-ı dervişān*)
3. Kanaat etmenin faziletleri (*bâb-ı siyüm der-fazîlet-i kanā'at*)
4. Susmanın faydaları (*bâb-ı çehārum der-fevāyid-i hāmuşî*)
5. Aşk ve gençlik (*bâb-ı pencum der-āşķ u cüvānî*)
6. Güçsüzlük ve ihtiyarlık (*bâb-ı şeşüm der-za'if u pîrî*)

7. Terbiyenin tesiri (*bāb-ı heftüm der-te 's̄ir-i terbiyet*)

8. Sohbet adabı (*bāb-ı heştüm der-ādāb-ı şoḥbet*) başlıklarıyla tanzim edilmiştir.

Gülistān Kitabı, mukaddimesiyle birlikte sekiz ana bölüm üzerine kurulmuştur. Eserin başlangıcında münacat ve naatla birlikte, eserin yazılış sebebi ve sunulduğu kişi hakkında da bazı bilgiler bulunmaktadır. Gülistān'ın içerik özellikleri aşağıdaki gibidir:

1. Padişahların tabiatına dair: 41 hikâye

2. Dervişlerin ahlakına dair: 50 hikâye

3. Kanaatin faziletine dair: 30 hikâye

4. Susmanın faydalarına dair: 14 hikâye

5. Aşka ve gençliğe dair: 21 hikâye

6. Zayıflığa ve ihtiyarlığa dair: 9 hikâye

7. Terbiyenin önemine dair: 20 hikâye

8. Sohbetin ve meclislerin kuralları ile gördü kaidelerine dair özlü sözler, manzumeler ve şiirlerden oluşmaktadır (Akant 1995: 200).

Yapısal olarak daha çok mensur bir metin olarak dikkat çeken Gülistān, araya serpiştirilen özlü sözler, meseller ve şiir parçalarından oluşmaktadır. İçerdiği hikâyelerle bir Nasihatnāme özelliği gösteren eserdeki şiir parçaları, hem verilmek istenen mesajın anlaşılabilirliği hem de dili tekdüzelikten kurtarma noktasında oldukça işlevsel kullanılmıştır. Eserde, yer alan nasihatlerin çoğu dünya hayatının geçiciliği, erdem ve faziletin önemi, akıl ve anlayış sahibi olunması, kötü huylardan uzak durulması gibi sosyal konularda verilen mesajlardan oluşmaktadır.

Gülistān, *makame* tarzında yazılmış bir eserdir. Arap edebiyatının bir nesir türü olan makame, önceleri dinî ve ahlakî hikâyeler dinlemek amacıyla yapılan toplantılar için kullanılırken, sonraları geleneksel olarak "sözlü hikâye" karşılığını almıştır (Ergene 2012: 3). Gülistān'ın üslup bakımından bir sehl-i mümtenî örneği kabul edilmektedir (Diriöz 1979: 61).

Dünya klasikleri arasında yer alan Gülistan, batıda ve doğuda, hemen hemen bütün dünya dillerine tercüme edilmiş, defalarca basılmıştır. Gülistan'ın batıdaki ilk neşri, 1651'de, *G. Gentius* tarafından hazırlanan Latince tercümeyle birlikte. İlk tenkitli neşir ise *Ali Furugî* tarafından yapılmıştır (Berbercan 2011: 3).

1.5.3. Türk Edebiyatında Gülistân Tercümelere

Geniş bir coğrafyada ünlenen Gülistan Kitabı, Türk dünyasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Anadolu'da, Mısır'da ve Türkistan'da, Türk edebiyatı çevrelerce büyük itibar gösterilen Gülistan, gerek üslûp gerek içerik yönüyle Türk sanatçıları etkilemiştir.

Gülistan tercümelerinin ilki 1391'de, Mısır'daki Türk-Memlûk sahasında Seyf-i Sarayî tarafından Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan eserdir. İncelendiğinde, tercümeden ziyade bir adaptasyon mahiyeti taşıdığı anlaşılan bu eser, müellifinin Gülistan'ın aslına bağlı kalmak şartıyla, Türk diliyle yazılmış fakat bağımsız özellikler gösteren yeni bir eser yaratma amacı taşıdığını göstermektedir. Bu yolla sadece tercüme yapılmamış aynı zamanda Türk kültürünü taşıma görevi yüklenen Türk dili, model alınan yabancı eserleri millileştirmiştir.

1397 yahut 1398'de, Sobicâbî mahlaslı bir edip tarafından Klasik Öncesi Çağatay Türkçesiyle, "*Gülistan-ı Türki*" adı altında hazırlanmış olan bu eser, Türk diliyle yazılmış ikinci Gülistan tercümesi olarak karışımıza çıkmaktadır.

Gülistan'ın Anadolu sahasındaki yoğun tesiri yapılan çok sayıda tercümeden anlaşılmaktadır. İlk tercüme, Osmanlı devrinde, II. Murad zamanı alimlerinden Mahmud b. Kâdî-i Manyas'ın yaptığı tercüme olarak kabul edilir. 1430'da tamamlanan tercüme, II. Murad'a sunulmuştur. Mahmud'un biri manzum biri mensur olmak üzere iki Gülistan tercümesi mevcuttur. Manzum tercümesinde aslına oldukça sadık kalmakla beraber zaman zaman bazı ilâveler de yapmıştır. Ancak bu tercüme yarım kalmış bir tercümedir. Mensur tercüme ise seçme ve muhtasar bir tercüme olup manzum kısımlar da mensur olarak tercüme edilmiştir. Manyaslı'dan sonra da pek çok tercüme ve şerh yapılmıştır.

Osmanlı edebiyatında oldukça ilgi gören Gülistân üzerine çok sayıda nazire yazılmıştır. Bu nazirelerden bazıları şunlardır:

1. İbn-i Kemâl → Nigâristân

2. Fevzî → Mülistân

Özellikle XVI. asırla beraber Gülistan kitabının çok sayıda şarih tarafından kaleme alındığı görülür. Bu şerhlerden bazıları şunlardır (Canpolat 2006: 12):

1. Lāmî-i Çelebi (1472-1534) → Şerh-i Dibāce-i Gülistân

2. Şāhidî (öl. 1550) → Şerh-i Gülistân

3. Ebu'l-Kasım Mehmed b. Kasım b. Ahmed (öl. 1590) → Şerh-i Gülistân

4. Şem'î Şem'ullāh (öl. 1592) → Şerh-i Gülistân

5. Sūdî (öl. 1625) → Şerh-i Gülistân

6. Arşî Mehmed Efendi (öl. 1651) → Şerh-i Gülistân

7. Hasan Rıza Efendi (öl. 1669) → Şerh-i Gülistân

8. Hevāyî-i Bursevî → Şerh-i Gülistân

9. Rüşdî → Şerh-i Dibāce-i Gülistân

10. Hüseyin-i Kefevî → Şerh-i Gülistân

11. Hüsnî Efendi → Bāgbān

12. Pîr Hamdî → Şerh-i Dibāce-i Gülistân

13. Safvet → Şerh-i Cedîd-i Dibāce-i Gülistân

14. Ali b. Hacı Osman → Miftāh-ı Gülistân

15. Anonim → Lugat-i Gülistân-ı Sa' dî

16. Mehmet Said Efendi → Mülistân (1874)

17. Cafer Tayyar b. Ahmed Salim → Zübde-i Gülistân ve Rehber-i Gülistân (Ders Kitabı) (Özkan 1993: 3; Ergene 2012: 7-8).

18. Za'ifî → Hitāb-ı Nigāristān-ı Şehristān-ı Dırahtistān-ı Zebzistān (Alpay Tekin-Kafadar 2013).

1.5.4. Kitābu Gülistān bi't-Türkī ve Seyf-i Sarāyī

Gülistan kitabı, İran'ın en büyük sanatçılarından biri kabul edilen Sa'dî tarafından 1258 yılında kaleme alınan dünya edebiyatının en seçkin yazınsal örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Sa'dî'nin en meşhur iki eserinden biri olan Gülistān (diğeri Būstān (1257)) yazıldığı dönemden itibaren birçok dile çevrilmiştir. Ancak özellikle Türk edebiyatında bu eserin büyük bir ilgiyle okunduğu görülür. Türk edebiyatının özellikle Anadolu sahasında, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış birçok Gülistan tercümesi bulunmaktadır. Bunun yanında Doğu Türkçesinin en önemli dönemlerinden olan Çağatay Türkçesiyle yazılmış Gülistan tercümesi de bulunmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz tercüme çok önemli dil verileri olsa da, çalışmamıza konu olan Gülistān tercümesinin edebiyat ve dil tarihimiz için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Seyf-i Serāyî tarafından H. 793 yılının Şevval ayının evvelinde (1 Eylül 1391 Cuma günü) Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan elimizdeki eser, edebiyatımızın aslı Farsça olan Gülistān kitabı üzerine yapılan ilk tercüme örneğidir.

Müddet-i hicret yedi yüz toksan üç

Yıl idi kim az idi 'ālemde küç

Evvel-i şevvāl idi kim ay 'aziz

hatm oldı bu Gülistān-nāmemiz (178a/11-12)

"Hicretin yedi yüz doksan üçündeki yılda, dünyada güç sahibi çok az idi. Ey aziz! evval ayının ilk günü idi, bu Gülistan kitabımız hatmedildi."

Tarihî Kıpçak Türkçesi üzerine araştırmalar yapan bilim adamları tarafından Klasik Kıpçak Türkçesi serlerinden biri kabul edilen Kitābu Gülistān bi't-Türkī (**Abdülkadir İnan**, "XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1953*; **Omeljan Pritsak**, "Das Kiptschakische", *Philologia Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden 1959*; **Ali Fehmi Karamanhoğlu**, "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *Türk Dili ve Edebiyatı, XII, 1963*; **Janos Eckmann**, "Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1964*) dönemin en önemli yazınsal metni olması bakımından ayrıca kıymetlidir. Bununla birlikte

eserin Farsça aslından bazı noktalarda ayrıldığı da görülür. Bu özelliği ile tercüme bir eserden çok *uyarlama (adaptasyon)* tipinde bir çalışma olduğu söylenebilir. Eserin birçok yerinde mütercim Seyf-i Sarāyî'nin metin bağlamında yeni dokunuşlar yaptığı görülür. Gülistân'ın Farsça orijinalinde yer alan ancak mütercim tarafından değiştirilen noktalar ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Kitābu Gülistân bi't-Türki'nin tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (Nr. 1553), Dozy kataloğunda (Catalogue Codium Orientalium I.355) bulunmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XVII). Bu yazma nüshaya ilk dikkat çekenler Houstma ve Thury Jozsef'tir. Houstma'nın 1894'te Leiden'de yayımladığı *Ein Türkisch-Arabisches Glossar "Türkçe-Arapça Bir Sözlük"* ve Thury Jozsef'in 1903'te Budapeşte'de neşrettiği *Török Nyelvemlekek a XIV. Szazad Vegeig "XIV. Asrın Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları"*, bu konudaki öncü çalışmalardır. Türkiye'de Kitābu Gülistân bi't-Türki üzerine yapılan ilk çalışma, Ragıp Hulusi Özdem'in Thury Jozsef'in eserini tercümesine dayanır (Milli Tetebbular Mecmuası II, S. 4, 1915). Yine 1926 yılında Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu eserle ilgili oldukça önemli bilgiler vermiştir (Karamanlıoğlu 1989: XVII).

Kitābu Gülistân bi't-Türki'nin yazarı olan Seyf-i Sarāyî hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmamakla beraber, yazarın adında anlaşılacağı üzere Altınordu Devleti'nin başkenti olan Sarāyılı olduğu görülür. Altınordu sahası Türk edebiyatı ile Kıpçak sahası Türk edebiyatının eser bakımından bazen aynı dönemler gibi gösterilmesi, bu iki dönem arasındaki dil ve edebiyat bağlantısının yakınlığı ile açıklanabilir. Seyf-i Sarāyî'nin, Sarāy şehrinden neden Mısır'a, yani Kıpçakların merkezine, neden ve nasıl geldiği tam olarak bilinmemektedir. Karamanlıoğlu'na göre bu durum, Mısır'ın bir edebiyat merkezi olmasıyla beraber Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen ediplerin bu coğrafyada buluşmaları ve Altınordu Türkçesi ile Kıpçak Türkçesi arasındaki yakınlıktan kaynaklanmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XXVI).

Hârezmî ve Hasanoğlu gibi bazı büyük şairlerin şiirlerine yazdığı nazîreler onun diğer Türk lehçelerine de şiir yazabilecek kadar hâkim olduğunu göstermektedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında İdil boylarındaki hanlıkların birbiriyle sürekli mücadeleleri yüzünden pek çok şair ve yazar Türkistan ve Mısır gibi daha emin memleketlere gidiyordu. Mısır'a gidenler arasında bulunan Seyf-i Sarāyî'nin oraya nasıl gittiği tam olarak belli değildir. Bazı araştırmacılar onun hayatının ilk devresini Hârezm'de geçirdiğini, eğitimini

burada aldıktan sonra Altın Orda ve Kıpçak bölgelerinde yaşayıp daha sonra Mısır'a gittiği söylenebilir.

Mısır'a göç eden Oğuz Türk boyları ile Kıpçak Türkleri birkaç yüzyıl sonra yeniden birleşip kaynaşınca Türk dili tarihinde "Kıpçakça'nın Oğuzcalaşması" meselesi ortaya çıkmıştır (Eckmann, [1965], s. 35-41). Gülistan Tercümesi, Oğuz Türkçesi yanında Kıpçak Türkçesi unsurlarını en fazla muhafaza eden eserlerden biri olarak Türk dili tarihi içinde seçkin bir yere sahip olmuş, XIX. yüzyıla kadar Türkistan Türkleri tarafından sevilerek okunmuştur.

Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nden başka mesnevi tarzında yazılmış Süheyl ü Güldürsün adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Bu mesnevi Yâdigârname isimli yedi yapraklık bir yazmada manzum bir mukaddimeden sonra Tuğlu Hâce ve Mevlânâ İshak'tan birer gazel, Mevlânâ Ahmed Ürgencî'den üç şiir mevcut olup ardından Seyf-i Sarâyî'nin üç rubâîsi, iki beyti ve *Süheyl ü Güldürsün* adlı mesnevisi yer almaktadır. 1394 yılında tamamlanan mesnevinin konusu *Leylâ ile Mecnûn*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Gül ü Nevrûz* gibi aşk hikâyelerine benzemekle birlikte dönemin bazı olaylarına da ışık tutmaktadır. Eserde Timur'un Ürgenç'e saldırısı ve zulümleri dile getirilmiş, devrin zalim yöneticileri ve onların yağmacılık siyasetleri eleştirilmiştir (Çetin, sy. 9 [2007], s. 140) (İslam Ansiklopedisi, C. 37, s. 29).

Seyf-i Sarâyî hakkında Türk edebiyatı tarihinde çok fazla bilgi bulunmasa da Bodrogligeti gibi bazı bilim adamları, yazarın Gülistân tercümesi içine ilave ettiği bazı şiirlerden yola çıkarak, Seyf-i Sarâyî'nin nasıl bir sanatçı olduğu noktasında bazı yorumlar yapmışlardır. Özellikle Bodrogligeti, yazarın kendi dönemi için önde gelen kişilerden biri olduğunu iddia eder (Bodrogligeti 1969: 7). Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesinde hem döneminde kiskanıldığına hem de güzel şiirler yazdığına dair bazı ifadeler de kullanmıştır:

Güldür bu Sarâyî Seyf lîkin

Düşmen közüne tiken körünür

Erdem iyesin hâsûd sevmes

Vaṭvâṭ niçük ki sevmese nûr (107a/4-5)

"Bu Seyf-i Sarâyî güldür, ancak düşmanın gözüne diken gibi görünür. Yarasanın ışığı sevmeyeği gibi, hasetçiler de erdem sahibi insanları sevmezler."

*Bilür Seyf-i Sarāyī 'aşk resmin
Niçük kim bilse her üstād kısmın*

*Tiri bolsa idi Ferhād u Şirīn
Oğuğaylar idi bu 'aşk bābın (132a/3-4)*

"Seyf-i Sarāyī, ustaların kendi konularında uzman olması gibi, bu aşkın âdetini iyi bilir. Ferhatla Şirin hayatta olsalardı, (yazdığım) bu aşk bölümünü okuyacaklardı."

Tercümenin girişinde yer alan sebab-i telif bölümünde Seyf-i Serāyī bu eseri neden ve kimin vasıtasıyla Türkçeye çevirdiğini şöyle anlatır:

İlk yaz künlerinde bir kün büstān içinde güller arasında bir niçe zarīf 'âlimler bilen oturup inşā ' iliminden bahş kılıp ebyāt-ı garīb ve eş 'arı 'acīb okudum ise ol 'âlimlerniñ ulusu 'arüz 'ilminden bir müşkil beytniñ taqtı'in suāl etti fi'l-hāl cevābın işitip ayttı ey edīb-i garīb sana bir muvāfık naşihātım bar kabūl kılsañ hayr bolğay ayttım buyruñ ayttı Şeyh Sa'dī Gülistānın Türki terceme kılsañ bir şāhib-devlet ér atına yādğārın cihānda kalsun dip ol 'azīzniñ mübarek nefesin kabūl étip ayttım inşā 'allahu te 'ālā ammā kuvvetim za'if turur anıñ kavī ma'nilerine ayttı e 'aneke'llāhu ay edīb-i garīb men dağı tanrığa tevekkül kılıp himmet belin rağbet eli bilen bağlap başladım tamām bolğay dip inşā 'allāh u te 'ālā ammā bu kitāb atı ol sebebden gülistān boldı kim 'acā'ib hikāyāt ve gārā'ib naşāyih ve envā'ı leṭāif bilen müretteb ve müzeyyen bolupturur (5b/4-13-6a/1-12) "Bahar günlerinden bir gün, bahçe içinde güller arasında bir nice zarif âlimler ile oturup inşa ilminden bahsedip farklı beyitler ve değişik şiirler okuyunca o âlimlerin önde geleni aruz ilminden müşkül bir beytin taktisini sordu, bu durumda cevabını işitince bana (şöyle) söyledi: Ey edib-i garip sana uygun bir nasihatim var, kabul edersen hayırlı olur. Buyrun dedim. (Şöyle) söyledi: Şeyh Sadi'nin Gülistān'ını, devlet sahibi bir kişi adına Türkçeye tercüme etsen. Yadigarım dünyada kalsın deyip o aziz kişinin mübarek nefesini (ricasını) kabul ettim ve (şöyle) söyledim: İnşallah (bu eseri tercüme ederim) ancak Şeyh Sadi'nin kuvvetli manalarına karşın benim edebi kuvvetim zayıftır. (O kişi) (şöyle) söyledi: Ey edib-i garip, Allah yardımcın olsun!" Ben de Allaha tevekkül edip himmet belini rağbet eli ile bağlayıp, İnşallah diyerek, kitabı tamamlamak niyetiyle (tercüme etmeye) başladım. Kitabın adı bu yüzden *Gülistān* oldu. Çünkü içerisinde acayip hikâyeler, farklı öğütler ve türlü güzellikler ile düzenlenmiş ve süslenmiştir."

Seyf-i Sarāyī, Mısır'da Bathas Bey'in isteği üzerine Sa'dî-i Şîrâzî'nin ünlü eseri Gülistân'ı Kitâbü Gülistân bi't-Türkî adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. 1 Şevval 793 (1 Eylül 1391) tarihinde tamamlanan eser Türkçe ilk Gülistân tercümesi olup aslındaki mensur kısımlar nesir halinde, manzum kısımlar da nazmen çevrilmiştir. Mensur kısımlarda eserin aslına oldukça sadık kalınmakla birlikte manzum kısımlarda şair sanatkarâne bir dil kullanmıştır. Seyf-i Sarāyī eseri, *Emîr Bathas Hacibü'l-Hüccab bi'd-diyar El-Mısıryye*'ye ithaf edilmiştir. Yazar, Emir Bathas Bey'i şu dizelerle anlatır ve över:

<i>Lutf u ahlâkı kerem kâni durur</i>	"Lütfü ve ahlakı kerem madenidir. İyi adı daima
<i>Eygü atı dâimâ tilde yürür</i>	dillerde yürür."
<i>Dîn ü dünya devleti zât-ı şerîf</i>	"O zat-ı şerif din ve dünya saadetine sahiptir.
<i>Ma 'rifetniñ ma 'deni özi zarîf</i>	Kendisi zarif ve marifet madenidir."
<i>Bu gülistân ziyeti Bathâş Bêg</i>	"Bu gülistanın süsü Bathas Bey, Hacibü'l-
Hüccab	Sultan Has Bey'dir."
<i>Ĥacibü'l-Ĥüccâb-ı Sulţân haş Bêg</i>	
<i>Her tirige cân bigin elge yarar</i>	"Her bir canlıya ve memlekete can gibi
faydalıdır.	
<i>Oturup yargu yararda kıl yarar</i>	Oturup karar vereceğinde yarar kıl."
<i>Ĥak Te 'âlâ devletin kılsun ziyâd</i>	"Hak Teâlâ onun devletini artırsın.
<i>Dünyadın alsun tana 'um birle dâd</i>	Dünyadan bolluk içinde nasibini alsın."
<i>Ey melek-şüret melik nuşret 'inân</i>	"Ey melek suretli, yardımsever ve cömertlik
<i>Cüd içinde ĥatim-i tayy-i zamân</i>	konusunda kendi zamanının Hatem-i
Tayyi'si."	

Bedr-i devlet 'āleme kutlu yüzün "Kutlu yüzün âleme devletinin dolunayı gibidir.

Kim bilig bahri özün cevher sözüñ Sözüñ cevher, kendin bilgi denizi (gibidir)."

Biligli fāris sen ol arslan yürek "Bilgili, cesur ve arslan yüreklisin. Bugün sana
Kim bu kün 'Anter saña mihter kirek Anter'in asker olması gerekir."

Sensen ol leşkerde saflar üzgen ér "Sen, o askerlerin saflarını dağıtan yiğitsin.
Èr deminde erdemın körgüzgen ér Yiğitlik zamanında erdemini gösteren yiğitsin."

Körmedim 'ārif nazirñ cevheri "Görmedim senin gibi bir bilgi cevherinin
Dürr-i ma 'nīge mubaşşır müşteri benzerini. Mana incisini bekleyen bir müşteri."

Naẓm étip körkli du 'ālar zātunğa "Zatına güzel dualar yazıp, adına şaşılacak
Tañ hediye keltürüp men atınğa hediyeler getirdim."

Ol hediye bu kitāb irür müfīd "O hediye, bütün sözleri faydalı ve çeşitli
Cümle elfāzı tolı ma 'nī cedīd anlamlarla dolu olan bu kitaptır."

Özine bolup mübārek bu kitāb
Dāim alsun nef' mundan şeyh u şāb (7a/1-13)

"Bu kitap sana bereket getirsin ve hocalar, şeyhler bu kitaptan daima faydalansınlar."

1.6. Kitābu Gülistān bi't-Türkī Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kitābu Gülistān bi't-Türkī'nin tek nüshası Hollanda'nın Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (Nr. 1553), Dozy kataloğunda (Catalogue Codium Orientalium I.355) bulunmaktadır (Karamanlıoğlu 1989: XVII). Bu yazma nüshaya ilk dikkat çekenler Houstma ve Thury Jozsef'tir. Houstma'nın 1894'te Leiden'de yayımladığı *Ein Türkisch-*

Arabisches Glossar "Türkçe-Arapça Bir Sözlük" ve Thury Jozsef'in 1903'te Budapeşte'de neşrettiği *Török Nyelvemlekek a XIV. Szazad Vegeig* "XIV. Asrın Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları", bu konudaki öncü çalışmalardır. Türkiye'de Kitābu Gülistān bi't-Türki üzerine yapılan ilk çalışma, Ragıp Hulusi Özdem'in Thury Jozsef'in eserini tercümesine dayanır (Milli Tettebular Mecmuası II, S. 4, 1915). Yine 1926 yılında Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu eserle ilgili oldukça önemli bilgiler vermiştir (Karamanlıoğlu 1989: XVII). Bu süreçten sonra Kıpçak Türkçesini ele alan çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde olmasa da Gülistan Tercümesinden bahsedilmiştir.

1954 yılında Feridun Nafiz Uzluğ tarafından bir önsöz yazılmak suretiyle Gülistan Tercümesi'nin ilk tıpkıbasımı gerçekleştirilmiştir: *Seyf-i Sarāyī, Gülistān Tercümesi, TDKC II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, XVIII-373 s.* Bu tıpkıbasım dönemin şartlarına göre basıldığı için metnin açıkça okunmasını engelleyen bazı pürüzler taşımaktadır. Okunması oldukça zor olan bu yayımdan çok fazla istifade edilememiştir (Karamanlıoğlu 1989: XVII). Bu çalışmada Seyf-i Sarāyī ve eldeki nüsha hakkında bazı görüşler de bulunmaktadır.

Eser üzerinde ilk ayrıntılı çalışmayı yapan Abdulla Battal Taymas'tır: "*Seyf-i Sarāyī'nin Gülistān Tercümesini Gözden Geçiriş, TDAY Belleten, 1955, s. 73-98.* Özellikle eserin Farsça aslı ise Seyf-i Sarāyī tercümesinin karşılaştırılmasının yapıldığı bu makale, Seyf-i Sarāyī'nin metne nasıl ve hangi noktalarda müdahale ettiğini ana hatlarıyla göstermesi bakımından çok önemlidir. Makalenin ilk bölümünde tercümenin niteliğini ele alan Taymas, Sa' dī'nin şiirlerinden farklı olarak esere alınmış ya da konuya hiç dâhil edilmemiş parçaları işaret etmiştir. Bu noktada Gülistan müterciminin, eseri çevirmekten çok kendince yeniden ele aldığı görüşündedir. Makalenin ikinci bölümünde, tercümenin dili ve dil özellikleri ele alınmıştır. Kıpçakça-Oğuzca ilişkisi üzerinde bazı fonetik ayrımlardan ve benzerliklerden bahsedilmiştir. Makalenin son bölümünde ise "Kimi sözler ve deyimler" başlığı altında eserde geçen bazı sözcükler ve deyimlerin kısaca işlendiği görülür.

Batı Türkolojisi'nde Gülistan Tercümesi üzerine yapılan en önemli çalışmalar Macar Türkolog *Andras Bodrogligeti*'ye aittir. Yazar bu konuyla ilgili olarak ilk makalesini 1962'de yayımlamıştır: *A. Bodrogligeti, "Glosses on Sayf-i Sarāyī's Gülistān bi't-Türki, Acta Orientalia XIV, s. 207-218.* Yazarın konuyla ilgili ikinci yazısı aynı sayının üçüncü fasikülünde yer almıştır: *A. Bodrogligeti, "Notes on the Turkish Literature at the*

Mameluke Court, Acta Orientalia, III, s. 273-282. Bu iki çalışmada Bodrogligeti, kimi zaman metni Farsça orijinaliyle karşılaştırmış kimi zaman da Seyf-i Sarāyî'nin esere kattığı şiirler üzerinde durmuştur. Aynı zamanda Gülistan tercümesinden alınmış bazı parçaların transkripsiyonlu metinleri ve anlamlarına da yer verilmiştir. Yine Bodrogligeti'nin 1963'te yayımladığı makalesinde Seyf-i Sarāyî'nin Gülistan Tercümesi'nin sonuna eklenen şiirlerini ele aldığını görürüz: *A. Bodrogligeti, "A Collection of Turkish Poems from the 14 th Century", Acta Orientalia XVI, p. 245-311.*

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, 1968 yılında, Gülistan Tercümesi'nin dil özelliklerini ele alan önemli bir makale yazmıştır: *Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Seyf-i Sarāyî'nin Gülistān Tercümesi'nin Dil Hususiyetleri, Türkiyat Mecmuası, XV, 1968, s. 75-126.*

Gülistan Tercümesi üzerine en önemli çalışmalardan biri 1969 yılında *Andras Bodrogligeti* tarafından yayımlanır. Yazar, bu çalışmasında eserin tam metni (transkripsiyonlu) ve sözlüğünü neşretmiştir: *A. Bodrogligeti, A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'dî's Gülistān (Sayf-i Sarāyî's Gülistān bi't-Türkî), Akademia Kiado, Budapest, 1969, 459 s.*

1972'de *Vagif İsmail Aslanov* tarafından A. Bodrogligeti'nin metin neşri hakkında bir tanıtma ve eleştiri yazısı yayımlanmıştır: *Vagif İsmail Aslanov, Sovyetskaya Türkologiya, 1972/2, s. 111-114.*

1972'de Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından A. Bodrogligeti'nin metin neşri hakkında bir tanıtma ve eleştiri yazısı yayımlanmıştır: *Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Seyf-i Sarāyî'nin Gülistān Tercümesi'nin Yayımı Üzerine", Türkiyat Mecmuası, XVII, 1972, s. 251-261.*

1972'de Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından A. Bodrogligeti'nin metin neşri hakkında Almanca bir tanıtma ve eleştiri yazısı daha yayımlanmıştır: *A.F. Karamanlıoğlu, "Über die Ausgabe der 'Gülistān-Übersetzung' von Sayf-i Sarayî, Orientalische Literaturzeitung, LXVII 7/8, stn. 325-333.*

1975'te *Emir Nadjipoviç Nadjip*'in Gülistan Tercümesi'nin dil özelliklerini ve söz varlığını ele aldığı iki ciltlik eseri yayımlanmıştır: *Türkoyazıçınıy Pamyatnik XIV veka 'Gülistān' Seyfa Sarai yego yazık, Akademiya Nauk SSSR Institut Vostokovcdeniya,*

Akademiya Nauk Kaz SSR Institut Yazıkoznaniya, Izdatelstvo Nauka Kaz SSR, Alma-Ata, 1975, Çast pervaya, 210 s.; Çast vtraya 300 s.

1976'da H. Y. Minnegulov, Seyf-i Sarāyî'nin eserleri ve edebi kişiliği üzerine bir makale yayımlamıştır: *H. Y. Minnegulov, Seyf Sarayı Tormuşı Hem İcatı, Kazan 1976; a.mlf., "Seyf Sarayinin Yana Eserlere", Kazan Utları, sy. 6, Kazan 1972, s. 129-139.*

1978'de Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun çalışması, Kemal Eraslan ve Osman Fikri Sertkaya tarafından MEB Devlet Kitapları yayımları arasında çıkarılmıştır: *Seyf-i Sarāyî, Gülistān Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türki), Hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, İstanbul 1978, XVIII+404 s.*

1978'de Osman Fikri Sertkaya tarafından Gülistan Tercümesi'nde net anlaşılamayan ya da doğru anlam verilemeyen bir ibare hakkında bir makale yayımlanmıştır: *Osman F. Sertkaya, "Saraylı Seyf'in Kıpçakça Gülistan Tercümesindeki Bir İbare Üzerine, Türk Kültürü Araştırmaları, XVI/1-2, 1977-1978, s. 225-229.*

1980 yılında Kazan'da Hatib Usmanov ve Zaynab Maksudova, Gülistan kitabını iki cilt olarak yayımlamışlardır: *Hatib Usmanov-Zaynab Maksudova, Sayf es-Sarai, Gülistān bi't-Türki, Izdatelstvo Kazanskogo Universiteta, 1980, çast I 137 s., çast II X+112 s.*

1981'de *Emir Nadjipoviç Nadjip*, Bodrogligeti ve Karamanlıoğlu yayımlarını karşılaştıran bir makale yayımlamıştır: *Emir Nadjipoviç Nadjip, Yeşçe raz o 'Gülistane', Seyfa Sarai, Sovyetskaya Türkologiya, 1981/2, s. 75-80.*

1989'da Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun çalışması Türk Dil Kurumu tarafından ilavelerle tekrar basılmıştır: *Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Seyf-i Sarāyî, Gülistān Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türki), TDK Yayınları, Ankara, 1989, XVIII+406 s. + 187 s. Tıpkıbasım.*

1996 yılında Tahsin Yazıcı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin *Gülistān* maddesini yazmıştır: *Tahsin Yazıcı, "Gülistān", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 14, s. 240-241.*

2007'de E.İ. Fazılov, Seyf-i Sarāyî'nin Gülistan Tercümesini, Özbekçeye aktardığı çalışmasını yayımlamıştır: *E. İ. Fazılov, Lendenskaya Rukops "Gülistān bi't-Türkü i Divan" Sayifi Sarayii, Taşkent 2007, 463 s.*

2010'da Mustafa Yıldız tarafından Gülistan Tercümesinde sıkça geçen *kıl-* ve *et-* eylemleri üzerine bir makale yayımlanmıştır: *Mustafa Yıldız, Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesinde Aynı İsim Unsurlarının kıl- ve et- Yardımcı Fiilleriyle Kullanımından Oluşan Eş Değer Birleşik Fiiller ve Oğuzca Etkisi, Turkish Studies, Volume 5/1, Winter 2010, s. 687-706.*

2014 yılında A. Deniz Abik Gülistan Tercümesi'nde geçen *-IsAr* eki üzerine önemli bir makale yayımlamıştır: *A. Deniz Abik, "Seyf-i Sarayı'nın Gülistan Tercümesinde -IsAr ve Düşündürdükleri", Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı, Editörler: Nurettin Demir-Faruk Yıldırım, Adana 2014, s. 21-38.*

2016 yılında Yakup Yılmaz ve Dilek Bayraktar tarafından Gülistan Tercümesinde geçen yiyecek ve içecek adları yan anlamlılık noktasından değerlendirilmiştir: *Yakup Yılmaz- Dilek Bayraktar, Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Yiyecek ve İçecek Adlarında Yan Anlamlılık, Rumeli Journal of Language and Literature Studies 2016/5, s. 30-50.*

2016 yılında Yaşar Tokay, eserdeki deyimleri kavramsal olarak tasnif ederek iki ayrı makale şeklinde yayımlamıştır: *Yaşar Tokay, "Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 5/4 2016 s. 1561-1592.*

2017 yılında Yaşar Tokay, deyimlerin kavramsal tasnifinin ikinci bölümünü yayımlamıştır: *"Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 6/2, 2017, s. 611-637.*

Yukarıdaki çalışmalar dışında *Kitābu Gülistān bi't-Türki* ve *Seyf-i Sarâyî* ile ilişkili başka makaleler ve çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak doğrudan bu konularda yazılmış makale ve kitaplar yukarıdaki gibidir.

1.7. SA'DÎ'NİN GÜLİSTÂN'I İLE SEYF-İ SARÂYÎ'NİN KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T TÜRKÎ'Sİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Türkçe Gülistan tercümeleri ya *aynen tercüme*, ya *muhtasar tercüme* veya *geniş tercüme*, ya da metnin tercümesi ile birlikte Farsça kelimeleri cümledeki durumları bakımından açıklayan “şerhler” olmak üzere dört gruba ayrılabilir. Kelime kelime yapılan

aynen tercümeler, her Farsça kelimeyi tek tek Türkçe kelimeyle karşılama esasına dayanmaktadır. Bu bakımdan Türkçe kelimelerin o devirdeki anlamlarını bugün Farsçaları yardımı ile doğru olarak belirlemek mümkün olmaktadır. Buna karşılık muhtasar ve ilaveli tercümelerde Farsça kelimeler tek tek ele alınmadığından Türkçe kelimelerin hangi Farsça kelimelere karşılık olarak kullanıldığını tespit etmek güçtür.

Gülistan'ın Türkçenin durumunu, kudretini ve ifade gücünü ortaya koyan bu tercümelerinde Farsça kelimelere geniş ölçüde Türkçe karşılıklar bulunmuştur. Bu bakımdan değişik muhitlerde ve değişik şekillerde yapılan bu tercümelerin karşılaştırmalı sözlük çalışmaları yönünden önemi büyüktür (Özkan 2014: 2).

Seyf-i Sarāyī, Gülistān kitabını çevirirken genellikle metnin Farsça orijinaline bağlı kalmamıştır. Sa'dī'nin eserindeki "Hikāyet"ler genel itibariyle aslına bağlı kalınarak aktarılırken "beyt, kıt'a, mesnevī, ruba'ī, nazım, beyt-i Arabī" gibi biçimlerde Seyf-i Sarāyī'nin son derece rahat davrandığı görülür. Bu noktada Abdulla Battal Taymas, Sarāyī'nin bütün bu biçimleri sadece "şiir" olarak gördüğünü, manzum parçaların nazım ile çevirdiğini ve gücü yetmediği şiirleri ise tercüme etmeden atlayarak gittiğini ifade etmiştir (Taymas 1955: 74). Bu noktada Seyf-i Sarāyī'nin Farsça şiirleri çevirirken ne derece zorluk yaşadığı konusu açık değildir. Yazarın bazı bölümlerde akıcı bir dille, vezinli ve kafiyeli şekilde tercüme ettiği parçaların yanında, nazma çekerken uyak ve kafiyeden uzaklaştığı ve nesre yaklaştığı kısımlar da bulunmaktadır.

Taymas, makalesinde özellikle Seyf-i Sarāyī'nin atladığı kısımları incelemiştir. Örneğin, Farsça nüshada eserin girişinde bulunan kıt'a tercüme edilmiş; ancak onu takip eden mensur parça yerine çevirmen, bu eseri neden ve nasıl Türkçeye çevirdiğini ağdalı bir dille anlatmıştır:

İlk yaz künlerinde bir kün büstān içinde güller arasında bir niçe zarīf 'ālimler bilen oturup inşā' iliminden bahş kılıp ebyāt-ı ğarīb ve eş'arı 'acīb okudum ise ol 'ālimlerniñ ulusı 'arūz 'ilminden bir müşkil beytniñ taqtı'ın suāl etti fi'l-hāl cevābın işitip ayttı ey edīb-i ğarīb saña bir muvāfık naşihatım bar kabūl kılsañ hayr bolğay ayttım buyruñ ayttı Şeyh Sa'dī Gülistānın Türki terceme kılsañ bir şāhib-devlet ér atına yādğarın cihānda kılsun dip ol 'azēniñ mübārek nefesin kabūl étip ayttım inşā'allahu te'ālā ammā kuvvetim za'if turur anıñ kavī ma'nilerine ayttı e'aneke'llāhu ay edīb-i ğarīb men dağı tañrığa tevekkül kılıp himmet bēlin rağbet eli bilen bağlap başladım tamām bolğay dip inşā'allāh

u te'ālā ammā bu kitāb atı ol sebebden gülistān boldı kim 'acā'ib hikāyāt ve gārā'ib naşāyih ve envā'ı letāif bilen müretteb ve müzeyyen bolupturur (5b/4-13-6a/1-12) "Bahar günlerinden bir gün, bahçe içinde güller arasında bir nice zarif âlimler ile oturup inşa ilminden bahsedip farklı beyitler ve değişik şiirler okuyunca o âlimlerin önde geleni aruz ilminden müşkül bir beytin taktisini sordu, bu durumda cevabını işitince bana (şöyle) söyledi: Ey edib-i garip sana uygun bir nasihatim var, kabul edersen hayırlı olur. Buyrun dedim. (Şöyle) söyledi: Şeyh Sadi'nin Gülistānı'nı, devlet sahibi bir kişi adına Türkçeye tercüme etsen. Yadigarım dünyada kalsın deyip o aziz kişinin mübarek nefesini (ricasını) kabul ettim ve (şöyle) söyledim: İnşallah (bu eseri tercüme ederim) ancak Şeyh Sadi'nin kuvvetli manalarına karşın benim edebi kuvvetim zayıftır. (O kişi) (şöyle) söyledi: Ey edib-i garip, Allah yardımcın olsun!" Ben de Allaha tevekkül edip himmet belini rağbet eli ile bağlayıp, İnşallah diyerek, kitabı tamamlamak niyetiyle (tercüme etmeye) başladım. Kitabın adı bu yüzden *Gülistān* oldu. Çünkü içerisinde acayip hikâyeler, farklı öğütler ve türlü güzellikler ile düzenlenmiş ve süslenmiştir."

Farsça nüshada *Ey mürğ-ı sev* sözleriyle başlayan kıt'a ve *der zikr-i Muḥāmməd pād-şāh-ı İslām* başlığını taşıyan mensur bölüm ve arkasından gelen ruba'î de Gülistan Tercümesinde yoktur. Yine aynı bölümde *küllî hoş-būy* başlıklı kıt'a da kısmen aynı kısmen farklı biçimlerde aktarılmıştır.

Farsça nüshada yer alan *Her dem ez 'ömr mīreved nefes* ile başlayan beytinin yerine Seyf-i Sarāyî, kendi şiirini yerleştirmiştir:

Gül tilese ḥāṭırın tolı tabaḳ

Bu Gülistānımdan okı bir varaḳ

"Eğer gönlün bir tabak dolusu gül isterse, bu Gülistanımdan bir sayfa oku!"

Ayrıca mütercim, Sa'dî'nin eseri sunduğu Atabek Azam Ebubekr b. Sa'd yerine *Emîr Bathas Hacibü'l-Hüccab bi'd-diyar El-Mısriyye*'yi öven bir şiir kaleme almıştır:

Luṭf u ahlākı kerem kānı durur
daima

"Lütfu ve ahlakı kerem madenidir. İyi adı

Eygü atı dāimā tilde yörür

dillerde yürür."

Dîn ü dünya devleti zāt-ı şerîf

"O zat-ı şerif din ve dünya saadetine sahiptir.

<i>Ma ‘rifetnîñ ma ‘deni özi zarîf</i>	Kendisi zarif ve marifet madenidir."
<i>Bu gülistân ziyneti Bathâş Bêg</i>	"Bu gülistanın süsü Bathas Bey, Hacibü'l-
Hüccab	
<i>Ĥācibü'l-Ĥüccāb-ı Sulţān ĥaş Bêg</i>	Sultan Has Bey'dir."
<i>Her tirige cān bigin elge yarar</i>	"Her bir canlıya ve memlekete can gibi
faydalıdır.	
<i>Olturup yargu yararda kıl yarar</i>	Oturup karar vereceğinde yarar kıl."
<i>Ĥağ Te ‘ālā devletin kıl sun ziyād</i>	"Hak Teâlâ onun devletini artırsın.
<i>Dünyadın alsun tana ‘‘um birle dād</i>	Dünyadan bolluk içinde nasibini alsın."
<i>Ey melek-şüret melik nuşret ‘inān</i>	"Ey melek suretli, yardımsever ve cömertlik
<i>Cūd içinde ĥātīm-i tayy-i zamān</i>	konusunda kendi zamanının Hatem-i
Tayyi'si."	
<i>Bedr-i devlet ‘āleme kutlu yüzün</i>	"Kutlu yüzün âleme devletinin dolunayı
gibidir.	
<i>Kim bilig bahri özüñ cevher sözüñ</i>	Sözün cevher, kendin bilgi denizi (gibidir)."
<i>Biligli fāris sen ol arslan yürek</i>	"Bilgili, cesur ve arslan yüreklisin. Bugün sana
<i>Kim bu kün ‘Anter saña mihter kirek</i>	Anter'in asker olması gerekir."
<i>Sensen ol leşkerde şaflar üzgen ér</i>	"Sen, o askerlerin saflarını dağıtan yiğitsin.
<i>ÉR deminde erdemin körgüzgen ér</i>	Yiğitlik zamanında erdemini gösteren
yiğitsin."	
<i>Körmedim ‘ārif nazirîñ cevheri</i>	"Görmedim senin gibi bir bilgi cevherinin

Dürr-i ma 'nîge mubaşşır müşteri benzerini. Mana incisini bekleyen bir müşteri."

Nazm etip körkli du 'âlar zâtınğa "Zatına güzel dualar yazıp, adına şaşılacak
Taş hediye keltürüp men atınğa hediyeler getirdim."

Ol hediye bu kitâb irür müfîd "O hediye, bütün sözleri faydalı ve çeşitli
Cümle elfâzı tolî ma 'nî cedîd anlamlarla dolu olan bu kitaptır."

Özine bolup mübârek bu kitâb
Dâim alsun nef' mundan şeyh u şâb (7a/1-13)

"Bu kitap sana bereket getirsin ve hocalar, şeyhler bu kitaptan daima faydalansınlar."

Gülistân Tercümesi'nde (bundan sonra GT) *hikâyet* bölümü, *bir sulţänniñ üç oğlu bar idi* "Bir sultanın üç oğlu vardı" (10a/10) ifadesi ile başlarken Farsça orijinal metinde sayı belirtilmemiştir.

GT'de geçen *Bir arık 'âkil âdemî ayttı*
Bir semiz eblehe kélip karşı
Niçe bolsa za 'fî tâzî at
Bir tavîle eşekden ol yahşî (10b/6-7) kıt'ası Farsça aslıyla örtüşmez.

Farsça aslında *Nüşirvân*'dan bahsedilirken Seyf-i Sarâyî, bu kişinin adından metinde hiç bahsetmemiştir.

GT'de *sulţänniñ qarındaşı oğlu* "Sultanın kardeşinin oğlu" (17a/1-2) ifadesi Farsça orijinalinde *ben-i 'amm-i sulţân* "Sultanın amcasının oğlu" biçiminde geçer.

GT'de geçen *Ƙanda kim tatlı su aƘar bolsa*
Ƙurt Ƙuş balıƘ andan êksilmes (22a/11-12) beyitinin ikinci dizesi, Farsça orijinalinde *Merdem u mûrg u mûr kerdânîd* olarak geçer. Farsça *merd* "insan, kişi" sözcüğü GT'de değiştirilmiştir.

GT'de geçen *Kirmege bir bêgniñ melikniñ êvine*
Vâşıta lâ-büd kirek bir ihtiyâr (29a/5) beyiti Farsça aslıyla uyuşmaz.
Farsça aslıdaki ifade şöyledir: *Der mîr ü vezîr ü sulţân rā bî vâşî mûkerred*

pīrāmen "Sultanın ya da şahın etrafında sebepsiz yere dolaşma" (Taymas 1955: 80). Görüldüğü üzere Farsça aslında *vāsīt* kelimesi Seyf-i Sarāyī'nin kullandığı anlamıyla "vasita" olmayıp "sebeup, neden" anlamına gelen bir ifadedir. Bunun yanında Seyf-i Sarāyī'nin *pīr* "Hoca, şah" anlamıyla algıladığı kelime, *pīrāmen* olup "dolayı, çevresi" anlamına gelmektedir.

GT'de geçen *Ḳarınça ḥātırın āzār ḳılma*

Süleymānça elinde bolsa kuvvet (40b/11-12) "Süleyman gibi elinde kuvvet olsa da karıncanın dahi hatırını kırma." beyiti Farsça orijinal metinde bulunmamaktadır.

GT'de geçen *Kündüzni kiçe dise melik sen aytḳıl*

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11) "Ey melik, eğer o gündüze gece derse, sen de (şöyle) söyle: Şurada ay ışyınca Zuhal Yıldızı (keyvān) da görünür." beyitinde geçen *keyvān* sözcüğü, Farsça orijinalinde *pervīn* olarak geçer. *pervīn* "Ülker Yıldızı" sözünü, Sarāyī yine Farsça bir kelime olan *keyvān* "Zuhal Yıldızı" olarak tercüme etmiştir.

GT'de geçen *Ḳağan arslan bilen pençe tutuşkan er degül 'āḳil*

Anı bil 'āḳil er ḳahrı keliçek sözlemes bātıl (44a/11-12) "Kızgın arslan ile pençe tutuşan kişi akıllı biri değildir. Şunu bil: Akıllı insan öfkelenince batıl sözler söylemez." beyitinde *ḳağan arslan* "Kızgın arslan" ifadesi Farsça orijinal metinde *fīl* "fil" olarak geçmektedir.

GT'de geçen *Temür töggen bilek miñ ḳurla yahşı*

Ol elden kim köğüsde beğge ḳarşı (46b/7-8) "Demir döven bilek, göğüs göğüse beye karşı gelen elden bin kez daha iyidir." beyitinde Seyf-i Sarāyī'nin *temür* "demir" olarak tercüme ettiği sözcük, Farsça orijinalinde *ahēk* "kireç" olarak görünür: *be-dest ahēk beğte kerdēn ḥamīr* "Kızgın kireci elle yoğurup hamur yapmak". Bu noktada Seyf-i Sarāyī'nin bu kelimeyi Farsça *ahēn* "demir" ile karıştırdığı görülür (Taymas 1955: 80).

GT'de *Lübñān tağı* "Lübnan dağı" (54a/1) hikayesinden önce olması gereken bir Arapça ve iki Farsça beyit Seyf-i Sarāyī tarafından tercüme edilmemiştir.

GT'de 56b/9'da bulunan bir "Hikāyet"te *Bir fakīrğa zārūret hāleti vāki' boldı teñri evinden bir bisāt oğurladı* "Bir fakir için zorunlu bir durum ortaya çıktı. Allahın evinden/camiden bir kilim çaldı." tümcesinin Farsça orijinalinde *hāne-yi yārī* "Arkadaşının evi" tamlaması yazar tarafından iki kez *teñri evi* "Allahın evi/cami" şeklinde tercüme edilmiştir.

GT'de geçen *Ƙarı yarlı Ƙuluñ Seyf-i Sarāyī*
FaƘīr ü bī-nevā lutfuñ gedāyī (81a/6)

"Yaşlı, garip, fakir, muhtaç ve lütfunun dilencisi olan bir kulundur Seyf-i Sarayi." beyitinin Farsça aslı şöyledir: *Sa 'dī rah-ı Kā'be-yi rızāgīr*

Ey merd-i hūdā rah-ı hūdāgīr

Bu beyitler arasında hem anlam farkı vardır hem de Seyf-i Sarāyī, şiire kendisini de katarak içeriği değiştirmiştir.

GT'de 92a/6-7'deki "Hikāyet"te *Kiş bahrinde bir tācirni kördüm üç yüz elli teve yüki Ƙumaşı bar idi* "Kiş Denizi'nde bir taciri gördüm. Üç yüz elli deve yükü kumaşı vardı." tümcesindeki *üç yüz elli* sayı grubu, Farsça orijinal metinde *şad u pencāh* "Yüz elli" biçiminde kullanılmıştır.

GT'de geçen *Niçe kim fīl heybetli bolursa*
Töger sivri çibinler şāh fīlin (102a/2-3)

"Filler ne kadar heybetli olurlarsa olsunlar, sivri sinekler bir araya gelirse fillerin kralını döver." şiirindeki *fīl* "fil" sözcüğü, Farsça orijinal metinde bulunmamaktadır.

GT'de geçen *Güldür bu Sarāyī Seyf līkin*
Düşmen közüne tiken körünür (107a/4)

"Bu Seyf-i Sarayi gül (gibi)dir; ancak düşmanlarının gözüne diken görünür." beyiti, Farsça orijinalinde şöyle geçer:

Gül est Sa 'dī ve der çeşm-i düşmānān hār est

GT'de geçen *Bilür bu Seyf-i Sarāyī 'ışk resmin*
Niçük kim bilse her üstād kısmın (132a/3)

"Her ustanın uzman olduğu meseleyi iyi bilmesi gibi, Seyf-i Sarayi de aşkın âdetini iyi bilir." beyiti, Farsça orijinalinde şöyle geçer:

Ki Sa 'dīrāhverem 'aşk bāzī
Çenān dāned ki der Bağdād-i tāzī

"Bağdat'ta Arapçayı iyi bildikleri gibi, Sadi de aşkbazlığın yolunu yordamını iyi bilir."

GT'de geçen şiir parçasında Seyf-i Sarāyī, Ferhād ile Şīrīn'den bahsederken, Farsça orijinal metinde Leylā ve Mecnūn'dan bahsedilmektedir:

Tiri bolsa idi Ferhād u Şīrīn
Okuğaylar idi bu 'aşk bābın (132a/4)

"Ferhad ile Şirin hayatta olsalardı, (yazmış olduğum) bu aşk şiirini okuyacaklardı."

GT'de geçen *Anası inçinip Rüstemge ayttı*
Eyā körgeñ özün heybetli arslan
Eger bolsa idi yādında ol kün
Kim elimde idiñ bir yaşar oğlan (137a/8-9)

"Anası incinip Rüstem'e (şöyle) söyledi: Ey kendini heybetli bir arslan gibi gören (Rüstem)! Keşke bir yaşında elimde/avucumun içinde olduğun günleri hatırlasaydın." Kıt' asının Farsça orijinalinde İran edebiyatının efsanevi kahramanlarından olan Rüstemle ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Rüstem, parçaya Sarāyī tarafından yerleştirilmiştir. Taymas'a göre Seyf-i Sarāyī Farsça metinde geçen *zāl* "yaşlı, bunak" sözcüğünü, *Rüstem-i Zāl* olarak algılamış ve hataya düşmüştür (Taymas 1955: 82).

GT'de 147b/12'de geçen *Bermekilerden bir şālīh ér kiçer idi* "Bermekilerden bir salih kişi geçiyordu." tümcesindeki Bermekiler ifadesi, Farsça orijinal metinde yoktur.

TÜMCE ANLAMBİLİMİ
AÇISINDAN
KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ

BÖLÜM 2:

TÜMCE ANLAMBİLİMİ

2.1. Tümce Nedir?

Anlambilimi çalışmalarının başladığı dönemlerde ele alınan konu genellikle sözcük anlambilimi olmuş dolayısıyla da tümce anlambilimi ön plana çıkmamıştır. Özellikle XX. yüzyıldan itibaren *Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi* gibi dilbilim kuramlarıyla beraber anlamın ele alınmasında sözcüğün yanı sıra tümcelerin de göz önünde bulundurulması gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan *Söz-Eylem Kuramı*, *Metin Dilbilimi/Söylem Çözümlemeleri* ve *Edimbilim/Kullanımbilim* çalışmaları da tümce anlambiliminin dilbilimsel metotların içerisine dâhil olmasını beraberinde getirmiştir. Öte yandan dil dışı etkenlerin tümceye etkisini inceleyen *Değerlilik Bilgisi (Valenzgrammatik)* de tümce anlamını ele almada kullanılan yöntemlerden biri olmuştur.

Tümce anlambilimi, tam anlamıyla anlaşmayı sağlayan tümcelerin kuruluşlarını ve bu tümcelerin anlam açısından incelenmesini üstlenir (Aksan 2009: 139). Tümce kuruluşlarında kullanılan göstergeler kimi zaman anlamı tam olarak ortaya çıkarsa ve anlaşılır kılsa da, tümcenin kullanıldığı bağlam göz ardı edildiğinde göstergenin kısır döngüsü devam edecektir. Kullanıldığı tümce ve bağlam içinde, her gösterge farklı anlamları işaret edebileceği için bazen göstergelerin tümce anlamıyla beraber ele alınma zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Lyons 1977: 435). İşte tümce anlambilimi, anlambilim çalışmalarında bu eksikliği gidermek üzere kullanılan en önemli başlıktır.

Tümceyi yalnızca dilin bir birimi ya da biçimsel bir kuruluşu olarak görmek, dili tümceye indirgemek eksik bir inceleme yöntemi olarak karşımıza çıkar. Çünkü bir tümce, içinde yer aldığı metne, konuşanla-dinleyen/yazanla-okuyan arasındaki ilişkilere göre değişkenlik gösterebilir. Hatta bu durum kimi zaman kişinin o anki ruh hali ve psikolojisiyle de ilgili olabilir (Aksan 2009: 140). Dolayısıyla bir tümce;

- İçinde yer aldığı metne,
- Üzerinde durulan konuya (Bu konu edebi metinlerde hikâye, masal vs. olabilir),
- Konuşan ve dinleyen ya da yazan ve okuyan kişilerin içinde buldukları durum ve koşullara,

- Konuşan ve dinleyen ya da yazan ve okuyan kişinin, bilgi birikimine ve dünya görüşüne göre bile değişiklik gösterebilir (Aksan 2009: 140).

Yukarıda sıraladığımız gibi, bir tümcenin yapısı bazen çok açık görünse de işaret ettiği anlam kişiden kişiye/durumdan duruma farklı kavramları işaret edebilir. Bu nedenle tümce anlambilimi çalışmaları için çok önemli olan bazı teori ve kuramlara kısaca değinmek gerekir.

2.2. Tümce Anlambilimi İle İlgili Teori ve Kuramlar

Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi, 1957'de Noam Chomsky'nin "Syntactic Structures" adlı kitabıyla ortaya atılan Üretici-Dönüşümlü Dilgisi kuramı, dilbilim çalışmalarında yeni bir çığır olarak değerlendirilmiştir. Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi kuramının en önemli noktaları, Chomsky'nin ortaya koyduğu *derin yapı (deep structure)* ve *yüzey yapı (surface structure)* kavramlarıdır. Bu kuram, sözdizimi bileşenlerinin mantıksal ve sesbilimsel iki yanı olduğunu ileri sürer ve dillerde genellikle aynı kurguların olduğunu iddia eder.

Chomsky'nin iddia ettiği gibi *derin yapı-yüzey yapı* kavramları kimi dillerde karşılık bulamamıştır; ancak tüm dillerde ortak olan bazı özellikler de vardır. Bu ortak yanlardan bahsedecek olursak ilk sırada Chomsky'nin tümce dizilişi-mantık paralelinden bahsetmek gerekir. Chomsky'e göre, hangi dilde olursa olsun, bazen tümceler, dilbilgisi kurallarına ve sözdizim kanunlarına bağlı kalsa da mantıksal olarak doğru olmayabilir. Chomsky bu noktada *colourless green ideas sleep furiously* "Renksiz yeşil düşünceler öfkeden kudurmuşçasına uyuyorlar" tümcesini örnek olarak kullanmıştır (Chomsky 1957: 15). Biz, Türkçeden bir örnek verecek olursak;

(1) Kuşlar, her zaman odalarını kendileri toplar.

(2) Amcası dün ikinci çocuğunu doğurmuş.

1 numaralı örnekte sözdizimsel bir sorun olmamasına karşın, *kuşların odalarını toplamaları* gibi mantıksız ifade ortaya çıkmıştır. Bu tip bir cümlenin mantıksal normlara uygun olabilmesi için öznenin değiştirilmesi gerekir. Aynı mantıksal problemin diğer örneği olan 2 numaralı metinde ise *amcasının doğurması* gibi bir durum tümcenin sözdizimsel olarak kurallı kurulsa bile mantıksal eksikliklerinin ortaya çıkabileceğini gösterir.

Kimi durumlarda ise tümcede kullanılan sözcükler ya da birimler mantıksal açıdan sorunsuz olabilir; ancak tümcedeki öğelerin diziliŖi problemliyse sorunlu bir yapıyla karŖılaŖırız.

(1) Giderim davet mektupla ederlerse.

(2) Anlattı rüyayı gördüğü dn.

Yukarıdaki rnekler, anlamlı oldukları halde sözdizim kurallarına uymadıkları için tümce sayılmazlar.

KonuŖanla dinleyen arasında iletiŖim kurulurken oluŖan aŖamalar Ŗyle sıralanır:

1. KonuŖan kiŖi, hiçbir dilbilgisel etkileŖim olmadan dinleyiciye ulaŖtırmak istediğ konuyla ilgili bir mesajı zihninde seçer. Mesajın ieriğ ve seçimi bu dilbilimsel nazariyenin dıŖında kalan psikolojik, duygusal ve çevresel etkilerle bağlantılıdır.

2. KonuŖan kiŖi, bu fikri dinleyiciye aktarabilmesi için birtakım dilsel iŖaretlere çevirir. Bu evirim, dili iyi bilmesi ve bu konuda yeterli olması ile oluŖan dilsel ifade dil kurallarına uygunluk arz eder. Yukarıdaki ifadeyi oluŖtururken tamlama ve olumsuzluk eki gibi gramer kurallarını göz önünde bulundurur. Bu manayı ifade edecek dil seslerini seçer.

3. KonuŖanın ifade etmek istediğini söze dökmesi için aklından emir çıkar ve Ŗyle der: "Yarın derse gitmeyeceğim";

4. Dinleyicinin iŖitme duyusu kullanılan ve genel dil sistemine uygun olan düzenli ses Ŗeklindeki iŖaretleri algılar.

5. Algılanan bu iŖaretler dinleyici tarafından çözümlenmeye baŖlar. Bu da dinleyenin dil gücü nispetinde olur. Akli gücü ve yeterliliğyle dil göstergelerin dilsel ve gramer anlamları arasında bir uygunluk söz konusudur.

6. Dinleyici, konuŖanın dil iŖaretlerini oluŖturmadaki kullandığı kuralların aynısını bu iŖaretleri çözümlemede kullanır. Böylece konuŖanın ifade etmek istediğ anlam ve ieriğin aynısına ulaŖır ve anlama gerekleŖir (El-Arabi: 4-5).

Dillerdeki bu ortaklıkların yanında, Chomsky'nin önemle üzerinde durduğu *seçim sınırlaması (selectional restriction)* (Chomsky 1975: 21) terimi de tümce kuruluŖları

bakımından dikkate değer bir çözümlene sunar. Bu kurama göre dillerde mantıklı tümcelerın kurulabilmesi için, tümcede anlamca bağdaşabilecek birimler kullanılır. Örneğin;

(1) Çamaşır makinesinin etekleri zil çalıyordu.

(2) Pencerenin camları kuşlar gibi uçuyordu.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi *seçim sınırlaması (selectional restriction)*, mantığa uymayan bir tümcenin kurulmasını önleyen, sözcüklerin tümceye dönüştürülmesi sırasında devreye giren bir sistem olarak algılanabilir. Chomsky'nin bu çalışmaları Katz ve Fodor tarafından geliştirilmiş ve *yönlendirme kuralları (projection rules)* adıyla kullanılmıştır (Aksan 2009: 145).

Chomsky'nin ilk çalışmalarında ağırlıklı olarak sözdizimsel özellikler üzerinde durduğu görülür, anlam boyutu ise ikinci planda kalmış ve Chomsky tarafından çok incelenmemiştir. Ancak sonraki yıllarda ortaya çıkan bazı araştırmalar, Chomsky'nin tümce kuruluşlarını anlam boyutuyla değerlendirmesini de beraberinde getirmiştir. Önceki çalışmalarından farklı olarak Chomsky, "Aspect" adlı kitabında anlam sorununa geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu yapıtta, bir dilin dilbilgisi kurallarını üç ana bileşene ayırmıştır:

1. *Sözdizimi Bileşeni*: Sözdizimi bileşeni, tümce türetme işleminin başladığı üretken bölüm olarak belirtilir ve tümce kuruluşundaki temel kuralları ortaya koyar ve tümcelerdeki derin yapıyı oluşturur.

2. *Anlamsal Bileşen*: Yorumlayıcı nitelik taşıyan Anlamsal bileşen, tümcenin anlamsal yorumunu kesinleştiren ve sınırlayan bileşendir.

3. *Fonolojik Bileşen*: Sözdizimi kurallarıyla üretilen tümcenin ses yapısını belirleyen bileşendir (Chomsky 1965: 121).

Chomsky'nin "Aspect"te ortaya koyduğu bazı ilkeler Katz, Fodor ve Postal'ın çalışmalarıyla geliştirilmiş ve dilbilim araştırmalarında özellikle tümcelerin sıralanışı bakımından *yorumlayıcı anlambilim (interpretative semantics)* yöntemleri ele alınmaya başlanmıştır.

Yorumlayıcı anlambilim (interpretative semantics) karşıtları olarak araştırmalar yapan Lakoff, Mc Cawley, Ross gibi dilbilimciler ise 1968 yılında *üretken anlambilim*

(*generative semantics*) metoduyla karşımıza çıkar (Aksan 2009: 146). Bu kurama göre, tümce üretiminin anlam yapılarında başladığı savunulmakta ve tümcenin temelde anlamsal olduğunu kabul etmektedirler. Bu akımda üretici bileşen sözdizimi değil, anlambilimdir (Leech 1981: 178).

Metin Dilbilim (Textlinguistics), dilbilim çalışmalarında tümceden büyük birimlerin araştırılması ve incelenmesinin gerekliliği ilk olarak Amerikalı dilbilimci Harris tarafından ortaya konmuştur (Aksan 2009: 148). Harris'in *discourse* "söylem" olarak adlandırdığı tümce bileşimleri, paragraflar üzerinde çalışma önerisi, tümceyi temel alan çalışmaların aksine dil dışı unsurları dikkate almayan ve belli dil parçaları üzerinde duran bir kuram olarak, Chomsky'nin çalışmalarının karşısında yer almıştır.

Bugün, metindilbilimi için batı dillerinde, hemen hemen hepsi de aynı kavramları karşılayan ya da aralarında terimi kullananlarca kendi anlayışları doğrultusunda çizilmiş çok ince ayrımlar bulunan pek çok terim (*discourse analysis*, *discourse grammar*, *textlinguistic research*, *textology*, *textological research*, *textlinguistic research*, *text theory*, *textgrammar*, *science of texts*, *textual analysis* vb.) mevcuttur. Bu anlamda bizde: metindilbilimi, betikbilimi, betiksel dilbilim terimleri aynı kavramı karşılamak amacıyla terim sözlüklerimizde yer alan adlandırmalardır. Söylem çözümlemesi içinse, yine terim sözlüklerimizde, birbiriyle ilintili olarak; dilce, *sözce (utterance)*, *söylem (discourse, speech)* adlandırmaları karşımıza çıkan terimleştirmelerdir (Özkan 2004: 168-169).

Doğan Günay'a göre metin, belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı bir yapı olarak tanımlanabilir. Her metnin göndergesi, öncelikle kendi üzerinedir. Yazınsal metin "kendi içinde ve kendisi için" biçiminde tanımlanan bir kapalılık içinde değerlendirilmelidir. Yazınsal bir yapıt, gerçek dünyayla bir gönderge ilişkisi kurmaz, yani kendisinden başka bir şeyi tasarılama görevi yoktur. Yazınsal ürün, insan yaşamındaki bildirişim biçimlerinden biridir. Bu metin dilsel düzenlenişiyle bir kurmaca dünyayı taşıdığı gibi, kendisini çevreleyen gerçek toplumsal-kültürel yapıdan, geçmiş yazın dönemlerinden, kendi dışında başka iletişim olanaklarından öğeler de içerir. Her metin, anlam bütünlüğü oluşturan metin parçacıklarının (tümce ve tümce değerindeki birliklerin) toplamıdır. İşte,

bu metin parçacıklarının birliği “metnin içeriğini” oluşturur. Yazınsal bir metnin anlamı da, metnin yansıttığı varsayılan tüm anlamları vermesi amaçlanan biçimsel anlatımı ile içeriği arasında gidip gelen karmaşık bir edimdir (Günay 2007: 44).

Metin dilbilimi, yalnızca üretilen metinlerin biçimsel özelliklerini değil, farklı iletişim durumları ve koşulları içerisinde, etkileşimde bulunan tüm unsurların birbirleriyle olan ilişkilerinden ortaya çıkan yapıları ele alır. Metin dilbilimi çalışmalarında esas alınan üç temel öge bulunur. İletişim sırasında bir *konuşan/metin üreten*, bir *dinleyen/alıcı/okuyucu*, bir de aktarılan *bildiri* vardır. Konuşan/metin üreten kişi belli bir dilde metin oluşturarak duygu ve düşüncelerini aktarır. Dinleyen ise, metin üreticisinin bildirisini mesaj olarak alır. Metin dilbilimindeki bu kavramlar, bildirişim yapan öğelerin anlam ve yapı incelikleriyle donatılmıştır. Bildirişimin temelini ise, *sözce (utterance)* birimleri oluşturur. Metindilbilimi; bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar. Böylece, çeşitli metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır. Onların kullanım bağlamlarını bularak, hangi koşullar altında çeşitli ürünlerin ne tür iletişimsel işlevler üstlendiklerini saptar (Özkan 2004: 170).

Sözce veya sözcelerden oluşan tümceler, metin dilbiliminde *durumsallık (situational)* adı verilen bir ilkeye göre anlamlı ya da anlamsız hale gelebilir. Örneğin;

(1) Baraj gölüne girmek tehlikeli ve yasaktır!

(2) Pencereden dışarı sarkmayınız! (Aksan 2009: 149).

Metinlerinde, 1 numaralı tümcenin, herhangi bir sokakta dolaşan bir kişi için mantıksal bir anlamı yoktur, anlamsızdır. 2 numaralı tümcenin, uçakta yapıldığını düşünmek de aynı derecede mantıksızdır. Dolayısıyla metin dilbilimindeki *durumsallık* ilkesi, tümcelerın yer ve zamanını aynı mantık paralelinde vermesini ister.

Metin dilbilimde *metin (text)* kavramı, iletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözceler bütünü olarak açıklanabilir. Halliday ve Hasan ise metni, kullanılan dilin bir birimi, bir anlambilimsel birim, tümcelerden değil, tümcelerle gerçekleşen ve kodlanan bir birim olarak tanımlar (Halliday-Hasan 1976: 8).

Metin dilbilimi Harris önderliğinde, Hartmann, Weinrich, Petöfi, Van Dijk, De Baugrande, Dressler gibi önemli araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Özellikle De

Baugrande ve Dressler, bir metnin oluşabilmesi için gerekli gördükleri yedi özelliği belirlemişlerdir (De Baugrande-Dressler 1981: 12). Bunlar sırasıyla *bağdaşıklık (Cohesion)*, *tutarlılık (coherence)*, *niyetlilik (Intentionality)*, *metin içi ilişki (Intertextualiation)*, *bilgi vericilik (Informativiation)*, *benimsenlik (Acceptiabiliation)* ve *durumsallık (Situationaltiation)*'dir.

Metindilbilimin amacı, metinlerin yapılarını, yani dilbilgisel ve içeriksel kurgulanış biçimlerini ve bildirişimsel işlevlerini ortaya çıkarmak ve uygulamalı örneklerle göstermektir. Böylece metindilbilim, metin oluşturmanın genel koşullarını ve kurallarını betimler ve bunların metnin anlaşılması için taşıdığı önemi açıklamaya çalışır. Ayrıca metindilbilim metinlerin yerine getirmesi gereken ölçütleri belirlemeye, metin türleri arasındaki ortak ve farklı özellikleri betimlemeye ve açıklamaya çalışır (Ayata Şenöz 2005: 22-23). Metindilbilim incelemelerinde ağırlık, metin içindeki tek tek tümceler değil, metnin bütünüdür. Diğer bir deyişle incelenen metnin bir bütün olarak yapısı ve işlevi; metni oluşturan öğeler arasındaki bağlar ve ilişkilerdir. Bu anlayışla inceleme konusuna eğilen metindilbilim; bir şiir, bir öykü, bir dilekçe olsun, her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçüt ve kuralları saptar (Özkan 2004: 170). Böylece, çeşitli metin türleri arasındaki ilişkileri araştırır, metinlerin anlamsal yapılarını belirlemeye çalışır. Onların kullanım alanlarını bularak, hangi koşullar altında çeşitli ürünlerin ne tür iletişimsel işlevler üstlendiklerini saptar (Aşkın Balcı 2006: 192).

Söz-Eylem Kuramı, 1962'de J.L. Austin'in "How To Do Things With Words" adlı eseri ve J.R. Searle'ün "Speech-Acts" (Searle 1993) adlı çalışmalarıyla ortaya çıkan söz-eylem kuramı (speech-act), metinleri üreten kişilerin, metne kattıkları duyguları da ele alma yönüne gitmiştir. Böylece tümceler yalnızca biçimsel açıdan değerlendirilmemiştir. Bu yönüyle söz-eylem kuramının, metinleri tümcelere indirgeyen araştırmalardan kesin çizgilerle ayrıldığı söylenebilir.

Söz edimleri kuramı dil üzerinde yapılan felsefi bir çalışmadan meydana gelir ki bu çalışma konuşmacı ve dinleyicinin söyledikleri ve davranışları, kişilerarası bir konuşmada kişilerin deneyimlediği edim, hareket ve olaylar arasındaki ilişkiyi gösteren mantıksal kuralların saptanmasına ilişkin bir girişimdir. Söz edimi kavramında edim eyleme, söz ise dile gönderme yapmaktadır. Mantıkçı pozitivistlerin doğrulanabilirlik ilkesine karşı çıkan gündelik dil felsefesi, olgusal bildirimler dışındaki tümceleri de kapsayacak bir anlam

kuramı oluşturmayı hedefler. Bu yüzden doğrudan olgusal saptamalar olanlar dışındaki tümce örneklerini, özellikle günlük dilde sık sık kullanılanları ele alır (Çelebi 2014: 74).

Söz-Eylem kuramı, dilin ruhsal boyutlarını ve metin yaratıcısının duygusal durumunu da göz önünde bulundurarak metinleri açıklamaya çalışır. Bu yönüyle söz-eylem kuramı, iletişimin temel öğelerinin sözcük ya da tümceler değil, belli konuşma eylemleri olduğunu kabul eder (Aksan 2009: 153).

Searle ve Austin'in üzerlerinde durdukları önemli bileşenlerden biri olan *edimsel eylem (illocutionary act)* adı verilen anlatım biçimi uyarma, vaat etme, buyurma, eleştirme, onaylama vs. gibi çeşitli amaçları içeren tümceler olarak görülür. Aynı bağlamda değerlendirebileceğimiz *etkileyici eylem/etki söz (perlocutionary act/perlocution)* ise, şaşırma, sevinme, rahatlama gibi ruhsal etkilenmeleri sağlayan tümceleri açıklamak için kullanılır (Aksan 2009: 154).

Austin üç çeşit edimden bahsetmektedir: *Düzsöz Edimi, Edimsöz Edimi ve Etkisöz Edimi* (Çelebi 2014: 84-85).

Dilbilimi ile anlatı biliminin söz aktarımını amaç bakımından da farklı şekillerde ele aldıkları görülür. Dilbilimi, söz aktarımı sırasında aktarılan sözün uğradığı dilsel değişikliklere odaklanırken anlatıbilim daha çok anlatıcının bu aktarımdaki yerine ve dolayısıyla bakış açısına önem verir. *Mimesis/diegesis* ayrımına göre anlatıdaki karakterlerin sözlerinin hiçbir aracı olmaksızın doğrudan aktarımı *mimesis* iken, dolaylı söylem, serbest dolaylı söylem ve konuşma raporu (speech report) şeklindeki aktarımı *diegesis* olarak düşünülür. Fakat bu düşünce bezen yapısal anlatı bilimindeki öykü/söylem ayrımının temelini de *mimesis/diegesis* ayrımına dayandığı şeklinde yanlış bir çıkarıma yol açar (Akşehirli 2011: 146).

Dilin görevleri eskiden beri sanılageldiği gibi betimleyici, gözlemleyip saptayıcı bir çerçeveye sıkıştırılamaz. Sıkıştırılırsa, birçok zarara yol açmış olan *betimleme yanıltısına* (descriptive fallacy) düşülür. Dil, evreni olduğu gibi bırakmayıp evrene değişiklikler getirmekle işin, eylemin önemli özelliğini paylaşır. Dilin bir değil birçok, hatta sonsuz görevleri olduğu öne sürülebilir (Uygur 2000: 37).

Austin'in geliştirdiği söz edimleri kuramı, dilin farklı kullanım biçimleri ve işlevlerini öne çıkarması açısından, özellikle döneminin sınırlayıcı ve indirgeyici dil

görüşüne göre, kapsamlı bir dil kuramı olma özelliğine sahiptir. Austin, doğruluk ya da yanlışlık açısından değerlendirilemeyecek olsalar da, gündelik konuşmalarımızda kullandığımız birçok tümceyle, anlamlı ve içerikli bir konuşmayı ya da iletişimi olanaklı görmesinden dolayı analitik felsefe içerisinde oldukça önemli bir dönüşüm başlatmıştır (Çelebi 2014: 87-88).

Edimbilim/Kullanımbilim (Pragmatics), Söz-eylem kuramıyla paralellik gösteren dilbilimi akımlarından biri de edimbilimdir. Ayrıca, edimbilim kuramı diğer metin dilbilimi kuramlarına göre anlambilime daha yakındır (Aksan 2009: 155). W. Morris'in "Foundation of the Theory of Signs" adlı yapıtıyla ön plana çıkan edimbilim, *Carnap*, *Levinson* ve *Leech* gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

Başlangıçta edimbilim karşılığıyla kullanılan bu alan, sonraki dönemlerde dilbilimle edimbilimin birleştirilmesiyle oluşturulan bir dilbilimi sahası olarak edimdilbilim (Pragmalinguistik) adını almıştır (Vardar 1982: 92). Geleneksel dilbilim anlayışında tümceler aracılığıyla iletişimin sağlandığı kabul edilir ve bu nedenle tümce yapıları üzerinde çalışılırdı. Tümcenin sadece yapısal özelliklerini dikkate alan bu anlayış daha çok yazılı dili inceler, konuşma dili ve iletişim ortamının diğer koşullarını ele almazdı. Edimbilim ise sözlü dil kullanımlarını da ele almakta ve yalnızca yapıları incelemenin yetersiz olacağını, bunun yanında durum, bağlam gibi tümce dışı etkenlerin ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Uslu 2005: 36).

Geleneksel anlambilim, sözcükleri özellikle gerçeklik koşullarına bağlı olarak incelerken, edimbilim dili bir eylem aracı (dil edimleri) olarak ele almaktadır. Edimbilimciler dili bir eylem ve bir işbirliği olarak kabul ederler. Başka bir deyişle, her söz belli bir zamana, belli bir yere ve konuşan öznelerin buldukları belli bir dilsel duruma ya da iletişim durumuna bağlıdır. Edimbilimciler dilin tek işlevinin iletişim olmadığını, konuşan öznenin kendini ifade etme özelliğini taşıdığını da vurgulamaktadırlar. Bu nedenle de iletişim durumu ile sözceleme durumunu birbirinden ayırt etmektedirler (Eziler Kıran 2014: 727).

Edimbilim araştırmalarına günümüze kadar özellikle düşünürler ve filozoflar tarafından çeşitli katkılar olmuştur. Örneğin, iletişim sırasında konuşucu ve dinleyici arasındaki anlaşmayı kolaylaştırmak için ve gerekli etkiyi sağlamak üzere Amerikalı düşünür Grice'in bazı saptamaları olmuştur (Aksan 2009: 157).

Değerlilik Dilbilgisi/Birleşim Değeri (Valence-grammar), XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan dilbilim akımlarından biri de Fransız dilbilimcisi Tesnière'nin "Elements de Syntaxe Structurale" (1959) ile ortaya çıkan *bağımlılık dilbilgisine (grammaire de dependences)* dayanan ve kısa zamanda Avrupa'da yaygınlaşan değerlilik dilbilgisidir.

Değerlilik dilbilgisinin temel tezi, tümcelerdeki eylemlerin metin yapısının esasını oluşturduğu görüşüdür. Değerlilik tanımının temelinde yer alan bağımlılık dilbilgisinde başta eylemler olmak üzere sıfat ve adların çevrelerinde belli sayıda ve nitelikte öğelerle doldurulacak boşluklar bıraktıkları kabul edilir ve tümcedeki bu boşlukları dolduran öğelere *eyleyen (actant)* adı verilir. Örneğin; "Çiftçi buğdayını tüccara sattı" tümcesinde *satmak* eyleminin bıraktığı boşluklar üç eyleyenle (çiftçi, buğday, tüccar) doldurulmuştur. Bunların sayısını ve niteliğini *birleşim değeri (valence)* belirlemiştir (Aksan 2009: 158).

Durum Dilbilgisi (Case Grammar), XX. yüzyılda ortaya çıkan dilbilim kuramlarından biri de *durum dilbilgisi (case grammar)* adı verilen akımdır. Durum dilbilgisi genellikle Chomsky'nin *Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi* kuramının bir değişkesi olarak kabul edilmiştir (Aksan 2009: 159). Fillmore'un "The Case for Case" adlı yazısıyla (1968) ortaya koyduğu bu kuram, eylemi ana öge olarak almakta, eylemin gerektirdiği ad öbekleriyle derin yapıda bir anlam bağlantısı gerçekleştiğini açıklamaya çalışır. Bu kurama göre, her ad öbeği, eylemle özel bir bağlantı ve özel bir durum (case) ilişkisi içinde bulunur.

Fillmore, tümce kuruluşu için gerekli öğeleri, olumsuzluk, zaman, kip gibi kiplik öğeleri ve önermeden oluştuğu belirlenmekte ve önermeler ad durumu alanlarından oluşmaktadır. Tümce, temelde eyleme bağlı durumlardan meydana gelir. Bu yönüyle durum dilbilgisi tümcelerin sözdizimsel-anlamsal bağlantılarını gösterir.

2.3. TÜRKÇENİN TÜMCE ANLAMBİLİMİ ÖZELLİKLERİ

Yeryüzünde konuşulan diller arasında, Türkçe, öznenin başta, yüklemde sonda, nesnenin ortada olduğu diller içerisinde yer alır. Dilimiz bu niteliğiyle Altay dillerine yakınlık gösterir.

Türkçenin Altay Dilleri Ailesi içerisinde ele alınmasının sebeplerinden biri olan sıfatların her zaman, adlardan önce gelişi, Türkçenin önemli özelliklerindedir.

Dilleri birbirinden farklı kılan temel karakterlerden biri, cümlenin esas unsuru olan yüklemcin cümledeki yeri ile ilgilidir. Türkçede bu unsur cümlenin sonunda bulunur. Yardımcı unsurlar hep ondan önce gelir.

Türkçenin en önemli özelliklerinden biri, sözdiziminde görülen olağanüstü esnekliktir. Tezimizde Türkçenin tümce yapısındaki esnekliği ele alınmamıştır. Çünkü incelediğimiz eser, hem manzum hem de mensur metinlerin bulunduğu bir eserdir ve tümce esnekliği tam olarak tespit edilemez.

Türkçeye kısa ve kıvrak anlatım olanağı sağlayan özelliklerden biri ve dilin çok önemli, ayrı bir niteliği, bileşik ve girişik tümcelerin yapısında ortaya çıkar: Yan tümceler, tümcecikler ana, temel tümceye ilgi adlarıyla (zamirleriyle) değil, ortaç (participle) ve ulaş larla (gerundium) bağlanır. Modern dilbilimde adlaştırma (nominalization), sıfatlaştırma (adjectivalization) ve belirteçleştirme (adverbialization) yapılarak çok sayıda tümce oluşturulabilir.

İkilemeler, Türkçeye ayrı bir anlatım gücü kazandırmaktadır. İkilemelerin kullanımları tümce anlamını daha güçlü kılmaktadır.

Türkçenin sözdiziminin önemli özelliklerinden biri de Hint-Avrupa dillerinde ayrı birer eylemle yerine getirilen görevin yalnızca ek biçimindeki eylemle gerçekleştirilmesidir. Özellikle Türkçedeki *turur* biçimbirimi (copula) tümceye çok farklı anlamlar katabilmektedir.

Türkçenin eklemeli bir dil olması, onu dünyadaki diğer dillerden yapısal özellikler bakımından farklı kılmaktadır. Sözlük birimlerin etkilediği tümceler yerine, biçimbirimlerin yönlendirdiği anlamlar ortaya çıkmaktadır. Kendi gelişim sürecinde "eklemeli" yapısını neredeyse mükemmel hale getiren Türkçenin bu bakımından Tümce Anlambilimi özelliklerinin iyi irdelenmesi gerekir. Kısacası, Türkçede biçimbirimler, anlamın kullanım düzeyini belli bir aşamaya çeken ve anlamsal fonksiyonları doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu noktada bağımlı ya da bağımsız biçimbirimlerin tümce anlamına olan etkileri gerçekten dikkat çekicidir.

Tezimizin konusunu oluşturan Kitābu Gülistān bi't-Türkî, yazıldığı dönemin yazınsal metinlerinden olması sebebiyle Türkçenin XIV. yüzyılda Tümce Anlambilimi noktasında ne gibi özellikler taşıdığını göstermesi bakımından dikkate değer bir eserdir.

Biz çalışmamızda Tümce Anlambilimi konularını ele alırken, eserde doğrudan anlam değişkenleri yaratan ve istikrarlı bir şekilde kullanılan biçimbirimleri sınıflandırmayı tercih ettik. Tamamen metin odaklı bir çalışma yaptığımızdan, belirlediğimiz başlıklar Türk dili tarihinde yazılmış bütün yazınsal metinler için geçerli olmayabilir. Bu başlıklar artırılabilir ya da azaltılabilir. Ancak önemli olan metni tek başına esas almak ve bağlamını göz önünde bulundurmadır.

Tezimizin Tümce Anlambilimi başlıkları aşağıda sıralandığı gibi düzenlenmiştir:

- 1) Bağdaşıklık Öğeleri
- 2) Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık Öğeleri
- 3) Ulaş Biçimbirimleri (Gerundium)
- 4) Tümcede Anlam Karşıtlığı
- 5) *turur/durur/-tur/-dur* Biçimbirimi (Copula)
- 6) Gelecek Zaman Aktarımında Kullanılan Biçimbirimler
- 7) Gereklilik Biçimbirimleri
- 8) Soru Adılları ve Biçimbirimleri
- 9) İkilemeler
- 10) Eksilti (Ellipsis)

2.4. BAĞDAŞIKLIK ÖGELERİ VE TÜMCE ANLAMI

2.4.1. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Tümce Anlamı

Metinselliğin temel ölçütlerinden biri olan bağdaşıklık, bir ögenin söylemdeki yorumunun, bir başka ögeye bağlı olduğu durumları kapsar. Dilbilimsel bağdaşıklık, bir tümce dizisinin metin olma niteliğini taşıması için gerekli temel bir ölçüt olarak kabul edilir (Halliday-Hasan 1976: 221).

1968'de Harweg tarafından geliştirilen ve tümceleri oluşturan dizilerin kendi aralarındaki ilişkilerin sorgulandığı çalışmalar hem metindilbilimsel hem de Tümce

Anlambilimsel çalışmalara yeni bir soluk kazandırmıştır. Harweg'in çalışmalarını yayınladığı bu yıllarda dilbilim sahasında çığır açan *dönüşümsel dilbilgisinin* (*transformational grammar*) etkisi oldukça fazladır. Harweg ise *dönüşümsel dilbilgisi'*nden farklı olarak metinlerdeki *adillaşma* (*pronominalization*) noktasına yoğunlaşmıştır. Adillaşma kuramı, ele alınan metin içerisindeki dilsel öğelerin birbirleriyle bağlantılarını betimlerken kendi oluşturduğu *değiştirim yöntemi* (*substitutional method*) metinler üzerinde kullanmıştır (Subaşı Uzun 1995: 20).

Doğan Günay bağdaşıklığı, “bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi ilişkileri kuran dille ilgili özelliklerin tümü” olarak tanımlamıştır (Günay 2003: 57).

Halliday-Hasan ise, metinselliğin tek ölçütü olarak bağdaşıklık ilişkisini ele almış ve *gönderim-değiştirim* ilkeleri üzerinden tümce anlamına etkisini sorgulamışlardır. Burada *gönderim* dilin anlam düzeyini işaret ederken; *değiştirim* anlam düzeyini değiştiren biçimsel özellikler olarak ele alınmıştır (Halliday-Hasan 1976: 89).

Sedat Balyemez metindeki bağdaşıklık ilişkisini aşağıdaki örnekle açıklamaya çalışmıştır:

(I) Hasan, son sınavlarda hep zayıf almıştı. (II) Derslere gereken önemi vermemişti. (III) Öğretmeni bu nedenle onu görüşmeye çağırdı ve (IV) sebebini sordu. (V) Zavallı, öğretmeniyle konuşurken çok utandı, (VI) bir daha böyle yapmayacaktı.

Bu cümleler, kendi aralarındaki değişik ilişkiler yardımıyla bir anlam taşımaktadır. Alıcı, metinden anlam çıkarmak için cümleler arasındaki bu ilişkiyi zihninden tamamlamıştır. Cümleler tek tek yorumlanmak ve anlamlandırılmak istense bu ilişki kurulmaz.

Örneğin II. cümle tek başına değerlendirilse kimin derslerine önem vermediği ya da (V) numaralı cümle tek başına değerlendirilse “zavallı” sözcüğü ile kimin kastedildiği anlaşılmaz. Üstteki parçada, cümleler arasında şu ilişkiler vardır:

I ve II arasında eksilti ilişkisi vardır. “Hasan” öznesi, II. cümlede eksiltilmiştir.

I, II ve III arasında “sebeP-sonuç” ilişkisi vardır. “Bu nedenle” bağlacı, sebeP durumundaki “zayıf alma, derslere çalıŐmama” yargılarını sonuç durumundaki “görüşmeye çağırdı” yargısına bağlamıştır.

I ve III arasında gönderim ilişkisi vardır, “onu” zamiri, Hasan’a gönderimde bulunmuştur.

I ve III arasında eksilti ilişkisi vardır. İyelik eki yardımıyla “Hasan’ın” tamlayanı eksiltilmiştir. III’te sadece “tamlayan” yokluğuyla kurulan bu eksilti IV’te yerini özne eksiltisine bırakmıŐ, “(Hasan’ın) öğretmeni” öznesi tamamıyla eksiltilmiştir.

I, II ve IV arasında eksilti ilişkisi vardır: (Hasan’ın son sınavlarda hep zayıf almasının ve derslere gereken önemi vermemesinin) sebebi.

I ve V arasında gönderim ilişkisi vardır “zavallı” sözcüğü, “Hasan’a” gönderim yapmıştır.

V ve VI arasında eksilti ilişkisi vardır, “zavallı” öznesi eksiltilmiştir.

II ve VI arasında değiştirim ilişkisi vardır, “böyle” sözcüğü “derslere gereken önemi vermemek” ifadesinin yerini alarak bu ifadeyle değiştirilmiştir (Balyemez 2010: 135).

Doğan Günay ve Leyla Subaşı Uzun ise bağdaşıklık konusunu farklı baŐlıklarda incelemiŐlerdir. Uzun’un bağdaşıklık konusunda yaptığı tasnif Şu Őekildedir (Uzun 1995):

1. Gönderimsel bağdaşıklık

1.1. Öncül-Bağımsız Bağdaşıklık Ögeleri (Kişi adıları, gösterme adıları, dönüşlülük adıları, gösterme sıfatları)

1.2. Ardıl-Bağımlı Bağdaşıklık Ögeleri (İyelik ekleri, belirtme durumu eki, ilgi ekleri, kişi ekleri)

2. Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık

2.1. Bağlaçlar

2.2. Değiştirim

2.3. Sözcük İlişkileri ve Sözlüksel Bağdaşıklık

2.4. Eksilti

2.5. Zaman, Görünüş, Kip

Doğan Günay ise bağdaşıklığı şu bölümlere ayırmıştır (Günay 2003):

1. Oluşturucu Ögenin Yinelenmesi

2. Artgönderim ve Öngönderim

3. Eksiltili Yapılar

4. Örtük Anlatım: Sezdirimler ve Çıkarsamalar

5. Örgeler ve İzlek

6. Dil bilgisel Eylem Zamanları

7. Tümceler Arası Bağıntı Ögeleri

8. Metni Bölümlere Ayıran Belirticiler

2.4.1.1. Gönderim Nedir?

Gönderim, metinlerde tümce dizileri arasında anlamsal ya da yorumsal bağlar kuran ve bu bağları kurarken çeşitli ögelerden (*reference items*) yararlanan yöntem ya da teknik düzeyini kapsar. Gönderim ögeleri, anlamsal yorumlarını bir diğer ögeyle kurdukları gönderim ilişkisi yoluyla kazanır (Subaşı Uzun 1995: 37).

Gönderim, kullanıldığı yol kanalıyla değişiklik gösterebilir. Bu nedenle gönderim konusunda farklı anlatım biçimleri vardır. Bir gönderim, *durumsal (situational)* ya da *metin dışı (exophoric)* nitelik taşıyabildiği gibi, *metinsel (textual)* ya da *metin içi (endophoric)* özellikler de taşıyabilir. Bazı araştırmacılar, biçimsel olarak yalnızca metin içi gönderimin bir bağdaşıklık durumu oluşturduğunu düşünürken metin dışı gönderimin

dil ve durum bağlamını birbirine bağladığını, yani metnin yaratisının oluşmasını sağladığını belirtmektedir (Halliday-Hasan 1976: 37).

Gönderim konusu, genel olarak dil çalışmalarının en çok üzerinde durduğu konular arasındadır. Gönderim, bir metindeki sözcükler, nesnelere, olaylar ve durumlar arasındaki ilişkidir ve bir unsurun aynı metin dünyasında başka bir unsura bağlı olarak anlaşılabilmesidir. Gönderim metin oluşturulmasını ve kesitlerinin birleştirilmesini sağlayan önemli unsurlar arasındadır. Alıcı, okuduğu metindeki gönderim unsurları hakkında zihninde bir temsil oluşturamazsa metinle etkileşime geçemez ve metni anlayamaz. Okuyucunun, metin içi gönderimleri kolay belirleyebiliyor olması gerektiği gibi metnin konusu ve metin dışı gönderimler hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Gönderim unsuru, metin bağdaşıklığı ve tutarlılığının oluşumunda diğer unsurların başında gelmektedir. Diğer yandan gönderim konusu, gramercilerin zamir/adıl başlığı altında ayrıntılı olarak ele aldıkları temel konular arasındadır. Gramer çalışmaları çerçevesinde özellikle zamir kullanımının şartları ve zamirin tümce içi unsurları birbirine bağlamadaki işlevi üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bu çalışmalarda adıl kullanımının, sadece konuşmacı/ yazarın tek başına karar verip gerçekleştirdiği bir süreç değil dinleyicinin /okuyucunun da konuya dâhil olduğu ortak bir süreç olarak görüldüğü dikkat çeker. Adılın metinde ya da konuşmada önceden bilinen belirli bir isme işaret ettiği belirtilmiştir (Karataş 2008: 204-205).

Metinsel gönderim, gönderim ögesinin, anlamsal yorumunu metinde kendinden önce ya da sonra gelen bir birimden almasına bağlı olarak, iki türe ayrılmaktadır: *artgönderim* (anaphoric reference) ve *öngönderim* (cataphoric reference).

Gönderim ögeleri dilden dile farklılık gösterse de bazı durumlarda özellikle dilbilgisel kullanımlarda ortaklıklar gösterebilirler. Örneğin adıllar doğal dillerde bağdaşıklığın gönderim ilişkisini kuran tipik ögelerdir (Subaşı Uzun 1995: 37).

Bazı ortaklıklara karşın Türkçe gibi, gelişmiş ek sahibi olan bir dilde, doğal olarak farklı yönelimler ve kullanımlar görülür. Bağlantılı bir dil olan Türkçe için, gönderim ögelerindeki ekli yapılar dikkat çeker. Bu sebeple Türkçedeki gönderim ögelerinin *ardıl* ve *öncül* ögeler olarak tespiti gerekir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe için saptanabilecek *kişi adılları*, *gösterme sıfatları*, *gösterme adılları* ve *dönüşlülük adılları* gönderim öncül ögelerini oluştururken; *iyelik ekleri*, *belirtme ekleri*, *ilgi ve kişi ekleri* Türkçenin ardıl

öğeleri olarak kabul edilebilir (Subaşı Uzun 1995: 38). Sözlü veya yazılı herhangi bir metinde gönderim yapılmasının en önemli nedeni dil ekonomisidir (Günay 2003: 61). Gönderim metinde tekrarlara düşülmesini, metnin gereksiz yere uzatılmasını engeller. Önceden söylenmiş olan bir ya da birkaç paragrafa sadece bir sözcükle gönderim yapılabilir.

Gönderimde bağdaşıklık ilişkisine giren tümcelerin birbirlerine olan konumları artgönderimsel ve öngönderimsel olabileceği gibi, kimi durumlarda eşgönderimsel (*co-reference*) de olabilir. Türkçenin bağlantılı yapısı, gönderimsel öğelerin/eklerin farklı rollere bürünmesini de beraberinde getirmektedir. Örneğin ilgi eki bağlantıyı çoklukla iyelik ekleriyle kurarken; kimi zaman da durum ekleri ile aynı ilişkiyi kurabilir. Bu kullanımlar Türkçede çoklukla sistemli bir tümce akışını gösterir.

2.4.2. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Gülistan Tercümesi'nde Gönderimsel Bağdaşıklık Öğeleri

GT'de adılların gönderimsel durumları üç farklı durumda kendini gösterir: *eşgönderimli (coreferential) tümceler*, *artgönderimli tümceler* ve *öngönderimli tümceler*.

2.4.2.1. Eşgönderimli Tümceler

Eşgönderimli öğelerle oluşturulan tümcelerin diğer gönderimlerden farkı, daha yakın bir gönderim sağlaması ve anlamsal yineleme gerçekleştirmesidir.

GT'de adılların gönderimlerinin aynı tümce içindeki bir diğer sözcüğe yönelik olduğu örnekler hem anlatıcının kendi tümceleri içinde hem de anlatıcının konuşma ve düşünce aktarımı yoluyla oluşturduğu üçüncü kişilerin tümcelerinde yer almaktadır. Üçüncü kişilerin yanında ikinci kişilerin aktarıldığı tümceler ve birinci kişilerin pekiştirildiği tümceler kullanılmıştır. Üçüncü kişilerin kullanıldığı tümceler 4, ikinci kişilerin kullanıldığı tümceler 4 ve birinci kişilerin kullanıldığı tümceler 7 kez karşımıza çıkar.

GT'de eşgönderimli yapılar en çok birinci kişi adıllarının kullanılması ve *öz* "kendi" dönüşlülük adının eklenmesiyle pekiştirilmiş yapılar göze çarpar. Birinci kişilerle birlikte kullanılan *öz* biçimbirimi tümcedeki anlamın birinci kişi etrafında geliştiğini ve tümcede o noktaya odaklanıldığını göstermektedir.

Birinci kişinin diğer kişilere göre daha çok tercih edilmesi, metin üreticisinin rolünü ve konumunu vurgulamak istemesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda bu tür gönderimler anlatıcı/yazıcı ile okuyucu/dinleyici arasındaki rol dağılımını hatırlatmış olur. Dönüşlülük adıyla kullanılan birinci kişi adları, yazarın doğrudan okuyucuyla bağlantı kurmasını sağlamıştır.

Birinci kişi adları ve dönüşlülük adlarıyla yazarın okuyucuya vermek istediği mesajın/öğüdün kendisi üzerinden örneklemeyle kullanıldığı görülür. GT, temelde bir öğüt kitabı olduğundan "ideal insan nasıl olur?" sorusu eşgönderimli öğelerin yardımıyla gerçekleştirmiştir. GT'de birinci kişi adının dönüşlülük adıyla kullanıldığı 7 örnek tespit edilmiştir.

(1) *Anı kim körmege haķnı közi bar*

Özini cümleden 'āciz **körer men** (53b/5-6).

özini ↔ ↔ men

"Onun, Hakkı/doğruyu görmek için gözü var; ben, kendimi, herkesten aciz görüyorum".

1 numaralı örnek, kişinin pişmanlığı dile getirilirken tümce anlamını pekiştirmek amacıyla hem kişi adının hem de dönüşlülük adını kullanıldığı görülür. Dönüşlülük adının bu örnekte ad durum biçimleriyle kullanılarak tümcenin gramatikal yapısını da güçlendirdiği söylenebilir.

(2) *Karşımda tolı edīm-i sufra **men aç***

*Anı körüben kılar **özüm** 'ayş u tarab* (74a/3-4).

"Karşımda dolu, azıklı fakir sofrası var, bense açım; onu görüp, kendim zevki sefaya dalarım".

özüm ↔ ↔ men

öz ↔ ↔ men ↔ ↔ -üm (1. Teklik şahıs bildirme biçim birimi)

2 numaralı örnek, yukarıdaki parçadan farklı olarak üç ana bileşenden oluşan bir pekiştirme ağı ile kullanılmıştır. Tümcenin öznesini (subject) belirleyen men "ben" adılı, tümcede iki farklı şekilde eşgönderim ağına katılmıştır. Bu ağın ilk ögesi öz "kendi" dönüşlülük adılı olurken, tümcedeki özneyi güçlendirmek ve parçadaki dikkati eşgönderim yoluyla birinci kişiye yöneltmek üzere, kişi ekinin de bildirme görevinde kullanıldığı görülür. Böylece, GT'de eşgönderim öğelerinin yapısal olarak en az iki ya da üç ana bileşenden oluştuğu söylenebilir. Aynı kullanım, 3 ve 4 numaralı örneklerde de görülmektedir.

(3) *Hātem-i Tāyī ayttı men özümden ulu himmetli ér anı kördüm* (88a/11). "Hatem-i Tayi (şöyle) söyledi: Ben kendimden daha yüce ve himmetli bir insan olarak o yiğidi gördüm".

özüm ↔ ↔ men

öz ↔ ↔ men ↔ ↔ -üm (1. Teklik şahıs bildirme biçimbirimi)

(4) *Yigit ayttı bu şürette kim men men özümni fillerge urğayman dağı arslan bilen pençe tutkay men* (99b/2-4) "Yiğit (şöyle) söyledi: Bu surette ben kendimi filllerle mücadeleye atacağım ve aslan ile pençeleşeceğim".

özüm ↔ ↔ men

öz ↔ ↔ men ↔ ↔ -üm (1. Teklik kişi bildirme biçimbirimi)

(5) *Şeyh Sa'dī aytur bir kiçe ol cemāli kemāl cān bigin 'azġ dostum eşik açıp kēldi sevüngenimden fi 'l-ĥāl tura kēlip yeñim tegip şem' söndi öz özüme ayttım ay 'aceb bu devlet maña kandan* (115b/1-5). "Şeyh Sadi anlattı: Bir gece, o, güzel yüzlü, can gibi aziz dostum kapımı açıp geldi, sevindiğimden kalkıp gelince yenim/hırkam değıp mumu söndürdü, (sonra) kendi kendime şöyle söyledim: Acaba bu talih bana nereden geldi?".

5 ve 6 numaralı örnekler, yukarıdaki parçalardan kullanım tarzları bakımından farklılıklar gösterir. 5 ve 6 numaralı metinlerde *öz özüme ayttım* "Kendi kendime sordum" tümcesi, *öz* dönüşlülük adılının iki kez kullanılmasıyla tümce anlamının pekiştirilme yollarına bir yenisini eklemiştir. Şüphesiz bu tür kullanımlarda fonolojik ahengin tümceye

kattığı güç, tümcelerin sıralandığı hikâye, masal, kıssa gibi tümce örgülerine anlatım zenginliği de kazandırmıştır.

(6) *Anıñ mufāraқatından soñra öz özüme aytım imdiden kerı hevā ve heves ferşin türüp mecālis terkin urup ħalvetde ‘uzlet ihtiyār kılamak kirek (125a/13). "Onun ayrılmasından sonra kendi kendime şöyle söyledim bundan sonra heva ve heves kilimini dürüp, meclisleri terk edip, tenhada yalnızlığı yaşamak gerek".*

özüm ↔ ↔ men

öz ↔ ↔ men ↔ ↔ -üm (1. Teklik kişi bildirme biçimbirimi)

(7) *Kördüm ol pehlevān yigitni ilinden okını yasını bırakıp titremege başladı men öz özüme aytım (149b/2-4). "O, pehlivan yiğidi gördüm, elinden okunu ve yayını bırakıp titremeye başladı ben de kendi kendime şöyle söyledim".*

öz ↔ ↔ özüm

öz ↔ ↔ men ↔ ↔ -üm (1. teklik kişi bildirme biçimbirimi)

7 numaralı örnek eş gönderim öğelerinin kullanılan birim sayısı bakımından ulaşabildiği son noktada yer alır. Dört ana bileşenden oluşan eşgönderim yapısı *öz, öz, men* ve *-üm* (1. teklik kişi bildirme biçimbirimi) görülür. Özellikle, bu örnek GT'de dilsel yapıların işlevsel olarak tümcelere ne kadar dikkatle ve seçici yerleştirildiğini gösterir. Yukarıda saydığımız dört bileşenin bir arada kullanılması, anlam gücünü son noktaya taşıma gayretinden ileri gelmektedir. Kişinin kendisiyle iç diyalogunu yansıtan bu tür konuşma parçaları, tümcedeki "odak noktası"nın birinci kişi üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Eşgönderimli yapıların ikinci kişilerle kullanımında dikkat çeken nokta yine *öz* "kendi" dönüşlülük adlarıyla kullanılmasıdır. İkinci kişilerle kullanılan yapıların özelliği metin yaratıcısının/yazarın öğüt verirken doğrudan okuyucuya ulaşma kaygısı taşımıştır. Tümcelerde sen ve öz adlarının bir arada kullanılması, tümce anlamını pekiştiren noktalardan biridir.

GT'de eşgönderim ögesi olarak ikinci kişilerin kullanıldığı örnek sayısı dördür. Aşağıda numaralandırılmış dört örnekten 1, 2 ve 4 numaralı metinler, üç ana bileşenden

oluşurken 3 numaralı metin, anlatım gücünün zirve yaptığı dört ana bileşeni bünyesinde taşımıştır. İkinci kişilerle meydana getirilen eşgönderimlerin temel hedefi -tümceler göz önünde bulundurulduğunda- öğüt vermek ve verilen öğüdün pekiştirilerek anlatım gücü sağlanarak bildirişime uygun hale getirilmesidir.

(1) *Sen öz vaqāriḡ üze qādr u kıymetiḡ bile bol*

Qoyup bu zevk u zarāfet nedīm-i kāmilge (24b/4-5).

"Sen, kendi vakarınla, kadir kıymetin ile ol; bu zevk ve zarafeti sultanın baş nedimlerine bırak".

öz vaqāriḡ ↔ ↔ sen

öz ↔ ↔ sen ↔ ↔ vaqār-ıḡ (II. teklik kişi iyelik biçimbirimi)

(2) *Sultān buyurdı üstādına hil'at ve ni'met birdiler daḡı oḡlannı melāmet kıldılar kim sen öz üstādıḡ bilen da'vī kıldıḡ da'vīḡ bāṭıl boldı (39b/1-4).* "Sultan buyurdu, üstadına hilat ve nimet verdiler ve çocuḡu ayıpladılar, sen kendi üstadın ile büyüklük davası kıldın ve davan batıl oldu, diye".

öz vaqāriḡ ↔ ↔ sen

öz ↔ ↔ sen ↔ ↔ vaqār-ıḡ (II. teklik kişi iyelik biçimbirimi)

(3) *Maḡrūr bolup sen öz özüḡe qalma*

Düşmenni cirāḡat ittiḡ iymen bolma (101a/10-11).

"Gururlanıp da sen kendi kendine kalma/kibirlenme; düşmanı yaraladın (diye) korkusuz olma".

öz ↔ ↔ öz ↔ ↔ sen

öz ↔ ↔ öz ↔ ↔ sen ↔ ↔ -üḡ (II. teklik kişi iyelik biçimbirimi)

(4) *Qaçan körseḡ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarḡamaḡa başladılar sen cem' bol eger alar müttefik bolup bir yirde tursalar sen özüḡni perīşānlıḡdan saklaḡıl (165a/2-5).* "Ne zaman düşman askerinin arasında kargaşa çıktığını ve onların dağılmaya

başladığını görsen; sen birlik ol, eğer onlar birleşip aynı safta dururlarsa sen kendini perişanlıktan sakın".

öz ↔ ↔ sen

öz ↔ ↔ sen ↔ ↔ -üñ (II. teklik kişi iyelik biçimbirimi)

Üçüncü kişilerin gönderimsel bağlantıları diğer kişi adlarına göre, hitap edilen kitlenin belirsizliğini, yani, öğüdün ya da göndergesel mesajın genel-geçer bir hal alması söz konusu olduğunda kullanıldığı görülür.

GT'de üçüncü kişilerin eşgönderimli yapılarda kullanıldığı üç örnek tespit edilmiştir. Aşağıda numaralandırılan 1, 2 ve 3 numaralı tümcelerin ortak yanı, üç ana bileşenden (öz, ol, 3. kişi iyelik biçimbirimi) oluşmalarıdır. Üçüncü kişilerle kullanılan eşgönderim öğeleri, diğer kişi adlarında olduğu gibi öğüt amacı güder. Ancak öğüt verme hedefinin üçüncü kişilerle kullanımıyla, tümcede, odak noktasının belli bir kişi ya da hedefin üzerinden alınarak genele yayıldığı görülür.

(1) *Kim muhâlif bolsa sultân sözine*

Kiltürür ol köp belâlar özine (9b/8-9).

"Kim sultanın sözüne karşı gelirse; o kişi kendisine bir sürü bela getirir".

öz ↔ ↔ ol

öz ↔ ↔ ol ↔ ↔ -i (3. kişi iyelik biçimbirimi)

(2) *Kimirsege hasâret kılmadı ol*

Öziniñ cânına kıldı hasâret (32a/7).

"Kimseye zarar kılmadı, o, kendi canına zarar kıldı".

öz ↔ ↔ ol

öz ↔ ↔ ol ↔ ↔ -i (3. kişi iyelik biçimbirimi)

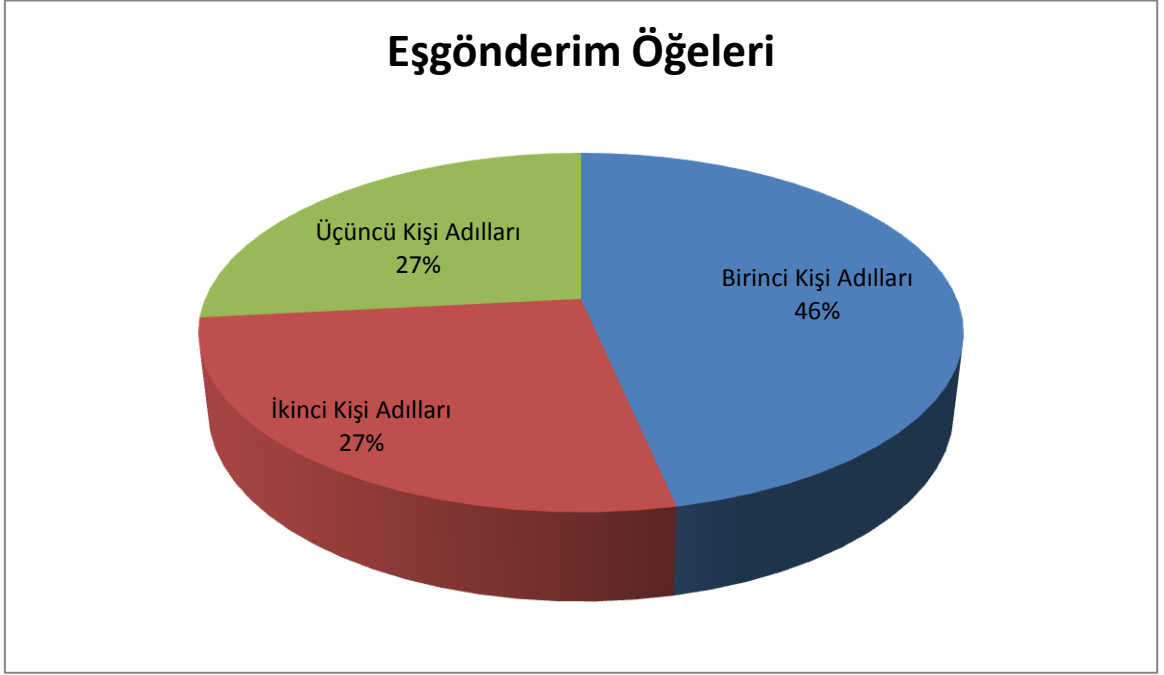
(3) *Her kim özine su 'âl işikin açtı*

Ölgünçe ol ir niyāz içinde bolsar (106a/2-3).

"Kim kendisine soru kapısını açarsa, ölünce o kişi, niyaz içinde olacak".

öz ↔ ↔ ol

öz ↔ ↔ ol ↔ ↔ -i (3. kişi iyelik biçim birimi)

2.4.2.3. ARTGÖNDERİMLİ TÜMCELER

Artgönderim ile ilgili yürütülmüş çok sayıda kuramsal, uygulamalı ve ruhdilbilimsel çalışma bulunmaktadır. Bunlar üç ana grupta toplanabilir: Sözdizim, söylem çözümlemesi metindilbilim ve ruhdilbilim.

Bilişsel dilbilgisi bağlamında, Langacker van Hoek'un adlaştırma artgönderimini anlattığı çalışmasına dayanarak adıl-öncül ilişkisini bir türe ait olma, niceleyici alan ve 'dağınık benzerlik' içeren tümcelerde incelemiştir (Elyıldırım 2008: 123-124). Söylem çözümlemesi ile ilgili yürüttüğü çalışmada Kibrik, Rusça bir öyküyü kullanarak gönderim bildiren öğelerin belirlenmesi için geliştirdiği modeli tanıtmıştır. Klein-Andreu ise sadece artgönderim değil gösterim açısından da Latin gösterme sözcüğü ILLE'den oluşturulan Roma dilindeki üçüncü tekil kişi dilbilgisi eklerinin değerlendirmesini yapmıştır. Langacker van Hoek'in 1992'de yürüttüğü çalışmadan kendi makalesinde bahsetmektedir. Van Rooy, tutum bildiren durumlarda artgönderimsel ilişkilerin nasıl kurulduğunu araştırmıştır (Elyıldırım 2008: 125).

2.4.2.3.1. Artgönderim Öğeleri ve Kitabı *Gülistān bi'-t-Türkī*

Bir sözcük, ek veya ifadenin metin ya da cümlede içinde kendisinden daha önce söylenmiş başka sözcük ve ifadeleri işaret etmesine, onlarla anlam ilişkisi kurmasına art gönderim denir. Art gönderim terimi Yunancada "yeniden söz etmek" anlamına gelen *anafora* sözcüğünden gelmektedir (Çeltek 2008). Metin içinde art gönderim yapılması, daha önce söylenen unsurların tekrar edilmesinin önüne geçer. Bir anlatımda bazı sözcüklerin ve ifadelerin ahenk, vurgu, pekiştirme vb. özel amaçlar dışında sık sık tekrar edilmesi, anlatımın estetiğini bozar. Adların, kişilerin ve nesnelere yerini tutma özelliğine sahip bir sözcük türü olan zamirler, bu yönüyle art gönderim yapmaya en uygun dil ögesidir (Balyemez 2010: 138).

GT'de artgönderim unsuruna oldukça sık başvurulduğu görülür. Bu durum, metnin estetiğini bozmadan çok fazla tekrara düşmeden istenilen mesajın okuyucuya aşılmasının amaçlanmasıdır. Bunun yanında GT'de, artgönderim tekniği kullanılırken kimi zaman kişi adları, kimi zaman işaret sıfatları, kimi zaman da farklı dil unsurları kullanılmıştır. Bu unsurlar çalışmamızda alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.4.2.3.1.1. Adıl Kullanımı İle Artgönderim

Adıllar, metindeki iletinin alınmasında önemli görevler üstlenmelerine rağmen tek başlarına bir anlam taşımayan dilse öğelerdir. Bir adılın somut anlam kazanması ancak yerini tuttuğu adla olan bağlantısının bilinmesine bağlıdır. “Dikkat odağı” olarak adlandırılan bu durum, metnin oluşumunda ve bölümlere ayrılmasında önemli bir adımı oluşturur. Metin ilerledikçe ve metne yeni nesne, kişiler dâhil oldukça üreticinin ve alıcının zamire yüklediği anlam zayıflar. Bu durumda da metne yeni adılların eklenmesi yani “dikkat odağı”nın yenilenmesi gerekir (Balyemez 2010: 139).

GT'de kişi adlarıyla gerçekleştirilen Artgönderim sayısı 65'tir. Kişi adlarıyla yapılan artgönderimlere sıkça rastalanılır. Kişi adlarının gönderim unsuru olarak kullanılmaları, GT'de hem edebi kaygıdan kaynaklanan tekrara düşme endişesi hem de dilin temel kanunlarından olan az çaba yasaının bir gereği olarak düşünülmelidir.

(1) *Minnet ol bir ve bār teyrige celle celāluhu kim aña ƒā‘at kılmak sebeb-i kurbet turur dağı anıñ şükriñiñ zıkriniñ fikri ni‘met arturur* (2b/2-5). "Minnet o bir ve tek olan tanrıyadır cella celaluhu, ona ibadet etmek, Allaha yakın olma sebebidir ve onun şükürünün ve zikrinin düşüncesi bile nimet artırır".

ol bir ve bār teyrige celle celāluhu ← ← aña

1 numaralı örnekte, *ol bir ve bār teyrige celle celāluhu* sözcük grubu olarak tekrarlanmamak üzere, tümcenin devamında *aña* "ona" 3. kişi adıyla gönderimde bulunulmuştur. Burada 3. kişi adılının kullanılmasının temel sebebi, artgönderimde bulunan sözcük grubuna kutsiyet addedilmesinden dolayı saygı gösterme çabası olarak düşünülebilir. Bunun yanında tümcede artgönderim sayesinde tekrara düşülmemiş ve dilin ekonomik kullanım özelliği görülmektedir.

(2) *Köñül iyelerinden bir şālih ir başın murāqabet yaķasına çekip mükāşefet baħrine müstağrak bolupturur idi bir zamāndan sonra ol şāhib-vakt başın ħırķasından çıkardı yārānlarından biri aña ayttı* (7b/3-7). "Gönül sahiplerinden bir salih yiğit, başını kendi içinde kenara çekip, ilahi sırlara gark olmuş idi, bir zamandan sonra o vakit sahibi başını hırkasından çıkardı, dostlarından biri ona söyledi".

Köñül iyelerinden bir şālih ir ← ← aña

2 numaralı örnekte, *Köñül iyelerinden bir şālih ir* sözcük grubu tümcenin temel ögesi olarak kullanılmış ve tümcenin devamında bu sözcük grubuna gönderimlerde bulunulmuştur. 1 numaralı örnekte olduğu gibi 3. kişi adıyla gerçekleştirilen artgönderim, yukarıdaki tümceden farklı olarak salt kişi bildirmiştir. Salt kişiye yapılan gönderimde, herhangi bir özel durum -kutsiyet hali- yoktur.

(3) *Niçe bolsa zā'if tāzī at*

Bir tavīle eşekden ol yahşı (10b/7)

"Yarış atı ne kadar zayıf olursa olsun, bir ahır eşekten daha iyidir".

zā'if tāzī at ← ← ol

3 numaralı örnekte *zā'if tāzī at* sıfat grubuna *ol* 3. kişi adıyla gönderimde bulunulmuştur. Bu örneğin yukarıdaki tümcelerden farkı şiir tümcesinde kullanılmasıdır. Bu durum GT'de düzyazı ile oluşturulan tümceler yanında şiirsel parçalarda da gönderimlere yer verildiğini göstermektedir.

GT'de artgönderim ögesi olarak kullanılan işaret adları, kullanım adedi bakımından neredeyse kişi adları kadardır. GT'de işaret adlarıyla gerçekleştirilen artgönderim sayısı 62'dir. Bu kullanımların çoğunu *bu* (ek alınca *munda, muña, mundan*) adının oluşturması, işaret adları içerisinde kullanım sıklığı bakımından tercih edilen birimi daha çok yakın gösterim sağlayan bir unsur olması dikkat çekicidir.

(1) *Gül cemāli bir niçe künde kiçer*

Bu gülistān dāimā köñül açar

Ol 'acāib kim ġarāib munda bar

ħusrev ü Şirīn içinde kanda bar

Bu leṭāif bāġi bustānı durur

Bülbül-i ma'nī gülistānı durur (6b/1-3).

"(İnsanların) gül yüzü bir gün solar; bu gülistan kitabı ise daima gönülleri açar. O, değişik ve farklı (hikâyeler) bu kitapta var; Hüsrev ü Şirin içinde (böyle hikâyeler) nerede var! Bu güzellik bağı bahçesidir, mana bülbüllerinin gül bahçesidir".

Bu gülistān ← ← munda

Bu gülistān ← ← bu

1 numaralı örnekte uzun şiir parçalarında nasıl gönderim yapıldığını gösteren önemli kullanımlar bulunmaktadır. İlk beyitte kullanılan *bu gülistān* ifadesine hem ikinci hem de üçüncü beyitlerde *munda/bu* adlarıyla iki kez işaret edilmiş ve gönderimde bulunulmuştur. Bu örnekte artgönderim unsurlarının çok önemli bir işlevi olan parça bütünlüğü sağlama konusunda ne kadar mühim bir yer tuttukları açıkça görülür. Birbirinden farklı şiirsel tümceler artgönderim yapılarak işaret adlarıyla birbirlerine bağlanmaktadır. Şiirsel parçaların birbirlerine bağlanmasında ölçü kanunlarına ve sınırlamalarına göre artgönderim unsurlarının kullandıkları biçimbirimlerin değiştirilmesi de dikkat çeken bir diğer özelliktir. Bu durumun kimi GT'de kimi örneklerde yirmi altı beyite kadar çıktığı saptanmıştır.

(2) *Süngü çapup at oynap köp türlü irdem körgüzüp*

Ol zencîrin üzgen fâris-i dîvâne men

Muni ayttı dağı düşmen çerisine kirip bir niçe bahâdur irenlerni tüşürdi

(11a/6-9).

"Süngü takıp, at sürüp, çok farklı erdemler/yiğitlikler gösterip, o zincirini kıran divane süvariym ben. Bunu söyledi ve düşman askerine doğru atılıp bir sürü bahadır ve yiğidi öldürdü".

Süngü çapup at oynap köp türlü irdem körgüzüp ← muni

Ol zencîrin üzgen fâris-i dîvâne men

2 numaralı örnek, artgönderim kullanımının ne kadar ekonomik yapılar olduğunu ortaya koyan önemli bir tümce bileşeninden oluşmuştur. Beş bileşenden (sözcük grubu) oluşan bir tümce, dilde ekonomi yoluna gidilerek *muni* "bunu" adıyla işaret edilmiştir. Bir artgönderim ögesinin beş sözceyi işaret etmesi GT'de artgönderim konusunun önemine de işaret eder.

2.4.2.3.1.2. İşaret Sıfatları İle Yapılan Artgönderim

GT'de işaret sıfatlarıyla gerçekleştirilen Artgönderim sayısı 73'tür.

(1) **Bir köp yazuklu kul** hakkı te'ālā hazretine kilip inābet elin icābet ümīdi için kötürse teyrī tebāreke ve te'ālā **ol kulğa** nazār kılğay dağı sürgey yana ündegey yana kaytarğay **ol kul** köp tazarru' kılğay (3a/11-13). "Çok günahkâr bir kul Hak Teâlâ'nın huzuruna gelip, pişmanlıkla elini icabet için kaldırsa, Allah, o kula baksa ve sürse yine çağırırsa ve tekrar geri gönderse o kulun yine de çok gözyaşı dökmesi gerekir".

Bir köp yazuklu kul ← ← ol kulğa

Bir köp yazuklu kul ← ← ol kul

(2) **Könül iyelerinden bir şālih ir** başın murāqabet yaqasına çekip mükāşefet bahrine müstağrak bolupturur idi biz zamāndan soñra **ol şāhib-vakt** başın hırkasından çıkardı yārānlarından biri anı ayttı (7b/3-7). "Gönül sahiplerinden bir salih yiğit, başını kendi içinde kenara çekip, ilahi sırlara gark olmuş idi, bir zamandan sonra o vakit sahibi başını hırkasından çıkardı, dostlarından biri ona söyledi".

Könül iyelerinden bir şālih ir ← ← ol şāhib-vakt

(3) **Bir sultān bir esirni** öltürmege buyurdu **ol bīçāre** tirlikten ümīdin kesip sultānga sökti meşelde kelipturur her kim cāndan il yugay ni kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/8-12). "Bir sultan, bir esirin öldürülmesi için emir verdi. O çaresiz esir, hayatından ümidini kesip sultana küfretti. Hikâyede şöyle anlatılır: Her kim canından ümidini keserse, içinden ne geçiyorsa diline onu getirir".

bir esirni ← ← ol bīçāre

(4) **Horāsān meliklerinden bir melik Sultān Maḥmūd Sebük Tiginni** tüşinde kördi ölgeninden yüz yıl soñra barça süñükleri tökülmüş idi illā közleri oynar dağı nazār **kulur bu tüş ta birine** cümle hükemā 'āciz kaldılar bir fakīr kilip bularnıñ müşkilin ḥall itip ayttı niçe kim anıñ mülki özgeler ilinde bolğay munıñ közleri ol mülk artınça kılğay (9b/10-13; 10a/1-5). "Horasan meliklerinden bir melik, Sultan Mahmud Sebük Tigin'i düşünde gördü. Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüştü ve gözleri oynuyor ve bakıyordu. Bu düşün yorumlanmasında ve açıklanmasında bütün âlimler aciz kaldılar, bir

gariban adam gelip bunların müşkilini halledip (şöyle) söyledi: Onun ne kadar malı mülkü varsa başkalarının eline geçecek ve bunun gözleri o mal mülkün arkasında kalacak".

ölgeninden yüz yıl sonra barça süñükleri tökülmiş idi illā közleri oynar dağı nazar kıllur ← ← bu tüş ta 'biri

(5) *Hüner ü 'ayb irde belgürmes*

Ni kadar ol kişi tik oltursa (10b/10).

ir ← ← ol kişi

2.4.2.3.1.3. Sözcük Gruplarıyla Yapılan Artgönderim

GT'de sözcük gruplarıyla gerçekleştirilen artgönderim sayısı 48'dir. Sözcük gruplarıyla gerçekleştirilen artgönderim kullanımının temel özelliği, gönderimde bulunan ya da işaret edilen nesne ya da özneye ait olan farklı özelliklerini açıklama ve tümceyi daha anlaşılır hale getirme çabasıyla açıklanabilir.

(1) *Minnet ol bir ve bār teñrige celle celāluhu kim aña tã'at kılmak sebab-i kurbet turur dağı anıñ şükriñiñ zikriñiñ fikri ni'met arturur (2b/2-5).* "Minnet o bir ve tek olan tanrıyadır cella celaluhu, ona ibadet etmek, Allaha yakın olma sebebidir ve onun şükürünün ve zikrinin düşüncesi bile nimet artırır".

...yana anıñ sansız sağışsız rahmetinin yağmuru barçağa yitip dağı tükenmes ni'metiniñ hãñı barça yirge yitişip durur (3a/4-6). "Yine onun sonsuz rahmetinin yağmuru herkese yeter ve tükenmez nimetinin sofrası her yere ulaşır".

ol bir ve bār teñrige celle celāluhu ← ← anıñ şükriñiñ zikriñiñ fikri

ol bir ve bār teñrige celle celāluhu ← ← anıñ sansız sağışsız rahmetinin yağmuru

1 numaralı örnekte *ol bir ve bār teñrige celle celāluhu* artgönderimde bulunulan özne, *anıñ şükriñiñ zikriñiñ fikri* ve *anıñ sansız sağışsız rahmetinin yağmuru* grupları ise özneyi açıklayan ve belirtili ad tamlamalarıyla oluşturulan gönderim öğeleridir. Gönderim öğelerinin temel amacı, tümceyi gereksiz söz birimlerinden kurtarmak olsa da kimi durumlarda, -öznenin ya da nesnenin tümcedeki konumuna göre- gönderimde bulunulan öğeden daha uzun birimlerden oluşabilir. Buradaki kullanımın tek hedefi, *ol bir ve bār*

teyrige celle celāluhu, yani öznenin gücü ve kuvvetinin ne kadar çok olduğunu açıklayabilmektedir. GT'de özellikle Allah'tan bahsedilen metinlerde artgönderim ögesi olarak uzun sözcük gruplarının kullanılması ilgi çekicidir.

(2) *Yazuqlı sultānga sökti yaramas sözler sözledi sultān ol vezīrden melūl bolup ayttı munuḡ yalğan sözi seniḡ toḡrı sözünḡden yaḡşıraḡ turur* (9a/11-13). "Bir günahkâr sultana sövdü, kötü sözler söyledi. Sultan o vezirden melul olup (şöyle) söyledi: Bunun yalan sözü senin doğru sözünden daha iyidir".

yazuqlı ← ← munuḡ yalğan sözi

2 numaralı örnekte, tıpkı ilk örnekte olduğu gibi özneye, belirtili ad tamlamasıyla gönderimde bulunulduğu görülür. 1 numaralı örnekte olduğu gibi sözcük grubunun kısa ve net oluşu, yukarıda bahsettiğimiz açıklanan öznenin tümce içinde önemiyle doğru orantılıdır. Burada bahsi geçen *yazuqlı* "günahkâr kişi", basit bir şekilde hatırlatılmıştır. Bu, basit anlatımda *bu* > *munuḡ* adının kullanımının da katkısı olmuştur.

(3) *ḡorāsān meliklerinden bir melik Sultān Maḡmūd Sebük Tiginni tüşinde kördi ölgeninden yüz yıl soḡra barça süñükleri tökülmiş idi illā közleri oynar daḡı nazar kıılır bu tüş ta'birine cümle hükemā 'āciz kaldılar bir faḡīr kilip bularnuḡ müşkilin ḡall itip ayttı niçe kim anuḡ mülki özgeler ilinde bolḡay munuḡ közleri ol mülk artınça ḡalḡay* (9b/10-13; 10a/1-5). "Horasan meliklerinden bir melik, Sultan Mahmud Sebük Tigin'i düşünde gördü. Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüş, gözleri oynuyor ve öylece bakıyordu. Bu düşün yorumlanmasında ve açıklanmasında bütün âlimler aciz kaldılar, bir gariban adam gelip bunların müşkilini halledip (şöyle) söyledi: Onun ne kadar malı mülkü varsa başkalarının eline geçecek ve bunun gözleri o malın mülkün arkasında kalacak".

Sultān Maḡmūd Sebük Tigin ← ← anuḡ mülki

közleri ← ← munuḡ közleri

3 numaralı örnek, uzun tümcelerde artgönderim tekniğinin ne kadar girintili ve bağlantılı olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Bu örnekte iki farklı gönderim vardır. İlk gönderimde Özel ad grubu olan özneye, *Sultān Maḡmūd Sebük Tigin*, belirtili ad tamlaması grubuyla, *anuḡ mülki*, işaret edilmiştir. İkinci gönderimde ise tümcenin nesnesine, yine belirtili ad tamlamasıyla gönderimde bulunulmuştur.

2.1.1.3. Öngönderim Ögeleri ve Kitabu Gülistān bi'-t-Türkī

Bir sözcük veya sözcük grubunun kendisinden sonra gelen herhangi bir dil ögesini göstermesine *öngönderim (cataphore)* denir. Ön gönderimde, söz dizimi sırasına göre gönderim ögesi, gönderimde bulunulan ögeden daha önce gelir. Gönderimin asıl unsuru, gönderimde bulunulan ögedir. Art gönderimde bu öge daha önce söylendiği için metindeki ileti alıcının zihninde yer etmiş olur ve bu ögeden sonra metne konulan ifadeler gönderimde bulunulan ögenin zihinde canlı tutulmasına yardımcı olur. Gönderimde bulunulan ögenin daha sonra söylendiği öngönderimde ise bu unsur söylenene kadar alıcının zihninde herhangi bir mesaj, anlam oluşmaz ve böylece gönderim unsuru ile olan ilişki zayıflar. Bu nedenle ön gönderimde, gönderim yapan unsur ile gönderim yapılan unsur metin içinde birbirinden çok uzağa düşmez (Balyemez 2010: 149).

2.4.2.4.1. Sıfat Tamlamaları Yapılan Öngönderim

Öngönderimde, gönderim yapan unsur ile gönderim yapılan unsur metin içinde birbirinden çok uzağa düşmez. Bu nedenle gönderim ögeleriyle tümce düzeyinde nesne ya da özne arasında yakın ilişkiler bulunur. GT'de işaret sıfatlarıyla yapılan öngönderim sayısı 16'dır.

(1) *Ol hediye bu kitāb irür müfīd*

Cümle elfāzı tolı ma 'nī cedīd (7a/12).

"O hediye, bu faydalı kitaptır; tüm sözcükleri yeni anlamlarla doludur".

Ol hediye → → bu kitāb

1 numaralı örnekte öngönderim işlevinde kullanılan *ol hediye* sözcüğü, tümcenin öznesidir. Gönderimde bulunduğu söz grubu ise tümcede yüklem konumundadır. Özellikle şiir parçalarında öngönderim tekniği uygulanırken vezin kaygısı ön plana çıkar.

(2) *A 'rāf érür cennet bāğı saḡar ehline*

Kim ehl-i cināḡa ol a 'rāf cehennemdür (18a/5-6)

"Cennet bahçesi, cehennem ehline araftır. Cennet ehline o araf ise cehennemdir."

A 'rāf érür ← cennet bāğı

ol a 'rāf ← cehennem

(3) *Yılan çoban ayağına urur zaḥm ol sebebden kim*

Başını yençmesin tip taş nāgah urup muḥkem (18b/6-7)

"Yılan çobanın ayağını başımı taşla vurup ezmesin diye sokar."

ol sebebden kim ← başını yençmesin tip taş nāgah urup muḥkem

(4) *Melik ni 'meti ol kişiğe ḥarām*

Ki fırsat demini közetmes tamām (21b/5)

"Hükümdarların nimetleri, fırsat anını gözetmeyen kişiler için haramdır."

ol kişiğe ← fırsat demini közetmes tamām

(5) *Êşek ol ādemīden yaḥşıraḳ kim*

Ḳıllur dāim kişiniḡ köḡlin āzār (31b/13)

"Eşek, daim insanların kalbini kıran insandan daha iyidir."

ol ādemī ← kıllur dāim kişiniḡ köḡlin āzār

2.4.2.4.2. Soru-Yanıt Tümceleri ve Kalıp İfadelerle Gerçekleştirilen Öngönderim

GT'de öngönderim tekniğinin kullanıldığı tümcelerin genellikle diyalog parçaları olması dikkate değerdir. Eserde, diyalog tümcelerinin yanı sıra öğüt amaçlı hikâyelerin ya da mesellerin anlatımı da her zaman öngönderim öğeleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle *ayt-*, *sor-*, *suāl it-* gibi ifadeler öngönderim unsurları olarak sıkça kullanılmıştır.

Soru-yanıt tümcelerinde en çok kullanılan öğe, *ayt-* "sormak, söylemek, cevap vermek" eylemidir. GT'de *ayt-* eylemiyle gerçekleştirilen öngönderim sayısı 86'dır. Aşağıdaki tümcelerden bazıları bu kullanımın örneklerini oluşturur.

(1) *Yārānlarından biri aña ayttı ol bustānga kim barıpturur idiñ andan bizge nē tuhfē kerāmet ketürdünj ol ēr ayttı hātırımda bar idi kim kaçan gül ağaçlarına yitsem bir etek gül yārānlarğa hediye ketürgey men (7b/7-12).* "Dostlarından biri ona şöyle söyledi: O bahçeye gidip duruyordun, oradan bize ne hediye ne keramet getirdin! O yiğit, şöyle cevap verdi: Gül ağaçlarına gittiğim zaman bir etek gülü dostlarıma hediye getirmek aklımdaydı".

ayttı →→ ol bustānga kim barıpturur idiñ andan bizge nē tuhfē kerāmet ketürdünj

ol ēr ayttı →→ hātırımda bar idi kim kaçan gül ağaçlarına yētsem bir etek gül yārānlarğa hediye ketürgey men

1 numaralı örnek, aynı tümce içinde öngönderim ögesi olarak *ayt-* eyleminin birden fazla kullanılabileceğini gösterir. Genellikle bilinen geçmiş zaman biçimleriyle kullanılan bu eylem, tümcenin hikâyeleşmesine anlam yönünden destek verir.

(2) *Bolur hoş rāyihañdan şükr hāsıl*

Ol ayttı ilk idim bir hor toprağ (8a/5-6).

"Hoş kokundan şükür hâsıl olur; o söyledi ben en başta hor bir toprak idim".

Ol ayttı →→ ilk idim bir hor toprağ

2 numaralı örnek, yukarıdaki parçadan farklı olarak yapısal bakımdan şiir tümcesi olarak kullanılmıştır. GT'de şiir parçaları içerisinde kullanılmış öngönderim öğeleri çok fazla değildir. Şiir parçaları kısa ve yoğun anlatımlar sağladığından, metin yaratıcısı, bu eylemi çok fazla tercih etmemiştir.

(3) *Sulṭān sordı kim ol ölümlü kişi ni aytur vezīrlerden bir ‘ākīl vezīr ayttı sulṭān yaşı uzun bolsun dir (9a/3-5).* "Sultan sordu: Bu ölümlü kişi ne söylüyor? Vezirlerden akıllı olan biri cevap verdi: Sultanın yaşı uzun olsun, diyor".

bir ‘ākīl vezīr ayttı →→ sulṭān yaşı uzun bolsun

3 numaralı örnekte de, *ayt-* eyleminin "cevap verdi" anlamında kullanılarak soru-yanıt tümcelerini öngönderim tekniğiyle yönlendirdiği görülür. Bu kullanımların aynısı 4 ve 5 numaralı örneklerde de görülür.

(4) *Yazuklı sulṭānga sökti yaramas sözler sözledi sulṭān ol vezīrden melūl bolup ayttı munuṅ yalğan sözi seniṅ toĝrı sözüñden yahşıraĝ turur* (9a/11-13). "Bir günahkâr sultana sövdü, kötü sözler söyledi. Sultan o vezirden melul olup (şöyle) söyledi: Bunun yalan sözü senin doĝru sözünden daha iyidir".

ayttı →→ munuṅ yalğan sözi seniṅ toĝrı sözüñden yahşıraĝ turur

(5) *Bu tüş ta'birine cümle hükemā 'āciz kaldılar bir faķīr kilip bularnıṅ müşkilin ḥall itip ayttı niçe kim anıṅ mülki özgeler ilinde bolĝay munuṅ közleri ol mülk artınça kalĝay* (9b/10-13; 10a/1-5). "Bu düşün yorumlanmasında ve açıklanmasında bütün âlimler aciz kaldılar, bir gariban adam gelip bunların müşkilini halledip (şöyle) söyledi: Onun ne kadar malı mülkü varsa başkalarının eline geçecek ve bunun gözleri o malın mülkün arkasında kalacak".

ayttı →→ niçe kim anıṅ mülki özgeler ilinde bolĝay munuṅ közleri ol mülk artınça kalĝay

GT'de *sor-* "sormak" eylemiyle gerçekleştirilen öngönderim sayısı 13'dür.

(1) *Sulṭān sordı kim ol ölümli kişi ne aytur vezīrlerden bir 'āķīl vezīr ayttı sulṭān yaşı uzun bolsun dir* (9a/3-5). "Sultan sordu: Bu ölümlü kişi ne söylüyor? Vezirlerden akıllı biri cevap verdi: Sultanın yaşı uzun olsun, diyor".

sordı kim →→ ol ölümli kişi ni aytur?

(2) *Sulṭān ol oĝlanga sordı kim bu cemā'at saḡa ne cihetden ḥaşm bolup tururlar?* (15b/7) "Sultan o oĝlan sordu: Bu millet sana neden düşman oldu?"

sordı kim →→ bu cemā'at saḡa ne cihetden ḥaşm bolup tururlar?

(3) *Bir şālih ér tüşünde kördi kim sulṭān cennet içinde daĝı pārsā cehennemde sordı kim anıṅ derecāti ne sebebden idi daĝı munuṅ derekātı ne cihetden durur?* (57b/4-8) "Bir salih kişi, rüyasında sultanın cennette, sofunun ise cehennemde olduğunu gördü ve (şöyle) sordu: Onun derecesi ne sebepten (bu kadar yüksek) idi ve bunun (sofunun) günahı neden bu kadar (fazla) idi?"

sordu kim →→ anıñ derecātı nē sebebeden idi dağı munuñ derekātı nē cihetden durur?

1, 2 ve 3 numaralı örneklerde görüldüğü gibi *ayt-* eylemiyle kurulan tümceler ile *sor-* eyleminin kullanıldığı tümceler paralellikler taşır. Ancak ikisi arasında kullanılan öğelerin anlama etkisi konusunda *kim* bağlacının farklılık yarattığı görülür. Sordu kim "sordu ki" anlamındaki sözcükler, öndönderim yapıldığını vurgulayan ve kendisinden sonra gelecek tümceyi işaret eden önemli bir ayrıntı olarak göze çarpar.

GT'de kimi zaman *sor-* eylemi yerine yanı anlama gelen ancak yabancı kökenli olan *suāl ét-* eylemin kullanıldığı görülür. Bu eylemin kullanım tekniği açısından *sor-* eylemin tümceye kattığı anlamdan herhangi bir farkı yoktur. GT'de *suāl ét-* "sormak" bileşik eylemiyle gerçekleştirilen öngönderim sayısı 7'dir.

(1) *Bu kün sundı müfferih gül kibi kil*

Men ol kilge suāl étim ki niden (8a/3-4).

"Bu gün, o, bana iç ferhaleci bir gül gibi kil sundu; ben de o kile sordum: 'Neden?' diye".

suāl ittim ki →→ niden

GT'de *meşelde kelür/meşelde ayturlar/meşelde bar* "Hikâyede/meselde şöyle anlatılabilir" kalıp ifadesiyle gerçekleştirilen öngönderim sayısı 9'dur. En çok kullanılan kalıp ifadenin 7 kez kullanılan *meşelde ayturlar* sözcüğü olduğu görülür. Bu kalıp ifadelerin kullanımı genellikle yaşanmış bir olay ya da metinde anlatılmış bir hikâyenin sonunda kıssadan hisse vermek amacını taşıdığı görülür. Öngönderimde bulunan sözcük grubu çoklukla bir atasözüdür. İfadelerde kullanılan üçüncü çokluk kişi eki, atasözünü/meseli anlatanın ya da söylenin belirsiz olduğunu hissettirir.

(1) *Meşelde kelipturur her kim cāndan il yuğay ni kim köñülde bolsa tiline ketürgey* (8b/10-12). "Meselde şöyle anlatılabilir: Her kim canını vermeyi göze alırsa, gönlünde ne varsa diline getirir".

Meşelde kelipturur →→ her kim cāndan il yuğay ni kim köñülde bolsa tiline ketürgey

(2) **meşelde ayturlar** "Meselde şöyle anlatırlar:"

Kirmege begniñ melikniñ ivine

Vāşiṭa lā-būd kirek bir ihtiyār (29a/4-5).

"Bir beyin ya da meliğin evine girmek için muhakkak iyi bir vasıta seçmek gerekir".

Meşelde ayturlar →→ Kirmege begniñ melikniñ ivine

Vāşiṭa lā-būd kirek bir ihtiyār

(3) **meşelde ayturlar** *dostlar ivin süpürgil dağı düşmen işikin kaçmağıl (57a/6-7).* "Meselde (şöyle) anlatırlar: (Gerekirse) Dostlarının evini süpür, ancak düşmanın kapısını çalma".

Meşelde ayturlar →→ dostlar ivin süpürgil dağı düşmen işikin kaçmağıl

(4) **meşelde ayturlar** *maḥbūblar zülfi ‘aql ayağıniñ zenciri dağı ziyrek kuşlarnıñ tuzağı durur (70b/7-9).* "Meselde (şöyle) anlatırlar: Sevgilinin zülfü akıllı ayağının zinciri ve zeki kuşların bile tuzağıdır".

Meşelde ayturlar →→ maḥbūblar zülfi ‘aql ayağıniñ zenciri dağı ziyrek kuşlarnıñ tuzağı durur

(5) **meşelde ayturlar** *mezlet bilen tiri yüriginçe ‘illet bilen ölse yahşırak (86a/5-6).* "Meselde (şöyle) anlatırlar: Rezillik ile yaşayacağıma, illet ile ölse daha iyidir".

Meşelde ayturlar →→ mezlet bilen tiri yüriginçe ‘illet bilen ölse yahşırak

(6) **meşelde ayturlar** *ṭāli’siz şayyād tenizde balık tuta bilmes dağı ecelsiz balık kıru yirde ölmes (94b/9-11).* "Meselde (şöyle) anlatırlar: Şansız avcı deniz balık tutamaz ve eceli gelmeyen balık kuru yerde bile ölmez".

Meşelde ayturlar →→ ṭāli’siz şayyād tenizde balık tuta bilmes dağı ecelsiz balık kıru yirde ölmes

(7) **meşelde ayturlar** "Meselde (şöyle) anlatırlar:"

Kilip kimniñ bisāṭına otursañ

Ḳilur vācib anı körgende tursañ (106b/2-4).

"Gelip kimin halısına oturursan, onu görüp ayağa kalkarsan, bu hareketi sana vacip görür".

Meşelde ayturlar →→ Kilip kimniñ bisāṭına otursañ

Ḳilur vācib anı körgende tursañ

(8) **meşelde ayturlar** her kimniñ altun terāzūsında bolğay arslan kuvveti anıñ bāzūsunda bolğay (128b/2-4). "Meselde (şöyle) anlatırlar: Her kimin terazisinde altın varsa, onun pazısında da aslan kuvveti olur".

Meşelde ayturlar →→ her kimniñ altun terāzūsında bolğay arslan kuvveti anıñ bāzūsunda bolğay

(9) **Her bir kişi şıfatın ayur dip meşelde bar**

Cerre içinde ni ise taşından ol sızar (177a/2-3).

"Her bir kişi kendi sıfatın söyler diye (bir söz vardır). (Onu) meselde (şöyle) anlatırlar: Testinin içinde ne varsa dışına onu sızdırır".

Meşelde bar →→ Cerre içinde ni ise taşından ol sızar

2.4.2.4.3. Kişi Adlarıyla Gerçekleştirilen Öngönderim

(1) *Yārānlarından biri aña ayttı ol bustānga kim barıpturur idiñ andan bizge ni tuhfē kerāmet ketürdün ol ér ayttı hāṭırında bar idi kim kaçan gül ağaçlarına yitsem bir etek gül yārānlarğa hediye ketürgey men* (7b/7-12) "Dostlarından biri ona şöyle söyledi: O bahçeye gidip duruyordun, oradan bize ne hediye ne keramet getirdin! O yiğit, şöyle cevap verdi: Gül ağaçlarına gittiğim zaman bir etek gülü dostlarıma hediye getirmek aklımdaydı".

aña ← ← ol ér

(2) *Ol boyı serv ü cemāli tolun ay*

‘İlm ü erdem birle kāmīl kōrke bay (15a/13)

"O, boyu selvi, yüzü dolunay (kada güzel), ilim ve erdem ile donanmış, güzel kişi."

Ol ← serv ü cemāli tolun ay, ‘ilm ü erdem birle kāmīl kōrke bay

2.4.2.4.4. Söz Gruplarıyla Gerçekleştirilen Öngönderim

(1) *Yavuzğa eygūlikni kılmaqlıķ eyledür bil*

ḥayr işlere yamanlıķ kılmaķ bolur muķābil (15a/8-9)

"Kötülere iyilik yapmak şöyledir bil: Hayırlı işlere karşılık kötülük yapmak olur."

*yavuzğa eygūlikni kılmaqlıķ eyledür bil ← ḥayr işlere yamanlıķ kılmaķ
bolur muķābil*

(2) *Kēl ra ‘iyyet birle şulḥ ét ḥaşmdan fāriğ yūri*

Çün ra ‘iyyetdür bilürsen şāh-ı ‘ādil leşkeri (17a/8-9)

"Gel, halkın ile barış, düşmanından uzak dur. Çünkü bilirsin ki adil adil bir hükümdarın askeri, halkıdır."

ra ‘iyyetdür ← şāh-ı ‘ādil leşkeri

(3) *A ‘rāf érür cennet bāğı saķar ehline*

Kim ehl-i cinānga ol a ‘rāf cehennemdür (18a/5-6)

"Cennet bahçesi, cehennem ehline araftır. Cennet ehline o araf ise cehennemdir."

A ‘rāf érür ← cennet bāğı

ol a ‘rāf ← cehennem

(4) *Ol eşikniñ kulıdur bay ve yoķsul*

Ġanīrek kim ise muḥtācrektür (19b/3-4)

"Zengin ve fakir, o kapının kuludur. Daha zengin olan kişi ise, daha muhtaç olandır."

Ol eşikniñ kulu ← bay ve yoksul

2.4.2.4.5. *kim/ki* Bağlacı İle Gerçekleştirilen Öngönderim

GT'de açıklama tümceleri oluşturmak için kullanılan temel yöntem, *turur/durur/-tur/-dur* koşacı ve *kim/ki* "ki" bağlacı birleşimidir. Eserde geçen 26 tümcede bu yapıların ön plana çıktığı görülür. 26 örneğin 12'si *ol durur kim*, 11'i *ol turur kim*, 3'ü ise *oldur kim* biçimlerinde karşımıza çıkar.

GT'nin tümce özellikleri kimi noktalarda kendine özgü olsa da *kim* noktalarda eserin orijinal dili olan Farsça dil örgülerinin etkisi görülür. GT'nin Farsçadan çevrilmiş olması birçok noktada, Farsça unsurların da metnin derin yapısına etkisini açıkça gösterir. Özellikle açıklama tümcelerinin ögesel sıralanış ve kullanılışları Farsçadan öykünerek metne yerleştirilmiştir. *ol durur kim*, *ol turur kim*, *oldur kim* biçimleri Farsça tümce ödünçlemeleri konusunda iyi birer örnektir.

Açıklama tümcelerinde kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* koşaçlarının yapısal özelliklerinin yanı sıra anlamsal yetilerinin de üzerinde durmak gerekir. Öncelikle yukarıda bahsettiğimiz yapıların metinde "olumlu tip" ya da "örnek davranış" biçimlerini tanımlamaya çalıştığını söylemek gerekir. Bu tip tümcelerde tanımlanan öğeler, genellikle benimsenen bir arketip ya da toplumsal bir algının yansımaları olarak göze çarpar. Aşağıdaki örneklerde bu durum açıkça görülebilir:

(1) *Ay melik kāmīl biligī ēr ol turur kim munuñ bigin işlerge köñül bërmegey* (23b/6-8) "Ey melik! Kamil ve bilgili insan bunun gibi işlere gönül vermeyecek kişidir."

Ol turur kim ← munuñ bigin işlerge köñül bërmegey

(2) *İttifāk-ı halk bu turur kim yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ādemīni yurtkay* (31b/9-10) "Halkın üzerinde ittifak ettiği konu şudur: Yük getiren eşek, insanları parçalayan arslandan daha faydalıdır."

bu turur kim ← yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ādemīni yurtkay

(3) *Bu ol taş turur kim ol tārīhde benim başıma urduj* (32b/3-4) "O tarihte benim başıma vurduğun taş, bu taştır."

Ol turur kim ← ol tārīhde benim başıma urduj

(4) *Munça hakīmler fikri üze ayttı ihtiyār körmegimniñ sebebi ol turur kim bu işniñ soñı ma ‘lūm degül* (42a/2-4) "Bunca hocanın fikrinin üzerine (şöyle) söyledi: İhtiyar görmemin sebebi odur ki bu işin sonu malum değil."

Ol turur kim ← bu işniñ soñı ma ‘lūm degül

(5) *‘Ākiller meşeli turur kim öz evinde oturup qurı etmek yise yahşısı andan* (46b/4-5) "Akiller meselidir: Kendi evinde oturup kuru ekmek yese ondan daha iyidir."

‘Ākiller meşeli turur kim ← öz evinde oturup qurı etmek yise yahşısı andan

(6) *Ķayğum oldur kim yerinde tutmağan fermān üçün* (56b/8) "Kaygım, yerinde tutmayan ferman içindir."

Ķayğum oldur kim ← yerinde tutmağan fermān üçün

(7) *Zāhid oldur kim tevekkülniñ maqāmında turup tün ve kün kılğay ‘ibādet* (58b/12-13) "Zahit, tevekkül makamında durup, gece gündüz ibadet kılan kişidir."

Zāhid oldur kim ← tevekkülniñ maqāmında turup tün ve kün kılğay ‘ibādet

(8) *Ol harifke men ayttım maşlaḥat ol turur kim ta ‘arruz tilini kısqā kılğaysen* (61a/8-9) "O zarif kişiye (şöyle) söyledim: Uygun olan odur ki: Taaruz dilini kısa kılacaksın."

Maşlaḥat ol turur kim ← ta ‘arruz tilini kısqā kılğaysen

(9) *Ay şeyh maşlaḥat ol durur kim melik ḥātırı üçün bir niçe kün şehrde bolğaysız* (69b/2-3) "Ey şeyh iyilik odur ki: Melik hatırı için bir kaç gün şehirde olacaksınız."

Maşlaḥat ol durur kim ← melik ḥātırı üçün bir niçe kün şehrde bolğaysız

(10) *Ay melik sevmek şartı ol durur kim bu ikki tāife bilen iḥsān kılğaysen* (71a/10-11) "Ey melik, sevmenin şartı odur ki: Bu iki tayifeya de iyilik edeceksin."

Sevmek şartı ol durur kim ← bu ikki tāife bilen iḥsān kılğaysen

(11) *Şādık oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli* (80a/5-6) "Sadık (kişi) odur ki: Gönlü diri ve nefsi ölü olacak."

Şādık oldurur kim ← köñli tiri bolğay dağı nefsi öli

(12) *Şihhat-i bedenniñ sebebi bu turur Muştafā ‘aleyhi's-selām hıdmetinde yer öpti dağı kitti* (83b/1-2) "Bedenin sıhhatli olmasının sebebi budur: Mustafa (as) huzurunda yer öptü ve gitti."

Şihhat-i beden sebebi bu turur ← Muştafā ‘aleyhi's-selām hıdmetinde yer öpti dağı kitti

(13) *Zişt haş turur kim altun suvı bilen yazılmış* (96a/3-4) "Altın suyu ile yazılmış çirkin bir hattır."

Zişt haş turur kim ← altun suvı bilen yazılmış

(14) *Maşlahat ol turur kim sefer étkeymen kim mundan artuq şākatım yoq turmağa* (99b/4-5) "Uygun olan odur ki: Sefer edeceğim, bundan daha fazla durmaya takatım yok."

Maşlahat ol turur kim ← sefer étkeymen

(15) *Maşlahat ol turur kim muni uyur koyup kitkeybiz* (103a/10-11) "Uygun olan odur ki, bunu uyur halde bırakıp gideceğiz."

Maşlahat ol turur kim ← muni uyur koyup kitkeybiz

(16) *‘Azīlerniñ mekārım-i ahlākından tevaşşu‘umuz ol durur kim tuz étmek yimege muvāfaqatlık kılğaylar* (106a/7-8) "Azizlerin güzel ahlakından isteğimiz odur ki: Tuz ekmek yemeğe razı olacaklar."

‘Azīlerniñ mekārım-i ahlākından tevaşşu‘umuz ol durur kim ← tuz étmek yimege muvāfaqatlık kılğaylar

(17) *Nüdemāniñ edeblerinden biri ol durur kim*

Niçe bolsa sözüñ mevzūn u şīrīn

Müferrih lāyık-ı taşdıķ u taşsin (108b/5-7)

"Nedimlerin edeplerinden biri odur ki: Sözlerin ne kadar ölçülü, şirin ve iç açıcı olsa da layıkıyla tahsin ve tasdik edilmesi gerekir."

Nüdemānīy edeblerinden biri ol durur kim ← sözüñ mevzūn u şīrīn bol-

(18) *Ṭarīk-i şevāb ol durur kim* *ṭama* 'ge yakın barmağaysen (128a/3-4) "Sevabın yolu odur ki: Açgözlülüğe yaklaşmayacaksın."

Ṭarīk-i şevāb → ṭama 'ge yakın barmağaysen

(19) *Ḥarīf ol durur kim kördüñ bu söz turur kim işittin* *kāzīğa yārānları naşīhatı gāyet hoş kildi* (128a/7-9) "Zarif bir kişinin nasıl olduğunu gördün ve bu sözün ne olduğunu işittin. Kadıya yaranlarının nasihati hoş geldi."

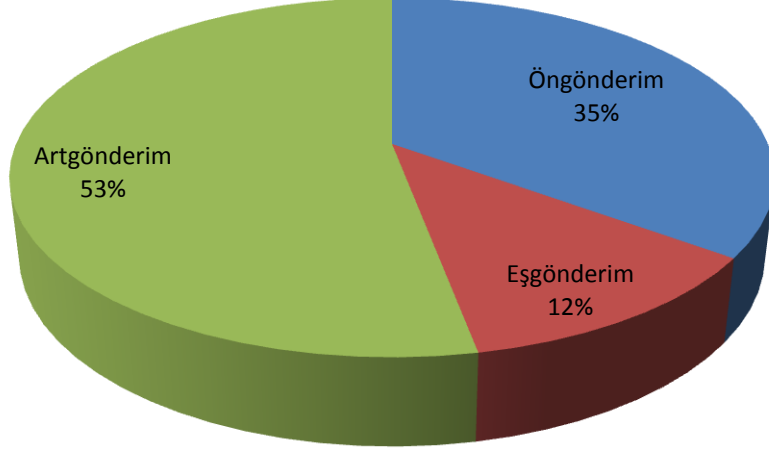
Ḥarīf ol durur kim ← kördüñ

Bu söz turur kim ← işittin

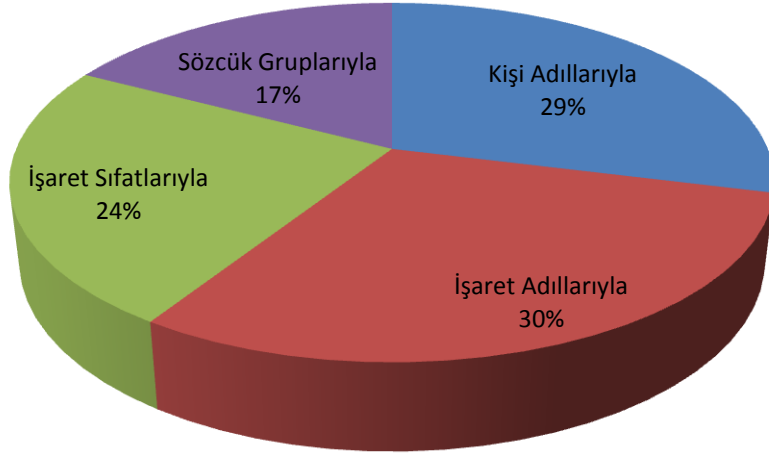
(20) *Bu hikāyetden maḳsūd oldur kim* *sınamağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim soñra nedāmet yigey* (147b/1-2) "Bu hikâyeden maksat odur ki: Denemediğin kişiye büyük iş buyurursan, sonra pişman olursun."

Bu hikāyetden maḳsūd oldur kim ← sınamağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim soñra nedāmet yigey

GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIK

ARTGÖNDERİM TÜRLERİ

2.5. BİÇİMSEL-SÖZLÜKSEL BAĞDAŞIKLIK ÖĞELERİ VE BAĞLAÇLARIN (Conjunctions) TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ

Bağlaç (bu çalışmada *bağlaç* terimi kullanılmıştır) ya da *bağlama edatı* olarak tanımlanan bağdaşıklık öğeleri, dildeki biçimlerle sözlüksel unsurlar arasında anlam ve işlev ilişkisi kuran dilbilgisel etmenlerdir. Bağlaçlar, sahip oldukları anlam ve işlev doğrultusunda biçimbirimlerin sözlüksel yönlerine işaret ederler (Subaşı Uzun 1995: 62).

Bağlaçların temel işlevi iki ana ögeyi birleştirmek ve bu iki ana öge arasında tümce boyutunda anlam ilişkisi kurmak olduğundan, özellikle sıralı tümcelerin sık kullanıldığı Türkçede, kullanım alanları bir hayli geniştir. Bağlaçlar sadece gramatikal öğeler olmayıp metin bağlamında konuşucu/anlatıcı ve dinleyici/okuyucu arasındaki iletişime temas ettiği görülür ki bu tam anlamıyla bağlaçları tümce anlambilimin sınırları içerisine dâhil eder (Lyons 197: 221). Bunun yanında metinsel anlamın daha kolay algılanması ve kurgusal olarak anlam bütünlüğü sağlanması bağlaçların diğer önemli özelliklerindedir.

Bağlaçların sınıflandırılmasında, köken, yapı, söz dizimindeki yer ve metne kazandırılan anlam gibi ölçütler kullanılmıştır. Metin dil bilimi açısından bağlaçların kökeni, yapısı veya yeri değil metne kazandırdığı anlam, yani metin üretme yönü önemlidir (Balyemez 2010: 159). Bu nedenle metindilbilimi çalışmalarında sınıflandırma yapılırken bağlaçların işlevi dikkate alınmıştır. Halliday ve Hasan bağlama tipleri olarak *ekleme* (additive), *karşıtlık* (adversative), *nedensellik* (causal) ve *zamanı* (temporal) göstermişlerdir (Halliday ve Hasan 1976: 238-239).

Kitab Gülistān bi't-Türkī, *bağlaçlar* (conjunctions) konusunda oldukça zengin bir kaynaktır. Neredeyse metnin tümüne yayılan bağlaçlar, tümce anlamına doğrudan etki eden ve tümce anlamını yönlendiren bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle bağlaçlar çeşitli başlıklar ve alt başlıklar halinde ele alınmış ve kategorilenmiştir.

2.5.1. *kim* Bağlacı ve Tümcede Kullanımları

2.5.1.1. Açıklama Tümceleri Oluşturan *kim* Bağlacı

(1) *Oğlan ferāset bilen bildi elin aştan çekip ayttı bu muḥāl irür kim erdem eri ölgey dağı erdemsizler anıñ yerin tutqay* (12a/3-5) "Oğlan feraset ile bunu anladı ve elini

yemekten çekerek (şöyle) söyledi: Bu açık ki erdemli kişi ölecek ve erdemsizler onun yerini alacaklar."

(2) *Ol érenler vakt saklap fırsatnı ganîmet körüp çıktılar bularnıñ ser-vaqtine kèlip bastılar èllerin bağlap sultān hıdmetine kètürdiler sultān buyurdı kim barçasın öldürüñ tip* (12b78-12) "O yiğitler, uygun zamanı gözleyip fırsatı ganimet görüp çıktılar. Bunların uyku vakitlerinde gelip bastılar. Ellerini bağlayıp sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, hepsini öldürün diye emretti."

(3) *Bularnıñ içinde bir oğlan bar idi kim ‘ömriniñ bustānı yaşarıp hüsni güli yanla açılıp turur idi* (12b/12-13-13a/1) "Bunların içinde bir oğlan vardı ki, ömrünün bahçesi yeşerip, güzelliğinin gülü daha yeni açılmıştı."

(4) *Ol yavuzlar arasında kopsa anlardan biri bolğay idi ammā ümîd bar kim eygüler şoşbetinde terbiyet tapsa ‘ākıllar fi‘ilin tutqay* (13b/4-6) "O (çocuk) kötülerin arasında büyüseydi onlardan biri olacaktı. Ama iyilerin sohbetinde terbiye bulursa akıllı kişilerin yaptıklarını yapacağı yönde bir umut var."

(5) *Bu oğlanı nāz ve ni‘met bilen beslediler bir mu‘allimge bērdiler kim muña ‘ilm ve ādāb ve hüsni-ñ hıñāb ve hıdemt-i mülük öğretkey* (14a/9-11) "Bu oğlanı naz ve nimet ile beslediler ve buna ilim, adap, güzel konuşma ve meliklere hizmet öğretsin diye bir hocaya verdiler."

(6) *Ol melik kim dāim elge ve uluska küç kıılır*

‘Ākıbet mülkin elinden bir kavî düşmen alur (17a/6-7)

"Ülkesine ve halkına daima zorbalık eden hükümdar, sonunda, kuvvetli bir düşman yüzünden memleketini kaybeder."

(7) *Anıñ üçün ayturlar kim meliklerniñ hiddet ve şavletinden hāzer kıılmaq kirek* (21b/1-2) "Onun için şöyle söylerler ki: Meliklerin hiddet ve saldırısından sakınmak gerek."

(8) *Kıyāmet kün meni közsüz kopargıl kim eygüler nazarında hacil bolmağay men* (50a/8-10) "Kıyamet günü beni gözsüz dirilt ki iyilerin gözünde utanmayayım."

(9) *Yādımda bar kim mağrib tēñizin yürüp keçtiñ ayakıñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmağa az qaldıñ munda hikmet nē turur?* (54a/10-13) "Aklımda (bir soru) var: Mağrip Denizini yürüyüp geçtin ayağın ıslanmadı. Şimdi bugün iki arşın suda az daha helak olacaktın. Bundaki hikmet nedir?"

(10) *Zāhid oldur kim tevekkülñiñ maqāmında turup*

Tün ve kün kılğay ‘ibādet dem-be-dem ‘özr ü niyāz (58b/12-13)

"Zahit odur ki: Tevekkül makamında durup, gece gündüz ibadet edecek ve her an özrünü ve niyazını dileyecek."

(11) *Luqmān hekimge sordular edebni kimden öğrendiñ ayttı edepsizlerden baktım alarñıñ ef‘āline kıysı hareket kim maña hoş kēlmedi andan ihtirāz kıldım* (61b/8-11) "Lokman Hekim'e sordular, edebi kimden öğrendin? Cevap verdi: Edepsizlerden. Onların hareketlerine baktım, hangi hareket bana hoş gelmediyse, ondan kaçındım."

(12) *Ol yaqın kim teñriden bolğay yırağ*

Ol yaqınnıñ terkin ursañ yahşırağ (78b/5-6)

"Tanrıdan uzak olup da (sana) yakın olan kişiden uzak durman daha iyidir."

(13) *Qalmadı yērde cān-ver kim anıñ*

Çıkmağay kökke āh u efgānı (87a/3)

"Yeryüzünde ahı figanı göklere çıkmayan bir tek canlı bile kalmadı."

(14) *Mālı ve ni‘meti çok harc etmege imkānı yoğ eyle hasīs-i nefis idi kim tilesen tenindeki cānın bergey dağı elindegi etmekin bērmegey* (93a/7-10) "Malı mülkü çoktu, ancak harcamaya imkanı yoktu. Öyle cimri birisiydi ki elindeki ekmeği istesen vermezdi, onun yerine canını bile verirdi."

(15) *Yā Rūhu'l-lāhi tiler men ol du‘ānı maña öğretkey sen kim okusa öli tiri bolur* (95a/9-10) "Ey Ruhullah (Hz. İsa) okuduğunda ölünün diri olduğu duayı bana öğretmeni istiyorum."

2.5.1.2. İki Farklı Tümceyi Bağlayan *kim* Bağlacı

(1) *Ay niçe bēgni melikni eyletiptür bu cihān*

Kim alardan yēr yüzinde kalmadı zerre nişān (10a/6-7)

"Bu cihan, nice bey ve hükümdarı barındırmıştır. Ancak onların hiçbirinden zerre kadar bile iz kalmadı."

(2) *hayr kıl ey ni 'meti köp h 'āce sen andan burun*

Kim yürüp digey münādī kalmadı h 'āce fülān (10a/8-9)

"Ey malı mülkü çok olan hoca, hayırlı işler yap! Tellal, ondan önce, hoca filen kalmadı diyerek yürüyecek."

(3) *Ol kız tākadan kōrdi kim qarındaşına aş içinde ağu bērdiler* (12a/1-2) "O kız pencereden, kardeşine, yemeğin içinde zehir verdiklerini gördü."

(4) *Öltür anı kim ol yürüp dāim*

Şan 'atı kim yoluksa soymaqtur (13a/8)

"Onu öldür. Çünkü onun sanatı rastladığı kişileri soymak olduğundan o daima aynı şekilde yaşayacaktır."

(5) *Bu oğlan gāyetke yētti kim bēgler bēgenip i 'zāz ve ikrām kılur idiler* (14a/11-13) "Bu çocuk büyüdü ve beyler beğenip izaz ve ikramda bulunurlardı."

(6) *Bu kün tilekim ērişti velī nē fāide kim*

Ümīd yok ki kēçip 'ömr bir yana kēlgey (19a/6-7)

"Bu gün isteğime ulaştım fakat ne fayda ki, geçip giden ömrün tekrar gelme ümidi yok."

(7) *hātırını maña yoldaş kılğıl kim şa 'b düşmen endişesine tüşüp turur men* (19b/6-8) "Hatırını bana yoldaş et. Çünkü ben zorlu bir düşmanın endişesini taşıyorum."

(8) *Yañıldıñ ka 'beniñ yolın yana kayt*

Bu Türkistān yoludur kim kittersen (52b/7-8)

"Kâbe'nin yolunu şaşırđın, geri dön! Bu gittiğın yol Türkistan yoludur."

(9) *Kim boyun sahrada uzun kılğay*

Özün ol özge boynuna salgay (77b/5)

"(O), boynunu sahrada uzun kılacak ve kendini başkasının boynuna salacak."

(10) *Ey oğlum bu yolda felek sana yarı kıldı dağı devlet delil boldı kim gülüñni tikenden tikenni ayağından çıkardı (104b/10-12)* "Ey oğlum bu yolda felek sana yardım etti ve talih delil oldu, gülü dikenden, dikenini ayağından çıkardı."

2.5.1.3. Tümcede kaçan Sözcüğü İle Beraber Zaman İfade Eden kim Bağlacı

(1) *Kaçan kim bir kimersenin bitişi yaman bolsa fâide kılmas anı edeb kılğıcınıñ edebi (14b/7-8)* "Bir kimsenin sonu kötü olduğunda, edep öğretenin eğitimi o kişiye fayda etmez."

(2) *Kaçan kim toysa bahadır hamle kılur tutmağa dağı aç karınlı yeg tutar kaçmağnı (23a/6-7)* "Bahadır kişinin karnı doyarsa (düşmanı) tutmak için hamle yapar. Aç karınlı kişi ise kaçmayı tercih eder."

(3) *Hārūnu'r-Reşidge kaçan kim Mış mülki müselleme boldı ise ayttı (46b/8-9)* "Harunreşid'e Mısır ülkesi teslim edildiği zaman, (o) şöyle söyledi."

(4) *Munı ayttı dağı kadem yolğa urdı kaçan kim kâfile Maħmūd nahlesinge yitti ise ol tãcir ölüm hãline tüşüp yattı (58a/10-12)* "Bunu söyledi ve yola adım attı. Kâfile Mahmud hurmalığına ulaştığında o tacir ölüm haline düşüp yattı."

(5) *Kaçan kim bir kişini inçitseñ dağı sonra yüz rãhatıñ tẽgse ol inçitmegiñ anıñ yãdıñdan kitmes oğ tẽmürü cerãhatdan çıkar veli nişãnı kalur (101a/7-9)* "Bir kişiyi incitsen ve sonra o kişiye yüzlerce kez iyilik yapsan, yine de onu incittiğın, onun aklından çıkmaz. Okun demiri yaradan çıkar ama izi kalır".

(6) *Kaçan kim ittifãk etip yürise*

Karınçalar soyar arslan terisin (102a/4-5)

"Karıncalar ittifak ederek hareket ettiklerinde arlanın bile derisini soyarlar."

(7) *Kaçan kim tükense elindeki al*

Kılıç çekseñ ol dem kınından helâl (163b/5)

"Elindeki hileler tükendiği zaman kılıcını kınından çıkarmak helaldir."

(8) *Kaçan körseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar sen cem' bol eger alar müttefik bolup bir yerde tursalar sen özüñni perişānlıktan saklağıl (165a/2-5)* "Düşman askerinin kendi içinde karışıklık çıkıp dağılmaya başladıklarında sen birlik ol. Eğer onlar müttelik olup bir yerde dursalar, sen kendini perişānlıktan sakla."

(9) *Kaçan kim it başına bir kesek tüşer bolsa*

Ferah bilen sekirir ol anı süñek saķınıp (153b/4-5)

"İtin başına bir taş parçası düştüğü zaman, onu kemik sanıp sevinerek zıplamaya başlar."

(10) *Kaçan kim 'ālim er 'ilmin halāyıkka yürüp sattı*

Ol er naķdin eli birlen yanar otka bilip attı (161a/4-5)

"Âlim insan ilmini halka sattığında, o kişi kendi eli ile bile bile kendini yanan ateşe atmış oldu."

2.5.1.4. Soru Tümceleri Oluşturan kim Bağlacı

(1) *Sultān sordı kim ol ölümli kişi ne aytur (9a/3-4)* "Sultan sordu: O ölümlü kişi ne diyor?"

(2) *Sultān ol oğlanga sordı kim bu cemā'at saña ne cihetden haşm bolup tururlar (15b/6-7)* "Sultan, o oğlana sordu: Bu insanlar sana neden düşman oldular?"

(3) *Sultān vezirge sordı kim Feridūnnıñ mālı ve leşkeri ol kadar köp degül idi niçük aña memleket muķarrer boldı? (16a/11-13)* "Sultan vezire sordu: Feridun'un malı ve askeri o kadar çok değildi. Nasıl ona bu memleket nasip oldu?"

(4) *Yana vezirge sordı kim ra'ıyyetniñ cem' bolmaķına sebep ne turur? (16b/7-8)* "Yine vezire sordu: Halkın toplanmasına sebep nedir?"

(5) *Ey fakîr bu nê du ‘â durur kim maña kıldıñ?* (20a/6-7) "Ey fakir, bana ettiğin dua nasıl bir duadır?"

(6) *Bir zâlim hâkim bir ‘âlim erge sordı kim ‘ibâdetlerde fâzîlreki kaysı turur?* (20a/13-20b/1) "Bir zalim hâkim bir âlim kişiye sordu: İbadetlerin en yücesi hangisidir?"

(7) *Ol fakîrni körüp ayttım ol nê hâlet idi kim kıldıñ?* (63b/12-13) "O fakiri görünce sordum: O yaptığın nasıl bir şeydi?"

(8) *Melik kitkenden sonra yârânlarından biri şeyhka sordı kim bu kün munça mulâtafat kim sultân bile kıldıñ hilâf-ı ‘âdet idi munda hikmet nê turur?* (106a/11-13-106b/1) "Melik gittikten sonra yaranlarından biri şeyhe sordu: Bugün sultana bu kadar iltifat ettin, bu durum geleneklerimize uygun değildi, bunda hikmet nedir?"

2.5.1.5. Öngönderim Tümceleri Oluşturan *kim* Bağlacı

(1) *Ay melik kâmil biligli ér ol turur kim munuñ bigin işlerge köñül bérmegey* (23b/6-8) "Ey melik! Kamil ve bilgili insan bunun gibi işlere gönül vermeyecek kişidir."

Ol turur kim ← munuñ bigin işlerge köñül bérmegey

(2) *İttifâk-ı halk bu turur kim yük ketürgen eşek yahşırağ ol arslandan kim âdemîni yırtkay* (31b/9-10) "Halkın üzerinde ittifak ettiği konu şudur: Yük getiren eşek, insanları parçalayan arslandan daha faydalıdır."

bu turur kim ← yük ketürgen eşek yahşırağ ol arslandan kim âdemîni yırtkay

(3) *Bu ol taş turur kim ol târîhde benim başıma urduñ* (32b/3-4) "O tarihte benim başıma vurduğın taş, bu taştır."

Ol turur kim ← ol târîhde benim başıma urduñ

(4) *Munça hakîmler fikri üze ayttı ihtiyâr körmegimniñ sebebi ol turur kim bu işniñ soñı ma ‘lûm degül* (42a/2-4) "Bunca hocanın fikrinin üzerine (şöyle) söyledi: İhtiyar görmemin sebebi odur ki bu işin sonu malum değil."

Ol turur kim ← bu işniñ soñı ma ‘lûm degül

(5) *‘Ākīller meşeli turur kim* öz evinde oturup kuru ekmek yise yahşi andan (46b/4-5) "Akiller meselidir: Kendi evinde oturup kuru ekmek yese ondan daha iyidir."

‘Ākīller meşeli turur kim ← öz evinde oturup kuru ekmek yise yahşi andan

(6) *Ķayğum oldur kim* yerinde tutmağan fermān için (56b/8) "Kaygım, yerinde tutmayan ferman içindir."

Ķayğum oldur kim ← yerinde tutmağan fermān için

(7) *Zāhid oldur kim* tevekkülniñ maķāmında turup tün ve kün kılğay *‘ibādet* (58b/12-13) "Zahit, tevekkül makamında durup, gece gündüz ibadet kılan kişidir."

Zāhid oldur kim ← tevekkülniñ maķāmında turup tün ve kün kılğay *‘ibādet*

(8) *Ol harifke men ayttım maşlahat ol turur kim* ta *‘arruz* tilini kışka kılğaysen (61a/8-9) "O zarif kişiye (şöyle) söyledim: Uygun olan odur ki: Taaruz dilini kısa kılacaksın."

Maşlahat ol turur kim ← ta *‘arruz* tilini kışka kılğaysen

(9) *Ay şeyh maşlahat ol durur kim* melik hātırı için bir niçe kün şehrde bolğaysiz (69b/2-3) "Ey şeyh iyilik odur ki: Melik hatırı için bir kaç gün şehirde olacaksınız."

Maşlahat ol durur kim ← melik hātırı için bir niçe kün şehrde bolğaysiz

(10) *Ay melik sevmek şartı ol durur kim* bu ikki tāife bilen ihsān kılğaysen (71a/10-11) "Ey melik, sevmenin şartı odur ki: Bu iki tayifeya de iyilik edeceksin."

Sevmek şartı ol durur kim ← bu ikki tāife bilen ihsān kılğaysen

(11) *Şādık oldurur kim* köñli tiri bolğay dağı nefsi öli (80a/5-6) "Sadık (kişi) odur ki: Gönlü diri ve nefsi ölü olacak."

Şādık oldurur kim ← köñli tiri bolğay dağı nefsi öli

(12) *Şihhat-i bedenniñ sebebi bu turur* Muştafā *‘aleyhi's-selām* hıdmetinde yer öpti dağı kitti (83b/1-2) "Bedenin sıhhatli olmasının sebebi budur: Mustafa (as) huzurunda yer öptü ve gitti."

*Şihhat-i beden sebebi bu turur ← Muştafā ‘aleyhi's-selām hıdmetinde yer
öpti dağı kitti*

(13) *Zişt haţ turur kim altun suvı bilen yazılmış* (96a/3-4) "Altın suyu ile yazılmış çirkin bir hattır."

Zişt haţ turur kim ← altun suvı bilen yazılmış

(14) *Maşlahat ol turur kim sefer étkeymen kim mundan artuq tākātım yoq turmağa* (99b/4-5) "Uygun olan odur ki: Sefer edeceğim, bundan daha fazla durmaya takatım yok."

Maşlahat ol turur kim ← sefer étkeymen

(15) *Maşlahat ol turur kim muni uyur koyup kitkeybiz* (103a/10-11) "Uygun olan odur ki, bunu uyur halde bırakıp gideceğiz."

Maşlahat ol turur kim ← muni uyur koyup kitkeybiz

(16) *‘Azîlerniñ mekârim-i ahlākından tevaqqu‘umuz ol durur kim tuz étmek yimege muvâfaqatlık kılğaylar* (106a/7-8) "Azizlerin güzel ahlakından isteğimiz odur ki: Tuz ekmek yemeğe razı olacaklar."

‘Azîlerniñ mekârim-i ahlākından tevaqqu‘umuz ol durur kim ← tuz étmek yimege muvâfaqatlık kılğaylar

(17) *Nüdemâniñ edeblerinden biri ol durur kim*

Niçe bolsa sözüñ mevzün u şîrîn

Müferrih lâyıq-ı taşdıq u tahsin (108b/5-7)

"Nedimlerin edeplerinden biri odur ki: Sözlerin ne kadar ölçülü, şirin ve iç açıcı olsa da layıkıyla tahsin ve tasdik edilmesi gerekir."

Nüdemâniñ edeblerinden biri ol durur kim ← sözüñ mevzün u şîrîn bol-

(18) *Ṭariq-i şevāb ol durur kim tama‘ge yaqın barmağaysen* (128a/3-4) "Sevabın yolu odur ki: Açgözlülüğe yaklaşmayacaksın."

Ṭariq-i şevāb → tama‘ge yaqın barmağaysen

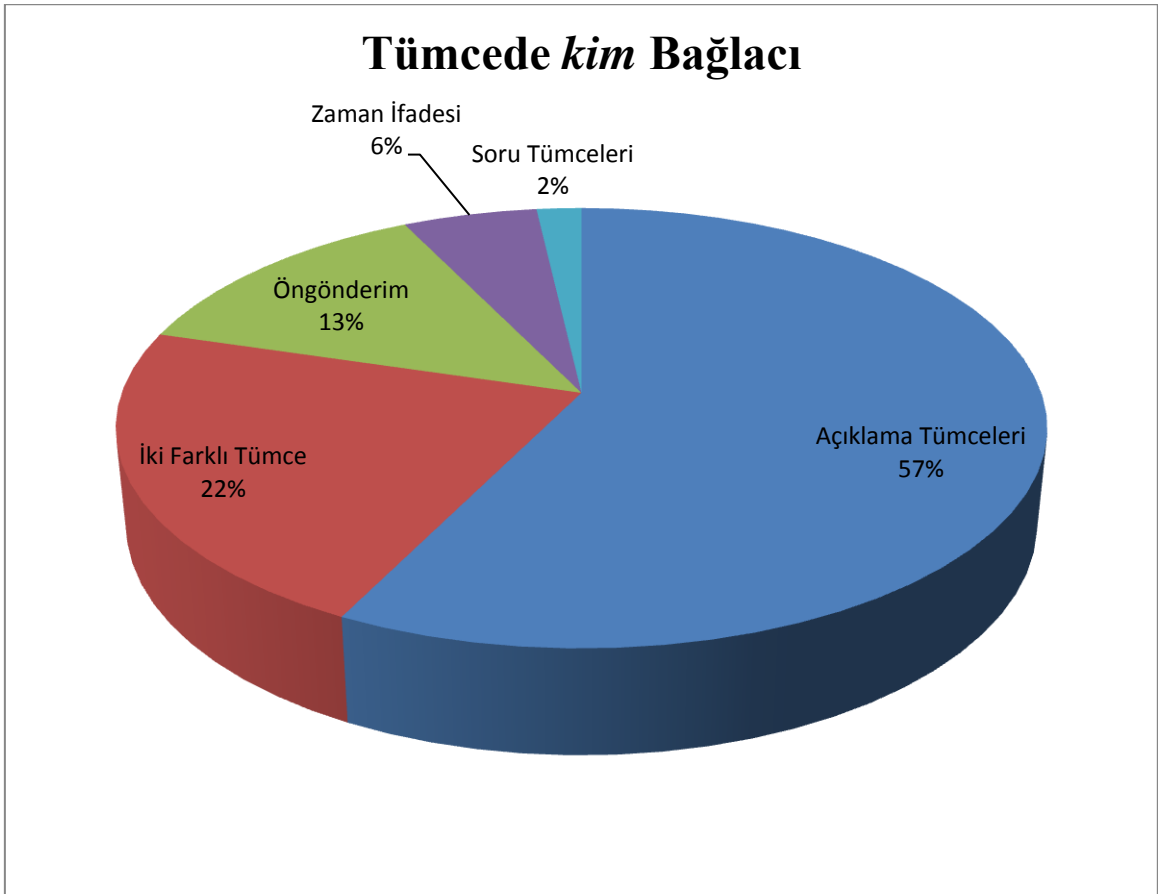
(19) *Harif ol durur kim kördün bu söz turur kim işittin kâzîga yârânları naşîhatı gâyet hoş kildi* (128a/7-9) "Zarif bir kişinin nasıl olduğunu gördün ve bu sözün ne olduğunu işittin. Kadıya yaranlarının nasihati hoş geldi."

Harif ol durur kim ← *kördün*

Bu söz turur kim ← *işittin*

(20) *Bu hikâyetden maksûd oldur kim sınağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim soñra nedâmet yigey* (147b/1-2) "Bu hikâyeden maksat odur ki: Denemediğin kişiye büyük iş buyurursan, sonra pişman olursun."

Bu hikâyetden maksûd oldur kim ← *sınağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim soñra nedâmet yigey*

2.5.2. *dağı* Bağlacı ve Tümcede Kullanımları

2.5.2.1. İki Ayrı Tümcayı Bağlayan *dağı* Bağlacı

(1) *Anıñ söziniñ bināsı maşlahat üze turur dağı seniñ sözün bināsı ğaybet üze turur* (9b/1-3) "Onun sözünün temeli iyilik üzerindedir ve senin sözünün temeli gıybet üzerine kurulmuştur."

(2) *Bir kün sultān bu kısqā boylı oğlına haķāret közi bile baķtı oğlan ferāset bilen bildi dağı ayttı* (10a/12-13) "Bir gün sultan bu kısa boylu oğluna hakaret gözüle baktı, oğlan bunu ferasetiyle anladı ve (şöyle) söyledi."

(3) *Bu sözden bir niçe kün kēçti dağı sultānğa bir ağır düşmen çerisi kēldi* (10b/12-13) "Bu sözden bir kaç gün geçti ve sultana ağır düşman askeri geldi."

(4) *Munı ayttı dağı düşmen çerisine kirip bir niçe bahadur érenlerni tüşürdi dağı atasına ĥıdmet kılup bu beytni oķudı* (11a/8-10) "Bunu söyledi ve düşman askerinin içine girip birçok bahadır öldürdü ve babasının huzuruna gelip bu beyiti okudu."

(5) *Bu muħāl irür kim érdem éri ölgey dağı érdemsizler anıñ yerin tutķay* (12a/4-5) "Erdem sahibi insanlar ölecek ve erdemsizler onun yerini tutacaklar, bu mümkün değildir."

(6) *Bir sultān öz ra‘iyyeti mālına zulm élin uzatıp cevr éte başladı ĥalāyık zulmından müteferriķ boldı ise irtifā‘-yı velāyet nuķşān taptı ĥazīne boşaldı dağı düşmen ğālib boldı* (16a/1-5) "Bir sultan kendi halkının malına zulüm elini uzatıp cevretmeye başladı. Halk (sultanın) zulmünden dağılınca memleketin vergileri eksi geldi, hazine boşaldı ve düşman galip geldi."

(7) *Sultān kerīm kirek kim ĥalk aña kēlgey dağı ‘ādil ü müşfik bolģay* (16b/8-9) "Sultanın cömert olması gerekir ki, halk ona gelsin ve (sultanın) adil ve şefkatli olması gerekir."

(8) *Ol kıl ikki éli bilen kēmi yiplerine yapuştı dağı kirip bir yerde tip tēk oturdı* (17b/9-11) "O kul, iki eli ile geminin iplerine yapıştı ve girip bir yerde sessizce oturdu."

(9) *Menim mehābetim anlar köñlünde iñen ğālib bolup idi dağı benim buyruķıma i‘timādları ol ķadar degül idi* (18a/9-12) "Benim azametim onların gönlünde galip olmuştu ama benim emirlerime çok fazla itimatları yoktu."

(10) *Bu sözni benim hālime lāyık aytmadıñ dağı suālime cevāb kêtürmediñ* (25b/5-6) "Benim halime uygun bir söz söylemedin ve soruma cevap vermedin."

(11) *Dostlar zindān içinde kirek bolur dağı düşmenler sufrada dost körünür* (26b/11-12) "Dostlar zindan içinde gereklidir ve düşmanlar sofrada dost görünürler."

(12) *Şabr kıl düşmen kolın bağı katıñda körgesen*

Dostlar alında ol kün ur dağı mağzın çıkar (33a/1-2)

"Eğer düşmanını huzurunda eli bağı görürsen sabret! O gün, dostlarının önünde düşmanını vur ve beynini çıkar."

(13) *Sulṭān buyurdu üstādına hil‘at ve ni‘met bērdiler dağı oğlanı melāmet kıldılar kim sen öz üstādıñ bilen da‘vī kıldıñ* (39b/1-3) "Sultan buyurdu üstadına hilat ve nimet verdiler ve kendi ustasıyla iddialaştığı için oğlanı ayıpladılar."

(14) *Ey fakīr cihān sulṭānı ileyiñden kēçti ne üçün turup hıdmet kılmadıñ dağı edeb şartın yerine kêtürmediñ* (40a/3-5) "Ey fakir kişi, cihan sultanı önünden geçti ne için ayağa kalkıp ona hizmet etmedin ve edep şartını yerine getirmedin."

(15) *Kiçe kündüz sulṭān hıdmetine meşğül men dağı hayırından ümīd tutup ‘ukūbetinden korqar men* (41a/1-3) "Gece gündüz sultanın hizmetiyle meşgulüm ve sultanın hayırından ümit ederek akıbetinden korkuyorum."

2.5.2.2. Ortak Özne Kullanımını Sağlayan *dağı* Bağlacı

(1) *Ölgeninden yüz yıl soñra barça sünükleri tōkülmiş idi illā közleri oynar dağı nazar kılar* (9b/12-13) "Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüş olmasına rağmen gözleri oynuyor ve bakıyordu."

(2) *Bu laṭīfe sulṭānğa hoş kēldi dağı küldi* (10b/8) "Bu latife sultana hoş geldi ve (sultan) güldü."

(3) *Evvel meydānğa sulṭānıñ ol kısqā boylı oğlı kirdi dağı na‘ra urup bu beyitni okudı* (11a/2-3) "Önce meydana sultanın o kısa boylu oğlu girdi ve nara atıp bu beyiti okudu."

(4) *Ya‘nī bēslendiŋ anıŋ süti bile dağı ulğaydıŋ* (14b/5) "Yani onun süti ile beslendin ve büyüdün."

(5) *Hasūd rencinge yoqtur ölümnden özge devā*

halāsıŋ izder iseŋ öl dağı revān kırtul (15b/12-13)

"Hasetçinin hastalığına ölümünden başka bir çare yoktur. Eğer kurtulmak istiyorsan öl ve hemen kurtul."

(6) *Bir kimersenı luŋf bilen ümīdde tutmaŋ ve bir kez anı nevmīd kıyartarmaŋ meliklerden lāyıŋ degül* (22a/5-6) "Bir kimseyi iyilik yapmak için umutlu tutmak ve onu bir kez bile olsa ümitsizliğe döndürmek meliklere layık (olan) (bir iş) değildir."

(7) *‘Ulemā kıadrine lāyıŋ degül kim özin töhmet yüki altında tutmaŋ dağı edepsizler cevriŋ çekmek* (117a/5-6) "Kendini töhmet yükü altında tutmak ve edepsizlerin cevrini çekmek, ulemanın kadrine layık değildir."

2.5.2.3. Ortak Yüklem Kullanımını Sağlayan *dağı* Bağlacı

(1) *Bir sultānıŋ üç oğlu bar idi ikkisi uzun boylı şāhib-cemāl dağı biri kısқа boylı idi* (10a/10-12) "Bir sultanın üç oğlu vardı. İkisi uzun boylu güzel yüzlü ve biri kısa boylu idi."

→→ [Bir sultānıŋ üç oğlu bar idi ikkisi uzun boylı şāhib-cemāl [*idi*] dağı biri kısқа boylı idi]

(2) *Ol bēgniŋ hüsn-i zannı fāsıd dağı bularıŋ bāzārı kıāsıd boldı* (28b/11-12) "O beyin hüsnü zannı yanlış ve bunların pazarı kesat oldu."

→→ [Ol bēgniŋ hüsn-i zannı fāsıd [*boldı*] dağı bularıŋ bāzārı kıāsıd boldı]

(3) *Cümle hayvānāt a‘lāsı arslan dağı ednāsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanların içinde en iyisi aslan, en adisi ise eşektir."

→→ [Cümle hayvānāt a‘lāsı arslan [*turur*] dağı ednāsı eşek turur]

(4) *Bir zamānda iki arında bar idi biri sulān hıdmetine mlāzim daı biri kesb tmekin yir idi* (45a/10-12) "Bir zamanlar iki karde vardı. Biri sultanın hizmetinde grevli ve dieri alıarak rızkını yer idi."

→→ [Bir zamānda iki arında bar idi biri sulān hıdmetine mlāzim **[idi]** daı biri kesb tmekin yir idi]

(5) *aranı ol vat nefsi gālib daı ehveti ālib idi* (47b/13) "Klenin o zaman nefsi galip ve ehveti talip idi."

→→ [*aranı ol vat nefsi gālib* **[idi]** daı ehveti ālib idi]

(6) *Bir ālih rni ayturlar maāmāti Arab diyārında mezkr daı kerāmāti mehr idi* (54a/4-5) "Bir salih kiiyi anlatırlar: Makamı Arap diyarında bilinen ve kerametleri ile mehur bir kii idi."

→→ [Bir ālih rni ayturlar maāmāti Arab diyārında mezkr **[idi]** daı kerāmāti mehr idi]

(7) *Ma nī iki au daı sz silsilesi uzun idi* (55a/5-6) "Mana kapısı aık ve sz silsilesi uzundu."

→→ [Ma nī iki au **[idi]** daı sz silsilesi uzun idi]

(8) *Bir vat Ynān yazısında arāmler kp mālli kārvan urdular h āceler neva ve zār kılıp terini daı nebni ef ketrdiler fāide ılmadı* (59a/1-4) "Bir zamanda, Yunan Ovasında haramiler ok malı olan bir kervan soydular. Hocalar gzyaı dkp ve alayıp Allaha ve peygambere efaatt ettiler ama fayda etmedi."

→→ [Bir vat Ynān yazısında arāmler kp mālli kārvan urdular h āceler neva ve zār kılıp terini **[ef ketrdiler]** daı nebni ef ketrdiler fāide ılmadı]

(9) *Meāyih hırkasını anı bigin muriba brdi kim mri iinde iki aka keffinde daı bir habbe deffinde krmii yok* (61a/1-3) "eylerin hırkasını onun gibi mr iinde avucunda iki akası ve tefinde bir habbe grmemi bir alıcıya verdin."

→→ [Meşāyih hırkasını anıñ bigin muṭribğa bérđin kim ‘ömri içinde iki akça keffinde **[körmişi yok]** dağı bir ḥabbe deffinde körmişi yok]

(10) *Mundan burunraq ṭāife bar idi şüretleri perīṣān dağı ma‘nileri cem‘ idi* (72b/5-7) "Bundan önce bir taife vardı. Suretleri perişan ve manaları toplanmış idi."

→→ [Mundan burunraq ṭāife bar idi şüretleri perīṣān dağı **[idi]** ma‘nileri cem‘ idi]

(11) *Ḳızın başmaq tikiçi érge bérđi*

Küyev ‘āşık dağı kız özdeñ erdi (78b/10-11)

"Kızımı ayakkabı dikicisi bir kişiye verdi. Damat âşık ve kız çok güzeldi."

→→ [Ḳızın başmaq tikiçi érge bérđi

*Küyev ‘āşık **[erdi]** dağı kız özdeñ erdi]*

(12) *Faḳīr-i şādīḳ oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli* (80a/5-6) "Sadık kişi odur ki: Gönlü diri ve nefsi ölü olacak."

→→ [Faḳīr-i şādīḳ oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli **[bolğay]**]

(13) *Bir mağribī faḳīr Ḥaleb şehrinde tācirler bāzārına kirip aytur idi ey māl ve ni‘met iyeleri eger sizde inşāf dağı bizde ḵana‘āt bolsa idi suāl resmi cihāndan kitkey idi* (81b/4-7) "Batılı bir fakir, Halep şehrinde tacirler pazarına girip (şöyle) söylerdi: Ey mal ve nimet sahipleri eğer sizde insaf ve bizde kanaat olsaydı, soru sorma âdeti dünyadan kaybolacaktı."

→→ [Bir mağribī faḳīr Ḥaleb şehrinde tācirler bāzārına kirip aytur idi ey māl ve ni‘met iyeleri eger sizde inşāf dağı **[bolsa idi]** bizde ḵana‘āt bolsa idi suāl resmi cihāndan kitkey idi]

(14) *Bir ‘ālimniñ oğlu kızını köp dağı kifāyeti az idi* (86a/9-10) "Bir âlimin oğlu kızını çok ancak geçim parası az idi."

→→ [Bir ‘ālimniñ oğlu kızını köp **[idi]** dağı kifāyeti az idi]

(15) *Ayturlar bir pehlevān yumrukçı yigitni dūnye cihetinden ēli avuči tar dađı bođazı kēñ idi* (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiđidi anlatırlar: Dūnya nimetlerinden eli avucu dar fakat bođazı geniřti."

→→ [Ayturlar bir pehlevān yumrukçı yigitni dūnye cihetinden ēli avuči tar **[idi]**dađı bođazı kēñ idi]

(16) *Kūç bilen kiřige baylık dađı ārzū bilen bēglik hāşıl bolmas* (96b/10-11) "Zorbalıkla insana zenginlik ve çok istemekle beylik hāsil olmaz."

→→ [Kūç bilen kiřige baylık **[hāşıl bolmas]** dađı ārzū bilen bēglik hāşıl bolmas]

(17) *‘Āşık ve ma‘şūk bir yerge kēldi ħ ācelik dağı kulluk ortadan kitti* (113a/3-4) "Āşık ve maşuk bir yerde buluştu. (İşte o zaman) hocalık ve kulluk ortadan kayboldu."

→→ [‘Āşık ve ma‘şūk bir yerge kēldi ħ ācelik **[ortadan kitti]** dađı kulluk ortadan kitti]

(18) *‘Ākil cāhil řoĥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil ‘ākil řoĥbetinde vahşet içinde* (120a/13-120b/1) "Akıllı kimse, cahil sohbette nefret içindedir ve cahil kişi akıllı kişinin sohbette vahşet içinde."

→→ [‘Ākil cāhil řoĥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil ‘ākil řoĥbetinde vahşet içinde **[turur]**]

2.5.2.4. Tūmcede Nesneleri Bađlayan dađı Bađlacı

(1) *Bir kūn ol oğlan ĥalvette fursat tapıp bu vezirni dağı ikki oğlını ōltürdi* (15a/1-2) "Bir gün o oğlan, halvette fırsat bulup bu veziri ve iki oğlunu öldürdü."

(2) *Sultān buyurdu karanı dağı kırnaķnı ēlin ayağın bağlap kal‘a burcından ĥandaķķa biraķsunlar* (48a/3-4) "Sultan, köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp kale burçlarından hendeğe bırakılmaları için emir verdi."

(3) *ħ āceler nevĥa ve zārī kılıp teñrini ve nebini řefi‘ kētürdiler fāide kılmadı* (59a/2-4) "Hocalar, ağlayarak Allah'ı ve nebiyi şefaatt getirdiler ama fayda etmedi."

(4) *Melik ayttı cihānda men bu ikki tāifeni sēver men ‘ālimlerni dağı zāhidlerni* (71a/8-9) "Melik (şöyle) söyledi: Ben dünyada iki taifeyi severim: Âlimleri ve zahitleri."

(5) *Ol oğrılar bēgi buyurdı tonun dağı yüz akça bilen bir ferve bērdiler* (110b/4-5)
"O hırsızların beyi emretti, elbisesini ve yüz akçe ile bir kürk verdiler."

(6) *‘Āşık ve ma‘şūk bir yerge kēldi h̄ ‘ācelik dađı kulluk ortadan kitti* (113a/2-3)
"Āşık ve maşuk bir araya gelince hocalık da kulluk da ortadan gitti."

(7) *Ol yārānlar kim anıñ hāliline nazarı dağı rüz-gārına şefkatı bar idi* (114a/6-7)
"O yarenler ki, onun haline nazarları ve talihine şefkatleri vardı."

(8) *Mundan özge hālāş tapmadık kim kumaşımıznı dağı silāhımıznı alar nazarında koyup selāmet yolın tutup kittik* (149b/7-9) "Bundan başka kurtuluş yolu bulamadık. Kumaşlarımızı ve silahlarımızı onların gözü önünde bırakıp selamet yolunu tutup gittik."

2.5.2.5. Tümcede Eşitleme ve Karşılaştırma Anlamı Veren *dağı* Bağlacı

(1) *‘Ömr dağı kalmadı çün bir nefes*

Ēl ve ayak baş vedā ‘ın kılıñ (19a/10)

"Ömür de bir nefes bile kalmadı. (O yüzden) el, ayak ve başınızla vedalaşın."

(2) *Ey devlet içinde yok tēñi mālī çok*

Ķayğuy yok ise benim dağı kayğum yok (20b/13-21a/1)

"Ey seni içinde mutluluğu olmayan, malı çok kimse! Senin kaygın yoksa benim de kaygım yok."

(3) *Bir niçe fettān hasūdlar meni hıyānatka mensüb kılıp anlattılar melik dağı hālīmniñ haķıķatın bilmeyin meni zindānga buyurdı* (27b/8-10) "Bir kaç arabozucu hasetçi meni ihanetle suçlayıp anlattılar. Melik de halimin hakikatini bilmeden zindana atılmam için emir verdi."

(4) *Ol bēg meni turup taptı dağı bir ‘izzetli yerge işāret kıldı oturuy dip men dağı tevāzu ‘ kılıp ayttım* (29a/9-12) "O bey ayağa kalkarak meni selamladı ve izzetli bir yere oturmam için işaret etti. Ben de tevazu gösterip (şöyle) söyledim."

(5) *Bir vezîrniñ anıñ bile ğaķazı bar idi ayttı munı öltürmek kirek kim dağı özge kullar körüp munuñ bigin hareket kılmağaylar* (34a/10-12) "Bir vezirin ona garezi vardı. (Şöyle) söyledi: Bunu öldürmek gerekir ki başka kullar da bunun gibi hareket etmesinler."

(6) *Ey melik atañ cānı üçün başıñ şadaķası munuñ yazuķın bağışlağıl hattā meni dağı belāğa salmasun* (34b/11-13) "Ey melik babanın canı için, başının sadakası (için) bunun günahını bağışla, hatta bana da bela getirmesin."

(7) *Nuşin Revān-ı ‘adil vezîrleri olturup memleket maşlahatından bir mühim işke endişe kılur idiler her biri ‘aklı ķadarınca bir rāy körgüzüp melik dağı bir tedbîr endişe kıldı* (41b/9-12) "Nuşin Revan-ı Adil'in vezirleri oturup memleket işlerinde önemli bir konu hakkında endişe duyuyorlardı. Her biri aklı kadarınca bir yol gösterdi, melik de bir tedbir üzerinde endişe duyuyordu."

(8) *Özge uluğlar öz sîretin melik hıdmetinde sözlediler melik dağı anıñ yazuķın bağışladı* (43b/1-2) "Diğer âlimler kendi durumlarını hükümdarın huzurunda anlattılar. Hükümdar da onun günahını bağışladı."

(9) *Seferğa ittifāk kılıp renc ve rahatke şerîk bolupidiler men dağı anlarğa yoldaş bolmaķ tiledim ķabül etmediler* (51a/1-3) "Sefere çıkmak için ittifak edip hastalıklara ve rahatlığa ortak oldular, ben de onlara yoldaş olmak istedim kabul etmediler."

(10) *Ey oğlum sen dağı yatıp uyusañ yahşıraķ andan kim halk terisine tüşkünçe* (53a/13-53b/1-2) "Ey oğlum, milletin dedikodusunu yapacağına (keşke) sen de yatıp uyusaydın ondan daha iyi olurdu."

(11) *Eyle na‘ra urdı kim özgeler dağı anıñ bilen ğavğā kıldılar* (55b/3-4) "Öyle bir nara attı ki başkaları da onunla kavga ettiler."

(12) *‘Ālimlerge ol ķadar ni‘met bērgil kim dağı tilemesünler zāhidlerge hiç nime bērmegil kim zāhid ķalsunlar* (71a/12-13-71b/1-2) "Âlimlere bir daha istemeyecekleri kadar nimet ver, zahitlere ise hiçbir şey verme ki zahit kalsınlar."

(13) *Ey faķîr sen dağı sözlegil faķîr ayttı mende özgeler kibi fażl ve edeb yoķ turur* (73b/11-12) "Ey fakir sen de bir şeyler söyle. (Fakir) cevap verdi: Bende başkaları gibi fazilet ve edep yoktur."

(14) *Mısrda bir bêgñiñ iki oğlu aldı biri ol adar ilm oudı kim allāme-i ařr boldı biri dağı ol adar māl yığdı kim azīz-i Mışr boldı* (81b/10-12) "Mısrda bir beyin iki oğlu kaldı. Biri o kadar ok ilim okudu ki dōnemin en bōyōk ālimi oldu. Diğeri ise o kadar ok mal yığdı ki Mısr'ın ōnde gelenlerinden oldu."

(15) *Yūzūñni uruř ētip kitme kiřiđe*

Anıñ kōñlūn dađı ğamĝīn ılur sen (86b/1-2)

"Yūzūnō ekřitip de ziyarette ğitme, onun ğōnlūnō de kederli kılarısın."

2.5.2.6. Ters Anlamlı Tōmceleri Bağlayan *dağı* Bağlacı

(1) *Bir kimerse kēlip ğaddār dūnyē ēlinden řikāyetin hikāyet ılıp ayttı kifāyetim az dađı ayālim ođ dađı yođsulluđ yūkine uvvetim yođ* (24b/7-9) "Bir kimse gelip ğaddar dūnyanın yūzūnden řikāyetini anlatıp (řōyle) sōyledi: Geinmek iin param az ancak ayelim ok ve yođsulluđ yūkūnō kaldırmaya kuvvetim yok."

(2) *Men yayaĝ yūriip zađmet ekip ōlmedim dađı sen teve ūstūnde oturup ōldiñ* (58a/13-58b/1) "Ben yayan yūriyōp zađmet ekip ōlmedim ama sen deve ūstūnde oturup ōldiñ."

(3) *Bara tesbīh ve tehlīl iinde dağı men ğaflet uyusunda yatay men* (64a/3-4) "Herkes tesbih ve tevhit iinde ancak ben ğaflet uykusunda yatıyorum."

(4) *Ey şeyh ayvāna eşer ıldı dağı saña hi eşer ılmadı* (64b/10-11) "Ey şeyh, hayvanı bile etkiledi ama sana hi tesiri olmadı."

(5) *Aytur ōzgeđe dağı tutmas ōzi*

Lā-cerem uyĝan aña yoldan azar (75a/5-6)

"Bařkasına sōyler ama kendisi yapmaz. Ona uyan kiři řūphesiz yoldan ıkar."

(6) *Bu ebleh miñ batman tařnı kōtūriir dađı bir sōkūnni kōtūrebilmes* (77b/9-11) "Bu aptal, bin batman taři kaldırır ama bir sōvgūyū kaldıramaz."

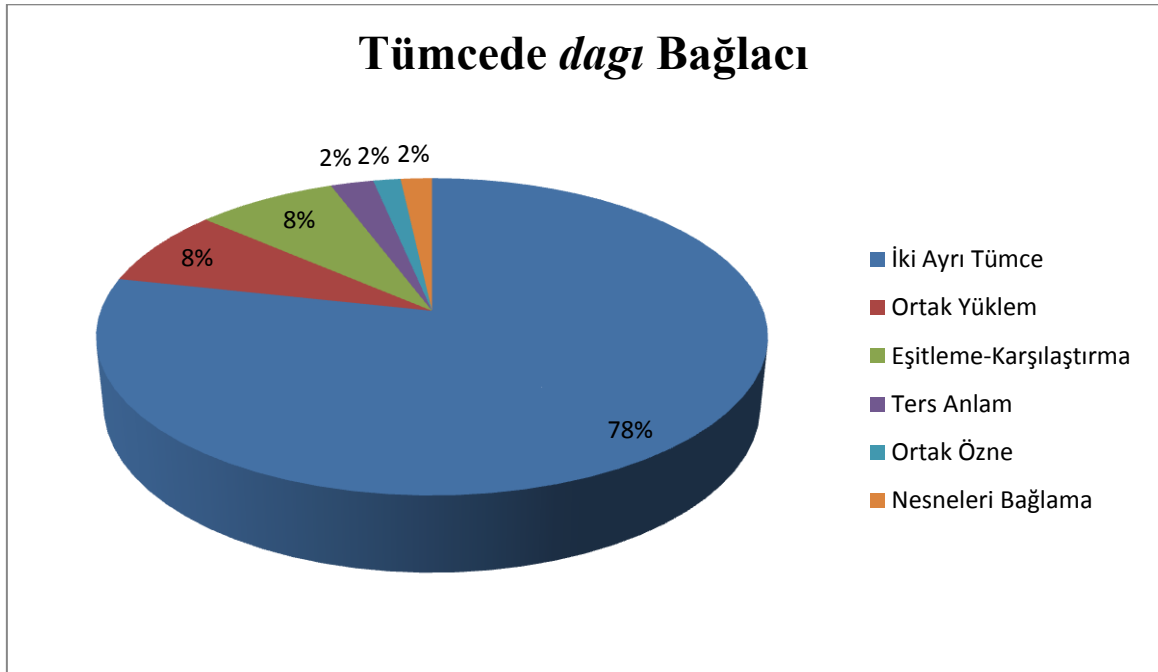
(7) *Men salanata yēttim dağı sen bayaĝı meskenetde alıp turursen* (82a/1-2) "Ben saltanata ulaştım ancak sen sıradan bir yerde kaldın."

(8) *Bu kadar yemek seni ayağın üstüne ketürür dağı ne kadar mundan artursañ sen anı köterürsen* (83b/10-12) "Bu kadar yemek, seni ayağının üstüne getirir ama bundan ne kadar artırırsan sen onu taşırsın."

(9) *Menim andan naşibim yok dağı anıñ sudan kısmeti bar idi* (94b/8-9) "Benim ondan nasibim yoktu ancak onun sudan kısmeti vardı."

(10) *Bir təcir oğlın ayturlar köp türlü ‘ilm ve hüner bilür idi kaçan kim ‘ālimler meclisinde otursa bir kelime söz sözlemes idi bir kün atası ayttı ey oğlum sen dağı sözlegil anlardan kim bilürsen ayttı korkarmen* (107b/1-5) "Bir tacir oğlunu anlatırlar çok türlü ilim ve hüner bilirdi. Ancak ne zaman alimlerin meclisinde otursa bir kelime bile söz söylemezdi. Bir gün babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum sen de bildiğini söyle. (Oğlan) cevap verdi: Korkuyorum."

(11) *Ol kimerse şūretde bay dağı ma‘nide fakir durur* (155b/3-4) "O kimse görünüşte zengin fakat manada fakirdir."

2.5.3. *illā* Bağlacı ve Tümcede Kullanımları

2.5.3.1. Ters Anamlı Tümceleri Bağlayan *illā* Bağlacı

(1) *Meliklerden bir melik sulṭān Maḥmūd Sebūk Tiginni tüşinde kördi ölgeninden yüz yıl sonra barça süñükleri tökülmiş idi illā közleri oynar dağı nazar kıılır* (9b/10-13-10a/1) "Meliklerden bir melik Sultan Mahmud Sebük Tigin'i düşünde gördü. Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüştü. Ancak gözleri hareket edip bakıyordu."

(2) *Sulṭān ol oğlanga sordı kim bu cemā'at saña ne cihetden ḥaşm bolupturlar oğlan ayttı sulṭān yaşı uzun bolsun barçanı rāzī kııldım illā ḥasūdnu rāzī kıılabilmedim* (15b/6-9) "Sultan o oğlana sordu: Bu millet sana neden düşman oldu? Oğlan cevap verdi: Sultanın yaşı uzun olsun! Herkesi ikna ettim ancak bu hasetçileri (benden) razı edemedim."

(3) *Üçünçi 'alāmeti ol kim iḥtilām vāki' bolğay illā ḥaḳıḳatda 'alāmeti birden artuḳ yoḳ turur* (146a/8-10) "Üçüncü alameti şudur: Ergenlik çağına ulaşmış olacak, onun dışında birden fazla alameti yoktur."

(4) *Barça kişiniñ ekşi yise tişi kamaşır illā kâzîlerniñ tatlı yise kamaşır* (177b/9-10) "Herkesin dişi ekşi yediğinde kamaşır; ancak kadınların tatlı yediğinde kamaşır."

2.5.3.2. Olumsuz Eylemlerin Anlamını Pekiştiren *illā* Bağlacı

(1) *Ēr deminde ērdemin körgüzmes illā ēr kişi*

Eyle kim ērdem tevede yoḳ dağı arslanda bar (11a/13-11b/1)

"Her yiğit, erlik zamanında erdemini gösteremez. O yüzden erdem deve de yok ama aslanda var(dır)."

(2) *Hīç oğlan toğmas illā evvel toğar könilik üstüne sonra anı atası anası Yehūdī dağı Naşrānī dağı Mecūsī kıılurlar* (13b/11-13) "Çocuklar (herhangi bir dine mensup olarak) doğmazlar. Önce doğruluk üstüne doğarlar, ondan sonra (çocuğun) anası babası onu Yahudi, Nasranî ya da Mecusi yapar."

(3) *Meliklerden bir melikke renc ḥāşıl boldı ol velāyetniñ ḥakīmleri cem' bolup ayttular bu rencniñ devāsı degül illā öti* (33a/3-6) "Meliklerden birinde bir hastalık ortaya

çıktı. O vilayetin doktorları toplanıp (şöyle) söylediler: Bu hastalığın devası (hükümdarın) ödünde değildir."

(4) *Vüzerā eṭibbā miṣāli turur ṭabīb devā buyurmas illā saḳīmğa kördüm kim sözleriñiz şevāb üze turur anda süküt yahşıraḳ sözlemekden* (46a/11-13) "Vezirler, hekimler gibidir. Tabip hastadan başkasına deva buyurmaz. Gördüm ki sözleriniz sevap üzerinedir. O zamanda susmak konuşmaktan daha iyidir."

(5) *Cihān seniñ üze ol ḳadar mı tar bolup idi kim oğrılıḳ étmediñ illā teñri evinden* (57a/4-5) "Dünya senin için o kadar mı dar bir yerdi ki Allah'ın evinden başka hırsızlık yapacak yer bulamadın?"

(6) *Hergiz zamāne cevrinden şikāyet ḳılmadım illā bir Kūfe Cāmi'ine namāz ḳılmağa kirdim köñlüm tar idi* (90a/12-13) "Bir gün Kufe Camisine namaz kılmaya girdiğimde içim daralmıştı. Onun dışında hiçbir zaman dünyanın cevrinden şikâyet etmedim."

(7) *Köp vaḳt sözde eygü yaman tüşer dağı düşmen közi közlemes illā yamannı* (107a/1-2) "Çoğu zaman sözlerde iyi de kötü de olur, ancak düşmanın gözü kötüden başkasını görmez."

(8) *Sultān Maḥmūdnuñ munça maṭlūb-ı cānı maḥbūb-ı cihān ḳulları bar niçün bular bilen meyli ve muḥabbeti ol ḳadar degül illā Ayyāz bilen durur* (112b/3-6) "Sultan Mahmud'un bunca canını feda edecek ve dünya güzeli kulları var. Neden bunlar ile olan muhabbeti ve meyli Ayyaz ile olduğu kadar değildir?"

(9) *Ni'met iyeleriniñ baḥıllılıḳın bilmediñ illā gedāyılık sebebi bilen* (156a/6-7) "Dilencilik (yaptığın) için, nimet sahiplerinin cimriliğinden başkasını anlamadın."

(10) *Otursa 'āḳil ér Mecnūn ḳatında*

Kirekmes sözi illā zıkr-i Leylī (174a/7-8)

"Mecnun'un huzurunda akıllı bir kişi otursa, (o kişinin) sözlerinde Leyla'dan başka bir şeyden bahsetmesine gerek yoktur."

(11) *Teñri tebāreke ve te'ālā munça türli ağaç yaratıp turur tigme bir biriniñ bir atı bar hiç birine āzād dimesler illā servge munda ḳikmet nē turur?* (177a/12-13-177b/1-2)

"Tanrı tebareke ve teala bunca türlü ağaç yaratmıştır. Her bir ağacın da bir adı vardır. Ancak servi ağacı dışında hiçbir ağaca özgür dememiştir. Bunda hikmet nedir?"

(12) *Hergiz kördüñ mi kim harāmîni eli bağlı yā zindān içinde müflisni yüreki dağlı yā bir ma‘şūmnı perdesi yırtılmış yā bir miskinniñ kolu kēsilmıř illā yoğsulluğ sebebi bilen* (153b/11-13-154a/1) "Sen hiçbir haramiyi, elleri bağlı ya da zindan içinde; bir müflisi, yüreği yaralı; bir masumu, perdesi yırtılmış ya da bir garibanın yoksulluk sebebi dışında elinin kesildiğini gördün mü?"

2.5.4. *çün* Bağlacı ve Tümcede Kullanımları

2.5.4.1. Açıklama Tümceleri Oluşturan *çün* Bağlacı

(1) *Çün dost seni sevüp hemişe közler*

Düşmenniñ içi yanıp nē bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost, seni sevdiği için daima (yollarını) gözler, düşmanın içi yanınca ağzına ne gelirse onu söyler."

(2) *Bir melik birlen teniz körmegen bir celeb kul kemige kirip oturdu ol kul çün teniz körmegen dağı kime zahmetin çekmeyen idi tahammül ēte bilmedi* (17a/10-13) "Bir melik ile (daha önce) deniz görmeyen acemi bir kişi, gemiye girip oturdu. O kişi, daha önce deniz görmeyen ve gemi zahmetini çekmeyen biri olduğu için tahammül edemedi."

(3) *Ömr dağı kalmadı çün bir nefes*

El ayak ve baş vedā‘ın kılıñ (19a/10)

"Bir nefeslik bile ömür kalmadığı için el, ayak ve başınızla vedalaşın."

(4) *Sevünmek yoğ körüp düşmen ölüsin*

Keliser çün bize ol devr ayağı (46a/6-7)

"Düşmanın ölüsü görüp de sevinmemek lazım. Çünkü o devrin ayağı bize de gelecek."

(5) *Taşından çün bakıp sen anlamadıñ*

İşi yoğ muhtesibniñ ev içinde (49a/13-49b/1)

"Dışından baktığın için sen (meseleyi) anlamadın. Güvenlik görevlilerinin ev içinde işleri yok (onların işi sokaklardadır)."

(6) *Sen tana ‘um içinde kaygı yok*

Çün tapuğcı katında özdey çok (77b/1)

"Sen, nimetlerin içindesin. Hizmetkârların huzurunda ve güzel cariyelerin de çok. O yüzden hiç kaygın yok."

(7) *Nê lâzım sen aña düşmen bolur sen*

Öçüñni çün hased andan aladur (173a/11)

"Senin ona düşman olmana gerek yok. Çünkü haset ondan öcünü alıyor."

(8) *Köp bolur çün azın azın eşcâr*

Ĥabbe Ĥabbe ‘ades tolı anbâr (171b/7-8)

"Çünkü ağaçlar azar azar çoğalır, tane tane mercimek dolar ambar."

(9) *Açından bir fakîr ölse tüşüp zâr*

Bize andan nê kaygı çün bizim bar (158b/13-159a/1)

"Bir fakir inleyerek açlıktan ölse, biz ondan neden kaygı duyalım! Çünkü bizim (yiyeceğimiz) var."

(10) *Çün ziyâni teger anıñ elge*

Ĥanda körseñ urup bêlinden kes (145a/10-11)

"Onu nerede görürsen vurup belinden kes. Çünkü onun başkasına zararı dokunur."

2.5.4.2. Şart Tümcelerini Bağlayan çün Bağlacı

(1) *Ĥaşm çün kavîdür kıl taĤammül cevrine*

Ërge lâ-büd öç alurğa düşmeninden vaĤt bar (32b/10-11)

"Eğer düşmanın senden kuvvetli ise onun cevrine tahammül et. Şüphesiz, o kişinin düşmanından öç alması için daha zaman var."

(2) *Miñ hüner bolsa bir érde bolmasa ger devleti*

Çün sa ‘ādet yoǵtur érдем fā ‘ide kılmas aña (97a/1-2)

"Bir kişide, bin hüner olsa ama o kişinin talihi olmasa, erdem ona fayda etmez. Çünkü saadeti yoktur."

2.5.4.3. Ters Anlamlı Tümceleri Bağlayan *çün* Birimi

(1) *Çün evc-i felekdegin bilürsen*

Tek bilmediñ öz evünde kim bar (110b/10)

"(Ey müneccim!) Feleğin tepesindeki bütün yıldızları bilirsin ama bir tek kendi evinde kimin olduğunu bilemedin."

(2) *Sözün bu durur ki men fülān ‘ālimmen*

Çün yoǵ ‘ameliñ yana hemān cāhilsen (160b/12-13)

"Sözün budur: Ben filan âlimim (dersin). Ancak amelin yoksa yine de cahilsin."

2.6. ULAÇ BİÇİMBİRİMLERİ VE TÜMCE ANLAMINA ETKİLERİ

Türkçenin tümce anlamı ve yapısı açısından en fonksiyonel, anlamsal açıdan ise en zengin kullanımlarından biri de dilbilimsel olarak *ulaç (gerundium)* biçimbirimlerinin işlenişi gelir. Köktürkçe metinlerden bu yana Türkçenin bütün tarihsel dönemlerinde bu kullanım zenginliğini görebiliriz.

Çalışmamızın temeli olan GT'de de neredeyse her paragraf ya da dizelerde ulaçlarla oluşturulmuş farklı tümce biçimlerine rastlanmaktadır. GT'de incelemeye aldığımız ulaç biçimbirimler sırasıyla $-(U)p$, $-pAn/-UbAn$, $-mAyIn$, $-gAç$, $-ıçAk$, $-gUnçA$ ve $-dI i(r)se'$ 'dir.

2.6.1. Anlam Açısından -p Biçimbirimiyle Kurulan Tümceler

GT'de en çok kullanılan ve tümce anlamını derinden etkileyip yönlendiren ulaç biçimbirimi $-(U)p$ yapısıdır.

2.6.1.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren -p Biçimbirimi

Türkçede tümce anlamına doğrudan etki eden $-p$ biçimbirimi, temel olarak iki ayrı eylemi zaman açısından birbirine bağlayan ve bu eylemler arasında doğrudan anlam bağlantısı kuran önemli bir öge olarak görünür. Özellikle *bilinen geçmiş zaman* ve *gelecek zaman* çekimleriyle kurduğu bağlantılar oldukça ilgi çekicidir.

2.6.1.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Bağlantılı -p Biçimbirimi

GT'de iki ayrı eylemi zaman yönünden birleştiren $-p$ biçimbirimi, en çok belirli (görülen) geçmiş zaman bağlantılı çekimlerde karşımıza çıkar. Aynı zamanda eylemlerin anlamını, tümce yapısına bağlı olarak bağlar. GT'de bu tür kullanımlara 113 kez rastlanılmıştır.

(1) *Yana keydi yañı eşçār hıl'āt*

Bizenip bāğ u bustān tutti ziynet (3a/3)

"Ağaçlar yine elbiselerini giydi, bağlar bahçeler bezenip süslendi".

(2) *Butaqlar aldı bustāndan yana bāc*

Çiçeklerden urunup her biri tāc (3a/4)

"Budakların her biri çiçeklerden yaptıkları taçlarla, bahçelerden vergilerini aldı".

(3) *Benefşe boynın igdi gülge karşı*

Açıp 'ahber közin sünbülge karşı (3b/5)

"Menekşe, güle karşı boynunu eğdi, ahber gözünü açıp sümbüle karşı".

(4) *hayr iëip bolğan melikler nām-dār*

Kitti koyup her biri bir yād-gār (6b/9)

"Hayırlı işler yapan meliklerin namı yaşar, her biri gitti koyup bir yadigâr".

GT'de hem şiirsel parçalarda hem de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde -p biçimbirimi; eylemi, diğer eylemdeki -dl bilinen geçmiş zaman ekine bağlar. Şiirsel metinlerde uyak kaygısı olduğu için ilk dize ve ikinci dize arasındaki zaman bağlantılarını da kurar. 1, 2 ve 3 numaralı örnekler şiir parçalarında bu ulaç biçimbirimini kullanımı açıkça gösterir.

(5) *Güller arasında bir niçe zarîf 'âlimler bilen oturup inşâ 'ilminden bahş kılıp ebyât-ı garîb ve eş 'ār-ı 'acîb okudum ise ol 'âlimlerniñ ulusu 'arüz 'ilminden bir müşkil beytniñ taqti 'in su 'âl etti* (5b/ 5-9). "Güller arasında birçok seçkin âlim ile oturup inşa ilminden bahsedip, farklı beyitler ve değişik şiirler okuyunca, âlimlerin ulusu aruz ilminden sorunlu bir beyitin taktiini sordu".

(6) *Yādgārıñ cehānda kalsun dip ol 'azîniñ mübārek nefesin kabül etip ayttım* (6a/1-2). "Yadigârın dünyada kalsın diye, o azizin mübarek nefesini/arzusunu kabul edip söyledim".

(7) *Bu tüş ta 'birine cümle hükemā 'aciz kaldılar bir fakîr kelip bularniñ müşkilin hall itip ayttı* (10a/1-3). "Bu düşün tabirine bütün hocalar aciz kaldıları bir fakir gelip bunların müşkilini halledip (şöyle) söyledi".

5, 6 ve 7 numaralı tümcelerde -p biçimbiriminin, birkaç tümceden oluşan uzun metinlerin anlam bağlantılarını sağlayarak tümce anlamının sınırlarını çizdiği görülür. Bir taraftan birden fazla eylemin bağlantısı sağlanırken, bir taraftan da eylemler arasındaki

anlamın konumu belirlenir. Uzun tümcelerde bağlaç kullanmak yerine -p biçimbiriminin tercih edilmesi dikkat çekicidir.

(8) *Ol bîçāre tirlikten ümîdin kesip sultānğa sökti* (8b/9-10). "O, biçare, hayatından ümidini kesip sultana sövdü".

(9) *Bu laṭīfe sultānğa hoş kildi dağı küldi qarındaşları işitip melül boldı* (10b/8-9). "Bu şaka sultanın hoşuna gitti ve güldü, kardeşleri ise bunu işitip melul oldu".

(10) *Oğlan kelip atası hıdmatınğa yer öpti* (11b/8) "Oğlan, babasının huzuruna gelip yer öptü".

(11) *Sultān dağı ol oğlını kuçup közünden öpti* (11b/9-10) "Sultan da o oğlunu kucaklayıp gözünden öptü."

(12) *Qarındaşları hased iltip ol oğlanğa aş içinde ağı birdiler* (11b/11-12) "Kardeşleri haset edip o oğlana yemeğinin içinde zehir verdiler."

(13) *Oğlan ferāset bilen bildi elin aştan çekip ayttı* (12a/3-4) "Oğlan feraset sayesinde ne olduğunu anladı ve elini yemekten çekip (şöyle) söyledi."

(14) *Ol erenler kilip bir yerde kizlendiler* (12b/5) "O yiğitler gelip bir yerde gizlendiler."

(15) *Silāhların şişip yattılar* (12b/7) "Silahlarını (kemerlerinden) çözüp yattılar."

Şiirsel parçaların yanı sıra metnin düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerinden sıklıkla ulaç biçimbirimlerin eylemlere bağlandığını görürüz. Şiirlerde estetiği ön plana çıkaran bu kullanım, düzyazı ile kurulan bölümlerde, metnin akışını sağlar ve farklı eylemleri bağlamasından dolayı anlam ağının kurulmasına öncülük eder. Tümcenin anlamsal mantığı da yine bu ulaç biçimbirimlerin kullanılışı ile sağlanır.

GT'de çoklukla geçmiş zaman bağlantılı karşımıza çıkan *-p biçimbirimi*, 22 örnekte eylemleri gelecek zaman aktarımıyla birbirlerine bağlar.

(1) *Çiçek kırlarını yir bişikinde beslekey dağı ağaçlarğa rebî' hul'ātun keydürüp illerine kızıl ak sarı çiçekler birgey* (3a/12-13-3b/1-2). "Çiçekten bezenmiş kırları, yer beşiğinde besleyecek ve ağaçlara ilkbahar elbisesini giydirip ellerine kızıl, ak, sarı çiçekler verecek".

(2) *Ol kulu tazarru' ve zārīlūki bilen ündep ketürgey* (4b/4-5). "O kulu, pişmanlık ve gözyaşlarıyla çağırıp getirecek".

(3) *Fitne oturup nizā' ortadan kitkey* (12a/9-10). "Fitne aralarına yerleşip, düzen ortadan kalkacak".

(4) *Ol kim tağayyür-i hāl için köp yılğı ni'met hakkın unutup kadīmī maḥdūmundan yüz kaytarıp kitkey* (22b/9-11). "O ki, değişen durumu içim uzun yılların nimet hakkını unutup, efendisine yüz çevirip gidecek".

(5) *Anı körer men kim kanā'at mülkin hırāset kılip riyāset terkin urğaysen* (26b/4-5). "Onu görüyorum, kanaat mülkünü muhafaza edip, reislik iddianı terk edeceksin".

1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı metinlerde *ünde-* "Çağırma" *ketür-* "Getirmek", *yüz kaytar-* "Yüz çevirmek" *kit-* "gitmek" gibi farklı eylemlerin birleştirilmesi ulaç biçimbirimlerle sağlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ulaç biçimbirimin tümcenin esas yüklemine bağlı olarak zaman aktarımını sağlamasıdır. Bu durum metinde sözcük tasarrufu sağladığı gibi, tümcelerde de dile getirilen ve odaklanılan anlamın pekiştirilmesini amaçlar.

Gelecek zaman aktarımında kullanılan ulaç biçimbirimleri, tek bir sözcükten oluşabildiği gibi, birden fazla sözcenin oluşturduğu sözcük gruplarından da oluşabilir. 1, 3 ve 5 numaralı örneklerde birbirlerine bağlanan eylemlerin, farklı sözcük gruplarıyla birleşerek kullanıldığı söylenebilir.

(6) *İlden ilge kildi bizge memleket*

Eyle hem kitkey kilip ilden revān (38b/3)

"Bizim memleket elden ele bize geldi, öyle ki bir gün gelip bizim de elimizden gidecek".

GT'de ulaç biçimbirimlerin gelecek zaman bağlantısıyla kullanıldığı örneklerin çoğu düzyazı parçalarıdır. Ancak az da olsa şiir metinlerinde de bu kullanımı görürüz. Şiirlerde ölçü ve uyak ön planda tutulduğu için, sözdizimsel özellikler ulaç biçimbirimlerinin yüklemle olan ilgisini görmeyi zorlaştırabilir. Bu noktada tümcenin anlamını çözümlmek, yapının da açıklanmasını sağlar.

GT'de çok az örnekte görülse de *-p biçimbirimi* ekli (*-ğil/-gil*) ya da eksiz olarak eylemleri emir kipine bağlar. GT'de bu kullanıma 9 kez rastlanılmıştır.

(1) *Ol keremge ğarre bolup azmağil* (4b/12) "Allaha karşı böbürlenip azma/yoldan çıkma!".

(2) *Mühmel söziin oturup işitme*

Dīnine ziyān iter koyup kit (108a/3).

"Oturup da boş sözler konuşma, boş söz söylemek imanına zarar getirir, bırakıp git!".

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere 1 numaralı metinde, eylem ikinci teklik şahıs emir ekiyle çekimlenmişken, 2 numaralı metinde aynı kişi, ek kullanılmadan gösterilmiştir. Burada eylemleri emir çekimine göre bağlayan *-p biçimbirimi*, yine ölçü ve uyak göz önünde bulundurularak iki farklı biçimde kullanılmıştır.

2.6.1.2. Eşzamanlı Olarak Yükleme Etkileyen ve Belirteç Görevinde Kullanılan *-p* Biçimbirimi (Belirteçleştirme)

Türkçenin anlambilim açısından çok önemli olan *sözdizimi (sentaks)* özellikleri, bileşik ve girişik tümcelerde kendini gösterir. Hint-Avrupa dillerindekinin tersine yan tümcelerin, ana tümcelere bağlantısı ilgi adlarıyla değil, çoklukla *ortaçlarla (participles)* ya da *ulaçlarla (gerundium)* kurulur. GT'de de sıklıkla karşımıza çıkan nokta, ulaç biçimbirimlerinin tümceleri belirteçleştirme durumudur.

Temel olarak iki ayrı eylemi zaman açısından birbirine bağlayan ve bu eylemler arasında doğrudan anlam bağlantısı kuran *-p biçimbirimi*, tümcede anlamsal bir öge olarak belirteçleştirme işlevini de üstlenmiştir. Eyleme sorulacak "nasıl?" sorusunun yanıtı çoklukla ulaç biçimbirimleriyle kurulmuş tümce ögeleri olarak görünür. Bu ulaç biçimbirimlerden en çok tercih edilen ise *-p biçimbirimidir*.

GT'de eşzamanlı olarak yükleme etkileyen ve belirteç görevinde kullanılan *-p biçimbirimine* 22 kez rastlanılmıştır.

(1) *Yana firdevs-i a 'lā tig bolup bāğ*

Zümürriid rengin aldı tigme bir nāg (3b/7)

"Yine Firdevs-i Ala gibi olup bağ, zümriit rengini aldı her bir çiçek".

(2) *Özine bolup mübārek bu kitāb*

Dāim alsun nef' mundan şeyh u şāb (7a/13)

"Bu kitap, onun kendisine mübarek olup genç ihtiyar herkes bundan daima faydalansın".

(3) *Bir ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüidiler (10b/13).*

"Ağır teçhizatlı düşman askeri geldi, bunlar da asker tertip edip düşmana karşı yürüdüler."

(4) *Oğlan ayttı ay erenler yā çerige ot uruğ*

Yā barıp 'avrat kumāşın kiyip evde oturuğ (11b/4-5).

"Oğlan (şöyle) söyledi: Ey erenler ya düşmana askerine ateş sağın ya da kadın elbisesi giyip evde oturun".

2.6.1.3. turur Koşacının (Copula) Yardımıyla Eyleme Süreklilik (Durative Aspect) Anlamı Veren -p Biçimbirimi

Türkçenin tarihî dönemlerinde zaman kavramlarını karşılamak üzere ekler dışındaki bazı yapılardan faydalandığı bilinmektedir. Söz konusu yapılardan biri de -(I)p ulaç biçimbirimi almış asıl fiil ile geniş zaman çekimindeki *tur-ur* yapısı, hem şimdiki zamanda süreklilik bildirmek hem de geçmiş zaman ifade etmek amacıyla kullanılan bu yapı, öğrenilen geçmiş zaman işleviyle ilk defa Harezmi Türkçesi döneminde kullanılmıştır. János Eckmann, Harezmi Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden bu yapının, birinci ve ikinci şahıslarda genellikle -tur/turur olmadan -p şekliyle kullanıldığını söylemiştir. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı ifade eden bu yapının, Codex Cumanicus'ta -pturur, -ptur ve -p şekilleriyle çekimlendiğini söylemiştir (Karamanlıoğlu 1994: 124).

GT'de -p biçimbirimi *turur* koşacı (*copula*) ile birleştğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini gösterir. Bu tip kullanımlara GT'de oldukça sık rastlanır. Genel

olarak Türkçenin tümce yapısında kurallı bileşik eylem çekimleriyle aktarılan *süreklilik* (*durative aspect*) anlamı, farklı bir yapıda karşımıza çıkar.

turur koşacıyla *-p* biçimbiriminin birleşmesiyle oluşan süreklilik yapısı, GT'de 35 kez kullanılmıştır.

(1) *Ḥadīse kilip turur* (4a/11). "Hadiste (şöyle) söylenilmektedir".

(2) *Ḥadīse kilipturur kim kıyāmet kününde ullu hasret ol bolğay* (148a/9-10). "Hadiste (şöyle) söylenilmektedir: Kıyamet gününde çok büyük hasret olacak".

(3) *Meşelde kilipturur* (8b/10) " Meselde (şöyle) söylenilmektedir".

1, 2 ve 3 numaralı örnekler, diğer tümcelerden farklı olarak kalıp ifadeler olarak karşımıza çıkar. Öngönderim başlığı altında incelediğimiz bu tip tümceler, kendisinden sonra gelecek bir hadis, hikâye ya da atasözüne işaret ederler.

(4) *‘Ömriniñ bustānı yaşarıp ḥüsni güli yañıla açılıp turur idi* (13a/1) "Ömrünün bahçesi yeşerip güzelliğinin gülü daha yeni açılmaktaydı".

(5) *Niçük kim aytıp tururlar dostlar zindān içinde kirek bolur* (26b/10-11). "Nasıl ki şöyle söylenegelir: Dostlar zindan içinde lazım olur".

(6) *Bu ni‘metni sa‘y itip māşlahat için koyup tururlar bu hareketni az kılğıl kim ileyiñde köp vaqı‘alar bar* (30b/1-3). "Bu nimeti, gayret edip yapılması gerektiği için bırakmaktadırlar. Bu hareketi az hale getir, daha önünde meydana gelecek çok hadiseler var".

(7) *Ammā men bu ev ni‘meti bilen beslenip turur men* (34b/3; 36a/12). "Ama ben bu evin nimeti ile beslenmekteyim".

(8) *Sultān yigrip bir kara zengī ferrāşka birdi kim üstün dudağı burnı ucına yetip dağı astın dudağı yaqasına inip turur idi* (47b/5-8). "Sultan hiddetlenip bir kara zenci hizmetkâra verdi, bu zencinin üst dudağı burnunun ucuna kadar yetişip, alt dudağının kenarına kadar inmekteydi".

(9) *Ḳaraniḡ munda yazuḡı yoḡ turur ḡullar sultān in‘āmına iḡsānına öğrenip tururlar* (48a/6-7). "Avamın bunda günahı yoktur, kullar sultanın lütfunu ve ihsanını öğrenmekte".

(10) *Ol ḡālden ḡümān iltmeyin bu cemā‘at yoldaşlıkḡa ḡabūl ḡılıp tururlar* (51a/9) "O halden şüphe etmeyin, bu cemaat kardeşliğini kabul etmişlerdir".

GT'de *-p* biçim birimi *durur* koşacı (*copula*) ile birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini gösterir. Bu kullanım daha çok şimdiki zaman ya da geniş zamanda süreklilik bildirir. GT'de *-p* biçim birimi *durur* koşacı 3 kez birlikte kullanılmıştır.

(1) *Yana anıḡ sansız saḡıḡsız rahmetiniḡ yağmuru barḡaḡa yitip daḡı tükenmes ni‘metiniḡ ḡ‘anı barḡa yirge yitişip durur* (3a/4-6). "Yine onun sayısız rahmetinin yağmuru herkese yetip, tükenmez nimetinin sofrası her yere yetişmektedir".

(2) *Bir oḡrı şālihler şüretin kiyip bu fakīrler şoḡbetine kirip durur* (51a/7). "Gizlice salih kullar suretine bürünüp bu fakirlerin sohbetine girerler".

(3) *Yigit ma‘desi otı başına çıkıp tākatınıḡ ‘nānı elinden ve tilinden kitip durur* (102b/1-2). "Yiğidin midesinin ateşi başına vurup, gücünün dizginleri elinden ve dilinden gitmektedir".

GT'de *-ptUr* yapısı koşacı 8 örnekte birlikte kullanılmıştır. Tümceye verdikleri anlam ve kullanıldıkları görev bakımından *-p turur* ve *-p durur* yapısıyla farklılık göstermezler.

(1) *Bu ‘āşıklarnı ma‘şuḡ öltürüptür*

Ölülerden kilür mi hergiz āvāz (5b/2-3).

"Bu âşıkları hep maşuklar öldürür; ölülerden hiç ses gelir mi?"

(2) *Kiliptür ḡoş aḡa cevr itmek ilge*

İlinde bir niḡe kün bar cāhı (31b/4-5).

"Elinde makam mevki olduğundan beri başkasına eziyet etmek ona hoş gelir oldu".

(3) *Cihān bünyādını böyle salıptur*

*Bu işke 'ākīl er ḥayrān **kalıptur** (47a/13).*

"Cihanın temeli böyle atılmıştır, bu işe akıl sahibi insanlar hayretler içinde kalırlar".

(4) *Müdde'iler seniḡ üstüne daḡ **tutupturlar** belki ḥaḡ **aytıpturlar** ḥālī kim fitneniḡ otı közlenip turur tedbīr suvı birlen söndürmek kirek (129a/11-13).* "İddia edenler senin üstüne suç atarlarbelki de doğru söylüyorlar, şu an fitnenin ateşi közlenmiştir, tedbir suyu ile söndürmek lazım".

(5) *Özüñden eygü birlen **olturuptur***

Yaman ir birle ḡılma 'ömr zāyi' (134a/2-3)

"O, kendinden iyi biri ile yaşayagelmıştır, kötü insanlarla ömrünü zayi etme".

(6) *Biçin vaḡtı kilip buḡday **yetiptür***

*Közün aç uykudan kin taḡ **atıptur** (136a/6-7)*

"Ekin vakti gelmiş, buḡday yetiştirilmiştir, gözünü aç uykudan tan atmış sabah olmaktadır".

(7) *Kesildi yük kötürgen küç beliniden*

***Kiıptür** nāzük erdemler eliniden (136a/12-13).*

"Yükleri kaldırdığı belinden gücü kesildi, nazik erdemler elinden kaçıp gitmekte".

(8) *Ay niçelerni **körüptür** bu cihān*

Ay niçelerden daḡı artıp ḡalur (176b/3-4).

"Bu dünya nice insanlar görmüştür daha da nice insanlardan artıp kalanları görür".

2.6.1.4. turur/durur/-tur/-dur Koşacının Yardımıyla Eyleme Geçmiş Zaman Anlamı Veren -p Biçimbirimi

1.3.'te *turur/durur/-tur/-dur* koşacının eylemlere süreklilik anlamı katarak tümce anlamına yön verdiğini aktarmıştık. Bu biçimbirimin Türkçede ne kadar fonksiyonel ve anlamsal açıdan değişken olduğunu gösteren önemli kullanımlardan biri de bağlandığı eylemleri bilinene ya da bilinmeyen geçmiş zamanlı aktarımlar sağlamasıdır. GT'deki

turur/durur/-tur/-dur koşaçlı tümceler, saydığımız nedenlerden dolayı özellikle tümce anlambilim açısından önem arz etmektedir.

turur koşacı ile kullanılarak tümceye geçmiş zaman anlamı katan *-p* biçimbirimine, GT'de 63 örnekte rastlanılmıştır.

(1) *‘Acāib hikāyāt ve ġarāib naşāyiḡ ve envā'-i leṡāif bilen müretteb ve müzeyyen bolupturur* (6a/10-11). "Farklı hikâyeler ve değişik nasihatler ve türlü güzellikler ile tertip edilmiş ve süslenmiştir".

(2) *Sulṡān ol oġlanġa sordı kim bu cemā‘at saġa ni cihetden ḡaşm bolup tururlar* (15b/6-7). "Sultan o çocuġa sordu: Bu insanlar sana neden düşman olmuştur?".

(3) *Alar kim ‘āfiyet künçin tutup ‘ākif bolupturlar*

İl aġzın it tişin baġlap şavāmi ‘ge tolupturlar

Ḳalemni sindırıp yırtıp varaklarını bolup fāriġ

ḡalāyıknuḡ ilinden hem tilinden ḡurtulupturlar (23b/1-4)

"Onlar, afiyet köşesini tutup akif olmuşlardır; elin aġzını itin dişini baġlayıp tekkelere dolmuşlardır; kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(4) *ol kişiler kim mundan i ‘zāz ve iḡsān körüp tururlar idi* (35a/11-12). "O kişiler, bundan iyilik ve şefkat görmüşlerdi".

(5) *Keyḡusrev tācınıḡ üstüninde bu ikki beytni yazıp tururlar* (38b/1-2). "Keyhüsrev'in tacının üzerine bu iki beyiti yazmışlardır".

(6) *Şerif kişimen ḡicāzdan kilürmen melik için bir ḡaşīde medḡ ḡılıp tururmen melik buyurdu kim okusun* (42b/1-3). "Asil bir kişiyim, Hicaz'dan geliyorum, melik için bir kaside ve övgü dolu şiir yazdım, melik okusun, diye emretti".

(7) *ḡamr içip uruş itip kişi öltürüp turur imdi ḡışāş itmege iltürler* (88b/4-5) "Şarap içip, kavga edip, insan öldürmüşlerdir, şimdi de başkalarıyla kendilerini karşılaştırırlar".

(8) *Anuḡ şoḡbetin terk itkinçe daġı ḡukemā aytıp turur* (117a/10). "Onun sohbetini terk edince hocalar (şöyle) söylemişler".

(9) *Bolmasa hāliñ biziñ tig ay 'azîz*

Ol biliir kim zahmnı köp yip turur (126b/9)

"Halin bizim gibi olmasın ey aziz kişi, zahmetini o bilir ve eziyetini o çeker."

(10) *Kördüm evvelki mu'allimniñ köñlin hoş itip burunğı yirine kiçürüp tururlar* (141b/10-11). "Önceki muallimin gönlünü hoş edip, onu önceki yerine geçirmişler, gördüm".

-tur koşacı ile kullanılarak tümceye geçmiş zaman anlamı katan -p biçimbirimine, GT'de 7 örnekte rastlanılmıştır.

(1) *Boluptur ka'be hācet kıblegāhı*

Aña halk ol cihetden köp kiterler (30a/2-3)

"Hacetlerin kiblesi Kâbe olmuştur, o yüzden insanlar hep ona giderler".

(2) *Biligsiz heykeli bolğay şakāvet*

Velī ebleh batıptur genc içinde (47a/8-9).

"Bilgisiz kişi şansızlığın heykeli olacak, lakin ahmak hazinenin içinde batmıştır".

(3) *Yürürmen şādmān karnım közüm tok*

Kulun da'vet kılıptur hoca evge (58a/7-8).

"Mutlu mesut yaşıyorum karnım ve gözüm tok, hoca evine kulunu davet etmiştir".

(4) *Turup vaktsız çağırma ay mü'ezzin*

Kiçeden ni kiçiptür bilmeyin sen (60b/3-4)

"Orada durup da zamansız bağırma ey müezzin; geceden başımdan ne geçmiştir, bilmeden sen".

(5) *Miñ batman taş kötürgen pehlevānnı gāzabı kilip ağzı köpüklenip oturur idi sordı muña ni boluptur* (77b/7-8). "Bin batman taşı kaldıran yiğidi, sinirlenip, öfkeden ağzı köpüklenip oturuyordu, sordu, buna ne oldu? diye".

(6) *Kim körüptür anıŷ bigi manz r*

Ėhsn içinde k neŷ gibi meŷh r (117b/6-7).

"Kim g rm ŷ onun gibi nazar edilen; güzellikler içinde g neŷ gibi meŷhur".

(7) *Cem liŷ b Ği g lz r  soluptur*

Uzun ömrünü dağı  h r boluptur (136b/3-4).

"Yüzünün güzelliği, b Ği bahçesi solmuŷ, uzun ömrünün sonu gelmiŷtir".

durur koŷacı ile kullanılarak tümceye gemiŷ zaman anlamı katan *-p* biçimbirimine, GT'de 2 örnekte rastlanılmıŷtır.

(1) *Teŷri te  al  bu kuln  fak rlarĖa d ŷmen yaratıp durur* (72a/9-10). "Tanrı Te l  bu kulu, fakirlere d ŷman yaratmıŷtır".

(2) *Bu  bl sni niçün mel yike  ze mu  allim koyup dururlar* (141b/12-13). "Bu ŷeytanı niçin meleklerin üzerine muallim koymuŷlardır?".

2.6.1.5. İkileme ve Yinelemelerle Tümce Anlamını Pekiŷtiren *-p* Biçimbirimi

Türkçenin gerek kavramlaŷtırma, gerekse sözcük ve tümce anlambilimi açısından kendine özgü diyebileceğimiz özelliklerinden biri de diğer dillerde çok sık rastlanmayan ikilemeler ve yinelemelerin sıklıa kullanılmasıdır. GT'de ikilemeler ve yinelemeler ad, sıfat, belirteç, çekimli veya çekimsiz eylem gibi deĖiŷik sözcük türleri gibi kullanılmasının yanı sıra tümcede özne, nesne ve yüklem olarak da kullanılabilmektedir.

alıŷmamızda ikilemeler ve yinelemeler, hem sözcük anlambilim hem de yeri geldikçe tümce anlambilim açısından ele alınmıŷtır. Özellikle *-p biçimbirimi*yle oluŷturulan ikileme ve yinelemeler GT'de sıklıa kullanılmıŷtır. Bu kullanımların sıklığı ele aldığımız metnin tümce anlamını zenginleŷtirmekte ve yazınsal değerini ileri seviyeye çıkarmaktadır.

(1) *Bu haber sult nĖa yitti ise karındaŷların  ndep yigirip her birini bir yerde h kim koydu* (12a/8-9) "Bu haber sultana ulaŷınca kardeŷlerini çağırıp her birini bir yere h kim olarak koydu".

(2) *Ėalemni sindirip yırtıp varağlarını bolup f riğ*

halâyıkñıñ elinden hem tilinden kurtulupturlar (23b/3-4).

"Kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(3) *Yazuksuz kan tökülgünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni'met birip āzād kıldı (34a/1).* "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(4) *Faķır yol çekip arıp açıp oturur idi (73b/9-10).* "Fakir, yol gidip, yorulup, acıkıp oturuyordu".

(5) *Bir yazığa yüz tutup kitti açıp susap tāķatsız bolup yürür idi (101b/7-8).* "Bir ovaya doğru yürüyüp gitti, acıkıp susayıp güçsüzleşip yürüyordu".

(6) *İkki cāhil kaçan uruş başlar*

Yüz buzarlar urup yarıp başlar (108a/11).

"İki cahil ne zaman dövüşmeye başlarsa, birbirlerine vurup yarıp yüzlerini dağıtırlar".

(7) *Leylīni kitürgeyler barıp ʿarab kabīlesinde istep tapup alıp keldiler (126a/10-11).* "Leyla'yı getirecekler, gidip Arap kabilesinden isteyip, bulup, alıp geldiler.

(8) *Anıñ köñli ağrıp yıǵlap ayttı (137a/6).* "Onun gönlü ağrıyıp, ağlayıp (şöyle) söyledi".

(9) *Ol maņa men aña tutup çekişip*

Yügürür artımızça halk küle (157b/5-6).

"O bana, ben ona, birbirimizi tutup çekiştikçe, arkamızdan millet güle güle yürür".

GT'de kullanılan örnekler bazen ikilemeler bazen ise yinelemelerin -p biçim birimiyle bağlandığını gösterir. Birinci örnekte yakın anlamlı *ünde-* "bağırarak; çağırmak" ve *yigir-* "sinirlenmek, kızmak"; ikinci örnekte *sındır-* "kırmak" ve *yirt-* "yırtmak"; üçüncü örnekte *öp-* "öpmek" ve *kuç-* "kucaklamak"; dördüncü örnekte *ar-* "yorulmak" ve *aç-* "acıkmak"; dördüncü örnekte *aç-* "acıkmak" ve *susa-* "susamak"; beşinci örnekte *ur-* "vurmak" ve *yar-* "yarmak, yaralamak"; altıncı örnekte *iste-* "istemek",

tap- "bulmak" ve *al-* "almak"; yedinci örnekte *ağrı-* "ağrımak, hastalanmak" ve *yıgla-* "ağlamak"; sekizinci ve son örnekte ise *tut-* "tutmak" ve *çekiş-* "çekiştirmek" eylemleri ikileme yapısında kullanılarak, tümceye bağlantıları sağlanmıştır.

(10) *Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men*

Süngü oynap at çapup köp türlü erdem körgüzüp (11a/5-6)

"Süngü sallayı, at sürüp, birçok fazilet gösterip, canından vazgeçmeye hazır bir yiğidim ben."

-p biçimbirimleri yalnızca yakın anlamlı sözcükler arasında değil, çeşitli tümce öbekleri ve kalıpları için de bağlayıcı rol üstlenmiştir. Bu tümce öbekleri bazen yardımcı eylemlerle kurulmuş bileşik eylemleri bazen de deyimleşmiş anlam aktarmaları oluşumunda kullanılmıştır.

Onuncu örnekte *baş oyna-* "başını ortaya koymak, ölmeyi göze almak", *süngü oyna-* "kılıç sallamak; savaşmak", *at çap-* "at sürmek; akın etmek" *erdem körgüz-* "fazilet göstermek" öbekleri deyimleşmiş olarak kullanılır ve bağlantıları *-p* ulaç biçimbirimiyle sağlanır. Bu kullanım paralel tümce öbeklerinin bağıntılı bir şekilde sıralanmasıyla ortaya çıkar.

(11) *Fulān tağ başında harāmīler bar kiçken kārṽānnı urup yol kesip oturlar* (12b/1-3) "Filan dağın başında geçen kervanları soyup, yol kesip oturan haramiler var."

(12) *Ol kim az tağayyür-i hāl için köp yılğı ni‘met haqqın unutup kadīmī maḥdūmindan yüz kaytarıp kitkey* (22b/9-11) "O, durumunun değişmesi için, geçmişteki yılların hakkını unutup eski dostundan yüz çevirip gidecek."

Onbirinci ve onikinci örneklerde daha farklı bir bağdaştırma söz konusudur. İkinci örnekte *kārṽān ur-* "Kervanları yağmalamak" ve *yol kes-* "Yol kesmek; eşkıyalık yapmak" aynı anlama gelen deyimler *-p* ulaç biçimbirimiyle birbirine bağlanmıştır. Aynı şekilde üçüncü örnekte *unut-* "unutmak; yüz çevirmek" ve *yüz kaytar-* "yüz çevirmek", sözcük ve öbekleri *-p* biçimbirimiyle beraber sıralanmıştır.

(13) *Anıñ h̄ ācedaşları ḥased iltip töhmet itip sulṭān ḥıdmatında kanına tanıklıq birdiler* (15b/2-3) "Onun arkadaşları haset edip, töhmet edip sultanın huzurunda, onun kanına tanıklık ettiler/ölmesi için tanıklık ettiler."

(14) *Ol zamān beglerinden bir beg bu tāife ḥaḳḳına gāyet i'tikād bağlap dağı muḥib bolup idrār-ı mu'ayyen kıldı* (28b/6-8) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifeye inanıp ve onlarla dost olup ayrı bir gelir elde etti."

(16) *Edā kıldılar ni'met şükriñ kılıp ḥıdmet yerin öpüp ḥasāret 'özrin tilep kiter vaḳtın ayttım* (29b/13) "Dua ettiler, nimetlerin şükürünü edip, hizmet yerini öpüp, zararlarının özrünü dileyip, onların gidecekleri zaman (şöyle) söyledim."

(17) *Nāgāh ḥarāmīler çıkıp kâfīleni urup mālın alıp kitti* (124a/9) "Aniden haramiler çıkıp, kafiyei soyup malını alıp gittiler."

14, 15, 16 ve 17. tümcelerde *ḥased ilt-* "haset etmek" *töḥmet it-* "suçlamak"; *i'tikād bağla-* "itikadını bağlamak; inanmak" *muḥib bol-* "Allah dostu olmak"; *şükriñ kı-* "şükretmek" *ḥıdmet yerin öp-* "Saygıyla hizmet etmek" *ḥasāret 'özrin tile-* "zararları için özür dilemek"; *kâfīleni ur-* "Kafilenin yolunu kesmek" *mālın al-* "malını almak" gibi deyimleşmiş tümce öbeklerinde yakın anlamlı ifadeler kullanmak yerine, meydana gelen olayın giriş, gelişme ve sonuç bölümleri *-p* biçimbirimiyle bağlanarak deyim öbeklerinden tümce oluşturulmuştur.

(18) *Ol ḥāşekī 'āḳil ve ziyrek idi irte kitip akşam kēlip kīs bilen altunnu öpüp sultān ileyinde koyup aytur* (72a/2-4) "O haseki akıllı ve zeki idi, sabah gidip akşam gelip, altınları kese ile sultanın önüne koyup (şöyle) söyler(di)."

(19) *Ḳaranḡulukdan çıkarıp aydınlıḳḳa kitürüp tamuḡ otından ḥalāş kılıp cennetde ḥaḳ dīdārına müşāhede kıılmaḡa sebep bolurlar* (76a/1-3) "Karanlıktan çıkarıp aydınlığa getirip, cehennem ateşinden kurtulup, cennette Allahın nazarına şahit olmak için sebep olurlar."

18 ve 19 numaralı tümcelerde ise anlamın zıtlık ilişkisine dayandırılarak verildiği görülür. Örneğin *irte kit-* "sabah gitmek" öbeği, *akşam kēl-* "öbeğinin tam ters anlamlı biçimidir. Bu ifadelerde hem adlar hem de eylemler ters anlamlıdır: *irte Xakşam* ve *kit- Xkil-*. Aynı durum 9 numaralı tümcede *ḳaranḡu Xaydınlıḳ* ve *çıkar- Xkitür-* sözcüklerinde de vardır. Buradaki ilgi çekici nokta zıt eylemlerin/öbeklerin yine *-p* ulaş biçimbirimi ile birleştirilmesi ve tümce anlamına katkıda bulunmasıdır.

Sonuç olarak *-p* biçimbirimi GT'de, iki önermeyi birbirine bağladığı gibi, anlam açısından iki eylemin birbirini tamamlayarak tümcede anlam bütünlüğünü sağlar. Aynı

ulacın tekrarlanması ve ters anlamlı eylemlerle kullanılması tümceye anlam zenginliği katmıştır. *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla eyleme *süreklilik (durative aspect)* anlamı katarak tümceyi etkiler. Tüm bunların yanında kimi tümcelerin yine *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla tümcede zamanı belirlediği ve genellikle de geçmiş zamanlı çekimlerin anlatımında kullanıldığı görülür.

2.6.2. Anlam Açısından *-pan/-pen/-ban/-ben* Biçimbirimiyle Kurulan Tümceler

2.6.2.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren *-pan/-pen/-ban/-ben* Biçimbirimleri

Genel olarak *-p* ulaç biçimbiriminin genişlemiş şekli (Gabain 2003: 85) olarak kabul edilen *-pan/-pen* ulaç biçimbirimi, tümcede kullanımı ve anlama katkısıyla *-p* ulacından ayrılmaz.

-pAn biçimbirimi, temel olarak iki ayrı eylemi zaman açısından birbirine bağlayan ve bu eylemler arasında doğrudan anlam bağlantısı kuran önemli bir öge olarak görünür. Ancak *-p* biçimbiriminde olduğu gibi bilinen geçmiş zaman ve gelecek zaman bağlantılarında olduğu gibi sistemli bir zaman aktarımı yoktur.

GT'de temel olarak iki ayrı eylemi zaman açısından birbirine bağlayan ve bu eylemler arasında doğrudan anlam bağlantısı kuran *-pan/-pen* ulaç biçimbirimi 33 kez kullanılmıştır.

(1) *Ayā tama^c eşikin özine tilep açkan*

Kerem bilen açtban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey açgözlülük kapısını kendisine isteyip de açan (kişi), bu kapıyı Allahın yardımı ile açıp, zorla kapatma".

(2) *Ününden ürküben uçtı tizilmiş tam üze kuşlar*

Cihānda köp muğanniler velikin bu işi yoktur (61a/6-7)

"Sesinden duvarın üzerine dizilmiş kuşlar uçtu, cihanda çok şarkıcı vardır ancak bu işi yapabilecek kimse yoktur".

1 numaralı tümcede aç- "açmak" eylemi *-iban* ulaç biçimbirimiyle yap- "yapmak" eyleminin buyrum çekimine girmiştir. İki eyle arasındaki bağlantılı emir kipiyle bitirilmiştir. Aynı şekilde 2 numaralı tümcede ürk- "ürkmek" eylemi ile uç- "uçmak" eylemi arasındaki anlamsal bağlantı bu ulaç birimle sağlanmıştır.

(3) *Düşmen seni **körüben** iygü ‘amel içinde*

*Da ‘vī kuşun **tuta almas** kurup bahāne agın (63b/3-4)*

"Düşman seni iyi ameller içinde görünce, bahane ağını kurup dava kuşunu tutamaz".

(4) *Kaçan bir muhtaşar dīvān bolup ‘ammāl ulğaysa*

*Tekebbürden bilişlerge **körüben iltifāt itmes** (66b/8-9)*

"Ne zaman basit bir divan memuru, işinde yükselip ilerlese, kibirinden tanıdıklarını görüp iltifat etmez".

(5) *Niçe kim tirisen bular boynunga*

***Hamāyil boluban** seni yildürür (73a/12)*

"Ne kadar canlı olursan, bunlar o kadar, senin boynuna ipi geçirir ve seni hammal edip, oradan oraya koşturur".

Bu ulaç birimler, basit eylemleri bağladıkları gibi 3, 4, 5 numaralı örneklerde olduğu gibi kurallı bileşik eylemleri ve yardımcı eylem almış sözcük gruplarını da birbirlerine bağlarlar.

(6) *Ṭācir ki hemīşe meksebitkey bir kün*

*Mālın **aliban** anıñ haramı yortar (105a/4-5).*

"Tacirin bir günde kazandığı parayı ve malı, haramı alıp kaçar".

2.6.2.2. Eşzamanlı Olarak Yükleme Etkileyen ve Belirteç Görevinde Kullanılan *-pan/-pen/-ban/-ben* Biçimbirimleri (Belirteçleştirme)

Temel olarak iki ayrı eylemi zaman açısından birbirine bağlayan ve bu eylemler arasında doğrudan anlam bağlantısı kuran *-pan/-pen* biçimbirimi, tümcede anlamsal bir öge

olarak belirteleşme işlevini de üstlenmiştir. Eyleme sorulacak "nasıl?" ya da "ne zaman?" sorularının yanıtı çoklukla ulaç biçimbirimleriyle kurulmuş tümce ögeleri olarak görünür.

GT'de belirteleşme göreviyle kullanılan *-pan/-pen* ulaç biçimbirimine 11 kez rastlanılmıştır.

(1) *Kiçe koy halkına koydı bıçağın*

Tiledi kim soyuban alsa yağın (69a/2-3)

"Gece koyunun boğazına bıçağını dayadı, koyunun derisini soyup yağın almak istedi".

(2) *Bir yire 'azm itip 'alem kitti*

Keliben perdege 'itāb etti (77a/10)

"O bir yere doğru hareket edince bütün işaretler kayboldu, gelip perdeye, onu bile azarladı".

(3) *Avçı çıkıiban keyikler avlar vaqtın*

Arslan körüben tutup terisin yırtar (105a/6-7)

"Avcı, geyik avlama zamanında ava çıkar, arslan görüp tutup derisini yırtar".

(4) *Ol er kim ok atıiban kıl yara nişān urğay*

Anı urušta saşınma yerinde bek turğay (149b/5-6)

"O yiğit, ok atıp, yaralayıp hedefi vuracak, sen onu, dövüşte düşünme yerinde sağlam duracak".

2.6.3. Anlam Açısından *-mayın/-meyin* Biçimbirimiyle Kurulan Tümceler

GT'de *-mayın/-meyin* biçimlerinde kullanılan ulaç biçimbirimi, Eski Türkçeden itibaren metinlerden tanıklanabilmektedir. Bu biçimbirimin eski şekli olan *-madın/-medin* ulacı, tarihî devirlere doğru izlendiğinde, bu şekli Harezmi ve Karahanlı Türkçelerini de içine alan bir çizgi üzerinden, Uygur metinleri da dâhil olmak üzere Eski Türkçe devrine kadar kolaylıkla izlenebilir. Eski Türkçe'de *-madın/-medin* yanında, tonsuz olarak *-matın/-*

metin şeklini ve ayrıca bunlara paralel bir türetim olan *-matı/-meti*, *-madı/-medi* şekillerini de bulmaktayız.

Eski Türkçe devrinde bile göze çarpan kimi lehçe ve ağız ayrılıkları dolayısıyla, Uygur metinleri içinde, olumsuz durum ulacı türetmek üzere seyrek olarak *-may/-mey* ve çoklukla *-mayın/-meyin* eklerinin de kullanıldığını görürüz.

-mayın/-meyin olumsuz ulaç biçimbirimleri içinde tarihî sıra bakımından en eski olan şekiller, Eski Türkçe'de gördüğümüz *-matı/-meti*, *-madı/-medi*; *-matın /-metin*, *-madın /-medin* şekilleridir. Türkiye Türkçesindeki *-madan /-meden* eki de yukarıda belirttiğimiz gibi, daha eski bir *-madın/-medin* ekinden çıkmış bulunmaktadır. Bu ek genellikle, *-p* ulaç biçimbirimine karşılık olarak eylemlerin olumsuz anlamlar kazanmasını sağlar. Bu konu üzerine eğilen dilciler, bunların en eski şekilleri olan *-matı/-meti*, *-madı/-medi* ve *-matın/-metin*, *-madın/-medin* türleri üzerinde durmuşlardır.

İlk olarak V. Thomsen ve W. Bang, bunlardan "*-matın/-meti*" nin *-tın /-tin* ile yapılmış bir gerundium olduğu görüşünü ortaya atmışlardır. Sonradan ise *-ma-t+ın* şeklinde, olumsuz bir fiil tabanından *-t* ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine ayrıca *+ın* vasıta hali eki getirilerek genişletilmiş bir şekil olarak kabul etmişlerdir. W. Bang, bu ekteki *-matı* ve *-matın* gibi ikili yönü de, bunlardan birincisinin **-ma-t* ismine bir *-ı/-i* iyelik eki, ikincisinin de iyelik eki üzerine bir vasıta hali eki alıp kaynaşmış olmaları ile açıklamak istemiştir. W. Radloff'un görüşüne Melioranskiy, Türkçede *-ma/-me* olumsuzluk tabanından *-t* ile yapılmış isimler yoktur görüşü ile karşı koymuştur (Korkmaz 1991: 263).

2.6.3.1. Eşzamanlı Olarak Yüklemin Olumsuzluğunu Pekiştiren ve Belirteç Görevinde Kullanılan *-mayın/-meyin* Biçimbirimi (Belirteçleştirme)

Türkçede anlam açısından olumsuzlama meydana getiren ulaç biçimbirimlerinin başında *-mayın/-meyin* birimi gelir. GT'de *-mayın/-meyin* biçimbirimi, hem yüklem olumsuzluğunu pekiştirir hem de tümce, öğelerine ayrıştırıldığında belirteçleşme işlevinde kullanıldığı görülür. Bu ulaç biçimbiriminin temel görevi tümce anlamını olumsuzlama yoluyla güçlendirmektir.

GT'de olumsuzlama meydana getiren *-mayın/-meyin* ulaç biçimbirimleri 18 kez kullanılmıştır.

(1) *Bu ğarķ bolmaķnıy **miħnetin tatmayın** kime rāħatnıy **ķadrin bilmeyın** bu muşıbetni **ķördi*** (17b/13) "Bu suya batmanın acısını tatmadan, gemi rahatının kadrini bilmeden bu musibeti gördü".

(2) *İşitkeniğ muni yoķ mı kaçan bolsa çetük ‘āciz*

*Urup pençe peleng közin **çıkıarur ķorkmayın** ol dem* (18b/4-5)

"Daha önce hiç duymadın mı! Kedi ne kadar aciz kalırsa, işte o zaman korkmadan pençesini vurur ve arslanın gözünü çıkarır".

(3) *Melik dağı ħālimniğ ħaķıķatın **bilmeyın** meni zindānga **buyurdu*** (27b/9-10) "Melik de bu halimin hakikatini bilmeden benim zindana atılmamı emretti".

(4) *Ħaķ te ‘ālāge müsellemdür körüp ķuldan ħatā*

Kesmeyın** her kündeki rızķın ķarārında **tutar (29b/7-8)

"Hak Tealaya teslim olunmuştur, Allah kullarının hata yaptığını görüp yine de rızklarını kesmeden her gün yeteri kadar rızık verir".

(5) *Tutmağıl pūlād kollı birle pençe ay za ‘ıf*

*Kim elin emgek körüp **ķāķat ketürmeyın** sınar* (32b/12-13)

"Çelik bilekli yiğit ile savaşma ey zayıf kişi, kolun acıyıp gücün yetmeden kırılır".

(6) *Oğlanlık eyyāmında kiçeler **uyumayın** zühd ve takvāga köñül bağlap turur idim* (53a/7-8). "Çocukluk zamanımda geceler uyumadan imana ve takvaya gönül bağlardım".

(7) *Tağ atķınça **közüm yummayın** kelāmu'l-lāh ileyimde koyup oķur idim* (53a/8-10) "Tan atıncaya kadar gözümü yummadan Kur'an-ı Kerim'i önüme koyup okurdum".

(8) *Şiddete tüşse özüñ zinhār ‘āciz **bolmayın***

Soy tutup düşmen terisin dostuğnıy cübbesin (57a/8-9)

"Eğer kendin, aciz olmadan bir savaşın içine düşersen, düşmanın derisini dostunun cübbesini soy".

(9) *Turup vaķtsız çağırma ay mü ‘ezzin*

*Kiçeden ni keçiptir **bilmeyin** sen (60b/3-4)*

"Ey müezzın, kalkıp da zamansız bağıрма, gece başımdan ne geçtiğini bilmeden".

(10) *Ba‘zı ümerā anıñ buyruğına **boyun sunmayın** yüz kıyartdılar (65b/3-4)* "Bazı âlimler onun emrine boyun eğmeden yüz çevirdiler".

(11) *Bir şāhib-vakt ér ayttı **yimeyin** yatsa andan köp ecr tapkıy (62a/5-6)*
"Güngörmüş bir kişi (şöyle) söyledi: Yemeden yatarsa ondan çok sevaplar bulacak(tır)."

(12) *Derāhim bolmasa borçka yime ét*

*Yürigil **çekmeyin** kaşşāb cevrin (85b/5-6)*

"Eğer paran yoksa borç alarak et yeme, kasabın cevrini çekmeden git!"

(13) *Anlar kelip maña müşāveret kıldılar **rāzı bolmayın** ayttım (87b/6-7)* "Onlar gelip bana danıştılar. (Ben de) razı olmadan (şöyle) söyledim."

(14) *Yigil ey sa‘ādetli muzāffer*

*Yıgıp kitti **yimeyin mālın** ol ħar (94a/7-8)*

"Ey muzaffer ve saadetli (kişi)! (Dünyada kazandıklarını) ye! O eşek, malını mülkünü yıgıdı ama yemeden gitti (öldü)."

(15) *Ol mürüvvetsiz kimeçi muña **rahım itmeyin** ayttı (100a/7)* "O insafsız gemici buna acımadan (şöyle) söyledi."

(16) *Ol bularğa mu‘tekid degül ve **rāzı bolmayın** pes maña anıñ küfrin işitmek ni kirek (107b/13)* "O, bunlara inanan (biri) değil, o halde (onun) rızası olmadan, onun küfrünü (günahlarını) işitmeye ne gerek (var)!"

(17) *Eger seb‘a rivāyet birle kıur‘ān*

*Oķusañ sen bir **yanılmayın** ay cān*

Kaçan köñlüñde kılsa ‘ışķ mesken

Elifden be ve teni bilmegeysen (114b/6-7)

"Ey can! Eğer yedi rivayet ile Kuran'ı bir kez bile yanılmadan okusan da, aşk gönlünde mesken edindiği zaman; elif'i, be'yi ve te'yi bile bilemezsin!"

(18) *Anı dāim aḡadur çün bilür sen*

Unutmayın *birür rızkıñ tün ü kün* (144b/3-4)

"Onu daima yâd et. Çünkü bilirsin ki, (Allah) hiç unutmadan gece gündüz rızkını verir."

2.6.3.2. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen *-mayın/-meyin* Biçimbirimleri/ Zaman ve Durum Açısından Belirteçleştirme

Tümcelerdeki öğelerin sıralanışına göre bakıldığında *-mayın/-meyin* ulaç biçimbiriminin tümcede çoklukla belirteç görevinde kullanıldığı görülür. Tümce anlambilim açısından bu durumun en önemli tarafı eylemleri ya da sözcük gruplarını, eyleme sorulacak "nasıl ya da ne zaman?" gibi soruların yanıtı olmasıdır.

GT'de zaman ve durum açısından belirteçleştirme işlevinde kullanılan bu ulaç, 16 kez kullanılmıştır.

(1) *Bir kiçe Mekke yazısında gāyet uykusuzluḡdan yörümege **tāḡatım ḡalmayın** tüşüp yattım* (55b/11-13). "Bir gece Mekke ovasında uykusuzluktan, yürümeye gücüm kalmadan düşüp yattım".

1 numaralı tümcenin yüklemi olan tüşüp yattım grubuna, nasıl? sorusu yöneltildiğinde *uykusuzluḡdan yörümege tāḡatım ḡalmayın* yanıtı alınacaktır. Bu örnekte görüldüğü üzere *-mayın/-meyin* ulaçları farklı söz öbekleriyle birlikte tümcenin öğeleri olabilirler.

(2) *Bu ḡalāyıkñın tilinden ḡurtulup bolmas ḡasudlar ta'nesi cevrine **tāḡat kitürmeyin** tarīḡat şeyhinin ḡıdmatınḡa kēlip sırrın ortaḡa kitürdi* (62b/6-8). "Bu milletin dilinden kurtulup, kıskanç ve hasutların dedikodularının acısına dayanamadan tarikat şeyhinin hizmetine gelip sırrını ortaya döktü".

2 numaralı örnekte ise, *-p* biçimbirimiyle paralel tümce oluşturan *-meyin* ulacı, tümcenin yüklemi olan *sırrın ortaḡa kitürdi* söz grubunu belirteç görevine itmiştir.

Tümcede kullanılan *-p* ulacı, tümce anlamının olumsuzlanması ve belirteçleşmesi noktasında *-mayın/-meyin* ulacına yardımcı olmuştur.

(3) *El-mağşūd ol tilençi melik buyruğına muḫī' bolmayın köp türli huccet kitürüp ayttı başımını cānımını birgeymen* (91b/13). "Maksat o ki, dilenci meliğin emrine boyun eğmeden, birçok delil getirip (şöyle) söyledi: Başımı canımı vereceğim".

(4) *Oğlu ayttı ay ata belīrenc çekmeyin genc hāşıl bolmas* (104a/13). "Oğlu (şöyle) söyledi: Ey baba dert çekmeden hazine bulunmaz".

(5) *Kent kavmi anıñ eziyyetini maşlahat körmeyin cāhından korkup beliyetin çeker idiler* (111a/2-4). "Şehir halkı onun eziyetini münasip görmeden, onun makamından korkup belasını çekerlerdi".

(6) *Könlün anıñ maḥabbetine bağlap cemāline karşı oturup uzun kiçeler uyumayın 'acāib ğarāib laṭifeler aytur idi* (133a/8-10). "Gönlünü onun muhabbetine bağlayıp, yüzüne karşı oturup uzun geceler uyumadan değişik latifeler söylediler".

(7) *Dāim kirişirler it bilen māçı teg*

Bolmayın alar biri birinden rāzī (134b/1-2).

"Onlar birbirlerinden razı olmadan, kedi ile köpek gibi devamlı dalaşırlar."

2.6.4. Anlam Açısından *-gaç/-geç* Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler

2.6.4.1. Tümce Anlamında Zaman Belirten *-gaç/-geç* Biçimbirimleri

Türkçenin ulaç biçimbirim geçmişine bakıldığında en az kullanılan ulaçlardan biri *-gaç/-geç* ekidir. *-gaç/-geç* ekine tarihî metinlerde az rastlanılmasını nedeni ise, aynı görevde kullanılan ve daha yaygın olan *-ken* ulaç biçimbirimidir.

-gaç/-geç biçimbirimi GT'de yalnızca iki kez kullanılmıştır. İlk kullanımda ortaç (participle) biçimbirimi ile birleşerek tümceye öge bazında zaman anlamı vermiştir. İki örnekte de *-tıpkı -ken* ulacında olduğu gibi *-i-* (< *ir-* < *er-*) eylemi ile kullanılmıştır.

Şeyḫ Sa'dī aytur bir niçe bay ḥocalar bilen kemide oturup kiter iğeç kemi soñında ir zevrāk ğarḫ boldı (44b/5-6). "Şey Sadi anlatıyor: Birçok zengin hoca ile gemide oturup giderken, bir yiğit suya daldı".

2.6.4.2. Tümce Anlamında Durum Belirten *-ğaç/-geç* Biçimbirimleri

-ğaç/-geç ulaç biçim biriminin ikinci kullanımında ise doğrudan ada eklenen bu ulaç, tümcede belli bir zaman diliminde durumu anlatır.

Ol sebebden kim bir vakt arıp idim bu meni tevege mindürdi dağı ol oğlan iğeç yağrınma ağır kamçılar indürdi (45a/13). "O sebeptendir ki, zamanın birinde yorulmuştum. Bu, beni deveye bindirdi ve o, çocuk iken sırtıma sert bir şekilde kamçılar indirdi".

2.6.5. Anlam Açısından *-a/-e* Ulaç Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler

2.6.5.1. İki Ayrı Eylemi Zaman Açısından Birleştiren *-a/-e* Ulaç Biçimbirimi

-p/; -pan/-pen ve *-mayın/-meyin* gibi *-a/-e* ulaç biçimbirimlerinin de temel olarak iki ayrı eylemi zaman bakımından birleştirdiği görülür.

Birinci örnekte *cevr it-* "eziyet etmek" ve *başla-* "başlamak"; ikinci örnekte *sığın-* "Sığınmak; dikkat etmek" ve *yüri-* "Yürümek"; Üçüncü örnekte *'itāb kıl-* "Azarlamak" ve *başla-* "Başlamak"; dördüncü örnekte ise *kül-* "Gülmek" ve *yügür-* "Koşmak" eylemleri *-a/-e* ulaç biçimbirimleriyle birbirlerine bağlanmışlardır.

(1) *Öz ra'ıyyeti mālına zulm ilin uzatıp cevr ite başladı* (16a/1-2). "Kendi tebaasına ve malına zulmedip (onlara) eziyet etmeye başladı".

(2) *Niçe köp yidürseñ saña bir kün ol*

Urur zaħm andan sığına yüri (14b/10).

"Ne kadar çok yedirirsen, o, bir gün sana zahmet getirir. (O yüzden) ondan sığınarak/çekinerek yürü!".

(3) *Ol maħbūb olturup 'itāb kıla başladı kim niçün sen meni körüp şem'ni söndürdün* (15b/ 8-9) "O sevgili oturup, niçin sen beni görüp mumunu söndürdün (diye) azarlamaya başladı."

(4) *Ol maña men aña tutup çekişip*

Yügürür artımızça halk küle (157b/5-6).

"Ben onunla o benimle çekişir/kavga eder gideriz, halk ise (bizi görüp) arkamızdan güle güle yürür".

2.6.5.2. *turur* Koşacının (Copula) Yardımıyla Eyleme Şimdiki Zaman Anlamı Veren -a/-e Ulaş Biçimbirimi

Türkçenin eski dönemlerinde şimdiki zaman aktarımı genellikle geniş zaman biçimbirimi olan -(U)r yapısı ile karşılanırdı. Kısacası *kelür men* biçimindeki bir tümce, zaman aktarımı ve kullanımına göre "gelirim" ya da "geliyorum" anlamlarını içerebilir. Bu durum Köktürk, Uygur ve Karahanlı yazı dilleri için geçerlidir. Ancak çalışmamıza kaynaklık eden GT'de, Klasik Kıpçakça ile yazılmış diğer metinlerde olduğu gibi- yeni bir yapı ortaya çıkmış ve -a/-e ulaş biçimbirimleri *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla birleşerek tümcede zaman aktarımı şimdiki zaman yönünde yeni işlev kazanmıştır. GT'de, bu bağlamda, dört örnek tespit edilmiştir.

(1) *Ekip zılm urlıķın ĥayr istegenler*

Cehennem otına özin yakadur (19b/12-13)

"Zulüm tohumunu ekip hayır isteyenler, cehennem ateşiyle kendisini yakıyor".

(2) *Ķutulmaĥa tilesen ĥavf ilinden*

Ra 'ıyyet ĥāline yahşı bakadur (20a/1-2)

"Korkunun elinden kurtulmak istersen, bu itaatkârlık, (senin) bu haline güzel bakıyor".

(3) *Ay yār-ı 'az.ĭz bir bir sā'at tevakkuf kılĥıl kim evde yahni bişe turur* (74a/9) "Ey aziz yar! Bir saat bekle, evde yahni pişiyor".

(4) *Bir yerde degül kilip kitedür könlün*

ĥalvetde anıĥ için şafa tapmas sen (72b/9-10)

"Gönlün tek bir yerde değil gelip gidiyor, onun için halvette sefa bulamazsın".

2.6.5.3. Ters Anlamlı Eylemlerle Yinelemeler Oluşturan -a/-e Ulaş Biçimbirimi

Ayttı bu meşelni işitkeniñ yoq mı kim otura tura kitmek yahşırağ andan kim terk yörüñ kalğaysen (137a/1-2) "Şöyle söyledi: Bu hikâyeyi duymadın mı? Çabuk çabuk gidip kalacağına otura dura gitmek/yavaş yavaş gitmek ondan daha iyidir".

Ol tülki hikâyetine oğşar kim kördiler yıqıla tura kiter idi (4-5) "O, gördüler ki, düşe kalka giden tilki hikâyesine benzer".

2.6.5.4. *turur* Koşacının (Copula) Yardımıyla Eyleme Süreklilik (Durative Aspect) Anlamı Veren -a/-e Ulaş Biçimbirimi

GT'de *-p* biçimbirimi ile *turur* koşacı (*copula*) birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini anlattığını görmüştük. Aynı tümce anlamı kimi zaman *-a/-e* ulaş biçimbirimleriyle de verilmiştir.

(1) *Qullarınıñ köp türlü hatāsın körüp kündeği vazıfe 'atāsın kesmeyin bire turur* (3a/6-7) "(Allah) kullarının çok türlü hatalarını görüp her gün yerine getirmesi gereken vazifelerini ve rızkını hiç kesmeden vermeye devam eder".

Birinci örnekte karşımıza çıkan *bire turur* yapısı, eylemin geçmişte verildiğini, şu an verilmeye devam ettiğini, gelecekte de verileceğini ifade eder. Görüldüğü üzere *-e turur* biçimbirimsel özellik olarak üç ayrı tümcede ortaya konacak anlamı, tek tümceye taşımış ve durumun etkileyciliğini pekiştirmiştir:

bire turur "veredurur" → Geçmişte *verilmiş*

→ Şu an *veriliyor*

→ Gelecekte de *verilecek*

(2) *Ayttı nê boldı saña kim bu hâlde kiterin ayttı teveni suhrağa tuta dururlar* (26a/6-7) "Sordu: ne oldu sana bu halde gidiyorsun? Cevap verdi: Deveyi çöle doğru gönderdiler".

tuta dururlar "gönderdiler" → Geçmişte gönderilmiş

→ Etkisi şu an devam ediyor

(3) *Ḳāzīnīḡ yastuḡı üstine kilip kördi kim şem‘ yanaturur* (130a/1-2) "Kadı'nın yastığı üzerine (uyurken) gelip gördi ki mum hala yanıyor".

yanaturur → Geçmişte yanmaya başlamış

→ Şu an yanmaya devam ediyor

(4) *Erdem bir çeşme durur kim dāim suvı taşıp kileturur* (139b/8-9) "Erdem bir çeşmedir, suyu daima taşıp gelir".

kileturur → Geçmişte gelmiş

→ Şu an geliyor

→ Gelecekte de gelecek

(5) *Niçe kim ol sa'ādetsiz işitmes*

Aḡa sen aytadur pend ü naşîḡat (143a/8-9)

"Nasıl ki o saadetsizler bunu işitmezler. Sen ona, öğüt ve nasihat ver".

aytadur → Şimdi öğüt ver

→ Gelecekte de öğüt ver

(6) *Anı dāim aḡadur çün bilürsen*

Unutmayın birür rızḡıḡ tün ü kün (144b/3-4)

"Onu daima an, çünkü şunu bilirsin ki, Allah, gece gündüz hiç unutmadan kullarının rızkını verir".

aḡadur → Şimdi an

→ Gelecekte de an

(7) *Kişige ḡılma şikāyet cihāndan ey dervîş*

Turup yörüp ḡıladur şükr-i ni‘met-i mevlā (159b/4-5)

"Başka kişilere dünyayı şikâyet etme ey derviş, durup yürüyüp mevlanın verdiği nimetlere şükret".

2.6.6. Anlam Açısından *-ıcağ/-içek* Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler

2.6.6.1. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen *-ıcağ/-içek* Biçimbirimleri/ Zaman Açısından Belirteçleştirme

Tümce anlambilimi açısından belirteçleştirme Türkçenin tümce yapısı göz önünde bulundurulduğunda önemli bir noktada yer alır. GT'de tümcede belirteç işlevinde kullanılan ulaş biçimbirimlerinden biri de *-ıcağ/-içek* ekleridir. *-ıcağ/-içek* ulaş biçimbirimleri eylemin ne zaman yapıldığını anlatırlar.

(1) *Gebr eger yüz yıl ot yağar bolsa*

İçine tüşişek küyer fi'l-ḥāl (24a/7-8)

"Bir ateşperest yüz yıl botunca ateş yaksa da, (bir gün) içine kendisi düşünce yanmaya başlar".

(2) *Kağan arslan bilen pençe tutuşkan ir degül 'ākil*

Anı bil 'ākil ir kağrı kilicek sözlemes bāṭıl (44a/11-12)

"Arslan ile pençe tutuşan/savaşan hükümdar, yiğit ve akıllı değildir, şunu bil ki sinirlenince batıl sözler söylememek gerek".

(3) *Tañ atıcağ te 'ālā emri birle*

Sökel ir sağ boldı sağ öldi (58b/4-5).

"Tan atınca Allahın emri ile hasta adam sağaldı, sağ olan adam ise öldü".

(4) *Hāşıl iter kanda erişse direm*

Memleketinden tüşişek bir melik (98b/8-9)

"Nerede paraya erişse toplamaya başlar, memleketinden düşünce/tahtan inince bir melik".

2.6.7. Anlam Açısından *-ğunça/-günçe* Biçimbirimleriyle Kurulan Tümceler

2.6.7.1. Tümcedeki Yüklemin Anlamını Zaman Açısından Belirleyen *-ğunça/-günçe* Biçimbirimleri/ Zaman Açısından Belirteçleştirme

-*ğunça/-ğünçe* biçimbirimleri ile oluşturulan ulaçlar genellikle yüklemi, belli bir zamana bağlayarak onun kendi anlattıkları eylemeden sonra gerçekleştiğini ya da gerçekleşebileceğini dile getirir.

(1) Yazuksuz **kan tökülğünçe** başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni‘met bērip āzād kıldı (34a/1). "Günahsız (olup) kan dökülünce başından ve gözünden öpüp kucaklayıp çok mal ve nimet verip azat etti".

(2) *Bilişler birle hoş ‘ārīfke zindān*

Ki yatlar birle bolğınça gülistān (68a/10-11)

"Dostlar ile zindan arif kişiye hoş gelir, yabancılar ile gülistan ise cehennem olur".

(3) *Tēk turğıl kim yoqsulluk otına küyüp küymek andan yaşırağ kim bir kişi katına barıp hācet tileginçe* (82b/7-9) "Metanetli ol, yoksulluk ateşinde yanmak, bir kişinin huzuruna gidip ondan hacet dilemekten daha iyidir".

(4) *Anıy şöhetin terk itkinçe dağı hukemā aytıp turur* (117a/10) "Onun sohbetini bırakınca da, hocalar şöyle söylemişler".

(5) *Köñülni mücāhedege koymak āsānrağ turur kim közni müşāhededen kiterginçe* (117a/10-12) "Gözünü görmekten mahrum edinceye kadar, gönlünü sıkıntıya sokmak daha kolaydır."

2.6.7.2. Tümcede -e kadar Anlamından Kullanılan -ğunça/-ğünçe Biçimbirimleri

-*ğunça/-ğünçe* biçimbirimleri ile oluşturulan ulaçlar, GT'de azımsanmayacak derecede tümceye -e kadar anlamı verir.

Kalıplaşmış bir ifade olarak *tañ atkınça* "tan atıncaya kadar" tümcesinin kullanıldığı da görülür.

(1) *Tañ atkınça közüm yummayın kelāmu'l-lāh ileyimde koyup okur idim* (53a/8-10) "Tan atıncaya kadar gözümü yummadan Allahın kelamını (Kur'an-ı Kerim'i) önüme koyup okurdum".

(2) *Tileseñ bilmege menden kelip sor*

Taň atkınça közümi yummayıp men (60b/5-6)

"Eğer bilmek istersen gel benden sor, tan atıncaya kadar gözümü yummadım".

(3) *Kiçe bir hasta üçün sađ irniň*

Taň atkınça közünden yaş keldi (58b/2-3)

"Sağ salim olan bir insandan, bir hasta için, bütün gece tan atıncaya kadar gözünden yaş geldi".

(4) *Ol tekellümden saňa hoşdur süküt*

Kim hařa sözde yiginçe infi 'äl (46b/4-5)

"Süküt etmek konuşmaktan daha hoştur sana, konuşurken hata yapıp pişman olunacaya kadar".

(5) *Semiz aruğ bolup tölenginçe*

Köp aruğlar tüşüp yatıp öldi (56a/11)

"Semiz/sağlıklı olan kişiler, zayıflayıp güçsüzleşinceye kadar, birçok zayıf kimse düşüp yatıp öldü".

(6) *Sen eygü bol yaman distün halāyık*

Yaman bolup saňa yahşı diginçe (62b/12-13)

"Halk sana kötü olup da iyi diyeceğine; sen iyi ol onlar sana kötü desin".

(7) *Tok bolup ölse yahşırak aç bolup tiri yürügünçe* (84b/11) "Aç olup yaşayana kadar, tok olup ölmek daha iyidir."

(8) *Mezillet bilen tiri yüriginçe illet bilen ölse yahşırak* (86a/5-6) "Rezillik ile yaşayana kadar, hastalık ile ölmek daha iyidir".

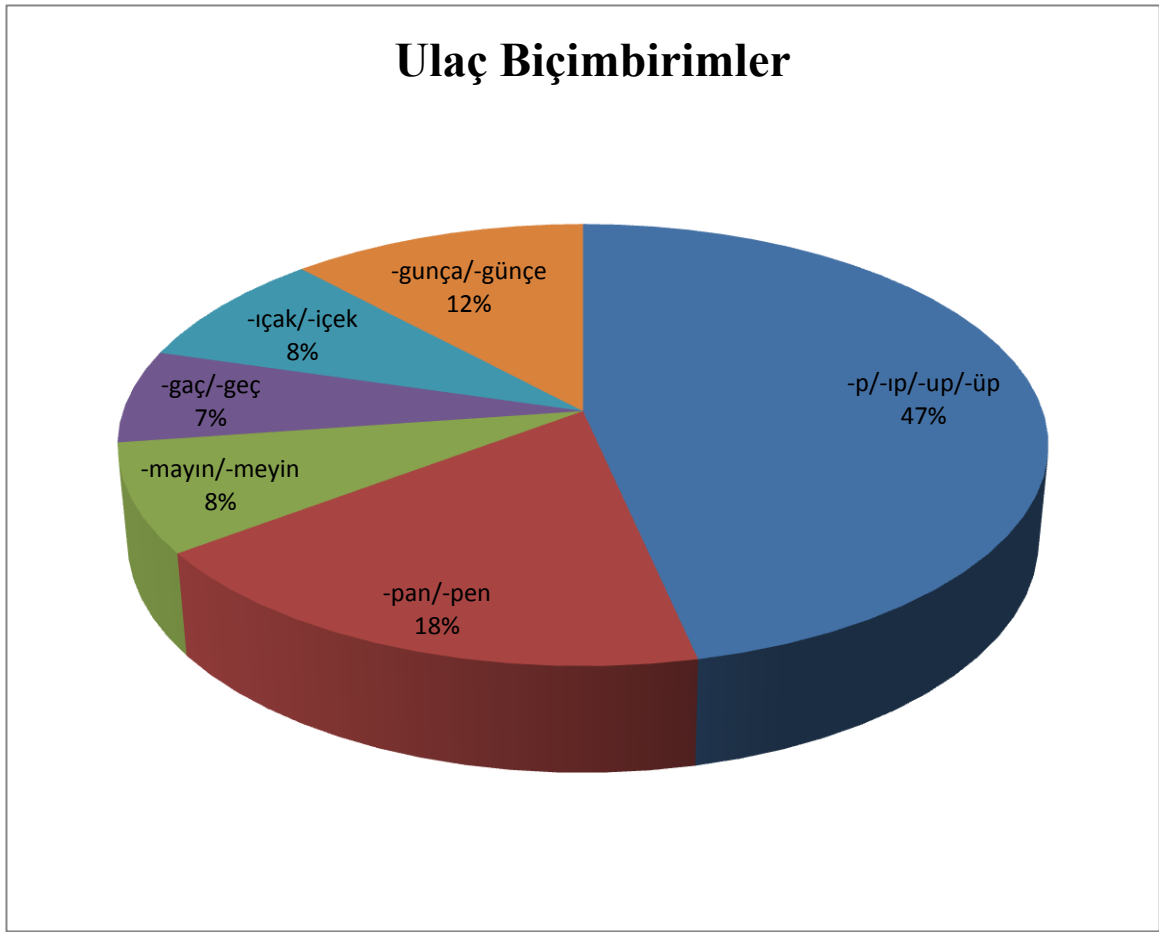
(9) *Turş yüzliniň eliňden yiginçe bal u ter-kaýmak*

Küleç yüzliniň elinden alıp hanžal yise hoşrak (86a/7-8)

"Ekşi suratlı/somurtkan birinin elinden bal ve kaymak yiyene kadar, güleç yüzünün elinden acı meyve yemek daha hoştur".

(10) *Tün ü kün besledi kuş teg kēyik bigin **yügürgünçe** anası tokuz ay on kün köterdi hayrı bolğay dip* (146a/1-2) "Gece gündüz besledi kuş gibi geyik gibi yürüyünceye kadar, anası, dokuz ay on gün taşıdı, hayrı dokunacak diye".

(11) *Yılan tapsa idi yahşı ol oğlanı **toğurgunça*** (146a/3). "O oğlanı doğuruncaya kadar, yılan doğursa daha iyiydi."

2.7.TÜMCEDE ANLAM KARŞITLIĞI (TERS ANLAMLILIK)

Dilbilimde anlam karşıtlıkları hem sözcük düzeyinde hem tümcede anlam düzeyinde üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ülkemizde birkaç araştırma dışında tümce düzeyinde anlam karşıtlığı özellikleri ele alınmamıştır. Dilbilim araştırmalarında, tümcedeki anlam karşıtlığı konusunda yapılan en önemli çalışmalar *John Lyons* (1977: 272) ve *Leech'e* (1981: 90-109) aittir.

Lyons ve Leech, anlambilim çerçevesinde Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık konularını tümce düzeyinde ele almışlardır. Lyons çalışmasında "*X dişidir*" tümcesinin "*X erkek değildir*" anlamını içerdiğine dikkat çeker (Lyons 1977: 272). Paralel örnekler Leech'de de görülür (1981: 90-109).

Hint-Avrupa dillerinde olumsuzluk genellikle Türkçedeki *değil* (eski metinlerde *yok* sözcüğünün de aynı fonksiyonda kullanıldığı görülür) karşılığı öğelerle dile getirilir:

Türkçe: *Haber doğru değil*

İngilizce: *The news is not true*

Almanca: *Die Nachricht ist nicht wahr*

Fransızca: *La nouvelle n'est pas vraie* gibi (Aksan 2009: 165).

2.7.1. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratan Biçimbirimler

2.7.1.1. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratan *degül/dögül* Biçimbirimleri

Türkçe Tersanlamlılık konusunda, çeşitli sözcelerin (*degül/yok*) yanı sıra çok kullanılan biçimbirimlerle (*-ma/-me*) de desteklenir. Kitab *Gülistân bi't-Türki* de Türkçede Anlam Karşıtlığı öğeleri tümce anlamını birinci dereceden etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Çalışmamızın bu bölümünde *-ma/-me* biçimbirimlerinden ziyade *degül* ve *yok* birimlerinin anlama etkisi ele alınacaktır.

2.7.1.1.1. Tam Anlam Karşıtlığı Yaratan *degül/dögül* Biçimbirimleri

(1) *Beytü'l-māl hazānesi miskānler loğması turur şeytānlar tu 'mesi degül* (21b/9-10) "Devlet hazinesi fakir ve yoksulların lokmasıdır; şeytanların yemeği değil".

(2) *Ol kim zāhid turur almas ol kim alur zāhid degül sultān bu sözni işitip külüp nedīmlerine ayttı (72a/7-8)* "O kim zahittir almaz; o ki zahittir alır. Sultan bu sözü işitip gülüp nedimlerine (şöyle) söyledi".

(3) *Ol fakīr durur eger kabā içinde bolsa dağı fakīr ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılğay (80b/1-2)*. "Eğer kıymetli elbiseler giyinse o kişi fakirdir, ancak kim heveslerine uyup gecesini gündüz ederse o fakir değildir".

(4) *Şecā'at bilen saḥāvetden kıysı yaqşırağ durur ayttı her kimde saḥāvet bar şecā'at ḥācet degül (81a/10-11)* "Yiğitlik ile cömertlikten hangisi daha iyidir? Cevap verdi: Cömert olan kişiye yiğitlik gerekmez".

(5) *Sultān Maḥmūdnuñ munça maṭlūb-ı cānı maḥbūb-ı cihān kulları bar niçün bular bilen meyli ve maḥabbeti ol kadar degül illā kim ayyāz bilen durur (112b/4-5)*. "Sultan Mahmud'un bunca canlarını verebilecek dünya güzeli kulları var neden bunlara meyli ve muhabbeti o kadar fazla değil de Ayyaz ile öyle?".

(6) *'Akrebniñ bala tapқан yeri ma'lūm degül eyle kim özge cānverlerniñ ma'lūm durur (145a/2-4)* "Akrebın çocuk doğurduğu yer belli değil, ama diğer canlıların malumdur".

(7) *Her kişiniñ kim şūreti körkli durur sīreti körkli degül taşına i'tibār yoқ arı kirek köñül (168a/1)*. "Sureti güzel olan herkesin ahlakı güzel deildir. Dış görünüşe etmemek ve temiz yürekli olmak gerekir".

(8) *Şekker kıymeti özünden degül anıñ ḥāşiyetinden durur (170a/10-11)*. "Şekerin kıymeti onun özünden değil, onun etkisindedir".

(9) *'İlm dīn beslemek üçün durur dünje yimek üçün degül (161a/3)*. "İlim, dini beslemek içindir, dünya nimetlerini yemek için değil".

GT'de anlam karşıtlığı yaratan *degül* biçimbiriminin farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Anlam karşıtlığı ile oluşturulan tümcelerde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılardan en önemlisi *degül* sözcüğünün *turur* biçimbirimiyle birlikte kullanıldığında tümcede kesin bir tersanlamlılık oluşmasıdır.

Yukarıdaki örneklerden yola çıkacak olursak; 1 numaralı örnekte *şeytānlar tu'mesi degül* "Şeytanların yemeği değil" tümcesini tersanlamlı bir yapıya büründüren *miskānler*

loğması turur "miskinler lokmasıdır" ifadesinde kesin anlamdır. Burada kesinlik, GT'deki tümcesel anlam karşıtlığının yapısal farklılıklar içinde bulduklarını gösterir. Aynı durum 2 numaralı metindeki *Ol kim zāhid turur X ol kim zāhid degül* tümcesinde; 3 numaralı metinde *Ol fakīr durur X fakīr ol degül* tümcesinde; *saḥāvetden ḳaysı yakşıraḳ durur X ṣecā'at ḥācet degül* tümcesinde ve 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı metinlerin yapısında da görülür.

(10) *Ol vezīriñ düşmeni bir vezīr bar idi ol ayttı bizim cinsimizge lāyık degül* (9a/8-9) "O vezirin düşmanı bir vezir vardı. O (şöyle) söyledi bizim cinsimize layık değil".

(11) *Meniñ buyruḳıma i'timādları ol ḳadar degül idi* (11-12) "Benim emirlerime itimatları çok fazla değildi".

(12) *Bir kez anı nevmīd ḳaytarmaḳ meliklerden lāyık degül* (22a/6) "Onu ümitsiz bir şekilde geri göndermek hükümdarlara layık değil (dir)."

(13) *Anıñ üçün kim ḥamlesi şerrinden ēymen dōgül men* (24a/5-6) "Onun için, onun hamlesinin şerrinden emin değilim."

(14) *Ḥaḳ te'ālā rızāsına cedd ü cehdi artuḳraḳ kerek andan kim nefsinin ḥazına bolḡay her kimde bu şıfat bolmasa henüz bālīḡ degül* (146a/12-13) "Hak Tealanın rızasını kazanabilmek ve nefsinin hazzına engel olabilmek için çok çabalamak gerekir. Her kimde bu durum hâsıl olmazsa, (o kişi) henüz yetişkin değildir."

(15) *Faḳīrlıḳ beyānı içinde bir kimerse tarīḳat yoluñ müdde'ilerinden faḳīrlar şüretinde idi ve līkin alarnıñ sīretinde degül* (150b/12-13) "Fakirlik beyanı içinde, bir kimse tarikat yolunu iddia edenlerden ve fakir görünenlerdendi; ancak (yine de tam olarak) onların durumunda değildi."

GT'de tersanamlılık, kimi durumlarda, gönderimsel öğelerin kullanımı ve sıralanışıyla tümceye yerleştirilmiştir. *degül* biçimbirimin geçmesi bazen tersanamlılık yaratma konusunda yeterli olmazken, bu eksiklik gönderimsel ve biçimsel öğelerin tümceye yerleştirilmesiyle kapatılır. Örneğin 10 numaralı örnekte; *lāyık degül* "layık değil" tümcesinde anlam karşıtlığı olduğunu anlayabilmemiz için *bizim* adılına dikkat etmemiz gerekir. Bizim adılının kullanımıyla beraber tümceden şöyle bir anlam çıkar: "Bizim cinsimize layık değil; ancak başkalarına layıktır/layık olabilir". Örneğin 11 numaralı örnekte *meniñ buyruḳıma i'timādları ol ḳadar degül idi* "Benim emirlerime itimatları çok fazla değildi" tümcesinden, *degül* biçimbirimi ve *meniñ* adılı sayesinde şu anlam da çıkar:

"Benim emirlerime itimatları çok fazla değildi; ancak başkalarının emirlerine itimatları vardı" gibi.

GT'de tümceye anlam karşıtlığı verilirken kimi durumlarda doğrudan nesne bildirilerek karşıtlık sağlanır. Bu tip tümceler *degül* biçimbirimlerinin tersanlamlılık özelliğini nesnelere üzerinde sağladığını gösterir. Örneğin 1 numaralı tümcede, *bu 'ākiller rāyı degül ol* "Bu akıllı insanların yapacağı bir iş değildir" anlamı diğer bir yönüyle bizi nesnede tersanlamlılık üzerinden "Akılsızların işi olabilir" anlamına götürür.

Aynı zamanda bu tümceler bağlı biçimbirimlerin (*kim, ança* gibi) yardımıyla nesnenin açıklamasını/tanımını da yaparlar. Örneğin 16, 17 ve 20 numaralı örnekte *'ākil*, 18 numaralı örnekte *uluğluk*, 19 numaralı *tehniyet yeri* kavramları anlam karşıtlığı yoluyla tanımlanır ve açıklanır.

(16) *Sultān 'ameliniñ iki taraftı bar biri ümīd-i māl biri havf-ı cān dağı bu 'ākiller rāyı degül ol* (25a/11-13). "Sultan amelinin iki tarafı vardır: Biri mal ümidi için, diğeri ise korkusundan. Ancak bu akıllı insanların yapacağı bir iş değildir".

(17) *Kağan arslan bilen pençe tutuşkan er degül 'ākil*

Anı bil 'ākil er kahrı kiliçek sözlemes bātıl (44a/11-12)

"Arslan ile pençe tutuşan/savaşan hükümdar, yiğit ve akıllı değildir, şunu bil ki sinirlenince batıl sözler söylememek gerek".

(18) *Uluğluk ol degül kim ulularnı*

Yaramas lafz birlen yād kılğay (49a/4-5)

"Ululuk, ulu kişileri gereksiz sözlerle yâd etmek değildir".

(19) *Ayttı ay yār ta 'ziyetim kılğıl kim tehniyet yeri degül* (66a/4) "(Şöyle) söyledi: Ey yar, başsağlığı dile, burası kutlama yeri değil".

(20) *Kılıçka yumruk urmak 'ākiller işi degül* (168a/11-12) "Kılıca yumruk atmak akıllı insanların yapacağı bir iş değildir".

2.7.1.2. Tümcede Anlam Karşıtlığı/Tersanlamlılık Yaratan *yoğ* Biçimbirimi

2.7.1.2.1. *yoğ X bar* Karşıtlığı İle Kurulan Tersanlamlı Tümceler

Tümcede tersanlamlılık oluşturulurken çoklukla yalnızca biçimbirimlerden biri kullanılır ve tümce anlamı kullanılan ifadenin tersi olarak düşünülebilir. Ancak GT'de tersanlamlılık yapıları tümcede vurgulanmak istendiğinde zıt ögeler aynı tümce içinde kullanılmıştır. Bu yönüyle GT tümcede anlam karşıtlığı konusunda oldukça özgün bir metindir.

(1) *Eyle kim irdem tevede **yoğ** dağı arslanda **bar*** (11b/1). "Öyle ki, devede erdem yok ama aslanda var".

*tevede **yoğ** X arslanda **bar***

(2) *Niçe kim fehmi **yoğ** miskîn eşekniñ*

*Kötürmek birle yükni kıymeti **bar*** (31b/11-12)

"Miskin eşeğin anlama kabiliyeti yok; ama yükü taşıma konusunda kıymeti var".

*fehmi **yoğ** X kıymeti **bar***

2.7.1.2.2. yoğ X çoğ Karşıtlığı İle Kurulan Tersanlamlı Tümceler

GT'de tümcelerde tersanlamlılık oluşturan yapılardan biri de *yoğ X çoğ* karşıtlığı ile kurulan metinlerdir. Bu tip kullanımların GT'de yaygınlık göstermesi, tümce anlamını vurgulamaya yönelik bir girişim olarak düşünülebilir. Metinlerde gördüğümüz, tersanlamlı yapılar verilmek istenen mesajın altını çizirken, okuyucu ya da dinleyici için de ilgi çekici ve akılda kalıcı unsurlar olarak görülür.

GT'de, tersanlamlı tümcelerde kullanılan *yoğ X çoğ* yapısı, 7 kez kullanılmıştır. 1, 3, 4 ve 7 numaralı parçalarda tersanlamlılık ögelerinin hem şiirin ölçü ve uyağını düzenlediği, hem de tümcede iletilmek istenen mesajın tam olarak verilmesi için kullanıldığı görülür.

2, 5 ve 6 numaralı örneklerde ise GT'de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde aynı yöntemin kullanıldığı görülür. Bu metinler ölçü ya da uyak kaygısı olmamasına karşın, tümcedeki ses dizgesinin estetik aktarımı da artırılmıştır. Akılda kalıcı olması istenen tümceler bu yolla okuyucuya iletilmiştir.

(1) *Ay devlet içinde **yoğ** teñi mālī **çoğ***

*Kayğun **yoğ** ise benim dağı kayğum **yoğ*** (20b/13-21a/1)

"Ey malı çok ama seni içinde mutluluğu olmayan (kişi), senin kaygın yoksa benim de kaygım yok".

(2) *Kifāyetim az dağı ‘ayālim **çok** dağı yoksulluk yüküne kuvvetim **yok*** (24b/8-9)
"Kazancım az ama ailemde insan çok ve yoksulluk yükünü kaldırmaya artık gücüm yok".

(3) *Kaçan fehm itmese sözni işitken*

*Söz aytқан erniñ anda yazuķı **yok***

İrādetniñ kulağın sözge tutқан

*Kişi bu ma ‘rifetden hazz alır **çok*** (55b/7-10)

"Sözü işiten kişi anlamasa, sözü söyleyen kişinin günahı yoktur; isteklerinin sözünü kulağına alan kişi, bu marifetten çok haz alır".

(4) *Sen tana ‘‘um içinde kaygıñ **yok***

*Çün tapuğçı katıñda özdeñ **çok*** (77b/1)

"Sen bolluk içindesin herhangi bir kaygın yok, sana hizmet edecek seçkin cariyeler senin huzurunda çok".

(5) *Bu ni ‘met şükrini kılsam kirek **çok***

*Kişi köñlüñ yıkarğa ‘ādetim **yok*** (82a/11-12)

"Bu nimetlerin çokça şükrünü kılmak gerek, insan gönlünü yıkmak gibi bir âdetim yok".

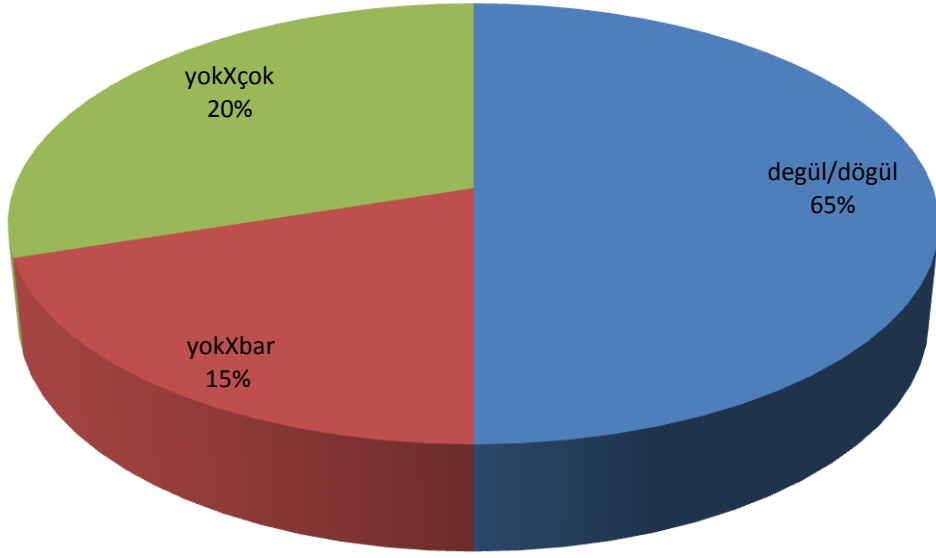
(6) *Hātem-i Tāyī kerem bilen mezkūr idi mālī ve ni ‘meti **çok** harc itmege **imkānu yok*** (93a/7-8) "Hatem-i Tayi sürekli Allah adı ile zikir halindeydi ve nimetlerini harcamaya çok imkânı (vakti) yoktu".

(7) *Ganīdür ol ki kanā ‘at içinde **şabri çok***

*Cihānda şabr u kanā ‘at biğın **ma ‘išet yok*** (166b/4-5)

"Allahın kanaat içinde sabrı çok fazladır, cihanda sabır ve kanaat gibi kazanç yok".

ANLAM KARŞITLIĞI/TERSANLAMLIK

2.8. *turur/durur/-tur/-dur* BİÇİMBİRİMİNİN (COPULA) TÛMCE ANLAMINA ETKİSİ

2.8.1. Bağlı Biçimbirimlerle Süreklilik/Devamlılık Anlamında Kullanılan *-p* Biçimbirimi

GT'de *-p* biçimbirimi *turur* koşacı (*copula*) ile birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini gösterir. Bu tip kullanımlara GT'de oldukça sık rastlanır. Genel olarak Türkçenin tümce yapısında kurallı bileşik eylem çekimleriyle aktarılan *süreklilik* (*durative aspect*) anlamı, farklı bir yapıda karşımıza çıkar.

turur koşacıyla *-p* biçimbiriminin birleşmesiyle oluşan süreklilik yapısı, GT'de 35 kez kullanılmıştır.

(1) *Ḥadīse kilip turur* (4a/11). "Hadiste (şöyle) söylenilmektedir."

(2) *Ḥadīse kilipturur kim kıyāmet kününde ulla hasret ol bolğay* (148a/9-10) "Hadiste (şöyle) söylenilmektedir: Kıyamet gününde çok büyük hasret olacak".

(3) *Meşelde kilipturur* (8b/10) "Meselde (şöyle) söylenilmektedir."

1, 2 ve 3 numaralı örnekler, diğer tümcelerden farklı olarak kalıp ifadeler olarak karşımıza çıkar. Öngönderim başlığı altında incelediğimiz bu tip tümceler, kendisinden sonra gelecek bir hadis, hikâye ya da atasözüne işaret ederler.

(4) *‘Ömriniḡ bustānı yaşarıp ḡüsni ḡülü yaḡıla açılıp turur idi* (13a/1) "Ömrünün bahçesi yeşerip güzelliğinin gülü daha yeni açılmaktaydı".

(5) *Niçük kim aytıp tururlar dostlar zindān içinde kirek bolur* (26b/10-11). "Nasıl ki şöyle söylenegelir: Dostlar zindan içinde lazım olur".

(6) *Bu ni‘metni sa‘y itip māşlahat üçün koyup tururlar bu hareketni az kılğıl kim ileyiḡde köp vaḡı‘alar bar* (30b/1-3) "Bu nimeti, gayret edip yapılması gerektiği için bırakmaktadırlar. Bu hareketi az hale getir, daha önünde meydana gelecek çok hadiseler var".

(7) *Ammā men bu ev ni‘meti bilen beslenip turur men* (34b/3; 36a/12) "Ama ben bu evin nimeti ile beslenmekteyim".

(8) *Sultān yigrip bir ara zengī ferrāka birdi kim stūn dudağı burnu ucına yetip dağı astın dudağı yaasına **inip turur** idi (47b/5-8) "Sultan hiddetlenip (bu cariyeyi) bir kara zenci hizmetkāra verdi, bu zencinin st dudağı burnunun ucuna kadar yetiip, alt dudağının kenarına kadar inmekteydi".*

(9) *arane munda yazuı yo turur ullar sultān in'āmına ihsānına **grenip tururlar** (48a/6-7) "Avamın bunda gnahı yoktr, kullar sultanın ltfunu ve ihsanını grenmekte".*

(10) *Ol hālden gmān iltmeyin bu cemā'at yoldalıa **abl ılıp tururlar** (51a/9) "O halden phe etmeden bu cemaat kardeliğini kabul etmilerdir".*

GT'de *-p* biimbirimi *durur* koacı (*copula*) ile birletiğinde eylemin gemite balayıp hala sregeldiğini gsterir. Bu kullanım daha ok imdiki zaman ya da geni zamanda sreklilik bildirir. GT'de *-p* biimbirimi *durur* koacı 3 kez birlikte kullanılmıtır.

(11) *Yana anı sansız sağısız rahmetini yağmuru barağa yitip dağı tkenmes ni'metini hanı bara yirge **yitiip durur** (3a/4-6). "Yine onun sayısız rahmetinin yağmuru herkese yetip, tkenmez nimetinin sofrası her yere yetimektedir".*

(12) *Bir oğrı ālihler retin kiyip bu fairler **ohbetine kirip durur** (51a/7). "Bir hırsız gizlice salih kullar suretine brnp bu fakirlerin sohbetine girer".*

(13) *Yigit ma'desi oti baına ııp takatını 'inānı elinden ve tilinden **kitip durur** (102b/1-2). "Yiğidin midesinin atei baına vurup, gcnn dizginleri elinden ve dilinden gitmektedir".*

GT'de *-ptUr* yapısı koacı 8 rnekte birlikte kullanılmıtır. Tmceye verdikleri anlam ve kullanıldıkları grev bakımından *-p turur* ve *-p durur* yapısıyla farklılık gstermezler.

(14) *Bu 'āıklarını ma'u **ltrptr***

llerden kilr mi hergiz āvāz (5b/2-3)

"Bu āıkları hep mauklar ldrr; llerden hi ses gelir mi!".

(15) ***Kiliptr** ho ana cevri itmek ilge*

İlinde bir niçe kün bar cāhı (31b/4-5)

"Elinde makam mevki olduğundan beri başkasına eziyet etmek ona hoş geliyor".

(16) *Cihān bünyādını böyle salıptur*

Bu işke ‘ākıl er hayrān kalıptur (47a/13)

"Cihanın temeli böyle atılmıştır, bu işe akıl sahibi insanlar hayretler içinde kalırlar".

(17) *Müdde‘iler seniñ üstünje dağ tutupturlar belki hağ aytıpturlar hālī kim fitneniñ otı közlenip turur tedbīr suvı birlen söndürmek kirek* (129a/11-13). "İddia edenler senin üstüne suç atarlar, belki de doğru söylüyorlar, şu an fitnenin ateşi közlenmiştir, tedbir suyu ile söndürmek lazım".

(18) *Özüñden eygü birlen olturuptur*

Yaman er birle kılma ‘ömr zāyi‘ (134a/2-3)

"O, kendinden iyi biri ile yaşayagelmiştir, kötü insanlarla ömrünü zayi etme".

(19) *Biçin vaqtı kilip buğday yetiptür*

Közünj aç uykudan kim tañ atıptur (136a/6-7)

"Ekin vakti gelmiş, bugday yetişmiştir, gözünü aç uykudan tan atmış sabah olmaktadır".

(20) *Kesildi yük kötürgen küç belinjen*

Kitiptür nāzük erdemler elinjen (136a/12-13)

"Yükleri kaldırdığı belinden gücü kesildi, nazik erdemler elinden kaçıp gitmekte".

(21) *Ay niçelerni körüptür bu cihān*

Ay niçelerden dağı artıp kalur (176b/3-4)

"Bu dünya nice insanlar görmüştür hala danice insanlardan hala artıp kalanları görür".

GT'de *-p* biçimbirimi ile *turur* koçacı (*copula*) birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini anlattığını görmüştük. Aynı tümce anlamı kimi zaman *-a/-e* ulaç biçimbirimleriyle de verilmiştir.

(1) *Ḳullarınıñ köp türlü hatāsın körüp kündegi vazīfe 'atāsın kesmeyin bire turur* (3a/6-7) "(Allah) kullarının çok türlü hatalarını görüp her gün yerine getirmesi gereken vazifelerini ve rızkını hiç kesmeden vermeye devam eder".

Birinci örnekte karşımıza çıkan *bire turur* yapısı, eylemin geçmişte verildiğini, şu an verilmeye devam ettiğini, gelecekte de verileceğini ifade eder. Görüldüğü üzere *-e turur* biçimbirimsel özellik olarak üç ayrı tümcede ortaya konacak anlamı, tek tümceye taşımış ve durumun etkileyiciliğini pekiştirmiştir:

bire turur "veredurur" → Geçmişte *verilmiş*

→ Şu an *veriliyor*

→ Gelecekte de *verilecek*

(2) *Ayttı né boldı saña kim bu hālde kiterin ayttı teveni suhrağa tuta dururlar* (26a/6-7) "Sordu: ne oldu sana bu halde gidiyorsun? Cevap verdi: deveyi çöle doğru gönderdiler".

tuta dururlar "gönderdiler" → Geçmişte gönderilmiş

→ Etkisi şu an devam ediyor

(3) *Ḳāzīnīñ yastuķı üstine kēlip kördi kim şem‘ yanaturur* (130a/1-2). "Kadı'nın yastığı üzerine (kadı uyurken) gelip gördü ki mum hala yanıyor".

yanaturur → Geçmişte yanmaya başlamış

→ Şu an yanmaya devam ediyor

(4) *Erdem bir çeşme durur kim dāim suvı taşıp kēleturur* (139b/8-9) "Erdem bir çeşmedir, suyu daima taşıp gelir".

kēleturur → Geçmişte *gelmiş*

→ Şu an *geliyor*

→ Gelecekte de *gelecek*

(5) *Niçe kim ol sa 'ādetsiz işitmes*

Aña sen aytadur pend ü naşîhat (143a/8-9)

"Nasıl ki o saadetsizler bunu işitmezler. Sen ona, öğüt ve nasihat ver".

aytadur → Şimdi öğüt ver

→ Gelecekte de öğüt ver

(6) *Anı dāim aḡadur çün bilürsen*

Unutmayın birür rızķıḡ tün ü kün (144b/3-4).

"Onu daima an, Çünkü şunu bilirsin ki, Allah, gece gündüz hiç unutmadan kullarının rızķını verir".

aḡadur → Şimdi an

→ Gelecekte de an

(7) *Kişige kılma şikāyet cihāndan ey dervîş*

Turup yürüp kıladur şükr-i ni'met-i mevlā (159b/4-5).

"Başka kişilere dünyayı şikāyet etme ey derviş, durup yürüyüp mevlanın verdiği nimetlere şükret".

2.8.2. Soru Adılları ve Biçimbirimleriyle Soru Anlamını Pekiştirme İşlevinde Kullanımı

Türkçenin tümce kuruluşu ve anlamlandırılmasında önemli unsurlardan biri de soru adıllarıdır. Türkçenin her döneminde soru adıllarının tümcelerde önemli görevler üstlendikleri rahatlıkla söylenebilir. GT'de de bu konuda ilgi çekici malzeme bulunmaktadır.

GT'de Türkçenin temel soru yapıları korunduğu gibi bağlı biçimbirimlerin kullanılmasıyla tümce anlamı yönlendirilmiştir. *turur/durur/-tur/-dur* biçimbirimleriyle kullanılan soru adılları, tümceye soru anlamı katarken, sorulan sorunun pekiştirilmesi ya

da anlama yoğunlaşılması görevinde de kullanılır. Bahsettiğimiz pekiştirmeli soru tümceleri GT'de 81 kez kullanılmıştır.

(1) *Cihānda **kimdür** ol şartınça haqqın şükr kılğan bu sansız ni‘metine* (3a/3) "Cihanda, Allahın bu sonsuz nimetlerine hakkıyla şükür kılabilen kimdir?"

(2) *Ra‘iyyetnin cem‘ bolmağına sebebi **nè turur?*** (16b/7-8). "Halkın toplanmasına sebep nedir?"

(3) *Bir ‘ālim irge sordı kim ‘ibādetlerde fāzilreki **ķaysı turur?*** (20b/1) "Bir âlim kişiye sordu: İbadetlerden en üstünü hangisidir?"

(4) *Bağrı miħnet otına kebāb bolmuş aytım bu **nè ħālet turur?*** (27b/6-7) "Ciğeri eziyet ateşiyile yanmış sordum: Bu ne haldir?"

(5) *Ayttı sen kim sen bu **ni taş turur?*** (32b/1) "Sordu sen kimsin, bu ne taşıdır?"

(6) *Yaramas söz sözlegey anıñ cezāsı **nè turur?*** (44a/1). "Kötü söz söyleyenin cezası nedir?"

(7) *Bu kün maña bir müşkil vāķı‘ boldı aytı **nè durur?*** (54a/9-10). "Bu gün başıma bir müşkil geldi. Sordu: Nedir?"

(8) *Munda ħikmet **nè turur?*** (54a/13) "Bundaki hikmet nedir?"

(9) *Bu **nè ħālet turur?*** (68a/3) "Bu ne haldir?"

(10) *Taşavvufnıñ ħaķıķatı **nè turur?*** (72b/4-5) "Tasavvufun hakikati nedir?"

(11) *Sordular vakf etmegi ħelāl **mı turur?*** (73a/1) "(Şöyle) sordular: Vakfın ekmeği helal midir?"

(12) *Ol seferniñ **nè yerge turur?*** (92b/4) "O seferin ne tarafadır?"

(13) *Munda ħikmet **nè turur?*** (106b/1) "Bundaki hikmet nedir?"

(14) *Munda maşlahat **nè turur?*** (107a/10) "Bunda münasip olan nedir?"

(15) *Seniñ vazıfıñ **nè turur?*** (112a/10) "Senin vazifen nedir?"

(16) *Atıñ kim şıfatıñ nê turur?* (114b/3) "Adın ne, sıfatın nedir?"

(17) *Ayttum sebeb nê turur?* (145b/8-9) "(Şöyle) sordum: Sebebi nedir?"

(18) *Munuñ meşeli oşol eşekke oñşar*

Bilmes ki yüki otun midur yā defter (161a/1-2)

"Bunun hikâyesi, yükünün odun mu, yoksa defter mi olduğunu bilmeden taşıyan eşeğe benzer."

Türk dilinin tarihi dönemlerinin başlangıcından itibaren en çok kullanılan soru adlı *nê* birimi olmuştur. Bu noktada GT'de en çok tercih edilen yapının *nê turur/durur* "nedir?" olduğu görülür. Bu kullanımın temel bir unsur olarak tümcelerde sıkça kullanıldığını görürüz. GT'deki metin yapısına baktığımızdan soru tümcelerinde anlam pekiştirmesinin *nê turur/durur* "nedir?" gruplarıyla gerçekleştirildiği görülür. Bu basit ve yalın kullanım, metin yazarının vermek istediği mesaj ya da metin örgüsünün anlaşılabilir kılınmasında ana parçalardan biri olarak dikkat çeker. Çoklukla diyalog ya da monolog söylemlerinde tümcelere bu yapı yerleştirilmiştir. Böylece hem metnin örgüsü kurgulanmış hem de tümcede anlamlararası geçiş sağlanmış ve farklı konularda bütünlük sağlanmıştır.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında *nê* adının yanında başka adılların da kullanıldığı görülür. Birer örnekte *kim* ve *ķaysı* adlı tercih edilirken, iki örnekte *mU* biçimbiriminin *-dUr* koşacıyla birlikte kullanıldığı görülür. Tıpkı *nê* adılında olduğu gibi, bu adılların da *turur/durur/-dur* koşaçlarıyla kullanımı, soru tümcelerinde kesinlik ve pekiştirme işlevini yerine getirmiştir.

2.8.3. Ada Eklenerек Anlamı Kesinleştirme İşlevinde Kullanımı

Türkçede temel bildirme eki olarak kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* biçimbirimleri adlara eklenerek anlamın kesinleşmesini sağlar. Bu temel özellik, Türkçenin bütün dönemlerinde olduğu için GT'de de sıklıkla kullanılmıştır. GT'de adlara eklenerek bildirme işlevinde kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* koşacı 77 kez görülmüştür.

turur/durur/-tur/-dur koşacının pekiştireç olarak kullanımı çeşitli başlıklar altında incelenebilir:

2.8.3.1. Tümcede Karşılaştırma Anlamını Pekiştiren *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

(1) *Munuñ yalğan sözi seniñ toğrı sözüñden yahşırağ turur* (9a/13) "Bunun yalan sözü senin doğru sözünden daha iyidir".

(2) *Ay ata uzun boylı ahmağdan kısqıa boylı ‘ākil yahşırağ durur* (10b/1-2) "Ey baba, uzun boylu ahmaktan kısa boylu akıllı kişi daha iyidir".

(3) *Bu kulnuñ miđdārından artuğırağ turur* (36a/9) "Bu kulun değerinden daha fazladır".

(4) *Ķattı yadan çıđđan ok otursa yahşırağ turur* (134a/10-11) "İyi bir yaydan çıkan ok oturursa (hedefi bulursa) daha iyidir."

(5) *Özgeniñ oğlanlarından cevriñ meniñ oğlum üze artuğırağ turur* (140a/11-12) "Benim çocuğum üzerindeki eziyet, başkalarının çocuklarının üzerindeki eziyetten daha fazladır."

(6) *Bularnuñ ‘ibādeti yağınırağ turur* (152b/2) "Bunların ibadeti daha yakındır."

(7) *Niçe kim belā muğadder ise anıñ şerrinden saklanmağ vācib turur* (99a/9-10) "Eğer bela mukadder ise onun şerrinden saklanmak vaciptir."

(8) *Yılan zağmından ol düşmen beterdür* (103a/6) "O düşman, yılan sokmasından daha beterdir."

(9) *Çün andan özge fānīdür bilür sen* (80a/3) "Ondan başkası fanidir, bilirsin."

(10) *Bu hayr haberi maña degül meniñ düşmenlerime durur* (19a/2-3) "Bu haber benim için değil düşmanlarım için hayırlıdır".

1, 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı metinlerde, karşılaştırma ilgisine dayanarak tümcenin mukayese yoluyla kurulduğu görülür. Bu tip tümcelerde, *-rağ/-rek* karşılaştırma biçimbiriminin *turur* koçacının anlam yönünden etkilediği görülür. Bununla beraber 7, 8 ve 9 numaraları tümcelerde karşılaştırma anlamı verilirken *-rağ/-rek* biçimbiriminin yerine ad durum biçimbirimlerinden *-dAn* yapısının kullanıldığı görülür. Son olarak 10 numaralı tümcede karşılaştırma anlamında *degül* "değil" biriminin rol oynadığı görülmektedir.

2.8.3.2. Tümcede Zıt Anlamalı Sözleri Birleştiren *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

(1) *Anıñ söziniñ bināsı maşlaḥat üze turur dağı seniñ sözünñ bināsı ğaybet üze turur* (9b/1-3) "Onun sözünün temeli iyilik üzerine kurulmuştur ancak senin sözünün temeli gıybet üzerine kurulmuştur".

(2) *Güldür bu Serāyi Seyf lkin*

Düşmen közüne tiken körünür (107a/4)

"Bu Seyf-i Serayi güldür, ancak düşmanın gözüne diken görünür."

(3) *Qur'ān til uçında dağı altın cān içinde turur* (137b/6) "Kuran-ı Kerim dil ucunda, ancak altın can içindedir."

(4) *Ol kimerse şüretde bay dağı ma'nide fakır durur* (155b/3-4) "O kişi, görünüşte zengin fakat manada (özünde) fakirdir."

2.8.3.3. Tümcede Özlü Sözler, Deyişler ve Atasözleriyle Kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

GT'de özlü sözlerde *turur/durur* vs. biçimbiriminin anlamı daha etkili hale getirmek ve yargıyı kesinleştirmek amacıyla kullanıldığı görülür. Bu tümcelerde verilmek istenen mesajın vurgulandığı örnekler olarak dikkat çeker.

(1) *Terbiyet ğayr ehline kılmak*

Künbed üstünde koz koymaktır

"Ahlaktan ve terbiyeden uzak bir kişiye terbiye vermeye çalışmak, kümbet üstüne ceviz koymak gibidir."

(2) *Öltür anı kim ol yürüp dāim*

Şan 'atı kim yoluksa soymaktır (13a/7-8)

"Onu öldür, o, kimle karşılaşırsa sanatı gereği onu soyacaktır".

(3) *Tutup miskīn kişiniñ pençesini*

Ayrımak küç bilen 'ayn-ı ḥatādur (19b/10-11)

"Garibanın pençesini zorla tutup ayırmak, hatanın ta kendisidir".

(4) *Cümle hayvânât a'lâsı arslan dağı ednâsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanların âlâsı arslan, adisi ise eşektir."

(5) *Ol dağıqânı bu kün için kizlep idim 'âkıller meşeli turur* (39b/8) "O dakikaları, bugün için saklamıştım, akıllı kişilerin meselidir."

(6) *Cân emânetdür anı birmek kirek* (56b/7) "Can emanettir. Onu vermek gerek."

(7) *Elinde akça bolmasa küç birle kırnın toydurmaq müşkil iş durur* (7-8) "Elinde para olmazsa, zorbalıkla karnını doyurmak müşkil bir iştir."

(8) *Köjülni bağlama bir yerge zinhâr*

Yana müşkildür andan almağ iy yâr (124b/6-7)

"Ey yar! Kesinlikle gönlünü bir yere bağlama. Çünkü ondan vazgeçmek çok zordur."

(9) *Tut yimişden uzun elin kışka*

Ol ki kışka durur yite bilmes (130b/7-8)

"Uzun elini meyvelerden kısa tut. Çünkü ulaşamayan (el) kısadır."

(10) *Câhil er til uzatıp sözge kilse 'aceb degül hakîm üzre gâlib bolsa anıñ için kim aşlı yaman taş turur* (168b/10-13) "Cahil bir kişi, konuşmaya başlasa ve bilgili bir kişiye karşı üstün gelse bu şaşılacak bi şey değildir. Çünkü o kişinin aslı kötü bir taştır."

(11) *halknıñ kêlmeđi salţanat körki durur* (16b/2-3) "Halkın gelmesi saltanatın güzelliğindedir".

(12) *Sulţân selâmeti için ra'ıyyetden biriniñ kanın tökse revâ durur* (33a/11-12) "Sultanın selameti için halktan birinin kanı dökülse revadır."

2.8.3.4. Dinî Konularda Hüküm Vermek Amacıyla Kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

(1) *Ol eşikniñ kuludur bay ve yoğsul* (19b/3) "Zengin ve fakir, o kapının (Allahın) kuludur".

(2) *Könilik haq rızasıdur köni bol* (25b/9) "Dürüstlük Hak rızasıdır, dürüst ol."

(3) *Bahşışli teyriniñ luţfları bar durur* (27b/2-3) "Cömert Tanrı'nın bazı lütufları vardır."

(4) *Ay oğul bu ādem oğlınıñ hātırı eyle kim rızqqa müte'allıq turur eger rızq bergege bolsa melāike maqāmından kēçkey idi* (144a/11-12) "Ey oğlum! Bu insanoğlunun hatırı rızka bağılıdır. Eğer rızk verene olsaydı meleklerin makamını geçecekti."

(5) *Ni'met iyesi Haq Te'ālānıñ 'ināyet nazarı bilen manzūr dağı helāl bile harāmdan mahfūz durur* (153b/9) "Nimet sahibine, Hak Tealanın iyilik nazarı ile bakılmış ve helal ile haramdan korunmuştur."

2.8.3.5. Öznel İfadelerde Anlamı Pekiştirmek İçin Kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

GT'de tümce özelliklerinden biri de çok sayıda öznel ifadenin metin içerisine yerleştirilmiş olmasıdır. Öznel ifadelerin tümce anlambilimi bağlamında ele alınabilecek noktası ise *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla beraber kullanılan tümcelerin metne kattığı 'duygu değeri'nde saklıdır. Duygu değeri, özellikle tümcedeki anlamın ya da başka bir deyişle yazarın düşüncelerinin pekiştirildiği ifadelerin özetidir. Eserde bu şekilde kullanılan 11 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerin genel olarak insanlar hakkında varılan yargıların ifadesi için kullanıldığı ve tümce anlamının pekiştirildiği görülür.

(1) *Buyruğun başım üze ay Şehriyār h ũceniñdür hüküm* (34b/1-2) "Ey Şehriyar! Buyruğun başım üstünedir, hüküm hocanıdır."

(2) *Ol rāst bolmasa ni 'ukūbet kılsañız maña cezā durur* (34a/1) "(Eğer) o doğru değilse, sonunda bana ne ceza verirsiniz yeridir."

(3) *Qaysı faqīr-i kāni' takvā bilen tirilse*

Tapsa 'aceb degüldür hazretde ol köni yol (41a/8)

"Herhangi bir kanaat sahibi fakir takva ile dirilse, o kişinin (Allahın) huzurunda doğru yolu bulmasına şaşmamak gerekir."

(4) *Anıñ sohbeti cehennemdür* (68b/7) "Onun sohbeti cehennemdir."

(5) *Ay oğlum seferniñ bu ʔarıka fāideleri köp velikin biş türlü ʔāifege müsellem turur* (97a/12) "Ey oğlum sefere ʔıkmanın ʔok faydaları vardır; ancak beş türlü tayifeye teslim edilmiştir."

(6) *Anıñ üçün kim körklü yüz cihān cānı ferāh kānı turur* (98a/4-5) " Onun için güzel yüzü, cihanın canı ve ferhalık madenidir."

(7) *Menim ʔilmim ʔurʔān ve hadiṣ ve meṣāyih kelā mı turur* (107b/12) "Benim ilmim, Kur'an, hadis ve şeyhlerin kelamı üzerinedir."

(8) *Bu ne mekkār harāmzāde ʔāife durur* (110a/8) "Bu ne sahtekār ve haramzade bir tayfadır!"

(9) *Seniñ ʔatıñdan selāmet kitmek ʔayn-ı ğanīmet durur* (110b/1) "Senin huzurundan sağ salim ayrılmak, ganimetin kendisidir."

(10) *Ol ʔazī ayttı ʔamer yüzlıler anda köpturur*

Kim alarnıñ şūretin körse ferıştler azar (123b/11-12)

"O aziz (kişi) (şöyle) söyledi: Ay yüzlü (güzel)ler orada ʔoktur. Onların suretin melekler görse, onlar (bile) yoldan ʔıkarlar."

(11) *Ay özge du ʔāsından cevriñ maña köp yahşı*

Köñlüimde muṣavverdür cānım bu yüzüñ naḳşı (134b/10)

"Başkasının duasından senin cevrin bana daha iyi gelir. Bu yüzünün güzelliği gönlümde ve canımda resmedilmiştir."

2.8.4. Bağlı Biçimbirimlerle Geçmiş Zaman Aktarımında Kullanılan turur/durur/-tur/-dur Koşacı

1.3.'te *turur/durur/-tur/-dur* koşacının eylemlere süreklilik anlamı katarak tümce anlamına yön verdiğini aktarmıştık. Bu biçimbirimin Türkçede ne kadar fonksiyonel ve anlamsal açıdan değişken olduğunu gösteren önemli kullanımlardan biri de bağlandığı eylemleri bilinen ya da bilinmeyen geçmiş zamanlı aktarımlar sağlamasıdır. GT'deki *turur/durur/-tur/-dur* koşaçlı tümceler, saydığımız nedenlerden dolayı özellikle tümce anlambilim açısından önem arz etmektedir.

turur koşacı ile kullanılarak tümceye geçmiş zaman anlamı katan *-p* biçimbirimine, GT'de 63 örnekte rastlanılmıştır.

(1) *‘Acāib hikāyāt ve ġarāib naşāyih ve envā‘-i leṭāif bilen müretteb ve müzeyyen bolupturur* (6a/10-11). "Farklı hikâyeler, değişik nasihatler ve türlü güzellikler ile tertip edilmiş ve süslenmiştir".

(2) *Sultān ol oġlanġa sordı kim bu cemā‘at saġa nē cihetden ḡaşm bolup tururlar* (15b/6-7) "Sultan o çocuġa sordu: Bu millet sana neden düşman olmuştur?".

(3) *Alar kim ‘āfiyet künçin tutup ‘ākif bolupturlar*

Ēl aġzın it tişin baġlap şavāmi‘ge tolupturlar

Ḳalemni sındırıp yırtıp varaklarını bolup fāriġ

ḡalāyıknuġ ilinden hem tilinden ḡurtulupturlar (23b/1-4)

"Onlar, afiyet köşesini tutup akif olmuşlardır; elin aġzını itin dişini baġlayıp tekkelere dolmuşlardır; kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(4) *Ol kişiler kim mundan i‘zāz ve iḡsān kōrüp tururlar idi* (35a/11-12) "O kişiler, bundan iyilik ve şefkat görmüşlerdi".

(5) *Keyḡusrev tācınıġ üstüninde bu ikki beytni yazıp tururlar* (38b/1-2) "Keyḡusrev'in tacının üzerine bu iki beyiti yazmışlardır".

(6) *Şerif kişimen ḡicāzdan kēlürmen melik için bir ḡaşīde medḡ ḡılıp tururmen melik buyurdı kim okusun* (42b/1-3). "Asil bir kişiyim, Hicaz'dan geliyorum, melik için bir kaside ve övgü dolu şiir yazdım. Melik, okusun, diye emretti".

(7) *ḡamr içip uruş itip kişi öltürüp turur imdi ḡışāş itmege iltürler* (88b/4-5) "Şarap içip, kavga edip, insan öldürmüşlerdir, şimdi de başkalarıyla kendilerini karşılaştırırlar".

(8) *Anıġ şoḡbetin terk itkinçe daġı ḡukemā aytıp turur* (117a/10). "Onun sohbetini terk edince de hocalar (şöyle) söylemişler".

(9) *Bolmasa ḡālīḡ biziġ tig ay ‘az.Ġ*

Ol bilür kim zahmnı köp yip turur (126b/9)

"Halin bizim gibi olmasın ey aziz kişi, zahmetini o bilir ve eziyetini o çeker."

(10) *Kördüm evvelki mu'allimniñ köñlin hoş itip burunğı yirine kèçürüp tururlar* (141b/10-11). "Önceki muallimin gönlünü hoş edip, onu önceki yerine geçirmişler, gördüm".

(11) *Boluptur ka'be hācet kablegāhı*

Aña halk ol cihetden köp kiterler (30a/2-3)

"Hacetlerin kiblesi Kâbe olmuştur, o yüzden insanlar hep ona giderler".

(12) *Biligsiz heykeli bolğay şakāvet*

Velī ebleh batıptur genc içinde (47a/8-9).

"Bilgisizin heykeli şansızlık olacak, lakin ahmak hazinenin içinde batmıştır".

(13) *Yürürmen şādmān karnım közüm tok*

Ƙulun da'vet kılıptur h'āce evge (58a/7-8).

"Mutlu mesut yaşıyorum karnım ve gözüm tok, hoca evine kulunu davet etmiştir".

(14) *Turup vaktsız çağırma ay mü'ezzin*

Kiçeden ni kèçiptür bilmeyin sen (60b/3-4)

"Orada durup da zamansız bağırma ey müezzın; geceden başımdan ne geçmiştir, bilmeden sen".

(15) *Miñ batman taş kötürgen pehlevānnı gāzabı kèlip ağzı köpüklenip oturur sordu muña nē boluptur* (77b/7-8). "Bin batman taş kaldıran yiğit sinirlenip, öfkeden ağzı köpüklenip oturuyordu, sordu, buna ne oldu? diye".

(16) *Kim körüptür anıñ bigi manzūr*

Hüsñ içinde küneş gibi meşhūr (117b/6-7)

"Kim görmüş onun gibi nazar edilen; güzellikler içinde güneş gibi meşhur".

(17) *Cemāliñ bāğı gülzāri soluptur*

Uzun ‘ömrüñ dağı āh̄ir boluptur (136b/3-4)

"Yüzünün güzelliği, bağı bahçesi solmuş, uzun ömrünün sonu gelmiştir".

(18) *Teñri te ‘ālā bu k̄ulnı faķ̄ir̄larğa düşmen yaratıp durur* (72a/9-10). "Tanrı Teâlâ bu kulu, fakirlere düşman yaratmıştır".

(19) *Bu İbl̄isni niçün melāyike üze mu‘allim koyup dururlar* (141b/12-13). "Bu şeytanı niçin meleklerin üzerine muallim koymuşlardır?".

2.8.5. Sıralı ve Bağlı Tümceler Arasında Kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

turur koşacının GT'de tümce anlamına kattığı özellikler dışında, tümcenin okunuşunda ya da hikâyenin anlatılışında tümcelere estetik bir boyut kazandıran bazı kullanımlar da vardır. Özellikle bildirme eki göreviyle adlara eklenen *turur* koşacının art arda kullanılması, tümcelere fonetik bir ezgi katar. Bu şekilde kullanılan örneklere GT'de 9 kez rastlanılmıştır.

(1) *Eygüler şöbetinde terbiyet tapsa ‘āķiller fi ‘ilin tutķay anıñ üçün kim hāl̄i tufl oğlandurur k̄ābil-i terbiyetdurur şūretinde yavuzluk ‘alāmeti yoķ turur* (13b/5-8). "İyi insanların sohbetinde terbiye bulsa, akılların yaptıklarını yapacak onun için şu an o küçük bir çocuktur, terbiye edilmesi gerekir, suretinde kötülük alameti yoktur".

(2) *Bilgil sultān ra‘iyyet rāḫeti üçün turur dağı ra‘iyyet sultān tā‘ati üçün turur* (40a/8-9). "Şunu bil, sultan halkın rahatı içindir ve halk olmak sultana hizmet içindir".

(3) *Kitürdi bir ğarīb ol yoğurtnı*

Ki bir bahşidur ayran ikki sudur

Tileseñ rāst söz budur eyā şah

Cihān körgeñ kişi köp yalğan aytur (43a/2-5)

"Bir garip o yoğurdu getirdi. Yoğurdun parçası bir ayran, iki sudur; eğer duymak istersen doğru söz budur ey şah: Bu dünyayı görmüş geçirmiş kişi, hep yalan söylüyor".

(4) *Özgeler hakkına kemāl üze turur dağı öz hakkıma noksān içinde turur* (63a/2-3) "Başkalarının hakkı olgunluk üzerinedir ve kendi hakkım eksiklik içindedir".

(5) *Bu fulān yérniñ kabālesi turur fulān tācir yüz miñ altunğa zamān turur yana İskenderīyege kitmege hevesim bar kim hevāsı hoş turur yana mağrib teñizi muhāṭara durur* (92a/11-13). "Bu filan yerin tapusudur, filan tacir yüz bin altına kefildir yine İskenderiye'ye gitmeye hevesim var ki orasının havası hoştur ve Mağrip denizi tehlikelidir".

(6) *Çün boldı üvüş pelidrek turur İsā eşekin hicāza iltip ketürse yana hemān eşekturur* (139b/1-2). "Islak olduğu için daha pistir. İsa eşeğini Hicaz'a götürüp getirse de eşek yine eşektir".

(7) *Erdem iyesi devletinden tüşse kayğusı yok turur anıñ üçün kim erdem iyesiniñ devleti turur* (139b/10). "Erdem sahibi devletinden yoksun kalsa kaygısı yoktur. Onun için ki erdem, sahibinin devletidir.

(8) *Ay oğul dahl akar su durur dağı ayş yörür tegirmen ya nī köp harc itmek ol kişiğe müselle durur* (142a/10-11). "Ey oğul, insanın geliri, akarsu gibidir, zevki sefaya devam eder değirmen yani hepsini harcamak ol kişiye teslim olmaktır".

(9) *Terbiyetsiz isti dād hayf turur terbiyet gayr ehline zāyī turur külniñ āli nisbeti bar anıñ üçün kim cevher-i ulvī durur nār ve līkin öz nefsinde hüneri yok mertebesi toprak bilen teñ durur şekker kıymeti özünden degül anıñ hāşiyetinden durur* (170a/8-11) "Terbiyesizliğe alışmak pişmanlıktır. Terbiye başkasının ahalisine zayidir, külün yüce bir nispeti var onun için en yüce cevherdir ateş velâkin kendi nefsinde hüneri yok mertebesi toprak ile denktir. Şekerin kıymeti kendisinde değil, onun tesirindedir".

2.8.6. Tümcede Anlamı Etkilemeyen, Pasif Kullanımlı *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

Pasif anlamlı kullanımlar *turur* biçimbiriminin anlamdan ziyade ölçü ve uyağa göre biçimlendirildiğini gösterir. Bu kullanımlar yalnızca şiir parçalarında görülür. Öte yandan tümcenin anlamını olumsuz yönde pekiştirir. Tümce anlamı olumsuz yönde pekiştirilirken *yok, degül/dögül* gibi olumsuzluk içeren dil birimleri kullanılır.

(1) *Bu leṭāif bāğı bustāni durur*

Bülbül-i ma'nevî gülistānı durur (6b/3)

"Bu güzellik bağı bahçesidir, mana bülbüllerinin gül bahçesidir".

(2) *hoş kör bu ra'yyetniñ cem' kim nef'i firāvāndur*

Ni yerde ki sulṭān bar munlar bile sulṭāndur (16b/5-6)

"Hoş gör, bu halkın çoğu menfaati Firavun gibidir, hangi yerde sultan var bunlar ile sultandır".

(3) *Ol ayttı haq te'ālā bahşişidür*

Bu ihsān u'aṭā dāim işidür (81a/1)

"O (şöyle) söyledi: Hak Teâlâ bahşisidir, bu ihsan ve hediyeler daima onun işidir".

(4) *Sen tana'um içinde kaygıñ yok*

Çün tapuğçı katıñda özdeñ çok

Pes benim hıdmetim köp artuqtur

Bu seniñ rāhatıñ niden çokdur (77b/1-2)

"Senin bolluk içinde kaygın yok, çünkü hizmetinde seçkin cariyeler çok; benim hizmetlerim çok fazladır, fakat sen neden bu kadar rahatsın?".

(5) *Her kimni köñül tilese körkli oldur*

İşkına hemîşe cān içinde yoldur (112b/8-9)

"Gönül kimi isterse güzel odur, aşkına daima can içinde yoldur".

(6) *Ullulara kirekli söz sözlemek revādur*

Likin alar işinde tutmağ haṭā haṭādur (127b/12-13)

"Ulu kimselere gerekli söz söylemek revadır; ancak onları işinden alıkoymak hatanın da hatasıdır".

(7) *Köñül birme ol özdeñge ki mekr ü hilesi çokdur*

Harami közleri kaşı ‘aceb ya kirp ki o dur (162a/2-3)

"Gönül verme güzele, onun hilesi çoktur, harami gözleri ve kaşı acaba yay mıdır, yoksa kirpikleri ok mudur?"

(8) *Bu każ yye ‘ leme ma ‘l mdur*

Kim hem şe m stahik ma r mdur (176a/6)

"Bu husus bütün  lemlere malumdur ki her zaman layık olandan mahrumdur".

2.8.7. Bağlı Biçimbirimlerle Şimdiki Zaman Aktarımında Kullanılan turur/durur/-tur/-dur Koşacı

Türkçenin eski dönemlerinde Şimdiki zaman aktarımı genellikle geniş zaman biçimbirimi olan -(U)r yapısı ile karşılanırdı. Kısacası *kelür men* biçimindeki bir tümce, zaman aktarımı ve kullanımına göre "gelirim" ya da "geliyorum" anlamlarını içerebilir. Bu durum Köktürk, Uygur ve Karahanlı yazı dilleri için geçerlidir. Ancak çalışmamıza kaynaklık eden GT'de, Klasik Kıpçakça ile yazılmış diğer metinlerde olduğu gibi- yeni bir yapı ortaya çıkmış ve -a/-e ulaç biçimbirimleri *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla birleşerek tümcede zaman aktarımı Şimdiki zaman yönünde ilerlemiŐtir. GT'de, bu bağlamda, dört örnek tespit edilmiştir.

(1) *Ekip zulum urlıkın hayr istegenler*

Cehennem otına özin yakadur (19b/12-13)

"Zulüm tohumunu ekip hayır isteyenler, cehennem ateşiyle kendisini yakıyor".

(2) * utulmağa tilesen havf ilinden*

Ra'iyet h line yahşi ba adur (20a/1-2)

"Korkunun elinden kurtulmak istersen, bu itaatk rlık, (senin) bu haline güzel bakıyor".

(3) *Ay y r-ı 'az  bir bir s 'at teva k f kılđıl kim evde yahni bişe turur* (74a/9) "Ey aziz yar! Bir saat bekle, evde yahni pişiyor".

(4) *Bir yerde degül kilip kitedür könlün*

halvetde anıñ üçün şafa tapmas sen (72b/9-10).

"Gönlün tek bir yerde değil gelip gidiyor, onun için halvette sefa bulamazsın".

2.8.8. Açıklama Tümcelerinin Oluşumunda Bağlayıcı Biçimbirimlerle Kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

GT'de açıklama tümceleri oluşturmak için kullanılan temel yöntem, *turur/durur/-tur/-dur* koşacı ve *kim* "ki" bağlacı birleşimidir. Eserde geçen 26 tümcede bu yapıların ön plana çıktığı görülür. 26 örneğin 12'si *ol durur kim*, 11'i *ol turur kim*, 3'ü ise *oldur kim* biçimlerinde karşımıza çıkar.

GT'nin tümce özellikleri kimi noktalarda kendine özgü olsa da *kim* noktalarda eserin orijinal dili olan Farsça dil örgülerinin etkisi görülür. GT'nin Farsçadan çevrilmiş olması birçok noktada, Farsça unsurların da metnin derin yapısına etkisini açıkça gösterir. Özellikle açıklama tümcelerinin ögesel sıralanış ve kullanılışları Farsçadan öykünerek metne yerleştirilmiştir. *ol durur kim*, *ol turur kim*, *oldur kim* biçimleri Farsça tümce ödünclemeleri konusunda iyi birer örnektir.

Açıklama tümcelerinde kullanılan *turur/durur/-tur/-dur* koşaçlarının yapısal özelliklerinin yanı sıra anlamsal yetilerinin de üzerinde durmak gerekir. Öncelikle yukarıda bahsettiğimiz yapıların metinde "olumlu tip" ya da "örnek davranış" biçimlerini tanımlamaya çalıştığını söylemek gerekir. Bu tip tümcelerde tanımlanan öğeler, genellikle benimsenen bir arketip ya da toplumsal bir algının yansımaları olarak göze çarpar. Aşağıdaki örneklerde bu durum açıkça görülebilir:

(1) *Ay melik kāmīl biligli ěr ol turur kim munuñ bigin işlerge köñül bërmegey (23b/6-8)* "Ey melik! Kamil ve bilgili insan bunun gibi işlere gönül vermeyecek kişidir."

Kāmīl biligli ěr → munuñ bigin işlerge köñül bërmegey

(2) *İttifāk-ı halk bu turur kim yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ādem ĩni yırtkay (31b/9-10)* "Halkın üzerinde ittifak ettiği konu şudur: Yük getiren eşek, insanları parçalayan arslandan daha faydalıdır."

İttifāk-ı halk → yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ādem ĩni yırtkay

(3) *Bu ol taş turur kim ol tārīhde benim başıma urduj* (32b/3-4) "O tarihte benim başıma vurduğun taş, bu taştır."

Bu taş → ol tārīhde benim başıma urduj

(4) *Bu cehānniḡ rāhetin terk êtken êr*

Ol durur ḡazretke toğrı kitken êr (5a/6-7)

"Bu cihanın rahatını terk eden kişi, Allah'a doğru giden kişidir."

Bu cehānniḡ rāhetin terk êtken êr → ḡazretke toğrı kitken êr

(5) *Munça ḡakīmler fikri ūze ayttı iḡtiyār kōrmegimniḡ sebebi ol turur kim bu iřniḡ sođı ma‘lūm degül* (42a/2-4) "Bunca hocanın fikrinin ūzerine (řöyle) sōyledi: İhtiyar görmemin sebebi odur ki bu iřin sonu malum deđil."

İḡtiyār kōrmegimniḡ sebebi → bu iřniḡ sođı ma‘lūm degül

(6) *‘Āķiller meşeli turur kim ōz evinde oturup ķurı êtmek yise yaḡřı andan* (46b/4-5) "Akiller meselidir: Kendi evinde oturup kuru ekmek yese ondan daha iyidir."

‘Āķiller meşeli → ōz evinde oturup ķurı êtmek yise yaḡřı andan

(7) *Ķayđum oldur kim yerinde tutmađan fermān ūçün* (56b/8) "Kayđım, yerinde tutmayan ferman içindir."

Ķayđum → yerinde tutmađan fermān ūçün

(8) *Zāhid oldur kim tevekkülniḡ maķāmında turup tün ve kūn ķılđay ‘ibādet* (58b/12-13) "Zahit, tevekkül makamında durup, gece gündüz ibadet kılan kiřidir."

Zāhid → tevekkülniḡ maķāmında turup tün ve kūn ķılđay ‘ibādet

(9) *Ol ḡariḡke men ayttım maşlahat ol turur kim ta‘arruz tilini ķısķa ķılđaysen* (61a/8-9) "O zarif kişiye (şöyle) sōyledim: Uygun olan odur ki: Taaruz dilini kısa kılacaksın."

Maşlahat → ta‘arruz tilini ķısķa ķılđaysen

(10) *Ay şeyh maşlahat ol durur kim melik hātırı için bir niçe kün şehrde bolğaysız* (69b/2-3) "Ey şeyh iyilik odur ki: Melik hatırı için bir kaç gün şehirde olacaksınız."

Maşlahat → melik hātırı için bir niçe kün şehrde bolğaysız

(11) *Ay melik sevmek şartı ol durur kim bu ikki t̄āife bilen ihsān kılğaysen* (71a/10-11) "Ey melik, sevmenin şartı odur ki: Bu iki tayifeya de iyilik edeceksin."

Sevmek şartı → bu ikki t̄āife bilen ihsān kılğaysen

(12) *Şādık oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli* (80a/5-6) "Sadık (kişi) odur ki: Gönlü diri ve nefsi ölü olacak."

Şādık → köñli tiri bolğay dağı nefsi öli

(13) *Şihhat-i bedenniñ sebebi bu turur Muştafā ‘aleyhi’s-selām hıdmetinde yer öpti dağı kitti* (83b/1-2) "Bedenin sıhhatli olmasının sebebi budur: Mustafa (as) huzurunda yer öptü ve gitti."

Şihhat-i beden → Muştafā ‘aleyhi’s-selām hıdmetinde yer öpti dağı kitti

(14) *Zişt haç turur kim altun suvı bilen yazılmış* (96a/3-4) "Altın suyu ile yazılmış çirkin bir hattır."

Zişt haç → altun suvı bilen yazılmış

(15) *Maşlahat ol turur kim sefer étkeymen kim mundan artuğ t̄ākatım yoğ turmağa* (99b/4-5) "Uygun olan odur ki: Sefer edeceğim, bundan daha fazla durmaya takatım yok."

Maşlahat → sefer étkeymen

(16) *Maşlahat ol turur kim muni uyur koyup kitkeybiz* (103a/10-11) "Uygun olan odur ki, bunu uyur halde bırakıp gideceğiz."

Maşlahat → muni uyur koyup kitkeybiz

(17) *‘Az̄lerniñ mekārım-i ahlākından tevaḳḳu‘umuz ol durur kim tuz étmek yimege muvāfakatlıq kılğaylar* (106a/7-8) "Azizlerin güzel ahlakından isteğimiz odur ki: Tuz ekmeğe razı olacaklar."

‘Az̄ẓlerniñ mek̄ārim-i ahlākından tevaḳḳu‘umuz → tuz etmek yimege
muvāfakatlık kılğaylar

(18) Nüdemāniñ edeblerinden biri **ol durur kim**

Niçe bolsa sözüñ mevzūn u şīrīn

Müferriḥ lāyık-ı taşdıḳ u taḥsin (108b/5-7)

"Nedimlerin edeplerinden biri odur ki: Sözlerin ne kadar ölçülü, şirin ve iç açıcı olsa da layıkıyla taḥsin ve tasdik edilmesi gerekir."

Nüdemāniñ edeblerinden biri → sözüñ mevzūn u şīrīn bol-

(19) *Ṭarīḳ-i şevāb ol durur kim* ṭama‘ge yakın barmağaysen (128a/3-4) "Sevabın yolu odur ki: Aḳgözlülüğe yaklaşmayacaksın."

Ṭarīḳ-i şevāb → ṭama‘ge yakın barmağaysen

(20) *Ḥarīf ol durur kim* kördüñ bu söz **turur kim** işittin *kāzīğa yārānları naşīḥatı ḡāyet hoş kildi* (128a/7-9) "Zarif bir kişinin nasıl olduğunu gördün ve bu sözün ne olduğunu işittin. Kadıya yaranlarının nasihati hoş geldi."

Ḥarīf → kördüñ

Bu söz → işittin

(21) *Maşlahat ol durur kim* bu hasta için *ḳur‘ān ḥatm itkeysen yā bedeli ḳurbān kılğaysen* (137a/13) "Uygun olan odur ki: Bu hasta için ya Kur'an hatmedeceksin ya da bunun bedeli için kurban keseceksin."

Maşlahat → bu hasta için ḳur‘ān ḥatm itkeysen yā bedeli ḳurbān kılğaysen

(22) *Ol ‘alāmeti bu turur kim* ḥaḳ te‘ālā rızāsına cedd ü cehdi artuḳraḳ kirek (146a/10-11) "Onun alameti budur ki: Hak Tealanın rızasına ulaşmak için daha fazla gayret etmek gerekir."

Ol ‘alāmet → ḥaḳ te‘ālā rızāsına cedd ü cehdi artuḳraḳ kirek

(23) *Bu hikâyetden maksûd **oldur kim** sinamağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim sonra nedâmet yigey* (147b/1-2) "Bu hikâyeden maksat odur ki: Denemediğin kişiye büyük iş buyurursan, sonra pişman olursun."

Bu hikâyetden maksûd → sinamağan kişige ulu iş buyurğan kirek kim sonra nedâmet yigey

(24) *Ma'nîsi **ol turur kim** düşmenlerniñ şa'breki nefsiñ durur anıñ için kim özge düşmenlerge ihsân kılsañ dost bolur ammâ nefsiñe ne kadar müdârâ kılsañ muhâlefetin arturur* (150b/5-7) "Manası odur ki: Düşmanlarının en zorlusu nefsendir. Onun için başka düşmanlarına iyilik etsen sana dost olur; ancak nefesine ne kadar dostluk gösterirsen o kadar muhalefetini artırır."

Ma'nîsi → düşmenlerniñ şa'breki nefsiñ durur anıñ için kim özge düşmenlerge ihsân kılsañ dost bolur ammâ nefsiñe ne kadar müdârâ kılsañ muhâlefetin arturur

(25) *Baylarnıñ yahşırakı **ol durur kim** fakîrler kayğusın yigey fakîrler yahşırakı **ol durur kim** baylardan köz yumğay* (158b/4-7) "Zenginlerin en iyisi, fakirlerin kaygısını taşıyandır. Fakirlerin en iyisi ise zenginlerden medet ummayacak olanlardır."

Baylarnıñ yahşırakı → fakîrler kayğusın yigey

Fakîrler yahşırakı → baylardan köz yumğay

(26) *Şoĥbet levâzımından biri **oldurur kim** sözni yerinde sözlegey* (174a/3-4) "Sohbetin gereklerinden biri odur ki: Sözü yerinde söylemek gerekir."

Şoĥbet levâzımından biri → sözni yerinde sözlegey

2.8.9. Tersanamlılık Bağlantısını Pekiştiren *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı

GT'de *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, farklı durumlarda ve tümce yapılarında tersanamlı biçimlerin oluşturulmasında çeşitli roller üstlenmiştir. Temel olarak tümcelere kesinlik/zorunluluk anlamları katan *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, kimi biçimbirimleriyle birleşerek bu kesinlik/zorunluluk anlamının olumsuz yönde pekiştirilmesinde kullanılmıştır. Bu noktada *turur/durur/-tur/-dur* koşacını, *turur X degül zıtlığı*, *yok biçimbirimi* ve *degül biçimbirimi* olmak üzere üç farklı kullanımla ele aldık.

2.8.9.1. *durur X degül Zıtlığı*

(1) *Beytü'l-māl hazīnesi miskīnler loğması durur şeytānlar tu 'mesi degül* (21b/9-10) "Devlet hazinesi fakir ve yoksulların lokmasıdır; şeytanların yemeği değil".

(2) *Ol kim zāhid durur almas ol kim alur zāhid degül sultān bu sözni işitip küllüp nedīmlerine ayttı* (72a/7-8) "O kim zahittir almaz; o ki zahittir alır. Sultan bu sözü işitip gülüp nedimlerine (şöyle) söyledi".

(3) *Ol fakır durur eger kabā içinde bolsa dağı fakır ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılğay* (80b/1-2). "Eğer kıymetli elbiseler giyinse o kişi fakirdir, ancak kim heveslerine uyup gecesini gündüz ederse o fakir değildir".

(4) *Şecā'at bilen saḥāvetden kıysı yaqşırağ durur ayttı her kimde saḥāvet bar şecā'at ḥüçet degül* (81a/10-11) "Yiğitlik ile cömertlikten hangisi daha iyidir? Cevap verdi: Cömert olan kişiye yiğitlik gerekmez".

(5) *Sultān Maḥmūdniñ munça maḥlūb-ı cānı maḥbūb-ı cihān kulları bar niçün bular bilen meyli ve maḥabbeti ol kadar degül illā kim ayyāz bilen durur* (112b/4-5). "Sultan Mahmud'un bunca canlarını verebilecek dünya güzeli kulları var neden bunlara meyli ve muhabbeti o kadar fazla değil de Ayyaz ile öyle?".

(6) *'Akrebniñ bala tapқан yeri ma 'lūm degül eyle kim özge cānverlerniñ ma 'lūm durur* (145a/2-4) "Akrebın çocuk doğurduğu yer belli değil, ama diğer canlıların malumdur".

(7) *Her kişiniñ kim şūreti körkli durur sīreti körkli degül taşına i'tibār yoğ arı kirek köñül* (168a/1). "Sureti güzel olan herkesin ahlakı güzel deildir. Dış görünüşe etmemek ve temiz yürekli olmak gerekir".

(8) *Şekker kıymeti özünden degül anıñ ḥāşiyetinden durur* (170a/10-11). "Şekerin kıymeti onun özünden değil, onun etkisindedir".

(9) *'İlm dīn beslemek için durur dünye yimek için degül* (161a/3). "İlim, dini beslemek içindir, dünya nimetlerini yemek için değil".

GT'de anlam karşıtlığı yaratan *degül* biçimbiriminin farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Anlam karşıtlığı ile oluşturulan tümcelerde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu

farklardan en önemlisi *degül* sözcüğünün *turur* biçimbirimiyle birlikte kullanıldığında tümcede kesin bir tersanlamlılık oluşmasıdır.

Yukarıdaki örneklerden yola çıkacak olursak; 1 numaralı örnekte *şeytānlar tu‘mesi degül* "Şeytanların yemeği değil" tümcesini tersanlamli bir yapıya büdüdüren *miskīnler loķması turur* "miskinler lokmasıdır" ifadesinde kesin anlamdır. Burada kesinlik, GT'deki tümcesel anlam karşıtlığının yapısal farklılıklar içinde bulduklarını gösterir. Aynı durum 2 numaralı metindeki *Ol kim zāhid turur X ol kim zāhid degül* tümcesinde; 3 numaralı metinde *Ol faķīr durur X faķīr ol degül* tümcesinde; *saķāvetden ķaysı yakşıraķ durur X şecā‘at hūcet degül* tümcesinde ve 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı metinlerin yapısında da görölür.

2.8.9.2. *yoķ* Biriminin *turur/durur/-tur/-dur* Koşacı İle Kullanımı

(1) *Bu ķulnıķ anıķ icābetine imkānı yoķ turur* (36a/11) "Bu kulun, onun icabetine imkānı yoktur."

(2) *Yā vefā yoķ turur bu ‘ālemde*

Yā ķişi ķılmadı cihānda anı (39b/10)

"Ya vefa yoktur bu ālemde ya da insan cihanda kılmadı onu."

(3) *Mende özgeler ķibi fażl ve edeb yoķturur* (73b/12) "Bende başkaları gibi fazilet ve edep yoktur."

(4) *Çün sa‘ādet yoķtur erdem fāide ķılmas aķa* (97a/2) "Çünkü onda saadet yoktur ve erdem ona fayda kılmaz."

(5) *Bu evniķ hiķ ‘aybı yoķ turur* (109b/10) "Bu evin hiķ aybı yoktur."

(6) *Bu mes‘eleniķ cevābı yoķ turur* (128a/12) "Bu meselenin cevabı yoktur."

(7) *‘Ömrüm içinde mundan özge oğlum bolmışı yoķturur* (135a/3-4) "Ömrümün içinde bundan başka bir çocuğum olmamıştır."

(8) *Fi‘iline ol ķadar i‘tibār yoķ turur* (140b/4-5) "Onun yaptıklarına o kadar itibar yoktur."

(9) *Dāim zer ü sīm taş içinde mevcūd*

*Likin kamu taş içinde **yoktur** zer ü s̄m (144a/7)*

"Altın ve gümüş her zaman bir taşın içinde bulunur. Ancak her taşın içinde de altın ve gümüş yoktur."

(10) *Kemāl-i fazl sende çün ki **yoktur***

Tiliyni sakla ağzında otur t̄k (167a/9-10)

"Sende tam olarak erdem yoktur. (O yüzden) dilini ağzında sakla ve sessizce otur."

2.8.9.3. degül Biriminin turur/durur/-tur/-dur Koşacı İle Kullanımı

(1) *Çağırđı koy mürüvvet ol **degüldür***

*Erenlerden bu h̄ilet yol **degüldür** (69a/3)*

"(Onu) çağırđı, o insanlık değildir, bırak! Bu hile yolu erenlerin yolu değildir."

(2) *Ol 'illet bilen kim fi 'illeri kavllerine muvāfık **degüldurur** (75a/1-2)* "O illet ile eylemleri sözlerine uygun değildir."

(3) *Yimek tirilmek üçündür dağı 'ibādet için*

*Bu tirlikiñ yimek için **degüldurur** yalguz (84a/2-3)*

"Yemek, canlanmak ve ibadet etmek içindir. Bu hayatın ise yalnızca yemek yemek değildir."

(4) *Ol **degüldür** fakır kim it teg*

Tigme nākes eşikine kilse (87b/12)

"Fakir, it gibi her bir cimrinin kapısına gelip (dilenen) kişi değildir."

(5) *Bu naqd-i rāhetni kelesi miñnet teşvişi bilen telef kılmak 'ākiller rāyı **degül durur** (142b/4-5).*

(6) *'Amelni 'aql iyesine buyurđıl*

*Niçe kim ol anıñ şuğlı **degüldür** (161b/2-3)*

"Bir iş buyuracaksan akıl sahibi kişilere buyur. Çünkü o (iş) başkasının meşgalesi değildir."

(7) *Edib er medhine mağrūr bolma*

Anıñ senden fütūhı çok degüldür (166a/3)

"Edip kişinin övgüsüyle böbürlenme! Çünkü onun senden çok üstün yanı çok değildir."

2.9. GELECEK ZAMAN AKTARIMINDA KULLANILAN BİÇİMBİRİMLERİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ

GT'de tümce içinde gelecek zaman aktarımını sağlayan -GAy ve -GA biçimbirimleridir. Özellikle -GAy biçimbiriminin 196 kez kullanılması, eserin yazıldığı dönemde ne kadar yaygın olduğunun işaretidir. Bununla birlikte -GA biçimbirimine ise yalnızca 14 kez yer verildiği görülür.

-GAy ve -GA biçimbirimlerinin temel fonksiyonu gelecek zaman ifade etmek olsa da, eserin içinde çok farklı işlev ve yapılar içinde kullanılmışlardır. Bu biçimbirimlerin sadece zaman aktarımını gerçekleştirmekle kalmayıp farklı fonksiyonlar için de kullanılmasına iki açıdan açıklık getirilebilir. Birincisi GT'nin Farsça bir eserden tercüme olması, yazarın tümceleri Türkçeye çevirirken bazı tümcelerin anlamlarına müdahale etmesiyle beraber, temel işlevi çok iyi bilinen kimi biçimbirimlerin daha farklı yapılar gibi kullanılmasına sebep olmuştur. Örneğin yazarın birkaç tümcede genel-geçer ifadeleri geniş zaman biçimbirimleri ile vermek yerine -GAy/-GA biçimbirimleriyle kullanması gibi. Bu biçimbirimlerin fonksiyonel kullanılmalarının bir diğer nedeni ise, Türk dili tarihinin takip edilebilen dönemlerinden bu yana yeterlilik, süreklilik ve istek anlamlarını da içeriyor olmasıdır. Bununla beraber Türk dilini yazınsal dönemleri içerisinde daha önce karşılaşılmayan emir kipliği gibi kullanılması da Seyf-i Sarayî'nin bu biçimbirimlere kattığı yeni bir görev gibi görünmektedir. Her ne olursa olsun, -GAy/-GA biçimbirimlerinin farklı görevler ve yapılar içerisinde örülen tümcelerde birinci derecede etkili olmaları, bu birimlerin Türk dili tarihi boyunca çok bilinmesi ve kullanılması ile ilgilidir.

2.9.1. -GAy Biçimbirimi

Türkçede yalnızca çekimli fiillerde kip eki olarak kullanılan -GAy biçimbirimi, Köktürkçe metinlerde nadiren görülür (Tekin 2010: 190). Bu biçimbirim özelliikle Eski

Uygurcadan başlayarak Türk dilinin yazınsal dönemlerinde yaygınlaştığı tespit edilmiştir (Erdal 2004: 242).

Gelecek zaman ifade eden ve Uygurcada kullanımı artan -GAy ekinin yapısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, bu biçimbirimin asıl şeklinin -GA olduğunu söyler ve bu biçimin de zaman içinde aşınarak ünsüzünü kaybederek -A şekline geldiğini belirtir. Aynı zamanda bu eklerin morfolojik ve semantik olarak istek, niyet, temenni ve olasılık anlamlarını verdiğini söyler (Hatiboğlu 1953: 183-184). Mecdut Mansuroğlu da -GAy biçimbirimin, diğer biçimleriyle birlikte, yalnızca çekimli eylemlerle kullanılarak gereklilik-dilek işlevinden gelecek zaman aktarımına geçtiğini iddia eder. Necmettin Hacıeminoğlu, özellikle Harezmi sahasındaki eserlerden biri olan Hüsrev ü Şîrîn'den yola çıkarak bu biçimbirimin gelecek zaman anlatmadığını ve tümcelerde daha çok geniş ya da şimdiki zaman aktarımlarında kullanıldığını tespit etmiştir (Hacıeminoğlu 2000: 140). Janos Eckmann, Çağataycada bu biçimbirimlerin kullanıldıkları örnekler üzerinde yola çıkarak, tümce anlamında gelecekte olması istenen istek anlamının bu yapılarla sağlandığını ortaya koymuştur. Ayrıca özlü sözlerde, atasözlerinde ya da deyişlerde de genel geçer ifadelerin bu biçimbirimler kullanılmasına dikkat çekmiştir (Eckmann 2009: 129).

2.9.1.1. Tümceye Gelecek Zaman Anlamı Veren -GAy Biçimbirimi

Tümcede temel işlevi olan gelecek zaman aktarımında kullanılan -GAy biçimbirimine 153 kez rastlanılmıştır. Bu tümcelerde çekimli eylemlerin kip olarak kullanıldığı görülür.

(1) *Çün her bir nefesde iki ni‘met hâşıl boldı dağı tigme bir ni‘metke bir şükr vâcib kıldı bu kayısı kulnıñ elinden ve tilinden kilgey kim anıñ şükri ‘uhdesinden çıka bilgey* (2b/7-11) "Çünkü her bir nefesten iki nimet hâşıl oldu ve her bir nimete bir şükür vacip kıldı. Bu hangi kulun elinden ve dilinden gelecek ki onun şükrü uhdesinden çıkabilecek?"

(2) *Ol er ayttı hâtırımda bar idi kim kaçan gül ağaçlarına yitsem bir etek gül yārānlarğa kêtürgeymen* (7b/10-13) "O er (şöyle) söyledi: Hatırımda vardı. Gül ağaçlarına gidersem dostlarıma bir etek gül getireceğim."

(3) *Anıñ mülki özgeler elinde bolğay munuñ közleri ol mülk artınça kalğay* (10a/3-5) "Onun malı müşkü başkaların elinde olacak, bunun gözleri de o mülkün ardında kalacak."

(4) *Oğlan ferāset bilen bildi elin aştan çekip ayttı bu muḥāl irür kim erdem eri ölgey dağı erdemsizler anıñ yerin tutqay* (12a/3-5) "Oğlan, feraset ile (bunu) anladı. Elini yemekten çekip (şöyle) söyledi: Bu çok açık, erdem sahibi yiğit ölünce erdemsizler onun yerini tutacak."

(5) *Cihān sulṭānı öz kereminden yazuqın bağışlap āzād kılsa nē bolğay idi* (13a/3-5) "Cihan sultanı kerem sahibi olduğu için, (bu kulu) bağışlayıp azat etse ne olacaktı?"

(6) *Cihān sulṭānı buyrukı ‘ayn-ı haḳıḳat turur bu oğlan ol yavuzlar arasında kopsa anlardan biri bolğay idi* (13b/3-5) "Cihan sultanının emri hakikatin kendisidir. Bu çocuk kötülerin arasında kalırsa onlardan biri olacaktı.

(7) *‘Azīz ‘ömr tükendi oşol ümīd bilen*

Köñül tileki eşikden kaçan kerī kēlgey

Bu küñ tilekim erişti velī nē fāide kim

Ümīd yoq ki kēcip ‘ömr bir yana kēlgey (19a/4-7)

"Aziz ömür bu ümit ile tükendi, gönlün dileği kapıdan ne zaman geri gelecek? Bugün dileğime ulaştım fakat ne fayda, ömrümün bir kez daha geleceğinden ümidim yok ki!"

(8) *Ol kim tağayyür-i ḥāl üçün köp yılğı ni‘met haḳqın unutup ḳadīmī maḥdūmandan yüz ḳaytarıp kētkey* (22b/9-11) "O ki durumu değıştiğı için birçok yılın nimet hakkını unutup, eski efendisinden yüz çevirip gidecek."

(9) *Lā-cerem bizge bir kāmīl er biligli er kirek kim memleket tedbīrine yarağay vezīr ayttı ay melik kāmīl biligli er ol turur kim munuñ bigin işlerge köñül birmegey* (23b/5-8) "Şüphesiz bize, memleketin işine yarayacak kāmīl ve bilgili bir kişi gerek. Vezir cevap verdi: Ey melik kāmīl ve bilgili kişi bunun gibi işlere gönül vermeyecek kişidir."

(10) *İşitkeniñ yoq mı her kim hıyānat bilen tirilgey hisāb vaqtında ėlleri titregey* (25b/7-8) "Hiç duymadın mı! İhanet ile dirilecek kimsenin hesap vaktinde elleri titreyecek."

(11) *Anı körer men kim kanā‘at mülkin hırāset kılıp riyāset terkin urğaysen* (26b/4-5) "Kanaat mülkünü koruyup, reislik düşüncesinde vazgeçeceksin, onu görüyorum."

(12) *Ėl yeterde eygülik kıl ay fulān*

Kim atıñ kalgay cihānda cāvidān (30b/9-10)

"Ey filan kişi! Gücünün yettiği kadar iyilik yap ki cihanda adın sonsuza kadar kalsın."

(13) *Ra‘ıyyet bağıniñ sultān alıp yise bir almasın*

Yüz ārmūdın yigey bir kul birini elmeyin tişke (31a/7-8)

"Bir sultan, halkının bağından alıp bir elma yese; sultanın bir kulu, (sultan) daha bir elma yemeden, (sultanın) yüz armudunu yer."

(14) *Ėlden elge keldi bizge memleket*

Eyle hem kêtkey kèlip elden revān (38b/3)

"Elden ele bize kadar geldi bu memleket, öyle ki (zamanı gelince) elden çıkıp gidecek."

(15) *Köni bolsa anıñ tã‘atke boynu*

Sa‘ādet tonluğun dāim tokıgıy (137b/7-8)

"Eğer onun boynu her zaman ibadete karşı doğru olsa, (o kişi) daima saadet elbisesini dokuyacak (tır)."

2.9.1.2. Tümceye Yeterlilik Anlamı Veren -GAy Biçimbirimi

GT'de yalnızca iki örnekte -GAy biçimbiriminin tümceye yeterlilik anlamı kattığı görülür. İki tümcenin de Farsça orijinal metinden etkilenecek bu anlamda kullanıldığı söylenebilir. Türkçede fazlaca yeterlilik fiili olmasına karşın yazarın, bu biçimbirimi kullanması ilgi çekicidir.

(1) **Ketürgey** ḥācesiniḡ ḡazretine

Cihānda kimdür ol şartınça ḡaknıḡ (3a/5)

"Cihanda, Allahın huzuruna, Allahın koyduḡu şartları yerine getirebilecek kim var?"

(2) *Anıḡ vaşfin sorar bolsa menden*

*Nişānsızdan ḡabersiz **nē dēgey** rāz (5a/13; 5b/1)*

"Eḡer benden onun vasfını soaracak olurlarsa, sırlarından hiç bir iz olmadan, habersiz bir şekilde ne diyebilirim ki?"

2.9.1.3. Tümceye Gereklilik Anlamı Veren -GAy Biçimbirimi

GT'de tespit ettiḡimiz 10 tümcede *kirek* biçimbirimi gelecek zaman aktarımına müdahale ederek, zaman aktarımının sağlandığı eylemi asimile etmiş ve eylemin gereklilik kipliḡi ile kullanılmasını sağlamıştır. Tümce anlamına bu noktada doğrudan müdahale eden *kirek* biçimbirimi, aşağıdaki örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

(1) **Kirek** ḡul dāimā takṣīr ü 'özrin

Ketürgey hocasınıḡ ḡazretine (3a/2)

"Kul daima özrünü ve kabahatini hocasının huzuruna getirmelidir/hocasından özür dilemelidir".

ketür-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı **ketürgey kirek**
"getirmeli"

(2) *Yana vezīrge sordı kim ra'ıyyetniḡ cem' bolmaḡına sebeb nē turur vezīr ayttı sultān **kerīm kirek** kim ḡalk aḡa **kēlgey** daḡı 'ādil ü müşfiḡ **bolḡay** ḡattā memleket iymen bolup **ḡarār tutḡay** (16b/7-10)* "Yine vezire sordu: Halkın toplanmasının sebebi nedir? Vezir cevap verdi: Sultanın kerim olması gerekir, halk ona gelmeli ve halka karşı adil ve şefkatli olmalı hatta memleketteki insanlar korkusuz bir şekilde karar vermelidir".

kêl-gey/bol-ğay/tut-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *kêlgey kirek* "gelmeli",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *‘ādil ü müşfik bolğay kirek* "Adil ve şefkatli olmalı",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *ğarar tutğay kirek* "Karar vermeli".

(3) *Hārūnu'r-Reşīdge kaçan kim Mışr mülki müselleme boldı ise ayttı ol tãğī bāğī hılāfınça kim Mışr mülkine mağrūr bolup teñrilik da ‘vīsin kıldı kirek kim bu memleketni kullarından eñ êksük kuluma bergeymen* (46b/8-12). "Hārūnu'r-Reşīd'e Mısır halkı teslim olunca o şöyle söyledi: O, azgın ve isyankâr (Firavun) kibirlenip Tanrılık davası güttü, o yüzden bu memleketi onun kullarından en eksik/zayıf kuluma vermem gerekir".

bêr-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *bergey kirek* "vermeli"

(4) *Kirek sultān ra ‘iyyetni nê kōrüp hoş*

‘İnāyet birle dāim şād kılğay (49a/2-3)

"Sultanın, halkı hoş görmesi gerekir. İyilik ile daima halkı mutlu etmeli".

ğıl-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *şād kılğay kirek* "mutlu etmeli"

(5) *‘İsā peygamberge ‘aleyi's-selām bir kimerse kēlip ayttı yā Rūhu'l-lāhi tilermen ol du‘ānı maña öğretkey sen kim oğusa öli tiri bolur ‘İsā ‘aleyi's-selām ayttı bargıl bu sevdānı başıñdan kitergil yoksa ziyān kılur sen ol ayttı elbette kirek kim öğretkey sen ‘İsā ‘aleyi's-selām bahıllıq kılabilmedi öğretti* (95a/8-13) "İsa peygamber aleyhisselama bir

kimse gelip şöyle söyledi: Ya Ruhullah, okuduğunda ölülerin diri olduğu duanı bana öğretmeni isterim. İsa aleyhisselam cevap verdi: Git! Bu sevdayı aklından çıkar yoksa sana zarar verir. O, cevap verdi: Elbette bana bu duayı öğretmelisin. İsa aleyhisselam cimrilik yapamadı ve duayı ona öğretti".

öğret-key Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı ***öğretkey kirek***
"öğretmeli"

(6) *Ger tileseñ kim ğarā ‘ibler **temāšā êtkesen***

*Tigme bir kün bir yañı yêrge **kirek kim yitkesen** (97a/7-8)*

"Eğer istersen, garipleri temaşa etmeli ve her gün yeni bir yere gitmelisin".

êt-ke/yêt-ke Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı ***êtke kirek*** "etmeli",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı ***yêtke kirek*** "ulaşmalı, gitmeli".

(7) *Su içinde bir ‘amūd köründi eski Yūnān ‘imāretinden kalmış kimeçi ayttı munda kimege hālel bar **kirek** kim sizden bir pehlevān kuvvetli êr çıkıp ‘amūd üstine kimeniñ burnundağı **yipin tutkay** hattā kime mundan **sālim kêçkey** (101a/1-4)* "Suyun içinde bir sütun göründü eski Yunan şehirlerinden kalmış. Gemici şöyle söyledi: Bundan gemiye zarar gelir, sizden kuvvetli bir yiğidin sütunun üstüne çıkıp, geminin önündeki ipi tutmalı ve gemi buradan sağ salim geçmeli".

tut-ķay/kêç-key Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı ***tutkay kirek*** "tutmalı"

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *sālim kēçkey kirek* "sağ salim geçmeli".

(8) *Bir tācirge miñ altun ḥasāret boldı tācir oğluna ayttı kirek kim bu vaqı'anı aytmağay sen* (107a/6-8). "Bir tacire bin altın miras kaldı. Bu tacir oğluna şöyle söyledi: Bu olayı kimseye söylememelisin".

aytma-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *aytmağay kirek* "söylememeli"

(9) *Men kirek ölgey idim ay gül-beden senden burun*

Tā közüm sensiz cihānnı körmegey idi bu kün (125/5-6)

"Ben, senden önce ölmeliydim ey gül bedenli sevgilim, keşke gözlerim sensiz, bu dünyayı görmeseydi".

öl-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *ölgey kirek* "ölmeli"

(10) *Evvel kişi kirek kim ne sözlese sağış kılp aşlın bilip sözlegey dağı ne hareket kim kılsa mevzūn bolğay* (140a/13) "Kişi ne söylese söylesin, önce düşünüp taşınıp, aslını bilip söylemeli ve ne yaparsa yapsın hareketlerinde ölçülü olmalı".

bol-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *mevzūn bolğay kirek* "ölçülü olmalı"

2.9.1.4. Üçüncü Şahıslarda Emir Kipi Gibi Kullanılan -GAy Biçimbirimi

GT'de 4 örnekte -GAy biçimbirimin üçüncü şahıslarda emir kipi olarak kullanılması, daha önceki dönemlerde görülmeyen bir özelliktir. İlk bakışta buradaki kullanımın Farsça orijinal metinden yapılan tercüme ile ortaya çıktığı düşünülse de, orijinal metinde geniş zaman çekimi ile verilmiş tümceler, yazar tarafından üçüncü şahıs emir kipi olarak çevrilip tümceye yerleştirilmiş olması, yazarın bu biçimbirime kattığı fonksiyonlardan biri olarak görülebilir.

(1) *Bir vezīrniñ anıñ bilen ğarazı bar idi ayttı munı öltürmek kerek kim dağı özge kullar körüp munuñ bigin hareket kılmağaylar* (34a/10-13) "Bir vezirin ona garezi vardı (şöyle) söyledi: Bunu öldürmek gerek ki başka kullar görüp bunun gibi hareket etmesinler".

(2) *Munuñ bigin kişilerge vech-i kefāfin mu‘ayyen kılğaysen kim müddet-i medīd yip nafakasın isrāf kılmağay* (22a/1-2) "Bunun gibi kişilere yeteri kadar rızık vereceksin ki uzun süre yeyip nafakasını israf etmesin".

(3) *Dostka ol kadar yarı kılğıl kim düşmen bolsa saña zafer tapmağay* (39b/8-9) "Dosta o kadar yardım et ki, düşmanın olduğunda sana karşı zafer kazanamasın".

(4) *Yétkeninçe küçün köñül yapqıl*

Kim halāyık saña du‘ā kılğay (45a/6-7)

"Gücünün yettiğince gönül yap (kimseyi kırma) ki insanlar sana dua etsin".

2.9.1.5. Tümceyi Şarta Bağlayan -GAy Biçimbirimi

GT'de tümceyi şarta bağlayan 2 örnekte -GAy biçimbiriminin kullanıldığı görülür. Birinci örnekte söz başlasa "konuşmaya başlasa" grubundaki şartlı çekim ortağa söz kêtürgey "ortaya söz getirecek" tümcesiyle birleşik bir çekim oluşturmuştur. İkinci örnekte ise dikkat çeken nokta, şart kipliğine yer verilmeden tümcede şartlı bileşik çekim yapılmasıdır. Bu kullanımın yazarın tasarrufu altında ortaya çıktığı söylenebilir.

(1) *Ol vaqt ma‘lūm bolur kim bir kişi söz başlasa sözi tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kêtürgey ol ‘alāmeti cehl turur* (108b/13). "O zaman malum olur ki, bir kişi söze başlasa sözünü bitirmeden (başkası) ortaya söz getirirse (konuşmaya başlarsa), o cahillik alametidir".

(2) *Her kim bir yamannı öltürgey halkını anıñ belāsından kurtarğay dağı anı teñri* ‘azābından *halāş étkey* (163b/10-12). "Her kim kötü bir (insanı) öldürürse ve halkı onun belasından kurtarırsa, Allah da onu azabından kurtaracak(tır)".

2.9.2. -GA Biçimbirimi

Türkologlar tarafından genellikle -GAy biçimbirimin zaman içinde farklı Türk dili alanlarında kısalarak -GA biçiminde kullanılması ile ortaya çıktığı düşünlen -GA ekinin kullanım alanı -GAy yapısındaki kadar yaygın olmamıştır. GT'de bu ek yalnızca 4 örnekte karşımıza çıkar. Ancak tespit ettiğimiz dört örnekte üç farklı kullanım ile tümce anlamını etkilemesi, bu biçimbirimin daha spesifik anlamları tümcede gösterme kaygısıyla kullanıldığını akla getirir.

2.9.2.1. Tümceye Gelecek Zaman Anlamı Veren -GA Biçimbirimi

(1) *Cevr niçe ‘āşıkıña kılğasen*

Cān u köñülñi nē bilen alğasen (118b/6-7)

"Aşığına daha ne kadar cefa edeceksin, onun canını ve gönlünü neyle alacaksın?"

(2) *Kēlseñ ey dost körgesen ilk yaz*

Topraqım üstüne yaş ot bitmiş (147a/11)

"Ey dost! Eğer baharda (mezarıma) gelirsen toprağımın üstünde yeşil otların bittiğini göreceksin."

2.9.2.2. Tümceye Genel-Geçerlik Anlamı Veren -GA Biçimbirimi

(1) *Ékersenñ hayr urlukını biçkesen*

Kūzege ni koysañ anı içkesen (5a/2-3)

"Hayır tohumları (sevap) ekersen onu biçersin. Testiye ne koyarsan onu içersin."

2.9.2.3. Tümceye Gereklik Anlamı Veren -GA Biçimbirimi

(1) *Ger tilesenñ kim ġarā ‘ibler temāşā étkesen*

Tigme bir kūn bir yañı yerge kirek kim yétkesen (97a/7-8)

"Eğer istersen, garipleri temaşa etmeli ve her gün yeni bir yere gitmelisin".

êt-ke/yêt-ke Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *êtke kirek* "etmeli",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *yêtke kirek* "ulaşmalı, gitmeli".

2.10. GEREKLİLİK BİÇİMBİRİMLERİNİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ

2.10.1. Gelecek Zaman Aktarımını Pasifleştiren ve Tümceye Gereklilik Anlamı Veren *kirek* Biçimbirimi

Türkçenin bilinen ilk dönemlerinden bu yana gereklik ifade etmek için kullanılan temel birim, *kerek/kirek* biçimleridir. Ancak, bu biçimbirimlerin özellikle tarihi metinlerde sıkça kullanılmaları, farklı fonksiyonlar üstlenerek, tümce anlamına yön verdikleri görülür. GT'de tümce anlamına doğrudan etkisi görülen *kirek* biçimbiriminin, kimi durumlarda temel zaman eklerini kimi durumlarda ise kiplik esasına dayalı olarak kurulan tümcelerin anlamını, özellikle zaman açısından pasifleştirdiği görülür. Bu tip kullanımlar *kirek* biçimbiriminin tümce anlamını yönlendirebilecek kadar temel bir rolü olduğunu ortaya koyduğu gibi, tümcede zaman aktarımını sağlayan kiplik yapıların da etkisizleşmesine neden olmuştur. Bu biçimbirimin pasifleştirdiği kipliklerden en önemlisi gelecek zaman biçimbirimleridir. GT'de *-ğay/-gey* biçimbirimleriyle genellikle gelecek zaman aktarımı sağlanmıştır.

GT'de tespit ettiğimiz 10 tümcede *kirek* biçimbirimi gelecek zaman aktarımına müdahale ederek, zaman aktarımının sağlandığı eylemi asimile etmiş ve eylemin gereklik kipliği ile kullanılmasını sağlamıştır. Tümce anlamına bu noktada doğrudan müdahale eden *kirek* biçimbirimi, aşağıdaki örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

(1) ***Kirek*** *kul dāimā taḫsîr ü 'özrin*

Ketürgey *hocasınıḡ ḡazretine* (3a/2)

"Kul daima özrünü ve kabahatini hocasının huzuruna getirmelidir/hocasından özür dilemelidir".

ketür-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *ketürgey kirek*
"getirmeli"

(2) *Yana vezîrge sordı kim ra‘iyyetniñ cem‘ bolmaķına sebeb nê turur vezîr ayttı sulţān kerīm kirek kim halk aña këlgey dağı ‘ādil ü müşfik bolğay hattā memleket iymen bolup qarūr tutqay* (16b/7-10) "Yine vezire sordu: Halkın toplanmasının sebebi nedir? Vezir cevap verdi: Sultanın kerim olması gerekir, halk ona gelmeli ve halka karşı adil ve şefkatli olmalı hatta memleketteki insanlar korkusuz bir şekilde karar vermelidir".

kël-gey/bol-ğay/tut-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *këlgey kirek* "gelmeli",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *‘ādil ü müşfik bolğay kirek* "Adil ve şefkatli olmalı",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *qarar tutqay kirek*
"Karar vermelidir".

(3) *Hārūnu'r-Reşidge kaçan kim Mısr mülki müselleme boldı ise ayttı ol tãđi bãđi ħilāfınça kim Mısr mülkine mađrūr bolup teñrilik da‘vısın kıldı kirek kim bu memleketni kullarından eñ eksük kuluma bergeymen* (46b/8-12). "Hārūnu'r-Reşid'e Mısır halkı teslim olunca o şöyle söyledi: O, azgın ve isyankâr (Firavun) kibirlenip Tanrılık davası güttü, o yüzden bu memleketi onun kullarından en eksik/zayıf kuluma vermem gerekir".

bër-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *bergey kirek* "vermeli"

(4) *Kirek sulţān ra‘iyyetni nê körüp hoş*

‘Ināyet birle dāim şād kılğay (49a/2-3)

"Sultanın, halkı hoş görmesi gerekir. İyilik ile daima halkı mutlu etmeli".

ķıl-ġay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

ķirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *ķād ķılġay ķirek* "mutlu etmeli"

(5) *‘İsā peyġamberge ‘aleyi’s-selām bir ķimerse ķelip ayttı yā Rūġu’l-lāhi tilermen ol du‘ānı maņa öġretkey sen ķim oķusa öli tiri bolur ‘īsā ‘aleyi’s-selām ayttı bargıl bu sevdānı başından ķitergil yoksa ziyān ķılur sen ol ayttı elbette **ķirek ķim öġretkey sen** ‘īsā ‘aleyi’s-selām baķıllıķ ķılabilmedi öġretti (95a/8-13)* "İsa peyġamber aleyhisselama bir kimse gelip şöyle söyledi: Ya Ruhullah, okuduġunda ölülerin diri olduġu duanı bana öġretmeni isterim. İsa aleyhisselam cevap verdi: Git! Bu sevdayı aklından çıkar yoksa sana zarar verir. O, cevap verdi: Elbette bana bu duayı öġretmelisin. İsa aleyhisselam cimrilik yapamadı ve duayı ona öġretti".

öġret-key Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

ķirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *öġretkey ķirek* "öġretmeli"

(6) *Ger tileseņ ķim ġarā ‘ibler **temāķā êtkesen***

*Tigme bir kūn bir yaņı yêrge **ķirek ķim yitkesen** (97a/7-8)*

"Eġer istersen, garipleri temaķa etmeli ve her gün yeni bir yere gitmelisin".

êt-ke/yêt-ke Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

ķirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *êtke ķirek* "etmeli",

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *yêtke ķirek* "ulaķmalı, gitmeli".

(7) *Su içinde bir ‘amūd köründi eski Yūnān ‘imāretinden kalmış kimeçi ayttı munda kimege halel bar kirek kim sizden bir pehlevān kuvvetli  r  k p ‘amūd üstine kimenin burnundađı yipin tutkay hattā kime mundan s lim k ckey* (101a/1-4) "Suyun içinde bir sütun göründü eski Yunan Őehirlerinden kalmıŐ. Gemici Őöyle söyledi: Bundan gemiye zarar gelir, sizden kuvvetli bir yiđidin sütunun üstüne  k p, geminin önündeki ipi tutmalı ve gemi buradan sađ salim geçmeli".

tut-kay/k ck-key Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *tutkay kirek* "tutmalı"

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *s lim k ckey kirek* "sağ salim geçmeli".

(8) *Bir t cirge miş altun has ret boldı t cir oğluna ayttı kirek kim bu vağı‘anı ayتماđay sen* (107a/6-8). "Bir tacire bin altın miras kaldı. Bu tacir oğluna Şöyle söyledi: Bu olayı kimseye s ylememelisin".

aytma-đay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *aytmağay kirek* "söylememeli"

(9) *Men kirek  lgey idim ay g l-beden senden burun*

T  közüm sensiz cih nnı körmegey idi bu k n (125/5-6)

"Ben, senden önce  lmeliydim ey gül bedenli sevgilim, keşke gözlerim sensiz, bu dünyayı görmeseydi".

 l-gey Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı * lgey kirek* " lmeli"

(10) *Evvvel kiři kirek kim ne sızlese sağış kılıp aşlın bilip sızlegey dağı ne hareket kim kılsa mevzūn bolğay* (140a/13) "Kiři ne sızlerse sızylesin, ızınce dūřınıp taşınıp, aslını bilip sızylemeli ve ne yaparsa yapsın hareketlerinde ılıçılı olmalı".

bol-ğay Temel fonksiyon: Gelecek zaman aktarımı

kirek Temel fonksiyon: Gereklilik aktarımı

Gelecek zaman aktarımı →→ Gereklilik Aktarımı *mevzūn bolğay kirek*
"ılıçılı olmalı"

2.10.2. *-mağ/-mek* Mastarıyla Tımceye Kesin Gereklilik Anlamı Veren *kirek* Biçimbirimi

Göktürk metinlerinden bu yana Türkçe tımce anlamını gereklilik bakımından yönlendiren biçimbirim olan *kergek* > *kerek*, değışmeden birçok dınemde kullanılmıştır. ızellikle bu biçimbirimin mastarlarla kullanılması tımcedeki gerekliliğın kesinlik kazanmasını sağılamıştır. Bıylece *kirek* biçimbiriminin tımce anlamını pekiştiren ızınelmi bir unsur olarak görünüş.

GT'de *Eylem* + *Mastar* + *kirek* yapısıyla kullanılan 22 ıznek bulunmaktadır. Bu ızneklerden 10'u aşağıda ele alınmıştır.

(1) *Ammā bilmek kirek sen kim tenşi tebāreke ve te'ālā saña munça türlü ni 'met ve ziynet anıy üçün birdi kim rızķnı ğaflet bilen yimegeysen* (3b/8-10) "Ama şunu bilmek gerek ki, Tanrı Teālā sana bu kadar çok nimet ve ziyneti, bunları ğaflet ile yeme diye verdi".

(2) *Anıy üçün ayturlar kim meliklerniğ hiddet ve şavletinden haźer kılamak kirek ğālibā ħimmetleri memleketniğ 'aźim işlerine müte'allik bolur 'avāmnığ izdiħāmına taħammül kıla bilmesler* (21b/1-4) "Onun için şöyle sızlerler: Meliklerin hiddet ve hücumundan kaçınmak gerek. Galiba onların ğayretleri memleketin ızınelmi işleriyle ilgili olur ve halkın izdiħamına taħammül kılamazlar".

(3) *'Amru İbnü Leys kıllarından bir kıul kaçtı artınça barıp tutup ketüirdüler bir vezīrniğ anıy bilen ğazābı bar idi ayttı muni ılıtürmek kirek kim dağı ızge kıllar körüp munıy bigin hareket kıлмаğaylar* (34a/8-13) "Amru İbnü Leys'in kıllarından biri kaçtı.

Arkasından gidip tutup getirdiler. Bir vezirin ona garezi vardı ve şöyle söyledi: Bunu öldürmek lazım ki, diğer kullar bunun gibi hareket etmesinler".

(4) *Haḳ Te ‘ālādın anı **bilmek kirek***

Kim anıñ hūkmündedir redd ü kabūl (36b/13).

"Şunu bilmek gerek: Reddediş de kabul de Allahın hūkmündendir".

(5) *Bir kün ekinçiler kèlip şikāyet kıldılar kim Nīl yaḳasında mamuḳ èktik vaḳtsız yaḡmur kilip telef kıldı ol ayttı **yüñ èkmek kirek** idiñiz kim ziyān kıлмаḡay idi (47a/2-5)*
"Bir gün ekinciler gelip şikâyet ettiler: Nil yakasında pamuk ektik, yağmur zamansız yağıp hepsini telef etti. O, cevap verdi: Yün ekmeniz gerekirdi, o zaman zarar etmezsiniz".

(6) *Munuñ kibi yaramas söz sözleḡey anıñ cezāsı nè turur biri ayttı anı **öltürmek kirek** daḡı biri ayttı anıñ **tilin kesmek kirek** daḡı ayttı anı **müşādere kıлмаḡ kirek** daḡı biri ayttı anı **ta‘zīr kıлмаḡ kirek** daḡı biri ayttı anı **ihrāc kıлмаḡ kirek** (44a/1-5)* "Bunun gibi kötü sözler söyleyecek birinin cezası nedir? O cevap verdi: Onu öldürmek gerekir, başka birisi cevap verdi: Dilini kesmek gerekir, diğeri mallarını almak gerekir dedi, bir diğeri azarlamak gerekir, dedi; bir diğeri onu her şeyden mahrum etmek gerekir, dedi".

(7) *Cān emānetdür anı **birmek kirek** likin benim*

Ḳayḡum oldur kim yerinde tutmaḡan fermān üçün (56b/7-8).

"Can emanettir onu vermek gerekir, ancak benim korkum tutulmayan ferman içindir".

(8) *Anıñ muḡāraḡatından soñra öz özüme ayttım imdiden kerī hevā ve heves ferşin türüp mecālis terkin urup halvetde ‘uzlet **ihtiyār kıлмаḡ kirek** (125b/1-2)* "Onun ayrılmasından sonra kendi kendime şöyle söyledim: Bugünden sonra heva ve heves döşegini dürüp, meclisi terk edip, halvetde yalnızlık çekmek gerek".

(9) *İkki düşmen arasında anıñ bigi söz sözleşmek kireksen kim kaçan alar dost bolsa sen ortada uyalmaḡaysen (163a/1-2)* "İki düşman arasında öyle söz söyleyeceksin ki onlar dost olursa sen arada utanılacak duruma düşmeyesin".

(10) *Yol üçün azuḡ **anuḡ itmek kirek***

Çün bu menzilden köçüp kitmek kirek (178a/9)

"Yol için azık hazırlamak gerekir, bu dünyadan göçüp gitmek gerekir".

2.10.3. Adlara Eklenerек Tümceye Gereklilik Anlamı Veren *kirek* Biçimbirimi

Adlara eklenerек gereklilik tümceye gereklilik anlamı veren *kirek* biçimbirimi, özellikle tümcelerde vurgulanmak istenen bir nitelik veya vasıf varsa onu nitelemeye ve vurgulamaya yönelik kullanılmıştır.

Tümcelerde vurgulanmak istenen öğeleri ön plana çıkarma yollarından biri olarak *kirek* biçimbirimine sıkça başvurulduğu görülür. GT'de bahsettiğimiz biçimde kullanılmış 34 örnek bulunmaktadır.

Adlarla birlikte tümce anlamını odaklamak üzere kullanılan bu biçimbirim, 1 ve 9 numaralı metinlerde özel adlar üzerine kurulmuştur. 1 numaralı örnekte meşhur Arap şairi *‘Anter*, 2 numaralı örnekte ise İranlıların efsanevi kahramanı *Rüstem* üzerinde tümce anlamında pekiştirme yapıldığı görülür. Bunun yanında 2 numaralı metinde *bir kâmil biligli ér* "olgun ve bilgili bir yiğit", 3 numaralı metinde *bir ihtiyâr vâşıta* "Gerekli bir vasıta", 5 numaralı metinde *mün‘im* "Nimetlere şükreden; zengin", 6 numaralı metinde *‘âlim* "Âlim", 7 numaralı metinde *şâhib-cemâl* "güzel yüzlü" ve 10 numaralı metinde *nahl bigin saḥî ér* "Hurma ağacı gibi bereketli, verimli yiğit" söz ya da söz gruplarının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

(1) *Biligli fārissen ol arslan yürek*

Kim bu kün ‘Anter saḥa mihter kirek (7a/8)

"Arslan yürekli bilen, akıllı birisin, sana bu gün Anter gibi bir asker gerek".

(2) *Melik ayttı lā-cerem bizge bir kâmil biligli ér kirek kim memleket tedbîrine yarağay vezîr ayttı ay melik kâmil biligli ér ol turur kim munuḥ bigin işlerge köñül bërmegey* (23b/5-8) "Melik şöyle söyledi: Bize hemen bir kâmil ve bilgili bir yiğit gerek ki memleketin yararına işler yapsın. Vezir cevap verdi: Ey melik kâmil ve bilgili yiğit, bunun gibi işlere gönül vermeyecek kişidir".

(3) *Kirmege bignîḡ melikniḡ evine*

Vâşıta lā-büd kirek bir ihtiyâr (29a/5)

"Meliklerin ve beylerin evine mutlaka birinin aracılığıyla girmek gerekir".

(4) *Meliklerden bir melikke renc hâşıl boldı ol velāyetniñ hakīmleri cem' bolup ayttılar bu rencniñ devāsı degül illā ādemīniñ öti dağı ol ādemī munça türlü şıfat bilen mevşūf kirek* (33a/3-7). "Meliklerden bir meliğe hastalık hâsıl oldu. O memleketin doktorları toplanıp şöyle söylediler: Bu hastalığın çaresi hastanın ödünde değil, o adamın bu kadar çok sıfatlarla vasıflanmış olması gerek".

(5) *Ay oğlum seferniñ bu tarıka fāideleri köp ve likin biş türlü tāifege müsellemler turur evvel mün'im kirek kim körklü kullar özdeñ kırnaqlar māl ve ni'met bilen her kün bir yanı şehrge yétkeyleyler* (97a/11-13) "Ey oğlum seferin bu yol ve faydaları çok, lakin bunlar beş gruba sorumlu tutulmuştur: Birincisi zengin olması gerekir ki, güzel kullar, seçkin cariyeler mal ve nimetlerle her gün yeni bir şehre gitmeliler".

(6) *İkinçi 'ālim kirek kim feşāhat kuvveti ve belāgat ziyneti bilen qanda kim barsa mükerrerem ve mu'azzez tutqaylar* (97b/9-10) "İkinci olarak âlim olmak gerekir. Fesahat kuvveti ve belagat ziyneti ile nerede kim varsa, onları yüce ve ulu tutmak lazım".

(7) *Üçünçi şahib-cemāl kirek kim anıñ hüsnü bilen közler münevver dağı köñüller müşerref bolğay* (98a/1-3) "Üçüncü olarak güzel yüzlü olmak gerekir. Onun güzelliği ile gözler aydınlanacak ve gönüller müşerref olacak".

(8) *Ay niçe künler kirek kim güre bolsa tatlı aş*

Ay niçe yıllar kirek kim la'l bolsa aşlı taş (171a/1-2)

"Ham meyvanın tatlı olması için günler gerekir, aslı taş olan lalin de o hale gelmesi için yıllar geçmesi gerekir".

(9) *Hak borcun ödemegen seniñ borcuñdan*

Né kayğısı bar sen kirek Rüstem bol (172a/9-10)

"Allahın borcunu ödemeyenin senin borcundan kaygısı mı olur! Senin Rüstem gibi olman gerek".

(10) *Yā nah! bigin şahī kirek er*

Yā serv-şıfat hemişe āzād (177b/8)

"Ya hurma ağacı gibi bereketli yiğit olmak gerekir ya da selvi ağacı gibi özgür".

2.10.4. Şart Biçimbirimleriyle Kullanılan ve Tümceye Olasılık Anlamı Veren *kirek* Biçimbirimi

Şart biçimbirimleriyle kullanılan gereklilik öğelerinin tümceyi çoklukla olasılık anlamına itmiş olduğu görülür. Yani yapılması ya da olması gereken olaylar, işler vs. gibi durumlar beklenildiğinde bu yapıların kullanıldığı görülür. Bu tip kullanımlarda gereklilik *Eylem* + *Mastar* + *kirek* birimleriyle kurulan tümcelerde olduğu gibi gerekliliğin kesinlik taşıması şart değildir.

GT'de şart biçimbirimleriyle kullanılan gereklilik anlamına GT'de 6 kez rastlanılmıştır. Bu kullanımlarda dikkat çeken nokta şart biçimbirimlerinin 5 kez yardımcı eylemlerle kurulmuş olmasıdır. 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı örneklerde şart biçimbirimleriyle beraber üç kez *kıl-* ve iki kez de *bol-* yardımcı eylemi kullanılmıştır. Bu kullanımlar, o dönem Kıpçak Türkçesinde, Türkçeleştirilen kimi yapıların da ortaya konmasını sağlamıştır. 1 numaralı örnekte *münkaṭi* ' *bol-* "Kesilmiş olmak", 2 numaralı örnekte *ḥālī* *bol-* "İçi boşalmış olmak", 3 numaralı örnekte *şükr kıl-* "Şükretmek", 4 numaralı örnekte *seyl bol-* "Sel olmak" ve 5 numaralı örnekte geçen *temāšā kıl-* "*Seyretmek*" kullanımları bu yönleriyle dikkat çekerler.

(1) *Bu fesād ehliniñ nesli münkaṭi* ' *bolsa kirek yoksa ot söndürüp köz koymaḵ yılan öltürüp balasın beslemek* ' *ākıller işi degül* (13a/9-11) "Bu fesat ehlinin nesli kesilmiş olsa gerek yoksa ateşi söndürüp köz koymak, yılanı öldürüp yavrusunu beslemek akıllerin yapacağı iş değil".

(2) *Tileseñ ma* ' *rifet nürin körerger*

İçiñ ḥālī kirek bolsa yimekten (62a/7-8)

"Eğer Allahın marifetinin ışığını görmek istiyorsan, içini yemekten boşaltmış olman gerek".

(3) *Bu ni* ' *met şükrini kılsam kirek çok*

Kişi köñlüñ yıkarğa ' *ādetim yok* (82a/11-12)

"Bu nimetlere çok şükür etmem gerek, insanların gönlünü yıkmak gibi bir âdetim yok".

(4) *Seyl bolsa kirek halāyıkını*

Közlerinden akıp yürek kanı (87a/4)

"Halkın gözlerinden akan yürek kanlarının sel olması gerek".

(5) *Kaçan kim yār közge kiç körünse*

Anı kılsa kirek yahşı temāşā (116a/6-7)

"Eğer yar göze geç görünürse, onu iyi izlemek gerekir".

(6) *Cāhiller ara eger hakīm ēr tüşse hikmet kemerin kirek belinden şeşmese kaçan cāhil ēr til uzatıp sözge kilse ‘aceb degül hakīm üzre gālib bolsa anıñ için kim aşlı yaman taş turur cevherni sındurur (168b/9-13)* "Cahillerin içine eğer, âlim kişi düşerse, hikmet kemerinin belinden çözmemesi gerekir. Cahil adamın dil uzatıp konuşması ve âlim kişiye üstünlük sağlaması garip değil. Çünkü cevherin aslı olan taş, kendinden yapılmış cevheri bile kırar".

2.10.5. Tümcede İki Farklı Önerme Sunan kirek Biçimbirimi

kirek biçimbiriminin GT'deki en ilginç kullanımlarından biri de, tümcede iki farklı önerme ortaya koyduğu örneklerdir. Özellikle bu örneklerde dikkat çeken nokta birinci kişi üzerinden vurgulanan çaresizlik anlamıdır.

(1) *Kirek öltür kirek cürmüm bağışla*

Ni kılsañ hükmüne rāzīmen işle (50a/1-2)

"İster öldür ister suçumu bağışla; ne yaparsan yap hükmüne razıyım".

(2) *Yazuklı men kirek öltür kirek koy*

Kim oç almakdan ise ‘afv hoşrağ (130a/10-13)

"Hatalı olan benim, ister öldür ister bırak; oç almaktansa affetmek daha hoş(tur)".

2.10.6. nē Adılıyla Kullanılan kirek Biçimbirimi

GT'de *nē* adıyla kullanılan iki örnek bulunmaktadır. Nē adlı ve kirek biçimbirimi birleşerek "gereksiz, gerek yok, ne gerek var" karşılıklarıyla kullanılabilirler tümceler ortaya çıkarmıştır. Bu kullanımlarda yapılmaması gereken işler olumsuzlama yolu ile aktarılmıştır.

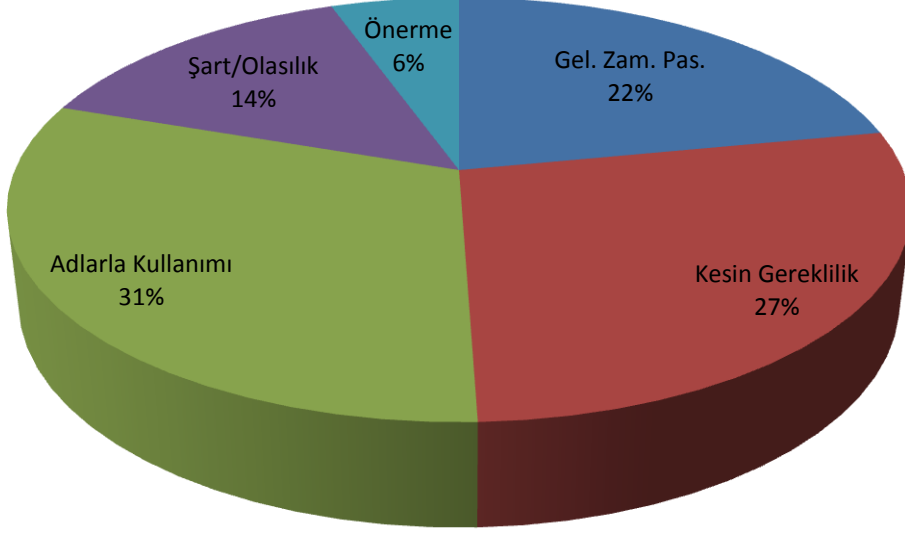
(1) *Eliñde bar ise körgüz velāyet*

*Yoğ ise **nē kirek** bu lāf-ı da 'vā* (80b/8)

"Elinde varsa gücünü göster, yoksa bu davanın lafını etmeye ne gerek var!".

(2) *Menim 'ilmim **Qur'ān** ve **hadīs** ve **meşāyih** kelāmı turur ol bularğa mu'tekid degül ve rāzī bolmayın pes maña anıñ **küfrin işitmek nē kirek*** (107b/12-13) "Benim ilmim Kur'an, hadis ve şeyhlerin kelimidir. O, bunlara inanan biri değil, razı olmadan onun küfrünü işitmeye ne gerek var!".

***kirek* Biçimbirimi**

2.11. SORU ADILLARININ VE BİÇİMBİRİMLERİNİN TÜMCE ANLAMINA ETKİSİ

2.11.1. Soru Adılları İle Kurulan Ve Yanıtın Olumsuz Olduğu Pekiştirme Tümceleri/Olumsuzlama

Soru adıllarının ve biçimbirimlerinin Türkçedeki anlam belirleyicisi olarak kullanılmaları, Türkçenin ilk yazınsal metinlerinden bu yana karşımıza çıkan önemli unsurlardan biridir. Anlamın pekiştirilmesi, olumsuzlama yoluyla anlamın yönlendirilmesi, kimi zaman da subjektif tepkilerin ortaya konması (kızgınlık, şaşkınlık, hayıflanma vb) soru adlarıyla gerçekleştirilmiştir.

GT, soru adıllarının hem düzyazı hem de şiirsel metinlerde nasıl kullanıldığına ilişkin önemli veriler sunan bir kaynaktır. Bu nedenle GT'de saptanan veriler, birçok başlığa ayrılmış ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

GT'de soru adıllarının kullanımı ve tümce anlamını etkilemesi noktasında, en çok ilgi çeken nokta, soru adlarıyla kurulmuş tümcelerin olumsuzlama yoluyla kullanımıdır. Bu kullanımda, tümcede yapısal olarak bir soru sözcüğü bulunsa da, bu sorudan yanıt beklenmez. Çünkü yanıtın her zaman olumsuz olduğu soru adlı kullanımı kanalıyla sezdirilir.

GT'de bu başlık altında değerlendirebileceğimiz 12 örnek tümce vardır.

2.11.1.1. *kim* Soru Adılı

Aşağıdaki örneklerden 1 numaralı parçada *kimdür* sorusunun yanıtı tamamen tümcedeki olumsuzlamanın pekiştirilmesine yönelik kullanılmıştır. Bir bakıma *kimdür* sorusu tümceye "Hiç kimse değildir ya da hiç kimse olamaz" anlamı verir. 2 numaralı tümcede *kimge* "kime" soru adının tümceye kattığı anlam ve yanıt "Hiç kimseye" olacaktır. 3 ve 4 numaralı parçada *kim* soru adılı *-dur* koşacıyla birlikte tümce anlamını pekiştiren ve tümcenin olumsuzlama yoluyla anlamını yönlendiren bir yapıda karşımıza çıkar.

(1) *Cehānda **kimdür** ol şartınca hakkın*

Şükr kılğan bu sansız ni‘metine (GT 3a/3)

"Cihanda, Allahın bu sonsuz nimetlerine hakkıyla şükür kılabilcek kim vardır!"

(2) ***Kimge** kılayım seniñ iliñden feryād*

Karşuñda turup tiler men oş senden dād (33b/9-10)

"Senin yüzünden kime feryat edeyim, karşında durup senden sadece adil olmanı dileyebilirim".

(3) *Cihānda **kindür** ol cāna bu ‘ışkıñ otına küymes*

Vişāliñ körmege bir dem meni hicriñ tutar kıymas (116b/9-10).

"Cihanda bu aşkın ateşine yanmayacak kişi kimdir! Seninle kavuşmayı görmek için bir an ayrılık beni tutar bırakmaz".

(4) *Cürm etse kaçan faķır andan*

***Kindür** sorup istegen haķānı (140b/6)*

"Ona eziyet etse, fakir (kişi) istediğinde bu hatayı sorup sorgulayacağı (kişi) kimdir?"

2.11.1.2. kıanda Soru Adılı

GT'de az kullanılan soru adılarından biri de *kıanda* adılıdır. GT'de *kıanda* adılının olumsuzlama yoluyla kullanıldığı örnekler şunlardır:

1 numaralı parçada, ***kıanda bolısar dost keremden mahrüm*** "Dost neden keremden mahrum kalsın!" tümcesinde de anlam olumsuzlaması yoluna gidilmiş ve tümceye "Dost, keremden asla mahrum kalmayacak" anlamı verilmiştir.

2 numaralı metinde *husrev u Şir’in içinde **kıanda bar*** "Hüsrev ü Şirin'de (böyle garip ve acayip hikâyeler) nerede var!" tümcesinde *kıanda bar* "nerede var" sözcüsü esasen tümceye "Hiç bir yerde yok" anlamı katmıştır.

(1) ***Kıanda** bolısar dost keremden mahrüm*

Kim düşmen üze kılursen uş böyle nazar (3a/9)

"Eğer sen düşman hakkında böyle düşünürsen/düşmana böyle bakarsan, dost neden keremden mahrum kalsın!"

(2) *Ol ‘āca ‘ib kim ġarā ‘ib munda bar*

*ħusrev u Şīrīn içinde **ķanda** bar* (GT 6b/2)

"O, acayip ve garip (hikâyeler) bu eserde var; Hüsrev ü Şirin'de (böyle hikâyeler) nerede var!"

2.11.1.3. *ķaçan* Soru Adılı

Türkçenin özellikle tarihi metinlerinde sıkça kullanılan *ķaçan* "Ne zaman" adılı, GT'de iki örnekte olumsuzlama yoluyla tümce anlamını pekiştirmiştir.

1 numaralı parçadaki *ķaçan* adılı *ķaçan bolġay* "ne zaman olacak" tümcesindeki yanıtın anlamına işaret ederek, tümceyi "hiç bir zaman olmayacak" anlamına itmiştir. 2 numaralı metinde de *ķaçan bolġay* "ne zaman olacak" yapısı, anlamı zıtlılaşmış ve olumsuzlama meydana getirmiştir. Tümceye "hiçbir zaman olmayacak" anlamı katmıştır. Bu tip kullanımlar şiirsel parçalardaki kısa ancak yoğun anlatımı destekleyen en önemli tümce kuruluşlarıdır.

(1) *Cān **ķaçan bolġay** ġülistāndan melūl*

Çün körüçek şād-mān bolur köñül (GT 6b/8)

"Can, ne zaman gülistandan sıkılabilir ki; gönlüm onu görünce şad olur".

(2) *‘Azīz ‘ömr tükendi oşol ümīd bilen*

*Köñül tileki işikden **ķaçan** kire kilgey* (19a/4-5)

"Aziz ömür tükendi o ümit ile gönlün istedikleri kapıdan ne zaman girip gelecek".

2.11.1.4. *ne* Soru Adılı

(1) *Anıñ vaşfin sorarlar bolsa menden*

*Nişānsızdan ġabersiz **ne** diġey rāz* (GT 5a/13-5b/1)

"Eğer onun vasfını benden soracak olurlarsa, sırlarından hiçbir iz olmadan ne diyebilirim ki?"

Nè digey "Ne diyecek?" ↔ Hiçbir şey diyemeyecek

(2) *Bu oğlan 'ömri bāğundan yimiş yimişi yok turur cehān sulṭanı öz kereminden yazuḳın bağışlap āzād kılsa nè bolğay idi* (GT 13a/2-5) "Bu çocuğun ömür bağından meyve yemişi yoktur. Cihan sultanı lütfundan bu çocuğun günahını bağışlayıp azad kılsa ne olacaktı."

nè bolğay idi "ne olacaktı?" ↔ Hiçbir şey olmayacaktı

(3) *Bir kiçe şabr étse nè bolğay idi* (48a/8) "Bir gece sabretse ne olacaktı?"

nè bolğay idi "ne olacaktı?" ↔ Hiçbir şey olmayacaktı

(4) *Sen çerāğnı körmessen çerāğ bilen nè körgeysen* (75b/5-6) "Sen kandili görmüyorsun, kandil ile ne göreceksin?"

nè körgeysen "ne göreceksin?" ↔ Hiçbir şey göremeyecek

(5) *Bu hüsn içinde nazīriñ nè yèrde bolğay*

Yüzi kamer harekāt u şemāyili mevzūn (115a/10-13)

"Bu güzellikler içinde senin eşin benzerin nerede olacak! Ayyüzlü, hareketleri ve görüntüsü ölçülü (sevgili)"

nè yèrde bolğay "Nerede olacak" ↔ Hiçbir yerde olmayacak

(6) *Ayttı nè bolğay bir kiçe küin bu menzilde āsāyış kılsañız* (123b/5) "(Şöyle) söyledi: Bir gece bu yolda güvenliği sağlasanız ne olacak!"

nè bolğay "ne olacak?" ↔ Hiçbir şey olmayacak

(7) *Yüz köz öpüşmek nè fā'ide kıllur ol dem*

Çün kim alar ayrılıp yana yir imiş gam (124a/1-2)

"Yüz göz öpüşmenin o zaman ne faydası olacak! Çünkü onlar ayrılınca yine gam çekerlermiş."

nē fā 'ide kıılır "ne fayda eder?" ↔ Hiçbir fayda etmez

(8) *Körmegen zenbūr fi 'ilin **nē bilür***

Ol bilür kim zaħmnı yip turur (126b/9)

"Görmeyen arının ne yaptığını ne bilir! O ancak, arının verdiği acıyı çekmeyi bilir."

nē bilür "ne bilir?" ↔ Bilmez

(9) *Cāhil ér kıılsa cefā bolma mükedder ay ħakim*

***Nē bilür** közsüz kim irse kıadrini nakkaşnıı (170a/1-2)*

"Ey dost! Eğer cahil bir kişi sana cefa kıılsa üzülme. Kör kimse nakkaşın kıadrini ne bilir."

nē bilür "ne bilir?" ↔ Bilmez

(10) *Otursa zerķ için ħalvetde 'ābid*

*Karaııgu közgüde baksa **nē körgey** (171a/13)*

"Abit, halvette riya için otursa, karanlıkta baksa aynada ne görecek!"

nē körgey "ne görecek?" ↔ Hiçbir şey göremeyecek

(11) *Cān bir nefes ħimāyetinde durur dağı dünya ikki 'adem arasında anlar kim dānin dünyage satkaylar eşek tururlar Yūsufnı satıp **nē alğaylar** (171b/10-11)* "Can bir nefesin himayesinde ve dünya iki boşluk arasındadır. Onlar dinini dünyaya satacak eşektirler. Yusuf (peygamberi) satıp karşılığında ne alacaklar!"

nē alğaylar "ne alacaklar?" ↔ Hiçbir şey alamayacaklar

(12) *Tana 'um birle rāħatta tirilgen*

***Nē bilsün** aç ve müflis ħālını ol (172b/3-4)*

nē bilsün "ne bilsin?" ↔ Bilmez

"Bolluk ile rahat bir şekilde yaşayan, aç ve müflisin halini ne bilsin!"

(13) *Ger kıılsa ħitāb kıahrın ol maħşerde*

‘Özr etmege anda enbiyā **nè imkân** (175b/5-6)

"O (kişi) mahşerde kahrederek konuşsa, peygamberlerden özür dilemek için ne imkan (bulacak)!"

nè imkân "ne imkan?" ↔ İmkânsız

(14) *Biz naşîhat şartın oş kılduk beyân*

*Kim işitmes bolsa bizge **nè ziyân** (178a/7)*

"Biz, nasihat şartını beyan kıldık, başkaları (bu nasihatleri) işitmezse bize ne ziyânı (dokunacak)!"

nè ziyân "ne ziyân?" ↔ Zararsız

2.11.1.5. *ğaydan ve niçük Adılları*

(1) *Ay fakîr etekiñ açkıl fakîr ayttı tonum yok etek **ğaydan ketüreyim** (21a/4-5)* "Ey fakir eteğini aç. Fakir cevap verdi: Elbisem yok ki eteği nereden getireyim!"

ğaydan ketüreyim "nereden getireyim?" ↔ Hiçbir yerden getiremem

(2) *Ayar bolsa çerigden māl sultān*

Niçük baş oynasunlar terk etip cān (22b/5-6)

"Sultan, askerlerinden mal mülk esirgeyecek olursa, (o askerler) neden başlarını senin yoluna koyup da ölsünler!"

Niçük baş oynasunlar terk etip cān "Niye başlarını senin yoluna koyup da ölsünler?" ↔ Başlarını yoluna koyup ölmezler

2.11.2. Soru Ekleri İle Kurulan, Yanıtın Olumsuz Olduğu Pekiştirme Soruları/Olumsuzlama

(1) *Bu aşıkıların ma ‘şük öltürüptür*

*Ölülerden **kélür mi hergiz** āvāz (GT 5b/2-3)*

"Bu aşıkıların hep maşuklar öldürmüştür. Ölülerden hiç ses gelir mi?"

kélür mi "gelir mi?" ↔ Gelmez

(2) *Yahşı kılıç bolur mu hergiz yaman temürden*

Yumaq bilen kiter mi levni kara kömürden (GT 15a/6)

"Kötü demirden hiç iyi kılıç olur mu? Kara kömürü ne kadar yıkarsan yıka rengi gider mi hiç?"

Bolur mu "olur mu?" ↔ Olmaz

Kiter mi "gider mi?" ↔ Gitmez

(3) *İşitkeniñ munı yoq mı kaçan bolsa çetük 'aciz*

Urup pençe peleng közin çıkarur korkmayın ol dem (18b/4-5)

"Daha önce hiç duymadın mı! Kedi aciz kaldığı zaman, korkmadan, vurup arslanın gözünü çıkarır."

İşitkeniñ yoq mı "Daha önce hiç duymadın mı?" ↔ Duymadı

(4) *İşitkeniñ yoq mı her kim hıyānet bilen tirilgey hisāb vaktında elleri titregey (25b/6-7)* "Daha önce hiç duymadın mı! Her kim ihanet ile dirilecek, hesap vakti geldiğine elleri titreyecek."

İşitkeniñ yoq mı "Daha önce hiç duymadın mı?" ↔ Duymadı

(5) *Du 'ā vaktın tazarru 'niñ elini*

Köterip teñriden rahmet tiler sen

Kerem vaktın tutarsen koltuğunda

Bu ihsān birle mi cennet tiler sen (93b/6-7)

"Dua vaktinde, yakarış elini kaldırıp Allahtan rahmet dilersin. Cömertliğini ise koltuğunun altında tutarsın. Bu kadar iyilikle mi cennete gitmek istiyorsun."

(6) *Burhān kitürmedim inşāfından tevaqqu 'um bar hergiz kördüñ mi kim harāmīni eli bağıl yā zindān içinde (153b/10-11)* "Delil göstermedim, onun insafından ümidim var. Sen hiç haramiyi eli bağlı ya da zindan içinde gördün mü!"

hergiz kördün mi "Hiç gördün mü" ↔ Kimse görmedi

(7) *hoş ayttı munı ol edib-i zarif*

Melikke bolur mı kalender harif (168a/13)

"O zarif edip bunu çok güzel söyledi. Hükümdara karşı bu kadar dost ve kalender olunur mu!"

bolur mı "olur mu?" ↔ Olmaz

2.11.3. Tümceye Kesinlik Anlamı Katan ve Anlamı Olumlayarak Pekiştiren Soru Adılları ve Soru Biçimbirimleri

2.11.3.1. *nè* 'aceb Yapısı

(1) *Bu sıfatlar birle közlerge tolup*

Nè 'aceb bolsa meşābīhu'l-kulūb (GT 6b/4)

"Bu sıfatlar ile gözlere dolup, kalpleri aydınlatan gibi bir eser olsa bunda şaşılacak ne var!"

(2) *Tigme bīşe içinde ay maḥdūm*

Nè 'aceb kizlenip esed tursa (GT 10b/11)

"Ey mahdum! Bir ormanın içinde arslan gizlenip dursa, bunda şaşılacak ne var."

(3) *'Aceb mi 'ışk leclācı sürüp at*

Selātinni piyāde birlen utsa

Körüp ol şāhid-i ra 'nā cemālin

Degül taḥ zāhid er zūhdin unıtsa (113b/3)

"Aşkın üstadı at sürüp, piyadelerle sultanı mağlup etse, bunda şaşılacak ne var! Onun yüzünün güzelliğine şahit olup da zahitin takvasını unutmasına hiç şaşırma!"

(4) *Bolmasa kırk yaşarda 'aql u edeb*

Dögül insān diseḡ anı nè 'aceb (146b/9-10)

"Eğer kırk yaşındaki bir insanda akıl ve edep olmasa, o kişiye insan değil desen, bunda şaşılacak ne var!"

(5) *Cevr-i düşmen nê 'aceb çekse körüp t̄alib-i dost*

Çün ki dāim tiken ü gül gam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dostun talibi düşmanın cevriyi çekerse bunda şaşılacak ne var! Çünkü gül ve diken bile daima sevinç ve hüznün ile beraberdir."

(6) *Bir kiççi kişi kiçip revān cānından*

Arslanı urup çıkarsa mağzın nê 'aceb (165b/5-6)

"Ufak bir kişi akıp giden ömründen vazgeçip, arslana vurup beynini çıkarsa, bunda şaşılacak ne var!"

2.11.3.2. *nê h̄acet* Yapısı

(1) *Deminde körgüzür fāris şecā 'at*

Muħannatka dımuşkī ya nê h̄acet (51b/3-4)

"Cesur kimse, yerinde ve zamanında yiğitlik gösterir. Korkak biri için kılıç ve yay ne işe yarayacak!"

(2) *Nê h̄acet başıña t̄ac-ı meşāyih*

Tatar bōrkin kiyip dervīş bolğıl (57b/10-13)

"Başına şeyhlerin tacını takıp da ne yapacaksın! Tatar bōrkünü giy ve dervīş ol."

(3) *Êşik bağlap oturma ol sebebden*

Körünmesün diyü mendegi 'ayb

Êşikni bağlap olturmak nê h̄acet

Bu h̄aliñni bilür ol 'ālimü'l-gayb (63a/9-12)

"Bendeki ayıp görünmesin diye, kapını kapatıp evinde oturma. Kapını kapatıp otursan neye yarayacak, o Alimü'l-gayb (Allah) bu halini de bilir."

2.11.3.3. *nē kayġu* Yapısı

(1) *Nē kayġu* sövmese gülni sasıkkān

Tümen bülbül kıılır ışkında efgān

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaşvaş

Küneřniġ nürına andan nē noksān (118a/1-4)

"Saksaġan gülü sevmese, gül neden kaygılsın ki? Binlerce bülbül onun aşkından fiġan eder. Yarasa güneşe kavuşmaya istemese, güneşin ıřıġından ne eksilecek?"

(2) *Külüben ayttı ki min cem ʿ şem ʿi men Sa ʿdī*

Maņa nē kayġu özin küydürse pervāne (116a/12-13)

"Gülerek (şöyle) söyledi: Ben bu vuslatın ıřıġı, Sadi'yim. Pervane kendisini ateşimde yaksa ben neden kaygılanayım?"

(3) *Açından bir faķır ölse düşüp zār*

Bize andan nē kayġu çün bizim bar (158b/13-159a/1)

"Bir fakir aġlayarak açlıktan düşüp ölse, biz ondan neden kaygılanalım (!), çünkü bizim (yiyeceġimiz) var."

(4) *Borç birme namāz kıılmaġan müdbirge*

Açlıkdan eger tüşüp öler men dise ol

Ėaķ borcun ödemegen seniġ borcuġdan

Nē kayġusu bar sen kirek rüstem bol (172a/7-10)

"Namaz kıılmayan düşküne 'açlıktan düşüp öleceġim' dese de borç verme. Allaha borcunu ödemeyen senin borcun için mi kaygılanacak. Senin Rüstem gibi olman gerek."

2.11.4. *mI* Biçimbiriminin Kullanımı

(1) *Ay oġlum men saņa kiter vaķtın aytmadım mı* kimniġ elinde aķça bolmasa küç birle ķarnın toydurmak müşkil iş durur (104a/6-8) "Ey oġlum, ben sana gideceġin zaman

söylemedim mi? Kimin elinde parası yoksa, o kişinin karnını doyurmak çok müşkil bir iştir."

(2) *Bir kişini kördüm katındağı nökerine ayttı ‘aceb degül mi kim şaṭranc bisāṭınıṅ ‘āc piyādeleri yoḳarı şafḳa yetip ferzīm bolurlar (147a/4-5) "Bir kişiyi gördüm, huzurundaki hizmetkârına (şöyle) söyledi: Garip değil mi? Satranç tahtasının fildişinden yapılmış piyadeleri (satranç tahtasının) yukarı tarafına doğru ulaşım vezir olur."*

(3) *Nebī ‘aleyhi’s-şalāṭı ve’s-selām aytmadı mı kim el-faḳru fahrī (152b/8) "Peygamber as (şöyle) söylemedi mi: Fakirlik benim övüncümdür."*

(4) *Közüne kim uyup birse köñülni*

‘Aceb midür aḡa böyle tutulmaḳ

Yazuḳlı men kirek öltür kirek ḳoy

Kim öç almaḳdan ise ‘afv hoşraḳ (130a/10-13)

"Sevgilinin gözlerine uyup, ona gönül verip böyle tutulsa, buna şaşılır mı? Ben günahkâr bir kulum. Beni ister öldür ister bırak. Affetmek, öç almaktan daha güzeldir."

2.11.5. Paralel Anlamlı Tümceleri Bağlayan Soru Adılları

Özellikle birbiriyle anlam ilgisi bulunan sıralı ve bağlı tümceler *niçük...niçük, kim...niçün, ni ...ni* adılları ile kullanılmıştır. Bu adılar anlam akışını ve tümce bağlantılarını sağlamaktadır.

(1) *Bir kün bu sulṭān meclisinde şeh-nāme kitābın oḳur idiler ol yirge yéttiler kim zahḥāk mülkiniṅ zevāli niçük idi daḡı Ferīdün memleketni nē ṭarīḳa tuttu vezīrge sordı niçük aḡa memleket muḳarrer boldı (GT 16a/8-13) "Bir gün sultanın meclisinde Şehname kitabını okuyorlardı. Şehname'de o yere kadar geldiler: Zahhak mülkünün akıbeti nasıldı ve Feridun memleketi hangi yollarla elinde tuttu ve vezire sordu: Bu memleket ona nasıl nasip oldu?"*

(2) *Ay ebleh tevenin saḡa nē münāsebeti daḡı seniṅ aḡa nē müşābehetiṅ bar (26a/7-8) "Ey ahmak! Devenin seninle ne ilgisi ve senin onunla ne benzerliḡin var?"*

(3) *Bu nê 'aql ve kifāyet bolur dađı bu nê fehm ve dirāyet ħukemā kavli dūrūst keldi niçük kim aytıp tururlar* (26b/8-10) "Bu ne akıl ve anlayıştır, bu ne idrak ve dirayettir. Hükemanın sözü doğru geldi, şöyle söyledikleri gibi."

(4) *Sen kim sen bu nê taş turur kim meni munuñ birle urduñ* (32b/1-2) "Sen kimsin? Bana vurduğun bu taş ne taşıdır?"

(5) *Nê yigey kış dağı nê kiygey yaz* (46b/10) "Kışın ne yiyecek, yazın ne giyecek?"

(6) *Anuñ derecātı nê sebebden idi dağı munuñ derekātı nê cihetden durur* (57b/6-7) "Onun derecesi ne sebepten yüksek idi ve bunun derecesinin düşüklüğünün sebebi nedir?"

(7) *Ay ata buyruk buyrukuñ velikin bu fāide nê maña aytkıl kim bu vākı'anı kizlemekte maşlahat nê turur* (107/8-10) "Ey baba emrin emirdir ancak bunun bana ne faydası var, bu olayı gizlemekteki yarar nedir, bunları bana açıkla."

(8) *İy yigit nê yerden sen atıñ kim şıfatıñ nê turur kelişñ kandan* (114b/3-4) "Ey yiğit hangi yerdensin, adın ne, sıfatın nedir, nereden geliyorsun?"

(9) *Saña sorğaylar kim 'ilmiñ nê durur dağı dimegeyler kim atañ kim durur* (144b/7-8) "Sana ilmin nedir diye soracaklar. Baban kimdir diye sormayacaklar."

2.11.6. Diyalog Tümceleri Oluşumunda Kullanılan Soru Adılları ve Soru Biçimbirimleri

Diyalog tümceleri oluşturulurken hikâyenin gidişi ve öyküleme/öğüt verme amacı güdüldüğünden soru ifadelerine sıkça başvurulur. Soru tümceleri çoklukla metnin düzyazı ile oluşturulan bölümlerinde görülmesine karşın, şiirsel parçalarda kullanılan soru tümceleri ölçü ve uyak gereği devrik tümceler biçiminde yer almıştır.

GT'de bazen günlük diyalogların metne yansıtıldığı görülür. Bu durum metindeki ifadelerin daha samimi, gerçekçi ve anlaşılır olmasını amaçlar. Metinde kullanılan diyalogların çoğundaki ortak nokta ise, anlamı çekici kılan diyalogların, soru adlarıyla kurulmasıdır.

GT'de soru adları ya da biçimbirimleriyle kullanılan 223 tümce bulunmaktadır. Örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir.

(1) *halknıñ kilmegi saltanat körki durur pes sen **nè için** halknı tagıtur sen?* (GT 16b/2-3) "Halkın (sana) gelmesi, saltanatın güzelliğidir. Fakat sen neden halkı dağıtıyorsun?"

(2) *Yana vezîrge sordı kim ra‘ıyyetnıñ cem‘ bolmaķına sebeb **nè turur?*** (16b7-8) "Yine vezire sordu: Halkın toplanmasının sebebi nedir?"

(3) *Vezîrleriñden **nè hatā** kördüñ kim habske bıraķtıñ?* (18a/8) "Vezirlerden ne hata gördün ki onları hapse attırdın?"

(4) *Haccāc ayttı ay fakîr bu **nè du‘a** durur kim maña kıldıñ?* (20a/6-7) "Haccac bin Yusuf sordu: Ey fakir, bana ettiğın dua nasıl bir duadır?"

(5) *Karakulaķķa sordılar arslan şuhbetin **nè sebebden** ihtiyār kıldıñ?* (23b/11-12) "Çakala sordular: Neden arslanla sohbet etmeyi tercih ettin?"

(6) *Bu kadar tuz almak bilen **nè** halel këlgey?* (31a/4) "Bu kadar tuz almak ile neden halel gelsin?"

(7) *Munça zamandan **ķanda** idiñ?* (32b/4) "Bunca zaman neredeydin?"

(8) *Vezîrge ayttı **nè** maşlahat körer sen?* (34b/10-11) "Vezire sordu, neyi uygun görüyorsun?"

(9) *Büzürc Mihrge sordular kim melik rāyında **nè** meziyyet kördüñ?* (42a/1-2) "Büzürc Mihr'e sordular: Hükümdaın düşüncelerinde nasıl bir meziyet gördün?"

(10) *Niçün munça köp yalğan sözler sözlegey?* (42b/11) "Neden bu kadar çok yalan sözler söylüyor?"

(11) *Yaramas söz sözlegey anıñ cezāsı **nè** turur?* (44a/1) "Kötü sözler söylecek kişinin cezası nedir?"

(12) *Sen **nè için** bu ittifākda sözlemediñ?* (46a/10-11) "Sen neden ittifak edildiği gibi konuşmadın?"

(13) *Fūlan ‘ābid haķķına **nè** aytursen?* (49a/8) "Filan abit hakkında ne düşünüyorsun?"

(14) *Ay şeyh bu kün maña bir müşkil vâki' boldı ayttı **nè durur**?* (54a/8-10) "Ey şeyh! Bugün benim başıma müşkil bir iş geldi. Sordu: Nedir?"

(15) ***Niçün** bu kün na'ra urduñ işitip kuşlar ünün?* (64a/7-8) "Neden kuşların sesinin işitip, nara attın?"

(15) *Sen ol **degül mi** sen kim atam Firenç kaydından on altunga satın aldı?* (68b/11-12). Sen, babamın Firenç esaretinden on altına aldığı kişi değil misin?"

(16) *Sen **niçün** küyegünni ol hakîmge éltmessen?* (79b/5-6) "Sen neden damadını o doktora göndermiyorsun?"

(17) *Bir künde **nè kadar** ta'âm yimek kirek?* (83b/7-8) "Bir günde ne kadar yemek yemek gerekir?"

(18) ***Niçün** Hâtem-i tãyîniñ da'vetine barmas sen?* (88a/6-7) "Niçin Hatem-i Tayi'nin davetine gitmiyorsun?"

(19) *Ay yigit bizge **niçün** sözlemessen?* (114b/8) "Ey yiğit! Bize niçin söylemiyorsun?"

(20) *Saňa bu şîveler birlen köñül almağ **kim** öğretti?* (122b/7) "Bu şiveler ile gönül almayı sana kim öğretti?"

(21) *Men aña ayttım **niçün** sen şehr içinde turmayın tağ içinde oturur sen?* (123b/9-10) "Ben ona (şöyle) söyledim: Neden şehrin içinde durmayıp da dağın içinde oturuyorsun?"

(22) ***Niçün** kırı kamaşdan şekker tama' kıılır sen*

Kilmes böri elinden ferveçilik bilür sen (167b/6-7)

"Neden kuru kamaştan yapılmış şekere tamah ediyorsun. Kurdu elinden kürkçülük gelmez biliyorsun."

2.11.7. Olumsuzlanan Anlamı Yineleyen/Pekiştiren/Soruyu Yanıtlayan Soru Biçimbirimleri

GT'de yalnızca iki örnekte karşımıza çıkan tümce tiplerinde, metin içinde sorulan sorulara cevap verildiği görülür. Buradaki temel amaç, olmaması ya da yapılmaması

gereken işlere dikkat çekmektir. Bununla birlikte bu tip tümcelerdeki kullanımların, çok bilinen ya da söylenen deyiş-atasözü oldukları sezdirilmektedir.

(1) *Kim zulm elin uzatsa sultān **bolur mı bolmas***

*Ƙoylarga Ƙurt hergiz Ƙobān **bolur mı bolmas*** (16b/11-12)

"(Halkına) zulmeden (kişi), sultan olur mu olmaz! Hiç kurttan koyunlara çoban olur mu, olmaz!"

(2) *Ayttı aƘar teñizni tıysa bolur velikin*

*Bir müdde'i tilini tıysa **bolur mı bolmas*** (119a/12-13)

"(Şöyle) söyledi: Bir iftiracı, akarsuyun akmasını engellese olur; ancak (o iftiracı) diline hâkim olsa olur mu, olmaz!"

2.11.8. Anlamı, Şaşıрма-Kızgınlık-Üzüntü-Hayıflanma İfadesi İle Pekiştiren Soru Adılları

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de duygu değeri taşıyan tümceler bulunmaktadır. Bu tümceler kullanılış biçimleriyle, duyguyu okuyucuya aktarmaya çalışılmıştır. Eserde şaşıрма, kızgınlık, çaresizlik, endişe, veryansın duygusunu taşıyan tümceler tespit edilmiştir.

(1) *Ayttı Allāh Allāh bu **nē** söz bolur* (29b/1) "(Şöyle) söyledi: Allah Allah bu ne biçim bir sözdür?" (**Şaşıрма**)

(2) *Sultān ayttı bu **nē** söz bolur* (72a/5) "Sultan (şöyle) söyledi: Bu nasıl bir sözdür?" (**Şaşıрма**)

(3) *Pes benim hıdmetim köp artuƘtur*

*Bu seniñ rahātıñ **nēden çoƘdur*** (77b/2-3)

"Benim hizmetim çok fazla olduğu halde, neden senin rahatın çoktur?" (**Kızgınlık**)

(4) *Niçe bir böyle mühmel oynağay sen*

Dudağı kön degül kim çiynegey sen (79a/3-4)

"Neden böyle boş konuşuyorsun, dudağı deri parçası değil ki çiğniyorsun?"

(Kızgınlık)

(5) *Cum‘adan sonra ma‘lūm kıldılar kim yazuqları yođ imiř kelip kōrdiler kim kavīsi ōlmiř za‘ffī selāmet kıalmıř ta‘accūb kıldılar kim **niçük** boldı dip* (84a/10-13)
"Cumadan sonra anladılar ki günahları yokmuş. Gelip gördüler, kuvvetli olan ölmüş, zayıf olan sağlığına kavuşmuş. Nasıl böyle oldu diye şaşırdılar." (Şaşırma)

(6) *Ādemī **niçük digeyim** men aña*

Şūreti insān velī hayvān-hıřāl (96a/5)

"İnsanoğlu işte! Ne diyeyim ben ona? Sureti insan; fakat tabiatı hayvanlar gibi."

(Çaresizlik)

(7) *İmdi **kim bilür** bu dağı oğrılardan kelip özini ‘ayyārlik şūretine ta‘biye kılmış bolsa fırşat vaktında anlarga haber kılsa maşlaşat ol durur* (103a/8-10) "Şimdi kim bilir bu da hırsızlardan gelip kendini düzenbazların suretine tabi kılmış olsa, fırsat bulduğu zaman onlara haber etse, uygun olan odur." (Endişe)

(8) *Ġarīb u şasta hālın ol bilür kim*

Bu ğurbet mişnetin yıllar çekiptur

*Yoğ ise **nē bilür** ol ādemī kim*

Tana‘‘um birle ēvde bisleniptur (103b/5-8)

"Bu ğurbetin acısını yıllar boyunca çeken garip ve hastalar onun halini anlar. Bolluk içindeki bir evde beslenen insan, yoksa, bu (hali) nereden bilir?" (Veryansın)

(9) *Bilürsiz kişiğe aytmağ kirekmes pes **niçün sorar siz*** (109b/2-3) "Bilgisiz kişiye soru sormak gerekmez. Neden soruyorsunuz?" (Kızgınlık)

(10) *‘Āciz bolup ayttı bu **nē mekkār harām-zāde tayife** durur kim ētlerini şişip taşlarını bağlap oturlar* (110a/8-9) "Aciz kalıp (şöyle) söyledi: Bu nasıl bir düzenbaz tayifedir ki etlerini çözüp, dışlarını bağlayıp oturlar?" (Şaşkınlık)

(11) *Vaşlına ēriřmekke **nēdür ‘ācebā** tedbīr*

Ma 'şūka katında çün toprak bile altun bir (113b/10-11)

"Vaslına erişmek için acaba yapılması gereken nedir? Aşığın gözünde toprak ile altın aynı(dır)." (Çaresizlik)

(12) *Bir kiçe ol cemāli kemāl cān bigin 'azĪ dostum eşik açıp kēldi sevüngenimden fi 'l-hāl tura kēlip yeñim tēgip şem ' söndi öz özüme ayttım ay 'aceb bu devlet maña **kıandan** (115b/1-5)* "Bir gece, o yüzü güzel can gibi aziz dostum, kapımı açıp geldi. Sevincimden o anda ayağa kalkıp, elbisemin kolu değip mumu söndürdü. Kendi kendime (şöyle) söyledim: Acaba bu mutluluk bana nereden (geliyor)?" (Şaşkınlık)

(13) *'Aceb **nē yazuķ kıldım** kim zamāne meni munuñ kibi ebleh ve ħodrāy nā-cins gedāy şohbetine mübtelā kıldı (120a/7-8)* "Acaba ne günah işledim ki felek beni bunun gibi ahmak, bencil ve soysuz dilenci sohbetine müptela etti." (Çaresizlik)

(14) *Kārvān soñunça bir qarı ér kēlür idi meni körüp ayttı **nē yatur sen** yatası yer degül (136b/10-11)* "Kervanın sonundan bir adam geliyordu. Beni görüp (şöyle) söyledi: Ne yatıyorsun? Burası yatılacak bir yer değil." (Kızgınlık)

(15) *Aranızda 'Acem tilin bilür kişi bar mı maña işāret kıldılar ayttım **ħayr mı** (132a/8-9)* "Aranızda Acem dilini bilen kişi var mı? Beni işaret ettiler (şöyle) söyledim: Hayır mı?" (Endişe)

(16) *Ol ayttı rāst ayttıñ ey yigit sen*

Nideyim kim cihāndan toymayıp men (136b/5-6)

"O (şöyle) söyledi: Ey yiğit doğru söyledin. Ne yapayım ki hala dünya hayatından doymadım." (Çaresizlik)

2.12. İKİLEMELERİN TÜRME İÇERİSİNDE KULLANIMI VE TÜRME ANLAMINA ETKİSİ

2.12.1. Yapı Bakımından Türmede İkilemeler

2.12.1.1. Türmede Ad Tamlamalarıyla Kullanılan İkilemeler

(1) *Anıñ sansız sağıssız rahmetniñ yağmuru barçağa yètip dağı tükenmes ni‘metiniñ ħ̣āni barça yerge yètişip durur* (3a/4-6) "Onun sonsuz rahmetinin yağmuru herkese ulaşır tükenmez nimetinin sofrası her yere yetiştir."

(2) ***Oğul kız cefası*** yimek kaygısı

Melek s̄iretinden seni kaytarur (73b/3-4)

"Çoluk çocuğun cefası ve yemek kaygısı, seni, melek huylu bir insan olmaktan alıkoyar."

(3) ***Bir ‘ālimniñ oğlu kıızı köp dağı kifāyeti az idi*** (86a/9-10) "Bir âlimin çoluk çocuğu çok, geliri az idi."

2.12.1.2. Tümcede Sıfat Tamlamalarıyla/Ortaçlarla Kullanılan İkillemeler

(1) *Ağaçlarğa rebī‘ ħil‘atın keydürüp ellerine kızıl ak sarı çiçekler bergey* (3a/13-3b/1-2) "Ağaçlara bahar elbisesini giydirip ellerine kızıl ak sarı çiçekler verecek."

(2) *Hāciler kâfîlesi bilen Kūfeden bir yayağ faķir baş açuķ yalañ ayak ħirāmān yolğa kirdi* (58a/1-3) "Hacılar kafîlisi ile Kufe'den yayan bir fakir baş açık yalın ayak salınarak yola düştü."

(3) *Yigitlik hevāsı gālib bolup köñül türlü türlü heveslerge ĩlib idi* (59b/5-7) "Yiğitlik hevesi galip olup gönül türlü türlü heveslere talip idi."

(4) ***Türlü türlü nağam*** bilen bülbül

Dāim anda kılur idi gulğul (69b/12-13)

"Bülbül türlü türlü nağmelerle, daima feryat ederdi."

(5) *Ol kün bir uzun boylı kamer yüzli keyik közli kırnaķ bėrip ıydı* (70a/4-5) "O gün uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariye verip gönderdi."

(6) *Dāvūdī nağme bilen uçar kuşni aķar sunı tıyğay* (98a/11-12) "Davudi nağme ile uçan kuşu akan suyu durduracak."

(7) ***Kaçan kelse yañı elge üzüm tu‘mı bolur ekşi***

Bêş altı kün kiçiçek ol bolur sükker bigin şîrîn (127b/6-7)

"Üzümün kuruğu ele yeni geldiğinde ekşi olur. Beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı hale gelir."

(8) *Cihān h̄ ānınıñ elvān ni ‘metiniñ*

Bêş altı loqma yidim ayttılar bes (132b/5-6)

"Cihan sofrasının türlü nimetlerinden beş altı lokma yedim, yeter artık, dediler."

(9) *Cihān körgeñ köp tecrübe qılğan issi savuq tatқан eygüni yamannı sınağan şohbet haqqın bilgen dostluq şartın yerine kêtürgeñ müşfik yār men* (133b/1-3) "Cihan gören, çok tecrübe edinen, sıvık soğuk tadan, iyiyi kötüyü sınavan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartını yerine getiren müşfik bir yârim."

(10) *Bir yigitke anı ‘aqd-i nikāh qıldılar kim turş yüzli açi sözli yaman hulklı idi* (134b/4-6) "Bir yiğitlr onu nikâhladılar. O kız ekşi suratlı acı sözlü ve kötü tabiatlı idi."

(11) *Şohbetimizde bir yigit bar idi küleç yüzli şîrîn sözli laţf şüretli zarîf s̄retli cihān kayğusından fāriğ bolup āzād yürür idi* (135b/5-8) "Sohbetimizde güleç yüzlü, tatlı sözlü, güzel suretli, zarif tabiatlı, cihan kaygısından kurtulup özgür bir şekilde yaşardı."

(12) *Mağrib mülkünde bir küttāb faḡih kördüm turş yüzli açi sözli çirkin hulklı yaman tirlikli köñüller āzār qılğıçı aç közli kimerse idi dağı şüretin körgeñ kişilerinñ ‘ayşı telef bolur idi* (141a/3-9) "Mağrip ülkesinde bir mektebin hocasını gördüm. Ekşi suratlı, kaba sözlü, çirkin tabiatlı, kötü huylu ve kalpler kıran aç gözlü bir kimseydi ve onun yüzünü gören kişilerin zevkleri/eğlenceleri telef olurdu."

(13) *Ol va‘deniñ şartına vefā qıldı sofra biraḡtı türlü türlü ni‘metler tökti yārānlarına oğlının şükrānesini yidürdi* (145b/4-6) "O sözünün zamanı gelince vefa gösterdi. Sofra kurdu, türlü türlü nimetler döktü, dostlarına oğlunun şükür yemeğini yedirdi."

(14) *Cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuq tatmağan harb kūsiniñ üni kulağına tēgmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berḡını körmegen idi* (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcınının şimşeğini/işiltısını görmeyen biriydi."

(15) *Nè yerde kim bir zahmet krgeri meşaşkat çekken kişini krseş ol özini ağır işlerge salşay dağı tevbi '-i 'uķbetinden krķmayın hellni ĥarmdan tanımağay* (153a/13-153b/1-2) "Nerede eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaķınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

(16) *'Ulemnı tilençilikke mensb klırlar dağı fuķarnı başsız ayaksız ma 'yblerge* (155a/10-11) "Ulemayı dilençiliğe mensup ederler ve fukarayı başsız ayaksız zrllere (mensup ederler)."

2.12.1.3. Tümcede Ulaç Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

GT'de kullanılan örnekler bazen ikilemeler bazen ise yinelemelerin $-(X)p$ biçimbirimiyle bağlandığını gösterir. Birinci örnekte yakın anlamlı **nde-** "bağırmak; çağırmak" ve **yigir-** "sinirlenmek, kızmak"; ikinci örnekte **sındır-** "kırmak" ve **yirt-** "yrtmak"; üçüncü örnekte **p-** "pmek" ve **ķuç-** "kucaklamak"; dördüncü örnekte **ar-** "yorulmak" ve **aç-** "acıkmak"; dördüncü örnekte **aç-** "acıkmak" ve **susa-** "susamak"; beşinci örnekte **ur-** "vurmak" ve **yar-** "yarmak, yaralamak"; altıncı örnekte **iste-** "istemek", **tap-** "bulmak" ve **al-** "almak"; yedinci örnekte **ağrı-** "ağrırmak, hastalanmak" ve **yığla-** "ağlamak"; sekizinci ve son örnekte ise **tut-** "tutmak" ve **çekiş-** "çekştirmek" eylemleri ikileme yapısında kullanılarak, tümceye bağlantıları sağlanmıştır.

$-p$ biçimbirimleri yalnızca yakın anlamlı sözcükler arasında değil, çeşitli tümce öbekleri ve kalıpları iķin de bağlayıcı rol üstlenmiştir. Bu tümce öbekleri bazen yardımcı eylemlerle kurulmuş bileşik eylemleri bazen de deyimleşmiş anlam aktarmaları oluşumunda kullanılmıştır.

Onuncu örnekte **baş oyna-** "başını ortaya koymak, ölmeyi göze almak", **süngü oyna-** "kılıç sallamak; savaşmak", **at çap-** "at sürmek; akın etmek" **erdem krgz-** "fazilet göstermek" bekleri deyimleşmiş olarak kullanılır ve bağlantıları $-p$ ulaç biçimbirimiyle sağlanır. Bu kullanım paralel tümce öbeklerinin bağıntılı bir şekilde sıralanmasıyla ortaya çıkar.

Onbirinci ve onikinci örneklerde daha farklı bir bağdaştırma söz konusudur. İkinci örnekte **krvn ur-** "Kervanları yağmalamak" ve **yol kes-** "Yol kesmek; eşkıyalık yapmak" aynı anlama gelen deyimler $-p$ ulaç biçimbirimiyle birbirine bağlanmıştır. Aynı şekilde

üçüncü örnekte **unut-** "unutmak; yüz çevirmek" ve **yüz kaytar-** "yüz çevirmek", sözcük ve öbekleri *-p* biçimbirimiyle beraber sıralanmıştır.

14, 15, 16. tümcelerde **hased ilt-** "haset etmek" **töhmet it-** "suçlamak"; **i'tikād bağla-** "itikadını bağlamak; inanmak" **muhib bol-** "Allah dostu olmak"; **şükrin kul-** "şükretmek" **hıdmet yerin öp-** "Saygıyla hizmet etmek" **hasāret 'özrin tile-** "zararları için özür dilemek"; gibi deyimleşmiş tümce öbeklerinde yakın anlamlı ifadeler kullanmak yerine, meydana gelen olayın giriş, gelişme ve sonuç bölümleri *-p* biçimbirimiyle bağlanarak deyim öbeklerinden tümce oluşturulmuştur.

(1) *Bu haber sulṭānga yitti ise qarındaşların ündep yigirip her birini bir yerde hākim koydı* (12a/8-9) "Bu haber sultana ulaşınca kardeşlerini çağırıp her birini bir yere hâkim olarak koydu".

(2) *Fülān tağ başında harāmīler bar kēçken kārṽānnı urup yol kesip oturlar* (12b/1-3) "Filan dağın başında haramiler var, geçen kervanları talan edip yol kesip oturlar."

(3) *Anıñ h'ācedaşları hased èltip töhmet ètip sulṭān hıdmetinde kanına tanuqluq bērdiler* (15b/2-3) "Onun arkadaşları haset edip, onu töhmet altında bırakıp sultanın huzurunda ölmesi için tanıklık ettiler."

(4) **Qalemni sindirip yırtıp varaklarını bolup fāriğ**

halāyıknuñ elinden hem tilinden kurtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemimi kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(5) *Bu seniñ hālin ol tülki hikāyetine oḥşar kim kördiler yıqıla tura kiter idi bir kimerse ayttı ne boldı saña* (26a/4-6) "Bu senin halin tilkinin hikâyesine benziyor. (Bir gün tilkiyi) gördüler düşe kalka gidiyordu. Bir kimse (şöyle) söyledi: Ne oldu sana?"

(6) *Yazuksuz kan tökülgünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni'met bērip āzād kıldı* (34a/1) "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(7) ‘Arab meliklerinden bir melik dīvān müte‘alliklerine buyurdu kim fülān kulnıñ mersūmın yahşı ihtiyāt bilen yazsunlar kim hıdmetka mülāzim dağı fermānga **köz tikip kulak koyup turur** (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

(8) **Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men**

Süngü oynap at çapup köp türlü erdem körgüzüp (11a/5-6)

"Süngü sallayı, at sürüp, birçok fazilet gösterip, canından vazgeçmeye hazır bir yiğidim ben."

(9) *Ol kim az tağayyür-i hāl için köp yıldı ni‘met hakkın **unutup kadīmī maḥdūmından yüz kaytarıp** kitkey* (22b/9-11) "O, durumunun değişmesi için, geçmişteki yılların hakkını unutup eski dostundan yüz çevirip gidecek."

(10) *Ol zamān beglerinden bir beg bu tāife hakkına gāyet **i‘tikād bağlap** dağı muḥib bolup idrār-ı mu‘ayyen kıldı* (28b/6-8) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifeye inanıp ve onlarla dost olup ayrı bir gelir elde etti."

(11) *Edā kıldılar ni‘met **şükürin kılp** hıdmet yerin öpüp hasāret ‘özrin tilep kiter vaqtın ayttım* (29b/13) "Dua ettiler, nimetlerin şükürünü edip, hizmet yerini öpüp, zararlarının özrünü dileyip, onların gidecekleri zaman (şöyle) söyledim."

(12) *Semiz aruḳ bolup tölenginçe*

*Köp aruḳlar **tüşüp yatıp** öldi* (56a/11)

"Şişman zayıflayıp eriyince, bütün zayıflar düşüp yatıp öldü."

(13) *Ol ortada bir kimerse **til uzatıp melāmet kılp** ayttı* (60b/12) "O ortada bir kimse dil uzatıp azarlayıp (şöyle) söyledi."

(14) *Faḳir yol **çekip arıp açıp** oturur idi* (73b/9-10) "Fakir, yol gidip, yorulup, acıkıp oturuyordu".

(15) *Bir şālih  r kördi miŋ batman taş k t rgeŋ pehlevānnı  azabı k l p aĝzı köpüklenip oturur* (77b/6-8) "Bin batmanlık taşı kaldıran yiĝidi salih bir kişi gördü ve gazaplanıp öfkelenip oturur."

(16) *Bir yazıĝa yüz tutup kitti açıp susap  akatsız bolup y r r idi* (101b/7-8) "Bir ovaya doĝru yürüyüp gitti, acıkıp susayıp g cs zleşi yürüyordu".

(17) * kki cāhil kaçan uruş başlar*

Yüz buzarlar urup yarıp başlar (108a/11)

" ki cahil ne zaman dövüşmeye başlarsa, birbirlerine vurup yarıp yüzlerini daĝıttırlar".

(18) *Munı ayttım daĝı yüz k z öpüşüp vedā    ttim* (123b/13) "Bunu söyledim ve yüz göz öpüşüp veda ettim."

(19) *Buyurdı kim Leyl ni k t rgeyler barıp  Arab ka ilesinde istep tapup alıp keldiler* (126a/10-11) "Leyla'yı getirsinler diye emretti, gidip Arap kabilesinden isteyip, bulup, alıp geldiler."

(20) *Men daĝı barıp uzun ki celerni kışka kılıp ol aĝa  ayakında baş açıp du     kılıp h cet tiledim* (135a/6-8) "Ben de uzun geceleri kısa kılıp, o aĝacın dibinde dua edip hacet diledim".

(21) *Atası sevinür oĝlum  akil ve ziyrek dip oĝlı dem-be-dem ta  neler urur kim atam kaçıp munup turur dip* (135a/11-13) "Babası oĝlum akıllı ve  evik diye sevinir; oĝlu ise her an yaşlanıp bunamıştır diye, babasının arkasından konuşur."

(22) *Anıŋ k hli aĝrıp yıĝlap ayttı* (137a/6) "Onun gönlü aĝrıyıp, aĝlayıp (şöyle) söyledi".

(23) *Sultān  stādın  ndep yıĝrip ayttı* (140a/10-11) "Sultan  stadını  aĝırıp (şöyle) söyledi."

(24) *Bir müddetden sonra kördüm anı ol şüretde kim taşavvur  ter idim p re p re ton kiyip loşma loşma tilenip y r r idi anı ol h alette körüp k hli m aĝrıdı* (143b/1-4) "Bir müddet sonra onu tasavvur ettiĝim halde gördüm. Parça parça olmuş elbiseler giyip, lokma lokma dilenip yürüyordu. Onu o halde görünce içim sızladı."

(25) *Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kélür idük* (149a/2-3) "O, pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk."

(26) *Ol maña men aña tutup çekişip*

Yügürür artımızça halk küle (157b/5-6)

"O benle, ben onla birbirimizi tutup çekiştikçe, arkamızdan millet güle güle yürür".

(27) *Kişige kılma şikāyet cihāndan ey dervīş*

Turup yürüp kılatur şükr-i ni ‘met-i mevlā (159b/4-5)

"Ey derviş! İnsanlara dünya işlerinden şikāyet etme. Durup yürüyüp Allah'ın verdiği nimetlere şükret."

2.12.1.4. Tümcede Bulunma Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Eger yağsa bulutdan āb-ı hayvān*

Yaķm bil tal ağaçında yemiş yok (13a/12)

"Eğer bulutlardan hayat suyu yağıyorsa, bunu doğru bil: Dalda ağaçta yemiş yoktur."

2.12.1.5. Tümcede İyelik Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Hīç oğlan toğmas illā evvel toğar könilik üstüne soñra anı atası anası Yehūdī dağı Naşrānī dağı Mecūsī kılurlar* (13b/11-13) "Hiçbir çocuk belli bir dine mensup olarak doğmaz. Önce doğruluk üstüne doğar. Daha sonra anası babası o çocuğu Yahudi, Nasranī (Hristiyan) ya da Mecusi yapar."

(2) *Oğlan yüzün kökke karşı tutup küldi sulṭān ayttı bu hālette nē külmek yeri durur kim küldün ayttı oğlanlar nāzı atağa anağa bolur dağı da ‘vīni kâzī katına eltürler dādını sulṭāndan izderler imdi atam anam dünyelik için kanımnu tökmege destūr bērdiler kâzī dağı fetvā bērdi meni öltürmege sulṭān dağı rāzī boldı teñriden özge sığınur yerim kalmadı* (33b/1-8) "Oğlan yüzünü göğe karşı tutup güldü. Sultan sordu: Burada gülünecek bir durum yok, (neden) güldün? Oğlan cevap verdi: Çocukların nazı babaya ve anaya olur ve davanı kadının huzuruna iletirler. Adaleti ise sultandan isterler. Şimdi babam anam dünya

nimetleri için kanımı dökmeye izin verdiler, kadı da öldürülmem için fetva verdi, sultan da bu durumdan razı oldu. Allahtan başka sığınacak yerim kalmadı."

(3) *Niçe kim minmege hâzır tevem yok*

*Yürür men şādmān **karnım közüm tok** (58a/6-7)*

"Binmeye hazır devem yok. Mutlu mesut yürürüm karnım gözüm tok."

(4) *Bir ‘ālimniñ **oğlı kıızı köp dağı kifāyeti az idi** (86a/9-10)* "Bir âlimin çokluk çocuğu çok, geliri az idi."

(5) ***Ēli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi** (95a/1-2)* "Eli ayağı kesilen bir kimse kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü."

2.12.1.6. Tümcede Yönelme Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Ol melik kim dāim **elge ve uluska küç kıılır***

‘Ākıbet mülkin elinden bir kavī düşmen alur (17a/6-7)

"Kuvvetli bir düşman, halkına daima zulmeden hükümdarın elinden önünde sonunda memleketini alır."

(2) *Oğlan yüzün kökke karşı tutup küldi sulṭān ayttı bu hālette ne külmek yeri durur kim küldüñ ayttı oğlanlar nāzı **atağa anağa bolur dağı da** ‘vīni kâzī katına eltürler dādını sulṭāndan izderler imdi atam anam dünyelik için kanımni tökmege destür bērdiler kâzī dağı fetvā bērdi meni öltürmege sulṭān dağı rāzī boldı teñriden özge sığınur yerim kalmadı (33b/1-8)* "Oğlan yüzünü göğe karşı tutup güldü. Sultan sordu: Burada gülünecek bir durum yok, (neden) güldün? Oğlan cevap verdi: Çocukların nazı babaya ve anaya olur ve davanı kadının huzuruna iletirler. Adaleti ise sultandan isterler. Şimdi babam anam dünya nimetleri için kanımı dökmeye izin verdiler, kadı da öldürülmem için fetva verdi, sultan da bu durumdan razı oldu. Allahtan başka sığınacak yerim kalmadı."

(3) *İltifāt etmes körüp aç oturup şābir fakīr*

*Ni ‘meti köp h̄ ācelerniñ **balına ve yağına** (82b/10-11)*

"Sabırlı bir fakir, malı mülkü çok olan hocaların balına ve yağına iltifat etmez, aç oturur."

(4) *‘Azizleriniñ mekârim-i ahlâkından tevaqqû‘umuz ol durur kim **tuz etmek yimege** muvâfakatlıg kılğaylar (106a/7-8) "Azizlerin güzel huylarından ümidimiz odur ki: Tuz ekmek yemeye razı olacaklar."*

(5) *Nè kadar kim bégler aşu tatlı bolsa ey konak*

***Yarlı yoqsulğa** kuru etmeki andan yahşırak (174a/1-2)*

"Ey misafir (kişi)! Beylerin verdiği yemek her ne kadar tatlı olsa da fakir fukaraya kuru ekmek, onlardan daha iyi (gelir)."

2.12.1.7. Tümcede Eksiz-Yalın Kullanılan İkillemeler

(1) *Dâim işte **felek ü ay ü küneş yel ve bulut***

Tâ ki gaflet bile ni ‘met yimegeysen ey cân (3b/11-12)

"Ey can! Gaflet ile nimet yemeyene kadar felek, ay, güneş, yel ve bulutlar daima olacaktır."

(2) ***Tün ü kün** saklañ ol erden kim ol korça yürür senden*

Yüz ança bolsañ êrlikte bilip köp türlü al erdem (18b/2-3)

"Senden korkarak yürüyen insan gece gündüz uzak dur. Yaşın yüze gelse de farkına varıp çeşitli erdemler al."

(3) *‘Ömr dağı kalmadı çün bir nefes*

***Êl ve ayak baş** vedâ ‘ın kılın (19a/10)*

"Ömür de bir nefes bile kalmadı. O yüzden el, ayak ve baş vedasını edin."

(4) *Ol eşikniñ kuludur **bay ve yoqsul***

Ġanîrek kimse muhtâcrektür (19b/3-4)

"Zengin ve fakir o kapının kuludur. Daha fazla malı olan kimse daha çok muhtaç olan kişidir."

(5) ***Ķanda** kim tatlı su aķar bolsa*

Ƙurt ve ƙuř balıƙ andan  ksilmes (22a/12-12)

"Tatlu su nerede akarsa, orada kurt, kuş ve balık hiĉ eksilmez."

(6) *Hiĉ kimerse benim yaĥřı yaman ĥalimden bilmesün (24b/11-12)* "Hiĉ kimse benim halim iyi mi, kötü m  bilmesin."

(7) *Ayttu All h All h bu n  söz bolur (29b/1)* "(şoyle) söyledi: Allah Allah bu nasıl bir söz d r?"

(8) *K lip himmet ve du a tilep ayttı kiĉe kündüz sult n ĥıdmetine meşg l men (41a/1-2)* "Gelip himmet ve dua dileyerek (şoyle) söyledi: Gece gündüz sultanın hizmeti ile meşgulüm."

(9) *Z hid oldur kim tevekk lniş maĥ mında turup*

T n ve k n ƙılĝay  ib det dem-be-dem  zr   niy z (58b/12-13)

"Zahid odur ki: Tevekkülün makamında durup gece gündüz ibadet eder ve her an  z r ve niyaz iĉindedir."

(10) *şehr  şikine k lgen bir faĥr ged y idi kim işi d im loĝma loĝma tilenip ĥırka tikmek idi* "şehrin kapısına gelen bir fakir dilenci idi. Onun işi daima lokma lokma dilenip hırka dikmekti."

(11) *Kim riy sız t n   k n t  at ƙılıp*

Vaĝu idr r almadı  bid bolur (71b/6-7)

"Riyasız bir şekilde gece gündüz ibadet eden kişi, herhangi bir vakıftan ya da yerden maaş almazsa abit olur."

(12) *K nl ş t n   k n bolur ise ĥaĝ birle*

ĥalvet oturup daĝı  şik yapmassen (72b/11-12)

"Gönlün gece gündüz Allah ile olursa, halvette oturup da kapını kapatmazsın."

(13) *Melik buyurdu kim vech-i kif yetin mu ayyen ƙıldılar ĥatt  oĝul ƙız teşviri anış üstüne bolmaĝay (73a/9-10)* "Melik buyurdu, geĉinecek kadar maaş verdiler. Böylece onun üstünde çoluk  ocuk kaygısı olmayacak."

(14) *Eyā ehl-i dünya ve şāhib-i ʿıyāl*

*Ayağın tuzağı **oğul kız** irür (73a/11)*

"Ey dünya ehli, aile sahibi (kimse), (dünyada) ayağın tuzağı oğul kızdır."

(15) *Kim erte **oğul kız** turup ne yiğey*

Anıñ tãʿati pes niçük tüz bolur (73b/1-2)

"Çoluk çocuk sabah kalkıp ne yiyecek (diye düşünen kişinin) ibadeti nasıl doğru dürüst olabilir?"

(16) ***Oğul kız** cefāsı yimek kayğusu*

Melek s̄iretinden seni kaytarur (73b/3-4)

"Çoluk çocuğun cefası ve yemek kaygısı, seni, melek huylu bir insan olmaktan alıkoyar."

(17) *Degül erlik ağızğa yumruq urmaq*

*Er isen koy ağızğa **bal u kaymak** (78a/1-2)*

"Yiğitlik, birilerinin ağızına yumruk atmak değildir. Eğer yiğit bir kişiyse, insanların ağızına bal ve kaymak koy."

(18) *Turuş yüzliniñ elinden yiginçe **bal u ter kaymak***

Küleç yüzliniñ elinden alıp hanzal yise hoşraq (86a/7-8)

"Ekşi suratlının elinden bal ve taze kaymak yeyinceye kadar güleç yüzünün elinden acı hıyar yese daha iyidir."

(19) *Tur teferrüc kıl cihānnıñ **türlü türlü** tañların*

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

(20) *Kağan arslan kirip bir gār içinde*

Kiçe gündüz niçe bir aç oturgay (104b/6-7)

"Arslan bir mağaranın içine girip, kaç gün gece gündüz aç oturacak?"

(21) *Köp vaqt sözde eygü yaman tüşer dağı düşmen közi közlemes illā yamannı (107a/1-2)* "Çok zamanlar bazen iyi bazen de kötü sözler olur ve düşmanın gözü kötüden başkasını gözlemez."

(22) *Karşumda kēlip turğan bilsen ‘acebā nemdür*

Kim şöḫbeti cevrenden ‘aynım tün ü kün nemdür (120a/3-4)

"Gelip karşımda duran acaba benim neyimdir, bir bilsen! Onun sohbetinin cevrenden gece gündüz gözlerim nemlidir."

(23) *Tün ü kün közlerin meşgūl şayda*

Saña biz müştāgil sen ‘Amr u Zeyde (123a/9)

"Gözlerin gece gündüz avlanmakla meşgul. Biz sana meyilliyiz sen Amru Zeyd'e."

(24) *Erdemsizler loḫma loḫma tilenip minnet yükün köterip yürürler (139b/13)*

"Erdemsizler lokma lokma dilenip minnet yükünü kaldırıp yürürler."

(25) *Anı dāim aḫadur çün bilürsen*

Unutmayın bēür rızqıñ tün ü kün (144b/3-4)

"Onu (Allahı) daima an! Çünkü bilirsin ki senin rızkını, hiç unutmadan gece gündüz demeden Allah) verir."

(26) *Ol oḫlannıñ atası bu belānı öz tilep taptı*

Tün ü kün besledi kuş tēg kēyik bigin yügürgünçe (146a/1)

"O çocuğun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuğu) geyik gibi koşuncaya kadar, kuş gibi gece gündüz besledi".

(27) *Mu ‘allim kim ḫaşır işler tün ü kün*

Saḫınma barıp ol ēr atlas işler (147b/4)

"Muallim gece gündüz hasır işler. Sen muallimin gidip de atlas kumaş işleyeceğini sanma."

(28) *Cevr-i düşmen ne 'aceb çekse körüp t̄alib-i dost*

Çün ki dāim tiken ü gül gam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dost talibi, düşmanın cevri görüp çekse, bunda şaşılacak ne var! Çünkü daima gül diken ile keder de sevinçle beraberdir."

(29) *harc etip 'ömrin yığıp altun kümüş ol kim yimes*

Arturadur māl u mülkin hiç ölgeymen dimes (160a/1-2)

"Ömrünü harcayıp altın gümüş yığan kişi (o mallarını) yemez, malını mülkünü artıradurur hiç öleceğim demez."

(30) *Ozup keçti aşıkkan atlı ernen*

Yürüben bir kişi arkun tün ü kün (167a/2-3)

"Gece gündüz yavaş yavaş ilerleyen kişi, dörtlüğe giden atlı yiğidi geçti."

(31) *Külük atlar arıp kaldı teveçi*

Sürer idi tevesin arkun arkun (167a/4-5)

"Hızlı atlar yorulup kaldı. Deveci ise develerini yavaş yavaş sürerdi."

(32) *Hakimler yimekni kēç kēç yirler 'ābidler yarım karın zāhidler sedd-i ramağ karılar hatte'l- 'arağ yigitler kötrülgünçe tabağ kalenderler her biri dört çanak* (168b/10-13) "Bilgeler yemeği geç geç yerler, abitler yarım karın, zahitler ölmeyecek kadar, yaşlılar terleyinceye kadar, yiğitler önlerinden tabak kaldırılıncaya kadar, kalenderler her biri dört çanak (yerler). "

(33) *Ḳatre katre yığılsa seyl bolur az az yığılsa haylī bolur* (171b/1-2) "Damla damla birikse sel olur, az az yığılsa çok olur."

(34) *Köp bolur çün azın azın eşcār*

Habbe habbe 'ades tolı anbār (171b/7-8)

"Ağaçlar az az (birikerek) çok olur. Mercimek ambarı tane tane dolar."

(35) *Bolmuşu yok kazā tağayyür hiç*

*Küfr aytmak bilen kişi **tün ü kün** (172b/10)*

"Bir kişi, gece gündüz küfretse de kaderin hiç değişmişliği yoktur."

2.12.1.8. Tümcede Çıkma Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Ḳalemni sindırıp yırtıp varaklarını bolup fāriğ*

*ḥalāyıknuḡ **elinden hem tilinden** kurtulupturlar (23b/3-4)*

"Kalemimi kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(2) *Yazuksuz kan tökülünçe **başından közünden** öpüp kuçup köp māl ve ni‘met bērip āzād kıldı (34a/1)* "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(3) *Eceli erişti ise **elsiz ayaksızdan** kaçıp kutulabilmedi (95a/4-5)* "Eceli gelince elsiz ayaksızdan bile kaçamadı."

2.12.1.9. Tümcede Yükleme Durumu Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Ḳoyup **oğlın kızın** miḥnet içinde*

Turup öz rāḥatın körmege kitti (25a/6-7)

"Oğlunu kızını sıkıntı içinde bırakıp, kalkıp kendi rahatını görmeye gitti."

(2) *Ḥükemā aytıp turur idi **atasın anasın** izdep köp māl ve ni‘met bērip ḥoşnūd kıldılar (33a/8-10)* "Hükema (şöyle) söylediler: Babasını anasını çağırıp, çokça mal ve nimet verip onları hoşnut ettiler."

(3) ***Köz yüzini** körüp anıḡ toymas*

Tatlı sudan niçük ki müsteski (70b/2-3)

"Tatlı sudan çok içip de doymayan kişi gibi, (o da) sevgilinin yüzünü gözünü görüp doymaz."

(4) *Köp türli huccet kêtürüp ayttı başımnu cānımnu bergey men dağı andan bir dirhem bërmegeymen* (92a/1-2) "Çok farklı deliller getirip (şöyle) söyledi: Başımı canımı veririm ama ondan bir dirhem bile vermem."

(5) *Kimeçi istiğfār kêtürüp nifāk bilen barışıp yigitniñ elin ayağın öpüp kimege kirip kittiler* (100b/11-12) "Gemici istiğfar edip, nifak ile barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp gemiye girip gittiler."

(6) *Cevr niçe ‘aşığınğa kılğasen*

Cān u köñülni nê bilen alğasen (118b/6-7)

"Aşığına bu kadar eziyet edersen, onun canının gönlünü neyle alacakasın?"

(7) *Ol cihetden atasın tutup elin ayağın ağır zencîr bilen bağlap habske bıraqtılar* (145b/10-11) "O yüzden babasını tutup, elini ayağını ağır zincirlerle bağlayıp hapse attılar."

(8) *Bir şālih ér kiçer idi kördi bir h̄āce kılınıñ elin ayağın bağlap cefā kılur* (147b/13) "Bir salih er (yoldan) geçerken bir hoca kölesinin elini ayağını bağlayıp ona cefa ettiğini gördü."

(9) *Tuz étmekni unutmas kelb kere yüz*

Ƙovar bolsañ yana kaytarmas ol yüz (175a/1-2)

"Yediği ekmeği köpek bile unutmaz, yüz kere kovacak olsan yine sana yüz çevirmez."

2.12.1.10. Tümcede Çokluk Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Kēlip katına kiçeler kündüzler oturup laţifeler sözlep muvāsenet kılur irdiler* (35a/13-35b/1) "Onun huzuruna gelip geceler gündüzler oturup, latifeler edip birbirlerine ısınırlardı."

2.12.1.11. Tümcede Deyim Olarak Kullanılan İkilemeler

(1) *Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kutlı özi kāmil*

Menim ‘aybım iñen köptür meni men tég kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım o kadar çoktur ki beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

(2) *Ol kız kıttı yüzli açt sözli idi til uzatıp vaktimni mükedder kıtur idi* (68b/2-3) "O kız, asık suratlı ve acı dilli idi. Dil uzatıp vaktimi kederli kılardı."

(3) *Anıñ artınça bir boyı tal sözi bal şāhib cemāl kul bağışladı* (70a/12-13) "Onun ardınca boyu dal (gibi), sözü bal (gibi tatlı) çok güzel bir köle bağışladı."

2.12.1.12. Tümcede Mastar Biçimbirimleriyle Kullanılan İkilemeler

(1) *Tācirler bu sözni işitip sevindiler yigitke yimek içmek kêtürdiler* (102a/11-13) "Tacırlar bu sözü işitip sevindiler. (O) yiğide yiyecek ve içecek getirdiler."

(2) *Yüz köz öpüşmek ne fāide kıtur ol dem*

Çün alar kim ayrılıp yana yir imiş gam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur! Çünkü onlar ayrılıp yine dert çekermiş."

(3) *Bu meşelni işitkeniñ yok mı kim otura tura kıtmek yahşırak andan kim terk yürüp kalğaysen* (136b/13-137a/1) "Bu meseli daha önce hiç duymadın mı! Yavaş yavaş ilerlemek, çabucak yürüyüp (yalnız) kalmaktan iyidir."

2.12.2. Tümcede Ögesel Özellikler Bakımından İkilemeler

2.12.2.1. Tümcede Nesne Kullanımında Yer Alan İkilemeler

(1) *Anıñ sansız sağısız rahmetniñ yağmuru barçağa yetip dağı tükenmes ni‘metiniñ ħāni barça yerge yetişip durur* (3a/4-6) "Onun sonsuz rahmetinin yağmuru herkese ulaşır tükenmez nimetinin sofrası her yere yetişir."

(2) *Ağaçlarğa rebī‘ ħil‘atın keydürüp ellerine kızıl ak sarı çiçekler bergey* (3a/13-3b/1-2) "Ağaçlara bahar elbisesini giydirip ellerine kızıl ak sarı çiçekler verecek."

(3) *‘Ömr dağı kalmadı çün bir nefes*

Èl ve ayak baş vedā‘ın kılıñ (19a/10)

"Ömür de bir nefes bile kalmadı. O yüzden el, ayak ve baş vedasını edin."

(4) *Ƙoyup oğln ƙızın miħnet içinde*

Turup öz rāħatın körmeye kitti (25a/6-7)

"Oğlunu kızını sıkıntı içinde bırakıp, kalkıp kendi rahatını görmeye gitti."

(5) *Ĥükemā aytıp turur idi atasın anasın izdep köp māl ve ni‘met bėrip ĥořnūd ƙıldılar (33a/8-10)* "Hükema (şöyle) söylerdi: Babasını anasını çağırıp, çokça mal ve nimet verip onları hoşnut ettiler."

(6) *Ol kün bir uzun boylı ƙamer yüzli kėyik közli ƙırnaƙ bėrip ıydı (70a/4-5)* "O gün uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariye verip gönderdi."

(7) *Anığ artınça bir boylı tal sözi bal řāħib cemāl ƙul bağışladı (70a/12-13)* "Onun ardınca boylu dal (gibi), sözü bal (gibi tatlı) çok güzel bir köle bağışladı."

(8) *Köz yüzini körüp anığ toymas*

Tatlı sudan niçük ki müstesķi (70b/2-3)

"Tatlı sudan çok içip de doymayan kişi gibi, (o da) sevgilinin yüzünü gözünü görüp doymaz."

(9) *Kim erte oğul ƙız turup nė yigey*

Anığ řā‘ati pes niçük tüz bolur (73b/1-2)

"Çocuk çocuk sabah kalkıp ne yiyecek (diye düşünen kişinin) ibadeti nasıl doğru dürüst olabilir?"

(10) *Degül erlik ağızğa yumruƙ urmaƙ*

Er iseñ ƙoy ağızğa bal u ƙaymaƙ (78a/1-2)

"Yiğitlik, birilerinin ağzına yumruk atmak değildir. Eğer yiğit bir kişiyseñ, insanların ağzına bal ve kaymak koy."

(11) *Turuş yüzliniğ elinden yiginçe bal u ter ƙaymaƙ*

Küleç yüzliniğ elinden alıp ĥanřal yise ĥořraƙ (86a/7-8)

"Ekşi suratlının elinden bal ve taze kaymak yeyinceye kadar güleç yüzünün elinden acı hıyar yese daha iyidir."

(12) *Köp türlü huccet kêtürüp ayttı başımni cānımni bergey men dağı andan bir dirhem bërmegeymen* (92a/1-2) "Çok farklı deliller getirip (şöyle) söyledi: Başımı canımı veririm ama ondan bir dirhem bile vermem."

(13) *Dāvūdī nağme bilen uçar kuşni aķar suni tıyğay* (98a/11-12) "Davudi nağme ile uçan kuşu akan suyu durduracak."

(14) *Tācirler bu sözni işitip sevindiler yigitke yimek içmek kêtürdiler* (102a/11-13) "Tacirler bu sözü işitip sevindiler. (O) yiğide yiyecek ve içecek getirdiler."

(15) *Cevr niçe ‘āşıkınğa kılğasen*

Cān u köñülni nê bilen alğasen (118b/6-7)

"Aşığın bu kadar eziyet edersen, onun canının gönlünü neyle alacaksın?"

(16) *Cihān h̄ ‘ānınıñ elvān ni ‘metiniñ*

Bêş altı loķma yidim ayttılar bes (132b/5-6)

"Cihan sofrasının türlü nimetlerinden beş altı lokma yedim, yeter artık, dediler."

(17) *Ol va ‘deniñ şartına vefā kıldı sofra bıraķtı türlü türlü ni ‘metler tökti yārānlarına oğlının şükranesini yidürdi* (145b/4-6) "O sözünün zamanı gelince vefa gösterdi. Sofra kurdu, türlü türlü nimetler döktü, dostlarına oğlunun şükür yemeğini yedirdi."

(18) *Nê yerde kim bir zahmet körgen meşakķat çekken kişini körseñ ol özini ağır işlerge salğay dağı anıñ tevābi ‘-i ‘uķūbetinden kırķmayın helālni harāmdan tanımağay* (153a/13-153b/1-2) "Nerede eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaçınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

(19) *Tuz étmekni unutmas kelb kere yüz*

ķovar bolsañ yana kaytarmas ol yüz (175a/1-2)

"Yediği ekmeği köpek bile unutmaz, yüz kere kovacak olsan yine sana yüz çevirmez."

(20) *Melik buyurdu kim vech-i kifāyetin mu‘ayyen kıldılar hattā oğul kız teşvīsi anıñ üstüne bolmağay* (73a/9-10) "Melik buyurdu, geçinecek kadar maaş verdiler. Böylece onun üstünde çoluk çocuk kaygısı olmayacak."

2.12.2.2. Tümcede Belirteç Kullanımında Yer Alan İkilemeler

(1) *Bu haber sultānga yitti ise qarındaşların ündep yigirip her birini bir yerde hâkim koydı* (12a/8-9) "Bu haber sultana ulaşınca kardeşlerini çağırıp her birini bir yere hâkim olarak koydu".

(2) *Fülān tağ başında harāmīler bar kēçken kārṽānnı urup yol kesip oturlar* (12b/1-3) "Filan dağın başında haramiler var, geçen kervanları talan edip yol kesip oturlar."

(3) *Anıñ hācedaşları hased eltıp töhmet etip sultān hıdmetinde kanına tanıklıq bērdiler* (15b/2-3) "Onun arkadaşları haset edip, onu töhmet altında bırakıp sultanın huzurunda ölmesi için tanıklık ettiler."

(4) **Tün ü kün saklay ol erden kim ol korqa yürür senden**

Yüz ança bolsañ erlikde bilip köp türlü al erdem (18b/2-3)

"Senden korkarak yürüyen insan gece gündüz uzak dur. Yaşın yüze gelse de farkına varıp çeşitli erdemler al."

(5) **Kalemni sındırıp yırtıp varaklarını bolup fāriğ**

hālāyıknuñ elinden hem tilinden kurtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemimi kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(6) *Bu seniñ hālin ol tülki hikāyetine oğşar kim kördiler yıqıla tura kiter idi bir kimerse ayttı nē boldı saña* (26a/4-6) "Bu senin halin tilkinin hikâyesine benziyor. (Bir gün tilkiyi) gördüler düşe kalka gidiyordu. Bir kimse (şöyle) söyledi: Ne oldu sana?"

(7) *Yazuksuz kan tökülünçe başından közünden **öpüp kuçup** köp māl ve ni‘met bērip āzād kıldı* (34a/1) "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(8) *Kēlip katına **kiçeler kündüzler oturup** laţfeler sözlep muvāsenet kıtur irdiler* (35a/13-35b/1) "Onun huzuruna gelip geceler gündüzler oturup, latifeler edip birbirlerine ısınırlardı."

(9) *‘Arab meliklerinden bir melik dīvān müte‘alliklerine buyurdu kim fülān kulnıñ mersūmın yahşı ihtiyāt bilen yazsunlar kim hıdmetka mülāzim dağı fermānga **köz tikip kulağ koyup** turur* (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

(10) ***Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men***

Süngü oynap at çapup köp türlü erdem körgüzüp (11a/5-6)

"Süngü sallayı, at sürüp, birçok fazilet gösterip, canından vazgeçmeye hazır bir yiğidim ben."

(11) *Ol kim az tağayyür-i hāl için köp yılğı ni‘met haqqın **unutup** kadīmī maḥdūmından **yüz kaytarıp** kitkey* (22b/9-11) "O, durumunun değişmesi için, geçmişteki yılların hakkını unutup eski dostundan yüz çevirip gidecek."

(12) *Ol zamān beglerinden bir beg bu tāife haqqına gāyet i‘tikād **bağlap** dağı muḥib bolup idrār-ı mu‘ayyen kıldı* (28b/6-8) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifeye inanıp ve onlarla dost olup ayrı bir gelir elde etti."

(13) *Edā kıldılar ni‘met **şükrin kılp** hıdmet yerin **öpüp** ḥasāret ‘özrin **tilep** kiter vaqtın ayttım* (29b/13) "Dua ettiler, nimetlerin şükrünü edip, hizmet yerini öpüp, zararlarının özrünü dileyip, onların gidecekleri zaman (şöyle) söyledim."

(14) *Kēlip himmet ve du‘ā tilep ayttı **kiçe kündüz** sulṭān hıdmetine meşgūl men* (41a/1-2) "Gelip himmet ve dua dileyerek (şöyle) söyledi: Gece gündüz sultanın hizmeti ile meşgulüm."

kadar çoktur ki beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

(15) *Semiz aruḳ bolup tölenginçe*

Köp aruḳlar tüşüp yatıp öldi (56a/11)

"Şişman zayıflayıp eriyince, bütün zayıflar düşüp yatıp öldü."

(16) *Hāciler kâfilesi bilen Kūfeden bir yayaḡ faḳir baş açuḳ yalaḡ ayak hırāmān yolḡa kirdi* (58a/1-3) "Hacılar kafilsile Kufe'den yayan bir fakir baş açık yalın ayak salınarak yola düştü."

(17) *Niçe kim minmege hāzır tevem yoḳ*

Yürür men şādmān ḳarnım közüm tok (58a/6-7)

"Binmeye hazır devem yok. Mutlu mesut yürürüm karnım gözüm tok."

(18) *Zāhid oldur kim tevekkülniḡ maḳāmında turup*

Tün ve kün ḳılḡay ‘ibādet dem-be-dem ‘özr ü niyāz (58b/12-13)

"Zahid odur ki: Tevekkülün makamında durup gece gündüz ibadet eder ve her an özür ve niyaz içindedir."

(19) *Ol ortada bir kimerse til uzatıp melāmet ḳılıp ayttı* (60b/12) "O ortada bir kimse dil uzatıp azarlayıp (şöyle) söyledi."

(20) *Şehr eşikine kəlgen bir faḳir gedāy idi kim işi dāim loḳma loḳma tilenip hırḳa tikmek idi* "Şehrin kapısına gelen bir fakir dilenci idi. Onun işi daim lokma lokma dilenip hırka dikmekti."

(21) *Ol kız ḳattı yūzli açı sözli idi til uzatıp vaḳtimni mūkedder ḳılır idi* (68b/2-3) "O kız, asık suratlı ve acı dilli idi. Dil uzatıp vaktimi kederli kılarıdı."

(22) *Türlü türlü naḡam bilen bülbül*

Dāim anda ḳılır idi ḡulḡul (69b/12-13)

"Bülbül türlü türlü nağmelerle, daima feryat ederdi."

(23) *Kim riyāsız tün ü kün tāt ḳılıp*

Vaḳf u idrār almadı ‘ābid bolur (71b/6-7)

"Riyasız bir şekilde gece gündüz ibadet eden kişi, herhangi bir vakıftan ya da yerden maaş almazsa abit olur."

(24) *Könlün **tün ü kün** bolur ise haq birle*

halvet oturup dağı eşik yapmassen (72b/11-12)

"Gönlün gece gündüz Allah ile olursa, halvette oturup da kapını kapatmazsın."

(25) *Faķır yol çekip arıp açıp oturur idi (73b/9-10)* "Fakir, yol gidip, yorulup, acıkıp oturuyordu".

(26) *Bir şālīh ér kördi miñ batman taş kötürgen pehlevānnı **ğazabı kēlip ağız köpüklenip** oturur (77b/6-8)* "Bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi salih bir kişi gördü ve gazaplanıp öfkelenip oturur."

(27) *Tur teferrüc kıl cihānnıñ **türlü türlü** tañların*

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

(28) *Kimeçi istiğfār ketürüp nifāk bilen barışıp yigitniñ **ēlin ayağın öpüp** kimege kirip kittiler (100b/11-12)* "Gemici istiğfar edip, nifak ile barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp gemiye girip gittiler."

(29) *Bir yazığa yüz tutup kitti **açıp susap fāķatsız bolup** yürür idi (101b/7-8)* "Bir ovaya doğru yürüyüp gitti, acıkıp susayıp güçsüzleşip yürüyordu".

(30) *Kağan arslan kirip bir gār içinde*

***Kiçe kündüz** niçe bir aç oturgay (104b/6-7)*

"Arslan bir mağaranın içine girip, kaç gün gece gündüz aç oturacak?"

(31) *İkki cāhil kaçan uruş başlar*

*Yüz buzarlar **urup yarıp başlar** (108a/11)*

"İki cahil ne zaman dövüşmeye başlarsa, birbirlerine vurup yarıp yüzlerini dağıtırlar".

(32) *Karşımda kâlip turğan bilsem ‘acebâ nemdür*

*Kim şöhbeti cevrenden ‘aynım **tün ü kün** nemdür* (120a/3-4)

"Gelip karşımda duran acaba benim neyimdir, bir bilsem! Onun sohbetinin cevrenden gece gündüz gözlerim nemlidir."

(33) ***Tün ü kün** közlerin meşğül şayda*

Sana biz müştâğil sen ‘Amr u Zeyde (123a/9)

"Gözlerin gece gündüz avlanmakla meşgul. Biz sana meyilliyiz sen Amru Zeyd'e."

(34) *Munu ayttım dağı **yüz köz öpüşüp** vedâ‘ éttim* (123b/13) "Bunu söyledim ve yüz göz öpüşüp veda ettim."

(35) *Buyurdi kim Leylîni kêtürgeyler barıp ‘Arab kabîlesinde **istep tapup alıp** keldiler* (126a/10-11) "Leyla'yı getirsinler diye emretti, gidip Arap kabilesinden isteyip, bulup, alıp geldiler."

(36) *Kaçan kelse yağı elge üzüm tu‘mı bolur ekşi*

***Beş altı kün kiçiçek** ol bolur sükker bigin şîrîn* (127b/6-7)

"Üzümün kuruğu ele yeni geldiğinde ekşi olur. Beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı hale gelir."

(37) *Men dağı barıp uzun kiçelerni kışka kılıp ol ağaç ayakında **baş açıp du‘â kılıp** hâcet tiledim* (135a/6-8) "Ben de uzun geceleri kısa kılıp, o ağacın dibinde dua edip hacet diledim".

(38) *Atası sevinür oğlum ‘ākil ve ziyrek dip oğlı dem-be-dem ta‘neler urur kim atam **karıp munup** turur dip* (135a/11-13) "Babası oğlum akıllı ve çevik diye sevinir; oğlu ise her an yaşlanıp bunamıştır diye, babasının arkasından konuşur."

(39) *Şohbetimizde bir yigit bar idi küleç yüzli ş̄r̄n sözli laḡḡ ş̄retli ḡarīf s̄retli cihān kayḡusından fāriḡ bolup āzād yürür idi* (135b/5-8) "Sohbetimizde güleç yüzlü, tatlı sözlü, güzel suretli, zarif tabiatlı, cihan kaygısından kurtulup özgür bir şekilde yaşardı."

(40) *Bu meseḡni işitkeniḡ yoḡ mı kim otura tura k̄tmek yaḡsıraḡ andan kim terk yürüp ḡalḡaysen* (136b/13-137a/1) "Bu meseli daha önce hiç duymadın mı! Yavaş yavaş ilerlemek, çabucak yürüyüp (yalnız) kalmaktan iyidir."

(41) *Anıḡ köḡli aḡrıḡ yıḡlap ayttı* (137a/6) "Onun gönlü aḡrıyıp, aḡlayıp (şöyle) söyledi".

(42) *Erdemsizler loḡma loḡma tilenip minnet yükün köterip yürürler* (139b/13) "Erdemsizler lokma lokma dilenip minnet yükünü kaldırıp yürürler."

(43) *Sulḡān üstādın ündep yigrip ayttı* (140a/10-11) "Sultan üstadını çağırıp (şöyle) söyledi."

(44) *Bir müddetden soḡra kördüm anı ol ş̄retde kim taḡavvur éter idim pāre pāre ton kiyip loḡma loḡma tilenip yürür idi anı ol ḡālette körüḡ köḡlüm aḡrıdı* (143b/1-4) "Bir müddet sonra onu tasavvur ettiḡim halde gördüm. Parça parça olmuş elbiseler giyip, lokma lokma dilenip yürüyordu. Onu o halde görünce içim sızladı."

(45) *Anı dāim aḡadur ḡün biliḡsen*

Unutmayın b̄rür rızḡıḡ t̄ün ü k̄ün (144b/3-4)

"Onu (Allahı) daima an! Çünkü bilirsin ki senin rızkını, hiç unutmadan gece gündüz demeden Allah verir."

(46) *Ol cihetden atasın tutup élin ayaḡın aḡır zenc̄r bilen baḡlap ḡabske bıraḡtılar* (145b/10-11) "O yüzden babasını tutup, elini ayaḡını ağır zincirlerle baḡlayıp hapse attılar."

(47) *Ol oḡlannıḡ atası bu belānı öz tileḡ taptı*

T̄ün ü k̄ün besledi ḡuş t̄eg k̄eyik bigin yügürgünḡe (146a/1)

"O çocuḡun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuḡu) geyik gibi koḡuncaya kadar, kuḡ gibi gece gündüz besledi".

(48) *Mu‘allim kim haşır işler **tün ü kün***

Sakınma barıp ol ér atlas işler (147b/4)

"Muallim gece gündüz hasır işler. Sen muallimin gidip de atlas kumaş işleyeceğini sanma."

(49) *Bir şālīh ér kiçer idi kördi bir h̄ ģāce kılınıñ **élin ayağın bağlap cefā kılar***
(147b/13) "Bir salih er (yoldan) geçerken bir hoca kölesinin elini ayağını bağlayıp ona cefa ettiğini gördü."

(50) *Ol pehlevān yigit bilen **oynay küle kélür idük*** (149a/2-3) "O, pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk."

(51) *Ol maña men aña **tutup çekişip***

Yügürür artımızça halk küle (157b/5-6)

"O benle, ben onla birbirimizi tutup çekiştikçe, arkamızdan millet güle güle yürür".

(52) *Kişige kılma şikāyet cihāndan ey dervīş*

***Turup yürüp** kıladur şükr-i ni ‘met-i mevlā (159b/4-5)*

"Ey derviş! İnsanlara dünya işlerinden şikâyet etme. Durup yürüyüp Allah'ın verdiği nimetlere şükret."

(53) *ħarc étip ‘ömrin **yığıp altun kümüş ol kim yimes***

Arturadur māl u mülkin hiç ölgeymen dimes (160a/1-2)

"Ömrünü harcayıp altın gümüş yığan kişi (o mallarını) yemez, malını mülkünü artıradurur hiç öleceğim demez."

(54) *Ozup kēçti aşıkkan atlı érni*

*Yürüben bir kişi arkun **tün ü kün*** (167a/2-3)

"Gece gündüz yavaş yavaş ilerleyen kişi, dört nala giden atlı yiğidi geçti."

(55) *Külük atlar arıp kaldı teveçi*

Sürer idi tevesin arķun arķun (167a/4-5)

"Hızlı atlar yorulup kaldı. Deveci ise develerini yavaş yavaş sürerdi."

(56) *Ĥakīmler yimekni kēç kēç yirler* ‘ābidler yarım karın zāhidler sedd-i ramak karılar ĥatte'l-‘araķ yigitler kötrülgünçe tabaķ kalenderler her biri tört çanak (168b/10-13) "Bilgeler yemeği geç geç yerler, abitler yarım karın, zahitler ölmeyecek kadar, yaşlılar terleyinceye kadar, yiğitler önlerinden tabak kaldırılıncaya kadar, kalenderler her biri dört çanak (yerler). "

(57) *Ĥatre ĥatre yığılsa seyl bolur az az yığılsa ĥaylī bolur* (171b/1-2) "Damla damla birikse sel olur, az az yığılsa çok olur."

(58) *Köp bolur çün azın azın eşcār*

Ĥabbe ĥabbe ‘ades tolı anbār (171b/7-8)

"Ağaçlar az az (birikerek) çok olur. Mercimek ambarı tane tane dolar."

(59) *Bolmuşı yoķ każā tağayyür ĥiç*

Küfr aytmaķ bilen kişi tün ü kün (172b/10)

"Bir kişi, gece gündüz küfretse de kaderin hiç değişmişliği yoktur."

2.12.2.3. Tümcede Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılan İkillemeler

(1) *Eger yağsa bulutdan āb-ı ĥayvān*

Yaķīn bil tal ağaçında yimiş yoķ (13a/12)

"Eğer bulutlardan hayat suyu yağyorsa, bunu doğru bil: Dalda ağaçta yemiş yoktur."

(2) *Ol melīk kim dāim elge ve ulusķa küç kıılır*

‘Āķıbet mülkin elinden bir kavī düşmen alur (17a/6-7)

"Kuvvetli bir düşman, halkına daima zulmeden hükümdarın elinden önünde sonunda memleketini alır."

(3) *Hîç kimerse benim **yaşşı yaman hâlimden** bilmesün* (24b/11-12) "Hiç kimse benim halim iyi mi, kötü mü bilmesin."

(4) *Oğlan yüzün kökke karşı tutup küldi sulţān ayttı bu hâlette nê külmek yeri durur kim küldün ayttı oğlanlar nāzı **atağa anağa** bolur dağı da ‘vīni kâzī katına eltürler dādını sulţāndan izderler imdi atam anam dünyelik için kanımni tökmege destūr bērdiler kâzī dağı fetvā bērdi meni öltürmege sulţān dağı rāzī boldı tenriden özge sığınur yerim kalmadı* (33b/1-8) "Oğlan yüzünü göğe karşı tutup güldü. Sultan sordu: Burada gülünecek bir durum yok, (neden) güldün? Oğlan cevap verdi: Çocukların nazı babaya ve anaya olur ve davanı kadının huzuruna iletirler. Adaleti ise sultandan isterler. Şimdi babam anam dünya nimetleri için kanımı dökmeye izin verdiler, kadı da öldürülmem için fetva verdi, sultan da bu durumdan razı oldu. Allahtan başka sığınacak yerim kalmadı."

(5) *Yigitlik hevāsı gālib bolup köñül **türlü türlü heveslerge** t̄alib idi* (59b/5-7) "Yiğitlik hevesi galip olup gönül türlü türlü heveslere talip idi."

(6) *İltifāt etmes körüp aç oturup şābir fakīr*

*Ni ‘meti köp h̄ ācelerniñ **balına ve yağına*** (82b/10-11)

"Sabırlı bir fakir, malı mülkü çok olan hocaların balına ve yağına iltifat etmez, aç oturur."

(7) *Eceli erişti ise **elsiz ayaksızdan** kaçıp kutulabilmedi* (95a/4-5) "Eceli gelince elsiz ayaksızdan bile kaçamadı."

(8) *‘Azizlerniñ mekārım-i ahlākından tevakkū ‘umız ol durur kim **tuz etmek yimege** muvāfaqathıg kılğaylar* (106a/7-8) "Azizlerin güzel huylarından ümidimiz odur ki: Tuz etmek yemeye razı olacaklar."

(9) *‘Ulemānı tilençilikke mensüb kılurlar dağı fukarānı **başsız ayaksız ma ‘yūblerge*** (155a/10-11) "Ulemayı dilençiliğe mensup ederler ve fukarayı başsız ayaksız özürülere (mensup ederler)."

(10) *Nê kadar kim bēgler aşı tatlı bolsa ey konak*

***Yarlı yoqsulğa** kuru etmeki andan yahşıraq* (174a/1-2)

"Ey misafir (kişi)! Beylerin verdiği yemek her ne kadar tatlı olsa da fakir fukaraya kuru ekmek, onlardan daha iyi (gelir)."

2.12.2.4. Tümcede Özne Olarak Kullanılan İkilemeler

(1) *Hîç oğlan toğmas illā evvel toğar könilik üstüne soğra anı atası anası Yehūdî dağı Naşrānî dağı Mecūsî kıurlar* (13b/11-13) "Hiçbir çocuk belli bir dine mensup olarak doğmaz. Önce doğruluk üstüne doğar. Daha sonra anası babası o çocuğu Yahudi, Nasranî (Hristiyan) ya da Mecusi yapar."

(2) *Dāim işte felek ü ay ü küneş yel ve bulut*

Tā ki ğaflet bile ni ‘met yimegeysen ey cān (3b/11-12)

"Ey can! Gaflet ile nimet yemeyene kadar felek, ay, güneş, yel ve bulutlar daima olacaktır."

(3) *Ol eşikniñ kuludur bay ve yoğsul*

Ġanirek kimse muhtācrektür (19b/3-4)

"Zengin ve fakir o kapının kuludur. Daha fazla malı olan kimse daha çok muhtaç olan kişidir."

(4) *Ķanda kim tatlı su ağar bolsa*

Ķurt ve kuş balık andan eksilmes (22a/12-12)

"Tatlı su nerede akarsa, orada kurt, kuş ve balık hiç eksilmez."

(5) *Oğlan yüzün kökke karşı tutup küldi sulṭān ayttı bu ḥālette ne külmek yeri durur kim küldün ayttı oğlanlar nāzı atağa anağa bolur dağı da ‘vīni ḳāzī ḳatına eltürler dādını sulṭāndan izderler imdi **atam anam** dünyelik için ḳanımnı tökmege destür bērdiler ḳāzī dağı fetvā bērdi meni öltürmege sulṭān dağı rāzī boldı teñriden özge sığınur yerim ḳalmadı* (33b/1-8) "Oğlan yüzünü göğe karşı tutup güldü. Sultan sordu: Burada gülünecek bir durum yok, (neden) güldün? Oğlan cevap verdi: Çocukların nazı babaya ve anaya olur ve davanı kadının huzuruna iletirler. Adaleti ise sultandan isterler. Şimdi babam anam dünya nimetleri için kanımı dökmeye izin verdiler, kadı da öldürülmem için fetva verdi, sultan da bu durumdan razı oldu. Allahtan başka sığınacak yerim kalmadı."

- (6) **Oğul kız cefası** yemek kaygısı

Melek sîretinden seni kaytarur (73b/3-4)

"Çoluk çocuğun cefası ve yemek kaygısı, seni, melek huylu bir insan olmaktan alıkoyar."

- (7) *Bir 'âlimniñ oğlı kıızı köp dağı kifâyeti az idi (86a/9-10)* "Bir âlimin çoluk çocuğu çok, geliri az idi."

- (8) **Éli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi (95a/1-2)** "Eli ayağı kesilen bir kimse kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü."

- (9) **Yüz köz öpüşmek** ne fâide kıılır ol dem

Çün alar kim ayrılıp yana yir imiş gam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur! Çünkü onlar ayrılıp yine dert çekermiş."

- (10) *Cevr-i düşmen ne 'aceb çekse körüp t̄alib-i dost*

Çün ki dāim tiken ü gül gam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dost talibi, düşmanın cevrini görüp çekse, bunda şaşılacak ne var! Çünkü daima gül diken ile keder de sevinçle beraberdir."

2.12.2.5. Tümcede Yüklem Olarak Kullanılan İkilemeler

- (1) *Çalemni sindırıp yırtıp varaklarını bolup fāriğ*

halāyıkniñ elinden hem tilinden kurtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemimi kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

- (2) *Eyā ehl-i dünya ve şāhib-i 'ıyāl*

Ayağın tuzağı oğul kız irür (73a/11)

"Ey dünya ehli, aile sahibi (kimse), (dünyada) ayağın tuzağı oğul kıızıdır."

(3) *Köp vaqt sözde eygü yaman tüşer dağı düşmen közi közlemes illā yamannı* (107a/1-2) "Çok zamanlar bazen iyi bazen de kötü sözler olur ve düşmanın gözü kötünden başkasını gözlemez."

(4) *Cihān körge köp tecrübe kılğan issi savuķ tatқан eygüni yamannı sınağan şohbet haķķın bilgen dostluķ şartın yérine kétürge müşfik yār men* (133b/1-3) "Cihan gören, çok tecrübe edinen, sıvık soğuk tadan, iyiyi kötüyü sıyanan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartını yerine getiren müşfik bir yârim."

(5) *Bir yigitke anı ‘aķd-i nikāh kıldılar kim turş yüzli açi sözli yaman hulķlı idi* (134b/4-6) "Bir yiğitle onu nikâhladılar. O kız ekşi suratlı acı sözlü ve kötü tabiatlı idi."

(6) *Mağrib mülkünde bir küttāb faķih kördüm turş yüzli açi sözli çirkin hulķlı yaman tirlikli köñüller āzār kılğıçı aç közli kimerse idi dağı şūretin körge kişilerin ‘ayşı telef bolur idi* (141a/3-9) "Mağrip ülkesinde bir mektebin hocasını gördüm. Ekşi suratlı, kaba sözlü, çirkin tabiatlı, kötü huylu ve kalpler kıran aç gözlü bir kimseydi ve onun yüzünü gören kişilerin zevkleri/eğlenceleri telef olurdu."

(7) *Cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuķ tatmağan harb kūsiniñ üni kulağına tēgmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berķını körmegen idi* (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegi/işıltısını görmeyen biriydi."

2.12.2.6. Tümce Dışı Öge Olarak Kullanılan İkilemeler

(1) *Ayttı Allāh Allāh bu nē söz bolur* (29b/1) "(Şöyle) söyledi: Allah Allah bu nasıl bir sözdür?"

(2) *Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kutlı özi kāmil*

Menim ‘aybım iñen köptür meni men tēg kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım çoktur, beni benim gibi kişi bilmez."

2.13. TÜMCEDE EKSİLTİ (ELLİPSİS) VE KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE EKSİLTİLİ TÜMCELER

2.13.1. Eksiltili Anlatım Tipi ve Tümce Anlamına Etkisi

Eksilti (Alm. Ellipse; Fr. ellipse; İng. ellipsis; Osm. hazf ü takdir) dilde en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayıdır (Özmen 1996: 71).

Berke Vardar, dilbilimdeki eksiltiyi, "olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan ama anlamayı aksatmayan bir dizim ya da tümce kullanma" olarak tanımlamıştır (Vardar 1998: 101).

Halliday ve Hasan tarafından "metinde söylenmemesine rağmen anlaşılan şey, unsur" olarak (Halliday ve Hasan 1976: 142) tanımlanan eksilti, Günay tarafından ise "anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir tümce içinden zamanla bazı sözcükleri atma işidir ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Günay 2003: 68).

Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebep az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan "az çaba kuralı" ve tekrara düşmek endişesidir. Bu nedenle her dilde, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ya da sınıflandırılan eksilteler vardır. Eksiltinin hem anlam hem de yapı boyutu vardır. Eksilti, söylemin anlaşılması, iletinin alıcıya eksiksiz verilmesi bakımından anlamla; cümledeki herhangi bir unsurun düşürülmesi bakımından da yapıyla ilişkilidir. Külebi, eksiltiyi dilde yinelemelerden kaçınma yolu olarak değerlendirmiş ve eksiltideki anlamın bazen *önyinelem yoluyla* bazen de okuyucunun/dinleyicinin yorumuyla tamamlandığını belirtmiştir (Külebi 1990).

Zeynep Korkmaz, Türkçenin biçim bilgisel özelliklerinden biri olarak eksilti yapıları göstermiş ve daha çok sözcükselleşme bağlamında örnekler vermiştir (Korkmaz 2003: 157).

Günay Karaağaç, eksiltiyi; ses, söz, ek veya cümle ögesi eksiltmesi gibi dilin düzleminde görülen yapısal bir özellik olarak tanımlar (Karaağaç 2013: 772).

Eksiltinin kabul edilebilir olması, metin içindeki diğer dil birimleri ile ilişkili olmasına ve bu ilişkinin eksik kısmın alıcı tarafından tamamlanmasına imkân tanınmasına bağlıdır. Eksiltideki örtülü anlamlar, sezdirim, çıkarım veya gönderim yoluyla alıcının zihninde tamamlanır. Dil kuralları veya mantık bakımından doğru kurulmamış eksilteler, alıcıya bu imkânı vermez (Balyemez 2010: 152).

Eksiltinin anlaşılabilir, tamamlanabilir ya da *kestirilebilir (recoyerable)* olması, bağlamda, eksilti taşımayan yapıları gerekli kılar. Kestirilebilirlik (recoverability) ise, öğelerin karşıdaki (dinleyici/okuyucu) tarafından yeniden yerleştirilmesi olanağıdır. Eksiltili yapıdan ya da tümceden daha büyük yapılar bağlamı oluşturur; eksilti, tümce üstü boyutlar kazanır.

Eksiltiyi oluş yerleri bakımından, üç öbekte inceleyebiliriz:

1. Kelimelerde eksilti.
2. Birleşik kelimelerde ve kelime gruplarında eksilti.
3. Cümlelerde eksilti.

Sözcük boyutundaki eksiltide bazen, en az çaba kuralına bağlı olarak, kelimenin bir bölümü düşürülebilir *stat < stadyum; akü < akümülatör* gibi.

Birleşik kelimelerde ve kelime gruplarında, eksilti söz konusu olunca, genellikle ikinci öge düşürülür ve birinci ögenin kullanımı yaygınlık kazanır. Birleşik kelimelerin kuruluş yapıları da kelime gruplarına dayandığı için, eksilti tipi ve mantığı açısından, kelime grupları ile birleşik kelimeler arasında bir fark yoktur: *oto < otomobil, kahve < kahvehane, lepiska < Alm. Leipziger Seide "Leipzig ipeği"* gibi (Özmen 1996: 76).

Cümlelerdeki eksiltelerde, kelime, birleşik kelime ve kelime gruplarından farklı olarak en az çaba kuralı yanında, başka ihtiyaç ve kaygılar da etkili olur. Ayrıca, cümlede, yerine göre, özne, nesne, dolaylı tümleş, zarf tümleci veya yüklem düşürülebilir.

2.13.1.1. Özne Eksiltisi

GT'de en çok görülen eksiltilerden biri özne eksiltisidir. Bu özelliğin hem şiirsel parçalarda hem de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde kullanıldığı görülür. Şiirsel

parçalarda ölçü gereği kullanılmayan özneler, düzyazı ile kurulan tümcelerde ise çeşitli yapılar yardımıyla tümcede yer almamıştır.

Aşağıdaki tümcelerde yer alan eksiltili özne örnekleri, köşeli parantezlere alınarak gösterilmeye çalışılmıştır: 1. örnekte ‘*ākīl*’ sözcüğünün şiirin ilk dizesinde kullanıldığı görülürken ikinci dizede kullanılmadığı görülür. Burada *hem* bağlacının kullanılmasıyla iki paralel tümcenin tek bir özne ile anlatıldığı görülür.

(1) ‘*Ākīl* ol sözni yerinde sözlegey

Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akıllı kimse, sözü yerinde söylemeli ve cevabını uygun zamanda vermek için beklemelidir."

→ → [‘*Ākīl* cevābını münāsib közlegey]

Birinci örnekte hem bağlacı ile öznenin ortak kullanımı söz konusu iken, 2. Örnekte *dağı* bağlacı ile farklı eylemler aynı özne üzerinde kullanılmıştır.

(2) *Bu laṭīfe sulṭānğa hoş kēldi dağı küldi* (10b/8) "Bu latife sultana hoş geldi ve güldü."

→ → [*Bu laṭīfe sulṭānğa hoş kēldi dağı [sulṭān] küldi*]

3. örnekte ise diğer metinlerden farklı olarak iki ayrı beyitte anlamın özne eksiltisi ile tamamlandığı görülür. İlk beyitte bitmeyen anlam, ikinci beyitte öznenin kullanılmamasına rağmen tamamlanmıştır.

(3) *Körün ol ğayreti yoq ādemīni*

ḥaṭā niyyet kılip baṭıl iş etti

Koyup oğlın kızın miḥnet içinde

Turup öz rāḥatın körmege kitti (25a/4-7)

"O gayretsiz insanoğlunu görün! Hataya niyet edip, batıl işler yaptı. Oğlunu ve kızını mihnet içinde bırakıp, kalkıp kendi rahatını görmeye gitti."

→ → [[*ol gayreti yok ādemī*] *Ƙoyup oğlın kızın mihnet içinde*

[ol gayreti yok ādemī] Turup öz rāhatın körmege kitti]

4. örnekte de bağlaçların eksilteli tümce yapılarında ne kadar etkin rol aldıkları görülür. Yukarıdaki örnekler *hem, dağı* gibi bağlaçların kullanımıyla oluşturulan eksilti tümce tiplerinin benzerine, bu örnekte *kim* bağlacı ile oluşturulan bir tümcede rastlarız. Aynı şekilde 5. örnekte de *ki* bağlacı bu işlevi yerine getirmiştir.

(4) *Tutmağıl pūlād kollı birle pençe ey za‘fī*

Kim eliñ emgek körüp tākat ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf (kişi)! Çelik kollu bir yiğitle asla dövüşme. (Çünkü o kişi) daha senin gücün yetmeden acı çektirip elini kırar."

→ → [*Kim [pūlād kollı] eliñ emgek körüp tākat ketürmeyin sınar*]

(5) *Vefā istemegil bülbülden ey yār*

Ki her bir gül üze yüz türlü sayrar (133b/12-13)

"Bülbülden vefa isteme ey yar! Çünkü bülbül her bir gülün üzerinde yüz türlü öter."

→ → [*Ki [bülbü] her bir gül üze yüz türlü sayrar*]

2.13.1.2. Nesne Eksiltisi

GT'de tümce öğeleri arasında nesne eksiltisi yalnızca bir kez kullanılmıştır. Yukarıdaki özne eksiltelerinde olduğu gibi nesne eksiltisinin kullanıldığı tümce de *kim* bağlacının işlevi dikkat çekicidir.

(1) *Melik Hürmüzge sordılar vezirlerinden ne haṭā kördüñ kim ḥabske bıraktıñ?*

"Melik Hürmüz'e sordular: Vizirlerinden ne hata gördün de onları hapse attırdın?"

→→ [Melik Hüzmüzge sordular vezîrlerinden nè haṭā kördüñ kim [vezîrlerni/anlarnı] ḥabske bıraḳtıñ?]

2.12.1.3. Yükleme Eksiltisi

(1) *Düşmen çerisi köp idi dağı bular az cemā‘at kaçmağa yüz tuttılar* (11b/2-3) "Düşman askeri çoktu ancak bunlar az. Halk kaçmaya başladı."

→→ [Düşmen çerisi köp idi dağı bular az **[idi]**]

(2) *Bir zālīm ḥākim bir ‘ālim erge sordı kim ‘ibādetlerde fāzılreki ḳaysı turur ayttı zūhur vaḳtın uyumaḳ* "Bir zalim, yüce bir âlime ibadetlerin en ulusu hangisidir? diye sordu. (O kişi) cevap verdi: Öğle vakti uyumak."

→→ [Bir zālīm ḥākim bir ‘ālim erge sordı kim ‘ibādetlerde fāzılreki ḳaysı turur ayttı zūhur vaḳtın uyumaḳ [**‘ibādetlerde fāzılreki turur**]]

(3) *Tört kişi tört kimersedēn ḳorḳar ḥarāmī sulṭāndan oğrı ḥārisden fāsıḳ ḡammāzdan ḳahbe muḥtesibden* (25b/11-13) "Dört kişi dört kimseden korkar: Harami sultandan, hırsız cimriden, fasık gammazdan ve kahpe, asayışı temin edenlerden (korkar)."

→→ [Tört kişi tört kimersedēn ḳorḳar ḥarāmī sulṭāndan [**ḳorḳar**]oğrı ḥārisden [**ḳorḳar**]fāsıḳ ḡammāzdan [**ḳorḳar**] ḳahbe muḥtesibden [**ḳorḳar**]]

(4) *Ol bēḡniñ ḥüsn-i zannı fāsıd dağı bularnıñ bāzārı ḳāsıd boldı* (28b/11-12) "O beyin hüsnü zannı yanlış ve bunların pazarı kesat oldu."

→→ [Ol bēḡniñ ḥüsn-i zannı fāsıd **[boldı]**dağı bularnıñ bāzārı ḳāsıd boldı]

(5) *Cümle ḥayvānāt a‘lāsı arslan dağı ednāsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanların içinde en iyisi aslan, en adisi ise eşektir."

→→ [Cümle ḥayvānāt a‘lāsı arslan **[turur]** dağı ednāsı eşek turur]

(6) *Hıç bilmen bu ot benim évime ḳandan tüştü ol ér ayttı faḳîrler āhı tütüininden* (38a/8-9) "Hiç bilmem bu ateş benim evime nereden düştü? O kişi cevap verdi: Fakirlerin âhının dumanından."

→→ [Hîç bilmen bu ot benim evime kıandan tüşti ol er ayttı fakîrler âhi tütininden **[tüşti]**]

(7) *Ƙoy degül çoban üçün ey zü-fünün*

Belki çoban kıoylara hıdmet üçün (40a/11)

"Ey bilgili kışı! Kıoyun çoban için değıldir, belki de çoban kıoyunlara hizmet etmek için (vardır)."

→→ [*Ƙoy degül çoban üçün **[turur]**ey zü-fünün*]

*Belki çoban kıoylara hıdmet üçün **[turur]**]*

(8) *Bir zamānda iki kıarındaş bar idi biri sulţān hıdmetine mülāzim dağı biri kesb etmekin yir idi (45a/10-12)* "Bir zamanlar iki kardeş vardı. Biri sultanın hizmetinde görevli ve diğeri çalışarak rızkını yer idi."

→→ [*Bir zamānda iki kıarındaş bar idi biri sulţān hıdmetine mülāzim **[idi]** dağı biri kesb etmekin yir idi*]

(9) *Velī ebleh batıptur genc içinde*

Biligli hıor ve müflis renc içinde (47a/9-10)

"Ancak ahmak (kışı) hazinenin içine batmıştır, bilgili ancak adı müflis ise hastalık içine (batmıştır)."

→→ [*Velī ebleh batıptur genc içinde*]

*Biligli hıor ve müflis renc içinde **[batıptur]**]*

(10) *Ƙaranıñ ol vaqt nefsi gālib dağı şehveti tālib idi (47b/13)* "Kölenin o zaman nefsi galip ve şehveti talip idi."

→→ [*Ƙaranıñ ol vaqt nefsi gālib **[idi]** dağı şehveti tālib idi*]

(11) *Bir şālih ěrni ayturlar maķāmātı ‘Arab diyārında mezkūr dađı kerāmātı meşhūr idi* (54a/4-5) "Bir salih kişiyi anlatırlar: Makamı Arap diyarında bilinen ve kerametleri ile meşhur bir kişi idi."

→→ [Bir şālih ěrni ayturlar maķāmātı ‘Arab diyārında mezkūr **[idi]** dađı kerāmātı meşhūr idi]

(12) *Ma ‘nī eşiki açuķ dağı söz silsilesi uzun idi* (55a/5-6) "Mana kapısı açık ve söz silsilesi uzundu."

→→ [Ma ‘nī eşiki açuķ **[idi]** dağı söz silsilesi uzun idi]

(13) *Bir vaķt Yūnān yazısında ĥarāmīler köp mālī kārīvān urdılar ĥ āceler nevĥa ve zārī kılıp teĥrini dağı nebīni şefī‘ kêtürdiler fāide kılımadı* (59a/1-4) "Bir zamanda, Yunan Ovasında haramiler çok malı olan bir kervan soydular. Hocalar gözyaşı döküp ve ağlayıp Allaha ve peygambere şefaatttiler ama fayda etmedi."

→→ [Bir vaķt Yūnān yazısında ĥarāmīler köp mālī kārīvān urdılar ĥ āceler nevĥa ve zārī kılıp teĥrini **[şefī‘ kêtürdiler]** dağı nebīni şefī‘ kêtürdiler fāide kılımadı]

(14) *Meşāyih ĥırķasını anıĥ bigin muķribġa bērdiĥ kim ‘ömri içinde iki akķa keffinde dağı bir ĥabbe deffinde körmişi yoķ* (61a/1-3) "Şeylerin hırkasını onun gibi ömrü içinde avucunda iki akçası ve tefinde bir habbe görmemiş bir çalgıcıya verdin."

→→ [Meşāyih ĥırķasını anıĥ bigin muķribġa bērdiĥ kim ‘ömri içinde iki akķa keffinde **[körmişi yoķ]** dağı bir ĥabbe deffinde körmişi yoķ]

(15) *Luķmān ĥekimge sordılar edebni kimden öğrendiĥ ayttı edepsizlerden* (61b/8-9) "Lokman Hekim'e sordular: Edebi kimden öğrendin? Cevap verdi: Edepsizlerden."

→→ [Luķmān ĥekimge sordılar edebni kimden öğrendiĥ ayttı edepsizlerden **[öğrendim]**]

(16) *‘Ābid iri luķmalar yimege laķīf kumaşlar kiymege başladı* (70b/4-5) "Bu kul, iri lokmalar yemeye, güzel kumaşlar giymeye başladı."

→→ [‘Ābid iri luķmalar yimege **[başladı]** laķīf kumaşlar kiymege başladı]

(17) *Mundan burunrak t̄āife bar idi şūretleri perīṣān dağı ma‘nīleri cem‘ idi* (72b/5-7) "Bundan önce bir taife vardı. Suretleri perişan ve manaları toplanmış idi."

→→ [Mundan burunrak t̄āife bar idi şūretleri perīṣān dađı **[idi]** ma‘nīleri cem‘ idi]

(18) *Niçe kim ol yaman bolsa sen eygü*

Erenler t̄eg anıñ üze güzer kıl (76b/6-7)

"O kötü olsa da sen yine de iyi ol. Erenler gibi iyilik üzerinde git."

→→ [Niçe kim ol yaman bolsa sen eygü **[bol]**

Erenler t̄eg anıñ üze güzer kıl]

(19) *Ƙızın başmaƘ tikiçi erge b̄erdi*

Küyev ‘āşık dağı kız özdeñ erdi (78b/10-11)

"Kızını ayakkabı dikicisi bir kişiye verdi. Damat âşık ve kız çok güzeldi."

→→ [Ƙızın başmaƘ tikiçi erge b̄erdi

*Küyev ‘āşık **[erdi]** dağı kız özdeñ erdi]*

(20) *FaƘīr-i şādık oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli* (80a/5-6) "Sadık kişi odur ki: Gönlü diri ve nefsi ölü olacak."

→→ [FaƘīr-i şādık oldurur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli **[bolğay]**]

(21) *Bir mağribī faƘīr Haleb şehrinde tācirler bāzārına kirip aytur idi ey māl ve ni‘met iyeleri eger sizde inşāf dağı bizde kana‘āt bolsa idi suāl resmi cihāndan kitkey idi* (81b/4-7) "Batılı bir fakir, Halep şehrinde tacirler pazarına girip (şöyle) söylerdi: Ey mal ve nimet sahipleri eğer sizde insaf ve bizde kanaat olsaydı, soru sorma âdeti dünyadan kaybolacaktı."

→→ [Bir mağribî fakîr Haleb şehrinde tâcirler bazarına kirip aytur idi ey māl ve ni‘met iyeleri eger sizde inşâf dağı **[bolsa idi]** bizde kana ‘ât bolsa idi suâl resmi cihândan kitkey idi]

(22) Bir ‘âlimniñ oğlı kıızı köp dağı kifâyeti az idi (86a/9-10) "Bir âlimin oğlu kıızı çok ancak geçim parası az idi."

→→ [Bir ‘âlimniñ oğlı kıızı köp **[idi]** dağı kifâyeti az idi]

(23) Ayturlar bir pehlevân yumrukçı yigitni dünye cihetinden eli avuçı tar dağı boğazı kênj idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidi anlatırlar: Dünya nimetlerinden eli avucu dar fakat boğazı genişti."

→→ [Ayturlar bir pehlevân yumrukçı yigitni dünye cihetinden eli avuçı tar **[idi]**dağı boğazı kênj idi]

(24) Küç bilen kişige baylık dağı arzû bilen beglik hâşıl bolmas (96b/10-11) "Zorbalıkla insana zenginlik ve çok istemekle beylik hâsıl olmaz."

→→ [Küç bilen kişige baylık **[hâşıl bolmas]** dağı arzû bilen beglik hâşıl bolmas]

(25) ‘Âşık ve ma‘şūk bir yerge keldi h̄ ‘âcelik dağı kulluk ortadan kitti (113a/3-4) "Âşık ve maşuk bir yerde buluştu. (İşte o zaman) hocalık ve kulluk ortadan kayboldu."

→→ [‘Âşık ve ma‘şūk bir yerge keldi h̄ ‘âcelik **[ortadan kitti]** dağı kulluk ortadan kitti]

(26) ‘Azîz dostum eşik açıp keldi sevüngenimden fi'l-hâl tura kelim yemim tégip şem‘ söndi öz özüme aytım ey ‘aceb bu devlet maña kandan (115b/2-5) "Aziz dostum kapımı açıp geldi. Sevindiğimden o anda ayağa kalkıp elbisem değıp mumu söndürdü. Kendi kendime (şöyle) söyledim: Acaba bu şans bana nereden?"

→→ [‘Azîz dostum eşik açıp keldi sevüngenimden fi'l-hâl tura kelim yemim tégip şem‘ söndi öz özüme aytım ey ‘aceb bu devlet maña kandan **[kélür]**]

(27) Küneş vaşlın tilemes bolsa vaşvât

Küneşniñ nūrına andan nē noqşān (118a/3-4)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese, güneşin ışığına ne eksiklik gelir?"

→→ [Küneş vaşlın tilemes bolsa vatvāt

Küneşniñ nūrına andan nē noqşān [kélür]

(28) ‘Ākil cāhil şoḥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil ‘ākil şoḥbetinde vahşet içinde (120a/13-120b/1) "Akıllı kimse, cahil sohbetinde nefret içindedir ve cahil kişi akıllı kişinin sohbetinde vahşet içinde."

→→ [‘Ākil cāhil şoḥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil ‘ākil şoḥbetinde vahşet içinde **[turur]**]

(29) ḥ ėceler köp türli tazarrū‘ ve zārīlık éttiler fāide kılmadı (124a/10-11) "Hocalar çokça özür dilediler ve ağladılar ancak fayda etmedi."

→→ [ḥ ėceler köp türli tazarrū‘ **[éttiler]** ve zārīlık éttiler fāide kılmadı]

2.13.1.4. Tamlama Ögelerinin Eksiltisi

GT'de yüklem eksiltisinden sonra en çok karşılaşılan eksilti tipi tümcede tamlama ögelerinin kullanımında görülür. Eserde tamlama ögelerinin kullanılmadığı 12 örnek vardır. Bu örneklerin hepsi aynı biçimde eksilti özellikleri yansıtmaz. Özellikle ortaçların (participles) kullanımında eksilti özelliklerine sıkça yer verildiğini görürüz.

Tamlama ögelerinin kullanılmaması genel olarak metinde gereksiz ya da fazla sözcük kullanmama kaygısından ileri gelmiştir. Tümce içinde tekrara düşmeme çabası neticesinde bu örneklerin ortaya çıktığı söylenebilir.

1. örnekte *bu oğlan* "bu oğlan" özne olarak ilk tümcede yer alırken, hikâyenin yönü *cihān sulṭān* "cihan sultanı" üzerinden şekillendirilmek istendiğinde, bir ad tamlaması içerisinde yer almıştır. Burada ilgi çekici olan belirtili ad tamlamasında tamlayanın kullanılmamasıdır.

(1) *Bu oğlan ‘ömri bāğundan yemiş yimişi yok turur cihān sulṭānı öz kereminden yazuḳın bağışlap āzād kılsa nē bolğay idi bu söz sulṭānğa hoş kélmedi yüzün bir yanı*

çıkarpup ayttı (13a/2-6) "Bu oğlanın ömrünün bağından meyve yemişi yoktur. Cihan sultanı kendi kereminden, onun günahını bağışlayıp azat etse ne olacaktı. Bu söz sultana hoş gelmedi ve (sultan) yüzünü bir tarafa çevirip (şöyle) söyledi."

→→ [Bu oğlan ‘ömri bāğından yemiş yimişi yok turur cihān sulṭānı öz kereminden **[bu oğlanın]** yazuḳın bağışlap āzād kılsa nē bolğay idi bu söz sulṭānğa hoş kēlmedi yüzün bir yanı çıkarpup ayttı]

2. örnek Türkçede en sık kullanılan eksilti özelliklerinden biridir. Türkçede ortaçlarla kurulan tümcelerde bazen adlaşmış sıfat denilen yapılar ortaya çıkar. Adlaşmış sıfat yapılarında yalnızca ortaç ekleri kullanılır ve sıfat tamlamasının tamlananına yer verilmez. GT’de bu şekilde kullanılmış 7 eksilti örneği tespit edilmiştir. Örneğin 2. metinde *açkan* "açan" ifadesi okunduğuna *açkan kişi* "açan kişi" sezdirmesini yapmaktadır. Orada kişi sözcüğü kullanılsa da tümcede bir kişiden bahsedildiği anlaşılır. Aynı şekilde 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13 numaralı tümcelerde de sıfat tamlamasının tamlananı eksilti özelliği olarak kullanılmamıştır.

(2) *Eyā ṭama ‘ eşikin özine tilep açkan*

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey açgözlülük kapısını isteyip de açan kişi! Onu iyilik ile açıp, zorbalık ile kapatma."

→→ [Eyā ṭama ‘ eşikin özine tilep açkan **[kişi]**

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma]

3. örnekte *başı kiter* "başı gider" ifadesinin aslında *kimin başı gider?* sorusuna yanıt vermesi gerekirdi. Burada yazarın belirtili ad tamlamasının tamlayanını eksilti yoluyla düşürdüğü görülür. O yüzden tümcenin açıkça *nedimlerin başı kiter* "nedimlerin başı gider" biçiminde kurulması gerekirdi.

(3) *Vaḳt bolur kim nedimlerge sulṭān ḥazretinde kīs bilen altun tēger dağı vaḳt bolur kim başı kiter* (24a/9-11) "Zaman olur nedimlere sultanın huzurunda kese ile altın verilir ve zaman olur nedimlerin başı gider."

→→ [Vaqt bolur kim nedimlerge sultān hazretinde kīs bilen altun teger dağı vaqt bolur kim **[nedimlerniñ]** başı kiter]

(4) Soħbetimde bir cemā‘at faķirler bar idi zāhirleri šalāħ bilen müzeyyen bāınları felāħ bilen müretteb idi (28b/4-6) "Soħbetimde bir grup fakir vardı. (Bu fakirlerin) dış görünüşleri iyilikle süslenmiş, iç dünyaları ise mutluluk ile düzenlenmişti."

→→ [Soħbetimde bir cemā‘at faķirler bar idi **[faķirlerniñ]** ‘ahirleri šalāħ bilen müzeyyen **[faķirlerniñ]** bāınları felāħ bilen müretteb idi]

(5) Şabr kılğıl düşmen kolin bağlı katıñda körgesen

Dostlar alnında ol kün ur dağı mağzın çıkar (33a/1-2)

"Sabret, huzurunda düşmanın elini bağlı olarak göreceksin. O gün dostlarının önünde vur ve (düşmanın) beynini çıkar."

→→ [Şabr kılğıl düşmen kolin bağlı katıñda körgesen

Dostlar alnında ol kün ur dağı **[düşmenniñ]** mağzın çıkar]

(6) ‘Amru İbn-i Leys kullarından bir kul kaçtı artıñca barıp tutup kêtürdiler (34a/8-9) "Amru İbn-i Leys'in kullarından bir köle kaçtı, (onun) ardınca gidip tutup getirdiler."

→→ [‘Amru İbn-i Leys kullarından bir kul kaçtı **[kulnuñ]** artıñca barıp tutup kêtürdiler]

(7) Maħdüm bolur ol ādemī hemişe fermān tutқан

Maħrüm kalur hemişe ‘isyān kütken (37b/3-4)

"Buyrukları yerine getiren insanoğlu daima hizmetkâr olur, isyan eden kişiler ise daima (her şeyden) mahrum kalır."

→→ [Maħdüm bolur ol ādemī hemişe fermān tutқан **[kişi]**

Maħrüm kalur hemişe ‘isyān kütken **[kişi]**]

(8) Kaçan fehm etmese sözni işitken

Söz aytқан  rniņ anda yazuķı yok (55b/7-8)

"Sözü iŗiten (kiŗi) anlamadığı zaman, söz söyleyen kiŗinin onda günahı yoktur."

→→ [Kaŗan fehm  tmese sözni iŗitken **[kiŗi]**

Söz aytқан  rniņ anda yazuķı yok]

(9) *Ey  d nyeye  c n keygen muraķķa  *

Bolup Őadık bu iŗden tevbe kılđıl (57b/10-11)

"Ey dünya iŗin yamalı elbiseler giyen kiŗi! Sadık olup bu iŗten tövbe et."

→→ [Ey  d nyeye  c n keygen **[kiŗi]** muraķķa  

Bolup Őadık bu iŗden tevbe kılđıl]

(10) *Raĥm  tti körüp meni aŗa  aŗıķ u z r*

Ol g yeyet ĥiŗn  ze cem lin k rgeŗ (126a/2-3)

"Onun ne kadar güzel y zly olduğunu görenler, benim ona aŗık olmama acıyarak affettiler."

→→ [Raĥm  tti körüp meni aŗa  aŗıķ u z r

*Ol g yeyet ĥiŗn  ze cem lin k rgeŗ **[kiŗi]**]*

(11) *Keskey  lini turunc y rine f l-ĥ l*

Taŗ alnı  ze ķamer hil lin k rgeŗ (126a/4-5)

"Sabahları alnının üzerinde ayın hilalini görenler, o anda turunŗ kesmek yerine ellerini kesecekler."

→→ [Keskey  lini turunc y rine f l-ĥ l

*Taŗ alnı  ze ķamer hil lin k rgeŗ **[kiŗi]**]*

(12) *Ey  zin k rgeŗ özgeden  st d*

Nè idi evvelij kıl āhir yād (146b/1-2)

"Ey kendini başkalarından usta gören (kişi)! Önceden neydin, sonradan bunu hatırla."

→→→ [*Ey özin körgen [kişi] özgeden üstād*

Nè idi evvelij kıl āhir yād]

(13) *Köp yigenler yatur bahāyim tég*

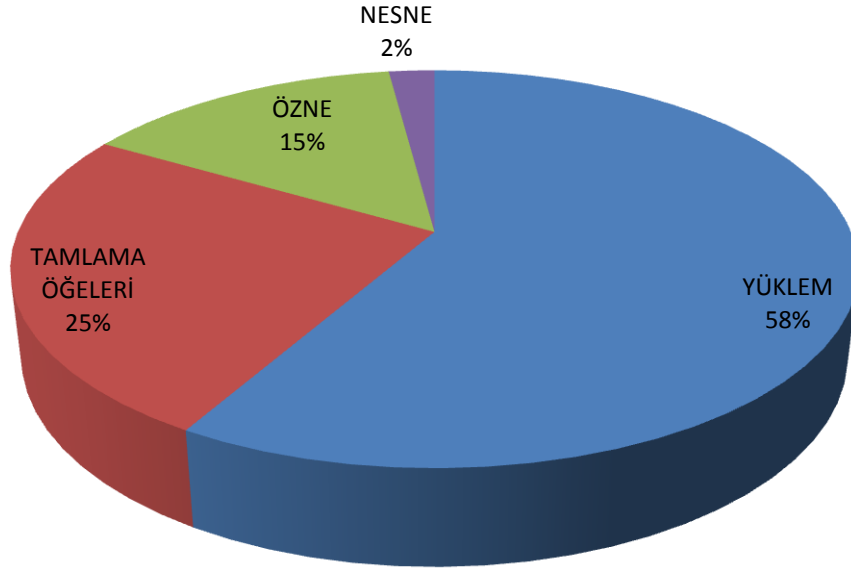
Az yigenler bolur ferişte şifāt (150b/9)

"Çok yiyenler hayvan gibi yatar, az yiyenler ise melek gibi olurlar."

[*Köp yigen [kişi]ler yatur bahāyim tég*

Az yigen [kişi]ler bolur ferişte şifāt]

TÜMCEDE EKİLTİ UNSURLARI

2.14. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

İster sözlü ister yazılı anlatımda olsun, iletişim sırasında üretilen sözce ve tümceler tek başlarına, içinde geçtikleri metinden, konuşma/yazılma ortamından ve iletişime katılanlardan (okuyucu ya da dinleyici) asla soyutlanmamalıdır. Dil içi ve dışı etkenler belli bir anlamın, yorumun kesinleşmesinde yadsınamayacak bir önem taşır (Aksan 2009: 160).

Özellikle ülkemizdeki Anlambilimi çalışmalarında göz ardı edilen durumlar genellikle sözcüklerin ve tümcelerin bağlam içinde kazandıkları derin anlamları ya da tümcenin söz dizimi özellikleri olmuştur. Bununla birlikte genel-geçer kurallar koyarak dilin imkânlarını kısıtlamak, eksik ya da yanlış sonuçlara ulaşmayı da beraberinde getirmiştir. Türkçenin tarihi dönemlerinde kaleme alınan metinlere de aynı ölçüde objektif bakma gereği ortadadır. Artzamanlı bakış açılarıyla ele alınan bir metnin yazıldığı dönemin dil özellikleri, devrin sosyolojik yapısı ve yazarın sosyal kimliği ile birlikte, metinsel bağlamı üzerinde durulması gerekir. Ancak bu şekilde, aynı zaman diliminde hatta aynı coğrafyada ortaya konan yazınsal metinlerin farklılıkları meydana çıkabilecektir.

Dili yalnızca biçimsel yönüyle ele alarak incelemeleri doğrudan doğruya tümcenin kuruluşuna indirgemek, yeterli çözümlere ulaşmayı sağlamayacaktır (Aksan 2009: 160). Dilin hem sözcük boyutu hem de tümce boyutu beraber ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde elde edilen verilerden ve sonuçlardan bir kanıya varılabilir. Aynı bakış açısıyla ele alınması gereken noktalardan biri de yazınsal metinlerdir. Üzerinde Anlambilimi çalışması yapılacak bir metin üzerinde yalnızca sözcük bazında anlam düzenleri üzerinde durmak, metnin söz varlığını bir şekilde ana hatlarıyla ortaya çıkaracaktır, ancak sözcüklerin anlamlarıyla beraber söz diziminin nasıl yer aldıkları ve bu söz dizimi özelliklerinin birleşerek tümcede nasıl bir anlam havuzu oluşturacakları arka planda kalacaktır. Bu yüzden sözcük anlamı ile işe koyulan dilbilimi, modern çağda sözcük-tümce ortaklığını sağlamaya başlamıştır.

Zihinde tümce ve sözcüklerin oluşması bugünkü bilimsel çevrede elde edilen bütün gelişmelere karşın henüz bütünüyle aydınlatılabilmemiş değildir (Aksan 2009: 160). Bununla birlikte zihinde oluşan tümcelerin metinsel yüzeyde incelenmesi, bu noktada yeni sonuçlar ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Her ne kadar konuşma dili ile yazınsal dil arasında temel kriterler farklı olsa da yazınsal dili konuşma dilinden soyutlamak da mümkün değildir.

Bağımlılık dilbilgisi, değerlilik dilbilgisi ve durum dilbilgisi akımlarının üzerinde durdukları nokta gerçekten önemlidir. *Kırmak, kesmek, bozmak, dövmek, öldürmek...* gibi geçişli eylemlerde tümcenin zihinsel yapısında belirlenirken, eylemlerin anlattığı işe konu olan, ilgili bulunan öğelerle zorunluk olarak birlikte düşünülmektedir. Buna karşın *üşümek, uyumak, koşmak...* gibi geçişsiz eylemlerle tümce kurulurken daha çok akla tümcenin öznesi gelecektir (Aksan 2009: 161). Bu kullanımların daha çok anlambiliminin sözcük boyutunu ilgilendirdiği görülse de eylemlerin tümce kuruluşlarındaki rolleri her zaman birinci derecede önemli olacaktır.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de ele alınan tümce anlambilimi unsurları, XIV. asır Kıpçak Türkçesinin tümce dizilişi ve yapısı ile tümcelerin anlamsal boyutlarının bir hayli geliştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. VI. asırdan bu yana yazılı metinler vasıtasıyla gelişimini takip edebildiğimiz Türk dili, bu dönemde de kendine has özellikler göstererek hem tümce hem de sözcük boyutunda anlamsal işlevlerini geniş ölçüde geliştirmiştir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de on başlık altında ele aldığımız tümce anlambilimi öğeleri ve özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

2.14.1. Gönderimsel Bağdaşıklık: Gönderimsel bağdaşıklık genel olarak Metindilbilimi çalışmalarında kullanılmıştır. Biz çalışmamızda, gönderimsel bağdaşıklık özelliklerinin tümce anlambilimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Özellikle de adillaşma özellikleri kapsamında Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin metin örgüsünü ön plana aldık. 1968'de Harweg tarafından geliştirilen ve tümceleri oluşturan dizilerin kendi aralarındaki ilişkilerin sorgulandığı çalışmalar hem Metindilbilimsel hem de Tümce Anlambilimsel çalışmalara yeni bir soluk kazandırmıştır. Harweg'in çalışmalarını yayınladığı bu yıllarda dilbilim sahasında çığır açan *dönüşümsel dilbilgisinin (transformational grammar)* etkisi oldukça fazladır. Harweg ise *dönüşümsel dilbilgisi*'nden farklı olarak metinlerdeki *adillaşma (pronominalization)* noktasına yoğunlaşmıştır. Adillaşma kuramı, ele alınan metin içerisindeki dilsel öğelerin birbirleriyle bağlantılarını betimlerken kendi oluşturduğu *değiştirim yöntemini (substitutional method)* metinler üzerinde kullanmıştır (Subaşı Uzun 1995: 20).

Gönderimsel bağdaşıklık; öngönderim, eşgönderim ve artgönderim türleri olmak üzere üç biçimde ele alınmıştır. Az önce de belirttiğimiz gibi adılların Kitābu Gülistān bi't-

Türkî'deki kullanımları üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Eserde kullanılan gönderim tiplerinden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Bir sözcük veya sözcük grubunun kendisinden sonra gelen herhangi bir dil ögesini göstermesine *öngönderim (cataphore)* denir. Ön gönderimde, söz dizimi sırasına göre gönderim ögesi, gönderimde bulunulan öğeden daha önce gelir. Gönderimin asıl unsuru, gönderimde bulunulan öğedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de öngönderim tekniğinin kullanıldığı tümceler genellikle diyalog parçaları olması dikkate değerdir. Eserde, diyalog tümcelerinin yanı sıra öğüt amaçlı hikâyelerin ya da mesellerin anlatımı da her zaman öngönderim öğeleriyle gerçekleştirilmiştir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin tümce özellikleri kimi noktalarda kendine özgü olsa da kim noktalarda eserin orijinal dili olan Farsça dil örgülerinin etkisi görülür. GT'nin Farsçadan çevrilmiş olması birçok noktada, Farsça unsurların da metnin derin yapısına etkisini açıkça gösterir. Özellikle açıklama tümcelerinin ögesel sıralanış ve kullanılışları Farsçadan öykünerek metne yerleştirilmiştir. *ol durur kim, ol turur kim, oldur kim* biçimleri Farsça tümce ödünçlemeleri konusunda iyi birer örnektir.

b) Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki eşgönderimli yapılar en çok birinci kişi adıllarının kullanılması ve *öz* "kendi" dönüşlülük adının eklenmesiyle pekiştirilmiş yapılar göze çarpar. Birinci kişilerle birlikte kullanılan öz biçimbirimi tümcedeki anlamın birinci kişi etrafında geliştiğini ve tümcede o noktaya odaklanıldığını göstermektedir. Birinci kişinin diğer kişilere göre daha çok tercih edilmesi, metin üreticisinin rolünü ve konumunu vurgulamak istemesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda bu tür gönderimler anlatıcı/yazıcı ile okuyucu/dinleyici arasındaki rol dağılımını hatırlatmış olur. İkinci kişilerle kullanılan eşgönderimlerin içeriğinde dikkat çeken nokta, metin yaratıcısının/yazarın öğüt verirken doğrudan okuyucuya ulaşma kaygısı taşımış olmasıdır. Bununla birlikte üçüncü kişilerin gönderimsel bağlantıları diğer kişi adıllarına göre, hitap edilen kitlenin belirsizliğini, yani, öğüdün ya da göndergesel mesajın genel-geçer bir hal alması söz konusu olduğunda kullanıldığı görülür.

c) Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de artgönderim unsuruna oldukça sık başvurulduğu görülür. Bu durum, metnin estetiğini bozmadan çok fazla tekrara düşmeden istenilen mesajın okuyucuya aşılmasının amaçlanmasıdır. Bunun yanında GT'de, artgönderim

tekniki kullanılırken kimi zaman kişi adları, kimi zaman işaret sıfatları, kimi zaman da farklı dil unsurları kullanılmıştır. Bu kullanımlar istatistiksel olarak detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

2.14.2. Biçimsel-Sözlüksel Bağdaşıklık Öğeleri ve Bağlaçlar (Conjunctions):

Bağlaçların temel işlevi iki ana ögeyi birleştirmek ve bu iki ana öge arasında tümce boyutunda anlam ilişkisi kurmak olduğundan, özellikle sıralı tümcelerin sık kullanıldığı Türkçede, kullanım alanları bir hayli geniştir. Bağlaçlar sadece gramatikal öğeler olmayıp metin bağlamında konuşucu/anlatıcı ve dinleyici/okuyucu arasındaki iletişime temas ettiği görülür ki bu tam anlamıyla bağlaçları tümce anlambilimin sınırları içerisine dâhil eder (Lyons 1997: 221). Bunun yanında metinsel anlamın daha kolay algılanması ve kurgusal olarak anlam bütünlüğü sağlanması bağlaçların diğer önemli özelliklerindedir.

Kitabu Gülistān bi't-Türki, *bağlaçlar* (conjunctions) konusunda oldukça zengin bir kaynaktır. Neredeyse metnin tümüne yayılan bağlaçlar, tümce anlamına doğrudan etki eden ve tümce anlamını yönlendiren bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle bağlaçlar çeşitli başlıklar ve alt başlıklar halinde ele alınmış ve kategorilenmiştir.

a) Eserde en çok dikkat çeken ve kullanım özellikleri bakımından bir hayli zengin olan *kim* bağlacıdır. *kim* bağlacı; Kitabu Gülistān bi't-Türki'de açıklama tümceleri oluşturur, iki farklı tümceyi bağlar, *kaçan* adılı ile birlikte tümcede zaman ifade edebilir, soru tümceleri oluşturur, öngönderim oluşturan tümceler kurar.

b) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *dağı* bağlacının da çok fazla kullanıldığı görülür. Bu bağlacın da tümce anlamına etkisi oldukça dikkat çekicidir. *dağı* bağlacı; iki ayrı tümceyi bağlayabilir, ortak özne, nesne ve yüklem kullanımı sağlar, tümcelerde eşitleme ve karşılaştırma fonksiyonunda kullanılır, ters anlamlı tümceleri bağlar.

c) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümceye kattığı anlamlar ve kazandığı görevler bakımından en fonksiyonel bağlaçlardan biri de aslen Arapça olan *illā* birimidir. *İllā* bağlacı eserde şu şekilde kullanılmıştır: Ters anlamlı tümceleri bağlar ve olumsuz anlamlı eylemlerin anlamını pekiştirir.

d) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *çün* bağlacının da bazı işlevleri tespit edilmiştir: Açıklama tümceleri oluşturur, şart tümcelerini ve ters anlamlı tümceleri bağlar.

2.14.3. Ulaç Biçimbirimleri: Kitabı Gülistān bi't-Türki'de neredeyse her paragraf ya da dizide ulaçlarla oluşturulmuş farklı tümce biçimlerine rastlanmaktadır. GT'de incelemeye aldığımız ulaç biçimbirimler sırasıyla *-(U)p*, *-pAn/-UbAn*, *-mAyIn*, *-gAç*, *-ıçAk*, *-gUnçA'*dır.

-(U)p biçimbirimi Kitabı Gülistān bi't-Türki'de, iki önermeyi birbirine bağladığı gibi, anlam açısından iki eylemin birbirini tamamlayarak tümcede anlam bütünlüğünü sağlar. Aynı ulacın tekrarlanması ve ters anlamlı eylemlerle kullanılması tümceye anlam zenginliği katmıştır. *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla eyleme *süreklilik (durative aspect)* anlamı katarak tümceyi etkiler. Tüm bunların yanında kimi tümcelerin yine *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla tümcede zamanı belirlediği ve genellikle de geçmiş zamanlı çekimlerin anlatımında kullanıldığı görülür.

Genel olarak *-p* ulaç biçimbiriminin genişlemiş şekli (Gabain 2003: 85) olarak kabul edilen *-pan/-pen* ulaç biçimbirimi, tümcede kullanımı ve anlama katkısıyla *-p* ulacından ayrılmaz.

Türkçede anlam açısından olumsuzlama meydana getiren ulaç biçimbirimlerinin başında *-mayın/-meyin* biçimbirimi gelir. Kitabı Gülistān bi't-Türki'de *-mayın/-meyin* biçimbirimi, hem yüklem olumsuzluğunu pekiştirir hem de tümce, öğelerine ayrıştırıldığında belirteçleşme işlevinde kullanıldığı görülür. Bu ulaç biçimbiriminin temel görevi tümce anlamını olumsuzlama yoluyla güçlendirmektir.

-gaç/-geç biçimbirimi Kitabı Gülistān bi't-Türki'de yalnızca iki kez kullanılmıştır. İlk kullanımda ortaç (participle) biçimbirimi ile birleşerek tümceye öğe bazında zaman anlamı vermiştir. İki örnekte de *-tıpkı -ken* ulacında olduğu gibi *-i-* (<*ir*-<*er*-) eylemi ile kullanılmıştır.

-a/-e ulaç biçimbirimlerinin de temel olarak iki ayrı eylemi zaman bakımından birleştirdiği görülür. Kitabı Gülistān bi't-Türki'de Klasik Kıpçakça ile yazılmış diğer metinlerde olduğu gibi- yeni bir yapı ortaya çıkmış ve *-a/-e* ulaç biçimbirimleri *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla birleşerek tümcede zaman aktarımı şimdiki zaman yönünde işlev kazanmıştır.

Tümce anlambilimi açısından belirteçleştirme Türkçenin tümce yapısı göz önünde bulundurulduğunda önemli bir noktada yer alır. Kitabı Gülistān bi't-Türki'de tümcede

belirteç işlevinde kullanılan ulaç biçimbirimlerinden biri de *-ıçak/-içek* ekleridir. *-ıçak/-içek* ulaç biçimbirimleri eylemin ne zaman yapıldığını anlatırlar.

-ğunça/-günçe biçimbirimleri ile oluşturulan ulaçlar genellikle yüklemi, belli bir zamana bağlayarak onun kendi anlattıkları eylemeden sonra gerçekleştiğini ya da gerçekleşebileceğini dile getirir.

2.14.4. Tümcede Anlam Karşıtlığı: Dilbilimde anlam karşıtlıkları hem sözcük düzeyinde hem tümcede anlam düzeyinde üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ülkemizde birkaç araştırma dışında tümce düzeyinde anlam karşıtlığı özellikleri ele alınmamıştır. Dilbilim araştırmalarında, tümcedeki anlam karşıtlığı konusunda yapılan en önemli çalışmalar *John Lyons (1977: 272)* ve *Leech'e (1981: 90-109)* aittir.

Türkçe tersanlamlılık konusu, çeşitli sözcelerin (*degül/yok*) yanı sıra çok kullanılan biçimbirimlerle (*-ma/-me*) de desteklenir. Kitabı *Gülistān bi't-Türki'de* Türkçede anlam karşıtlığı öğeleri tümce anlamını birinci dereceden etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Kitabu *Gülistān bi't-Türki'de* tersanlamlılık, kimi durumlarda, gönderimsel öğelerin kullanımı ve sıralanışıyla tümceye yerleştirilmiştir. *degül* biçimbirimin geçmesi bazen tersanlamlılık yaratma konusunda yeterli olmazken, bu eksiklik gönderimsel ve biçimsel öğelerin tümceye yerleştirilmesiyle kapatılır.

Kitabu *Gülistān bi't-Türki'de* tersanlamlılık oluşturan yapılardan biri de *yok X çok* karşıtlığı ile kurulan metinlerdir. Bu tip kullanımların yaygınlık göstermesi, tümce anlamını vurgulamaya yönelik bir girişim olarak düşünülebilir. Metinlerde gördüğümüz, tersanlam yapılar verilmek istenen mesajın altını çizerken, okuyucu ya da dinleyici için de ilgi çekici ve akılda kalıcı unsurlar olarak görülür.

11.5. turur/durur/-tur/-dur Biçimbirimi: Kitabı *Gülistān bi't-Türki'de* *-p* biçimbirimi ile *turur* koçacı (*copula*) birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini anlattığını belirtmiştik. Aynı tümce anlamı kimi zaman *-a/-e* ulaç biçimbirimleriyle de verilmiştir.

Türkçenin temel soru yapıları korunduğu gibi bağlı biçimbirimlerin kullanılmasıyla tümce anlamı yönlendirilmiştir. *turur/durur/-tur/-dur* biçimbirimleriyle kullanılan soru

adılları, tümceye soru anlamı katarken, sorulan sorunun pekiştirilmesi ya da anlama yoğunlaştırılması görevinde de kullanılır.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümce özelliklerinden biri de çok sayıda öznel ifadenin metin içerisine yerleştirilmiş olmasıdır. Öznel ifadelerin tümce anlambilimi bağlamında ele alınabilecek noktası ise *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla beraber kullanılan tümcelerin metne kattığı '*duygu değeri*'nde saklıdır. Duygu değeri, özellikle tümcedeki anlamın ya da başka bir deyişle yazarın düşüncelerinin pekiştirildiği ifadelerin özetidir.

turur koşacının Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümce anlamına kattığı özellikler dışında, tümcenin okunuşunda ya da hikâyenin anlatılışında tümcelere estetik bir boyut kazandıran bazı kullanımlar da vardır. Özellikle bildirme eki göreviyle adlara eklenen *turur* koşacının art arda kullanılması, tümcelere fonetik bir ezgi katar.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, farklı durumlarda ve tümce yapılarında tersanlamlı biçimlerin oluşturulmasında çeşitli roller üstlenmiştir. Temel olarak tümcelere kesinlik/zorunluluk anlamları katan *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, kimi biçimbirimleriyle birleşerek bu kesinlik/zorunluluk anlamının olumsuz yönde pekiştirilmesinde kullanılmıştır. Bu noktada *turur/durur/-tur/-dur* koşacını, *turur X degül* zıtlığı, *yoğ* biçimbirimi ve *degül* biçimbirimi olmak üzere üç farklı kullanımla ele aldık.

11.6. Gelecek Zaman Biçimbirimleri: Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümcede gelecek zaman aktarımını sağlayan *-GAy* ve *-GA* biçimbirimleridir. Özellikle *-GAy* biçimbiriminin 196 kez kullanılması, eserin yazıldığı dönemde ne kadar yaygın olduğunun işaretidir. Bununla birlikte *-GA* biçimbirimine ise yalnızca 14 kez yer verildiği görülür.

-GAy ve *-GA* biçimbirimlerinin temel fonksiyonu gelecek zaman ifade etmek olsa da, eserin içinde çok farklı işlev ve yapılar içinde kullanılmışlardır. Bu biçimbirimlerin sadece zaman aktarımını gerçekleştirmekle kalmayıp farklı fonksiyonlar için de kullanılmasına iki açıdan açıklık getirilebilir. Birincisi eserin Farsçadan tercüme edilmesi, yazarın tümceleri Türkçeye çevirirken bazı tümcelerin anlamlarına müdahale etmesiyle beraber, temel işlevi çok iyi bilinen kimi biçimbirimlerin daha farklı yapılar gibi kullanılmasına sebep olmuştur. Örneğin yazarın birkaç tümcede genel-geçer ifadeleri geniş zaman biçimbirimleri ile vermek yerine *-GAy/-GA* biçimbirimleriyle kullanması gibi. Bu biçimbirimlerin fonksiyonel kullanılmalarının bir diğer nedeni ise, Türk dili tarihinin takip edilebilen dönemlerinden bu yana yeterlilik, süreklilik ve istek anlamlarını da içeriyor

olmasıdır. Bununla beraber Türk dilini yazınsal dönemleri içerisinde daha önce karşılaşılmayan emir kipliği gibi kullanılması da Seyf-i Sarayî'nin bu biçimbirimlere kattığı yeni bir görev gibi görünmektedir. Her ne olursa olsun, -GAy/-GA biçimbirimlerinin farklı görevler ve yapılar içerisinde örülen tümcelerde birinci derecede etkili olmaları, bu birimlerin Türk dili tarihi boyunca çok bilinmesi ve kullanılması ile ilgilidir.

11.7. Tümcede Gereklik Biçimbirimleri: Türkçenin bilinen ilk dönemlerinden bu yana gereklik ifade etmek için kullanılan temel birim, *kergek/kerék/kirek* biçimleridir. Ancak, bu biçimbirimlerin özellikle tarihi metinlerde sıkça kullanılmaları, farklı fonksiyonlar üstlenerek, tümce anlamına yön verdikleri görülür. Eserde tümce anlamına doğrudan etkisi görülen *kirek* biçimbiriminin, kimi durumlarda temel zaman eklerini kimi durumlarda ise kiplik esasına dayalı olarak kurulan tümcelerin anlamını, özellikle zaman açısından pasifleştirdiği görülür. Bu tip kullanımlar *kirek* biçimbiriminin tümce anlamını yönlendirebilecek kadar temel bir rolü olduğunu ortaya koyduğu gibi, tümcede zaman aktarımını sağlayan kiplik yapıların da etkisizleşmesine neden olmuştur. Bu biçimbirim pasifleştirdiği kipliklerden en önemlisi gelecek zaman biçimbirimleridir. Eserde -gay/-gey biçimbirimleriyle genellikle gelecek zaman aktarımı sağlanmıştır.

Şart biçimbirimleriyle kullanılan gereklik öğelerinin tümceyi çoklukla olasılık anlamına itmiş olduğu görülür. Yani yapılması ya da olması gereken olaylar, işler vs. gibi durumlar beklenildiğinde bu yapıların kullanıldığı görülür. Bu tip kullanımlarda gereklik *Eylem + Mastar + kirek* birimleriyle kurulan tümcelerde olduğu gibi gerekliliğin kesinlik taşıması şart değildir.

kirek biçimbiriminin Kitabı Gülistân bi't-Türki'deki en ilginç kullanımlarından biri de, tümcede iki farklı önerme ortaya koyduğu örneklerdir. Özellikle bu örneklerde dikkat çeken nokta birinci kişi üzerinden vurgulanan çaresizlik anlamıdır.

11.8. Soru Adılları ve Biçimbirimleri: Kitabı Gülistân bi't-Türki'de soru adıllarının kullanımı ve tümce anlamını etkilemesi noktasında, en çok ilgi çeken nokta, soru adıllarıyla kurulmuş tümcelerin olumsuzlama yoluyla kullanımınıdır. Bu kullanımda, tümcede yapısal olarak bir soru sözcüğü bulunsa da, bu sorudan yanıt beklenmez. Çünkü yanıtın her zaman olumsuz olduğu soru adlı kullanımı kanalıyla sezdirilir.

Eserde özellikle birbiriyle anlam ilgisi bulunan sıralı ve bağılı tümceler *niçük...niçük, kim...niçün, ni ...ni* adıları ile kullanılmıştır. Bu adılar anlam akışını ve tümce bağlantılarını sağlamaktadır.

Diyalog tümceleri oluşturulurken hikâyenin gidişi ve öyküleme/öğüt verme amacı güdüldüğünden soru ifadelerine sıkça başvurulur. Soru tümceleri çoklukla metnin düzyazı ile oluşturulan bölümlerinde görülmesine karşın, şiirsel parçalarda kullanılan soru tümceleri ölçü ve uyak gereği devrik tümceler biçiminde yer almıştır.

Kitabu Gülistân bi't-Türki'de karşımıza çıkan bazı tümce tiplerinde, metin içinde sorulan sorulara cevap verildiği görülür. Buradaki temel amaç, olmaması ya da yapılmaması gereken işlere dikkat çekmektir. Bununla birlikte bu tip tümcelerdeki kullanımların, çok bilinen ya da söylenen deyiş-atasözü oldukları sezdirilmektedir.

11.9. İkilemeler: Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen ikilemeler, hem tümce içinde ögesel kullanımlarına göre hem de sözcük anlambilimi boyutunda ele alınmıştır.

Tümce anlambilimi unsuru olarak ikilemeler; tamlamalarla kurulanlar (sıfat/ad tamlamaları), ulaç biçimbirimleriyle kullanılan ikilemeler, hal ve iyelik kategorisiyle kullanılan ikilemeler olarak tasnif edilmiştir. Bununla birlikte deyim olarak kalıplaşan ikilemeler de vardır. Kısacası tümce kuruluşlarının her noktasında kullanılan ikilemeler, esere, çok işlek bir anlam merkezi olarak yerleştirilmişlerdir.

11.10. Eksilti: Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebep az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan “az çaba kuralı” ve tekrara düşmek endişesidir. Bu nedenle her dilde, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ya da sınıflandırılan eksilteler vardır. Eksiltinin hem anlam hem de yapı boyutu vardır. Eksilti, söylemin anlaşılması, iletinin alıcıya eksiksiz verilmesi bakımından anlamla; cümledeki herhangi bir unsurun düşürülmesi bakımından da yapıyla ilişkilidir.

Tümcelerdeki eksiltelerde, kelime, birleşik kelime ve kelime gruplarından farklı olarak en az çaba kuralı yanında, başka ihtiyaç ve kaygılar da etkili olur. Ayrıca, tümcede, yerine göre, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci veya yüklem düşürülebilir.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de en çok görülen eksiltelerden biri özne eksiltisidir. Bu özelliğin hem şiirsel parçalarda hem de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde kullanıldığı

görülür. Şiirsel parçalarda ölçü gereği kullanılmayan özneler, düzyazı ile kurulan tümcelerde ise çeşitli yapılar yardımıyla tümcede yer almamıştır.

Yüklem eksiltili tümceler ilk bakışta, ek fiili düşürülmüş isim tümcesi izlenimi verirler. Tümce açısından incelendiklerinde ise, bu cümlelerin mantıksal olarak, kendisinden önce gelen ilgili tümcenin öğelerinden birinin veya birkaçının cümle dışına taşınmasıyla oluşmuş eksiltili cümle veya cümleler olduğu, ilgili cümleden alınan unsur veya unsurların, eksiltili tümce yapısı içerisinde verildiği, düşürülen yüklem de, bir önceki tümcenin yüklemiyle aynı olduğu görülür. Dolayısıyla, ele aldığımız bu tümcelerin tümü, yüklem açısından eksiltili cümledir ve eksiltilen/ düşürülen yüklem de bir önceki cümlelerin yüklemidir ve bu kullanımlara eserde sıkça rastlanılır.

Eserde yüklem eksiltisinden sonra en çok karşılaşılan eksilti tipi tümcede tamlama öğelerinin kullanımında görülür. Eserde tamlama öğelerinin kullanılmadığı 12 örnek vardır. Bu örneklerin hepsi aynı biçimde eksilti özellikleri yansıtmaz. Özellikle *ortaçların* (participles) kullanımında eksilti özelliklerine sıkça yer verildiğini görürüz.

**SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN
KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ**

BÖLÜM 3: ÇOKANLAMLILIK (POLYSEMY)

3.1. Çokanlamlılık (Polysemy)

3.1.1. Çokanlamlılık Nedir?

Bir kelimenin göndergesel anlamı dışında, yeni kavramları karşılmasına *çokanlamlılık (polysemy)* adı verilir (Aksan 1999: 70). Kelimenin sahip olduğu bu anlam çeşitleri arasında, esas anlamı yani gerçek anlamı, yan anlam(lar)ı, mecaz anlam(lar)ı ve eğer terimleştirilmiş ve bir meslek yahut iş alanına ait özel bir kelime haline getirilmişse terim anlam(lar)ı bulunabilmektedir (Berbercan 2013: 84).

Polysemy "çokanlamlılık" terimi genel dilbilime ilk olarak 1887 yılında Breal tarafından kullanılmıştır. XIX. yüzyılda, çokanlamlı sözcükler, kökenbilgisi ve tarihsel anlambilim bakış açılarıyla ele alınmıştır. Breal, XIX. yüzyılda kökenbilgisi ve sözlükbilimden bağımsız olarak anlambilimi yeni bir genel dilbilim dalı olarak yerleştirmek istemiş ve "polysemie" terimini türetmiştir. Bréal çokanlamlılığı bir dil kullanımı, dil edinimi, dil değişimi ve hatta beyindilbilimi olgusu haline getirmiştir (Nerlich 2003: 58-60).

Zeynep Korkmaz'a göre çokanlamlılık, bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin anlam genişlemesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanmasıdır (Korkmaz 2007: 61).

Rıza Filizok, çokanlamlılığı üç ana başlık altında ele almıştır:

- 1) Temel anlamlardan elde edilen çokanlamlılık
- 2) Bir temel anlamla ya da bir veya birden fazla yan anlamla oluşan çokanlamlılık
- 3) Üslup sapmalarından doğan çokanlamlılık (Filizok 2001: 133).

David Crystal, birden fazla anlamı olan kelimelerin anlamsal yapılarını ve karşılıklarını tam olarak anlayabilmek için deyimleri analiz etme, kelimenin anlamının değiştirilmesini etkileyebilecek koşulları ve semantik stillerin tespit edilebilmesi gerektiği söyler (Crystal 1971: 233).

Çokanlamlılık konusunda temkinli davranan bazı dilbilimciler de bulunmaktadır. John Lyons, çokanlamlılık kavramının ya da durumunun kelimenin anlamsal belirsizliği yansıttığı düşünür (Lyons 1977 II: 550). Lyons'ın *anlam bulanıklığı (ambiguity)* olarak tanımladığı bu durumu eserinde şöyle açıklamaktadır: Bir kelime A diyalekti ve B diyalektinde sahip olduğu anlamın dışında başka anlamlara da sahip olabilir. Eğer, bu farklı anlamlar aynı kelimeyle ilgiliyse, bu kelime çok anlamlı olarak gösterilir ve bu kelimelerin geçtiği cümleler ve anlamlar belirsiz sayılır (Lyons 1977 II: 622).

Günay Karaağaç çokanlamlılık konusunu ele alırken, eş seslilik sürecine değinir. Yazara göre eş seslilik ve çokanlamlılık durumları, bir dilin belli bir dönemlerini kapsar ve dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesi, dili konuşanların devamlı farklı komşuluk ilişkilerine girmeleri, çokanlamlılık ve eş seslilik sürecini sürekli değiştirir (Karaağaç 2013: 36).

Kelimeler arasındaki genellik ve özellik ilgisine göre oluşturulan kategorizasyonlar da kelimenin anlam boyutları içinde değerlendirilir. Bir kelimenin sahip olduğu anlam, onun daha genel bir kavram alanını kapsayacak şekilde kullanılmasına mani olmuyorsa “üst anlamı” var demektir. Tam tersi olarak, başka bir anlam dairesini kapsamak üzere, genel anlamın alt kategorilerinde yani daha özel bir kavram alanı için kullanılıyorsa “alt anlamı” var demektir (Berbercan 2013: 89).

Sözcüklerde ortaya çıkan anlam kazanımı, o kelimenin esas anlamına bağlı olarak geliştirilmiş ve esas anlamıyla benzerlik, yakınlık, yakıştırma gibi ilgilerle doğrudan ilişkili başka anlam(lar)ın oluşması demektir. Bir kelimenin sözlü ya da yazılı bir metinde, dil kullanıcısı tarafından kazandırılan yan anlamının oluşturduğu çok anlamlılık esasen bir semantik problemi olarak değerlendirilir. Leksikal açıdan bir analiz yapıldığında, poliseminin sözlüklerde rastlanan anlam karmaşasının da sebeplerinden biri olduğu görülmektedir. Özellikle eski metinlerin anlaşılmasında, bugün konuşulmayan ama çağdaş dillerle köken açısından akraba olan eski dillerle oluşturulmuş kitapların dilinde polisemik ifadelerin anlaşılması önemli bir engeli oluşturmaktadır. Sistematik ve yapısal olmak üzere ikiye ayrılarak incelen polisemi, esas itibarıyla kelimelerin ön anlamlarından ortaya çıkarak ön anlamın oluşturduğu anlam dairesine benzerlik, yakınlık, yakıştırma ilgisıyla nispi olarak bağlı yan anlamların oluşturduğu çok anlamlılık bütünüdür.

Çokanlamlılık ya da bir sözcüğün birden fazla anlamı olması doğal dillerde çok sık karşılaşılan bir olgu olarak düşünülür ve son yıllarda özellikle *niceliksel* (quantitative) ve *bilgisayarlı* (computational) dilbilim alanlarında oldukça sık çalışılan bir konu haline gelmiştir (Nerlich ve Clarke 2003; Riemer 2005).

Birçok araştırmacı, çokanlamlılığın dilin merkezinde olduğunu ve görmezden gelinemeyeceğini belirtir. Örneğin Riemer, bir dilde çokanlamlılığın tanımlanmasının anlambilimsel bir kuramın temel gerekliliklerinden biri olduğunu söyler.

Dilde çokanlamlılığın neden var olduğu dilbilimciler tarafından araştırılmakta ve çalışılmaktadır. Nerlich ve Clarke, çokanlamlılığın rastlantısal olmadığını ve insanın deneyim, bilgi ve dili yapılandırma ihtiyacıyla ortaya çıktığını söylerler. Çokanlamlılık bu kavramsal birleştirme işleminin dinamik bir yan ürünüdür.

Dilbilimciler bir sözcüğün çokanlamlılığını tanımlamak için çeşitli ayrımlar yapmışlardır. Riemer, bir yorumu (gloss) belli bir sözcüğün herhangi bir sayıda farklı ilk anlambilimsel tanımlamaları olarak tanımlar (Riemer 2005: 118). Riemer'a göre bir sözcüğün anlamı ya tekanamlı denilen tek bir yorum ile ya da çokanamlı denilen birden çok yorum ile yorumlanabilir. Nerlich çağdaşanlambilimsel düşüncede çokanlamlılığı tam olarak anlayabilmek için, çokanlamlılık kavramının ilk olarak kullanıldığı bağlamları yeniden anlamaya çalışmanın yararlı olacağını belirtir (Nerlich 2003: 49).

Çokanlamlılık için tek bir sözlüksel birimin iki ya da daha fazla anlama sahip olması biçimindeki tanım, genel olarak kabul görmüş bir tanımdır. Ancak bu tanım öntip anlamın belirlenmesi, çokanlamlılık ile eşadlılığın ayrımı gibi pek çok kavramsal ve yöntemsel sorunu da beraberinde getirir (Taylor 2003: 638). Çokanlamlılığın, iki ya da daha fazla birbiriyle bağlantılı anlama sahip olma biçiminde tanımlanması, bu anlamların tam olarak ayrıştırılmasını gerektirir. Sözlüklerin genel olarak yaptığı, sözcüğün anlamını, açıklama yaparak vermektir. Yani, tanımlanan anlamı, eşanlamlısı olduğu varsayılan sözcük ya da sözcük gruplarıyla açıklamaktır. Bir başka yol da sözcüğün kullanıldığı ya da gönderimde bulunduğu nesne türlerinin tanımlarını vermektir. Ancak, ilk bakışta mantıklı gibi görünen bir tanım, benzer anlam özellikleri taşıyan sözcükleri birbirinden ayıramaz (Cruse 2000b: 155).

3.2. Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de Çokanlamlılık

3.2.1. Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de Çokanlamlı Eylemler

Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de çokanlamlı olduğunu düşündüğümüz 103 eylem tespit edilmiştir. Bu eylemlerden bazılarının çokanlamlı yapıları, Memluk-Kıpçak Türkçesinden önceki dönemlerde bilinse de, ele aldığımız birçok fiil, eserde orijinal ve daha önce tespit edilmeyen anlamlar kazanmıştır.

AÇ-: *aç-* "to open, originally in a physical sense with some extensions, physical, e.g. 'to untie (a knot), to clear (the sky) and Metaph. 'to disclose, explain'" (EDPT 18b), **CC** *aç-* "açmak" (Argunşah-Güner, 414), **BM** *aç-* "açmak" (Zajaczkowski, 41), **TZ** *aç-* "açmak" (Atalay, 135), **KK** *aş-* "açmak, meydana çıkarmak" (Toparlı, 167), **Kİ** *aç-* "açmak" (Özyetgin, 339).

aç- 1. "Açmak" (21a/4; 60a/11)

Melik munuñ za'if hāline raħm itip miñ altun himyān bilen tākadan taşkarı tutup ayttı: Ey faķır etekin açķıl faķır ayttı tonum yok etek kaydan ketüreyim (21a/2-4)
"Melik, bunun zayıf haline acıyıp bin altın kemeri pencereden dışarıda tutup şöyle söyledi: Ey fakir, eteğini aç! Fakir cevap verdi: Elbisem yok ki eteği nereden getireyim!"

aç- 2. "Açık etmek, sırrını ortaya çıkarmak" (162a/9; 167b/8; 167b/12)

Nē bilür sen kim bir kün dost bolğay dağı nē kızlı rāzıñ bolsa kimerse katında açmağıl (162a/8-9) "Nereden biliyorsun ki bir gün sana dost olacağını, (o yüzden) gizli düşüncelerin varsa onların kimsenin yanında söyleme, açık etme"

aç- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

ağız aç- "Konuşmaya başlamak"

Kaçan senden biligli er açıp ağzın söze kelse

Nēçe yaħşı bilür bolsañ sözine i'tirāz etme (167b/2-3)

"Ne zaman ki senden daha bilgili bir yigit konuşmaya başlasa, ne kadar iyi bilirsen bil, onun sözüne itiraz etme".

baş aç- "Dua etmek, yakarmak" (135a/7)

Men dağı barıp uzun kiçelerini kıskı kılıp ol ağaç ayakında baş açıp du‘ā kılıp hācet tiledim (135a/6-8) "Ben de uzun geceleri kısa kılıp, o ağacın dibinde dua edip hacet diledim".

ēlin aç- "Dua etmek, yakarmak" (30a/7; 82b/6; 159a/3)

Anlar içinde bir tā‘ife bar kim dā‘im hıdmetka bellerin bağlap dağı keremge ellerin açıp tururlar (159a/2-3) "Onların için bir topluluk vardır ki, daima hizmet edip, Allah'a yakarır".

ēşik aç- "Ziyaret etmek" (115b/2)

Bir kiçe ol cemāli kemāl cān bigin ‘azīz dostum ēşik açıp kēldi (115b/1-2) "Bir gece o yüzü, gönlü güzel aziz dostum ziyaretime geldi"

köz aç- (1) "Uyanık olmak" (35a/5)

Çekip ya attıñ oğ düşmen yüzine

Közün aç oğına karşı oturdun (35a/3-4)

"Yay çekip okunu düşmanın yüzüne attın, bundan sonra uyanık ol, çünkü düşmanın okuna karşı oturdun".

köz aç- (2) "Uykudan uyanmak" (136a/7; 172a/1)

Biçin vakti buğday yetiptür

Közün aç uyğudan kim tañ atıptur (136a/5-6)

"Ekinleri biçme vakti geldi, buğdaylar yetişti, uykudan uyan artık, sabah oldu".

közün aç- (1) "Kendine gelmek; iyileşmek" (79b/7)

Hind iklīmindin bir hāzık hākīm kēlip ‘ilāc kılıp közsüzler közün açar idi ol fakīhka ayttılar sen niçün küyegünni ol hākīmge iltmes sen ayttı korkar men devā kılıp közün açkay dağı ol er kızımni körüp boşağay (79b/5-8) "Hind ülkesinden bir usta hekim gelip, ilaç verip gözsüzlerin gözünü açardı. O hocaya sordular: Sen neden damadını o, hekime göndermiyorsun? Cevap verdi: Deva bulup gözünü açmasından ve o yiğidin kızımı boşamasından korkarım".

közin aç- (2) "Çiçek açmak" (3b/5)

Benefşe boynın egdi gülge karşı

Açıp 'abher **közin** sünbülge karşı (3b/5)

"Menekşe boynunu eğdi Gül'e karşı, Yasemin ise Sünbüle karşı gözlerini açtı".

köñül aç- "İç ferahlatmak, rahatlamak" (6b/1)

Gül cemāli bir niçe künde keçer

Bu gülistān dā'imā köñül açar (6b/1)

"İnsanın gül yüzü bir zaman sonra solar, ancak bu gülistan daima insanın içini açar, insana ferahlık verir."

söz aç- "Konuşmaya başlamak" (29b/3)

Oturup her bir bābdan söz açıp sözledim (29b/3) "Oturup her konudan bir şeyler söylemeye başladım".

ṭama 'eşikin aç- "Aç gözlülük yapmak" (22a/7)

Eyā ṭama 'eşikin özine tilep açkan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

Ey kendisine tamahkârlığın, aç gözlülüğün kapısını açan kişi, bu kapıyı güzellikle açıp zorbalıkla kapatma".

ṭama 'etekin aç- "Aç gözlülük yapmak" (165b/13)

Meddāh medḥine maḡrūr bolmaḡıl kim ol al tuzaḡın kuruṭturur daḡı bu ṭama 'etekin açıp oturur (165b/11-13) "Seni övenlerin övgüsüne aldanma, onlar hile tuzağını kurmuşlardır ve aç gözlülük yaparlar".

AÇIL-: *açıl-* "to open, be opened" (EDPT 26b), **CC** *açıl-* "açılmak" (Argunşah-Güner, 620), **BM** *açıl-* "açılmak" (Zajaczkowski, 3), **TZ** *açıl-* "açılmak" (Atalay, 135), **KK** *açıl-* "açılmak" (Toparlı, 167), **ED** *açıl-* "açılmak" (Zajaczkowski, 87), **Kİ** *açıl-* "açılmak" (Özyetgin, 340).

açıl 1. Açılmak (139a/12)

Şaykal urşa açılmağay hergiz

Ol tēmür kim köki yaman bolğay (139a/12)

"Malzemesi kötü olan demire, ne kadar cila vurursan vur, yine de o, hiçbir zaman parlamaz".

açıl- 2. "Çiçek açılmak" (13a/1; 65b/13)

Geh yumulur geh açılur bāğ u bustān gülleri

Geh bolur 'üryān ağaçlar geh keyerler gül-şifāt (65b/13-66a/1)

"Gâh yumulur gâh açılır, bağ ve bahçelerin gülleri, ağaçlar bazen yaprak döküp üryan kalır, bazen de gül yüzlü elbiselerini giyerler".

AL-: *al-* "to take, with all the shades of meaning of the English word, to seize, collect (a debt), receive, accept" (EDPT 124b), **CC** *al-* "almak" (Argunşah-Güner, 622), **BM** *al-* "almak" (Zajackowski, 42), **TZ** *al-* "almak" (Atalay, 137), **KK** *al-* "almak" (Toparlı, 165), **DM** *al-* "almak" (Zajackowski, 91), **Kİ** *al-* "açılmak" (Özyetgin, 340).

al- 1. Almak (31a/3; 72a/1; 111b/11)

Bir kul kentke bardı kim tuz kêtürgey Nūşīn Revān aña ayttı tuznu kıymet bilen algıl kim resm kalıp kent harāb bolmasun (31a/1-3) "Bir kul, tuz getirmek için şehre vardı. Nuşin Revan ona şöyle söyledi: Tuzu parası ile al ki, adet kalıp kent harap olmasın".

al- 2. Evlenmek (138a/6; 138a/9)

Yaşı yetmişke yetken bir qarı ér

Tilermen bir kız oğlan almağa dir (138a/5-6)

"Yaşı yetmişe gelmiş bir adam, hala bakire bir kız ile evlenmek istediğini söylüyor".

al- 3. Koparmak, ayırmak (124b/6-7)

Köjülni bağlama bir yerge zinhār

Yana müşkildür andan almağ ey yār (124b/6-7)

"Asla, gönlünü bir yere bağlama, çünkü ondan ayrılmak ve vazgeçmek çok zordur."

al- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

cān al- "Can almak, öldürmek" (20a/6; 90a/6; 129a/6)

Ol kamer yüzli şeker sözlü habīb

Bir öpüşke cān alıp minnet kıılır (129a/5-6)

"O ay yüzlü, şeker sözlü sevgili, bir öpücükle canlar alıp ona da minnet eder".

destūr al- "İzin almak, müsaade almak" (29a/8)

Ėvden bēgniñ hāşeklerinden çıkıp hālimden vākıf bolup kirdiler destūr alıp çıktılar (29a/7-9) "Evden beyin adamlarından izin alıp, halimi anlayıp girdiler ve izin alıp geri çıktılar."

düşmen al- "Düşman edinmek, kazanmak" (17a/7)

Ol melik kim dā'im elge ve uluska küç kıılır

‘Ākıbet mülkin elinden bir kavī düşmen alur (17a/6-7)

"O hükümdar, daima halka ve millete zorbalık eder, neticede memleketinden bir sürü kuvvetli düşman kazanır."

elinden al- "Elinden almak " (100b/5; 122a/10; 154b/13)

Kimeden kişiler çıktılar kim kimeçini anıñ elinden almağa ala bilmediler maşlahat anı kördiler kim kime ücreti bilen müsāmaħat kııldılar (100b/4-6) "Gemiciyi onun elinden almak için insanlar gemiden çıktılar, alamadılar, gemi ücretini geri verilmesini uygun gördüler."

hācet al- "Müsaade istemek" (161a/8)

‘Ömrini kim fā'idesiz işlere kııldı telef

Ėhācet almadı tüşürdi aqçasın ol nā-halef (161a/7-8)

"O, ömrünü faydasız işlerle telef etti, O, hayırsız müsaade istemeden bütün parasını harcadı".

ḥātūn al- "Evlenmek" (135b/10)

Bir niçe yıldan sonra kördüm ḥātūn almış oğlanları ulğaymış (135b/9-10) "Birkaç yıl sonra (o adamı) gördüm, evlenmiş ve çocukları büyümüş".

ḥazz al- "Zevk almak" (59b/9)

Nāçār mürebbī rāyınñ ḥilāfınça bir niçe kadem yürüdüm semā‘dan dağı ehliniñ suḥbetinden ḥazz alıp hoş-vakt bolup niçe kim şeyhim naşihatı yādıma kelse bu iki beytni okur idim (59b/7-10) "Çaresiz, şeyhin düşüncelerinin arkasından yürüdüm semadan ve dostların sohbetinden haz alıp hoş vakitgeçirsem, şeyhimin nasihatleri aklıma gelse, bu iki beyti okurdum".

‘ibret al- "İbret almak" (131a/10; 131b/1; 126b/5-6)

Seni bu kal‘a burcından aşağıya ḥendaḳḳa bırakḳaymen hattā özgeler bu ‘uḳūbātı körüp ‘ibret alğaylar (131a/9-10) "Seni bu kalenin burcundan aşağıya kuyuya atacağım ve seni gören başkaları bu akıbeti görüp ibret alacaklar".

köñül al- "Gönlünü almak" (108a/9; 118b/7; 122b/7; 133b/6)

Niçe yětse küçüm köñlüñ alayım

Taḥammül cevriñe dāim kılayım (133b/6-7)

"Gücümün yettiğince gönlünü alayım, cevrine ve cefana daima tahammül edeyim".

ma‘nāsin al- "Kavramak, anlamak" (79a/6).

Laṭīfe nüktesine fikr kılgıl

Ḳoyup lafzın anıñ ma'nāsin alğıl (79a/6)

"Bu güzel sözler üzerine düşün, sözcükleri bir kenara bırakıp, onun manasını anla ve kavra!"

menzül al- "Yol almak, ilerlemek" (173b/3)

*İrâdetsiz mürîd müflis 'âşıkka oğşar 'amelsiz 'âlim yemişsiz ağaçka 'ilmsiz zâhid eşiksiz évge ma 'rifetsiz seyyâh kanatsız kuşka murâd nüzûl-ı Qur'ândan tahşîl-i arisîret turur tertîb-i şûret-i mektûb degül 'miyy-i müte'abbid yayağ **menzil aldı** (173a/12-13-173b/1-3) "İradesiz mürit iflas eden aşığa benzer, amelsiz âlim meyvesiz ağaca, ilimsiz zahit kapısız eve, marifetsiz seyyah kanatsız kuşa benzer."*

mesken al- "Yerleşmek" (80b/13)

Men ayttım ol kök otka nê sebebden

Alıp sen böyle gül yanında mesken (80b/12-13)

"Sordum o yeşil otlara: "Neden böyle güllerin yanına yerleştiniz?" diye"

nâsib al- "Nasibini almak, rızkını almak" (66a/9)

*Tiler bolsañ **naşîb almağ** sa'âdet kîmyâsından*

Ûana'ât kûşesin tutkıl keçip dñnya şafâsından (66a/9-10)

"Eğer mutluluğun iksirinden nasibini almak istiyorsan, dünya işlerini bir tarafa bırakıp, kanaat köşesine çekil".

nef' al- "Faydalanmak" (7a/13)

Özine bolup mübârek bu kitâb

*Dâim **alsun nef'** mundan şeyh u şâb (7a/13)*

"Bu kitab, kendisine mübarek olup, şeyhler ve hocalar bundan daima faydalansınlar".

öç al- "İntikam almak" (32a/11; 32b/11; 129b/13)

ğasm çün senden kavîdür kıl tağammül cevrine

*Ëerge lâ-büd **öç alurğa** düşmeninden vaqt bar (32b/10-11)*

"Düşmanın senden kuvvetliyse, onun eziyetine biraz sabret, o yiğidin düşmanından öç alması için, mutlaka, zamana ihtiyacı var".

ögüt al- "Nasihat almak" (143a/13; 161a/13)

Elin elge urup aytkay cezādur

Ögüt almas kişige böyle miñnet (143a/12-13)

"Elini, eline vurup bir şeyler söylemek, öğüt almayan bir insan için cezadır".

rengin al- "Birine ya da bir şeye benzemek" (3b/7)

Yana firdevs-i a 'lā tēg bolup bāg

Zümürüd rengin aldı tēgme bir nāg (3b/7)

"Yine Firdevs-i ala gibi olup bağ, her bir dal zümrüte benzedi".

söz al- "Öğüt almak, nasihat tutmak" (75b/9)

Alıp 'ālim sözün sem'iñde tut bēk

Niçe kim bolmasa fi'ili sözi tēg (75b/9-10)

"Yaptıkları sözleri gibi olmasa da âlimin nasihatini alıp kulağında sağlamca tut!"

ART-: "to increase (EDPT 201b), **CC art-** "zulmetmek" (Argunşah-Güner, 424), **BM art-** "artmak" (Zajaczkowski, 42), **DM, TZ, KK art-** "artmak" (Toparlı, 167), **Kİ art-** "artmak" (Özyetgin, 359).

art- 1. Artmak, çoğalmak (27a/10)

Künden küñge sa 'ādeti arttı devleti gāyet kemālğa yitti (27a/9-10) "Günden güne mutluluğu arttı ve bahtı son derece açıldı".

art- 2. Geriye kalmak (176b/4)

Ay niçelerni körüptür bu cihān

Ay niçelerden dağı artıp qalur (176b/3-4).

"Bu cihan nice insanlar görmüştür, bu dünyada bu insanlardan neler neler artıp kalmıştır".

art- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

kıymeti bahası art- "Değerlenmek, kıymeti artmak" (170a/4)

Sındurur bolsa urup altun kadehni kattı taş

Sınmas altun kıymeti artmas bahası taşnıñ (170a/3-4)

"Sert bir taş altın kadehi kırsa da; altının kıymeti azalmaz, taşın da değeri artmaz".

ARTUR-: *art-* "to cause (something) to increase, grow bigger (EDPT 210a), **CC** *artır-* "aşmak, yenmek, geçmek" (Argunşah-Güner, 425), **BM** *artur-* "artırmak" (Zajaczkowski, 42), **TZ** *artur-* "artırmak" (Atalay, 142), **KK**, **DM** *artur-* "artırmak" (Toparlı, 167), **Kİ** *artur-* "artırmak" (Özyetgin, 360).

artur- 1. Artırmak, çoğaltmak (2b/5)

Anıñ şükriñiñ zikriñiñ fikri ni‘met arturur (2b/5) "Onun şükürünün ve zikrinin düşüncesi bile nimet artırır."

artur- 2. Görevini yükseltmek, sorumluluk vermek (86b/5)

Ayturlar ol kimerse munuñ vazıfesin az arturdı dağı irādetin köp iksüttü (86b/5-6)
"Şöyle anlatırlar, o kimse bunun vazifesini biraz yükseltti ancak iradesini çok eksiltti."

artur- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

muḥālefetin artur- "Yoğunlaştırmak, şiddetlenmek (150b/8)

Düşmenlerniñ şa‘breki nefsiñ durur anıñ üçün kim özge düşmenlerge ihsān kılsañ dost bolur ammā nefsiñe ne kadar müdārā kılsañ muḥālefetin arturur (150b/5-8)
"Düşmanların en güçlüsü nefsidir. Onun için başka düşmanlarına iyilik yapsan dost olurlar; ancak nefesine ne kadar dostluk gösterirsen göster, onun muhalefetinin şiddeti artar".

AT-: *at-* "to throw, to shoot" (EDPT 36a), **CC** *at-* "atmak" (Argunşah-Güner, 640), **BM** *at-* "atmak" (Zajaczkowski, 43), **TZ** *at-* "atmak" (Atalay, 143), **KK** *at-* "atmak" (Toparlı, 167), **DM** (Zajaczkowski, 89), **Kİ** *at-* "atmak" (Özyetgin, 363).

at- 1. Atmak (30a/5; 43b/9; 161a/5)

Çekip ya attıñ oq düşmen yüzine

Közün aç oqına karşı oturduñ (35a/4-5)

"Yayını çekip ok attın düşmanın yüzüne, şimdi uyanık ol, çünkü artık düşmanın okunun karşısına oturdun".

at- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

tañ at- "Tan atmak, sabah olmak" (20b/8; 58b/3; 63b/12; 136a/7)

Biçin vaqtı kèlip buğday yetiptür

Közün aç uykudan kim tañ atıptur (136a/6-7)

"Ekin biçme vakti gelmiş ve buğdaylar yetişmiş; uya artık uykudan sabah olmuş".

AYT-: *ayıt-* "to ask" (EDPT 268b), **CC** *ayt-* "söylemek; itiraf etmek" (Argunşah-Güner, 429), **BM** *ayt-* "söylemek" (Zajaczkowski, 41), **TZ** *ayıt-* "söylemek" (Atalay, 145), **KK** *ayt-* "söylemek" (Toparlı, 168), **DM** *ayt-* "söylemek" (Zajaczkowski, 91), **Kİ** *ayıt-* "söylemek" (Özyetgin, 370).

ayt- 1. Söylemek (42a/10; 132b/9; 174a/5)

Kündüzni kiçe dise melik sen aytqıl

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Eğer melik gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ay ışığı yanınca Ülker yıldızı şurada görünür".

ayt- 2. Cevap vermek, yanıtlamak (22b/12)

Ol yigit ayttı kerem kılup kulak tutsañ cevāb aytayım (22b/11-12) "O yiğit şöyle söyledi, lütfedip bana kulak verirsen cevap vereyim".

ayt- 3. Açıklamak, izah etmek (107a/9; 132b/7)

Tācir oğlına ayttı ay ata buyruk buyrukñ velikin bu fā'ideni maña aytqıl kim bu vāqı'nu kizlemekde maşlahat nē turur (107a/7-9) "Tacir oğluna şöyle söyledi: Ey baba emrin benim için emirdir ancak bu işin faydasını bana açıkla, bu durumu saklamakta nasıl bir fayda vardır?"

ayt- 4. Bahsetmek (132b/9)

Anıñ uzun ‘ömründen dağı te‘essüf yimegi dünya hayâtından aytım (132b/8-9)
"Onun uzun ömründen ve üzüldüğü dünya hayatından bahsettim".

ayt- 5. Şiir söylemek, okumak (29a/12; 29b/4; 30a/1)

Ol bæg meni turup taptı dağı bir ‘izzetli yerge işāret kıldı oturuñ dip men dağı tevāzu‘ kılip aytım (29a/10-12) "O bey ayağa kalkıp beni selamladı ve izzetli bir yere işaret etti oturun diye ben tevazu gösterip, şu şiiri okudum".

ayt- 6. Sormak (63b/12; 64b/10; 68a/3)

Bir zamānda tañ attı ol faķırni körüp aytım ol nē hālet idi kim kıldıñ? (63b/11-13)
"Günlerden bir gün, tan attı o fakiri görüp sordum: Bu yaptığın nasıl bir haldir?"

ayt- 7. Deyimleşmiş Anlamlar

bedihā ayt- "Doğaçlama şiir söylemek" (122a/11)

Evvelden hisāb ettiñ dağı bu ikki beytni bedihā aytım (122a/12) "Önceden hesapladım ve bu iki beyiti doğaçlama okudum".

meşel ayt- "Hikāye ya da rivayet anlatmak" (29a/4; 57a/6; 106b/2)

Ol ayttı yā maħdūm işitmediñ mi kim meşelde ayturlar dostlar evin süpürgil dağı düşmen eşikin kaçmağıl (57a/6-7) "Ey mahdum daha önce hiç işitmedin mi! (Şöyle) Söylerler: Dostlarının evini süpür ama yine de düşmanın kapısını çalma."

rāst ayt- "Doğru söylemek" (136b/5; 156b/1)

Ol ayttı rāst ayttıñ ey yigit sen

Nideyim kim cihāndan toymayıp men (136b/5-6)

"O (şöyle) söyledi: Ey yiğit sen doğru söyledin. Ne yapayım daha dünya nimetlerinden doymadım ben."

yalğan ayt- "Yalan söylemek" (43a/5)

Tileseñ rāst söz budur eyā şāh

Cihān körgen kişi köp yalğan aytur (43a/4-5)

"Ey şah, duymak istersen doğru söz budur. Dünyayı görmüş geöirmiş kişi yalan söylüyor."

AZ-: *az-* "to go astray, to lose anyone's way" (EDPT 279a), **CC** *az-* "yoldan çıkmak" (Gronbech, 33), **BM** *az-* "yoldan çıkmak, azmak" (Zajaczkowski, 41), **TZ** *az-* "azmak" (Atalay, 146), **KK, DM** *az-* "azmak" (Zajaczkowski, 163), **Kİ** *az-* "yoldan çıkmak, sapınmak, şaşırmaq" (Özyetgin, 371).

az- 1. Kendini kaybetmek, çok etkilenmek (123b/12)

O ‘azĒ ayttı kamer yüzliler anda köp turur

Kim alarnıñ şüretin körse ferışteler azar (123b/11-12)

"O aziz kişi (şöyle) söyledi: Ay yüzölüler orada çoktur. Onların yüzünü melekler görse, yoldan çıkarlar."

az- 2. Allaha isyan etmek; günahkar olmak (4b/12)

Sen dağı yazuk kitābın yazmağıl

Ol keremge ğarre bolup azmağıl (4b/12)

"Sen de günah kitabını yazma, o kerem olan Allah'a isyan edip, dinden çıkma/günah işleme."

az- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

yoldan/yoldın az- "Yoldan çıkmak" (70a/7; 75a/6)

Anıñ tég özdeñ idi ol yüzi ay

Körer bolsa ferışte yoldın azğay (70a/6-7)

"O ay yüzölü (sevgili) o kadar güzeldi ki, melekler onu görecek olsalar yoldan çıkardı."

yol az- "Yolunu kaybetmek" (90a/4)

Anıñ bigin bir seyyāh fakīr dağı biyābān içinde yol azıp kütü kuvveti tükenip bir niçe akça belinde bar idi (90a/3-4) "Onun gibi bir seyyah fakir de çölün içinde yolunu kaybedip, kuvveti tükenmiş bir durumdaydı, belinde de bir miktar akçe vardı."

BAĞIŞLA-: *bağışla-* "to give; to forgive; to dedicate" (EDPT 321b-322a), **CC** *bağışla-* "bağışlamak" (Gronbech, 47), **BM** *bağışla-* "hediye etmek" (Argunşah-Güner, 431), **TZ** *bağışla-* "bağışlamak" (Atalay, 149), **KK** *bağışla-* "bağışlamak" (Toparlı, 168), **DM** *bağışla-* "bağışlamak" (Zajaczkowski, 92), **Kİ** *bağışla-* "bağışlamak, ihsan etmek" (Özyetgin, 373).

bağışla- 1. Affetmek, bağışlamak (50a/1; 81a/4)

İlāhī bu qarı miskīn kuluñnı

Bağışla körgüzüp toğrı yoluñnı (81a/4)

"Allahım, bu yaşlı ve miskin kuluna doğru yolu gösterip onu bağışla."

bağışla- 2. Bağış yapmak, yardım etmek (30a/8; 159b/7)

Bir şultān oğlına atasından köp māl ve ni‘met kaldı kerem elin açıp saħā dādın bērdi leşkerge ve ra‘iyyetke ferāvān māl ve ni‘met bağışladı (30a/7-8) "Bir sultan, oğluna babasından çok büyük fazla mal ve nimet kaldı. Cömert elini açıp adil bir şekilde askere ve tebasına bir sürü mal ve nimet bağışladı."

bağışla- 3. Hediye etmek (48b/2; 69b/8; 70a/13)

Bu latīfe şultānğa hoş kēldi ayttı qararı saña bağışladım kırnaķnı nideyim (48b/1-2) "Bu latife sultana hoş geldi ve (şöyle) söyledi: Bu köleyi sana bağışladım, cariyeyi (ben) ne yapayım."

BAĞLA-: *bağla-* "to tie fasten" (EDPT 314b), **CC** *bağla-/bavla-/balğa-* "bağlamak" (Argunşah-Güner, 649), **BM** *bağla-* "bağlamak" (Zajaczkowski, 45), **TZ** *bağla-* "Trkm. "bağlamak" (Atalay, 147), **KK** *bağla-* "bağlamak" (Toparlı, 168), **DM** (Zajaczkowski, 94), **Kİ** *bağla-* "bağlamak, raptetmek" (Özyetgin, 373-374).

bağla- 1. Bağlamak (12b/10; 95a/7)

Kaçan cān alđıçı düşmen erişse

Ecel bağlar yügürgeñiñ ayağın (95a/6-7)

"Can alıcı düşman (sana) ulaştığı zaman, yürüyenin ayağını ecel bağlar."

bağla- 2. "Kılıç kuşanmak; silahlanmak" (46b/6)

‘Ākiller meşeli turur kim öz evinde oturup qırı etmek yise yaǵşı andan kim bêline altun kılıç bağlap hıdmet üçün turğay (46b/4-6) "Akıllı kişilerin sözüdür: Kendi evinde oturup kuru ekmek yemek, beline altın kılıç bağlayıp hizmet için beklemekten daha iyidir."

bağla- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

bêl bağla- (1) "Çaba göstermek, gayret etmek" (123a/11)

Bir niçe kün keçti dağı muqimler seferğa ‘azm ettiiler men dağı alar bilen bêl bağladım (123a/11) "Birkaç gün geçti ve orada oturanlar sefere çıkmak için yola koyuldular. Ben de onlarla gitmek için gayret edip harekete geçtim."

bêl bağla- (2) "Yardım ummak" (143a/1)

Sahāvet birle bolsa her ki meşhūr

Aña tüşmes derāhim bağlamaq bêl (143a/1)

"Her kim cömertliği ile meşhur olursa, o kişinin dirhemlerinden yardım ummasına gerek kalmaz."

êl ağızın (bağla-) it tişin bağla- "Başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp nefisini köreltmek" (23b/2)

Alar kim ‘āfiyet künçin tutup ‘ākif bolupturlar

Êl ağızın it tişin bağlap şavāmige tolupturlar (23b/1-2)

"Onlar ki afiyet köşesini tutup akif olmuşlardır, başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp tekkelere dolmuşlardır."

êşik bağla- "İnzivaya çekilmek; kimseyle görüşmemek" (63a/9; 119a/5)

Ay yüzli özden bilen bir kimerse otursa eşik bağlap nefis gālib dağı şehvet tālīb bolsa niçük kim ‘Arab aytur (119a/5-6) "Güzel yüzlü bir cariyeye ile bir kimse otursa, kimseyle görüşmese, nefsi galip ve şehveti istekli olsa, Arapların dediği gibi..."

ḥarb eşikin bağla- "Savaş çıkmasını engellemek" (100b/10)

Ol yigirse sen aña miskīnlik et

Luṭf birlen ḥarb eşikin bağlağıl (100b/9-10)

"Eğer seni azarlarsa, sen ona miskinlik et. İyilik ile savaşın çıkmasını engelle."

i‘tikād bağla- "İnanmak; iman etmek" (28b/8)

Ol zamān bēglerinden bir bēg bu tāife ḥaqqına gāyet i‘tikād bağlap dağı muḥīb bolup idrār-ı mu‘ayyen kıldı (28b/6-9) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifenin hakkına sonunda inanıp, onlarla dost olup, onları destekledi."

könül bağla- "Gönül vermek; âşık olmak" (53a/8; 121b/9; 134a/5)

Yādımda bar oğlanlık eyyāmında kiçeler uyumayın zühd ve takvāğa könül bağlap turur idim (53a/6-8) "Hatırımda var. Çocukluk zamanlarımda geceler uyumadan dini kaidelere ve takvaya gönül bağlamıştım."

közün bağla- "Mec. Gözünü kör etmek; gerçekleri görmesini engellemek" (100b/1)

Közün bağlar derāhim ‘ākil erniñ

Ṭama‘ salur uçar kuşnı tuzakka (100b/1-2)

"Akıllı kişinin gözünü dirhem kör eder, uçan kuşları tuzaklara yakalatan açgözlülüktür."

maḥabbet bağla- "Gönül bağı kurmak" (124b/10; 131b/8; 133a/9)

Ol faķīrğa men aytım bu sen aytқанıñ benim ḥālime muvāfiķ turur yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen maḥabbet bağlap idim (124b/8-10) "O fakire ben (şöyle) söyledim: Bu senin söylediklerin benim halime uygundur. Gençlik zamanlarımda bir kimse ile gönül bağı kurmuştum."

şüret bağla- (1) "Yardımcı olmak" (130b/10)

Melik ayttı senden munuñ bigin ‘azım hata şadır bolğay dağı halās tariki sana niçük şüret bağlağay (130b/9-10) "Melik (şöyle) söyledi: Bunun gibi büyük bir hata ortaya çıkacak ve kurtuluş yolu sana neden yardımcı olacak?"

şüret bağla- (2) "Muhabbet kurmak, sevgi göstermek"(138a/4)

*Bir qarı érge ayttılar niçün evlenmes sen ayttı qarı hātünlar bilen başım hoş degül ayttılar yigit algül çün ni ‘metiñ bar kuvvetiñ yiter ayttı men kim qarı men qarı hātünlar bilen ülfetim bolmağanda ol kim yigit turur meniñ kibi qarı bilen ne kadar dostluk **şüretin bağlağay*** (138a/1-4) "Bir yaşlı adama sordular, niçin evlenmiyorsun diye. (O yaşlı adam) cevap verdi: Yaşlı hatunlar ile başım hoş değil. (Şöyle) söylediler: Genç (hatun) al, çünkü malın mülkün var, kuvvetin yeter. (O yaşlı adam) cevap verdi: Ben yaşlıyım, yaşlı hatunlarla bile yakınlığım olmadığından, o genç hatunlar benimle nasıl muhabbet kuracaklar."

ṭama‘ eşikin bağla- "Aç gözlülüğü bırakmak, nefesine hâkim olmak" (105b/12)

*Bir fakīrni kördüm mağara içinde **ṭama‘ eşikin bağlap** oturur idi dağı sulṭānlar közine anıñ heybeti mütemekkin bolup turur idi* (105b/11-13) "Bir fakiri mağara içinde gördüm, tamahkârlığı bırakıp oturuyordu ve sultanların gözünde onun heybeti yer etmişti."

BAĞLAN-: *bağlan-* "to be fastened, tied" (EDPT 315a-b)

bağlan- 1. Birbirine bağlanmak, birleşmek (87a/1)

Bir yıl İskenderiyye şehrinde yağmur yağmadı kattı kuraklık boldı eyle kim halknıñ ṭākatı ‘ināni elden kētip kökler eşiki yer üze bağlanıp dağı yer ehliniñ feryadı köklerge yitip turur idi (87a/1-2) "Bir yıl İskenderiye şehrinde yağmur yağmadı ve çok büyük kuraklık oldu. Öyle (bir kuraklıktı) ki halkın gücü ve dizginleri elden gidip göklerin eşigi yeryüzü üzerine bağlanmış ve yeryüzünde yaşayanların feryadı göklere ulaşmıştı."

bağlan(ma)- 2. Engellenmek (86b/4)

Küleç yüz birle kim hācet tilese

İşi bağlanmas ol érniñ bilür sen (86b/3-4)

"Her kim güleç yüzle arzusunu dilerse, o kişinin işine asla engel olunamaz, bunu bilirsin."

BAĞ-: *bağ-* "to look at (something or someone), with some extended meanings like 'to look after (someone), to look to, obey (someone)" (EDPT 311a-b), **CC** *bağ-/bağ-* "bakmak" (Argunşah-Güner, 431), **BM** *bağ-* "bakmak" (Zajaczkowski, 45), **TZ** *bağ-* "bakmak" (Atalay, 147), **KK** *bağ-* (Toparlı, 168), **DM** *bağ-* (Zajaczkowski, 92), **Kİ** *bağ-* "bakmak" (Özyetgin, 174).

bağ-1. Bakmak (55a/2; 171a/13)

Otursa zerğ için halvetde ‘ābid

Ƙaraŋgu közğüde bağsa ne körgey (171a/13)

"Eğer insan, ikiyüzlülük için halvette oturursa, karanlıkta aynaya bakan ne görecektir!"

bağ- 2. Sonuçlandırmak (95b/3)

Ol kişi öğrenip kiter iken kördi bir yerde Ƙuru süñükler yatur ayttı bu du ‘ānı muña oğup bağayım tirilür mi dip oğıdı ise ol arslan süñekleri imiş turup ol kişini pāre pāre Ƙıldı (95b/1-5) "O kişi öğrenip giderken gördü. Bir yerde kuru kemikler yatıyor. (Şöyle) söyledi: bu duayı buna okuyup öğreneyim dirilir mi diye okuyunca o arslanın kemikleri imiş, kalkıp o kişiyi parça parça etti."

bağ(ma)- 3. İlgilenmemek, değer vermemek (72b/1)

Bu dünyā terkin urğan zāhid ěrniğ

Ƙatında bolsa altun tağ bağmas (72b/1)

"Bu dünya heveslerini terk eden zahit kişinin önünde altından dağ olsa yine de dönüp bakmaz."

bağ- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

ħağāret közi bilen bağ- "Aşağılayıcı ve küçümseyici şekilde bakmak, davranmak" (10a/13)

Bir sulṭānnıñ üç oğlı bar idi ikkisi uzun boylı idi bir kün sulṭān bu kısqā boylı oğlına ḥakāret kōzi bile baqtı (10a/10-13) "Bir sultanın üç oğlu vardı, ikisi uzun boyluydu. Bir gün sultan bu kısa boylu oğluna küçümseyerek baktı."

BAR-: *bar-* "to go, often more specially 'to go away'" (EDPT 354a), **CC** *bar-* "gitmek, varmak " (Argunşah-Güner, 433), **BM** *bar-* "varmak" (Zajaczkowski, 45), **TZ** *bar-* "varmak, gitmek" (Atalay, 148), **KK** *bar-* "varmak, gitmek" (Toparlı, 168), **DM** *bar-* "varmak, gitmek, ulaşmak" (Zajaczkowski, 92), **Kİ** *bar-/var-* "varmak" (Özyetgin, 379).

bar- 1. Gitmek (58b/7; 117b/11)

Bir zāhidni sulṭān izdedi ol zāhid ayttı dārū içip za‘ifbolup barayım (58b/6-7) "Bir zahidi sultan yanına çağırıldı. O zahit (şöyle) söyledi: İçki içip zayıf düşüp (sultanın yanına) varayım."

bar- 2. Vazgeçmek (95a/11)

‘İsā ‘aleyhi's-selām ayttı bargıl bu sevdāni başıñdan kitergil yoksa ziyān kılur sen (95a/11-12) "İsa aleyhisselam (şöyle) söyledi: Vazgeç! Bu sevdayı aklından çıkar yoksa kendine zarar verirsin."

bar- 3. Ulaşmak (27a/5; 31a/1)

Nūşān Revān ‘ādilka avda kēyik şışlediler tuz yok idi bir kul kentke bardı kim tuz ketürgey (31a/1-2) "Nuşin Revan-ı Adil'e avda geyik şışlediler, tuz yoktu. Bir kul, tuz getirmek için şehre ulaştı."

bar- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

endişege bar- "Endişe etmek, kaygılanmak" (137b/2)

Maşlahat ol durur kim bu hasta üçün Kur‘ān hatm etkeysen yā bedeli kurbān kılğaysen kim teñri tebāreke te‘ālā şıhhāt-i kāmil birgey bir zamān endişege barıp ayttı (137b/1-3) "Doğrusu odur ki, bu hasta için ya Kur'an hatmedeceksin ya da bedel olarak kurban keseceksin ki Tanrı Tebareke ve Teâlâ iyileştirecek, bir müddet endişelenip (şöyle) söyledi."

katına bar- Huzura çıkmak (82b/9; 85b/9; 86b/7)

Tek turgul kim otına küyüp küymek andan yahşırak kim bir kişi katına barıp hâcet tileğinçe (82b/8-9) "Bir kişinin huzuruna çıkıp ondan hâcet dileyene kadar yoksulluk ateşle kavrulup yanmak daha iyidir. O yüzden sus!"

tefekkürge bar- "Tefekküre dalmak, düşünmek" (157b/13-158a/1)

Ķāzī ikimizniñ sözini işitti hayretke kalıp bir zamān tefekkürge barıp yahşı te‘emmül kılıp ayttı (157b/13-158a/1) "Kadı, ikimizin de sözlerini işitti, hayret edip bir müddet düşünüp (şöyle) söyledi."

BAS-: *bas-* "to press, crush, oppress, make a surprise attack (on someone)" (EDPT 370b), **CC** *bas-* "basmak" (Argunşah-Güner, 653), **BM** *bas-* "basmak" (Zajaczkowski, 46), **TZ** *bas-* "basmak" (Atalay, 148), **KK** *bas-* "basmak, ezmek, sıkıştırmak, çiğnemek" (Toparlı, 169), **DM** *bas-* "basmak, baskına uğratmak, ezmek" (Zajaczkowski, 94), **Kİ** *bas-* "galip gelmek, yıkmak (güreşte) (Özyetgin, 381).

bas- 1. Üstün gelmek; galip gelmek (39a/1)

Bu velâyette ne kadar küreşçi bar idi barçasın bastı (39a/1) "Bu vilayette ne kadar güreşçi varsa hepsini mağlup etti."

bas- 2. Baskın yapmak (12b/10)

Ol harāmiler mağrıbdan soñra kēlip bir yerde kâfile urup māl ve ni‘met kitürdiler silāhların şēşip yattılar ol érenler vakt saklap fırsatnı ģanīmet körüp çıktılar bularnıñ ser-vaktına kēlip bastılar (12b/5-10) "O haramiler, batıdan gelip bir yerde kabile soyup mal ve nimet getirdiler, silahlarını çözüp yattılar. O erenler uygun vakti bekleyip fırsatı ganimet görüp çıktılar. Bunların yalnız oldukları zamanda gelip bastılar."

bas- 3. Ezmek, üstüne basmak (34a/4)

Küç bile bir karıncanı bassañ

Bil ki hāli ne bolğay ol kında (34a/4-5)

"Zorbalıkla bir karıncayı bile ezsen, onun cezası yüzünden, kim bilir halin ne olacak!"

BAŞLA-: *başla-* "to begin, to lead" (EDPT 381b), **CC** *başla-* "bir şey yapmaya girişmek" (Argunşah-Güner, 435), **BM** *başla-* "başlamak" (Zajaczkowski, 55), **TZ** *başla-* "başlamak" (Atalay, 149), **KK** *başla-* "başlamak" (Toparlı, 169), **DM** *başla-* "başlamak" (Zajaczkowski, 95), **Kİ** *başla-* "başlamak" (Özyetgin, 383).

başla- 1. Başlamak (6a/6; 16a/2; 17b/1)

Bir sultān öz ra‘iyyeti mālına zulm elin uzatıp cevr ite başladı (16a/1-2) "Bir sultan kendi halkının malına zulüm elini uzatıp eziyet etmeye başladı."

başla- 2. Konuşmaya, anlatmaya başlamak (135a/3)

Bir aksenakallı hoca meni evine konak eltti mālī köp dağı ni‘meti firāvān bir şāhib-cemāl oğlu bar idi hoca başladı kim ‘ömrüm içinde mundan özge oğlum bolmuşı yok turur (135a/1-4) "Bir aksakallı hoca beni evinde misafir etti, malı ve nimeti çok idi, güzel yüzlü bir oğlu vardı. Hoca anlatmaya başladı: Ömrüm içinde bundan başka oğlum yoktur..."

BATIR-:

batır- 1. Gemi batırmak (131b/10)

Kažā nāgah muhālif yel këtürdi

Kimeni mevc urup suğa batırdı (131b/10)

"Kader, aniden beklenmeyen bir yel getirdi, gemiyi dalga vurup suya batırdı."

batır- 2. Dişlemek, ısırarak (78b/12)

Öperde nāgah oynap tiş batırdı

Dudağına tişi muhkem ötürdi (78b/12-13)

"Öperken aniden hareket edip diş batırdı, onun dudağına kuvvetli bir şekilde dişini geçirdi."

BËR-: *bër-* "to give" (EDPT 354b), **CC** *bër-* "vermek" (Argunşah-Güner, 437), **BM** *ber-* "vermek" (Zajaczkowski, 46), **TZ** *ber-* "vermek" (Atalay, 150), **KK** *ber-* "vermek" (Toparlı, 169), **DM** *bir-* "vermek" (Zajaczkowski, 94), **Kİ** *bir-* "vermek" (Özyetgin, 393).

bêr- 1. Vermek (25b/2; 48b/2)

Bu latîfe sulţānga hoş keldi ayttı karanı saña bağışladım kırnağını nideyim ayttı karağa bêrgil kim anıñ lâyıķı turur (48b/1-3) "Bu latife sultana hoş geldi ve (şöyle) söyledi: Bu köleyi sana bağışladım cariyeyi ne yapayım? (Şöyle) cevap verdi: Köleye ver, çünkü onun layığıdır."

bêr- 2. Göndermek (142a/2)

Bir oğlın bir melik mektebge bêrdi

Muraşsa^ç irdi altun levhi naķşı (142a/2-3)

"Bir melik bir oğlunu mektebe gönderdi. Levhası altından nakış ile bezenmişti.

bêr- 3. Birinin himayesine vermek; emanet etmek" (14a/10; 141b/2; 143b/10)

Bir melik bir oğlın bir ‘âlim kimersege bêrdi dağı ayttı bu seniñ oğluñ durur muña yaķşı terbiyet kılğıl (143b/10-12) "Bir melik bir oğlunu bir âlim kimsenin himayesine gönderdi ve (şöyle) söyledi: Artık bu senin oğlundur, buna iyi bir terbiye ver!"

bêr- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

cân bêr- "Ölmek, vefat etmek " (90a/7; 93a/9)

Bir tãife kèlip anı kördi kim aķçaların alında koyup topraķ üstüne cãn bêrip yatur idi (90a/6-7) "Bir kavim gelip onu gördü. Akçelerini önüne koyup toprağın üstünde can vermiş yatıyordu."

cevāb bêr- "Yanıtlamak" (102a/10)

Ol yigit ayttı korķmayuñız kim bu ortada bêrmen men kim èlli kişige cevāb bêrgey men (102a/9-10) "O yiğit (şöyle) söyledi: Korkmayınız burada vermem ama elli kişiye de cevap vereceğim."

destūr bêr- "İzin vermek" (33b/6)

İmdi atam anam dünyālik üçün kanımnu tökmege destūr bêrdiler (33b/5) "Şimdi babam annem dünya hevesleri için kanımı dökmeye izin verdiler."

haber bër- "Haberdar etmek, bilgilendirmek" (14b/6; 129b/7)

Vālī ol kiçe bir melikke haber bërdi (129b/7) "Vali o gece, bir meliğe haber verdi."

hayātka meded bër- "Hayatını uzatmak" (2b/5-6)

Tegme bir nefes kim iner hayātka meded birür yana ol nefesniñ çıkmağı tenge ferāh dağı rūhge rāhat kêtürür (2b/5-7) "Gökten inen her bir nefes hayatını uzatır ve o nefesin çıkması tene ferahlık ve ruha rahatlık getirir."

icāzet bër- "İzin vermek, müsaade etmek (34b/8)

Maña icāzet bërğil kim bu vezîrni öltüreyim (34b/8-9) "Bana izin ver ki bu veziri öldüreyim."

kanına tanuqluq bër- "Ölmesi için şahitlik etmek"

Sultān hıdmetinde kanına tanuqluq bërdiler (15b/3) "Sultanın huzurunda ölmesi için şahitlik yaptılar."

kız bër- "Kızını evlendirmek" (78b/10)

Kızın başmağ tikiçi erge bërdi

Küyev ‘aşık dağı kız özden irdi (78b/10-11)

"Kızını ayakkabı diken adama verdi. Güveyi âşık ve kız da çok güzeldi."

könül bër- "Gönül vermek; âşık olmak" (117a/13; 127a/5)

Çünkü bërdiñ könül ol ay yüzge

Kıl tahammül niçe cefā kılsa (117a/13)

"O ay yüzlü sevgiliye gönül verdin. O yüzden sana ne kadar cefa ederse etsin tahammül et!"

rızā bër- "İkna olmak, razı olmak" (106a/8; 159a/13)

El-mağşūd ol da ‘vī bu gāyetka yitti mübālağa hadd ü kıyāsdan kēçti kazā mukteżāsı bilen rızā bërıp mā-meżādan kēçip mücārā özrini müdārā tarīki bilen ortağa

këtürüp biri birimiz kademine baş koyup sözüümüz bu ikki beyt bilen hatm boldı (159a/12-13) "Sonuç olarak bu dava amacına ulaştı. Mübalağa sınırını aştı, adaletin hükmü ile rıza verip geçmiş unutup tartışma özrünü hoşgörü ile ortaya getirip birbirimizin yoluna baş koyup sözüümüz bu iki beyit ile hatmoldu."

şifā bër- "İyileştirmek" (34a/3)

Ol kün içinde haqq Te‘ālā aña şifā bërdi (34a/2-3) "O gün içinde Hak Teâlâ ona şifa verdi."

ta‘līm bër- "Eğitmek, yetiştirmek" (139a/7; 140a/7-8)

Ol terbiyet bereketi bilen ‘āqıl bolğay dip bir müddet ta‘līm bërdi (139a/6-7) "O terbiye bereketi ile akıllı olacak diye bir müddet talim verdi."

tanuqluq bër- "Tanıklık etmek" (15b/3; 63b/1; 126a/6)

Bu ma‘nīniñ da‘vīsiniñ şıdki üze tanuqluq bergey dağı aytkaylar idi (126a/6-7) "Bu mananın davasının doğruluğu üzerine tanıklık edecek ve (şöyle) söyleyeceklerdi."

yélge bër- "Boşa gitmek, ziyan olmak" (154b/11)

Mestūrlar faqīrlıq sebebi bilen fesād işlerge tüşüp yüz suvın yélge bërıp tururlar (154b/10-11) "Namuslu insanlar fakirlik sebebiyle fesat işlere düşüp, yüz suyunu yele verip dururlar."

zahmet bër- "Zorluk yaşatmak, acı çektirmek" (40b/7)

Senden anı tiler men kim maña zahmet bërmegey sen (40b/6-8) "Senden bana eziyet etmemeni istiyorum."

BESLE-: CC *bestle-/besle-* "Eğitmek, terbiye etmek, beslemek" (Gronbech, 56), TZ *besle-* "beslemek" (Atalay, 150), KK *besle-* "büyütmek, beslemek, terbiye etmek" (Toparlı, 169), Kİ *bisle-* "terbiye etmek" (Özyetgin, 397).

besle- I. Beslemek (146a/1)

Ol oğlanıñ atası bu belānı öz tilep taptı

Tüni kün besledi kuş tég kèyik bigin yügürgünçe (146a/1)

"O oğlanın babası bu belayı kendisi isteyip buldu. (O oğlanı) geyik gibi koşuncaya kaar gece gündüz kuş gibi besledi."

besle- 2. Yetişmek, geliştirmek, büyütme (14a/9; 159a/10)

Bu yarlı kulların dāim feraḥda beslesin dip cān

Ḳoyuptur Mısr mülkinde seni ḥaḳḳ ḥācibü'l-ḥüccāb (159a/10-11)

"Bu fakir kullarını daima ferahlıkla canlarını beslesinler diye, Hacibü'l-Hüccab Tayhas Bey seni Mısır memlektinde bırakmıştır."

besle- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

dān besle- "İmanı pekiştirmek" (161a/3)

‘İlm dān beslemek için durur dünyā yemek için degül (161a/3) "İlim, imanı pekiştirmek için gereklidir, dünya malını yemek için değil!"

BIRAḲ-: KK biraḳ- "atmak, bırakmak" (Toparlı, 104)

biraḳ- 1. Bırakmak (48a/4; 131a/13)

Ay cihān sultānı men bu ev ni ‘meti bilen beslenip turur men daḡı bu yazuḳnı yalḡuz men ḳılmadım daḡı bir özgeni biraḳḳıl kim men ol ‘uḳūbatnı körüp ‘ibret alḡaymen (131a/11-13) "Ey cihan sultanı! Ben bu ev nimeti ile beslendim ve bu günahı yalnızca ben işlemedim ve bir başkasını bırak ki ben o akıbeti görüp ibret alacağım."

biraḳ- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ḥabske biraḳ- "Hapishaneye atmak" (18a/8-9)

Melik Hürmüzge sordılar vezīrleriñden nē ḥatā kördüñ kim ḥabske biraḳtın? (18a/7-9) "Melik Hürmüz'e sordular: Vezirlerinden ne hata gördün de onları hapse attırdın?"

iḥtiyārın ‘inānın elinden biraḳ- "Boş vermek, avareleşmek" (125b/9-10)

‘Arab meliklerinden bir melikke Leylī ve Mecnūn ḥikāyetin aytılar eyle kim Mecnūn kemāl-i faḳl ve belāḡat bilen ‘āşıḳ ve dāvāne bolup yazılarda iḥtiyārın ‘inānın

elinden bırakıp yürür idi (125b/7-10) "Arap meliklerinden bir meliğe Leyla ve Mecnun hikâyesini anlattılar. Öyle ki, Mecnun, mükemmel erdemleri ve belagat ile âşık ve divane olup çöllerde avare gibi dolaşıp yürürdü."

sufrâ bırak- "Sofra kurmak, ziyafet vermek" (145b/5)

Fakîrlerga şükranê bolsun ittifâken hâtûnı er oğlan taptı bu fakîr ol va'deniñ şartına vefâ kıldı sufrâ bıraktı türlü türlü ni'metler tökti (145b/3-6) "Fakirlere şükürler olsun. İttifaken eşi oğlan doğurdu. Bu fakir verdiği sözün şartına vefa gösterdi ve sofralar kurdu, türlü türlü nimetler döktü."

tarh bırak- "Bir malı ederinden daha fazla fiyata satmak" (37b/9)

Bir zâlim hâkimni ayturlar fakîrler otunun küç bilen êksükke alıp dağı baylarğa artuqqa tarh bırakur idi (37b/7-9) "Bir zalim kişiyi (şöyle) anlatırlar: Fakirlerin odununu zorla eksik fiyata alıp, zenginlere daha pahalıya satardı."

BİÇ-: *biç-/biç-* "to cut" (EDPT 292b), **CC** *biç-* "kesmek" (Gronbech, 56), **BM** *biç-* "biçmek" (Zajaczkowski, 46), **TZ** *biç-* "bir şeyi ortasından bölmek, biçmek, kesmek, koparmak, ayırmak" (Atalay, 152), **ED** *biç-* "biçmek" (Zajaczkowski, 94), **Kİ** *biç-* "biçmek" (Özyetgin, 391).

biç- 1. Elbise, kumaş kesip biçmek (93b/11)

Eski tonların anıñ ölüsine yırtıp yañı kumaşlar biçtiler (93b/10-11) "Eski elbiselerini onun ölüsü için yırtıp yeni kumaşlar kesip biçtiler."

biç- 2. Ekip biçmek (5a/2)

Eksenñ hayr urluğun biçkesen

Küzege ne kıoyсан anı içkesen (5a/2-3)

"Hayır tohumları ekersen onu biçersin. Testiye ne koyarsan onu içersin."

BİL-: *bil-* "to know" (EDPT 330b), **CC** *bil-* "bilmek" (Argunşah-Güner, 441), **BM** *bil-* "bilmek, tanımak" (Zajaczkowski, 46), **TZ** *bil-* "bilmek" (Atalay, 152), **KK** *bil-* "bilmek" (Toparlı, 170), **DM** *bil-* "bilmek" (Zajaczkowski, 93), **Kİ** *bil-* "bilmek" (Özyetgin, 391).

bil- 1. Bilmek (8a/9; 40a/10)

Eşer kıldı maña gülniñ cemāli

Yok ise men uşol toprak men bil (8a/8-9)

"O gül (gibi sevgili) beni etkiledi. O yoksa ben bu toprak gibiyim. Böyle bil!"

bil- 2. Anlamak (12a/3; 39a/9)

Temürden tağ bolsa yerinden koparğay men üstādı dağı bildi kim özinden artuq turur ol (39a/8-10) "Demirden dağ olsa yerinden koparacağım. Üstadı da onun kendisinden daha güçlü biri olduğunu anladı."

bil- 3. Tanımak (42b/7)

Bu niçük hācī bolur dağı biri ayıttı men bilür men Malatyā şehrinde bir Naşrānī oğlu durur (42b/6-7) "Bu nasıl hacı olur? Birisi cevap verdi: Ben bunu tanıyorum, (bu adam) Malatya şehrinde bir Nasraninin oğludur."

bil- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

ferāset bilen bil- "Sezgiyle farkına varmak, idrak etmek" (79b/12; 126b/2-3)

Bir sultān fuqarā tāifesine haqāret közi bilen nazār kıldı anlarnıñ biri ferāset bilen bildi (79b/10-12) "Bir sultan fukara bir topluluğa hakaret gözü ile baktı, fukaralardan biri feraset ile bunu anladı."

qadrin bil- "Kadrini, kıymetini bilmek" (18a/2; 170a/2)

Cāhil er kılsa cefā bolma mükedder ay hakim

Nè bilür közsüz kimerse qadrini naqqāşnıñ (170a/1-2)

"Ey dost! Cahil bir kişi sana eziyet ederse isyan etme! Kör kimse nakkaşın kadrini nereden bilir!"

kıymetin bil- "Kıymetini bilmek" (97b/12)

Nè yerge kim erişse ālim anda

Bilürler kıymetin arı güher tæg (97b/11-12)

"Bir âlim, nereye ulaşırsa ulaşsın, o yerde, saf inci gibi onun değerini bilirler."

BİT-

bit- 1. Ot ya da bitki büyüme (125a/12)

Devrân-ı zamân yüzi gülni töküben

Toprağı üze anıñ tikenler bitti (125a/11-12)

"Zamanın devranı yüzünün gülünü döküp, onun toprağı üzerinde dikenler büyüdü."

bit- 2. Kıl çıkmak, kıllanmak (146a/8)

İkinçi ‘alâmeti ol kim endâmında kıl bitkey (146a/7-8) "İkinci alameti o ki vücudunda kıl çıkacak."

bit- 3. Yetişmek, büyüme; ilerlemek, gelişme (166b/8)

Ol nime kim terk bitkey köp turmas (166b/7-8) "O nesne çabucak büyüüp çok (ayakta) durmaz."

bit- 4. İyileşme, iyi olmak (174b/3)

Cerâhâti bitse nişâni kalur (174b/3) "Yarası iyileşse, izi kalır."

BOL-: *bol-* "to become something" (EDPT 331a), **CC** *bol-* "olmak" (Argunşah-Güner, 445), **BM** *ol-* "olmak, meydana gelme" (Zajaczkowski, 63), **TZ** *bol-* "olmak" (Atalay, 154), **KK** *bol-* "olmak" (Toparlı, 171), **DM** *bol-* "olmak" (Zajaczkowski, 93), **Kİ** *bol-/ol-* "olmak" (Özyetgin, 403).

bol- 1. Olmak (26a/6; 105b/1; 135b/12)

Her kim ok atıp ol yüzükden keçürür bolsa yüzük aña bolsun (105b/1) "Her kim ok atıp, oku yüzükten geçirecek olursa yüzük onun olsun."

bol- 2. Herhangi bir yerde kalmak, bulunmak (83a/3)

‘Acem meliklerinden bir melik Muştafâ şalāvātu'l-lâhi ‘aleyhi ve selâmuhu hüdmetine bir hâzık ıyabirdi ol tabîb bir yıl nebî katında boldı bir kişi aşhâbdan kâlip aña tecrübe kêtürmedi (83a/1-4) "Acem meliklerinden bir melik Mustafa (sav) hizmetine bir

uzman doktor gönderdi. O tabip, bir yıl nebi katında kaldı. Ashaptan bir kişi gelip de (ona bakıp) tecrübe kazanmadı."

bol- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

ala bol- "Karışıklık çıkmak; isyan çıkmak" (165a/3)

Kaçan körseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar sen cem^ç bol (165a/2-4) "Düşman askerinin içi karışıp, dağılmaya başladıkları zaman sen birlik ol!".

bir bol- "Ortaklık etmek; aynı düşünceyi paylaşmak"

Vezi̇r bilen bir bolup sulṭānğa medḥ ve du^çā kıldılar (13b/4) "Vezir ile bir olup sultana övgüde bulunup ve dua ettiler."

el tutkuçı bol- "Zor durumda olanlara yardımcı olmak" (172b/6)

Tileseñ eygü atıñ menğü kalğay

Ayağdan tüşken elin tutkuçı bol (172b/6)

"Eğer adının sonsuza kadar iyi anılmasını istiyorsan, zor durumda olan insanlara yardımcı ol!"

köñli tar bol- "İçi sıkılmak, daralmak" (50b/1)

Bir şālih érniñ evine oğrı kirdi izdep nime tapmadı köñli tar bolup çıktı (50b/1-2)
"Bir salih kişinin evine hırsız girdi, arayıp da çalacak hiçbir şey bulamadı ve canı sıkılıp çıktı."

köñli tiri bol- "Umudunu hep korumak" (80a/5)

Faķır-i şādıķ ol durur kim köñli tiri bolğay dağı nefsi öli (80a/5-6) "Sadık olan fakir, gönlü diri ve nefsi ölü olan kişidir."

sağ bol- "İyileşmek" (58b/5)

Tañ atıçaķ te^çālā emri birle

Sökel ér sağ boldı sağ öldi (58b/4-5)

"Tan atınca Allah'ın emri ile hasta adam iyileşti, sağ olan ise öldü."

teni ak yüzi kızil bol- "Semirmek, rengi yerine gelmek; eli yüzü düzelmek"
(71a/3)

Bir kün melik 'ābidni körmege ragbet etti kēlip kōrdi kim ol burunğı şūreti bir türli dağı bolmuş semrip teni ak yüzi kızil bolup harir yastuqqa tekye kılip oturur (71a/1-4) "Bir gün melik o kulu görmek istedi, gelip gördü. O (kulun) önceki sureti başka türlü olmuş, semirip eli yüzü düzelip, ipek bir yastığa dayanmış oturuyordu."

tili uzun bol- "Konuşarak fesatlık yapmak, fitne çıkarmak" (62b/4)

Dünyānıñ hevā ve hevesinden elin kısqā kıldı anı körüp hasūdlarnıñ tili uzun boldı (62b/2-4) "Dünyanın heva ve hevesinden elini kısa kıldı. Onu görüp hasetçilerin dili uzadı."

tüz bol- "Doğru dürüst olmak; bir işi hakkıyla yapmak" (73b/2)

Kim irte oğul kız turup ne yiğey

Anıñ tã'ati pes niçük tüz bolur (73b/1-2)

"Sabah oğlum kızım kalkıp da ne yiyecek diye düşünen kişinin ibadetleri nasıl doğru dürüst olur!"

yumuşak bol- "Yumuşak tabiatlı olmak" (164a/12)

Ol kadar kıttılıq etmegil kim senden toygaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "İnsanlara senden çekinecekleri kadar sert davranma, seni ayaklar altına alacak kadar da yumuşak huylu olma."

yüzi ak bol- "Utanacak ya da saklayacak bir şeyi olmamak; alını ak olmak"
(5a/1; 77a/5)

Cefālarğa taħammül kııl tilesen

Yüzünñ teñri katında ak bolğay (77a/4-5)

"Eğer cefalara tahammül edersen, istediğinde, yüzün Allah katında ak olacaktır."

BUR-: *bür-* "to twist, wind round, screw together" (EDPT 355a), **CC** *bur-* "burmak, kıvırmak" (Argunşah-Güner, 450), **KK** *bur-* "burmak, bükmek, kıvırmak" (Toparlı, 106), **Kİ** *bür-* "İpi bükmek, bürmek" (Özyetgin, 423).

bur- 1. Bükmek (88b/8)

Bolur 'āciz tapup kudret elin kim

Burar bolsa tutup 'āciz kolunu (88b/7-8)

"Bir kimse, eline güç geçtiğinde acizlerin kolunu büküp omlara eziyet ederse, kendisi aciz olur."

bur- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bıyık bur- "Aşağılamak, küçümsemek" (163b/8)

Düşmeniñni körüp fakîr hakîr

Lāf urup burmağul bıyık zinhâr (163b/8)

"Düşmanını fakir ve hakir görüp, laf vurup aşağılama!"

kuLağ bur- "Kulak vermek; ilgilenmek" (63b/6)

Berbat üni niçe kim hoş müstakîm bolsa

Mutrib elin uzatıp burmas anıñ kulağın (63b/5-6)

"Sesi berbat, söyledikleri ise hoş ve doğru olsa da, mutrip elini uzatıp onunla ilgilenmez."

BUYUR-: *buyur-* "to order, command" (EDPT 387b), **CC** *buyur-* "Emretmek, buyurmak" (Argunşah-Güner, 452), **BM** *buyur-* "Emretmek" (Zajaczkowski, 48), **TZ** *buyur-* "buyurmak" (Atalay, 159), **KK** *buyur-* "buyurmak, emretmek" (Toparlı, 172), **Kİ** *buyur-* "emretmek" (Özyetgin, 419).

buyur- 1. Buyurmak, emretmek (5b/11)

Ay edīb-i ğarīb saña bir muvāfık naşihatım bar kabūl kılsañ hayr bolğay ayttım buyuruñ ayttı (5b/10-12) "Ey garip edip! Eğer kabul edersen senin için hayırlı olacak uygun bir nasihatim var, dedi. Buyrun dedim, (şöyle) söyledi."

buyur- 2. Hüküm vermek, hükmetmek (56b/13)

Kāzī ayttı seniñ şefa ‘atıñ bilen şer‘ haddin terk etse bolmas ayttı yañşı buyurtuñız ve likin her kim vakfdan nime oğurlarsa aña kať‘ lāzım bolmas (56b/12-13) "Kadı (şöyle) söyledi: Senin şefaatin ile şerler haddini terk etse olmaz. (şöyle) söyledi: Güzel buyurdunuz, ancak her kim vakıftan bir şey çalarsa ona kesmek lazım olmaz."

buyur- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

devā buyur- "Derdine çare bulmak" (46a/12)

Vüzerā eñibbā mişāli turur tabīb devā buyurmas illā saķīmğa kördüm kim sözleriñiz şevāb üze turur anda süküt yañşıraķ sözlemekden (46a/11-13) "Vezirler, tabipler gibidir. Tabip hastadan başkasının derdine çare bulamaz. Gördüm ki sözleriniz sevap (şeyler) üzerinedir. O yüzden sükût etmek, konuşmaktan daha iyidir."

ÇAĞIR-: *çaķır-* "to call out, shout" (EDPT 410a), **CC** *çağır-/çaħar-* "bağırarak, çağırarak" (Argunşah-Güner, 679), **BM** *çağır-* "bağırarak, çağırarak" (Zajaczkowski, 49), **KK** *şagır-* "çağırarak" (Toparlı, 106), **Kİ** *çağır-* "çağırarak" (Özyetgin, 423).

çağır- 1. Çağırarak (100a/12)

Yigit kimeçiğe çağırıp ayttı bu keygen tonuma rāzī iseñ dirġ degül kimeçi tama‘ etip kayttı (100a/12-13) "Yiğit, gemiciyi çağırıp (şöyle) söyledi: Bu giydiğim elbiseye razı isen yazık değil, gemici açgözlülük edip geri döndü."

çağır- 2. Bağırarak (112a/9)

Bir muķrī bir mescid eşikinde oturup kerih ün bilen kıattı çağırıp Kur‘ān okur idi (112a/8-9) "Bir okuyucuyu bir mescit içinde oturup kötü bir sesle şiddetli bir şekilde bağırarak Kur'an okuyordu."

çağır- 3. Ezan okumak (60b/3)

Turup vaktisiz çağırma ey mü‘ezzın

Kiçeden nê kêçiptür bilmeyin sen (60b/3-4)

"Ey müezzin! Geceden başmdan neler geçtiğini bilmeen kalkıp da vakitsiz ezan okuma!"

ÇEK-: çek- "the original meaning is obscure; the prevailing meaning is now 'to pull'" (EDPT 413b), **TZ çek-** "çekmek" (Atalay, 161), **KK çek-** "çekmek, ölçmek, tartmak" (Toparlı, 187), **Kİ çek-** "çekmek" (Özyetgin, 430).

çek- 1. Geri çekilmek, vazgeçmek (114a/1)

Aña yārānları naşihat bērip ayttılar ey dost bu hayāl-i muhāldan özüñni çekkil niçe seniñ kibiler bu derd bilen mübtelā bolup tururlar (114a/1-2) "Ona dostları öğüt verip (şöyle) söylediler: Ey dost bu olmayacak hayalden vazgeç. Senin gibi nice insanlar bu dert ile müptela olmuşlardır."

çek- 2. Sürmek (147a/11)

Bir ahmağ kişiniñ közi ağrır idi baytār katına barıp ayttı közüme ol otdan çekkil kim tavarlar közine çeker sen ol dağı çekti közi gūr boldı (147a/10-12) "Bir ahmak kişinin gözü ağrıyordu, baytarın yanına gidip (şöyle) söyledi: Gözüme, davarların gözüne çektiğin o ateşten sür! O da sürdü ve kör oldu."

çek- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

başın murākebet yaqasına çek- "Kendi iç dünyasına kapanmak; tefekküre dalmak" (7b/4)

Köñül eyelerinden bir şālih er başın murākebet yaqasına çekip mükāşefet bahrine müstağrağ bolup turur idi (7b/3-5) "Gönül dostlarından bir salih er inzivaya çekilip, sırlar denizine gark olmuştu."

başın tefekkür yaqasına çek- "Tefekküre dalmak" (54a/13-54b/1)

Mağrib teñizin keçtiñ ayağıñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmağa az kaldıñ munda hikmet nê turur? Şeyh başın tefekkür yaqasına çekip köp te‘emmül kılip başın köterdi dağı ayttı (54a/13-54b/1) "Mağrip Denizini yürüyerek geçtin, ayağın hiç ıslanmadı. Şimdi bu gün iki arşın suda az daha helak oluyordun, bundaki hikmet nedir? Şeyh, derin düşüncelere dalıp iyice düşünüp kafasını kaldırdı."

cevr çek- "Eziyet çekmek" (104b/2; 158a/8)

Cevr-i düşmen nê 'aceb çekse körüp t̄alīb-i dost

Çün ki dāim tiken ü gül gam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dostluğa talip olan kişi, düşmanın cevrini çekerse buna şaşmamak lazım. Çünkü diken ile gülün ilişkisi de daima gam ve sevinç ilelidir."

derd çek- "Dert çekmek"

Sağ ér bilmes cirāhat ağrısın

Derdni çekken kişi bilür yakm̄ (126b/8)

"Sağlıklı kişi, yaranın ağrısını bilmez. (O yaranın ağrısını), hakkıyla, derdi çeken kişi bilir."

elin çek- "Elini çekmek; yemeği bırakmak" (83a/13-83b/1)

İstihāları gālīb bolmayınca ta'ām yimegeyler dağı karınları yaḥşı toymayın ta'āmdan ellerin çekkeyler (83a/13-83b/1) "İştahları galip olmayınca yemek yiyecekler ve karınları iyi doymadan yemekten ellerini çekecekler."

ğarāmet çek- "Azap çekmek, eziyet görmek" (113a/11)

Bir zāhidni kördüm bir maḥbūb muḥabbeti bilen giriftār bolup melāmet körüp ğarāmet çekip terkin urmadı (113a/9-11) "Bir zahidi gördüm. Bir sevgilinin muhabbetine giriftar olup, eziyet görüp, acı çekip (yine de onu) terk etmedi."

kanā'at ayağın selāmet etekine çek- "Kanaatkar olmak" (96b/9)

Atası ayttı ey oğlum bu ḥayāl-i muḥāl̄ni dimāğın̄dan kitergil kanā'at ayağın selāmet etekine çekip oturgıl (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum bu imkânsız hayali aklından çıkar, kanaat ayağını selamet eteğine çekip otur, kanaatkâr ol!"

meşakḳat çek- "Zorluk çekmek" (153a/13)

Nê yerde kim bir zaḥmet körgen meşakḳat çekken kişini körseñ ol özini ağır işlerge salğay dağı anıñ tevābi '-i 'uḳūbetinden ḳorḳmayın ḥelāl̄ni ḥarāmdan tanımağay (153a/13-153b/1-2) "Nerede bir eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini

zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaçınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

renc çek- "Hastalık geçirmek; hastalığın acısını yaşamak"

Bir şālih ěrni kōrdüm tenjiz yaķasında peleng zaķmı bilen mübtelā bolup kōp türlü dārūlar bilen devā kıldı fāide ětmedi müddetler ol rencni çekip dem-be-dem aytur idi derd bilen mübtelā men ma ‘şiyet bilen degül (56a/12-13-56b/1-4) "Bir salih kişi gördüm deniz kıyısında, kaplan ısırığı hastalığı ile müptela olup, türlü ilaçlar ile tedavi gördü ancak fayda etmedi. Bir müddet o hastalığı çekip anbean (şöyle) söyledi: Ben dert ile müptelayım, isyankârlık ile değil!"

ya çek- "Yay çekmek, ok atmak" (35a/4; 148b/7)

Çekip ya attıñ oķ düşmen yüzine

Közün aç oķına karşı oturduñ (35a/4-5)

"Düşmanın yüzüne karşı yay çekip ok attın, bundan sonra uyanık ol. Çünkü düşmana karşı oturduñ."

yol çek- "Uzun bir yoldan gelmek; yol yorgunu olmak" (73b/10)

Faķır yol çekip arıp açıp oturur idi yigitlerden biri ayttı ey faķır sen dağı sözlegil (73b/10-11) "Fakir uzun bir yoldan gelip, yorulmuş oturuyordu. Yiğitlerden biri (şöyle) söyledi: Ey fakir sen de konuş."

yük çek- "Yükünü çekmek, mec. İşlerini yapmak, hizmet etmek" (36b/3)

Bir kişiden dāimā körüp saķā

‘Ömr barınça yükün çekseñ revā (36b/2-3)

"Eğer bir kişiden daima cömertlik gördüysen, ömrün sürdüğü müddetçe (o kişinin) yükün çeksen de revadır."

zaķmet çek- "Zorluk yaşamak, eziyet çekmek" (58a/13; 142b/8)

Ol tācir ölüm hāline tüşüp yattı faķır yastuķı üstüne kēlip ayttı el-ķamdülillāhi kim men yayağ yürüp zaķmet çekip ölmedim dağı sen teve üstünde oturup öldün (58a/11-13-

58b/1) "O tacir ölüm döşeğine düşüp yattı, O fakir (kişi), ölüm döşeğinde yatarken gelip (şöyle) söyledi: Elhamdülillah, ben yaya olarak yürüyüp, zahmet çekip ölmedim ancak sen deve üstünde oturup öldün."

ÇIK-: *çık-* "to go out, to come out" (EDPT 405b), **CC** *çığ-/çık-/çih-* "çıkmaq" (Argunşah-Güner, 457), **BM** *çık-* "çıkmaq" (Zajaczkowski, 50), **TZ** *çık-* "çıkmaq" (Atalay, 162), **KK** *şık-* "çıkmaq" (Toparlı, 188), **DM** *şık-* "çıkmaq, ayrılmak" (Zajaczkowski, 102), **Kİ** *çık-* "çıkmaq, doğmaq" (Özyetgin, 432).

çık- 1. Çıkmaq (GT 101a/9; 132b/13; 156a/2)

Oķ temürü cerāhatdan çıkar velī nişānı kalur (101a/9) "Okun demiri yaradan çıkar ancak izi kalır."

çık- 2. Suyun üzerine çıkmak; kıyıya ulaşmak (17b/6-9)

Hakīm buyurdu kim tenizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı ikinci batıp çıkkanında saçından tutup kimi üstüne ketürdiler (17b/6-9) "O akıllı kişi, denize atın, diye emretti. Attılar, bir kez batıp çıktı, ikinci kez batıp çıktıktan sonra saçından tutup geminin üstüne getirdiler."

çık- 3. Birinin yanından ya da bir yerden ayrılmak; terk etmek (12b/9; 29a/7)

Belh şehrinden şāmiler bilen yoldaş bolup çıktım yol kattı harāmīli idi (148b/4-5) "Belh şehrinden Şamlılar ile yoldaş olup ayrıldım. Yol çok haramali bir yoldu."

çık- 4. Yukarıya doğru hareket etmek; tırmanmak; bir şeyin üzerine çıkmak (53b/13; 101a/13; 101b/5-6; 160b/3; 170a/6; 177a/1)

Yigit kime ipin eline çörgedi dağı ‘amūd üstine çıktı (101a/13) "Yiğit gemi ipini eline sardı ve sütunun üstüne çıktı."

çık- 5. Ortaya çıkmak, belirlemek (60b/1; 93b/2; 100b/4; 124a/9)

Nāgāh harāmiler çıkıp kafileni urup mālını alıp kitti (124a/9) "Haramiler aniden ortaya çıkıp, kafileyi soyup, malları alıp gittiler."

çık- 6. Deyimleşmiş Anlamlar

āh u efgāni kökke çık- "Dua ve yakarışları Allah'a ulaşmak"

Ƙalmadı yêrde cān-ver kim anıŋ

Çıkmağay kökke ah u efgāni (87a/3)

"Yeryüzünde, dua ve yakarışları göklere çıkmayan bir tek canlı bile kalmadı."

cān çık- "Ölmek, canı çıkmak" (132b/13)

Kêl kıyās êt nè bolğay ol sâ‘at

Tatlı cān çıkısa Ƙalsa ten hālī (132b/12-13)

"O saatte neler olacak, gel kıyas et! Tatlı canın çıkınca tenin boş kalacak."

diyānetden çık- "Dinden çıkmak"

Zulm itip zālim melik mülkin yıkar

Zāhid-i nādān diyānetden çıkar (164b/9)

"Zalimler, zulmederek hükümdarların ülkelerini yıkar, cahil zahit de (zalimler yüzünden) dinden çıkar."

elinden çık- "Kaybetmek, yitirmek" (17a/5)

Mülk ol zālim elinden çıkıp bularğa muƘarrer boldı (16b/5) "Memleket o zalimin elinden çıkıp bunalara nasip oldu."

ma‘desi oti başına çık- "Çok acıkmak"

Yigit ma‘desi oti başına çıkıp tāƘatınıŋ ‘ināni elinden kitip turur idi yemek köp yêdi (102b/1-3) "Yiğit kişinin midesinin ateşi başına çıkıp takatinin dizginleri elinden gitmişti, çok fazla yemek yedi."

İÇ-: *iç-* "to drink" (EDPT 19a); **CC** *iç-* "içmek" (Gronbech, 104), **TZ** *iç-* "içmek" (Atalay, 175), **KK** *iç-/iş-* "içmek" (Toparlı, 174-175), **DM** *iş-* "içmek" (Zajaczkowski, 94), **Kİ** *iç-* "içmek" (Özyetgin, 475).

iç- 1. İçmek (5a/3; 58b/9)

Sultānıñ i 'tikādı maña artuķraķ bolğay dip ayturlar ol dārū zehr-i kātıl idi zāhid içti dağı öldi (58b/8-10) "Sultanın itikadı bana daha fazla olacak deyip (şöyle) söylerler: O ilaç katilin zehri idi, zahit içti ve öldü."

iç- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ant iç- "Yemin etmek" (166a/9; 166a/11)

Müselmān ant içip teñri kelāmınıñ üze ayttı

Yehūdī men bu kavlimniñ içinde bar ise noķsān (166a/9-10)

"Müslüman ant içip Allahın kelamının üzerine konuştu. Eğer sözlerimde yalan ya da noksan varsa ben Yahudiyim (dedi)."

ĖK-: *ek-* "to sow in the ground" (EDPT 100a); **BM** *ek-* "ekmek" (Zajaczkowski, 44), **TZ** *ek-* "ekmek" (Atalay, 167), **Kİ** *ek-* "ekmek" (Özyetgin 457).

ėk- 1. Ekin ekmek (5a/2; 47a/3; 47a/5)

Bir kün ėkinçiler kėlip şikāyet kıldılar kim Nīl yakasında mamuķ ėtik vaktısız yağmur kėlip telef kıldı ol ayttı yün ėmek kerek idiñiz kim yağmur ziyān kılmağay idi (47a/2-6) "Bir gün ekinciler gelip (hükümdara) şikāyet ettiler: Nil yakasında pamuk ektik ancak yağmur vakitsiz yağınca telef etti. Hükümdar cevap verdi: Yün ekmeniz gerekirdi, o zaman yağmur ona zarar veremezdi."

ėk- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

zılm urluķın ėk- "Kavga ya da savaş ortamı yaratmak; fitne fesat sokmak" (19b/12)

Ekip zılm urluķın hayr istegenler

Cehennem otına özin yakadur (19b/12-13)

"(İnsanların arasına) fitne fesat sokup hayır isteyenler, kendilerini cehennem ateşiyle yakarlar."

ĖLT-: *ėlet-* (*ėlt-?*) "the basic meaning seems to be, physically 'to carry', but with several extended meanings like 'to bring something', 'to carry away'" (EDPT 132a).

lt- 1. İletmek, ulaştırmak (92b/7)

inden mi anaklar alıp Rmge kitrgeymen dağı Rmniğ harr kumaşların alıp Hindge ilteyim dağı Hindden pld alıp Halebke keleyim (92b/6-8) "inden ini anaklar alıp Rum'a getireceğim ve Rum'un ipek kumaşlarını alıp Hindistan'a ulaştırayım ve Hindistan'dan elik kılıç alıp Haleb'e geleyim."

lt- 2. Misafir etmek; ağırlamak (92a/8; 135a/2)

Kiş bahrinde bir tcirni kördüm  yüz lli teve yüki kumaşı bar idi kırk tapuđđı hdmetinde meni vine ltdi şem'-i cem oturup perşn sözler başladı (92a/6-9) "Kiş Denizinde bir taciri gördüm.  yüz elli deve yükü kumaşı vardı. Kırk hizmetkrı hizmetinde beni evinde ağırladı, mum ışığında oyurup perişan sözler söylemeye başladı."

lt- 3. Uğraşmak, abalamak (88b/6)

şamr içip uruş tip kişi öltürüp turur imdi kşş tmege iltürler (88b/4-6) "şarap içip, kavga edip, insan öldürmüşlerdir. şimdi de kısas etmeye çabalarlar."

lt- 4. Götürmek (50b/3)

Bir şlih rniğ evine oğrı kirdi izdep nime tapmadı knli tar bolup çıktı ev iyesi bildi dağı tura küldi bir kilmi bar anığ üstine yatur idi anı ltip oğrınığ yolunda bıraktı hatt mağrm kitmesin dip (50a/13-50b/1-4) "Bir salih adamın evine hrsız girdi. (Hrsız) aradığı hiçbir şeyi bulamadı, içi daralıp evden ıktı. Evin sahibi durumu anladı ve kalkıp geldi. Bir kilimi vardı, onun üstünde yatardı. Onu götürüp hrsızın yoluna bıraktı, buradan eli boş ayrılmasın diye."

lt- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

şased lt- "Haset etmek" (11b/12; 15b/2)

Şarındaşları şased ltip ol oğlanga aş içinde ağu birdiler (11b/11-12) "Kardeşleri kin besleyip, o çocuğa yemek içinde zehir verdiler."

maķřdung lt- "Hedefine ulaştırmak" (25b/10)

Könilik haķķ rzsıdur kni bol

Seni maḫṣūduña iltür köni yol (25b/9-10)

"Doğruluk Hak rızasıdır, doğru ol. Seni amacına ulaştırır doğru yol."

nedāmet elt- "Pişmanlık duymak, pişman olmak" (177b/13-178a/1)

İki kişi dünyādan kitti dağı ḫasret nedāmet eltti biri ol kim yıǵdı yimedi biri dağı ol kim bildi dağı ḫılmadı (177b/13-178a/1) "İki kişi bu dünyadan hasret ve pişmanlıkla ayrıldı. Birisi mal biriktirip yemeyen, diğeri ise bildiğini uygulamayan."

sa‘ādet elt- "Huzura kavuşmak" (75b/8)

‘Ālimler meclisi bezzāz dükkānına oḫşar niçük kim andan naḫd eltseñ ḫumaş alursen dağı munda irādet ketürseñ sa‘ādet iltürsen (75b/6-8) "Âlimlerin meclisi kumaşçıların dükkânına benzer, nakit verirsen kumaşını alırsın, bunu istersen huzura kavuşursun."

yerge elt- "Mezara göndermek; öldürmek"

Ey ḡarra bolḡan mālına bolur vücūduñ ke'l-‘adem

Ḥaşret bilen eltür seni yerge bu dīnār u direm (160a/9-10)

"Ey malına bu kadar tutkun olan kişi! Vücudun hiç yokmuş gibi olur ve bu dinar ile dirhemler seni hasretle mezara götürür."

İN-: *in-/èn-* "to descend, come down" (EDPT 168), **CC** *en-* "inmek" (Gronbech, 88), **BM** *in-* "inmek" (Zajaczkowski, 53), **Kİ** *in-* "inmek" (Özyetgin, 478).

in- 1. İnmek (GT 2b/4; 158b/1; 176b/13).

Anıñ şükriñiñ zikriñiñ fikri ni‘met arturur tigme bir nefes kim iner ḫayātka meded birür yana ol nefesniñ çıḫmaǵı tenge feraḫ dağı rūḫge rāḫat kitürür (2b/4-7). "Onun şükürünün ve zikrinin düşüncesi bile nimet artırır. İnen her bir nefes hayatı uzatır yine o nefesin çıkması da tene ferahlık ve ruha rahatlık verir".

in- 2. Yetişmek; ulaşmak (GT 47b/7-8)

Sultān yigrip bir ḫara zengī ferrāşka birdi kim üstün dudağı burnı ucına yetip dağı astın dudağı yaḫasına inip turur idi (GT 47b/7-8). "Sultan sinirlenip bir kara zenci

hizmetkâra verdi ki, bu hizmetkârın üst dudağı burnunun ucuna ve alt dudağı yakasına kadar yetişiyordu".

in- 3. Düşmek (GT 80a/8-9)

İner bolsa kayadın bir ağır taş

Kirek kim kitmegey ‘arîf yolundan

"Arif kişinin üzerine kayalıklardan ağır bir taş düşse de yolundan dönmemesi gerekir".

İNÇİT:- -

inçit- 1. İncitmek, üzme (36b/6; 101a/7)

Bir kişini inçitseñ dağı soñra yüz rāhatıñ tégse ol inçitmegiñ anıñ yādından kitmes oq tēmürü cerāhatdan çıkar velī nişānı qalır (101a/7-9) "Bir kişiyi incitsen ve sonra o kişiye yüzlerce kez iyilik yapsan, yine de onu incittiğin, onunaklından çıkmaz. Okun demiri yaradan çıkar ama izi kalır".

inçit- 2. Zarar vermek (23b/10)

Hümāy ol iş bilen taptı şeref kim

Süñek yip cānver inçitmiş i yok (23b/9-10)

"Hüma bu özelliği ile şeref buldu ki, onun kemik yeyip, herhangi bir canlıya zarar vermişliği yoktur".

ÉRİŞ:- eriş- "to reach or arrive, together" (EDPT 239b), --

eriş- 1. Erişmek, ulaşmak (19a/6; 95a/6)

Bu kün tilekim erişti velī nē fāide kim

Ümīd yok ki kēçip ‘ömr bir yana kēlgey (19a/6-7)

"Bu gün dileğime ulaştım, ancak ne fayda ki, ömrüm geçip gitti ve bir daha geri gelmesinden hiç ümit yok."

êriş- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

‘aql êriş- "Akıl ermek; anlamak, idrak etmek" (47b/1)

Anıñ hikmetlerine ‘aql êrişmes

Kimerse işlerine hem kirişmes (47b/1)

"Onun hikmetlerine akıl ermez, başkalarının işlerine de karışmaz".

eceli êriş- "Eceli gelmek" (95a/4)

Êli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi körüp anı bir ‘arîf êr ayttı anıñ kim kırk ayakı bar idi eceli êrişti ise êlsiz ayaksızdan kaçıp kutula bilmedi (95a/1-5)
"Eli ayağı kesilen bir kişi kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü. Onu görüp arif bir yigit şöyle söyledi: Onun kırk ayağı vardı, eceli gelince elsiz ve ayaksız birinden bile kaçıp kurtulamadı".

İSTE-: *krş.* **İZDE-:** **CC** izde- "aramak" (Gronbech, 108), **BM** iste- "aramak" (Zajaczkowski, 53), **KK** izde- "istemek" (Toparlı, 175), **DM** yizde- "istemek, aramak" (Zajaczkowski, 96), **Kİ** izde- "aramak" (Özyetgin, 486).

iste- 1. Aramak (33a/7; 140b/6)

Cürm êtse kaçan fakîr andan

Kimdür sorup istegen hañanı (140b/6)

"Ne zaman bir fakir, hata yapsa, bu hatayı ondan sorup, cevabını arayan kimdir?"

iste- 2. İstemek (5a/1)

Ķahrı otından özünni tut yırak

Bolmak isteseñ katında yüzi aķ (4b/13-5a/1)

"Eğer Allah'ın katında yüzün ak olmak istiyorsan; onun kahrının ateşinden kendini uzak tut!"

iste- 3. Çağırma (36a/7)

Sultān yigrip ol varaċa ketürgen kişini istep ģatında varaċa tapup oċuttı (36a/6-7)
"Sultan sinirlenip o fermanı getiren kişiyi çağırıp, huzurunda ferman bulup okuttu".

İŞLE:- -

işle- 1. Yapmak (50a/2; 165b/8)

Kerek öltür kerek cürmüm bağışla

Nè ģılsañ ģükmine rāzī men işle (50a/1-2)

"İster öldür, istersen hatamı bağışla; ne yaparsan yap razıyım."

işle- 2. Nakış işlemek, dokumak (147b/4)

Mu ‘allim kim ģaşır işler tün ü kün

Saċınma barıp ol èr atlas işler (147b/4)

"Muallimler gece gündüz hasır işlerler; sanma ki onlar atlas kumaş dokurlar."

ÉT:- *ét-* "It originally meant 'to organize, put in order, then 'to ornament, adorn', then 'to create, to make and to do' (EDPT 36b), **CC** *et-* "yapmak" (Gronbech, 95), **TZ** *et-* "etmek, eylemek" (Atalay, 170), **Kİ** *it-* "etmek" (Özyetgin, 485).

ét- 1. Yapmak, etmek (60a/9)

Ey muċannī yaman ünüñ işitip

Şoģbetiñde niċük feraģ iteyim (60a/9)

"Ey muganni, kötü sesini işitip, sohbetinde nasıl rahatlayayım?"

ét- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

baċıl iş ét- "Hata yapmak" (25a/5)

Körüñ ol ģayreti yoċ ādemīni

ģaċā niyyet ģılıp baċıl iş etti (25a/4-5)

"O gayretsiz insanoĝlunu görün; günaha niyet edip hata yaptı".

köñlin hoş ét- "Gönlünü hoş tutmak; sevindirmek" (23a/11; 141b/10)

Bir niçe künden soñra ol mescid eşikinden kęçtim kördüm evvelki mu'allimniñ köñlin hoş étip burunğı yerine kęçirip tururlar (141b/9-11) "Birkaç gün sonra o mescidin kapısından geçtim ve gördüm, önceki muallimin gönlünü hoş edip, bir öncekinin yerine onu geçirmişler".

köñlin şayd ét- "Gönlünü fethetmek, gönlünü kazanmak" (98a/13)

hoş āvāz kerek kim Dāvūdī nağme bilen uçar kuşnu akar sunı tıygay dağı ol bu fazilet bilen halāyık köñlin şayd ite bilgey (98a/11-13) "Davud'un nağmeleri gibi; uçan kuşu, akarsuyu engelleyecek bir hoş ses gerekir ve bu faziletler ile halkın gönlünü kazanabilmeli."

közsüzler mahallesinde közgüçilik ét- "Ne yaparsan yap boşa gitmek; etkisiz kalmak" (55a/4-5)

Ba'albek cāmi'ine kirip bir niçe kelime va'az ayttım kavmini iñen fehmsiz öli köñüllü tāife kördüm baktım kim nefesim otı yaş ağaçka eşer kılmaz hayfım keldi hayvānlarğa terbiyet kılmak dağı közsüzler mahallesinde közgüçilik etmek velikin ma'nī eşiki açuk dağı söz silsilesi uzun idi (55a/1-6) "Baalbek Camisine girip biraz vaaz verdim. Kavminin çok anlayışsız ve ölü gönüllü bir topluluk olduğunu gördüm. Baktım ki nefesimin ateşi yeşil ağacı etkilemez, hayvanlara terbiye vermeye çalışmak ve gözsüzler mahallesinde aynacılık yaptığım için hayıflandım, ancak yine de mana kapısı açık söz silsilesi uzundu".

küç ét- "Zor kullanmak; zorbalık etmek" (38a/10)

Dağı miskīn kişilerge küç étme

Alarñıñ āhı otından hazer kıl (38a/10-11)

"Garibanlara zorbalık etme, onların ahlarnın ateşinden sakın!"

savuk nefes bilen āh ét- "İçten içe üzölmek, kaygılanmak" (19a/1-2)

Bu sözni işitip savuk nefes bilen melik āh étip ayttı bu hayr haberi benim degül benim düşmenlerime durur (19a/1-2) "Melik bu sözü duyunca kaygılanıp şöyle söyledi: Bu benim için değil, düşmanlarım için hayırlı bir haberdir".

tört menzilni bir ét- "(Hırsız) dört bir taraftan mal çalmak" (51b/12)

Ol kadar kitti kim bularniñ nazarından gā'ib boldı kal'a burcına çıkıp māl oğurlap kitti ol kiçe oğrı tört menzilni bir itti (52b/10-12) "O kadar gitti ki bunların gözünden kayboldu. Kale burcuna çıkıp malları çalıp gitti. O gece hırsız, dört menzili bir etti/herkesi soydu."

uluğluğ ét- "Büüklük taslamak" (137a/6-7)

Bir kün Rüstem anasına kattı sözledi anıñ köñli ağrıp yığlap ayttı meger kiçilikni unuttuñ kim uluğluğ etersen (137a/5-7) "Bir Rüstem anasına sert konuştu, anasının gönlü ağrıyıp ağlayarak şöyle söyledi: Meğer sen küçüklüğünü unutmuşsun ki, şimdi bana büyüklük taslıyorsun".

yér ét- "Yer edinmek, yerleşmek" (12a/13)

Bir niçe harāmiler tağ başında yér étip oturur irdiler (12a/13) "Birçok harami dağ başında yerleşip oturdular".

yüzüñni tırş ét- "Yüzünü ekşitmek; memnun olmadığını belli etmek" (86b/1)

Yüzüñni tırş étip kişige

Anıñ köñlün dağı gamgān kılur sen (86b/1-2)

"Bir kişiye asla yüzünü ekşitme, onun gönlünü de gamlı yaparsın".

İZDE-: *krş.* **İSTE-:** **CC** izde- "aramak" (Gronbech, 108), **BM** iste- "aramak" (Zajaczkowski, 53), **KK** izde- "istemek" (Toparlı, 175), **DM** yizde- "istemek, aramak" (Zajaczkowski, 96), **Kİ** izde- "aramak" (Özyetgin, 486).

izde- I. İstemek (76a/9; 118b/11)

Ol 'az.ē ayttı alar sudan kilimni çeker

Bu cemā'at tutmağ izder qanda kim bir garqa bar (76a/8-9)

"O aziz kişi şöyle söyledi: Onlar kilimi sudan çekerler, eğer bu cemaati tutmak istiyorsan bir mağaraya git."

izde- 2. Aramak (33a/9; 99a/12)

Niçe şeksiz kişige rızķ tēgse

Anı barça katında izdemek bar (99a/11-12)

"Herhangi bir kişiyeye rızķın ulaşırsa, şüphesiz, onun hepsini senin huzurunda aramak gerek."

KAÇ-:

kaç- 1. Gitmek, uzaklaşmak (68a/4; 129a/10)

Ķāzī bu tana  um içinde idi kim hādimlerinden biri ķelip ayttı tur kaç oturma niçe kim ayakıņ bar bir yerde turma kim mūdde  iler seniņ üstüne daķ tutupturlar (129a/9-12)

kaç- 2. Kaçmak (34a/9; 110b/8)

Bir müneccim  vine ķelip kördi kim ebisi bir yigit bilen oynar müneccim aēa alıp ebisin ura başladı ise ol yigit kaçtı anı bir zarīf kişi körüp ayttı (110b/6-8)

ĶAL-

ķal- 1. Kalmak, bulunmak (6a/1; 38a/7)

Bir kiçe ol hākimniņ maıbaıı otı otun anbārına tüşti barça emlāķı yandı bu harīf yumşak t şekinden issi k l üstünde ķaldı (38a/4-7) "Bir gece o hākimin mutfağının ateşi odun anbarına düştü. Bütün malı mülkü yanı bu adam (eskiden) yumşak döşeğinde yatarken, (şimdi) sıcak k l üstünde kaldı."

ķal- 2. Miras kalmak (30a/7)

Bir sultān oğlına atasından k p māl ve ni  met ķaldı (30a/6-7) "Bir sultan oğluna babasından çok mal ve nimet miras kaldı."

ķal- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

‘āciz kal- "Aciz ve çaresiz kalmak" (10a/2)

Cümle hükemā ‘āciz kaldılar bir fakīr kēlip bularnıñ müşkilin ħall etip ayttı (10a/1-3) "Bütün bilginler aciz kaldı. Bir fakir gelip bunların müşkilini halledip (şöyle) söyledi."

aşağa kal- "Rekabette geride kalmak" (157a/13)

‘Aķıbetü'l-emr delili kalmadı zelīl boldı ise ta‘addī tilin uzatıp mühmel sözley başladı dağı cāhil ‘ādeti durur kim kaçan ħaşmdan aşağı kalsa ħuşūmet silsilesin tepretür niçük kim şanem yonguğçı āzer İbrāhīm bilen ħuccetleşip çıkışa bilmedi ise kerişmege turdı (157a/11-13-158b/1-3) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı. Cahillerin adetidir, ne zaman hasmından aşağı kalsa husumet silsilesini harekete geçirir. Put yontan Azer'in İbrahim ile karşılaşamayıp kavga etmeye başlaması gibi."

atı kal-/atı menğü kal- "Adı kalmak, adı sonsuza kadar yaşamak" (30b/10; 172b/5)

Tilesen eygü atıñ menğü kalğay

Ayağdan tüşken elin tutquçı bol (172b/5-6)

"Eğer adının sonsuza kadar iyi anılmasını istiyorsan, zor durumda olanların elinden tutan (kimselerden) ol!"

az kal- "Yaklaşmak" (54a/12)

Yādımda bar kim mağrib tenjizin yürüp kēçtiñ ayaķıñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmaga az kaldıñ (54a/10-13) "Aklımda şöyle bir şey var: Mağrip Denizini yürüyüp geçtin ama ayağın hiç ıslanmadı. Şimdi bugün iki arşın suda az daha helak olacaktın."

boynunğa kal- "Sorumluluğu üzerinde kalmak" (41b/3)

Bir sultān bir yazuksuz kişini öltürmege buyurdı ol miskīn ayttı ey sultān ol sebeb bilen kim gāzābıñ kēlip benim üze öz āzār istemegil ayttı niçük ayttı bu ‘ukūbet benim üze bir nefes bilen kēçer dağı kıyāmetka tēgrü seniñ boynunğa kalur (41a/11-13-41b/1-3) "Bir sultan günahsız bir kişinin öldürülmesi için emir verdi. O garip kişi (şöyle) söyledi: Ey sultan, eğer gazabın gelip de benim hakkımda böyle bir karar verdiysen, affedilmeyi

bekleme! (sultan) sordu: Neden? Cevap verdi: Bu işkenceler benim üzerimden bir nefesle geçer ancak kıyamete kadar senin boynunda kalır."

eygü atı kal- "Öldükten sonra iyi anılmak" (6b/10)

Eygü atı kalsa êrniñ yahşırak

Soñra kalğınça tolı altun revāk (6b/10)

"Bir kişinin öldükten sonra altın revakı kalmasından iyi adının kalması daha iyidir.

hayrān kâl- "Hayret etmek; şaşırmaq" (47a/13)

Cihān bünyādını böyle salıptur

Bu işke ‘ākıl êr hayrān kalıptur (47a/13)

"Cihan esasını böyle belirlemiştir. Bu işe, akil insan hayret etmiştir."

hayretke kal- "Hayretler içinde kalmak; çok şaşırmaq" (157b/13)

Ķāzī ikkimizniñ sözün işitti hayretke kalıp bir zamān tefekkürge barıp yahşı te‘emmül kalıp ayttı (157b/12-13-158a/1) "Kadı ikimizin de sözünü işitince şaşırıp bir zaman derin düşüncelere dalıp (şöyle) söyledi."

i‘timād kal(ma)- "İtimadı kalmamak; güvenmemek" (174b/5)

Yūsuf nebī (as) qarındaşları yalğan bilen mensüb boldı toğrı sözlerine i‘timād kalmadı (174b/4-5) "Yusuf peygamberin kardeşleri yalan ile alakalı oldular. O yüzden onların doğru sözlerine de güven kalmadı."

közleri artınça kal- "Gözleri arkada kalmak" (10a/3-4)

Niçe kim anıñ mülki özgeler elinde bolğay munıñ közleri ol mülk artınça kalğay (10a/3-5) "Onun mülkünün başkalarının elinde olacağı gibi gözleri de o mülkün arkasında kalacak."

mecāli kal(ma)- "Mecali kalmamak; yorgun düşmek" (92b/12)

Ol kadar mühmelātdan sözledi kim dağı sözlemege mecāli kalmadı maña ayttı sen dağı sözlegil körgeñiden yā işitkeniñden (92b/11-13) "O kadar anlamsız konuştu ki, başka

bir şey konuşmaya mecali kalmadı, bana (şöyle) söyledi: Sen de gördüklerinden ya da işittiklerinden bahset biraz!"

‘ömriniñ bakıyesi kal(ma)- "Ömrü tükenmek; ölmeye yaklaşmak" (44b/11)

İki kardaş su igremine tüşti ol hocalarınñ ulusu bularnı çıkarğan kişige yüz altın ayttı kimeçiğe men ayttım anıñ dağı ‘ömriniñ bakıyesi kalmamış kim sen anı tutmağda te ‘h̄ir kıldıñ (44b/7-12) "İki kardeş su girdabına düştü. O hocaların ulusu bunları çıkaran kişiye yüz altın vereceğini söyledi. Ben de gemiciye (şöyle) söyledim: Onun da ömrünün bakıyesi kalmamış, o yüzden sen onu tutmakta geç kaldın."

ṭāḳatı kal(ma)- "Mecali kalmamak; yorgun düşmek" (55b/13)

Bir kiçe Mekke yazısında ğāyet uykusuzluğdan yürümege ṭāḳatım kalmayın tüşüp yattım dağı teveçiğe ayttım maña zahmet bermegil (55b/11-13) "Bir gece Mekke çölünde gayet uykusuzluktan yürümeye takatım kalmadığı için düşüp yattım ve deveciye (şöyle) söyledim: Bana zahmet verme!"

ḲAYT-

ḳayt- 1. Geri dönmek (52b/7; 58a/5)

Ey faḳīr ḳanda kiteresen bu yol ḳattı yol durur helāk bolursen ḳayıḳal (58a/4-5) "Ey fakir, nereye gidiyorsun, bu yol çetin bir yoldur, helak olursun, geri dön!"

ḳayt- 2. Başka bir dile çevirmek (6b/5)

Türkīge ḳaytıp ‘acemden bu kitāb

Ma ‘rifetke açtı sekkiz türlü bāb (6b/5)

"Bu kitabı Acem dilinde Türkçeye çevirip marifete sekiz türlü bölüm açtı."

ḲAYTAR-

ḳaytar- 1. Geri döndürmek; geri çevirmek (4b/2; 73b/4)

Teñri tebāreke ve te‘ālā ol ulġa nazār ılġay daġı sūrgey yana ündegey yana aytarġay (4b/1-2) "Tanrı tebareke ve teala o kula nazar kılacak ve sürecek yine çağırarak ve yine geri çevirecek."

aytar- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

yüz aytar- "Yüz çevirmek" (22b/11; 51a/5; 65b/4; 75a/12; 175a/2)

Memleketni aña bērdiler bir müddet memleketke hūkm etti ba‘z-ı ümerā anıñ buyruġına boyun sunmayın yüz kaytardılar ortada münāza‘at optı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

AYUR-

ayur- 1. Kaygılanmak, tasalanmak (27b/1)

Āġāh bolġıl ayurmaġıl elbette belā üstüne anıñ üçün kim bahşıñli teñriniñ lıtufları bar durur (27b/1-3) "Kaygılanma! Başına gelen belalardan elbette haberdar olmalısın. Onun için lütufkār Tanrının lütüfları vardır."

ayur-(mas) 2. "Zararı olmaz/zararı yok" anlamında kullanılan bir ünlem (74a/11; 91b/9)

Bolmasa yañnī ayurmas ey ‘az-iz ēr sufrada

Kirde yañnīdür piyāde aç ve armıñ yarlıġa (74a/11-12)

"Ey aziz! Sofrada yahni olmasada zararı yok! Kuru ekmeğin aç ve yorulmuş zavallı piyadelere yahni gibi gelir."

KĒÇ-

kēç- 1. Geçmek (54a/11; 141b/9)

Yādımda bar kim maġrib teñzin yürüp kēçtiñ ayaġıñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmaga az aldıñ (54a/10-13) "Aklımda (şöyle) bir şey var: Mağrib Denizini yürüyerek geçtin ayağın hiç ıslanmadı. Şimdi bugün iki arşın suda az daha helak oluyordun."

kêç- 2. Uzaklaşmak, kurtulmak (68a/3)

Yana ayttı niçük kêçer sen bu hâletde (68a/3) "Yine (şöyle) söyledi: Bu hallerden nasıl kurtulacaksın?"

kêç- 3. Vazgeçmek (44a/7; 121b/3; 175a/9)

Ol yâr firâkından niçük kêçer sen ayttı anı körmek maña ol kadar küç këlmes kim anasını körmek küç këlür (121b/3-5) "O yarin firakından neden vazgeçiyorsun? Cevap verdi: Onu görmek bana o kadar zor gelmez; ama anasını görmek bana zor gelir."

kêç- 4. Geçici olmak (6b/1)

Gül cemâli bir niçe künde kêçer

Bu gülistân dâimâ köñül açar (6b/1)

"Gül cemali birkaç günde geçer, bu Gülistan ise daima gönül açar."

kêç- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

başından kêç- "Tecrübe etmek, başından geçmek" (104a/5)

Ol kiçe oğlı oturup atasına başından kêçken hâllerni hikâyet kıılır idi (104a/4-5) "O gece oğlu oturup başından geçen olayları babasına anlatıyordu."

cânından kêç- "Ölmeye hazır olmak"

Bir kiççi kişi kêçip revân cânından

Arslannı urup çıkarsa mağzın nè 'aceb (165b/5-6)

"Kısa boylu bir kişi canından geçip ölmeye hazır olsa, aslanı vurup beynini dağıtırsa bu şaşılacak bir şey değildir."

hüsn-i bâzârınıñ revnâkı kêç- "Yaşlanmak" (118a/13)

Yüsuf cemâli müteğayyir bolup alma eñekiñe ayva tozu oturup hüsn-i bâzârınıñ revnâkı kêçip tamâ'ı ol kim karşı yürüp körüşgeymen körüşmeyin ayttım (118a/12-13-118b/1) "Yusuf (gibi güzel olan) yüzü bozulup, elma yanaklarına ayva tozu oturup, yaşlanıp, tamahkarlık o ki, ona karşı harekete geçip görüşeceğim, görüşmeden (şöyle) söyledim."

mā-meżādan kēç- "Geçmişini unutmak" (159a/13)

El-maķşūd ol da‘vī bu gāyetķa yetti mübālaĝa ĥadd u kıyāsdan ķeçti ķazā mukteżāsı bilen rızā bērip mā-meżādan kēçip mücārā ‘öżrünü müdārā tarīķi bilen ortaĝa ketürüp biri bizimiz ķademine baş koyup sözüümüz bu ikki beyt bilen ĥatm boldı (159a/12-13-159b/1-3) "O davanın maksadı hedefine ulaştı, mübalaĝa sınırlarını aştı. Adaletin hükmü ile rıza verip, geçmişini unutup, çekişmenin öżrünü hoşĝörü yoluyla ortaya getirip, birbirimizin ayaĝına baş koyup sözüümüz bu iki beyit ile hatmolundu."

nevetin kēç- "Zamanı geçmek" (118b/8)

Keçti cemāliĝ güliniĝ neveti

Ķılma taşavvur daĝı ol devleti (118b/8-9)

"Artık senin gül cemalinin zamanı geçti. Gençliğinde sahip olduĝun devleti şimdi hayal etme."

yazukımdan kēç- "Affetmek, bağışlamak" (9a/7)

Sultān minı eşitti ise yazukımdan kēçip āzād kıldı (9a/7-8) "Sultan bunu işitince günahını bağışlayıp (o kulu) azat etti."

KĒL-

kēl- 1. Gelmek (17a/8; 125b/11)

‘Āķıbet mülkin elinden bir ķavī düşmen alur

Kel ra ‘iyyet birle şulĝ et ĥaşmdan fāriĝ yūri (17a/7-8)

"Sonunda, bütün malını mülkünü elinden kuvvetli bir düşman alır. Gel, halkın ile barış, düşmanından sakınarak yaşa."

kel-/kēl- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

cānı burnuna kēl- "Sabrı zorlanmak; çok sıkılmak, daralmak" (119b/10-11)

Andan ‘acebrek ĝurāb tūĝnīĝ şoĝbetinden cānı burnuna ķelip melül bolup lā-ĥavle ve-lā dir idi (119b/10-11) "Ondan daha acayip olan karga papaĝanın sohbetinden daralıp, melul olup la havle derdi."

elinden ve tilinden kël- "Elinden ve dilinden gelmek, becerebilmek"

Bu kıyası kulnıñ elinden ve tilinden këlgey kim anıñ 'uhdesinden çıka bilgey (2b/10-11) "Bu herhangi bir kulun sorumluluğundan çıkabilecek, elinden ve dilinden gelecek/becerebilecek."

hakk eşikine kël- "Yalnızca Allah'tan yardım istemek"

Üçünçi kün aña lā-büd nazār kılur ol şāh

Kêlip tile tilekiñ hakk eşikine her dem (37b/1-2)

"Üçüncü gün Allah, mutlaka o kulunun hâline bakar. (O yüzden) Allah'ın kapısına gelip isteklerini her zaman ondan dile."

halel kël- "Zararı dokunmak" (31a/4)

Ol kul ayttı bu kadar tuz almak bilen ne halel këlgey (31a/4) "O kul (şöyle) cevap verdi: Bu kadar tuz almakla ne zararımız dokunacak?"

hoş kël- "Hoşuna gitmek" (10b/8)

Niçe bolsa za'f tãzī at

Bir tavīle eşekden ol yaḥşı

Bu laṭīfe sultānğa hoş keldi dağı küldi (10b/7-8)

"Bir Arap atı ne kadar zayıf olursa olsun, bir ahır eşekten daha iyidir. Bu latife sultanın hoşuna gitti ve güldü."

küç kël- "Zorlanmak, zor gelmek" (121b/4)

Dostlarından bir tãife këlip muña ayttı ol yār-ı 'azīz firākından niçük kēçer sen ayttı anı körmek maña ol kadar küç këlmes kim anasını körmek küç këlür (121b/2-5) "Dostlarından bir grup gelip buna sordu: O aziz yârin ayrılığını nasıl kabullenirsin? O kişi cevap verdi: Onu görmek bana o kadar zor gelmez ama anasını görmek zor gelir."

kulaķına kël- "İşitmek; anlaşılmak"

Këlür aḥmaķ kulaķına oyuncaķ

Oğur bolsañ yüz elli bāb hikmet (62a/1-2)

"Yüz elli hikmetli parça okusan, ahmağın kulağına yine de oyuncak gibi gelir."

oynay küle kël- "Rahatça yolculuk etmek; yolculuktan memnun olmak"
(149a/2)

Ol pehlevān yigit bilen oynay küle këlür idük (149a/2-3) "O, pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk."

söze kël- "Konuşmaya başlamak"

*Kaçan senden biligli ér açıp ağzın söze kelse
Niçe yahşı bilür bolsañ sözine i 'tirāž étme (167b/2-3)*

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

sözge kël- "Tartışmak; söze girmek" (166a/7-8)

*Yehūdī bir müselmān ér bilen sözge këlüp bir kün
hılāf üzre çekiştirler niçe kim bar idi imkān (166a/7-8)*

"Bir Yahudi ile bir Müslüman adam bir gün zıt fikirleri üzerine tartışmaya başladılar. Böyle bir imkânları vardı."

tatlı kël- "Hoşuna gitmek "

*Yumruk seniñ elin den tatlı këlür ağızğa
Özge kişi elinden şehd ü şekker yiginçe (127b/1-2)*

"Başkasının elinden şeker yiyene kadar, senin (sevgilinin) elinden yumruk yemek daha tatlı gelir ağzıma."

KES-

kes- 1. Kesmek (96a/13; 126a/4)

Köp yahşı elin uzatıp andan tilemek

Kim ikki direm üçün qolun keskeyler (96a/13)

"İki dirhem için kolunu keseceklerine, elini uzatıp rızkını Allahtan dilemek çok daha iyidir."

kes- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

hayātınuy kökin kes- "Öldürmek" (31b/3)

Her kim teḡri te‘ālā ḡalkın āzār kılsa daḡı bir kimerse köḡli üçün ḡakḡ te‘ālā ol kimersemi aḡa ḡavāle kıılır kim ḡayātınuy kökin keser (31b/1-3) "Her kim Allahın yarattıklarından birini azarlarsa, Hak Teālā o kimsenin gönlü için ona havale eder ve onun hayatının kökünü keser/öldürür"

tırlıkden üm ġdin kes- "Ümidini kesmek" (8b/9; 18b/10)

Bir sulḡān bir esirni öltürmeḡe buyurdu ol biḡāre tırlıkden üm ġd kesip sulḡāḡa sökti (8b/8-9) "Bir sultan, bir esirin öldürülmesi için emir verdi. O biçare de hayatından ümidini kesip sultana sövdü."

yol kes- "Eşkıyalık yapmak" (12b/2)

Bir niḡe ḡarām ġler taḡ başında yer itip oturur irdiler sulḡāḡa ayttılar fülān taḡ başında ḡarām ġler bar keḡken kār-vānnı urup yol kesip otururlar (12a/13-12b/1-3) "Birkaç harami daḡ başında yer ediniyorlardı. Sultana (şöyle) söylediler: Filan daḡ başında haramiler var, gelip geçen kervanları soyup yol kesip otururlar."

KESİL-

kesil- 1. Kesilmek (154a/1)

Hergiz kördüy mi kim ḡarām ġni ġli baḡlı yā zindān içinde müflisni yüreki daḡlı yā bir ma‘şūmnı perdesi yırtılmış yā bir miskġnıḡ kolu kesilmiş (153b/11-13-154a/1) "Sen hiç haramiyi eli baḡlı ya da zindan içinde, müflisi yürekḡi daḡlı ya da bir masumu perdesi yırtılmış ya da bir miskinın kolu kesilmiş gördün mü?"

kesil- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ağzı ta‘āmdan közi uykudan kesil- "Yemeği içmeyi bırakmak, uyuyamamak; hayattan ümidini kesmek" (113b/8)

Bir kimersenin köhli elden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yerine tüşüp turur idi ağzı ta‘āmdan közi uykudan kesilip ne kündüz şabrı bar idi ne kiçe kararı bir kuş bigin kim tuzağka tüşmiş bolğay (113b/6-11) "Bir kimse gönlü elden gidip, canından vazgeçip, ölümü bekleyip dururdu. Bu kişinin ağzı yemekten gözü uykudan kesilerek ne gündüz sabrı ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olacak."

küç belinden kesil- "Gücü, takati kalmamak" (136a/12)

Kesildi yük kötürgen küç belinden

Kiüptür nāzük erdemler eliinden (136a/12-13)

"Yük kaldıran belinde artık gücü kalmadı, nazik erdemleri elinden gitti."

KETÜR-

ketür- 1. Getirmek (7b/9; 21a/5)

Ey faķır etekin açķıl faķır ayttı tonum yok etek kaydan ketüreyim (21a/4-5) "Ey fakir, eteğini aç! Fakir cevap verdi: Elbisem yok, eteği nereden getireyim."

ketür- /kétür- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ayağın üstüne ketür- "Sağlığına kavuşturmak, iyileştirmek" (83b/11)

Bu kadar yemek seni ayağın üstüne ketürür dağı ne kadar mundan artursañ sen anı köterürsen (83b/10-12) "Bu kadar yemek seni ayağının üstüne getirir ve mundan ne kadar fazla yersen, sen onu taşımaya başlarsın."

istiğfār ketür- "Tövbe etmek" (100b/11)

Kimeçi istiğfār ketürüp niķāk bilen barışıp yigitniñ elin ayakın öpüp kimege kirip kittiler (100b/11-12) "Gemici tövbe edip, yalandan barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp, gemiye girip gittiler."

köhülde bolsa tiline ketür- "İçinden geleni dışa vurup söylemek"

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay ne kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde şöyle söylenegelmiştir: Her kim ölümü göze alırsa, gönlünde ne varsa diline onu getirir (düşünerek konuşmaz)."

‘özü ketür- "Özür dilemek" (3a/2)

Kerek kul dāimā taş̄iri 'özrin

Ketürgey hocasının hazretine (3a/2)

"Kulun daima hatalarını Allah'ın huzuruna getirip, af dilemesi gerekir."

tākat ketür- "Gücü yetmek" (32b/13)

Tutmağul pülād kollı birle pençe ey zā 'if

Kim elin emgek körüp tākat ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu bir yiğitle sakın bilek güreşi yapma. Çünkü senin ona gücün yetmez, sana acı çektirip elin kırar."

yerine ketür- "Yerine getirmek" (40a/5; 83a/10)

Ey fak̄ir cihān sulṭānı ileyiñden keçti ne üçün turup hıdmet kılmadıñ dağı edeb şartın yerine ketürmediñ (40a/3-5) "Ey fakir, cihan sultanı önünden geçti niçin kalkıp hizmet etmedin ve edebini şartını yerine getirmedin?"

KÉY-

key-/kèy- 1. Elbise giymek (3b/3; 51a/12)

Nè bolsa kèy dağı eygü 'amel kıl

Şakāvetni sa 'ādetke bedel kıl (51a/12-13)

"Ne olursa giy ve iyi ameller işle. Talihsizliğini saadete bedel kıl."

key/kèy- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

şūretin kèy- "Başka birisinin kılığına bürünmek" (51a/7)

Bu sözni işitip melül bolmağıl kim bu küin dört küin durur kim bir oğrı şālihler şūretin keyip bu faķīrler şöhetine kiripturur (51a/6-8) "Bu sözü işitip melul olma. Bu gün dört gün olmuştur ki bir hırsız salih kişilerin kılığına bürünüp bu fakirlerin sohbetine girmiştir."

ƘIL-

Ƙıl- 1. Yapmak, etmek, kılmak (55a/11)

Kimge digeyim niçük Ƙılayım bilmen

Men böyle yıraķ ol yakınraķ cāndan (55a/11-12)

"Kime diyeyim, nasıl yapayım bilmem. Ben böyle uzak, o böyle candan daha yakın."

Ƙıl- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ağzın şīrīn Ƙıl- "Güzel şeyler konuşmak, söylemek"

Ger açı sözin işitmegeyin dir isen

İhsān bile Ƙıl hemīşe ağzın şīrīn (35b/4-5)

"Eğer acı sözler işitmeyeyim diyorsan, iyilik ile daima güzel şeyler söyle."

cān teslīm Ƙıl- "Canını teslim etmek, ölmek"

Muni ayttı dağı cān teslīm Ƙıldı (114b/12) "Bunu söyledi ve öldü."

düşmen üze nazır Ƙıl- "Düşman hakkında düşünmek"

Ƙanda bolusar dost keremden maħrūm

Kim düşmen üze Ƙılursen uş böyle nazır (3a/9)

"Cömert dostlarından bir gün mahrum olursan, o zaman, düşman hakkında böyle düşünmeye başlarsın."

ēlin Ƙısķa Ƙıl- "Nefsine hâkim olmak" (62b/3; 136a/11)

Dünyanın hevā ve hevesinden elin kıska kıldı anı körüp hasūdların tili uzun boldı (62b/2-4) "Dünyanın heva ve hevesinden elini çekti, nefesine hâkim oldu, onu görüp aç gözlülerin dili uzadı."

hākāret közi bilen nazır kııl- "Küçümseyerek bakmak"

Bir kün ol bay qarındaş bu ‘ālim qarındaşına hākāret közi bilen nazır kıılıp aytım men saltanatka yēttim dağı sen bayağı meskenetde kıalıp turursen (82a/1-2) "Bir gün o zengin kardeşi, bu âlim olan kardeşine küçümseyerek bakıp (şöyle) söyledi: Ben saltanata ulaştım, sen ise sıradan bir yerde yaşıyorsun."

hātırını yoldaş kııl- "Gönülden dostluk kurmak"

Fakīrlar hımmeti durur hātırını maña yoldaş kıılığ (19b/6-7) "Fakirler himmetidir. Benimle gönülden bir dostluk kur!"

kiçeni kündür kündürni kiçe kııl- "Dünya işleriyle gece gündüz uğraşmak"

Fakīr ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündür kıılığ dağı şehvet artınça yürüp kündürni kiçe kıılıp gaflet uykusunda yatıp kıılığ dağı alnında nē bolsa yigey ağzında nē kēlse digey taşı ‘imāret içi harāb bolğay (80b/1-6) "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kıılıp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

küç kııl- "Zorbalık etmek; güç kullanmak" (17a/6)

Ol melik kim dāimā elge ve uluska küç kıılır

‘Ākıbet mülkin elinden bir kavī düşmen alur (17a/6-7)

"Memleketine ve milletine daima zorbalık eden hükümdar, en sonunda memleketinden kuvvetli bir düşman edinir."

oğlanlık kııl(ma)- "Çocukluğunu yaşayamamak" (135b/13)

Ol vaqt kim oğlanlar atası boldum dağı oğlanlık kıılmadım (135b/12-13) "O zamanlarda çocuklarımın babası oldum ama çocukluğumu yaşayamadım."

tilini kırska kııl- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak" (61a/9)

Ol herifke men ayttım maşlahat ol turur kim ta'arruz tilini kırska kılgay sen maña anıñ kerāmeti zāhir boldı (61a/8-10) "O dosta (şöyle) söyledim: Uygun olan saldırgan diline sahip olmaktır. Bu durumun kerameti bana zahir oldu."

uzun kēçelerni kırska kııl- "Zamanın nasıl geçtiğini anlamamak" (135a/6-7)

Vādī içinde bir mübārek ħurmā ağacı bar ħalāyık barıp ziyāret kılıp ħācet tilerler men dağı barıp uzun kıçelerni kırska kılıp ol ağaç ayakında baş açıp du'ā kılıp ħācet tiledim (135a/4-8) "Vadi içinde mübarek bir hurma ağacı var. Halk (o ağaca) gidip, onu ziyaret edip hacet diler. Ben de gidip uzun geceleri kısa kılıp o ağacın dibinde baş açıp, dua edip hacet diledim."

KİT-

kit 1. Gitmek (60a/11)

Yā aña sözlegil tek oltursun

Yā eşik aç revān çıkıp kiteyim (60a/11)

"Ya ona söyle sessizce otursun ya da kapıyı aç çıkıp gideyim."

kit- 2. Ölmek, vefat etmek (80a/4; 94a/8)

Bu menzilge ādemden her ki yitti

Kefenden özgesin koydı ve kitti (80a/4)

"İnsanoğlundan bu menzile ulaşanlar, kefinden başkasını bıraktı ve gitti."

kit- 3. Ortadan kalkmak (21b/6)

Kiter ħadriñ ol dem kēlip sözleseñ

Ulular ħatında yaramasa kelām (21b/6)

"Ulular katında yaramaz sözler konuşursan kadrin kıymetin o anda ortadan kaybolur."

kit- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

başı kit- "Kellesi vurulmak" (24a/11; 89a/10)

Vaqt bolur kim nedimlerge sulţān  azretinde k s bilen altun t ger dağı vaqt bolur kim başı kiter (24a/9-11) "Bir zaman olur, nedimlere sultanın huzurunda kese ile altın gelir, bir zaman olur (bu nedimlerin) başları gider, kelleleri vurulur."

cihāndan kit- "Ölmek"

Tur teferrüc k l cihānnıy türlü türlü ta ların

K z yumup andan burun kim bu cihāndan kitke sen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan g cm ş olacaksın."

dünyadan çıkıp kit- "Ölmek"

Eger bu  akil dünyadan çıkıp kitse ya m bil kim

Taşavvur  tmegey hergiz özin bir  dem  n d n (166a/13)

"Eğer bu akıllı kişi, ölüp gitse, sen şöyle bil: Hiçbir cahil kişi kendini asla böyle tasavvur etmeyecektir."

elden kit- "Kaybetmek, yitirmek, yok olmak" (84b/7)

Kim beden besler ise k n  ayş  ze

Tar yerge uğrasa elden kiter (84b/6-7)

"Her kim, bedenini genişletip zevk ve sefa ile beslerse, dar bir yerde kaldığında (sıkıntıda) dayanamayıp ölür."

 oyup kit- "Bırakıp gitmek; terk etmek" (108a/3; 136a/4-5)

Mühmel s ziin olturup işitme

D nine ziy n  ter  oyup kit (108a/3)

"Oturup da boş sözler işitme! (O boş sözler) dinine zarar verir, (o yüzden) onları terk edip git!"

Yigitlikni yigitlerge  oyup kit

Bu kün tañda üçün köp eygülık et (136a/4-5)

"Yiğitliğı, yiğitlere bırakıp git. Bugünden yarının için çok iyilikler yap!"

köñli èlden kit- "Gönlünü kaptırmak, âşık olmak"

Bir kimerseñiñ köñli èlden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yèrine tüşüp turur idi (6-8) "Bir kimse gönlünü kaptırıp, canından vazgeçip, helak olmak üzereydi."

ortadan kit- "Ortadan kalkmak" (113a/4)

Birini bir yerde hākim koydı hattā fitne oturup nizā' ortadan kitkey (12a/9-10) "Fitne oturup çekişme yok olana kadar birini bir yerde hâkim olarak koydu."

otura tura kit- "Yavaş yavaş ilerlemek, acele etmemek" (137a/1)

Bu meşelni işitkeniñ yok mı kim otura tura kitmek yahşırağ andan kim terk yürüp kalğaysen (136b/13-137a/1) "Bu meseli daha önce işitmedin mi! Yavaş yavaş ilerlemek, hızlıca koşup gitmekten daha iyidir."

yazuğın alıp kit- "Ölmek"

Bir kimerse miñ meşekkat birle ni' met cem' eter

Yer anı özge kèlip ol yazuğın alıp kiter (156a/4-5)

"İnsan bin meşakkat ile nimet toplar. Sonra onun topladıklarını başkası yer ve (o kişi) günahını da alıp gider."

KİTER-

kiter- 1. Ayırmak, uzaklaştırmak (112a/1)

Yā emīr benim bilen hayf ettiñ on altun bèrip ol yerden kiterdiñ (112a/1) "Ya Emir, benden hayıflandın ve on altın verip o yerden uzaklaştırdın."

kiter- 2. Yok etmek (59a/12)

Urup saykal têmür pāsın kitermes

Niçe bolsa mu'allim fenn üze şeyh (59a/12-13)

"Alimlerin bilim üzerine şeyh oldukları gibi, ne kadar cila vurursan vur demirin pasını gidermez."

kiter- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

başından kiter- "Vazgeçmek" (95a/11-12)

‘İsā ‘aleyhis’s-selām ayttı bu sevdānı başından kitergil yoksa ziyān kıılır (95a/11-12) "İsa (a.s) (şöyle) söyledi: Bu sevdadan vazgeç yoksa sana zarar verir."

dimāğından kiter- "Aklından çıkarmak; vazgeçmek" (96b/8)

Atası ayttı ey oğlum bu hayāl-i muhālni dimāğından kitergil kanā‘at ayağın selāmet etekine çekip oturgıl (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum bu olmayacak hayali aklından çıkar, kanaat ayağını selamet eteğine çekip otur."

hayālinden kiter- "Aklından çıkarmak; hayal bile etmemek" (133a/1-2)

Ölüm taşavvurun hayālinden kitergil niçe kim maraz hā‘il ise helāket-i küllige delālet kıılmas (133a/1-2) "Ölümün tasavvurunu hayalinden çıkar. Ne kadar şiddetli bir maraz olsa da, bütün helak olacıklara delalet etmez."

ƆOPAR-

Ɔopar- 1. Diriltmek (50a/9)

Eger ‘ukūbatƆa lāyık isem kıyāmet kün meni közsüz Ɔopargıl kim eygüler nazarında hacil bolmağay men (50a/8-10) "Eğer bu akıbeta layık isem kıyanet günü beni gözsüz dirilt ki iyilerin nazarında utanmayayım."

Ɔopar- 2. Koparıp ayırmak (39a/8)

Tēmürden tağ bolsa yerinden Ɔopargay men (39a/8-9) "Demirden dağ olsa yerinden koparacağım."

Ɔopar- 3. Yıkmak, dağıtmak (149a/5)

Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kēlür idük ne yerde kim Ɔadīmī dīvār körse bilek kuvveti bilen yıkıp kēçer dağı kanda kim bir ulla tirek körse anı pençe kuvveti bilen Ɔoparıp kiter (149a/2-5) "O pehlivan yiğit ile oynaya güle geliyorduk. Nerede eski bir

duvar görse bilek kuvveti ile yıkıp geçer ve nerede ulu bir ağaç görse onu pençe kuvveti ile yıkıp gider(di)."

KOY-

koy- 1. Bırakmak, terk etmek

Çün degüldür saña muvâfık yâr

Koy anı yalguzun temâşâ kıl (52a/4-5)

"O yar sana uygun değildir. O yüzden onu yalnız bırak ve etrafını temaşa et."

koy- 2. Affetmek (130a/12)

Yazuqlı men kerek öltür kerek koy

Kim öç almakdan ise ‘afv hoşrak (130a/12-13)

"Ben bir günahkârım. İster öldür ister affet. Affetmek öç almaktan daha iyidir."

koy- 3. Bırakmak, terk etmek (142b/1)

‘Akl ve edeb bilen tirilgil levh ve tarabnı koygul (142b/1) "Akıl ve edep ile diril, sevinç ve neşeyi terk et."

koy- 4. İzin vermek, müsaade etmek (29a/2)

Ol bêgniñ hıdmetine keldim bevâb men ‘ etti kirmege koymadı bir niçe açı til bilen sözledi (29a/1-3) "O beyin huzuruna geldim. Kapıcısı beni kovdu ve girmeme izin vermedi, bana sert ve ağır bir şekilde konuştu."

koy- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

ayak altında koy- "Önemsememek, itibar etmemek"

Ol kadar kıttılık êtmegil kim senden toyğaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "İnsanlara o kadar sert davranma senden çekinirler, o kadar da yumuşak huylu olma, seni ayaklar altına alırlar."

cefânın elin tilge koy- "Diliyle, konuşarak eziyet etmek"

Ay cefānıñ elin koyup tilge

Nē kadar kılğasen bu zulm elge (20a/9-10)

"Ey insanlara diliyle cefa çektiren kişi! Daha ne kadar bu halka zulmedeceksin!"

cerāhatı üstüne tuz koy- "Yaranın üzerine tuz koymak; mec. Acısına acı katmak"

Ol hālette körüp köñlüm ağrıdı mürüvvet körmedim bir faķırnıñ cerāhatı üstüne tuz koymaķnı (143b/4-5) "(onu) o halde görünce içim sızladı, bir garibin yarası üstüne tuz koymayı/acısına acı katmayı insanlık olarak görmedim."

işke koy- "İşe başlamak; iş vermek" (27a/7)

Bir muhtaşar işke koydı bir niçe kün keçti yaķşı hışālin körüp hüsn-i tedbīrin beğenip bir mu'teber iş üze koydı künden künge sa'ādeti arttı (27a/7-10)

ķademine baş koy- "Uğrunda ölmeye hazır olmak"

El-maķşūd ol da'vī bu gāyetķa yitti mübālağa hadd ü kıyāsdan keçti każā mukteżāsı bilen rızā bērip mā-meżādan keçip mücārā özrini müdārā tarīķi bilen ortağa ketürüp biri birimiz ķademine baş koyup sözüümüz bu ikki beyt bilen hatm boldı (159a/12-13) "Sonuçta o dava bu aşamaya geldi. Abartılar sınırlarını aştı. Adaletin hükmü ile rıza verip, geçmişini unutup, çekişmelerin özrünü hoşgörü yoluyla ortaya getirip, birbirimizin uğrunda ölmeye hazır olup bu iki beyit ile hatim olundu."

ķulaķ koy- "Dikkatle takip etmek, dinlemek" (37a/6)

'Arab meliklerinden bir melik dīvān müte'alliklerine buyurdı kim fülān ķulnıñ mersūmnı yaķşı ihtiyāt bilen yazsunlar kim hıdmetķa mülāzin dağı fermānga kōz tikip ķulaķ koyup turur (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

ķünbed üstünde koz koy- "Künbet üstüne ceviz koymak; mec. İmkânsız ya da olmayacak bir şey denemek, yapmaya çalışmak"

Terbiyet ğayr ehline kılamak

Künbed üstünde koz kıoymaktadır (13a/7)

"Terbiyesiz kişileri terbiye etmeye çalışmak, künbet üstüne ceviz koyup, cevizin durmasını beklemek gibidir."

lafz kıoy- "Boş lafi bırakmak"

Laṭṭife nüktesine fıkr kılgıl

Koyup lafzın anıḡ ma 'nısın algıl (79a/5-6)

"Güzel nükteler üzerine düşün ve lafi bir tarafa bırakıp manasını anla!"

şefā 'at yüzün yerge kıoy- "Acımak" (48a/5)

Sultān buyurdı kıaranı dağı kırnaḡnı elin ayakın bağlap kal 'a burcından hendakḡa bıraksunlar bir 'āḡıl vezır şefā 'at yüzün yerge kıoyup ayttı kıaranıḡ munda yazuḡı yok turur (48a/3-6) "Sultan buyurdu: (Erkek) köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp, kalenin burcundan hendeğe atsınlar, diye. Akil bir vezir şefaāt yüzünü yere koyup (şöyle) söyledi: (Erkek) kölenin bunda günahı yoktur."

yüzün yerge köḡlin ölümge kıoy- "Umutsuzluğa kapılmak"

Baḡtı kār-vān kitmiş turup yol istep tapmadı yüzün yerge köḡlin ölümge kıoyup aytur irdi (103b/1-2) "Baktı kervan gitmiş, kalkıp yollara bakıp bulamadı, yüzünü yere gönlünü ise ölüme koyup (şöyle) söyledi."

KÖR-

kör- 1. Görmek (15a/11)

Bir sultān kıaşrı eşikinde bir vezırnıḡ oḡlunu kördüm (15a/10-11) "Bir sultan şehrinin kapısında bir vezirin oḡlunu gördüm."

kör- 2. Tanımak (88a/11)

Ḥātem-i Ṭāyī ayttı men özümnden ulu himmetli er anı kördüm (88a/11) "Hatem-i Tayi (şöyle) söyledi: Ben kendimden daha ulu ve himmetli bir adam olarak (sadece) onu tanıdım."

kör- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

cevr kör- "Eziyet çekmek" (36a/13)

Bu év ni 'meti bilen beslenip turur men dağı az cevr körüp köp yılđı ni 'met hađđın unutup vefāsızlık etmek mürüvvet degül (36a/12-13-36b/1) "Ben, bu evin nimetleri ile beslendim ve az eziyet çekip, geçen yılların hakkını unutup, vefasızlık etmek insanlık değildir!"

emgek kör- "Acı çekmek, eziyet çekmek" (32b/13)

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za 'if

Kim eliğ emgek körüp tağat ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu yiğitlerle kavgaya tutuşma, çünkü sen daha hamle kılmadan, (o yiğitler) elini kırar."

fuşsatnı ğanîmet kör- "Fırsat kollamak" (12b/9; 32b/6)

Ol érenler fuşsatnı ğanîmet körüp çığtılar (12b/8-9) "O yiğitler fırsatı değerlendirip çığtılar."

hağır ü miskîn kör- "Küçük görmek; küçümsemek"

Ĝāfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp hağır ü miskîn (14a/8)

"Gafil olup, düşmanı hakir ve miskin görerek gaflet içinde yaşama!"

hoş kör- "Hoş görmek"

Teğri ve te'ālā 'ināyeti bilen kağsı mülkni kim tuttum ra'ıyyetni hoş kördüm (48b/12-13) "Allah u Teâlâ'nın inayeti ile birçok memleket fethettim ve bütün halkı hoş gördüm."

zağmet kör- "Eziyet çekmek"

Žā 'if ra'ıyyetiğe rahmet kılđıl kim kağvî düşmenden zağmet körmegeysen (19b/8-9) "Zayıf halkına rahmet et ki, kuvvetli düşmanlarından eziyet çekme!"

KÖTER-/KÖTÜR-

köter-/kötür- 1. Karnında çocuk taşımak (146a/2)

Anası tokuz ay on kün köterdi hayrı bolğay dip

Yılan tapsa idi yahşı ol oğlanı toğurğunça (146a/2-3)

"Anası, hayırlı bir evlat olacak diye dokuz ay on gün karnında taşıdı. O oğlanı doğuruncaya kadar yılan doğursaydı daha iyiydi."

köter-/kötür- 2. Kaldırmak (54b/1)

Şeyh başın tefekkür yakasına çekip köp te 'emmül kılıp başın köterdi (54a/13-54b/1)

"Şeyh başını tefekkür yakasına çekip, çok derin düşüncelere dalıp başını kaldırdı."

köter-/kötür- 3. Götürmek (83b/12)

Bu kadar yimek seni ayağın üstüne ketürür dağı ne kadar mundan artursañ sen anı köterürsen (83b/11-12) "Bu kadar yemek seni ayağının üstüne getirir ancak ne kadar bundan artırırsan sen onu götürürsün."

köter-/kötür- 4. Mec. Lafı kaldırmak; dayanmak (83b/12)

Fülân kimerse sökti ayttı bu ebleh miñ batman taşnı kötürür dağı bir sökünçni kötürebilmes (77b/9-11) "Fılan kimse sövdü. (şöyle) söyledi: Bu ahmak bin batman taşı kaldırır ancak bir küfürü kaldıramaz."

köter-/kötür- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

êlin köter- "Dua etmek, yakarmak"

Du 'ā vaqtın tazarru 'niñ êlini

Köterip teñriden rahmet tiler sen (93b/6)

"Dua zamanı yalvarmak için elini kaldırıp Allah'tan rahmet dilersin."

KÖZLE-

közle- 1. Beklemek (15b/4-5)

Çün dost seni sevüp hemîşe közler

Düşmenniñ içi yanıp ne bolsa sözler (15b/4-5)

"Çünkü dostun seni sevip daima bekler, düşmanın içi yandığında ağzına ne gelirse onu söyler."

közle- 2. Fırsat kollamak (168b/6-7)

Hasūd ér kıanda kim ehl-i hüner bolsa anı közler

Қatında dem urabilmes soғında ғыybetin sözler (168b/6-7)

"Fesat kişi, hangi konuda hüner sahibiyse onun fırsatını kollar, yanında konuşamaz, arkandan ғыybet eder."

közle- 3. Deyimleşmiş Anlamlar (9b/6-7)

cevābını münāsib közle- "Uygun bir dille yanıtlamak, cevap vermek"

‘Ākīl ol sözni yerinde sözlegey

Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akıllı kişinin sözü yerinde söylemesi ve cevabını münasip bir zamanda vermesi gerekir."

yerini közle- "Uygun yeri ve zamanı beklemek" (138b/11)

Tutup Seyf-i Serāyī kıız erini

Laṭīfe sözledi közlep yerini (138b/11)

"Seyf-i Sarayî, kızları ve erkekleri (yanına) toplayıp, uygun zamanı bekleyip güzel sözler söyledi."

KÜY-

küy- 1. Yanmak (24a/8)

Gebr eger yüz yol ot yaқar bolsa

İçine tüşiçek küyer fi'l-hāl (24a/7-8)

"Eğer ateşe tapanlar yüz yıl ateş yakacak olsalar, ateşe düşünce o anda yanarlar."

küy- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

yoqsulluḡ otına küy- "Çok fakir olmak" (82a/13-82b/1; 82b/8)

Bir faḡīr ʿer yoqsulluḡ otına küyüp hırḡāsın tikip ḡāḡırın bu beyt bilen tesellī ḡılur idi (82a/13-82b/1) *Bir faḡīr ʿer yoqsulluḡ otına küyüp hırḡāsın tikip ḡāḡırın bu beyt bilen tesellī ḡılur idi* (82a/13-82b/1) "Bir fakir er yoksulluk ateşiyile kavrulup, hırkasını dikip, aklındaki bu beyit ile teselli bulurdu."

OTUR-

otur- 1. Oturmak (11b/5; 54a/8; 96b/9; 127b/8; 165a/6)

Suḡa tüştü yüz meşakkat bilen ḡalāş boldı daḡı namāz ḡılıp oturdu (54a/8) "Suya düştü ve yüz meşakkat ile kurtuldu ve namaz kılıp oturdu."

otur- 2. Yer etmek (59b/1; 79a/7)

Yaman ʿādet ḡabīʿatta otursa

Ol andan kitmeyiser ölmeyinḡe (79a/7-8)

"İnsanın tabiatında kötü adetler yer ederse, o adetler ölünceye kadar ondan gitmeyecektir."

otur- 3. Kalmak (35b/7)

Ol kim melikniḡ ḡaḡḡı idi ba ʿzısın edā ḡıldı ḡalḡanı için bir niḡe kūn ḡabsde oturdu (35b/6-7) "O meliḡin hakkıydı. Bazısını ödedi, kalanı için birkaç gün hapsiste kaldı."

otur- 4. Hayat sürmek, yaşayıp gitmek (12b/3; 39b/12; 100a/1; 155b/13)

Bu ne mekkār ḡarām-zāde ḡāife durur kim itlerini şışip taşlarını baḡlap otururlar (110a/8-9) "Bu ne düzenbaz ve haramzade bir topluluktur ki itlerini çözüp taşlarını baplayıp otururlar."

otur- 5. Bulunmak, herhangi bir yerde olmak (107b/13)

Menim ʿilmim Ḳurʿān ve ḡadīş ve meşāyih kelāmı turur ol bularḡa mü ʿteḡid degül ve rāzī bolmayın maḡa anıḡ küfrin işitmek ne kerek (107b/12-13-108a/1) "Benim ilmim

Kur'an, hadis ve şeyhlerin kelimeleridir. O bunlara inanan biri değildir ve istemeden onu küfrünü işitmek, bana gerekmez."

otur- 6. Deyimleşmiş Anlamlar

fitne otur- "Araya fitne girmek" (12a/9-10)

Her birini bir yerde hâkim koydu hattâ fitne oturup nizâ^c ortadan kitkey (12a/9-10)

"Her birini bir yerde hâkim olarak koydu, ta ki fitne çıkıp ihtilaf aradan çıkana kadar."

köñülde otur- "İçinde yer etmek, içselleştirmek"

Oturmas cāhil ér köñlünde hikmet

Niçük kim taş üze ursa têmür miñ (59b/1-2)

"Taşın üzerinde demir çivi çakmak gibi hikmet de cahil insanın içinde yer etmez."

köñül eşikinde otur- "Gönüllerde yer etmek; sevilme" (82b/7)

Bir kişi aña ayttı nê oturur sen kim fülân hoca kerem élin açıp fukarâ hıdmetine belin bağlap turur dağı dāim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

ıtama^c etekin açıp otur- "Aç gözlü olmak" (165b/13)

Düşmen alına aldanmağıl dağı meddāh medhine mağrūr bolmağıl kim al tuzağın kurup turur dağı bu ıtama^c etekin açıp oturur (165b/11-13) "Düşmanın hilesine aldanma ve meddahın övgüsüyle kibirlenme, hile tuzağını kurmuştur ve açgözlülük eteğini açıp oturur."

ıtama^c eşikin bağlap otur- "Hırslarına engel olmak" (105b/12)

Bir fakîrni kördüm mağara içinde ıtama^c eşikin bağlap oturur idi (105b/12) "Bir fakiri gördüm mağara içinde kapısını bağlayıp oturuyordu."

tip tēk otur- "Sakin ve sessiz bir şekilde oturmak" (17b/10-11)

Hakîm buyurdu kim tenizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı ikinci batıp çıkkanında saçından tutup kemi üstüne ketürdiler ol kul ikki éli bilen kemi yiplerine yapuştı dağı kirip

bir yerde tip t k oturdu (17b/6-11) "H kım buyurdu, (bu adamı) denize atın diye. (Denize) attılar, bir kez batıp çıktı, ikinci batıp çıkışında saçından tutup geminin üstüne getirdiler. O kul, iki eli ile geminin iplerine yapıştı ve gemiye girip bir yerde sessizce oturdu."

OYNA-

oyna- 1. Oyun oynamak (141b/8)

Mu allim bolmasa heybetli ey y r

Sakalından tutup oğlanlar oynar (141b/8)

"Ey yar! Muallim heybetli olmazsa, çocuklar onun sakalından tutup oynar."

oyna- 2. Oynaşmak, cilveleşmek (110b/7)

Bir müneccim  vine k lip kördi eb isi bir yiğit bilen oynar müneccim ağaç alıp eb isin ura başladı (110b/6-7) "Bir müneccim evine gelip eşinin bir yiğit ile oynadığını gördü. Müneccim bir sopa alıp eşine vurmaya başladı."

oyna- 3. Para harcamak (157a/4)

Anığ def ine meřđül bolur idi dağı her ş h kim tiler idim ferz n bilen yapar idi hatt  himmetiniğ k sinde n  kim nakdi bar idi oynadı dağı nehmetiniğ terkeşinde n  kim oğ bar idi attı (157a/2-5) "Onu def etmekle meşgul olurdu ve (satrançta) her vezir ile şah yapmak isterdim. Hatta himmetinin kesesinde ne kadar parası varsa harcadı ve hırsının terkeşinde ne kadar ok varsa attı."

oyna- 4. Hareket etmek (9b/13)

 or s n meliklerinden bir melik Sult n Mağm d Sebük Tiginni tüşinde kördi ölgeninden yüz yıl soğra barça sünükleri tökülmiş idi ill  közleri oynar dağı nağar kılar (9b/13-10a/1) "Horasam meliklerinden bir melik Sultan Mahmud Sebük Tigin'i düşünde gördü. Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüştü, ancak gözleri hareket ediyor ve bakıyordu."

oyna- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

baş oyna- "Canımı feda etmek" (22b/6)

Ay bahadurlar biliş keldim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey bahadurlar! Bugün meydana girdim, bunu böyle bilin! Mert bir şekilde canımı terk etmeye ve ölmeye hazırım!"

süngü oyna- "Kılıç sallamak; savaşmak"

Süngü oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp

Ayttı ol zencîrin üzgen fārisi-i divāne men (11a/6-7)

"(Şöyle) söyledi: Süngü sallayıp, at sürüp türlü erdemler gösterip, zincirini kıran divane bir biniciyim ben."

ÖĞREN-

öğren- 1. Öğrenmek (61b/9)

Loḳmān hekimge sordılar edebni kimden öğrendiñ ayttı edepsizlerden baḳtım alarnıñ ef‘āline ḳaysı hareket kim maña hoş kēlmedi andan ihtirāz ḳıldım (61b/8-11)

"Lokman Hekim'e sordular: Edebi kimden öğrendin? Cevap verdi: Edepsizlerden baktım, onların hareketlerine, hangi hareketleri bana hoş gelmediyse ondan uzak durdum."

öğren- 2. Alışmak (48a/7)

Ḳaranıñ munda yazuḳı yoḳ turur ḳullar sulṭān in ‘āmına iḥsānına öğrenip tururlar (48a/6-7) "Kölenin bunda günahı yoktur. Kulları, sultanın cömertliğine ve ihsanına alışmışlardır."

ÖĞRET-

öğret-1. Öğretmek (115a/6-7)

Ey mu‘allim maña edeb erkān öğretkil harekātımda nā-mevzūn bar ise terk eteyim (115a/6-7) "Ey muallim, bana edep erkân öğret, hareketlerimde ölçüsüzlük varsa terk edeyim."

öğret- 2. Alıştırmak (83a/11)

Men bu tāifeni bir tarīka öğretip men kim iştihāları gālib bolmayınça ta‘ām yimegeyler (83a/11-12) "Ben bu topluluğu bir yola alıştırdım. İştahlar galip olmayınca yemek yemezler."

ÖP-

öp- 1. Öpmek (34a/1)

Menim helākligim yahşırağ andan kim yazuksuz kan tökülgünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni‘met béríp āzād kıldı (33b/12-13-34a/1-2) "Günahsız birinin kanı döküleceğine benim helak olmam daha iyidir. Başından ve gözünden öpüp, kucaklayıp çok mal ve nimet verip, azat etti."

öp- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

yér öp- "Saygıyla selamlamak" (11b/8; 83b/2)

Oğlan kélip atası hıdmetiğe yir öpti (11b/8) "Oğlan, babasının huzuruna gelip yer öptü, saygıyla selamladı."

Vezīrlerden biri ilgeri kélip sultānga yir öpüp ayttı (13a/1-2) "Vezirlerden birisi ileri gelip sultana saygıyla selam verip (şöyle) söyledi."

ÖT-

öt- 1. Güneş düşmek (103a/13)

Yigit ol vaqt uyandı kim küneş issisi arkasına ötti başın köterdi baktı kār-vān kitmiş turup yol istep tapmadı (103a/13-103b/1) "Yiğit o zaman uyandı. Baktı ki güneşin sıcaklığı arkasına düşmüş. Başını kaldırdı baktı kerva gitmiş. Kalkıp yol arayıp bulamadı."

öt- 2. Delip geçmek (37a/1)

Ya kirişinden degül ok ötmegi

Er küçinden eyler ol dāim dühül (37a/1-2)

"Okun delip geçmesi, yayın kirişinden kaynaklanmaz. Ok daima yiğidin gücü dolayısıyla deler."

SAĞIN-/SAĞIN-

sağın-/sakın- 1. Sanmak (69a/4; 115b/10; 121a/8; 122a/5)

Sağındım ādemī hāşı seni men

Böriniş şa 'breki sen imiş sen (69a/4-5)

"Ben seni insanın hası sanmıştım. Sen ise kurtların en çetini imişsin."

sağın-/sakın- 2. Tasavvur etmek (20a/11)

Sağın ol künni kim tutup yetişir

Melekü'l-mevt halkıñı elge (20a/11-12)

"Ölüm meleğinin gelip sesini ele verdiği o günü tasavvur et."

sağın-/sakın- 3. Varsaymak (153b/9)

*Ni 'met iyesi hakk te'ālāñıñ 'ināyet nazarı bilen manzūr dağı helāl bile
harāmdan mahfūz durur eyle sağın kim men bu sözni takrîr kılmadım (153b/8-10)*

"Nimet sahibi, Hak Teâlâ'nın iyilik nazarı ile bakılmış ve helal ile haramdan korunmuştur. Öyle varsay ki ben bu sözü söylemedim."

sağın-/sakın- 4. Düşünmek (41b/6)

Cāfi sakınur cefā bize kıldım dip

Ƙaldı aña bizden ol cefası keçdi (41b/6-7)

"Cefa eden kişi, bize eziyet ettim diye düşünür. Ancak bizden ona cefa kaldı, onu cefası ise geçti."

SAĞLA-

sağla- 1. Saklamak (162a/10)

Sırrıñı köñülde saklağıl bek

Müşfik saña yoğ cihānda sen tég (162a/10-11)

"Sırrını gönlünde iyice sakla. Çünkü bu cihanda sana, senin gibi şefkatli davranacak kimse yok."

sağla- 2. Esirgemek, korumak (165a/5)

Düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar sen cem' bol eger alar müttefik bolup bir yerde tursalar sen özüñni perîşānlıkdan sağlağıl (165a/2-5) "Düşman askeri kendi içinde anlaşmazlığa düşüp dağılmaya başladığında sen birlik ol. Eğer onlar müttefik olup bir yerde dururlarsa sen kendini perişanlıktan korusun."

sağla- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

mîzānnı sağla- "Ölçülü hareket etmek"

Ey oğlum mîzānnı saklamak gerek (84b/12) "Ey oğlum ölçülü hareket etmek gerek."

tilini ağzında sağla- "Dilini ağzında saklamak"

Kemāl-i fażl sende çün ki yoktur

Tiliñni sağla ağzında otur tek (167a/9-10)

"Sende olgunluk ve fazilet yoktur. (O yüzden) diline hâkim ol ve sessizce otur!"

tilni sağla- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak"

Üzmes ikki biligli bir kılını

Saklamas ahmak ademî tilni (108a/10)

"İki bilgili kişi bir kılı bile koparmaz. Ahmak insan ise asla diline sahip olmaz."

vaqt sağla- "Zamanını beklemek, fırsat kollamak" (12b/8)

Ol érenler vaqt saklap fırsatnı ganîmet körüp çıktılar (12b/8-9) "O yiğitler, zamanını bekleyip, fırsatı ganimet görüp çıktılar."

SAL-

sal- 1. Atmak, fırlatmak (17b/7)

Ḥakīm buyurdu kim teñizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı ikinci batıp çıkkanında saçından tutup kemi üstüne ketürdiler (17b/6-9) "Akıllı kişi emretti denize atın, diye. Attılar. Bir kez batıp çıktı, ikinci kez batıp çıktığında saçından tutup geminin üstüne getirdiler."

sal- 2. Göndermek (35b/9)

ḥorāsān meliklerinden bir melik bu ḥocağa ḥufye varağa saldı (35b/7-9) "Horasan meliklerinden bir melik bu hocaya gizli bir mektup gönderdi."

sal- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

elden alıp ayakka sal- "Perişan etmek"

Köñül elden alıp saldı ayakka

Uşol ḳaddi şanavber yāsemñ ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili) beni perişan etti."

közden sal- "Gözden düşmek, itibarı kalmamak"

Sābıḳu'l-in 'ām ḳuldın ne ḥaṭā kördi 'aceb

Kim anı közden salıp ḳayḡu ḥişārında tutar (29b/5-6)

"Efendimiz bu kulda ne hata gördü aceba ki onu gözden çıkarıp kaygı hisarında tutuyor."

SINDUR-

sındur- 1. Kırdırmak, kırmak (168b/1)

Öz eli bilen öz ḳolın sındurur

Ḳavī birle pençe tutuşkan zā 'if (168b/1-2)

"Kuvvetli biriyle pençe tutuşan zayıf kimse, kendi eli ile kendi kolunu kırdırır."

sındur- 2. Bir kişiyi üzme, incitme (171a/3)

Sen anı bir söz bile sındurmaḡıl ey yār-ı çüst

Kim piyāle sınsa müşkildür yana ḳılmaḡ dürüst (171a/3-4)

"Ey güzel yar! Sen onu bir sözle incitme! Kadeh kırıldığında onu tekrar eski haline getirmek çok zordur."

sındur- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

çeri sındur- "Düşman askerini dağıtmak, mağlup etmek" (11b/7-8)

Ol érenler bu sözni işitip gayretlenip oğlanga uydular ol sâ'at içinde düşmen çerisin sındurdılar (11b/7-8) "O erenler bu sözü işitip, gayretlenip oğlana uydular ve o saat içinde düşman askerini kırdılar."

SOY-

soy- 1. Derisini soymak, yüzmek (102a/5)

Kaçan kim ittifāk etip yürise

Karıncalar soyar arslan terisin (102a/4-5)

"Karıncalar ittifak edip yürüdükleri zaman, arslanın derisini soyarlar."

soy- 2. Elbiselerini çıkartmak, çıkarttırmak (110a/5)

Bir şā'ir oğrılar bégine kēlip medh okudı ise buyurdı kim tonun soyuñ kentden sürdiler itler artına tüşti (110a/3-6) "Bir şair, hırsızların beyine gelip övgü dolu şiirler okuyunca (hırsızların beyi) emretti, bunun elbiselerini çıkarın, diye. (Bu şairi) kentten sürdüler ve peşine köpekleri taktılar."

soy- 3. Hırsızlık yapmak, dolandırmak (13a/8)

Terbiyet gayr ehline kılmağ

Künbed üstünde koz koymağtur

Öltür anı kim ol yürüp dāim

Şan'atı kim yoluğsa soymağtur (13a/7-8)

"Terbiyesiz kişileri terbiye etmeye çalışmak, künbet üstüne ceviz koyup, cevizin durmasını beklemek gibidir. Onu şimdi öldür! Çünkü o yaşadığı sürece kime rastlarsa onu soyacaktır, onun sanatı soymaktır."

SUN-

sun- 1. Uzatmak (131b/12; 151a/12)

Alarınñ birine ayttı eliñ sun

Yana kılmakñ tileseñ ʿıyş her kün (131b/12)

"Eğer her gün zevk sefa içinde yaşamak istiyorsan, onlardan birine elini uzat."

sun- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

boyun sun- "Boyun eğmek, kabullenmek"

Memleketni aña bėrdiler bir müddet memleketke hüküm etti baʿzı ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaytardılar ortada münāza ʿat kıptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

kol sun- "Yardım etmek" (161b/9)

Yamañğa eygülik kılsañ sunup kol

Eliñden devletiñ almakñ tiler ol (161b/9-10)

"Kötü bir kişiye iyilik edip yardım etmek için el uzatsan, o (kişi), senin elinden mutluluğunu almak ister."

SÜR-

sür- 1. Bir şeyi sürmek; at, deve vs. sürmek (137a/3)

Eyā müsta ʿcil ər menzilge müştāk

Aşıkmayın atıñnı sürgül arķun (137a/3)

"Ey aceleci kişi! Atını menzile doğru yavaş yavaş sür!"

sür- 2. Uzaklaştırmak, kovmak (21b/8; 30b/5)

Melik ayttı bu gedā-yı mübezzir munça ni 'metni az müddet içinde zāyī' etti sürüñ ileyimden kitsin (21b/7-8) "Melik (şöyle) söyledi: Bu müsrif dilenciği, bunca nimeti kısa bir sürese tükettiği için kovun huzurumdan gitsin!"

sür- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

devrān sür- "Gönlünce yaşamak" (40a/12)

Ol biri devlet bilen devrān sürer

Bu biri otdan özin biryān sürer

"Birisi mutlu mesut devran sürer, diğeri ise kendini ateşlerde yakar."

hüküm sür- "Hüküm sürmek; istediğini yapabilmek"

Luṭf étip izdese mürüvvet anıñ

Ḳahr étip hüküm anıñ sürer bolsa (117b/2)

"Kahredip onun hükmünü süreceksin olsa da, lütfedip istese insanlık da onun olur."

yüzün yerge sür- "Yalvarmak, yakarmak; namaz kılmak"

Niçe kelse şabā yeli sehergāh

Yüzüm yerge sürüp aytur men Allāh (50a/11)

"Seher vaktiyle beraber sabah yeli gelince, yüzümü yere sürüp namaz kılıp 'Allah' derim."

TAP-

tap- 1: Bulmak (26b/7; 33a/8; 35b/12; 36a/7; 41a/8; 62a/6; 74b/1; 76b/10)

Oğlı hamr içip uruş itip kişi öltürüp şehrden kaçtı ol cihetden atasın tutup élin ayağın ağır zencīr bilen bağlap habske bıraktılar aytım bu belānı ol teñriden hācet tilep taptı (145b/9-12) "Oğlu, şarap içip, kavga edip, insan öldürüp şehirden kaçtı. O yüzden babasını tutup elini ayağını ağır zincir ile bağlayıp hapse attılar. (Şöyle) söyledim: Bu belayı, kendisi, Tanrıdan isteyip buldu."

tap- 2. Doğurmak (146a/3; 185b/4)

Anası toköz ay on kün köterdi hayrı bolğay dip

Yılan tapsa idi yahşı ol oğlannı toğurgunça (146a/2-3)

"Anası, bu çocuk hayırlı bir evlat olacak diye, dokuz ay on gün bunu karnında taşıdı. Bu çocuğu doğuracağına yılan doğursa daha iyiydi."

tap- 3. Kazanmak; elde etmek (13b/6; 23b/9; 41a/10; 82a/4; 89a/8; 90b/8)

Taptı erdemli kişi anda şeref

Ey niçe erdemsiz ér boldı telef (140a/4)

"Erdemli kişi orada şeref kazandı. Birçok erdemsiz insan ise telef oldu."

tap- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

baş üze yir tap-: Değerlenmek, en üst kıymetten değer bulmak (96b/7)

Cevāhir kıymeti yok kân içinde

Kelip elge tapar ol baş üze yer (96b/7)

"Madenin içinde cevherin kıymeti yok, ancak o (cevher) başkasının eline geçtiğinde ise baş üzerinde yer bulur."

fürşat tap-: "Fırsat bulmak"

Bir kün ol oğlan halvette fırsat tapıp vezirni dağı ikki oğlını öltürdi (15a/1-2) "Bir gün o oğlan halvette fırsatını bulup veziri ve iki oğlunu öldürdü."

köñül tap- "Birinin güvenini ya da dostluğunu kazanmak" (43b/4)

Kerekli dost köñlin tapmaq için

Atası bāğını satsa revādur (43b/4-5)

"Dostunun gönlünü kazanmak için babasının bağını satsa revadır."

turup tap- "Ayağa kalkıp karşılamak; selamlamak" (29a/10)

Evden bēgniñ hāşekilerinden çıkıp hālinden vākıf bolup kirdiler destūr alıp çıktılar ikrām ve i'zāz bilen meni alıp kirdiler ol bēg meni turup tapdı dağı bir 'izzetli yerge işāret

kıldı (29a/7-11) "Evden beyin yardımcılarından çıkıp, halime vakıf olup girdiler, destur alıp çıktılar. İkrâm ve ağırlama ile beni alıp girdiler. O bey beni ayağa kalkarak selamladı ve hürmetli bir yere oturmam için işaret etti."

yol tap- "Çare bulmak; çıkar yol bulmak"

Zarūret hāletinde kim kaçargā tapmasa bir yol

Yürüp karşı ili birlen tutar iti kılıcı ol (8b/13-9a/1)

"Zaruret halinde kaçmak için bir yol bulamazsa, karşı yürüyüp eli ile keskin kılıcı tutar, o!"

TAT-

tat- 1. Yaşamak, tecrübe etmek (17b/13)

Bu gark bolmaķını miħnetin tatmayın kemi rāħatını ģadrin bilmeyin idi (17b/13-18a/1) "Boğulmanın acısını yaşamayan, gemi rahatının kıymetini bilemeyen biriydi."

tat- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

issi savuķ tat- "Görüp geçirmek; iyiyi de kötüyü de yaşamak" (133b/1)

Beyük baħtın uyağ devletiñ yārī kıldı kim bir kişige tüştüñ cihān körgeñ köp tecrübe kılğan issi savuķ tatķan eygüni yamannı sınağan şoħbet haķķın bilgen dostluķ şartın yerine kêtürgeñ müşfik yār men (133a/12-13-133b/1-3) "Büyük bahtın ve kısmetli talihin sana yardım etti. Cihan gören, çok tecrübeli, sıcağı soğuşu tadan, iyiyi kötüyü sınan, sohbet hakkını bilen ve dostluk şartını yerine getiren, şefkatli biriyim."

TIDLAN-

tıñlan- 1. Huzura kavuşmak, ferahlamak (111a/9)

Nefesinden ģalāyık āsāyiş tapıp tıñlanıp tururlar (111a/8-9) "Senin nefesinden (varlığından) halk güven bulup huzur içinde yaşar."

tıñlan- 2. Sesi dinlenmek (61a/4)

Eyā muħrib bu meclisde ünüñ tıñlar kişi yoķtur

Sen bir yerde ikki kez kimerse körmüşü yoķtur (61a/4-5)

"Ey mutrip! Bu mecliste senin sesini dinleyen kimse yok. Sen bir yerde iki kez gören kimse de yoktur."

TĒG-

tĕg- 1. Ulaşmak (3a/8)

Ey hālîk-ı cūd bahşîşîñ bābından

Tersāge vazîfe kâfire rızq teger (3a/8)

"Ey cömert yaradan! Senin bahşîşinin kapısından Hristiyanlara vazife, kafirlere rızq ulaşır."

tĕg- 2. Değmek, fiyat olarak belli bir miktar etmek (109b/13)

Ol seniñ yanınđa konşu bolğan ev

On zağal dirhem buçuğunğa teger (109b/12-13; 110a/2)

"O, senin yanında komşu olduğun ev, on dirhemnin yarısı kadar eder."

tĕg- 3. Değmek, dokunmak (115b/4)

Bir kiçe ol cemāli kemāl cān bigin ‘azîz dostum eşik açıp keldi seviingenimden fi'l-hāl tura keliñ yeyim tĕgip şem‘ söndi öz özüme ayttım ey ‘aceb bu devlet maña kandan (115b/1-5) "Bir gece o güzel yüzlü, can gibi aziz dostum ziyaretime geldi. Sevindiğimden o anda ayağa kalkıp, onun yanına gelince elbisemin kolu değip mumu söndürdü. Kendi kendime (şöyle) söyledim: Acaba bu talih bana nereden geliyor?"

tĕg- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

ziyānı tĕg- "Zarar vermek, zararı dokunmak" (52a/11; 145a/10-11)

Bir ebleh ortada kıldı yamanlık

Niçe ‘ākillere tĕgdi ziyānı (52a/11)

"Ahmağın biri ortada bir kötülük yaptı, bu kötülüğün zararı ise birçok âkil kişiye dokundu."

TİK-

tik- 1. Elbise vs. dikmek (177a/6)

Bir faķır münācāt kıılır vaktın ayttı ilāhī yavuzlarġa rahmet kıılġıl eyġülerġe rahmetiñ dāim tēger evvel kışı kim tonına tırāz tıktı daġı eline yüzük keġürüp taķtı (177a/4-7) "Bir fakir kışı, dua ettiġi zamanda (şöyle) söyledi: Allahım kötülere rahmet eyle, iyilere rahmetin zaten daima ulaşır. Öncelikle o kışı, elbisesine nakış işledi ve eline yüzüġü geġirip taķtı."

tik- 2. Sokmak, zehirlemek (37b/11)

Yılan sen her kime yētseñ tiker sen

Otursañ kanda bayķuř tēġ yıķarsen (37b/11-12)

"Yıllansın! Her kime ulaşırsan, onu sokarsın. Bayķuř gibi nerede oturursan, orayı yıķarsın."

tik- 3. Aġaç dikmek (160b/2)

Ķanda kim şāhib-kerem tıktı saġāvet naġlını

Köklere ġıķtı butaķları anıñ rif^cat bilen (160b/2-3)

"Cömert kışı, cömertlik hurmasını nerede diktiyse, onun dalı budakları yükselerek göklere ġıķtı."

tik- 4. Bir nesneyi dik olarak yerleştirmek (105a/12)

Ol yüzükni ‘azū'd-devle ġubbesinde tiktiler daġı ayttı her kim oķ atıp ol yüzükden kıġürür bolsa yüzük aña bolsun (105a/12-13-105b/1) "O yüzüġü, Azuddevle'nin kubbesine diktiler ve (şöyle) söyledi: Her kim ok atıp ol yüzükten oku geġirirse yüzük onun olsun."

tik- 5. Deyimleşmiş Anlamlar

köz tik- "Dikkatle takip etmek, dikkatlice bakmak"

‘Arab meliklerinden bir melik dīvān müte‘alliklerine buyurdı kim fülān ġulnıñ mersūmın yaġşı ihtiyāt bilen yazsunlar kim ġıdmetķa mülāzim daġı fermānġa köz tikip ġulaķ ġoyup turur (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki

filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

TİRİL-

tiril- 1. Dirilmek, canlanmak (95b/3)

Ol kişi öğrenip kiter iken kördi bir yerde kuru sünükler yatur ayttı bu du‘ānı muña okup bakayım tirilür mi dip okıdı ise arslan sünükleri imiş turup ol kişini pāre pāre kıldı (95b/1-5) "O kişi bunu öğrenip giderken bir yerde (şunu) gördü: Kuru kemikler yatıyordu. Bu duayı buna okuyup bakayım dirilecek mi deyip okuyunca arslan kemikleri imiş, (bu arslan) kalkıp o kişiyi parça parça etti."

tiril- 2. Yaşamak, ömür sürmek (24b/11)

Bu endişeni kıldım kim dağı bir özge iklîmge barıp nè hāl bilen bolsa tirileyim kim hîç kimerse menin yahşı yaman hālinden bilmesün dip (24b/10-12) "Bu endişeyi yaşadım ve başka bir memlekete gidip hangi durumda olursa olsun yaşayayım, kimse de benim halim iyi mi kötü mü bilmesin diye, düşündüm."

‘Ākîl yimek yer tirilmek için dağı cāhil tirilir yimek için (84a/1) "Akıllı insanlar yaşamak için yemek yerler, ancak cahil insanlar yemek için yaşarlar."

TOĞ-

toğ- 1. Ay ya da güneş doğmak (122a/6)

Fesāhatnıñ tili anıñ körkli sıfatlarından ‘āciz idi sağıngay sen kim karanğı kiçede tolun ay togdı yā zūlmāt içinde āb-ı hayāt çıktı (122a/4-6) "Fesahatın dili onun güzel sıfatlarından acizdi. Sanırsın ki, karanlık gecede dolunay doğdu ya da karanlığın içinden hayat suyu çıktı."

toğ- 2. Çocuk doğmak (13b/11)

Hîç oğlan toğmas illā evvel toğar könilik üstüne soñra anı atası anası Yehūdî dağı Naşrānî dağı Mecūsî kıulurlar (13b/11-13) "Bir çocuk hiç bir din mensubu olarak doğmaz. Öncelikle doğruluk üstüne doğarlar, sonra annesi babası onu Yahudi, Nasranî ya da Mecusi yapar."

TOL-

tol- 1. İçi dolmak (85a/8)

Ma‘de çün toldı ve hāşıl boldı renc

Fā‘ide kılmaz aña köp māl ü genc (85a/8-9)

"Mide doldu ve hastalıklar ortaya çıktı. (Hasta olan kişiye) çok mal ve hazineler bile fayda etmez."

tol- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bağrı kan bile tol- "Çok kederlenmek, kahrolmak" (164b/12)

Yaman kıllıklı kişi bir düşmen elinde giriftār bolup turur kim anıñ cevrenden bağrı kan bile tolup turur (164b/10-12) "Kötü fitratlı kişi bir düşmanın elinde esir olmuştur, o yüzden bağrı kan ile dolmuş, kahrolmuştur."

közi tol- "Gözü doymak" (156b/7)

Alar eşikde anı anıñ üçün koyup tururlar kim tilençiler elinden cānına yetip tururlar dağı muhāl-i ‘aql irür kim eger yazıdağı barça kumlar inçi bolsa tilençilerinñ közi tolmas (156b/4-7) "Onlar, kapıda onu, şunun için koymuşlardır ki dilenciler yüzünden canlarından usanmışlardır ve akıl ermez bir eydir. Eğer çöldeki bütün kumlar inci olsa, yine de dilencilerin gözü doymaz."

TOY-

toy- 1. Yeterli olmak, yetmek (116b/11-12)

Kelür hayfim nazır kılsa yüzüñe her ki toyğunça

Yana aytur men ol yüzge niçe baksa kişi toymas (116b/11-12)

"Her kim senin yüzüne doyuncaya kadar bakarsa hayıflanırım. Yine (şöyle) söylerim: O yüze ne kadar bakarsan bak insan doymaz."

toy- 2. Doymak (172b/1)

Yūsuf şiddik ‘aleyhi's-selām Mısrda kızlık yıl toyğunça yemek yemedi (172b/1-12)
"Yusuf-ı Sıddık (as) Mısırdaki kıtlık olan yıl boyunca bir kez bile doyuncaya kadar yemek yemedi."

toy- 3. Sıkılmak, usanmak (164a/12)

Ol kadar kıttılık etmegil kim senden toyğaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "İnsanlara çok sert davranma ki senden bıkmaları ve insanlara o kadar yumuşak davranma ki seni ayakları altında koymasınlar."

toy- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

cihāndan toy(ma)- "Dünya nimetlerinden elini çekememek" (136b/6)

Ol ayttı rāst ayttı ey yiğit sen

Nēdeyim kim cihāndan toymayıp men (136b/5-6)

"O (şöyle) söyledi: Ey yiğit sen doğru söyledin. Ne yapayım dünyaya nimetlerinden daha doymadım ben."

közi toy- "Gözü doymak, az ile yetinmek" (138b/7)

Turup erte muni huccet kētürdi

Maña toymas közüm haclet kētürdi (138b/6-7)

"Sabah kalkıp bunu delil olarak gösterdi. Doymayan gözlerim bana utanç getirdi."

TÖK-

tök- 1. Dökmek (143b/8)

Ağaç yerge töker yazın yemişin

Kalur kış lā-cerem ‘uryān-ı müflis (143b/8-9)

"Ağaç, yazın meyvelerini yere döker. Şüphesiz, kışın (ağaçlar) müflisler gibi üryan kalırlar."

tök- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

kan tök- "Zarar vermek; öldürmek" (33b/5; 168a/6)

Her kim ulularğa söker

Tili bilen öz kanın töker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına söverse, kendi dili ile kendi kanını dökmüş olur."

ni‘met tök- "Ziyafet vermek" (128b/2; 145b/5)

Anı istemege kişiler iyabêrdi dağı köp türlü ni‘metler tökti meselde ayturlar her kimniñ altun terâzusunda bolğay arslan kuvveti anıñ bâzûsunda bolğay (128b/1-4) "Onu istemek için insanlar gönderdi ve türlü türlü nimetler döktü. Meselde (şöyle) söylerler: Her kimin terazisinde altını varsa, pazısında da kuvveti olur."

hâtûni êr oğlan taptı bu fakîr ol va‘deniñ şartına vefâ kıldı sufra bıraktı türlü türlü ni‘metler tökti (145b/3-5) "Zevcesi erkek bir çocuk doğurdu. Bu fakir verdiği sözün şartına sadık kaldı ve sofrası kurdurdu, türlü türlü nimetler döktü."

sufra tök- "Sofralar kurdurmak" (87b/4)

Ol şahsniñ köp māl ve ni‘meti bar idi eli avuçı tar miskinlerge altun akça üleştürdi dağı müsâfirlerge sufralar tökti (87b/2-4) "O kişinin çokça malı ve nimeti vardı. Eli avucu dar, miskinlere altın akçe paylaştırdı ve misafirlere sofralar kurdurdu."

yüz suvin tök- "Kendini aşağılamak; taviz vermek" (96a/11)

Bir oğrı bir tilençiye ayttı uyalmas mı sen kim tégme bir hasîs katına barıp buçuk habbe için yüz suvin töküp eliñ uzatur sen (96a/10-12) "Bir hırsız, bir dilenciye (şöyle) söyledi: Bir cimrinin huzuruna varıp da yarım buğday tanesi için taviz verip elin uzatıyorsun, utanmıyor musun!"

TUR-

tur- 1. Kalkmak (97a/9)

Tur teferrüc kıl cihänniñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim bu cihândan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın türlü türlü şaşılacak yerlerini gez! Göz açıp kapayınca kadar bu dünyadan gideceksin."

tur- 2. Ortaya çıkmak (60b/3)

Turup vaktsız çağırma ey mü'ezzin

Kiçeden ne kèçiptür bilmeyin sen (60b/3-4)

"Ey müezzin! Gecedен beri başımından ne geçtiğini bilmede kalkıp da vakitsiz ezan okuma."

tur- 3. Canlanmak (95b/5)

Bu du'ānı muña oқup baқayım tirilür mi dip oқıdı ise ol arslan sünekleri imiş turup ol kişini pāre pāre kıldı (95b/3-5) "Bu duayı buna okuyup öğreneyim dirilir mi diye okuyunca o arslanın kemikleri imiş, kalkıp o kişiyi parça parça etti."

tur- 4. Durmak, beklemek (169a/11)

Nè turur sen bakıp eyā yoldaş

Taş üze durur yılan eliñde taş (169a/11)

"Ey yoldaş! Yılan taşın üzerinde duruyor, senin de elinde taş. Daha ne bekliyorsun!"

tur- 5. Bulunmak, yer almak (71a/6)

Bir ay yüzli kul mırvaħa eline alıp dağı başı üstünde turur (71a/5-6) "Bir ay yüzlü kul, testiy eline alıp başının üzerinde koymuştur."

tur- 6. Deyimleşmiş Anlamlar

kirişmege tur- "Kavgaya girişmek" (157b/2-3)

‘Ākıbetü'l-emr delīli қалмаdı zelīl boldı ise ta‘addī tilin uzatıp mühmel sözlegey başladı dağı cāhil ‘ādeti durur kim kaçan haşmdan aşığa kalsa huşūmet silsilesin tepretür niçük kim şanem yonguğçı Āzer İbrāhīm bilen huccetleşip çıkışa bilmedi ise kirişmege turdı (157a/11-13-157b/1-3) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan dilini uzatıp gereksizce konuşmaya başladı. Cahil âdetidir. Ne zaman hasmından geri kalsa husumet

zincirini sallar, tıpkı put yontan Azer'in Hz. İbrahim ile iddialaşıp, baş edemeyip, kavgaya girişmesi gibi."

közleri yolda tur- "Hasret veya heyecanla beklemek"

Bu memleketniñ uluğları öziñiñ kutluğ cemāline müştāk bolup bu ħurūfniñ cevābına muntaẓır bolup közleri yolda turur (36a/1) "Bu memleketin ulu kişileri, kendisinin kutlu cemalini özleyip, bu sözlerin cevabını bekleyerek gözleri yolda kalmıştır.

namāzğa tur- "Namaz kılmak" (62a/4)

Bir ‘ābidni ayturlar her kiçe on batman ta‘ām yēr idi dağı seħerge tēgrü namāzğa turur idi (62a/3-4) "Bir abit kul hakkında (şöyle) anlatırlar: Bu kul her gece on batman yemek verdi ve seher vaktine doğru namaza dururdu."

ték tur- "Sessiz, sakin olmak" (26a/9)

Ey ebleh teveniñ saña nē münāsebeti dağı seniñ aña nē müşābehetiñ bar ayttı ték turğıl (26a/7-9) "Ey ahmak, devenin seninle ne münasabeti ve de senin onunla ne benzerliğin var? Cevap verdi: Sessizce otur!"

TUT-

tut- 1. Tutmak (115b/13)

Bolsa yanında bir ħarīf-i zarīf

Tut yeniñden dağı çerāğ söndür (115b/13)

"Eğer yanında zarif bir dostun olursa, onun kolundan tut ve mumu söndür."

tut- 2. Fethetmek, sahip olmak, hakim olmak (48b/9)

İskenderge sordılar maşrıķ ve mağrib dīvārını nē bilen tuttuñ (48b/8-9) "İskendere sordular: Doğu ve Batı duvarını nasıl fethettin?"

tut- 3. Yakalamak (51b/13)

Şabah māl iyese kelip bu yazuksuz yatқан fakīrlerni tuttı bar mevcūdların aldı dağı ađaç urup ħabske saldı (51b/13-52a/1) "Sabah mal sahibi gelip bu günahsız yatan fakirleri yakaladı. Ellerindeki her şeyi aldı ve sopa vurup hapse gönderdi."

tut- 4. Engel olmak (116b/10)

Cihānda kimdür ol cāna bu ‘ışkıñ otına küymes

Vişāliñ körmege bir dem meni hicriñ tutar kıymas (116b/9-10)

"Bu cihanda, senin aşkının ateşiyle yanmayacak kim vardır! Ayrılık acısı, seninle kavuşmamı görmeye engel olur, beni bırakmaz."

tut- 5. Kaplamak, sarmak (147b/10)

Şād bolur köñül niçe körse

Cümle şahrā yüzün çiçek tutmuş (147b/10)

"Gönül, bütün çöllerin yüzünü çiçek açmış gördüğü zaman mutlu olur."

tut- 6. Deyimleşmiş Anlamlar

ēlin tut- "Yardımcı olmak"

Ger sa ‘ādet yana ēlin tutsa

Bolur ol mu ‘teber emīr-i kebir (28a/1)

"Eğer saadet yine elini tutup sana yardımcı olursa, Büyük Emir'in itibarı olur mu!"

emr tut- "Verilen emri yerine getirmek"

Yügürür cümle seniñ nef‘iñ için emr tutup (GT 3b/13) "Cümle âlem senin menfaatin için emir tutup yürür."

fi ‘il tut- "Örnek almak, öykünmek" (13b/5-6; 125b/13)

Eygüler şoħbetinde terbiyet tapsa ‘āķīller fi ‘ilin tutķay (13b/5-6) "İyi insanların sohbetinde terbiye bulursa, akil insanların yaptıklarını yapacaktır."

đan ĩmet tut- "Fırsatı değerlendirmek" (142b/9)

Ġanîmet tut bu Şādî fursatın kim

Bu kün tañda üçün 'ākîl yemes ğam (142b/9-10)

hoş tut- "Memnun etmek" (175a/12)

Teñri Te'ālānıñ irādeti bir kimersenı salţanat tahtından aşığa iter dağı bir kimersenı balıķ karnında dāim hoş tutar (175a/10-12) "Allah u Tealanın iradesi, bir kimseyi tahtından aşığıya iter ve başka bir kişiyi balık karnında bile daima memnün eder."

ķarār tut- "Karar vermek" (16b/10; 123b/7)

Ĥattā memleket iymen bolup ķarār tutķay (16b/10) "Memleket güvenli bir yer olana kadar kararları ben vereceğim."

ķarārında tut- "Gerektiğı kadar (rızk) vermek" (29b/8)

Ĥakk Te'ālāge müsellemdür kōrüp ķuldan ĥatā

Kesmeyin her kündeğı rızķın ķarārında tutar (29b/7-8)

"Hak Teâlâ kullarından devamlı hata görse de, kullarının rızķını kesmeden her gün verir. Bu güç sadece ona özgüdür."

ķulak tut- "Dinlemek, kulak vermek" (22b/12)

Ol yigit ayttı kerem kılıp ķulak tutsañ cevāb ayttayım (22b/11-12) "O yiğit (şöyle) söyledi: Eğer lütfedip dinlersen cevap vereyim."

mülk tut- "Yeni memleketlere hâkim olmak, fethetmek"

Teñri ve te'ālā 'ināyeti bilen ķaysı mülkni kim tuttum ra'ıyyetni hoş kōrdüm (48b/11-13) "Tanrı Teâlâ'nın inayeti ile birçok memlekete hâkim oldum ve halkı rep hoş gördüm."

pençe tut-/tutuş- "Mücadele etmek; dövüşmek; savaşmak"

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za'if

Kim eliñ emgek kōrüp tākāt ketürmeyin sinar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu yiğitlerle kavgaya tutuşma, çünkü sen daha hamle kılmadan, (o yiğitler) elini kırar."

sa 'ādetniñ etekin tut- "Mutlu olmak"

Ey özin Rüstem şıfatlı pehlevān körgen ěr

Küç bilen bolmas sa 'ādetniñ etekin tutmağa (96b/12-13)

"Ey kendisini Rüstem gibi yiğit gören kişi! Saadet eteği zorbalık ile tutulmaz."

yěg tut- "Tercih etmek; daha iyi olduğunu düşünmek" (23a/7)

Kaçan kim toysa bahādur hamle kıılır tutmağa dağı aç karınlı yěg tutar kaçmaķnı (23a/6-7) "Bahadrlar doydukları zamandüşmanı yakalamak için hamle yaparlar, ancak karnı aç olanlar kaçmayı tercih ederler."

yerin tut- "Yerini tutmak; başkasının yerine geçmek" (12a/5)

Erdem ěri ölgey dağı irdemsizler anıñ yerin tutķay (12a/5) "Bu erdemli adam ölecek ve faziletsizler onun yerini alacak."

yol tut- "Herhangi birini ya da bir akımı takip etmek, izlemek"

Ey oğlum mücerred bu hayāl-i bātil söz bilen nāşihler terbiyetinden yüz kaytarmak dağı bařālet yolın tutup 'ālimlerni azğunlukķa nisbet kıılmaķ dağı ma'süm fāžllar şoħbetini terk ětip 'ilm fāidelerinden mahrum kıılmaķ ol közsüzge oħşar kim karañgu kiçe balçıkķa tüşüp (75a/11-13) "Ey oğlum yalnız bu boş ve hayalî sözlerle nasihat verenlerin terbiyesinden yüz çevirmek ve avarelik yolunu tutup âlimleri azgınlıkla karşılaştırmak ve masum fazılların sohbetini terk edip ilmin faydalarından mahrum kalmak, gece balçığa düşen kör kişiye benzer."

yüz tut- "Bir yere doğru yola çıkmak" (63b/ 10; 67b/11)

Kiter her bir tarařķa yüz tutup ol

Anı kim indese muħtāc kıılmas (57b/1-2)

"Her bir tarafa yüz tutup gider, onu çağırılarda kimseye muhtaç olmaz."

Bir seferde idim bir kiçe kār-vān tūn kıata yürüp seher vaktin kēlip bir orman yanında kıondılar yoldaşlarımızdan bir fakır na'ra urdı dağı turdı sahrağa yüz tuttu dağı bir nefes bilen köp yol kitti (63b/ 7-11) "Bir seferde idim. Kervan bütün gece hareket edip seher vaktiyle beraber bir ormanın yanında durdular. Yoldaşlarımızdan bir fakir nara attı ve ayağa kalktı, çöle doğru gitmeye başladı ve bir nefes ile çok yol gitti."

Bir vakt Dımışkda yārānlar şöhetinden melül bolup Kıudüs yazılarına yüz tutup kittim (67b/9-11) "Bir vakitte Dımışk'ta dostların sohbetinden melul olup Kudüs yazılarına doğru yola çıktım ve gittim."

Ağaç yaprağın ot kökin yip biraz kuvveti kirdi dağı bir yazığa yüz tutup kitti açıp susap takatsız bolup yürür idi tā ki bir kıuyuğa yētti (101b/6-9) "Ağaç yaprağını, otların kökünü yiyerek biraz kuvvet buldu ve bir ovaya doğru hareket edip gitti. Acıkarak, susayarak takatsız kalıp yürüyordu. Sonunda bir kuyuya ulaştı."

TUTUL-

tutul- 1. Kapanmak, tıkanmak (132b/4)

Bir ikki hoş nefes urmağ tiledim

Nefes yolu tutuldı boldım āhras (132b/3-4)

"Bir iki hoş nefes vurmayı (şarkı söylemek) istedim ancak nefes yolum tıkanı, dilsiz oldum."

tutul- 2. Yakalanmak (70b/13)

Men ol kıuş men niçelerden kıutulđan

Senin 'ışkın tuzağına tutulđan (70b/12-13)

"Ben, nice tuzaklardan kurtulup, senin aşkının tuzağına tutulan (biriyim)."

tutul- 3. Aşık olmak; müptela olmak (130a/11)

Közüne kim uyup berse köñülni

'Aceb midür aňa böyle tutulmađ (130a/10-11)

"Kim gözlerine uyup da gönlünü verse, ona böyle tutulmak şaşılacak bir şey midir!"

TÜŞ-

tüş- 1. Düşmek (8a/1; 38a/5; 44b/8; 48b/7; 52a/12)

Gül ağaçlarına yittim ise gülistān ıyısı meni anıñ kibi esrütti kim etekim elimden tüşti (7b/13-8a/1) "Gül ağaçlarına ulaşınca gül bahçesinin kokusu meni öyle sarhoş etti ki eteğim elimden düştü."

tüş- 2. Kalmak, bulunmak; herhangi bir yerde olmak (90b/13; 168b/9).

Melik-ādil haş kulları bilen avğa çıkıp kış künleri ‘imāretten yırak tüşüp mağrıbka yakın idi kim bir ekinçi evin kördiler melik ayttı barıp anda tüşelim kim sizge savuķ zahmet birmegey (90b/10-13) "Melik-i Adil has kulları ile ava çıkıp, kış günleri şehirden uzak düşüp Mağrip'e yakın gelmişti. Bir ekincinin evini gördüler. Melik (şöyle) söyledi: Gidip orada kalalım ki soğuk size zahmet vermesin."

tüş- 3. Yaklaşmak (58a/11-12)

Kaçan kim kâfile Maḥmūd nahlesiñe yitti ise ol tācir ölüm ḥāline tüşüp yattı (58a/10-12) "Kafile Mahmud semtine ulaşınca, o tacirin ölüm vakti yaklaştı, (oraya) yattı."

tüş- 4. Yakalanmak (94b/2)

Bir za‘if şayyādnıñ ağına kavī balıķ tüşti tuta bilmedi balıķ sayyād elinden ağıñ alıp kitti (94b/1-3) "Bir zayıf avcının ağına güçlü bir balık yakalandı, (avcı bu balığı) tutamadı, balık avcının elineden ağını da alıp gitti."

tüş- 5. Ulaşmak (134b/8; 113b/7; 130b/2)

Ol ‘azāb-ı elīnden kütulup bu ni‘met-i muķimğa tüştüm (134b/7-8) "O derin azaplardan kurtulup sonsuz saadete ulaştım."

tüş- 6. Rastlamak, denk gelmek (60a/1; 133a/13)

Beyük bahtın uyağ devletiñ yārī kıldı kim bir kişiğe tüştüñ ciḥāñ körgeñ köp tecrübe kılgan issi savuķ tatқан eygüni yamannı sınağan şoḥbet ḥaķķın bilgen dostluķ şartın yérine kêtürgeñ müşfik yār men (133a/12-13) "Büyük bahtın açık saadetin sana yardım etti. Sen,

dünyayı gören, çok tecrübe edinen, sıcakı soğuğu tatan, iyiyi kötüyü sınavan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartlarını yerine getiren şefkatli bir yârim."

tüş- 7. Çaresiz duruma gelmek; elden ayaktan düşmek (45a/8; 103b/12).

Tüşken ér hâcetin revâ kılsañ

Hakk seniñ hâcetiñ revâ kılgay (45a/8-9)

"Çaresiz bir duruma düşen kişinin ihtiyacını gidersen, Allah da senin hacetini yerine getirir."

tüş- 8. Yaralanmak (102a/1)

Yigit küçke yıldurdu müyesser tüşmedi bir niçesin ahtardı köp halk kélip yigitni ol kadar urdılar kim mecrûh bolup tüşti (102a/1) "Yiğit zorbalığa maruz kaldı, etkilenmedi. Birkaçını aktardı, bütün halk gelip o yiğide vurdular, o da (ağır şekilde) yaralandı."

tüş- 9. Mec. Bulunmak, içermek (107a/1).

Köp vaqt sözde eygü yaman tüşer dağı düşmen közi közlemes illâ yamannı ayttı ol yahşı kim düşmen eygüni körmegey (107a/1-2) "Çoğu zaman konuştuğun sözler iyi ya da kötü şeyler içerir. Ancak düşmanın gözü kötünden başkasını görmez. O (şöyle) söyledi: Düşmanın iyiyi görmemesi iyidir."

tüş- 10. Suya atlamak, girmek (44b/9)

Bir niçe bay hocalar bilen kemide oturup kiter igeç kemi soñunda bir zevrāk ğark boldı içinde iki kardaş bar idi su eğremine tüşti ol hocalarınñ ulusı bularnı çıkarğan kişiye yüz altun ayttı kemiçi tüşüp birin halāş etkinçe biri öldi (44b/4-11) "Bir kaç zengin hoca ile gemide oturup giderken, gemi sonunda bir dalganı içinde kaldı. İki kardeş vardı, onlar su girdabına düştüler. O hocaların ulusu bunları çıkaran kişiye yüz altın vereceğini söyledi. Gemici suya atlayıp birini kurtarınca diğeri öldü."

tüş- 11. Kaybetmek, mağlup olmak (98b/9)

Memleketinden tüşişek bir melik

Mihnet içinde bolur ol ke'l- 'adem (98b/9-10)

"Bir melik, memleketini (düşmanlarına) kayberderse, yokluk ve mihnet içinde kalır."

tüş- 12. Gitmek (91a/6)

Melik yaşı uzun bolsun bu yarlı kulnuñ evine tüşmek bilen melikniñ kadir ve cāhından neme eksilmes idi (91a/5-7) "Hükümdarımızın yaşı uzun olsun. Bu fakir kulun evine gitmek ile meliğin kadir ve itibarından hiçbir şey eksilmez."

tüş(me)- 13. İhtiyaç olmamak, gerek duymamak (143a/1)

Sahāvet birle bolsa her ki meşhūr

Aña tüşmes derāhim bağlamak bēl (143a/1).

"Cömertlik ile meşhur olmuş kişinin, dirhemlere (paraya) bel bağlamasına gerek yoktur."

tüş- 14. Deyimleşmiş Anlamlar

artına tüş- "Peşinden gitmek, takip etmek" (102a/7; 110a/6)

Zarūret hükmi bilen ol yigit hasta ve mecrūh bir kārṽān artına tüşüp kitti aḥşāmın kārṽān bir yerge yitti kim oğrılar maḳāmi idi (102a/6-8) "Zaruret halinden o yiğit, hasta ve yaralı bir şekilde, bir kervanın ardına düşüp gitti. Akşam vakit kervan bir yere ulaştı ki burası hırsızların makamıydı."

ayaḳdan tüş- "Elden ayaktan düşmek, çaresiz duruma düşmek" (27a/2-3)

Hakīkat dostuñ yāriñdür ol kim

Ḳoluñ tutsa ayaḳdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Hakikat dost ve yar, sen elden ayaktan düşüp, çaresiz kaldığında elinden tutan kişidir."

biri birine tüş- "Birbirine düşmek, arası bozulmak" (147a/2-4).

Bir yıl hicāz yolında yayağlar arasında münāza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim ḥāşılı'l-emr biri birine tüşüp füsūk ve cidāl dādın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl,

Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

düşmen endişesine tüş- "Düşman korkusuna düşmek" (19b/7-8)

Şa'b düşmen endişesine tüşüp turur men (19b/7-8) "Kuvvetli düşmanın endişesine düştüm."

eline tüş- "Birinin eline düşmek" (133b/8)

Şükr kııl kim bir mu'accib yiğit eline tüşmediñ kim her kün bir hevāğa uçqay dağı her kéçe bir yuvada yatqay ve her sâ'at on türlü keriş başlağay ve her dem yüz türlü sökünçler sökkey (133b/8-11) "Şükret ki, her gün başka bir havaya uçan, her gece başka bir yuvada yatan, her saat on türlü kavgaya başlayan ve her an yüz türlü küfürler savuran acayip bir yiğidin eline düşmedin."

el tiline tüş- "Milletin diline düşmek"

Melik oğlanları nè sözleseler dağı nè işleseler el tiline tüşer ammā 'avāmnıñ kavline dağı fi'iline ol kadar i'tibār yoq turur (140b/3-5) "Hükümdarın çocukları ne söyleseler ve ne yapsalar milletin diline düşerler. Ancak avamın sözüne ve yaptıklarına o kadar itibar yoktur."

fesād işlerge tüş- "Kötü işlere bulaşmak" (154b/10-11)

Ança mestürlar faķirlik sebebi bilen fesād işlerge tüşüp yüz suvın yilge birip tururlar (154b/10-11) " Birçok namuslu insan fakirlik sebebiyle, fesat işlere bulaşıp, yüz suyunu yele verirler, itibarlarını kaybederler."

ğariblikka tüş- "Garipleşmek, fakirleşmek" (97b/12-13)

Ğariblikka tüşüp cāhil bēg oğlu

Bolur dellāl yā hammāl lā-şek üçünçi (97b/12-98a/1)

"Cahil beyin oğlu fakirleştiğinde, şüphesiz, ya tellal olur ya hamal olur ya üçüncü (bir şey)."

halk terisine tüş- *Fars. der postin-i halk ufti* "Dedikodu yapmak"

Ay oğlum sen dağı yatıp uyusan yahşırak andan kim halk terisine tüşkünçe (53b/1-2) "Ey oğlum (keşke) sen de yatıp uyusan, dedikodu yapmandan daha iyidir."

ittifāk tüş- "Denk gelmek, rast gelmek, tesadüf etmek" (66b/1; 105a/1-2)

Bir kimerseniñ dīvān dostı bar idi ittifāk tüşti kim bir müddet anı körmedi (66b/1-2) "Bir kimsenin divan dostu vardı, öyle denk geldi, bir müddet onu görmedi."

mübāhase tüş- "Bahse girmek, iddialaşmak" (107b/10).

Bir mu‘teber ‘ālim birle bir mülhid arasında mübāhase tüşti (107b/10) "İtibar sahibi bir âlim ile bir dinsiz arasında iddia ortaya çıktı."

münāza‘a tüş- "Kavga etmek, tartışmak" (147a/2)

Bir yıl hicāz yolında yayağlar arasında münāza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim hāşılı'l-emr biri birine tüşüp füsük ve cidāl dādın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl, Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

müyesser tüş(me)- "Etki etmemek" (101b/12)

Miskālik étip su tiledi bérmediler ise yigit küçke yıldurdu müyesser tüşmedi (101b/11-12) "Miskinlik edip su tiledi, vermeyince yiğit zor kullandı ama etki etmedi."

nazarı helāket yérine tüş- "Ölmeye yaklaşmak"

Bir kimerseniñ köñli elden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yérine tüşüp turur idi (113b/6-8) "Bir kimsenin gönlü elden gitmiş ve ölmeye hazır olup gözleri sevgiliye bakıp duruyordu."

ṭama‘ge tüş- "Açgözlülük yapmak" (105a/3)

Bir şāhib-devlet yolukup saña raḥm kılıp sınık köñlüñni cebr kıldı munuñ bigin ittifāk nādir tüşer dağı nādir bilen hükm itip bolmas zinhār bu ṭama‘ge tüşmegil dağı bu işke ḥarīs bolmağıl (105a/1-4; 153b/7) "Bir devlet sahibi kişi rastlayıp sana eahmet edip, kırık kalbini onardı. Bunun gibi ittifak nadiren düşer ve nadiren hükmedip olmaz. Zinhar bu açgözlülüğe düşme ve bu iş için fazla hırslı olma!"

yıraq tüş- "Uzak düşmek, uzakta kalmak" (90b/11)

Melik-i ādil haş kulları bilen avğa çıkıp kış künleri ‘imāretten yıraq tüşüp mağribka yakın idi (90b/11; 92a/4) "Adil melik has kullarıyla ava çıkıp kış günleri, şehirden uzaklaşıp doğuya yakın (olur) idi."

UR-

ur- 1. Başını vurmak, öldürmek (42b/10)

Melik buyurdi kim uruñ bu kavvādni niçün munça köp yalğan sözler sözlegey (42b/10-11) "Melik emretti, kellesini vurun bu kavadın, neden bu kadar çok yalan söylüyor?"

ur- 2. Vurmak (32b/2)

Sen kimsen bu nē taş turur kim meni munuñ bilen urduñ ayttı men fülān kişi men dağı ol taş turur kim ol tārīhde benim başıma urduñ (32b/1-4) "Sen kimsin, bana vurduğun bu taş nedir? Cevap verdi: Ben filan kişiyim, o taş da, o tarihte benim başıma vurduğun taştır."

ur- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

cān terkin ur- "Ölümü göze almak"

Ay bahadurlar biliñ kildim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey yiğitler! Bunu böyle bilin ki, mert bir şekilde canımı terk etmek ve ölmek için bugün meydana geldim."

dem ur- "Konuşmak"

Hāsūd er kıanda kim ehl-i hüner bolsa anı közler

Katında dem ura bilmes soñında gıybetin sözler (168b/6-7)

"Kıskanç kişi, hangi konuda hüner sahibi ise onu bekler, insanların yanında konuşamaz, (ne söyleyecekse) arkasından söyler."

dünyā terkin ur- "Dünya işleriyle ilgilenmemek"

Bu dünyā terkin urğan kimerse

Ḳatında bolsa altun tağ baḳmas (72a/13-72b/1)

"Bu dünya işleriyle ilgilenmeyen kimse, önünde altın dağ olsa dönüp de (ona) bakmaz."

ḥayme ur- "Çadır kurmak" (91a/3)

Melikniñ ḳadir ve cāhına lāyık bolmaḡay ékinçi évine sığına barmaḳ munda ḥayme ursunlar (91a/1-3) "Meliğin kadir ve cömertliğine layık değildir ekincinin evine gitmek, burada hemen bir otağ kursunlar."

kār-vān ur- "Kervanların yolunu kesmek; eşkiyalık yapmak" (12b/2)

Sultānga ayttılar fülān tağ başında ḥarāmiler bar kiçken kār-vānnı urup yol kesip oturlar (12b/1-3) "Sultana, filan dağ başında haramiler var, gelip geçen kervanları soyup, yol kesip oturlar, dediler."

lāf ur- "Böbürlenerek konuşmak"

Bu érlikte öḡünüp lāf urursen

Niçün pes nefsiñe ‘āciz bolursen (77b/12-13)

"Bu yiğitlik zamanlarında övünüp böbürlenirsin. Neden nefesine karşı aciz kalıyorsun!"

muḥabbet lāfını ur- "Muhabbet hakkında konuşmak"

Döḡüldür dostuñ ni ‘metde her kim

Muḥabbet lāfını ursa yanıñda (26b/13-27a/1)

"Yanında bazı nimetlerden bahsetse de, her muhabbetten dem vuran dost değildir."

na ‘ra ur- "Bağırarak" (64a/11)

Ol ḥacāletden revān na ‘ra urup

Bilmedim men anda kitkenim yrp (64a/11-12)

"Utancımdan, bağırıp nereye yürüyüp gideceğimi bilemedim."

ot ur- "Ateş saçmak; (mecazen) düşmanı yok etmek"

Oğlan ayttı ay  renler y  çerige ot uruğ

Y  barıp  avrat um şın kiyip  vde oturuğ (11b/4-5)

"Oğlan (şöyle) söyledi: Ey erenler! Ya düşman ordusunu yok edin ya da avrat kumaşını giyip evde oturun!"

ras ur- "Dans etmek" (59b/12)

Ger otursa biziğ bilen  zi

Turuban  aşık ne ras urur (59b/11-12)

"Kadı bizimle otursa, kalkıp  şıkane bir şekilde dans eder."

tiş ur- "Yemeye başlamak" (154b/8)

anda kim a it tapar  t tiş urur sormas anı

Kim bu ş liğ n kası mı y hd decc l  şeki (154b/8-9)

"A köpek et bulduğunda yemeğe başlar, bu Salih peygamberin devesi mi yahut deccalin  şegi mi diye sormaz."

yerge ur- "Dövmek, hırpalamak; mağlup etmek" (39a/13)

Ol bir  ilmni kim mundan kizlep idi anı  amelge k trdi oğlan def öte bilmedi oğlanrı köterip hev dan yerge urdı (39a/10-13) "O (ustası), bir ilmini bundan (talebesinden) gizlemişti. Onu uyguladı, oğlan bunu engelleyemedi. Oğlanı kaldırıp havadan yer çaldı."

zağm ur- "Sokmak, ısırarak; zarar vermek; zehirlemek"

Niçe kp yidrseğ sağa bir kn ol

Urur zağm andan sığına yüri (14b/10)

"(Bir kişiyi) ne kadar çok yedirirsen yedir, mutlaka bir gün sana zarar verir; o yüzden dikkatli ol!"

Yılan çobān ayağına urur zāhm ol sebebden kim

Başını yençmesin tip taş bilen nāgah urup muḥkem (18b/6-7)

"Yılan, aniden başını taşla vurup ezmesin diye çobanın ayağını sokar."

UY-

uy- 1. Benimsemek, takip etmek (11b/7)

Ol érenler bu sözni işitip gayretlenip oğlanga uydular ol sā‘at içinde düşmen çerisin sindurdılar (11b/6-8) "O yiğitler, bu sözü işitip, gayretlenip oğlanı takip ettiler. O saat içinde düşman askerini dağıttılar."

uy- 2. Uymak (69b/1)

Özgeler sizih bereketinizden müstefīd bolup şālih ‘amellerinizge uyğaylar (69a/13-69b/1) "Başkaları sizin bereketinizden istifade edip salih amellerinize uyacaklar."

UZAT-

uzat- 1. Herhangi bir şeyi birine uzatmak (36a/5)

Ol varaқанıñ zāhrında muḥtasar yazıp varaқа ketürgen kişiniñ éline bérıp uzattı (36a/3-5) "O mektubun arkasında divan memuru yazıp, mektubu getiren kişinin eline verip uzattı."

uzat- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

élin uzat- "Bir başkasından bir şeyler ummak ya da istemek" (91b/7-8; 96a/13)

Köp yaḥşı élin uzatıp andan tilemek

Kim ikki direm üçün қолun keskeyler (96a/13)

"Elini açıp başkalarından yardım dilemek, iki dirhem için kolunun kesilmesinden daha iyidir."

til uzat- "Saldırmak, rencide etmek" (157a/12)

‘*Ākıbetü'l-emr delîli kalmadı zelîl boldı ise ta‘addî tilin uzatıp mühmel sözley başladı* (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

zulm elin uzat- "Zulmetmek"

Kim zulm elin uzatsa sultân bolur mı bolmas

Koıylarğa kurt hergē çobân bolur mı bolmas (16b/11-12)

"Bir kişi halkına zulmederse sultan olur mu olmaz! Kurt, koyunlara hiç çoban olur mu olmaz!"

ÜZ-

üz- 1. Kesmek, koparmak (101b/1)

Kimeçi revân ol yipni yigitniñ elinden üzdi dağı kitti (101b/1-2) "Gemici hemen o ipi, yiğidin elinden kesti ve gitti."

üz- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

şaf üz- "Düşmen saflarını dağıtmak, mahvetmek" (7a/9)

Sen sen ol leşkerde şaflar üzgen ér

Er deminden erdemin körgüzgen ér (7a/9)

"Sen o orduda, safları dağıtan ve yiğitlik zamanında cengâverliğini gösteren kişisin."

YAN-

yan- 1. Yanmak (38a/5)

Bir kiçe ol hâkimniñ maḡbaḡı otı otun anbarına tüşti barça emlâkı yandı (38a/4-5)

"Bir gece o hâkimin mutfağının ateşi odun ambarına düştü, bütün malı mülkü yandı."

yan- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bağrı yan- "İçi yanmak; çok üzölmek" (125a/3)

Nā-gāh vücūdınıñ ayağı ecel balçıķına battı firāķı otına bağrıñ yanıp közlerim yürek kanın akıttı (125a/2-3) "Aniden vücudunun ayağı ecel balçıķına battı, ayrılık ateşiyile bağrıñ yanıp, gözlerimden yüeğimin kanı aktı."

içi yan- "Çok üzölmek" (15b/5)

Çün dost seni sevüp hemişe közler

Düşmenniñ içi yanıp ne bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kişi seni daima sever ve bekler, düşmanının ise içi yanar ve ağzına ne gelirse söyler."

YAT-

yat- 1. Yatmak, uyumak (88a/13)

Mūsā ‘aleyhi’s-selām bir fakırni kördi kim ‘uryān kum içinde kirip yatur keymege hīç nemesi yok idi (88a/12-13) "Musa (as) bir fakiri üryan bir şekilde girip kumun içinde yattığını gördü, giymek için hiç elbisesi yoktu."

yat- 2. Durmak, bulunmak (89b/4)

Bir vakt tüz yazıda yol taş étip azuķum tükenip yürür idim kördüm bir kīs tolı inçü yatur hergiz ol feraḡnı unutmağay men eyle sakındım kim kavurmuş buğday turur dağı hergiz ol melüllik ḡātırımdan kitmegey kim açıp baktım ise inçü durur (89b/3-7) "Bir zaman, düz ovada yol yürüyüp, azığım tükenmiş bir şekilde gidiyordum. İnci dolu bir kese duruyordu. O rahatşığı asla unutmayacağım, ben, o kesenin içinde kavrulmuş buğday var sandım, ancak, bu hayal kırıklığı aklımdan hiç çıkmayacak, açıp baktım ki içindeki inciymiş."

YİĞİL-

yıgıl- 1. Yıgılmak, birikmek (85a/11)

Vāsiṭ şehrinde bir bakḳālın şūfīler katında bir niçe akçası borç yıgıldı her kün kēlip taḳāzā kılıp kattı sözlep köñüllerin ağrıtur idi (85a/10-13) "Vasit şehrinde bir bakkalın sufiler hesabına biraz parası borç olarak yıgıldı. (Bakkal) her gün gelip ağır konuşup (sufilerin) gönlünü kırıyordu."

yıgıl- 2. Toplanmak, bir araya gelmek (88a/8)

Men ana ayttım niçün Hātem-i Tāyīniñ da‘vetine barmas sen kim halk simātına yıgılıp yemek yerler (88a/6-8) "Ben ona sordum: Niçin Hatem-i Tayi'nin davetine gitmiyorsun, insanlar onun sofrasında toplanıp yemek yiyorlar."

YIK-

yık- 1. Yıkma (149a/4)

Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kēlür idük ne yerde kim ḳadīmī dīvār körse bilek ḳuvveti bilen yıkıp keçer dağı ḳanda bir ullu tirek körse anı pençe ḳuvveti bilen ḳoparıp kiter (149a/2-5) "O pehlivan yiğit ile oynaya güle geliyorduk. Nerede eski bir duvar görse bilek kuvveti ile yıkıp geçer ve nerede ulu bir ağaç görse onu pençe kuvveti ile yıkıp gider(di)."

yık- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

nefs evin yık- "Nefsini köreltmek" (51b/2)

Dögüldür ton bilen bu pārsālīḳ

Tilesen zühd ve taḳvā nefis evin yık (51b/1-2)

"Sofuluk bu elbiseleri giymek değildir, eğer sofu olmak istiyorsan iman ve takva ile nefis evini yık, nefisine hâkim ol!"

köñül yık- "Kalp kırmak; üzüntü vermek" (147a/9)

Erlık ol iş degül köñül yıḳḳay

Yā kişi ‘aybını körüp ḳaḳḳay (38a/12)

"Gönül yıkmak/kalp kırmak ve kişinin ayıbını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

YIRT-

yirt- 1. Yırtmak, koparmak (157b/3-4)

Ol maña sökti men dağı aña ol benim yaşam yırttı men anıñ sağalın tuttum
(157b/3-4) "O bana sövdü, ben de ona (sövdüm). O benim yakamı yırttı, ben de onun sakalını tuttum."

yirt- 2. Vahşi hayvan parçalamak (50b/12)

Alnuñda yavaş koy bigin müşfik yār

Artuñda böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Yanında koyun gibi uysal ve şefkatli yar, ardından kurt gibi derini yırtar."

yirt- 3. Deyimleşmiş Anlamlar

boğazın yırt- "Rahatsız edici şekilde bağırarak" (60a/3)

Bir perişān şüretli muṭrib oturup kerih ün bilen öz boğazın yırtıp halk mağzın kitermege yırlayı başladı (60a/2-4) "Bir perişan suretli myrip, oturup kötü sesiyle kendi boğazını yırtıp milletin beynini dağıtmak için şarkı söylemeye başladı."

şikāyet eli bilen nāmūs yaqasın yırt- "Utana sıkıla şikāyet etmek"

Bir ‘ālim-i fāzil bir melik oğluna ta‘līm birür idi ḥadsiz cevr ve hisābsız cefā kılıp bir kün bu oğlan atası ḥıdmetine kelip şikāyet eli bilen nāmūs yaqasın yırttı dağı ḥālini ‘arz etti (140a/7-10) "Fazıl bir âlim padişahın oğluna hatsiz sıkıntı ve hesapsız cefa edip talim veriyordu. Bir gün bu oğlan babasının huzuruna gelip utana sıkıla hocasını şikayet etti ve halini arz etti."

Yİ-

yi- 1. Yemek yemek (83b/5)

Az yisin her yemekni vağtında

Dāimā şıḥhat izdegen kimse (83b/5)

"Daima sıhhatli olmak isteyen kimse, her yemeği vaktinde ve az yesin."

yi- 2. Kazandıklarını harcamak (94a/7-8)

Yigil sen ey sa'adetli muzaffer

Yığıp kitti yimeyin mālın ol hār (94a/7-8)

"Ey saadetli ve muzaffer kişi! Kazandıklarını harca. O eşek, biriktirdiği mallarını yiyemeden gitti (öldü)."

yi- 3. Parayı, altını vs. çar çur etmek; hemen harcamak (21a/8)

Ol altunnu fakīrğa bērdiler fakīr ol altunnu bir niçe künde yidi dağı kēldi (21a/7-8)

"O altınları fakire verdiler. Fakir o altınları bir kaç günde çar çur etti ve (geri) geldi."

yi- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

cihānnu yi- "Aç gözlü olmak; gözü doymamak" (166b/6)

Hārīş yise cihānnu henüz aç ve fakīr

Hemīşe ehl-i kanā'at bir ētmeki bile tok (166b/6-7)

"Aç gözlü (insan) dünyayı yese yine de aç ve fakir kalır. Ancak kanaat ehli insanlar daima bir ekmekle bile tok kalırlar."

dünyā yi- "Dünya nimetlerine çok düşkün olmak" (161a/3)

İlm dīn beslemek üçün durur dünyā yimek üçün degül (161a/3) "İlim, din beslemek içindir; dünya yemek için değil."

ğam yi- "Dert çekmek" (124a/2)

Yüz köz öpüşmek nē fāide kıılır ol dem

Çün kim alar ayrılıp yana yir imiş ğam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur; çünkü onlar ayrılıp yine dert çekerlermiş."

hasret yi- "Hasret kalmak" (156b/13)

Men alarnıñ hāline raḥmet kıtur men ayttım belki māllarına ḥasret yirseñ dağı her baydağ kim bu ma'ni naṭ'asında sürer idim (156b/13-157a/1) "Ben onların haline acıyıp (şöyle) söyledim: Belki mallarına hasret kalırsan ve her bir piyonu bu mana satrancında sürerdim."

ḳayğū yi- "Tasalanmak, kaygılanmak" (56b/6)

Öltürür bolsa meni bu ḳında ol yār-ı 'az.īz

Sen saḳınma kim yiğeymen ḳayğū ol dem cān için (56b/5-6)

"O aziz yar, beni bu cezadan öldürecek olsa, sen o zaman kaygılanacağım diye düşünme."

nedāmet yi- "Pişman olmak" (49b/8)

Ḳılurlar tevbe 'ās.iler nedāmet yip ḥaṭā işden

Saña ḥıdmet kıtur 'ārif kişiler dāim istiğfār (49b/8-9)

"Asiler, hatalı işlerinden pişman olup tövbe ederler. Arif kişiler daim istiğfar edip sana hizmet ederler."

te 'essüf yi- "Üzölmek" (121a/2-3)

Ol dağı alarnıñ taḥs.ını üze mübālağa kılıp ḳadīmī şoḥbetniñ fevtine te 'essüf yip öz ḥaṭāsına mu'ṭerif bolup turur (121a/1-3; 123a/13; 132b/9) "O da onların iyiliğini abartıp, sohbetini kaçırdığı için üzölüp, kendi hatası olduğunu itiraf eder."

zaḥm yi- "Eziyet çekmek"

Körmegen zenbūr fi 'ilin ne bilür

Ol bilür kim zaḥmnı köp yip turur (126b/9)

"Görmeyen arının ne yaptığını/nasıl soktuğunu nereden bilir! (Bunu ancak), onun kahrını çok çekmiş kişi bilir."

YİDÜR-

yidür- 1. Yoksula yardım etmek; yoksulu yedirip içirmek (159b/7)

Elinde çün kim eyā hoca māl u ni ‘met köp

Yidür bağışla tileseñ sa ‘ādet-i ‘uqbā (159b/6-7)

"Ey hoca! Elimde malın mülkün çok ise ve ahirette cennete kavuşmak istiyorsan, fakirleri yedir içir ve mallarını onlara bağışla."

yidür- 2. Dövmek, vurmak (100b/3)

Ol kadar yakın keldi kim kimeçiniñ yaqası yigitniñ eline kirdi yigit özine çekip bir niçe muhkem yumruklar yidürdi (100b/3) "O kadar yakın geldi ki gemicinin yakası yiğidin eline girdi. Yiğit o anda onu kendine çekip bir kaç yumruk atıp vurdu."

yidür- 3. Yemek yedirmek (93a/11)

İleyinde bir kañtar yemek bolsa Ebū Hureyre çetükine bir loqma yidürmegey dağı aşhāb-ı kehf itine süñük (93a/11) "Önünde bir kantar yemek olsa, Ebu Hureyre'nin kedisine bir lokma yedirmez ve Ashab-ı Kehf'in köpeğine kemik bile vermez."

YËT-

yët- 1. Ulaşmak (81a/2)

Bir kün ol bay karındaşı bu ‘ālim karındaşına hakāret közi bilen nazār kılıp ayttı men salñanatka yëttim dağı sen bayağı meskenetde kalıp turur sen (81b/13-82a/1-2) "Bir gün o zengin kardeşi, bu âlim kardeşine küçümseyerek bakıp (şöyle) söyledi: Ben saltanata ulaştım ancak sen sıradan yerlerde kaldın."

yët- 2. Hayatta kalmak (56a/3)

Ey karındaş haram ileyiñde dağı harāmī artıñda eger kittiñ yëttiñ ve eger kaldıñ öldüñ (56a/1-3) "Ey kardeş! Haram önünde ve harami ardında. Eğer gidersen hayatta kalırsın, eğer kairsan ölürsün."

yët- 3. Zamana gelmek, süresi dolmak (145a/12-13)

Bir fakîr evdeşi yükli idi müddeti yetti dağı bu fakîrniñ 'ömründe oğlı bolmuşı yok idi (145a/12-13) "Bir fakirin zevcesi hamile idi, zaman geldi ve bu fakirin ömründe hiç oğlu olmamıştı."

yêt- 4. Ortaya çıkmak; birden belirmek (149a/10)

Biz bu hâlde idük kim nâgâh bir taş yanından ikki Hindî çıkıp yitti dağı cânımğa kâsd etti (149a/9-10) "Biz bu halde idik ki aniden bir taşın yanından iki Hindu ortaya çıktı ve canıma kastetti."

yêt- 5. Yetmek, kafi gelmek (138a/1)

Bir karı érge ayttılar niçün evlenmes sen ayttı karı hâtünler bilen başım hoş degül ayttılar yigit alğil çün ni 'metiñ bar kuvvetiñ yeter (137b/11-13-138a/1) "Yaşlı bir adama sordular: Niçin evlenmiyorsun? (Yaşlı adam) cevap verdi: Yaşlı hatunlar ile başım hoş değil. (Şöyle) söylediler: O zaman genç bir hatunla evlen, çünkü malın mülkün var, kuvvetin yeter."

yêt- 6. Gitmek, dolaşmak, gezmek (97a/8)

Ger tileseñ kim garâ 'ibler temâşâ êtkesen

Têgme bir kün yañı yerge kerek kim yêtkesen (97a/7-8)

"Eğer, farklı ve değişik yerler görmek istiyorsan, her gün yeni bir yere gitmek gerekir."

yêt- 7. Deyimleşmiş Anlamlar

cānları burunlarına yêt- "Canına tak etmek; son noktaya gelmek" (87b/5)

Êli avuçu tar miskînlerge sufrâlar tökti dağı ol fakîrler kim fâkadan cānları burunlarına yêtip turur idi anlarını da 'vet kıldı (87b/2-6) "Eli avucu dar garibanlara sofralar kurdu. O fakirlerin artık açlıktan canlarına tak etmişti, onları (yemeğe) davet etti."

küçi yêt- "Gücü yetmek"

Küçüñ bizge yeter haqqa yetalmas

Seni sen küç bile otqa yaqar sen (87b/13-88a/1)

"Senin gücün bize yeter ama Allah'a yetemez. Sen, kendini, zorbalıkla ateşlerde yakıyorsun."

menzîlge yêt- "Ölmek"

*Bu menzîlge 'ademden her ki yètti
Kefenden özgesin koydı ve kitti (80a/4)*

"Bu hiçlikten çıkıp menzile ulaşanlar/ölenler, kefenden başka her şeylerini bırakıp gitti."

YËTİŞ-

yêtiş- 1. Yetişmek, ulaşmak (3a/6)

Tükenmes ni 'metiniñ honı barça yerge yêtişip durur (3a/5-6) "Tükenmez nimetinin sofrası her yere ulaşır."

yêtiş- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

başı kökke yêtiş- "Çok memnun ve mutlu olmak" (91b/1)

Velî kökke êkinçiniñ yêtişti ol kiçe başı

Niçük müflis ferağ êtse tapup bir yerde miñ altun (91b/1-2)

"Böylece, o gece çiftçi, bir yerlerde bin altın bulan bir müflis kadar mutlu oldu."

YU-

yu- 1. Yıkamak (42a/9; 91b/12)

Kim izder ise hilâf-ı rây-ı sulţân

Öz kanı bilen yuvar êlin ol nâdân (42a/8-9)

"Her kim, sultanın sözüne karşı gelirse, kendi kanı ile kendi elini yıkamış olur."

yu- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

êlin yu- "Elini eteğini çekmek; vazgeçmek, uzaklaşmak" (136a/2; 163a/9)

Karı bolduñ yigitlikden êlin yu

Bilür sen kim yana kaytmas akar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandın, gençlikten vazgeç! Bilirsin ki akan su geri dönmez."

Èliñ yu ol münāfik dostdan kim

Yürür düşmenleriñ birlen bolup yār (163a/9-10)

"Artık o münafık dostlarınla olan irtibatını kes. Çünkü onlar düşmanlarınla dost olup, onlarla birlikte hareket ederler."

YUM-

yum- 1. Yummak, kapatmak

Tileseñ bilmege menden kèlip sor

Tañ atkunça közümni yummayıp men (60b/5-6)

"Eğer bilmek istiyorsan gel benden sor. Tan atımcaya kadar gözümü yummadım."

yum- 2. Deyimleşmiş Anlamlar

köz yum- (I) "İlgilenmemek; aldırış etmemek" (89a/12; 127a/6)

Bèrür bu fitne köz èlge köñülni

Közün yum tā köñül aldurmağay sen (127a/5-6)

"Bu fitne gözler, gönlünü başkasına verir. Ey gönül! Sen buna aldırma, boşver gitsin!"

köz yum- (II) "Ölmek" (97a/10)

Tur teferrüc kıl cihānnıñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

YÜRİ-/YÜRÜ-

yüri- 1. Yürümek (51b/5)

Ol kün bular bilen yürüdüm kiçe kēlip bir hişār yanında yattılar (51b/5-6) "O gün bunlarla yürüdüm. Gece gelip bir hisarın yanında yattılar."

yüri- 2. Uzaklaşmak (85b/6)

Derāhim bolmasa borçқа yime et

Yürigil çekmeyin kaşşāb cevrin (85b/5-6)

"Eğer paran yoksa borç alıp da et yeme. Kasabın cevriyi çekmeden oradan uzaklaş."

yüri- 3. Devam etmek, sürmek (80a/2)

Münezzeh cümleden ol hayy bākī

Yürür emri bilen bu devr ayağı (80a/2)

"O, sonsuz olan Allah, herkesten ve her şeyden münezzehtir. Bu devranın ayağı onun emri ile sürer gider."

yüri- 4. Deyimleşmiş Anlamlar

artınça yüri- "Geçmişte yaşayan insanlar gibi davranmak, yaşamak; onların geçtiği yollardan geçmek" (80a/3)

Çün andan özge fānīdür bilür sen

Burunğılarnıñ artınça yürür sen (80a/3)

"Çünkü ondan (Allahtan) başkası fanidir, bilirsin. Sen de öncekilerin arkasından yürürsün."

atı tilde yürü- "Öldükten sonra adı kalmak, iyi anılmak" (7a/1)

Luţf u ahlākı kerem kāmı durur

Eygü atı dāimā tilde yürür (7a/1)

"Lütuf ve ahlakı cömertlik madenidir. Onun adı daima iyi anılır."

elden ele yürü- "Elden ele geçmek, el değiştirmek" (40b/10)

Bu kün kim bar elinde māl u mülket

Yürür elden ele ol cāh u devlet (40b/9-10)

"Bu gün elinde olan bütün malın ve mülkünle beraber itibarın ve devletin de elden ele geçecektir."

karşı yürü- "Düşmana karşı ilerlemek; savaşılmaya çıkmak"

Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler (10b/13-11a/1)

"Kuvvetli düşman askeri geldi, bunlar da asker toplayıp karşı tarafa doğru yürüdüler."

sığına yürü- "Temkinli davranmak; dikkatli olmak" (14b/10)

Niçe köp yidürseñ saña bir kün ol

Urur zaḥm andan sığına yürü (14b/10)

"Ne kadar çok yedirirsen yedir, bir gün gelir sana zararı dokunur. O yüzden dikkatli ve uyanık ol!"

yolunda yürü- "Kendi bildiğinden şaşmamak" (26a/3)

Yoluḡda arı bolup yürügil

Kir yüzni urur ḥācerge kaşşār (26a/3)

"Temiz ve dürüst olup kendi yolunda yürü, çamaşır yıkayanlar bile kirli yüzlerini taşa vururlar."

3.2.2. Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Çokanlamlı Adlar

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de çokanlamlı oldukları tespit edilen 56 ad vardır. Bu sözcükler aşağıda sıralanmıştır:

‘**ACEM (Ar.)**

‘*acem I.* İranlı, Fars (18b/8)

‘Acem meliklerinden bir melik karılık hāletinde hasta bolup tirlikten ümīd kesip idi (18b/8) "İran meliklerinden bir melik yaşlılık halinde hasta olup hayattan ümit kesmişti".

‘acem 2. Farsça, Acemce (6b/5)

Türkīge kaytıp ‘acemden bu kitāb

Ma ‘rifetke açtı sekkiz türlü bāb (6b/5)

"Bu kitabı Farsçadan Türkçeye çevirip, marifete sekiz türlü kapı açtı".

AÇ

aç 1. Aç, acıkmış (84b/11)

Tok bolup ölse yahşıraq aç bolup tiri yürügünçe (84b/11) "Aç olup yaşayana kadar tok olup ölmek daha iyidir."

aç 2. Açlık (158b/13)

Açından bir faķīr ölse tüşüp zār

Bizge andan nē kaygu çün bizim bar (158b/13-159a/1)

"Bir fakir açlıktan ağlayarak düşüp ölse, biz neden kaygılanalım, çünkü bizim (yiyeceğimiz) var."

AÇUĞ

açuğ 1. Açık (58a/2)

Hāciler kāfilesi bilen Kūfeden bir yayağ faķīr baş açuğ yalañ ayak hırāmān yolğa kirdi (58a/2) "Hacılar kfilesi ile Kufe'den yaya gelen bir fakir, başı açık ayağı yalın salına salına yola düştü".

açuğ 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ēşikin dağı sufrāsın açuğ körme- "Bir kişinin kapısının ya da sofrasının açık görülmemesi; mec. Cimrilik yapması" (93a/13)

Māl ve ni ‘meti çok harc etmege imkānı yok eyle hasīs-i nefis idi kim tilesen teniñdeki cānun bergey dağı élindegi etmekin bergey ileyinde bir qañtar yemek bolsa

Ebū Hureyre çetükine bir luğma yidürmegey dağı Aşhāb-ı Kehf itine süñük salmağay fi'l-cümle kimerse eşikin dağı sufrasın açuğ körmedi (93a/6-13)"Malı ve nimeti çok, harcamaya imkânı yok. Öyle cimriydi ki elindeki ekmeğini vereceğine canını verirdi. Önünde bir kantar yemek olsa Ebu Hureyre'nin kedisine bir lokma yedirmez ve Ashab-ı Kehf'in köpeğine bir kemik bile atmazdı. Kısacası kimse kapısını ve sofrasını açık görmemişti."

AĞ

ağ 1. Balık ağı (94b/3)

Bir za'if sayyādnuñ ağına kavī balıq tüşti tuta bilmedi balıq sayyādnu elinden ağın alıp kitti (94b/1-3) "Bir zayıf avcının ağına güçlü bir balık takıldı; avcı, o balığı tutamadı. Balık, avcının elinden ağını alıp gitti".

ağ 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bahāne ağın kur- "Bahane üretmek" (63b/4)

Düşmen seni körüben eygü 'amel içinde

Da 'vī kuşun tuta almas kurup bahāne ağın (63b/3-4)

"Düşman seni iyi ameller içinde görürse, bahane üretilip kendi iddiasını/davasını gerçekleştiremez".

AĞAÇ

ağaç 1. Ağaç (158a/10)

Körmessen mi bustān içinde yaş tal ağaçnu ıyısı müşk bigin dağı bir ağaç bar kim kuru kemiş bigin (158a/10-11) "Görmüyor musun, bahçenin içinde taze ağacı, kokusu misk gibi ve bir ağaç daha var ki kuru kemiş gibi".

ağaç 2. Sopa, değnek (110b/7)

Bir münecim evine kēlip kōrdi ebçisi bir yigit bilen oynar münecim ağaç alıp ebçisin ura başladı yigit kaçtı (110b/6-8) "Bir münecim evine gelip, eşinin bir delikanlı ile oynadığını gördü. Münecim bir sopa alıp eşine vurmaya başladı, delikanlı kaçtı".

ağaç 3. Deyimleşmiş Anlamlar/Kalıplaşmış Anlamlar

Yemişi köp ağaçka taş atarlar (30a/5) "Meyvesi çok olan ağacı taşlarlar".

‘Amelsiz ‘ālim yemişsiz ağaçka oğşar (173a/13) "Amelsiz âlim, meyvesiz ağaca benzer".

AĞIR

ağır 1. Ağır (80a/9)

Yaman iş kélmegey hergiz kolundan

İner bolsa kayadın bir ağır taş (80a/9-10)

"Onun elinden asla kötü bir iş gelmez. Kayalıklardan ağır bir taş incek olsa bile."

ağır 2. Çok değerli, kıymetli (105a/9)

‘Irak meliklerinden bir melikniñ elinde ağır bāhālī yüzük bar idi (105a/9-10) "Irak meliklerinden bir meliğin elinde çok kıymetli bir yüzük vardı."

ağır 3. Zorlu (173a/10)

Ḥasūd erge belā kēlsün dime kim

Anıñ üzre ḥased ağır belādur (173a/9-10)

"Fesat kişiye bela gelsin deme. Zaten onun fesat olması onun için ağır bir beladır."

ağır 4. Kuvvetli, güçlü (10b/13)

Bu sözden bir niçe kün kēçti dağı sultānğa bir ağır düşmen çerisi kēldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler (10b/13-11a/1) "Bu sözden sonra bir kaç gün geçti ve sultana karşı kuvvetli bir düşman ordusu geldi. Bunlar da orduyu düzenleyip (savaşmak için) karşı yürüdüler."

ağır 5. Sert, acımasız; çok acı veren (45a/3)

Bir vaqt arıp idim bu meni tevege mindürdi dağı ol oğlan igeç yağrınımğa ağır kamçılar indürdi (45a/2-4) "Bir zaman yorulmuştu. Bu, beni deveye bindirdi ve o çocuk iken sırtıma acımasızca kamçılar indirdi."

ağır 6. Çok; çok fazla (50a/4)

Bu 'özümnü kabul etkil dimes men

Ağır yazuklı men ehl-i kerem sen (50a/3-4)

"Bu özürümü kabul et diyemem. Ben çok günahkâрім, sen ise cömertlik sahibisin."

AĞIZ

ağız 1. Ağız (organ) (121b/11-12)

Temmuz künlerinde bir kün eyle issi idi kim boğazını kurutup ağızını kaynatur idi (121b/11-12) "Temmuz günlerinden bir gün, o kadar sıcaktı ki, (sıcak) insanın boğazını kurutup ağızını kaynatıyordu."

ağız 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ağız köpüklen- "Çok sinirlenmek, öfkelenmek" (77b/7)

Bir şâlih er kördi miñ batman taş kötürgen pehlevänni gazabı kâlip ağız köpüklenip oturur (77b/6-8) "Bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi salih bir kişi gördü ve gazaplanıp öfkelenip oturur."

ağız ta 'âmdan közi uykudan kesil- "Yemeği içmeyi bırakmak, uyuyamamak"

Bir kimersenin köñli elden kitip dağı cân terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi ağız ta 'âmdan közi uykudan kesilip ne kündüz sabrı bar idi ne kiçe kararı bir kuş bigin kim tuzakka tüşmiş bolğay (113b/6-11) "Bir kimse gönlü elden gidip, canından vazgeçip, ölümü bekleyip dururdu. Bu kişinin ağız yemekten gözü uykudan kesilerek ne gündüz sabrı ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olacak."

ağzın aç- "Konuşmaya başlamak" (167b/2)

Kaçan senden biligli er açıp ağzın söze kelse

Niçe yahşı bilür bolsañ sözine i 'tirâz etme (167b/2-3)

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

ağzın şîrîn kıl- "Güzel şeyler konuşmak, söylemek" (35b/5)

Ger açu sözün işitmegeyin dir iseñ

İhsân bile kıl hemîşe ağzın şîrîn (35b/4-5)

"Eğer acı sözler işitmeyeyim diyorsan, iyilik ile daima güzel şeyler söyle."

êl ağzın it tişin bağla- "Başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp nefsinin köreltmek"

Alar kim ‘āfiyet künçin tutup ‘ākif bolupturlar

Êl ağzın it tişin bağlap şavāmîge tolupturlar (23b/1-2)

"Onlar ki afiyet köşesini tutup akif olmuşlardır, başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp tekkelere dolmuşlardır."

tiliñni ağzında sakla- "Diline hâkim olmak, susmak" (167a/10)

Kemâl-i fazl sende çün ki yoğtur

Tiliñni sakla ağzında otur tek (167a/9-10)

"Sende olgunluk ve fazilet yoktur. (O yüzden) diline hâkim ol ve sessizce otur!"

AĞ

ağ 1. Ak, beyaz (3b/1)

Ağaçlarğa rebî‘ hil‘ātın keydürüp ellerine kızıl ağ sarı çiçekler bergey (3b/1-2)

"Ağaçlara bahar elbisesini giydirip ellerine kızıl, ak, sarı çiçekler verecek."

ağ 2. Deyimleşmiş Anlamlar

teni ağ yüzi kızıl bol- "Semirmek; eli yüzü düzelmek" (71a/3)

Bir kün melik ‘ābidni körmege rağbet etti kēlip kōrdi kim ol burunğı şūreti bir türli dağı bolmuş semrip teni ağ yüzi kızıl bolup harîr yastuğğa tekye kılıp oturur (71a/1-4) "Bir gün melik o kulu görmek istedi, gelip gördü. O (kulun) önceki sureti başka türlü olmuş, semirip eli yüzü düzeliş, ipek bir yastığa dayanmış oturuyordu."

yüzi ağ bol- "Utanacak bir şeyi olmamak; alını ak olmak" (5a/1; 77a/5)

Cefālargā tahammül kıl tilesen

Yüzüñ teñri katında aķ bolğay (77a/4-5)

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

ART

art 1. Arka, geri (157b/6)

Ol maña men aña tutup çekişip

Yügürür artımızça halk küle (157b/5-6)

"O benimle çekişir, ben onunla çekişiri. Millet de arkamından güle güle yürür."

art 2. Sırt (58b/10)

Bu zamāne zāhidin kör Ka 'bege artın tönüp

Yüz halāyıkka tönüp dāim kılur bāṭıl namāz (58b/10-11)

"Bu zamane insanları, Kâbe'ye arkasını dönüp, yüzünü halka dönüp daima batıl namazlar kılarlar."

art 3. Deyimleşmiş Anlamlar

artınça yürü- "Geçmişte yaşayan insanlar gibi davranmak, yaşamak; onların geçtiği yollardan geçmek" (80a/3)

Çün andan özge fānīdür bilür sen

Burunğılarnıñ artınça yürür sen (80a/3)

"Çünkü ondan (Allahtan) başkası fanidir, bilirsin. Sen de öncekilerin arkasından yürürsün."

közleri artınça kal- "Gözleri arkada kalmak" (10a/3-4)

Niçe kim anıñ mülki özgeler elinde bolğay munuñ közleri ol mülk artınça kalğay (10a/3-5) "Onun mülkü başkaların elinde olacak ve bunun gözleri (öldükten sonra) o mülkün arkasında kalacak."

AYAĞ

ayak 1. Ayak (organ) (19a/10)

‘Ömr dağı kalmadı çün bir nefes

Ël ve ayak baş vidā‘ın kılığ (19a/10)

"Ömür de kalmadı bir nefes. O yüzden el, ayak ve başınızl vedalaşın."

ayak 2. Ağacın dibi, altı (135a/7)

Men dağı barıp uzun kiçelerni kıska kılıp ol ağaç ayakında baş açıp du‘ā kılıp hācet tiledim (135a/6-8) "Ben de gidip uzun geceleri kısa kılıp ağacın dibinde, baş açıp dua edip hecet diledim."

ayak 3. Deyimleşmiş Anlamlar

ayağın üstüne ketür- "İnsanı kendine getirmek; iyileştirmek" (83b/11)

Bu kadar yemek seni ayağın üstüne ketürür dağı ne kadar mundan artursañ sen anı köterürsen (83b/10-12) "Bu kadar yemek seni ayağının üstüne getirir ve bundan ne kadar fazla yersen, sen onu taşımaya başlarsın."

ayak altında koy- "mec. Küçük görmek; önemsememek" (164a/13)

Ol kadar kattılık ètmegil kim senden toyğaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "İnsanlara o kadar sert davranma senden çekinirler, o kadar da yumuşak huylu olma, seni ayaklar altına alırlar."

èlden alıp ayakka sal- "Perişan etmek"

Köñül èlden alıp saldı ayakka

Uşol qaddi şanavber yāsemīn ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili) beni perişan etti."

ayakdan tüş- "Elden ayaktan düşmek, çaresiz duruma gelmek" (27a/2-3)

Hakikat dostuñ yāriñdür ol kim

ꞐoluŒ tutsa ayakdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Hakikat dost ve yar, sen elden ayaktan düşüp, çaresiz kaldığında elinden tutan kişidir."

BARÇA

barça 1. Hepsi, bütünü (9b/12)

Ölgeninden yüz yıl sonra barça süňükleri tökülmiş idi illâ közleri oynar dağı nazar kıllur (9b/12-13-9a/1) "Öldükten yüz yıl sonra bütün kemikleri dökülmüştü, ancak gözleri hareket edip bakıyordu."

barça 2. Herkes (17a/3)

Ol kavm kim andan zulm körüp idiler barça munuŒ katına kelim takviyet kıldılar (17a/3-4) "Ondan zulüm gören kavimlerdeki herkes bunun yanına gelip takviye ettiler."

BAŞ

baş 1. Baş, kafa (58a/2)

Ĥaciler kâfilesi bilen Kūfeden bir yayağ faķir baş açuk yalaŒ ayak hırāmān yolđa kirdi (59a/1-3) "Hacılar kâfilesi ile Kufe'den yayan bir fakir, başı açık, ayağı yalın salına salına yola girdi."

baş 2. Deyimleşmiş Anlamlar

baş cān bër- "Hayatını feda etmek" (92a/1-2)

Köp türlü hüccet ketürüp ayttı başımnı cānımnı bergeymen dağı andan bir dirhem bërmegeymen (92a/1-2) "Çok farklı deliller getirip (şöyle) söyledi: Başımı canımı veririm ama bir dirhem bile vermeyeceğim."

baş eg- "İtaat etmek" (155b/2)

Özlerini özgelerden artuķ körerler dağı ol başları yoķ kim kişiğe baş eggeyler (155a/13-155b/1-2) "Kendilerini başkalarından büyük görürler ve onların itaat edecek bir başları yoktur."

baş hoş bol(ma)- "Arası iyi olmamak, anlaşmamak" (137b/12)

Bir arı  erge ayttılar niun evlenmes sen ayttı arı h t nlar bilen başım hoş degül (137b/11-13) "Yaşlı bir adama sordular, niin evlenmiyorsun, diye. (Yaşlı adam) şoye cevap verdi: Yaşlı kadınlar ile aram iyi değil."

başı kit- "Kellesi vurulmak" (24a/11; 89a/10)

Vaqt bolur kim ned mlerge sult n h zretinde k s bilen altun t ger dağı vaqt bolur kim başı kiter (24a/9-11) "Bir zaman olur, nedimlere sultanın huzurunda kese ile altın gelir, bir zaman olur (bu nedimlerin) başları gider, kelleleri vurulur."

başı kökke y tiş- "ok memnun ve mutlu olmak; başı göğe ermek" (91b/1)

Vel  kökke  kininiğ y tişti ol kie başı

Niuk müflis ferah  tse tapup bir yerde miņ altun (91b/1-2)

"Böylece, o gece ifti, bir yerlerde bin altın bulan bir müflis kadar mutlu oldu."

başından k - "Tecrübe etmek, başından gemek" (104a/5)

Ol kie oğlı oturup atasına başından k ken h llerni hik yet ılır idi (104a/4-5) "O gece oğlu oturup başından geen olayları babasına anlatıyordu."

başından kiter- "Vazgemek; kurtulmak" (95a/12)

 s   aleyhis's-sel m ayttı bu sevd nı başından kitergil yosa ziy n ılır (95a/11-12) "İsa (a.s) (şoye) söyledi: Bu sevdadan vazge yoksa sana zarar verir."

baş oyna- "Canını feda etmek" (22b/6)

Ayar bolsa erigden m l sult n

Niuk baş oynasunlar terk  tip c n (22b/5-6)

"Ey bahad rlar! Bugün meydana girdim, bunu böyle bilin! Mert bir şekilde canımı terk etmeye ve ölmeye hazırım!"

baş  ze y r tap-: Değerlenmek, en üst kıymetten değer bulmak (96b/7)

Cev hir kıymeti yo k n iinde

K lip  lge tapar ol baş  ze y r (96b/7)

"Madenin içinde cevherin kıymeti yok, o başkasının eline geçtiğinde ise baş üzerinde yer bulur."

ma 'desi otı başına çık- "Çok acıkmak"

Yigit ma 'desi otı başına çıkıp tākatınıy 'inānı elinden kitip turur idi yemek köp yedi (102b/1-3) "Yiğit kişinin midesinin ateşi başına çıkıp takatinin dizginleri elinden gitmişti, çok fazla yemek yedi."

BĒL

bĒl 1. Bel, sırt (136b/1-2)

Bilürsen kim kılıp bir hileni yüz

Beliñ bükrülgeni bolmas yana tüz (136b/1-2)

"Bir hileyi yüz kez yaparsan, bilirsin ki, hile yapanın beli bükülür ve asla eskisi gibi düz olmaz."

bĒl 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bĒl bağla- (1) "Yardım ummak"

Sahāvet birle bolsa her ki meşhūr

Aña tüşmes derāhim bağlamaq bĒl (143a/1)

"Her kim cömertliği ile meşhur olursa, o kişinin paraya bel bağlamasına gerek kalmaz."

bĒl bağla- (2) "Elinden geldiğince yardım etmek"

Nē oturur sen kim fülān h ĩāce kerem elin açıp fuqarā hıdmetine bĒlin bağlap turur dağı dāim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Sen burada neden oturuyorsun, filan hoca cömertlik elini açıp fukaranın hizmetine belini bağlamıştır ve (o hoca) daima gönüllerin eşiğinde oturur."

bĒliñden küç kēsil- "Gücü kuvveti kalmamak" (136a/12-13)

Kēsildi yük kötürgen küç bĒliñden

Kitıpdür nāzūk irdemler elınden (136a/12-13)

"Yük kaldıran belinden artık gücün kesildi, nazik erdemler de elinden gidiyor."

BİSĀṬ (Ar.)

bisāṭ 1. Kilim, halı (56b/10)

Bir faķırğa zarūret hāleti vāķı ʿ boldı teŋri evinden bir bisāṭ oĝurladı hākim buyurdu kim elin kėskeyler bisāṭ iyesi ŧefā ʿat kılıp ayttı men helāl ettiim (56b/9-12) "Bir fakire zaruret haline geldi, Allah'ın evinden bir kilim çaldı. Hakim, bu fakirin elinin kesilmesini emretti. Kilimin sahibi ŧefaāt edip, ben hakkımı helal ettiim, dedi."

bisāṭ 2. Satranç tahtası (147a/5)

Maħhāre içinde bir kiŧini kördüm kätındaĝı nökerine ayttı ʿaceb degül mi kim ŧaṭran bisätınıŋ ʿac piyādeleri yokarı ŧafka yetip ferzın bolurlar (147a/4-5). "Devenin oturaĝında bir kiŧiyi gördüm. Yanındaki hizmetçisine (ŧöyle) söyledi: Garip deĝil mi! Satranç tahtasının fildiŧinden yapılmıŧ piyadeler yukarı tarafa ulaŧıp vezir olurlar."

BOĝAZ

boĝaz 1. Boĝaz (46b/11-12)

Ey boĝaz kāni ʿ et bir etmekke

Ķil özüngge bu köp cefānı az (46b/11-12)

"Ey boĝaz! Bir lokma ekmeye kanaat et! Kendine çokça çektiirdiĝin cefaları azalt."

boĝaz 2. Deyimleŧmiŧ Anlamlar

boĝaz belāsi "Yeme içme isteĝi; mec. nefsin arzusu" (168b/8)

Boĝaz belāsi bolmasa idi kuŧ tuzakķa tüŧmegey idi (168b/8-9) "Boĝaz belası olmasaydı, kuŧlar tuzaklara düŧmeyecekti."

boĝazı kēŋ "Boĝazı büyük; yeme içmeyi seven"

Bir pehlevān yumrukçı yigitniñ dünye cihetinden eli avuçı tar dağı boğazı kēñ idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı büyük biriydi."

boğazın yırt- "Sesinin duyulması için kendini zorlamak; bağırarak" (60a/3)

Bir perişān şūretli muṭrib oturup kerih ün bilen öz boğazın yırtıp halk mağzın kitermege yırlayı başladı (60a/2-4) "Perişan suretli bir mutrip, oturup, kötü sesiyle, kendi boğazını yırtıp milletin beynini dağıtmak için şarkı söylemeye başladı."

eli avuçı tar boğazı kēñ "Fakir ama yemeyi çok seven (kişi)"

Bir pehlevān yumrukçı yigitni dünye cihetinden eli avuçı tar dağı boğazı kēñ idi (96b/1-2) "Bir yiğit yumrukçu, yiğidin dünya yönünden eli avucu dar fakat boğazı geniş idi."

BOYUN

boyun 1. Boyun (77b/5)

Kim boyun sahrada uzun kılğay

Özün ol özge boynına salğay (77b/5)

"Boyunu çöllerde uzun kılan kendisini başkasının boynuna atacak."

boyun 2. Deyimleşmiş Anlamlar

boynunı da kal- "Sorumluluğu üzerinde kalmak" (41b/3)

Bir sultān bir yazuksuz kişini öltürmege buyurdı ol miskīn ayttı ey sultān ol sebeb bilen kim gāzābıñ kēlip benim üze öz āzār istemegil ayttı niçük ayttı bu 'ukūbet benim üze bir nefes bilen kēçer dağı kıyāmetka tēgrü seniñ boynunı da kalur (41a/11-13-41b/1-3) "Bir sultan, günahsız bir kişiyi öldürtmek için emir verdi. O miskin kişi (şöyle) söyledi: Ey sultan, gazabın geldiği için beni cezalandırmak isteme. (Sultan) sordu: Neden? (Miskin kişi) cevap verdi: Bu işi sonunda benden bir nefes ile geçer gider ancak kıyamete kadar senin vebalinde kalır."

boyun sun- "Boyun eğmek, kabullenmek"

Memleketni aña bērdiler bir müddet memleketke hüküm etti ba‘z-ı ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaytardılar ortada münāza‘at kıptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

CĀN (Fars.)

cān 1. Can (56b/7)

Cān emānetdür anı bērmek kerek līkīn benim

Kaygum oldur kim yerinde tutmağan fermān için (56b/7-8)

"Can emanettir, onu geri vermek gerekir. Ancak kaygım verilen emrin yerine getirilmemesidir."

cān 2. Kişi, insan, adam (137a/10)

Bu kün böyle maña cevr étmes idiñ ki

Sen bir pehlevān men bir qarı cān (137a/10)

"Bugün bana böyle cevretmezdin. Sen bir pehlivansın, bense yaşlı bir insanım."

cān 3. Deyimleşmiş Anlamlar

cān bile hıdmet kıl- "Canla başla görevini yerine getirmeye çalışmak"

(98a/8)

Ol özdeñ kanda kim yétse kılurlar cān bile hıdmet

Atası ol şadefdür kim bahālı cevherī bolğay (98a/8-9)

"O seçkin kullar, nereye yetişirlerse, orada canla başla hizmet ederler. Onun babası, pahalı bir cevher olacak sedeftir."

cān bēr- "Can vermek, ölmek" (90a/5-7)

Bir tāife kēlip anı kördi kim akçaların alında koyup toprağ üstüne cān bērip yatur idi (90a/6-7) "Bir kavim gelip onu gördü. Akçelerini önüne koyup toprağın üstünde can vermiş yatıyordu."

cān çıķ- "Ölmek, vefat etmek" (132b/13)

Kel kıyās et ne bolğay ol sâ‘at

Tatlı cān çıķsa ķalsa ten hālī (132b/12-13)

"O saatte neler olacak, gel kıyas et! Tatlı canın çıkınca tenin boş kalacak."

cāna eķer ét- "Çok etkilenmek; içine işlemek" (118a/5)

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaṭvāt

Küneşniñ nūrına andan ne noķsān

Munı ayttı dağı revān kitti ol sözi cānıma eķer etti (118a/3-5)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de, güneşin ışığından hiçbir şey noksan kalmaz. Bunu söyledi ve yürüdü gitti, o sözü beni çok etkiledi."

cāndan el yu- "Canından vazgeçmek" (8b/10-11)

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay ne kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde (şöyle) gelmiştir: Her kim ölmeyi göze aldıysa, gönlünde ne varsa diline onu getirir."

cānından kēç- "Ölmeye hazır olmak"

Bir kiççi kişi kēçip revān cānından

Arslannı urup çıķarsa mağzın ne ‘aceb (165b/5-6)

"Kısa boylu bir kişi canından geçip ölmeye hazır olsa, aslanı vurup beynini dağıtırsa bu şaşılacak bir şey değildir."

cānları burunlarına yēt- "Canına tak etmek; son noktaya gelmek" (87b/5)

Èli avuçı tar miskīnlerge sufrālar tökti dağı ol faķirler kim fāķadan cānları burunlarına yētip turur idi anlarını da ‘vet kıldı (87b/2-6) "Eli avucu dar, garibanlara sofralar kurdu. O fakirlerin artık açlıktan canlarına tak etmişti, onları (yemeğe) davet etti."

cān terk ét- "Canından vazgeçmek; ölmeye hazır olmak" (22b/6)

Ayar bolsa çerigden māl sulṭān

Niçük baş oynasunlar terk étip cān (22b/5-6)

"Eğer sultan, askerinden mal saklarsa, o askerler neden canlarını feda etsinler?"

cān terkin ur- "Hemen ölmeye hazır olmak"

Ay bahadurlar biliñ kildim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey yiğitler! Bunu böyle bilin ki, mert bir şekilde canımı terk etmek ve ölmek için bugün meydana geldim."

DĀD (Ar.)

dād 1. Adalet, hak (3b/10)

Kimge kılayım seniñ elinden feryād

Karşuñda turup tiler men dād (33b/9-10)

"Senin elinden kime feryat edeyim. Karşında durup senden adalet isterim."

dād 2. Nasip, kısmet (7a/5)

Hakk te ʿālā devletin kılsun ziyād

Dünyadan alsun tana ʿum birle dād (7a/5)

"Hak Teâlâ talihini artırsın, dünyadan sana bolluk içine nasip versin."

EDĀ (Ar.)

edā 1. Ödeme, yerine getirme (35b/6-7)

Ol kim melikniñ haqqı idi ba ʿzısın edā kıldı kalğanı üçün bir niçe kün habsde oturdı (35b/6-7) "O meliğın hakkıydı, bazısını ödedi. Kalanı için bir kaç gün hapse kaldı."

edā 2. Tarz, üslup (123a/8)

Şeker lafzıñ edā-yı naħv kıldı

Köñülden ‘aql naqşın mahv kıldı (123a/8)

"Şeker gibi tatlı sözleriyle kendi tarzında cümleler kurdu. Benim gönlümün de aklımın da nakşını mahvetti."

edā 3. Naz, cilve (117b/5)

Yigitlik eyyāmında hātırım bir kimerse bilen müte'allıķ bolupturur idi ol sebebden kim halkı bar idi tayyibü'l-edā ve halkı ke'l-bedr izā beden (117b/3-6) "Gençlik çağlarımda, bir kişi ile hatır ilişkim olmuştu. O sebepten ki halkı vardı. Hoş bir edası ve halkı dolunay gibi parlaktı."

ĒL

ēl 1. El (organ) (19a/10)

‘Ömr dağı kılmadı çün bir nefes

Ēl ve ayak baş vidā ‘ın kılıı (19a/10)

"Ömür de bir nefes bile kalmadı. O yüzden el, ayak ve başınızla vedalaşın."

ēl 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ēlin aç-(I) "Mal başışlamak; yardım etmek" (30a/7)

Bir sultān oğına atasından köp māl ve ni ‘met kıldı kerem ēlin açıp sađā dādın bērdi leşkerge ve ra ‘iyyetke ferāvān māl ve ni ‘met başışladı (30a/6-8) "Bir sultan oğluna babasından çok mal ve nimet miras kaldı. (o oğlan) cömertlik elini açıp herkese payını verdi. Askere ve halkına çokça mal ve nimet başışladı."

ēlin aç- (II) "Dua etmek, yakarmak"

Anlar içinde bir tā ‘ife bar kim dā ‘im hıdmetķa bēllerin bağlap dağı keremge ēllerin açıp tururlar (159a/2-3) "Onların için bir topluluk vardır ki, daima kendilerini hizmete verip, Allah'a yakarırlar".

ēlinden al- "Kurtarmak" (100b/5)

Kimeden kişiler çıktılar kim kimeçini anıı ēlinden almağa ala bilmediler maşlahat anı kördiler kim kime ücreti bilen müsāmađat kıldılar (100b/4-6) "Gemiciyi onun elinden

almak için insanlar gemiden çıktılar, alamadılar, gemi ücretini geri verilmesini uygun gördüler."

Açlıkka kaçan yeñilse perhîz revân

Takvânıñ alur elinden iflâs 'inân (154b/12-13)

"Perhizde olan kişi açlığa yenildiği zaman; iflas, insanın elindeki takva dizginlerini alır."

eline tüş- "Birinin eline düşmek"

Şükr kıl kim bir mu 'accib yigit eline tüşmediñ kim her kün bir hevâğa uçqay dağı her kège bir yuvada yatqay ve her sâ'at on türlü keriş başlağay ve her dem yüz türlü sökünçler sökkey (133b/8-11) "Şükret ki, her gün başka bir havaya uçan, her gece başka bir yuvada yatan, her saat on türlü kavgaya başlayan ve her an yüz türlü küfürler savuran acayip bir yiğidin eline düşmedin."

elini köter- "Dua etmek, Allaha yakarmak" (93b/6)

Du 'ā vaqtın tazarru 'nıñ elini

Köterip teñriden rahmet tiler sen (93b/6)

"Dua vakti geldiğinde yakarışınla elini kaldırıp Tanrıdan rahmet dilersin."

elin kısqā kıl- "Nefsine hâkim olmak" (62b/3)

Dünyanıñ hevâ ve hevesinden elin kısqā kıldı anı körüp hasūdlarıñ tili uzun boldı (62b/2-4) "Dünyanın heva ve hevesinden elini çekti, nefesine hâkim oldu, onu görüp aç gözlülerin dili uzadı."

elin tişle- "Pişman olmak" (129b/13)

Bir işni kim öfke bilen işlegey

Ƙılıp hayf sonra elin tişlegey (129b/13)

"Bir işi öfke ile yapan kişi, sonra hayflanıp elini dişleyecek/pişman olacak."

el yet- "İmkânı olmak; gücü yetmek" (30b/9)

Ël yèterde eygülik kıl ey fülân

Kim atıñ qalgay cihānda cāvidān (30b/9-10)

"Ey filan kişi! Gücünün yettiğince iyilik yap ki adın cihanda sonsuza dek yaşasın."

EMR (Ar.)

emr 1. Buyruk, emir (58b/4)

Tañ atıçaq te ‘ālā emri birle

Sökel ér sağ boldı sağ öldi (58b/4-5)

"Sabah olunca Allah'ın emri ile hasta adam sağaldı, sağ olan ise öldü."

emr 2. İş, vazife; husus (157a/11)

‘Ākıbetü'l-emr delili qalmadı zelil boldı ise ta‘addī tilin uzatıp mühmel sözley başladı (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan dilini uzatıp gereksizce konuşmaya başladı.

emr 3. Deyimleşmiş Anlamlar

emr tut- "Verilen emri yerine getirmek" (3b/13)

Yügürür cümle seniñ nef‘iñ için emr tutup (3b/13) "Cümle alem senin faydan için emir tutup yaşar."

ËR

ér 1. İnsan, kişi (5a/6)

Bu cihānnıñ rāhatın terk etken ér

Ol durur hazretke toğrı kitken ér (5a/6-7)

"Bu cihanın rahatını ter eden kişi, Allah'a doğru giden kişidir."

ér 2. Yiğit, cengâver (11a/13)

Ër deminde êrdemin körgüzmes illā ér kişi

Eyle kim  rdem tevede yoğ dağı arslanda bar (11a/13)

"Yiğit kişi, erlik zamanının dışında yiğitlik göstermez. Öyle ki erdem devede yok ama arslan da var."

 r 3. Erkek (47a/6)

Bir k n  kiniler k lip şik yet kıldılar N l yağasında mamuğ  ktik vağsız yağmur k lip telef kıldı ol ayttı y n  kmek kürek idiņiz kim yağmur ziy n kıлмаđay idi bir şar f  r bu sözni işitip k l p ayttı (47a/2-6) "Bir gün ekinciler gelip (hükümdara) şik yet ettiler: Nil yakasında pamuk  ktik ancak yağmur vakitsiz yağınca telef etti. Hükümdar cevap verdi: Y n ekmeniz gerekirdi, o zaman yağmur ona zarar veremezdi."

 r 4. Koca, eş (79b/8-9)

K rks z  biniņ  ri közsüz kerek

Ger körer bolsa yüzin b r r şal k (79b/8-9)

"irkin kadının kocasının k r olması gerekir. Eğer gözü g rurse karısından boşanır."

 ŐİK

 şik 1. Kapı, eşik (60a/11)

Y  aņa sözlegil t k oltursun

Y   şik a rev n ıķıp kiteyim (60a/11)

"Ya ona söyle sessizce otursun ya da kapıyı aç hemen gideyim."

 şik 2. Deyimleşmiş Anlamlar

düşmen  şikin ķaķ(ma)- "Düşmanından yardım ummamak" (57a/6-7)

Dostlar  vin süpürgil dağı düşmen  şikin ķaķmađıl (57a/6-7) "Dostlarının evini süpür ama düşmanın kapısını çalma."

 şik a- "Ziyaret etmek" (115b/2)

Bir kiçe ol cemāli kemāl cān bigin ‘azīz dostum eşik açıp keldi (115b/1-2) "Bir gece o yüzü, gönlü güzel aziz dostum ziyaretime geldi"

eşik bağla- "İnzivaya çekilmek; kimseyle görüşmemek" (63a/9; 119a/5)

Ay yüzli özdeñ bilen bir kimerse otursa eşik bağlap nefis gālib dağı şehvet tālib bolsa niçük kim ‘Arab aytur (119a/5-6) "Güzel yüzlü bir cariye ile bir kimse otursa, kimseyle görüşmese, nefsi galip ve şehveti istekli olsa, Arapların dediği gibi..."

eşikin dağı sofrāsın açuķ körme- "Bir kişinin kapısının ya da sofrasının açık görülmemesi; mec. Cimrilik yapması" (93a/13)

Māl ve ni‘meti çok harc etmege imkānı yok eyle hasīs-i nefis idi kim tileseñ teniñdeki cānın bergey dağı elindegi etmekin bergey ileyinde bir kantar yemek bolsa Ebū Hureyre çetükine bir lukma yidürmegey dağı Aşhāb-ı Kehf itine süñük salmağay fi'l-cümle kimerse eşikin dağı sofrāsın açuķ körmedi (93a/6-13)"Malı ve nimeti çok, harcamaya imkânı yok. Öyle cimriydi ki elindeki ekmeğini vereceğine canını verirdi. Önünde bir kantar yemek olsa Ebu Hureyre'nin kedisine bir lokma yedirmez ve Ashab-ı Kehf'in köpeğine bir kemik bile atmazdı. Kısacası kimse kapısını ve sofrasını açık görmemişti."

haķķ eşikine kēl- "Yalnızca Allaktan yardım istemek" (37b/1)

Üçünçi kün aña lā-büđ nazār kıllur ol şāh

Kēlip tile tilekiñ haķķ eşikine her dem (37b/1-2)

"Üçüncü gün Allah, mutlaka o kulunun hâline bakar. (O yüzden) Allah'ın kapısına gelip isteklerini her zaman ondan dile."

harb eşikin bağla- "Savaş çıkmasını engellemek" (100b/10)

Ol yigirse sen sen aña miskīnlik et

Luťf bilen harb eşikin bağlağıl (100b/9-10)

"Eğer seni azarlarsa, sen ona miskinlik et. İyilik ile savaşın çıkmasını engelle."

köñül eşikinde otur- "Herkesin kalbinde yer etmek; çok sevilip sayılmak" (82b/7)

Bir kişi aña ayttı nē oturur sen kim fülān hoca kerem ēlin açıp fuķarā hıdmetine bēlin bağlap turur dağı dāim kōñüller ēşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

şama *ēşik*in aç- "Açgözlülük yapmak" (22a/7)

Eyā şama *ēşik*in özine tilep açķan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey bile bile kendisine açgözlülüğün kapısını açan kişi, bu kapıyı güzellikle açıp zorbalıkla kapatma".

ÉTMEK

ētmek 1. Ekmek (85b/12-13)

Ger küneşni kizlese ētmek bigin ol sufrada

Körmegey yıllar kēçip kōz ol küneşni bir yana (85b/12-13)

"Eğer sofradaki ekmek gibi güneşi gizlese, yıllar geçse de o göz, o güneşi bir daha göremeyecek."

ētmek 2. Karın doyurma derdi; geçim parası (73a/4-5)

Ey *ēibādet küşesin ētmek için tutķan fakır*

Tutmadı řālih kimerseler anı ētmek için (73a/4-5)

"Ey ibadet köşesini karın doyurmak için tutan fakir! Hiçbir salih insan, onu geçim derdi için tutmadı."

ĠAYBET (Ar.)

ġaybet 1. Kaybolma, ayrılık (116b/5)

Yādımda bar kim yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen dostluķum ol ġāyetde idi kim niķük kim ikki bādām mağzı bir yērde bolsa şohbetimiz anığ bigin idi nāġāh ortamızda ittifāk-ı ġaybet tüşti bir müddetden soņra kēldi oturup *ēitāb kılmaġa başladı (116b/1-6)*

"Aklımda var. Gençlik zamanlarımda bir kimse ile dostluğum o derecedeydi ki iki badem içinin bir yerde olması gibi sohbetimiz öyleydi. Aniden aramızda anlaşmazlık çıktı ve bir müddet sonra geldi, oturup beni azarlamaya başladı."

ğaybet 2. Dedikodu (175a/3)

Münāfık şohbetinde ni ‘metiñ yer

Çıkıp düşmenleringe ğaybetiñ dër (175a/3)

"Münafık olan kişi, sohbetinde nimetini yer ama çıkıp arkandan düşmanlarına dedikodunu yapar."

HAĞĞ (Ar.)

ħağğ 1. Allah (94b/12)

Anı kim ħağğ ħalāş étse belādan

Kiter eyle alıp şayyād ağın (94b/12-13)

"Allahın onu beladan kurtardığı gibi, avcının avını da alıp öyle gider.

ħağğ 2. Bir şeye ya da bir kimseye ait olan; pay, hisse (63a/2)

Ey şeyh benim ħüsnü'z-zannım özgeler ħağğına kemāl üze turur dağı öz ħağğıma noğşān içinde turur (63a/1-2) "Ey şeyh! Benim hüsnüzannım başkalarının hakkında iyilik üzerinedir ancak kendi hakkımda eksiklik içindedir."

ħağğ 3. Doğru, dürüst (konuşmak), doğruyu (söylemek) (129a/12)

Tur kaç oturma niçe kim ayağın bar bir yerde turma kim müdde‘iler seniñ üstünge dağ tutupturlar belki ħağğ ayıpturlar ħālī kim fitneniñ otı közlenipturur (129a/10-13) "Kalk, kaç, oturma! Ayağın var, hep aynı yerde durma! Çünkü iddiacılar senin üstüne suç atarlar. Belki doğru söylemişlerdir, belki de fitnein ateşi közlenmiştir."

ħağğ 4. Deyimleşmiş Anlamlar

ħağğ borcun öde- "Müslümanlığın gereklerini yerine getirmek" (172a/9)

Ĥağğ borcun ödemegen seniñ borcuñdan

Nê kayğusı bar sen kerek Rüstem bol (172a/9-10)

"Senin Rüstem gibi olman gerekir! Allah'a borcunu ödemeyen, senin borcunu kendisine dert edinir mi!"

ḥ ĤACE

ḥ Ĥace 1. Allah (58a/8)

Ḳulun da 'vet ḳalıptur ḥ Ĥace evge

Menim senden yakın bil ḥacetim yok (58a/8-9)

"Allah, kulunu evşne davet ediyor. Benim senden daha yakın bir hacetim yok, bunu böyle bil!"

ḥ Ĥace 2. Hoca, din âlimi (109b/8)

Bir ev satun aldım ol evniñ bey'iniñ 'aḳdinde ḥatırım mütereddit boldı. Bir yehūdî kélip ayttı ey ḥ Ĥace bu evniñ vaşfin menden sorgıl kim men bu mahallede ḳarārî kişi men bu evniñ ḥiç 'aybı yok turur (109b/7-10) "Bir ev satın aldım. O evin satış anlaşmasında tereddüt ettim. Bir yahudi gelip (şöyle) söyledi: Ey hoca, bu evin vasfını benden sor, ben bu mahallede yetkili biriyim. Bu evin hiç ayıbı yoktur."

ḥ Ĥace 3. Allah u Teâlâ (3a/2; 4b/10)

ḥ Ĥacenüñ luḳfin körüñ kim nê ḳılır

Ḳul yazıp yazuḳ ḳılıp ol uvtanur (4b/10-11)

"Allahın lütfuna bakın ki neler yapıyor? Kul günah işledikçe, o utanıyor."

ḥ Ĥace 4. Vezir (35a/6)

Zevzen şehriñ melikiniñ bir ḥ Ĥacesi bar idi kerimü'n-nefs şāhibi ḥulḳ büyük himmetli alçak köñüllü ullağa kiçige i'zāz ve ikrām ve ihsān ḳılıp ḳaybetlerinde haberin sözler idi (35a/6-9) "Zevzen şehrinin hükümdarının bir veziri vardı. Kerem sahibi, yüce ve himmetli fitratı olan, alçak gönüllü, büyüğe ve küçüğe izaz, ikram ve ihsan eyleyip arkalarından haberlerini konuşurdu."

HÜKM (Ar.)

hüküm 1. Hüküm, karar (118b/4)

Hükümün işitür idi sulţān-ı Ç̄m̄

İmdi bu kün sözün işitmes cin (118b/4-5)

"Çin sultanı hükmünü işitirdi. Şimdi bugün, bu sözünü bile işitmez cin."

hüküm 2. Deyimleşmiş Anlamlar

hüküm sür- "Hüküm sürmek; istediğini yapabilmek"

Lutf etip izdese mürüvvet anıñ

Çahr etip hüküm anıñ sürer bolsa (117b/2)

"Kahredip onun hükmünü süreceksin olsa da, lütfedip istese insanlık da onun olur."

İÇ

iç 1. Karın, mide (62a/8)

Tilesen ma 'rifet nürün körerger

İçin hālî kerek bolsa yimekten (62a/7-8)

"Eğer marifet nurunu görmek istiyorsan, öncelikle midenin yemekten boş olması gerekir."

iç 2. Bir şeyin içi, içindeki (69b/10-11)

Eyle özden laţif ü hoş bustān

Kim içi toptolu gül ü reyhān (69b/10-11)

"Öyle güzel, latif ve hoş idi ki bahçe; içi gül ve reyhanlarla doluydu."

iç 3. Deyimleşmiş Anlamlar

içi yan- "İçi yanmak; üzülmek" (15b/5)

Çün dost seni sevüp hemîşe közler

Düşmenin içi yanıp nê bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kiři seni daima sever ve bekler, dūřmanının ise iři yanar ve ađzına ne gelirse sđyler."

İSSİ

issi 1. Sıcak (121b/11)

İssi temmūz künlerinde bir kün eyle issi idi kim boğaznı kurutup ağzını kaynatur idi (121b/11-12) "Sıcak temmuz günlerinden bir gün o kadar sıcaktı ki, (sıcaklık) boğaznı kurutup ağzını kaynatıyordu."

issi 2. Deyimleşmiş Anlamlar

issi savuğ tat- "Görüp geçirmek; iyiyi de kötüyü de yaşamak" (133b/1)

Cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuğ tatmağan ģarb kūsiniđ ünü kulağına teğmegen dağı mübārizler kılıcınığ berķını körmegen idi (148b/10-13) "(O kiři) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegi/işiltısını görmeyen biriydi."

ĶAN

ķan 1. Kan (33b/13)

Sultān bu sözni işitip könlü ağrıp közinden yař keldi dağı ayttı benim helākligim yağşırak andan kim yazuğsız ķan tōkūlgünçe başından közünden öpüp ķuķup köp māl ve ni‘met bērip āzād ķıldı (33b/13-34a/1-2) "Sultan bu sözü işitip, üzölüp gözünden yař geldi ve (şöyle) söyledi: Günahsız birinin kanı dökölünceye kadar benim helak olmam daha iyidir. (Sultan o kişiyi) gözünden öpüp, kucaklayıp, çokça mal ve nimet verip azat etti."

ķan 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bağrı ķan bilen tol- "Aşırı derecede üzölmek, kahrolmak" (164b/12)

Yaman ķılıķlı kiři bir dūřmen ēlinde giriftār bolup turur kim anıđ cevrinden bađrı ķan bile tolup turur (164b/10-12) "Kötü fitratlı kiři bir dūřmanın elinde esir olmuřtur, o yüzden bađrı kan ile dolmuř, kahrolmuřtur."

kan tök- "Zarar vermek; öldürmek" (33b/5; 168a/6)

Her kim ulularğa söker

Tili bilen öz kanın töker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına söverse, kendi dili ile kendi kanını dökmüş olur."

kanına tanuqluq bër- "Birinin ölmesi için yalancı şahitlik yapmak"

Sultān hıdmetinde kanına tanuqluq bërdiler (15b/3) "Sultanın huzurunda ölmesi için şahitlik yaptılar."

öz kanı bilen elin yu- "Kendi kendine zarar vermek" (42a/9)

Kim izder ise hilāf-ı rāy-ı sultān

Öz kanı bilen yuvar elin ol nādān (42a/8-9)

"Kim, sultanın düşüncesine muhalefet ederse, o kişi, kendi eli ile kendi sonunu hazırlamış olur."

ƘARA

Ƙara 1. Siyah, kara (renk) (119a/2)

Külüben ayttı ne boldı bu şeklime bilmen

Meger ki mātēm-i hüsnim için Ƙara keymiş (119a/1-2)

"Gülerek (şöyle) söyledi: Bu şeklime ne oldu bilmem. Meğer ki güzelliğimin matemi için karalar giymiş."

Ƙara 2. Esmer (insan)

Melik şūretine nazār kılıp bir şahş kördi kim Ƙara yağız za'ıf endām melikniñ közine haƘır köründi (126a/13) "Hükümdar onun yüzüne bakıp, esmer ve zayıf endamlı bir kişi gördü. (Bu kişi) hükümdarın gözüne hakir göründü."

Ƙara 3. Erkek köle (48a/3)

Sultān buyurdu qararı dağı kırnağını elin ayağını bağlap şal'a burcından hendakķa bıraksunlar (48a/3-5) "Sultan bu kōle ile cariyeyi elin ayağını bağlayıp kalenin burcundan hendeğe bıraksınlar diye emretti."

ĶAT

ķat 1. Bakıř ađısı, dūřünce tarzı (121a/10)

Kēlūr bolsañ yana ehlā ve sehlā

Ķatımda mertebeñ barçadan a 'lā (121a/10)

"Selam verip gelecek olsan, benim gözümde senin merteben herkesten daha yüksek."

ķat 2. Ön, huzur (33a/1)

Şabr kıl dūřmen kılin bağlı kıtında körgesen

Dostlar alında ol kūn ur dağı mağzın çıkıar (33a/1-2)

"Sabret! Eđer dūřmanın elini huzurunda bağlı görürsen, dostlarının önünde olduğun gün vur ve beynini çıkıar."

ķat 3. Herhangi birisinin yanısı (21b/6)

Kiter kıadriñ ol dem kēlip sözlesen

Ulular kıtında yaramas kelām (21b/6)

"Eğer gelip ulu insanların yanısında yaramaz sözler söylersen, o an, bütün kadrin kıymetin kaybolur."

ĶATTI

ķattu 1. Tehlikeli; zorlu, meşakkatli (58a/4)

Ey fakır kıanda kiter sen bu yol kıattu yol durur helāk bolur sen kıaytkıl (58a/4-5)

"Ey fakir nereye gidiyorsun? Bu yol çok tehlikeli bir yoldur, helak olursun, geri dön."

ķattu 2. Ağır ve kalp kırıcı (söz) (85/4)

Şüfîler katında bir niçe akçası borç yığıldı her kün kèlip takāzā kılıp kattı sözlep köñüllerin ağrıtur idi (58a/12-13) "Sufiler katında bir akça borcu birikti. Her gün gelip zorlayıp kırıcı konuşup, gönüllerini ağrıttırdı."

ƙattu 3. Çok; aşırı (86b/12)

Bir yıl İskenderiyye şehrinde yağmur yağmadı kattı ƙuraklık boldı (86b/11-12)
"Bir yıl boyunca İskenderiye şehrinde yağmur yağması, çok şiddetli bir kuraklık oldu."

ƙattu 4. Kuvvetli (134a/10)

Yigit ebçi yanında ƙarı ér kèlip oturgunça kattı yadan çıƙƙan oƙ otursa yahşırak turur (134a/9-11) "Genç bir kadının yanına yaşlı bir adam gelip oturana kadar yaydan çıkan ok bir yere sapsa daha iyidir."

ƙattu 5. Sert mizaçlı; suratı asık (164b/1)

Nè kattı bol kim el senden üşengey

Nè yumşak ƙadringe noƙşān kètürgey (164b/1-2)

"Ne insanların senden çekineceği kadar sert ol, ne de kadrine noksan getirecek kadar yumuşak ol."

ƙattu 6. Sert, katı (170a/3)

Sındurur bolsa urup altun ƙadehni kattı taş

Sınmas altun ƙıymeti artmas bahāsi taşnıı (170a/3-4)

"Sert bir taş altın kadehi vurup kırsa, ne altının kıymeti azalır ne de taşın değeri artar."

ƙattu 7. Kötü ve yüksek ses; gürültü (171a/8)

Ol év eşikinde isteme hayr u şalāh

Kim ebçi üni ol évde kattı kèlgey (171a/8)

"O evin kapısında hayır ve esenlik isteme. Çünkü o kadın sesi, bu evde hep gürültülü gelecek."

KÖK

kök 1. Gökyüzü (176b/13)

Kökden yerge dağı nişār iner dağı yerden kökke gubār çıkar (176b/13-177a/1)

"Gökden yere yağmur iner ve yerden göğe toz çıkar."

kök 2. Yeşil ya da mavi renk (80b/12-13)

Men aytım ol kök otka nē sebebden

Alıpsen böyle gül yanında mesken (80b/12-13)

"Ben o yeşil ota sordum: Neden böyle gülün yanında mesken tuttun?"

kök 3. Deyimleşmiş Anlamlar

āh u efgāni kökke çık- "Dua ve yakarışları Allaha ulaşmak" (87a/3)

Qalmadı yerde cān-ver kim anıñ

Çıkmağay kökke ah u efgāni (87a/3)

"Yeryüzünde, dua ve yakarışları göklere çıkmayan bir tek canlı bile kalmadı."

başı kökke yetiş- "Çok memnun ve mutlu olmak" (91b/1)

Velī kökke ékinçiniñ yetiştı ol kiçe başı

Niçük müflis feraħ étse tapup bir yerde miñ altun (91b/1-2)

"Böylece, o gece çiftçi, bir yerlerde bin altın bulan bir müflis kadar mutlu oldu."

KÖDÜL

köñül 1. Gönül, yürek (66b/11)

Yana tüşse ‘amelden ol kelip yoqsul bilişlerge

Köñül derdin yanıp sözler sürer bolsa turup kitmes (66b/10-11)

"Yine düşse amelden o yoksul tanıdıklara, gelip gönül derdiyle yanıp bir şeyler söylemeye devam etse de kalkıp gitmez."

köñül 2. Deyimleşmiş Anlamlar

köñül aç- "İç ferahlatmak, rahatlamak" (6b/1)

Gül cemāli bir niçe künde keçer

Bu gülistān dā'imā köñül açar (6b/1)

"İnsanın gül yüzü bir zaman sonra solar, ancak bu gülistan daima insanın içini açar, insana ferahlık verir."

köñül ağrı- "Bir kimseyi üzme, kırmak" (85a/12-13)

Şūfiler katında bir niçe akçası borç yığıldı her kün kēlip takāzā kılip kattı sözlep köñüllerin ağrıtur idi (58a/12-13) "Sufilerin katında bir kaç akçası borç olarak birikti. Her gün gelip zorlayıp ağır sözler söyleyip, onların gönüllerini ağrıttı."

köñül al- "Gönlünü almak" (108a/9; 118b/7; 122b/7; 133b/6)

Niçe yétse küçüm köñlüñ alayım

Tahammül cevriñe dāim kılayım (133b/6-7)

"Gücümün yettiğince gönlünü alayım, cevrine ve cefana daima tahammül edeyim".

köñül bağla- "Gönül vermek; âşık olmak" (53a/8; 121b/9; 134a/5)

Yādımda bar oğlanlık eyyāmında kiçeler uyumayın zühd ve takvāğa köñül bağlap turur idim (53a/6-8) "Hala hatırlarım. Çocukluk zamanlarımda geceleri uyumadan zühd ve rakvaya gönül bağlamıştım."

köñül bér- "Gönül vermek; âşık olmak" (117a/13; 127a/5)

Çünki bérdiñ köñül ol ay yüzge

Ƙıl tahammül niçe cefā kılsa (117a/13)

"O ay yüzlü sevgiliye gönül verdin. O yüzden sana ne kadar cefa ederse etsin tahammül et!"

köñül eşikinde otur- "Gönüllerde yer etmek; sevilmeğ" (82b/7)

Bir kişi ana ayttı ne oturur sen kim fülân hoca kerem elin açıp fuğarâ hığmetine belin bağlap turur dağı dâim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

köñül hoş ét- "Birinini gönlünü hoş etmek; mutlu etmek" (23a/10)

Bir niçe künden sonra ol mescid eşikinden keçtim kördüm evvelki mu'allimniñ köñlin hoş étip burunđı yerine keçirip tururlar (141b/9-11) "Birkaç gün sonra o mescidin kapısından geçtim ve gördüm, önceki muallimin gönlünü hoş edip, bir öncekinin yerine onu geçirmişler".

köñül yap- "Gönülleri hoş tutmak; kimseyi kırmamak, üzmemek" (45a/6)

Yétkeninđe küçün köñül yapđıl

Kim halâyık saña du'â kılđay (45a/6-7)

"Gücünün yettiği kadar gönülleri hoş tut ki halk sana dua kılsın."

köñül yığ- "Kalp kırmak" (146b/11)

Erlık ol iş degül köñül yıđđay

Yâ kişi 'aybını körüğ çađđay (146b/11-12)

"Gönül yığmak/kalp kırmak ve kişinin aybını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

KÖZ

köz 1. Göz (organ) (70b/2)

Köz yüzünü körüğ anığ toymas

Tatlı sudan niçük ki müstesâi (70b/2-3)

"Suyu çok seven birinin tatlı suya doymadığı gibi o da (sevgilinin), gözünü yüzünü görüp doymaz."

köz 2. Deyimleşmiş Anlamlar

hakāret közi bilen bak- "Aşağılayıcı ve küçümseyici şekilde bakmak, davranmak" (10a/13)

Bir sulṭānnıñ üç oğlı bar idi ikkisi uzun boylı idi bir kün sulṭān bu kısqā boylı oğluna hakāret közi bile baqtı (10a/10-13) "Bir sultanın üç oğlu vardı. İkisi uzun boylı idi. Bir gün sultan bu kısa boylu oğluna küçümseyerek baqtı."

köz aç- (1) "Uyanık olmak" (35a/5)

Çekip ya attıñ oğ düşmen yüzine

Közün aç oğına karşı oturdun (35a/3-4)

"Yay çekip okunu düşmanın yüzüne attın, bundan sonra uyanık ol, çünkü düşmanın okuna karşı oturdun".

köz aç- (2) "Uykudan uyanmak" (136a/7; 172a/1)

Biçin vakti buğday yetiptür

Közün aç uykudan kim tañ atıptur (136a/5-6)

"Ekinleri biçme vakti bugdaylar yetişti, uykundan uyan artık, sabah oldu".

közün aç- (1) "Kendine gelmek; iyileşmek" (79b/7)

Hind iklīmindin bir hāzık hakīm kelip 'ilāc kılıp közsüzler közün açar idi ol faķihka ayttılar sen niçün küyegünni ol hakīmge iltmes sen ayttı korķar men devā kılıp közin açķay dağı ol er kızımnı körüp boşāđay (79b/5-8) "Hind ülkesinden bir usta hekim gelip, ilaç verip gözsüzlerin gözünü açardı. O hocaya sordular: Sen neden damadını o, hekime göndermiyorsun? Cevap verdi: Deva bulup gözünü açmasından ve o yiğidin kızını boşamasından korkarım".

közün aç- (2) "Çiçek açmak" (3b/5)

Benefşe boynın egdi gülge karşı

Açıp 'abher közin sünbülge karşı (3b/5)

"Menekşe boynunu eğdi Gül'e karşı, Yasemin ise Sünbüle karşı gözlerini açtı".

közin bağla- "Mec. Gözünü kör etmek; gerçekleri görmesini engellemek"
(100b/1)

Közin bağlar derāhim ‘ākil ėrniñ

Ṭama‘ salur uçar kuşnı tuzaqqa (100b/1-2)

"Para, akıllı insanın gözünü kör eder. Açgözlülük uçan kuşun tuzağa yakalanmasına sebep olur."

közi tol- "Gözü doymak" (156b/7)

Alar eşikde anı anıñ için koyup tururlar kim tilençiler elinden cānına yetip tururlar dağı muhāl-i ‘aql irür kim eger yazıdağı barça kumlar inçi bolsa tilençilerin közi tolmas (156b/4-7) "Onlar, kapıda onu, şunun için koymuşlardır ki dilenciler yüzünden canlarından usanmışlardır ve akıl ermez bir eydir. Eğer çöldeki bütün kumlar inci olsa, yine de dilencilerin gözü doymaz."

köz tik- "Dikkatle takip etmek, bakmak" (37a/6)

‘Arab meliklerinden bir melik dīvān müte‘alliklerine buyurdu kim fülān kulnıñ mersūmın yahşu ihtiyāt bilen yazsunlar kim hıdmetka mülāzim dağı fermānga köz tikip kulaq koyup turur (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

köz yum- (I) "Dünya nimetleriyle ilgilenmemek" (89a/12)

Yumar köz bu cihānnıñ ziyetinden

Kime şabr u kana‘āt yār bolsa (89a/12-13)

"Kime sabır ve kanaat yar olursa, o kişi bu cihanın süsleriyle ilgilenemez."

köz yum- (II) "Ölmek" (97a/10)

Tur teferrüc kıl cihānnıñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim bu cihāndan kitke sen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

KULAK

kulak 1. Kulak (organ) (106b/5)

İşitmese kulak yıllar def ü nāy

Şilur şabr ol mübārek sem ʿ hoş rāy (106b/5-6)

"Kulak, yıllar boyunca def ve ney sesi işitmese de o mübarek sesi duyabilmek için sabreder."

kulak 2. Deyimleşmiş Anlamlar

kulak koy- "Dikkatle takip etmek, dinlemek" (37a/6)

ʿArab meliklerinden bir melik dīvān müte'alliklerine buyurdu kim fülān kulnıñ mersūmın yahşı ihtiyāt bilen yazsunlar kim hıdmetka mülāzin dağı fermānga köz tikip kulak koyup turur (37a/3-7) " Arab meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."

kulak tut- "Dinlemek, kulak vermek"

Ol yigit ayttı kerem kılıp kulak tutsañ cevāb aytayım (22b/11-12) "O yiğit (şöyle) söyledi: Eğer lütfedip dinlersen cevap vereyim."

KÜÇ

küç 1. Güç, kuvvet (136a/12)

Niçe yétse küçüm köñlüñ alayım

Tahammül cevriñe dāim kılayım (133b/6-7)

"Gücüm ne kadar yeterse gönlünü alayım. Cevrine daima tahammül edeyim."

küç 2. Deyimleşmiş Anlamlar

bêlinden küç kèsil- "Gücü, takati kalmamak" (136a/12)

Kèsildi yük kötürgen küç bêliñden

Kitiptür nâzûk êrdemler êliñden (136a/12-13)

"Yük kaldıran belinden artık gücün kesildi, nazik erdemler de elinden gidiyor."

küç ét- "Zor kullanmak; zorbalık etmek" (38a/10)

Dağı miskîn kişilerge küç étme

Alarñıñ âhı otundan hazer kıl (38a/10-11)

"Garibanlara zorbalık etme, onların ahlaklarının ateşinden sakın!"

küç kël- "Zorlanmak; zoruna gitmek" (121b/4-5)

Dostlarından bir tâife këlip maña ayttı ol yâr-ı ‘azîz firâkıñdan niçük kêçer sen ayttı anı körmek maña ol kadar küç këlmes kim anasını körmek küç këlür (121b/2-5)

"Dostlarından bir grup gelip buna sordu: O aziz yârin ayrılığını nasıl kabullenirsin? O kişi cevap verdi: Onu görmek bana o kadar zor gelmez ama anasını görmek zor gelir."

küç kıl- "Eziyet etmek; zorbalık yapmak"

Ol melîk kim dâ‘im êlge ve uluska küç kılur

‘Âkıbet mülkin ilinden bir kavî düşmen alur (17a/6-7)

"Memleketine ve milletine daima zorbalık eden hükümdar, en sonunda memleketinden kuvvetli bir düşman edinir."

KÜN

kün 1. Gün (111b/3)

Ƙanı bu kün ol tüşî mübârek düşmen

‘Aybımñı këlip maña ‘ayân körgüzgey (111b/3-4)

"Hani bugün o düşü mübarek olan ve ayıplarımı bana açıkça gösterecek kimse nerede?"

kün 2. Gündüz (137a/4)

Kalur bir hamle çıksa pehlevān at

Teve arkun yürür āsān tün ü kün (137a/4)

"Pehlivan at bir hamleyle çıksa, kısa bir zaman sonra yerinde kalır, koşamaz. Deve ise gece gündüz, kolayca ve yavaş yavaş yürür."

KÜNDÜZ

kündüz 1. Gündüz vakti (113b/9)

Bir kimersenih köhli elden kitip dağı cān terkin urup nazarı helāket yerine tüşüp turur idi ağzı ta'āmdan közi uykudan kesilip nē kündüz şabrı bar idi nē kiçe kararı bir kuş bigin kim tuzakka tüşmiş bolğay (113b/6-10) "Bir kimse gönlünü kaptırıp, canından vazgeçip, helak olmak üzereydi. Ağzı yemekten gözü uykudan kesilmişti. Ne gündüz sabrı vardı ne de gece kararı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olacaktı."

kündüz 2. Deyimleşmiş Anlamlar

kündüzni kiçe di- "Gündüze gece demek; mec. Bile bile yalan söylemek" (42a/10)

Kündüzni kiçe dise melik sen aytkıl

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Melik bile bile gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ülker (yıldızı) parlayınca ay şurada görünür."

kiçeni kündüz kündüzni kiçe kııl- "Dünya işleriyle gece gündüz uğraşmak"

Faķır ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılgay dağı şehvet artınça yürüp kündüzini kiçe kılp gaflet uykusunda yatıp kalğay dağı alnında nē bolsa yigey ağzında nē kelse digey taşı imāret içi harāb bolğay (80b/1-6) "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kılp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

MA‘RİFET (Ar.)

ma‘rifet 1. Hüner, marifet, irfan (153a/2)

Ma‘rifetsiz fakîr karar tutmas hattâ fakrı küfrge yëtmeginçe bu ma‘lum durur kim mâlsız kişi ‘üryännü örtebilmes (153a/2-3) "Marifetsiz fakirin kararı, yoksulluğu küfre ulaşmayıncaya kadar tutmaz. Bu malumdur ki malsız kişi çıplaklığını örtemez."

ma‘rifet 2. Tanışıklık, ülfet (68a/1)

Haleb cündilerinden bir kimerse bilen ma‘rifetim bar idi ol meni kiçer iken körüp tanıdı dağı ayttı bu ne hâlet durur yana ayttı niçük kêçer sen bu hâlette (68a/1-3) "Halep kumandanlarından bir kimse ile tanışıklığım vardı. O (bir gün) geçerken beni görüp tanıdı ve (şöyle) söyledi: Bu ne haldir? Ve yine (şöyle) söyledi: Sen bu halde nasıl yaşıyorsun?"

ma‘rifet 3. Tasavvufta Allahın birliğini bilme, idrak etme (62a/7)

Tileseñ ma‘rifet nûrın körergerge

İçin hâlî kerek bolsa yimekten (62a/7-8)

"Eğer marifetin nurunu görmek istiyorsan, midenin yemekten boşalması gerek."

MÜLK (Ar.)

mülk 1. Memleket (46b/10)

Hârûnu'r-Reşîdge kaçan Mısr mülki müselleme boldı ise ayttı ol tãğî bâğî hîlâfınça kim Mısr mülkine mağrûr bolup teñrilik da‘vîsin kıldı (46b/8-11) "Harunurreşid'e Mısır memleketi teslim edildiği zaman (şöyle) söyledi: O, Firavun, Mısır mülkünde mağrur olup Tanırlık davası güttü."

mülk 2. Mal, mülk (89a/11)

Kiter başı anıñ bir kün bu yolda

Niçe köp māl u mülk asrar bolsa (89a/10-11)

"Ne kadar malını mülkünü korusa da onun başı bir gün bu yolda gider."

NEFS (Ar.)

nefs 1. İnsanın dünyevî istekleri, nefsi (78a/7)

Ol qarındaş kim nefis esîri turur ol kişiğe nê qarındaş bolur nê yakın (78a/6-8) "O kardeş nefsinin esiridir. O kişiden ne kardeş olur ne de yakın (akraba)."

nefs 2. Kendi şahsı, kendi canı (170a/9)

Terbiyet ğayr ehline zāyi' turur külñiñ 'ālī nisbeti bar anıñ üçün kim cevher-i 'ulvī durur nār ve līkin öz nefsinde hüneri yoķ mertebesi toprak bilen tēñ durur (170a/7-10) "Terbiyesiz kişilere terbiye öğretmek nafilidir. Külün yüce bir özelliği var onun için külün cevheri ulvidir. Ancak ateşin kendinden hüneri yoktur ve toprak ile denktir."

OĞLAN

oğlan 1. Oğul, oğlan (10a/13)

Bir kün sultān bu kısqā boylı oğlına haķāret közi bile baķtı oğlan ferāset bilen bildi dağı ayttı ey ata uzun boylı aħmakdan kısqā boylı 'āķil yaħşıraq durur (10a/13-10b/1-3) "Bir gün sultan bu kısa boylu oğluna küçümseyerek baktı. Oğlan bunu feraseti ile anladı ve (şöyle) söyledi: Ey baba! Kısa boylu ve akıllı kimse, uzun boylu ahmaktan daha iyidir."

oğlan 2. Bakire kız (kız sözcüğüyle beraber) (133a/7)

Yētmiş yaşar bir qarı ēr kız oğlan ēvlendi (133a/7) "Yetmiş yaşındaki yaşlı bir adam, bakire bir kızla evlendi."

oğlan 3. (Cinsiyet bildirmeden) çocuk, evlat (145b/3)

Teñri te'ālā maña ēr oğul bērse bu üstümdeki hırķamdan özge nê kim bar ise faķīrlerġa şükrāne bolsun ittifāken ġatunı ēr oğlan taptı bu faķīr ol va 'deniñ şartına vefā ķıldı (145b/1-4) "Tanrı Teala bana bir erkek çocuk verirse, bu üstümdeki hırkamdan başka neyim varsa fakirlere şükür göstergesi olsun. İttifaken bu adamın hatunu bir oğlan çocuk doğrdı. Bu fakir adam verdiği sözü yerine getirdi."

oğlan 4. Gençlik çağları, çocukluk dönemi (45a/3)

Bir vaķt arıp idim bu meni tevege mindürdi dağı ol oğlan iġeç yađrınımā ağır ķamçılar indürdi (45a/2-4) "Bir vakit yorulmuştum. Bu, beni deveye bindirdi ve o çocukken sırtıma şiddetli kamçılar indirdi."

ORTA

orta 1. (-da) Herkesin gözü önünde, herkesin içinde (52a/11)

Bir ebleh ortada kıldı yamanlık

Niçe ‘ākillere tēgdi ziyānı (52a/11)

"Bir ahmak herkesin içinde bir kötülük yaptı. Bir sürü akıllı adama zararı dokundu."

orta 2. (-da) İki kişinin arasında (163a/2)

İkki düşmen arasında anıñ bigi söz sözlemek kereksen kim kaçan alar dost bolsa sen ortada uyalmağay sen (163a/2) "İki düşman arasında öyle bir söz söyleyeceksin ki onlar dost olduğunda sen arada utanmayacaksın."

orta 3. Deyimleşmiş Anlamlar

ortadan kit- "Aradan çıkmak; kaybolmak; yok olmak" (12a/10)

Birini bir yerde hākim koydı hattā fitne oturup nizā‘ ortadan kitkey (12a/9-10) "Fitne oturup çekişme yok olana kadar birini bir yerde hākim olarak koydu."

ortağa söz kêtür- "Araya girerek lafa karışmak" (108b/13)

Bir kişi söz başlasa tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kêtürgey ol ‘alāmet-i cehl turur (108b/13-109a/1) "Bir kişi konuşmaya başlasa, sözünü tamamlamadan başka birisi araya girerse, bu, cahillik alametidir."

SEFER (Ar.)

sefer 1. Yolculuk, sefer (77a/13)

Ayağım bağı bu at rikābında

Dāimā bu sefer ‘azābında (77a/13)

"Ayağım bağı bu at üzengisinde ve daima bu sefer azabında."

sefer 2. Savaş (120b/3)

Bir kimerse bilen yıllar seferde ve h azarda birge bolup ortamızda k p ni‘met ve sohb t hakkı s abit idi (120b/2-4) "Bir kimse ile yıllar boyunca savaşta ve barışta birlikte olup aramızda nimet ve sohbet hakkı oluşmuştu."

ŞAHN (Ar.)

şahn 1. K se,  anak (166b/10)

Alıp maşrık  liniş toprakından

Kılurlar kırk yılda şahn-ı  m  (166b/9-10)

"Maşrık illerinden alınan topraktan kırk yılda Çin k sesi yaparlar."

şahn 2. Avlu (126a/12)

Melik ileyinde sar y şahnında turguzdılar melik ş retine nazar kılıp bir şahş kördi (126a/11-12) "Meliğin önünde sarayın avlusunda durdurdular. Melik (onun) yüzüne bakıp bir kişiyi gördü."

ŐIŐHAT (Ar.)

şihhat 1. Sağlık (83b/1)

Men bu t ‘ifeni bir tarıka  gretipmen kim iştiharları g lib bolmayınça t ‘ m yimegeyler dağı karınları yahşı toymayın t ‘ mdan  llerin çekkeyler ol hak m ayttı şihhat-i bedenniş sebebi bu turur (83a/11-13-83b/1-2) "Iştahları galip olmayınca yemek yiyecekler ve karınları iyi doymadan yemekten ellerini çekecekler. O hakim (şöyle) söyledi: Bedenlerinin sıhhatinin sebebi budur."

şihhat 2. Doğruluk, sahihlik (152a/1)

‘İb det şihhati nazış kisvet içinde körünür (152a/1-2) "İbadetin doğrusu, temiz elbisenin içinde görünür."

SÖZ

söz 1. Söz (13a/5)

Bu oğlan ömri b ğından yemiş yemişi yok turur cih n sult nı öz kereminden yazuķın bağışlap  z d kılsa n  bolęay idi bu söz sult nęa hoş k lmedi yüzin bir yanı

çıkarup ayttı (13a/2-6) "Bu oğlanın ömrünün bağından meyve yemişi yoktur. Cihan sultanı cömert olduğu için bunun günahını bağışlayıp azat etse ne olacaktı? Bu söz sultanın hoşuna gitmedi, sinirli bir şekilde yüzünü dönüp (şöyle) söyledi."

söz 2. Deyimleşmiş Anlamlar

ortağa söz kêtür- "Araya girerek lafa karışmak" (108b/13)

Bir kişi söz başlasa tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kêtürgey ol ‘alāmet-i cehl turur (108b/13-109a/1) "Bir kişi konuşmaya başlasa, sözünü tamamlamadan başka birisi araya girerse, bu, cahillik alametidir."

söz aç- "Konuşmaya başlamak" (29b/3)

Oturup her bir bābdan söz açıp sözledim (29b/3) "Oturup her konudan bir şeyler söylemeye başladım".

söz al- "Öğüt almak, nasihat tutmak" (75b/9)

Alıp ‘ālim sözün sem'inde tut bék

Niçe kim bolmasa fi'ili sözi tég (75b/9-10)

"Yaptıkları sözleri gibi olmasa da âlimin nasihatini alıp kulağında sağlamca tut!"

sözge kél- "Tartışmak; söze girmek" (166a/7-8)

Yehūdī bir müselmān ér bilen sözge kélip bir kün

hılāf üzre çekıştiler niçe kim bar idi imkān (166a/7-8)

"Bir Yahudi ile bir Müslüman adam bir gün zıt fikirleri üzerine tartışmaya başladılar. Böyle bir imkânları vardı."

ŞEYH (Ar.)

şeyh 1. İhtiyar, yaşlı kimse (7a/13)

Özine bolup mübārek bu kitāb

Dāim alsun nef^c mundan şeyh u şāb (7a/13)

"Bu kitap kendilerine bereketli olsun ve her zaman gençler ve yaşlılar bu kitaptan faydalansınlar."

şeyh 2. Şeyh, hoca (59b/9)

Niçe kim şeyhim naşihatu yādıma kelse bu iki beytni okur idim (59b/9-10) "Ne zaman ki şeyhimin nasihati aklıma gelse bu iki beyiti okurdum."

TATLI

tatlı 1. Tatlı (171a/1)

Ey niçe künler kerek kim güre bolsa tatlı aş

Ey niçe yıllar kerek kim la'l bolsa aşlı taş (171a/1-2)

"Koruğun tatlı bir yiyecek olması için birçok gün geçmesi gerekir. Taşın gerçek bir mücevher olması için de yıllar gerekir."

tatlı 2. Deyimleşmiş Anlamlar

sözi tatlı "Tatlı dilli" (44b/1)

Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kutlı özi kâmil

Menim 'aybım ihen köptür meni men tég kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım o kadar çoktur ki beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

tatlı kél- "Hoşuna gitmek; rahatsız etmemek" (127b/1)

Yumruk seniñ elinden tatlı kélür ağızğa

Özge kişi elinden şehd ü şekker yiginçe (127b/1-2)

"Başkasının elinden şeker yiyene kadar, senin (sevgilinin) elinden yumruk yemek daha tatlı gelir ağızıma."

TİL

til 1. Tespih tanesi (65a/5)

Oğur tesbîh gül ü bülbül bigin bil

Bolup her bir tiken tesbîhine til (65a/5)

"Şunu bil! Gül ve bülbül her bir diken tespih tanesi gibi olup tespih okur."

til 2. Dil, lisan (123a/5)

Anıy eş'arı bu vilāyetde 'Acem tili bilen meşhūr turur ol til bilen aytsañ mübtedī fehmine yakınrağ bolğay (123a/5-6) "Onun şiiirleri bu vilayette Acem dili ile meşhurdur. O dil ile söylersen yeni öğrenenlerin anlaması için daha kolay olacak."

til 3. Deyimleşmiş Anlamlar

açı til bilen sözle- "Sert konuşmak; ağır konuşmak" (29a/2-3)

Ol bêgñiñ hıdmetine keldim bevvāb men' etti kirmege koymadı bir niçe açı til bilen sözledi (29a/1-3) "O beyin huzuruna geldim. Kapıcısı beni kovdu ve girmeme izin vermedi, bana sert ve ağır bir şekilde konuştu."

atı tilde yürü- "Öldükten sonra adı kalmak, iyi anılmak" (7a/1)

Lutf u ahlākı kerem kāmı durur

Eygü atı dāimā tilde yürür (7a/1)

"Onun lütfu ve ahlākı, cömertlik madenidir. Onun adı daima iyi bir şekilde yaşar."

el tiline tüş- "Milletin diline düşmek; hakkında konuşulur olmak" (140b/4)

Melik oğlanları nē sözleseler dağı nē işleseler el tiline tüşer ammā 'avāmniñ kavline dağı fi'iline ol kadar i'tibār yoğ turur (140b/3-5) "Hükümdarın çocukları ne söyleseler ve ne yapsalar milletin diline düşerler. Ancak avamın sözüne ve yaptıklarına o kadar itibar yoktur."

tili kılıçın çek- "Dayanamayıp sert konuşmaya başlamak; suskunluğunu bozmak" (155a/2)

Bu sözni ol fakır işitti ise tākātınıñ 'inānı taħammül elinden tüşti fi'l-ħāk tili kılıçın çekip feşāhat atına minip veķāhat meydānında çapıp maña yigrip ayttı (155a/1-3) "Bu sözü

o fakir işitince, gücünün dizginleri elinde düştü ve hemen dilinin kılıcını çekip/sert konuşmaya başlayıp, fesahat atına binip, küstahlık meydanında at sürüp bana hakaret etti."

tilini kıskı kıl- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak" (61a/9)

Ol herifke men ayttım maşlahat ol turur kim ta'arruz tilini kıskı kılğay sen maña anıñ kerāmeti zāhir boldı (61a/8-10) "O dosta (şöyle) söyledim: Uygun olan saldırgan diline sahip olmaktır. Bu durumun kerameti bana zahir oldu."

tili uzun bol- "Dili uzun; edepsiz olmak" (112b/13)

Bir kimerse ayttı ey hayf bu hüsn ve cemāline köre tili uzun dağı edepsiz bolmasa idi ne hoş bolğay idi (112b/13) "Bir kimse (şöyle) söyledi: Yazık! Bu güzelliğine ve güzel yüzüne göre dili uzun ve edepsiz olmasaydı, ne hoş olacaktı."

tilni saqla- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak" (108a/10)

Üzmes ikki biligli bir kılını

Saklamas ahmak ademī tilni (108a/10)

"İki bilgili kişi bir kılı bile koparmaz. Ahmak insan ise asla diline sahip olmaz."

til uzat- "Saldırmak, rencide etmek" (157a/12)

Ākıbetü'l-emr delīli kalmadı zelil boldı ise ta'addī tilin uzatıp mühmel sözley başladı (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

YAQA

yaqa 1. Elbise yakası (157b/4)

Ol maña sökti men dağı aña ol benim yaqam yırttı men anıñ saqalın tuttum (157b/3-4) "O bana sövdü ben de ona sövdüm. O benim yakamı yırttı ben de onun sakalını tuttum."

yaqa 2. Kıyı, sahil (101b/5)

Bir kün bir kiçe su içinde cānı burnına yetip yaqağa çıktı (101b/5) "Bir gün bir gece su içinde canı burnuna yetip kıyıya çıktı."

YAĞIN

yağın 1. Yakın (55a/9)

Dāim yağın ol dost maña bu cāndan

Bu müşkilim ol ki men yırakmen andan (55a/9-10)

"O dost, her zaman bana canımdan daha yakındır. Müşkülüm odur ki ondan uzağım (şimdi)."

yağın 2. Akraba (78a/8)

Ol qarındaş kim nefis esīri turur ol kişiğe nē qarındaş bolur nē yağın (78a/6-8) "O kardeş nefsinin esiridir. O kişiden ne kardeş olur ne de akraba."

YAN

yan 1. Birinin ya da bir şeyin yanı (157a/5)

Himmetiniñ kīsinde nē kim naqdi bar idi oynadı dağı nehmətiniñ terkeşinde nē kim oqı bar idi attı yanındağı kişiğe ayttım (157a/3-6) "Himmetinin kesesinde ne kadar parası varsa harcadı ve hırs sadağında ne kadar oku varsa attı. Ben de yanımdaki kişiye (şöyle) söyledim."

yan 2. Taraf, yön (164a/7)

Körgüzürse sağ yanı ol saña

Sen anıñ sözün işitme solğa kit (164a/7-8)

"O sana sağ tarafı gösterirse, sen onun sözünü işitme sola doğru git."

yan 3. Deyimleşmiş Anlamlar

yüzün bir yanı çıkar- "Yüzünü asmak; somurtmak" (13a/4)

Bu oğlan ‘ömri bāğından yemiş yemişi yoq turur cihān sultānı öz kereminden yazuqın bağışlap āzād kılsa nē bolğay idi bu söz sultānğa hoş kēlmedi yüzün bir yanı çıkarup ayttı (13a/2-6) "Bu oğlanın ömür bağından meyve yemişi yoktur. Cihan sultanı

kendi cömertliğinden (bu oğlanın) günahını bağışlayıp azat etse ne olacaktı? Bu söz sultana hoş gelmedi, yüzünü asıp (şöyle) söyledi."

YAŞ

yaş 1. Genç, taze, yeşil (55a/3)

Kördüm baktım kim nefesim otı yaş ağaçka eşer kılmaz (55a/2-3) "Gördüm, baktım kim nefesimin ateşi yeşil ağacı bile etkilemez."

yaş 2. Gözyaşı (58b/3)

Kiçe bir hasta için sağ erniñ

Taň atkınça közünden yaş keldi (58b/2-3)

"Gece, bir hasta için, sağ bir adamın gözünden, sabah oluncaya kadar yaş geldi."

yaş 3. Ömür, yaş (138a/5)

Yaşı yetmişke yetken bir qarı er

Tiler men bir kız oğlan almağa dër (138a/5-6)

"Yaşı yetmişe gelen yaşlı bir adam, bir bakire kız almak istiyorum, der."

YAYAĞ

yayağ 1. Piyade asker (147a/1)

Bir yıl hicâz yolında yayağlar arasında münâza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim (147a/1-2) "Bir yıl Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. (Şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim."

yayağ 2. Yayan, yürüyerek (173b/3)

Tertib-i şüret-i mektüb degül ‘amiyy-i müte‘abbid yayağ menzil aldı dağı usal ‘âlim at bile yolda uykuğa uyup kaldı (173b/2-4) "Sureti tertip edilmiş bir mektup değildi. Cahil fakat ibadetini yerine getirenler yayan gitti ve gafil âlim at ile yolda uykuya dalıp kaldı."

YAZI

yazı 1. Çöl, sahra (156b/6)

Yazıdağı barça kumlar inçi bolsa tilençilerin közi tolmağay (156b/6-7) "Çöldeki bütün kumlar inci olsa yine de dilencilerin gözü doymayacak."

yazı 2. Ova, yazı, düz ve boş arazi (156b/10)

Ĥâtem-i Tāyī yazı yërde oturur idi eger şehr içinde bolsa idi faķîrler elinden fiğâne këlgey idi (156b/10-11) "Hatem-i Tayi, boş bir arazide oturuyordu. Eğer şehir içinde olsa idi fakirlerin elinden feryat figan gelecekti."

YËL

yël 1. Rüzgar (3b/11)

Dâim işte felek ü ay ü küneş ü yël ü bulut

Tā ki gâflet bile ni ‘met yimegey sen ey cān (3b/11-12)

"Ey can! Sen gaflet ile nimet yemeyene kadar; felek, ay, güneş, yel ve bulut işte böyle (sürüp gidecek)."

yël 2. Karın gazı (67a/12-13)

Uluğlardan bir kimersenin ħarnunda muhālif yël ħareket ħılıp oynadı ol kimerse anı tutabilmedi (67a/12-13) "Ululardan bir kimsenin karnında gaz hareket edip, dışarı çıktı, o kimse onu tutamadı."

yël 3. Deyimleşmiş Anlamlar

yëlge bër- "Boşa gitmek, ziyan olmak" (154b/11)

Mestûrlar faķîrlik sebebi bilen fesād işlerge tüşüp yüz suvın yëlge bërıp tururlar (154b/10-11) "Namuslu insanlar fakirlik sebebiyle fesat işlere düşüp, yüz suyunu yelet verip dururlar."

YËR

yër 1. Yer, toprak (110a/7)

Tonun soyup kentden sürdiler itler artına tüşti tiledi kim yerden bir kesek taş kötürgey savuğdan yer buzlanıp idi (110a/5-8) "Elbisesini soyup kentten sürdüler. İtler ardına düştü. Yerden bir bölük taş götüreyim dedi ama toprak buzlanmıştı."

yér 2. Oturacak yer, köşe (29a/10)

Ol bég meni turup taptı dağı tevāzu ‘ kılıp yerge işāret kıldı oturuy dip (29a/10-11)
"O bey beni ayağa kalkıp selamladı ve tevazu gösterip, oturmam için bir yer işaret etti, oturun diye."

yér 3. Yeryüzü, dünya (153a/12)

Körer miskīn susamış uyqusunda

Tamāmet yer yüzün tutmuş akar su (153a/11-12)

"Susamış miskin, rüyasında yeryüzünü tamamen akarsu kaplamış olarak görür."

yér 3. Deyimleşmiş Anlamlar

arqasın yerge kêtür- "Sırtını yere getirmek; mağlup etmek" (148b/9)

Eyle pehlevān idi kim hīç kimerse arqasın yerge kêtüre bilmes ammā mütēna ‘im idi kölgede beslenmiş cihān körmegen sefer cevriñ çekmegen issi savuğ tatmağan harb kūsiniñ üni kulağına tégmegen dağı mübārizler kılıçınıñ berkinü körmegen idi (148b/8-10)
"Öyle bir yiğitti ki hiç kimse onu mağlup edemezdi. Ancak gölgede beslenmiş, cihan görmeyen, sefer cevriñi çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini görmeyen bir kişiydi."

baş üze yer tap-: Değerlenmek, en üst kıymetten değer bulmak (96b/7)

Cevāhir kıymeti yok kān içinde

Kelip elge tapar ol baş üze yer (96b/7)

"Madenin içinde cevherin kıymeti yok, o başkasının eline geçtiğinde ise baş üzerinde yer bulur."

şefū'at yüzün yerge koy- "Acımak" (48a/5)

Sulṭān buyurdu ḳaranı dağı ḳırnaḳnı ėlin ayaḳın bağlap ḳal‘a burcından ḥendaḳka bıraksunlar bir ‘āḳıl vezīr ŧefā‘at yüzün yerge ḳoyup ayttı ḳaranıñ munda yazuḳı yoḳ turur (48a/3-6) "Sultan buyurdu: (Erkek) köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp, kalenin burcundan hendeğe atsınlar, diye. Akil bir vezir ŧefaat yüzünü yere koyup (ŧöyle) söyledi: (Erkek) kölenin bunda günahı yoktur."

yēr ėt- "Yer edinmek, yerleŧmek" (12a/13)

Bir niċe ḥarāmīler tağ baŧında yēr ėtip oturur irdiler (12a/13) "Bir kaç harami dağ baŧında yerleŧip oturdularđı".

yerge ur- "Dövmek, hırpalamak; mağlup etmek, yere sermek" (39a/13)

Ol bir ‘ilmni kim mundan kizlep idi anı ‘amelge kėtürdi oğlan def‘ ėte bilmedi oğlanı köterip hevādan yerge urdı (39a/10-13) "O (ustası), bir ilmini bundan (talebesinden) gizlemiŧti. Onu uyguladı, oğlan bunu engelleyemedi. Oğlanı kaldırıp havadan yer ħaldı."

yerine kėtür- "Yerine getirmek" (40a/5; 83a/10)

Ey faḳīr cihān sulṭānı ileyiñden kēċti nē üċün turup ḥıdmet ḳılmadıñ dağı edeb ŧartın yerine kėtürmediñ (40a/3-5) "Ey fakir, cihan sultanı önünden geċti neden kalkıp hizmet etmedin ve edep ŧartını yerine getirmedin."

yēr öp- "Saygıyla selamlamak" (11b/8; 83b/2)

Oğlan kēlip atası ḥıdmetiñe yir öpti (11b/8) "Oğlan, babasının huzuruna gelip yer öptü, saygıyla selamladı."

Vezīrlerden biri ilgeri kēlip sulṭānğa yir öpüp ayttı (13a/1-2) "Vezirlerden birisi ileri gelip sultana saygıyla selam verip (ŧöyle) söyledi."

yüzin yerge köñlin ölümge ḳoy- "Umutsuzluğa kapılmak" (103b/2)

Baḳtı kār-vān kitmiŧ turup yol istep tapmadı yüzin yerge köñlin ölümge ḳoyup aytur irdi (103b/1-2) "Baktı kervan gitmiŧ, kalkıp yollara bakıp bulamadı, yüzünü yere gönlünü ise ölüme koyup (ŧöyle) söylerdi."

YUMŧAḲ

yumuşak 1. Yumuşak (38a/6)

Bir kiçe ol hâkimniñ mañbañı otı otun anbarına tüşti barça emläki yandı bu harf yumşak töşekinden issi kül üstünde kaldı (38a/4-7) "Bir gece o hâkimin mutfağının ateşi ambarına düştü. Bütün malı mülkü yandı. Bu adam yumuşak döseğinde yatarken, sıcak kül üstünde kaldı."

yumuşak 2. Yumuşak huylu, kibar, naif (164a/12)

Ol kadar kıttılık etmegil kim senden toyğaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "O kadar sert bir tavır gösterme ki senden çekinmesinler; o kadar da yumuşak huylu olma ki seni ayaklar altında bırakmasınlar."

YÜZ

yüz 1. Yüz, sima, suret (115a/4)

Körüp ol ay bigi yüzni saña bolupmen kıl

Yana unuttum özümni bolup saña meşgül (115a/4-5)

"O ay gibi güzel yüzünü görüp sana kul oldum, yine seninle meşgul olacağım diye unuttum kendimi."

yüz 2. Taraf, yan, satıl (35a/4)

Çekip ya attıñ oq düşmen yüzine

Közün aç oqına karşı oturdun (35a/4-5)

"Yayını çekip düşmanın yüzüne karşı ok attın. Bundan sonra uyanık ol! Çünkü düşmanın okuna karşı oturdun."

yüz 3. Deyimleşmiş Anlamlar

yüzi ak bol- "Utanacak bir şeyi olmamak; alını ak olmak" (5a/1; 77a/5)

Cefâlarğa tahammül kıl tilesen

Yüzün teñri katında ak bolğay (77a/4-5)

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

yüz kaytar- "Yüz çevirmek" (22b/11)

Teñri kazāsı bile bir şa‘b düşmen çerisi yüz tutup keldi bu melikniñ haşem ve hāşiyesi yüz kaytarıp barça kitti (22b/2-4) "Allah'ın verdiği kader ile kuvvetli düşman askeri yüz tutup geldi. Bu meliğin tebası ve hizmetinde bulunanların hepsi yüz çevirip gittiler."

İnen mürüvvetsiz dūn-himmet kimerse bolğay ol kim az tağayyūr-i hāl için köp yılğı ni‘met haqqın unutup kadīmī maḥdūmindan yüz kaytarıp kitkey (22b/8-11) "(Bir insan) çok korkak ve alçak bir kimse olursa, kendi durumunun biraz değişmesi için bu kadar yıllık nimetin hakkını unutup, eski efendisinden yüz çevirip gidecektir."

Bu uluğlarınñ mekārīm-i ahlākından bedī‘ durur kim miskīnler şoḥbetinden yüz kaytarmaḡ dağı fāideni dirīğ körmek (51a/3-5) "Bu ulu kişilerin güzel ahlakından, miskinlerin sohbetinden yüz çevirdikleri ya da faydalı işleri başkalarından esirgedikleri hiç duyulmamıştır."

Ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaytardılar ortada münāza‘āt koḡtı (65b/3-5) "Komutanlardan bazıları onun emrine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortada kargaşa çıktı."

Ey oğlum mücerred bu ḡayāl-i bātıl söz bilen nāşihler terbiyetinden yüz kaytarmaḡ dağı baḡālet yolın tutup ‘ālimlerni azğunluḡka nisbet ḡılmaḡ dağı ma‘şūm fāzıllar şoḥbetini terk etip ‘ilm fāidelerinden maḡrūm ḡalmaḡ ol közsüzge oḡşar kim ḡaraḡḡu kiçe balçıkka tüşüp (75a/11-13-75b/1-3) "Ey oğlum! Sadece bu batıl hayallerin sözüyle öğüt verenlerin eğitiminden yüz çevirmek ve batıllık yolunu tutup alimleri azgınlıkla karşılaştırmak ve masum fazılların sohbetini terk edip ilmin faydalarından mahrum kalmak, karanlık gecede balçığa düşmüş bir köre benzer."

yüz suvın tōk- "Kendini aşağılamak; taviz vermek" (96a/11)

Bir oğrı bir tilençige ayttı uyalmas mı sen kim tēgme bir ḡasīs ḡatına barıp buçuk ḡabbe için yüz suvın tōküp eliñ uzatur sen (96a/10-12) "Bir hırsız, bir dilenciye (şöyle) söyledi: Bir cimrinin huzuruna varıp da yarım buğday tanesi için taviz verip elin uzatıyorsun, utanmıyor musun!"

yüz tut- "Bir yere doğru yola çıkmak; kaçmak"

Cemā'at kaçmağa yüz tuttılar (11b/3) "Cemaat kaçmaya başladı."

Kiter her bir tarafka yüz tutup ol

Anı kim indese muhtāc kılmas (57b/1-2)

"Her bir tarafa yüz tutup gider, onu çağırılarda kimseye muhtaç olmaz."

Bir seferde idim bir kiçe kār-vān tün kıata yürüp seher vaktin kèlip bir orman yanında kondular yoldaşlarımızdan bir faķīr na'ra urdı dağı turdı sahrağa yüz tuttu dağı bir nefes bilen köp yol kitti (63b/ 7-11) "Bir seferde idim. Kervan bütün gece hareket edip seher vaktiyle beraber bir ormanın yanında durdular. Yoldaşlarımızdan bir fakir nara attı ve ayağa kalktı, çöle doğru gitmeye başladı ve bir nefes ile çok yol gitti."

Bir vakt Dımışkda yārānlar şöbetinden melül bolup Kudüs yazılarına yüz tutup kittim (67b/9-11) "Bir vakitte Dımışk'ta dostların sohbetinden melul olup Kudüs yazılarına doğru yola çıktım ve gittim."

Ağaç yaprağın ot kökin yip biraz kuvveti kirdi dağı bir yazığa yüz tutup kitti açıp susap takatsız bolup yürür idi tā ki bir kuyuğa yetti (101b/6-9) "Ağaç yaprağını, otların kökünü yiyerek biraz kuvvet buldu ve bir ovaya doğru hareket edip gitti. Acıkarak, susayarak takatsız kalıp yürüyordu. Sonunda bir kuyuya ulağtı."

3.3. Çokanlamlı Eylemler Tablosu

EYLEM	1. ANLAM	2. ANLAM	3. ANLAM	4. ANLAM	5. ANLAM	6. ANLAM	7. ANLAM
AÇ-	Açmak	Açık etmek, sırrını ortaya çıkarmak	Deyimleşmiş Anlamlar (11)				
AÇIL-	Açılmak	Çiçek açılmak					
AL-	Almak	Evlenmek	Koparmak , ayırmak	Deyimleşmiş Anlamlar (18)			
ART-	Artmak, çoğalmak	Geriye kalmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
ARTUR -	Arttırmak, çoğaltmak	Görevini yükseltmek, sorumluluk vermek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
AT-	Atmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
AYT-	Söylemek	Cevap vermek, yanıtlamak	Açıklamak , izah etmek	Bahsetmek	Şiir Okumak	Sormak	Deyimleşmiş Anlamlar (5)
AZ-	Kendini kaybetmek , çok etkilenmek	Allaha isyan etmek; günahkâr olmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
BAĞIŞ LA-	Affetmek, bağışlamak	Bağış yapmak, yardım etmek	Hediye vermek				

BAĞLA-	Bağlamak	Kılıç kuşanmak; silahlanmak	Deyimleşmiş Anlamlar (12)				
BAĞLAN-	Birbirine bağlanmak, birleşmek	Engellenmek					
BAĞ-	Bakmak	Sonuçlandırmak	(-ma-) İlgilenmek, değer vermemek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)			
BAR-	Gitmek	Vazgeçmek	Ulaşmak	Deyimleşmiş Anlamlar (3)			
BAS-	Üstün gelmek; galip gelmek	Baskın yapmak	Ezmek, üstüne basmak				
BAŞLA-	Başlamak	Konuşmaya, anlatmaya başlamak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
BATIR-	Gemi batırmak	Dişlemek, ısırma					
BİR-	Vermek	Göndermek	Birinin himayesine vermek; emanet etmek	Deyimleşmiş Anlamlar (15)			
BESLE-	Beslemek	Yetişmek, geliştirmek, büyütme	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
BIRAĞ-	Bırakmak	Deyimleşmiş					

		ş Anlamlar (4)					
BİÇ-	Elbise, kumaş kesip biçmek	Ekip biçmek					
BİL-	Bilmek	Anlamak	Tanımak	Deyimleş miş Anlamlar (3)			
BİT-	Ot/bitki bitmek, büyüme	Kıl çıkmak, kıllanmak	Yetişmek, büyüme; ilerleme, gelişme	İyileşme , iyi olmak			
BOL-	Olmak	Herhangi bir yerde kalmak, bulunmak	Deyimleş miş Anlamlar (11)				
BUR-	Bükme	Deyimleşmi ş Anlamlar (2)					
BUYUR -	Buyurmak, emretme	Hüküm verme, hükmetme	Deyimleş miş Anlamlar (1)				
ÇAĞIR -	İnleme; (koyun) meleme	Çağırma	Bağırma	Ezan okuma			
ÇEK-	Geri çekilme, vazgeçme	Sürme	Deyimleş miş Anlamlar (12)				
ÇIK-	Çıkma	Suyun üzerine çıkma; kıyıya ulaşma	Birinin yanından ya da bir yerden ayrılma; terk etme	Bir şeyin üzerine çıkma	Ortaya çıkma, belirme	Deyimleş miş Anlamlar (3)	

İÇ-	İçmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
İK-/EK-	Ekmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
İLT-/ÉLT-	İletmek, ulaştırmak	Misafir etmek, ağırlamak	Uğraşmak, çabalamak	Götürmek	Deyimleşmiş Anlamlar (4)		
İN-/ÉN-	İnmek	Yetişmek; ulaşmak	Düşmek				
İNÇİT-	İncitmek, üzme	Zarar vermek					
İRİŞ-/ÉRİŞ-	Erişmek, ulaşmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
İSTE-krş. İZDE-	Aramak	İstemek	Çağırarak				
İŞLE-	Yapmak	Nakış işlemek, dokumak					
İT-/ÉT-	Yapmak, etmek	Deyimleşmiş Anlamlar (10)					
İZDE-krş. İSTE-	İstemek	Aramak					
KAÇ-	Gitmek, uzaklaşmak	Kaçmak					
KAL-	Kalmak, bulunmak	Miras kalmak	Geride kalmak, arkasında bırakmak	Deyimleşmiş			

				Anlamlar (14)			
AYT-	Geri dönmek	Başka bir dile çevirmek					
AYTA R-	Geri döndürme k; geri çevirmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
AYUR -	Kaygılanmak, tasalanmak	(-mas) Zararı olmaz anlamında kullanılan bir nlem					
KÇ-	Geçmek	Gitmek, uzaklaşmak	Vazgeçme k	Geçici olmak	Deyimleşmiş Anlamlar (5)		
KEL-/KL-	Gelmek	Deyimleşmiş Anlamlar (7)					
KES-	Kesmek	Deyimleşmiş Anlamlar (3)					
KESİL-	Kesilmek	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
KETR -/ KÖTÜR -	Getirmek	Deyimleşmiş Anlamlar (5)					
KEY-/KY-	Elbise giymek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
IL-	Yapmak, etmek, kılmak	Deyimleşmiş Anlamlar (5)					

KİT-	Gitmek	Ölmek, vefat etmek	Ortadan kalkmak	Deyimleş miş Anlamlar (5)			
KİTER-	Ayrırmak, uzaklaştırmak	Yok etmek	Deyimleş miş Anlamlar (3)				
ĞOPAR -	Diriltmek	Koparıp ayırarak	Yıkarak, dağıtmak				
ĞOY-	Bırakarak, terk etmek	Affetmek	Bırakarak, terk etmek	İzin vermek, müsaade etmek	Deyimleş miş Anlamlar (5)		
KÖR-	Görmek	Tanımak	Deyimleş miş Anlamlar (6)				
KÖTER - /KÖTÜ R-	Karnında çocuk taşımak	Kaldırmak	Götürmek	Lafı kaldırmak ; dayanmak	Deyimleş miş Anlamlar (1)		
KÖZLE -	Beklemek	Fırsat kollamak	Deyimleş miş Anlamlar (2)				
KÜY-	Yanmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
OTUR-	Oturmak	Yer etmek	Hayat sürmek, yaşayıp gitmek	Bulunmak , herhangi bir yerde olmak	Deyimleş miş Anlamlar (7)		
OYNA-	Oyun oynamak	Oynaşmak, cilveleşmek	Para harcamak	Hareket etmek	Deyimleş miş Anlamlar		

					(2)		
ÖGREN-	Öğrenmek	Alışmak					
ÖĞRET-	Öğretmek	Alıştırmak					
ÖP-	Öpmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
ÖT-	Düşmek	Delip geçmek					
SAGIN-/SAĞIN-	Sanmak	Tasavvur etmek	Varsaymak	Düşünmek			
SAĞLA-	Saklamak	Esirgemek, korumak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
SAL-	Atmak, fırlatmak	Göndermek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
SINDUR-	Kırdırmak, kırmak	Bir kişiyi üzme, incitme	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
SOY-	Derisini soymak, yüzmek	Elbiselerini çıkartmak	Hırsızlık yapmak, dolandırmak				
SUN-	Uzatmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
SÜR-	Bir şeyi sürmek; at, deve vs. sürmek	Uzaklaştırmak, kovmak	Deyimleşmiş Anlamlar (3)				

TAP-	Bulmak	Doğurmak	Kazanmak ; elde etmek	Deyimleşmiş Anlamlar (4)			
TAT-	Yaşamak, tecrübe etmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
TİDLA N-	Huzura kavuşmak, ferahlamak	Sesi dinlenmek					
TËĞ-	Ulaşmak	Değmek, fiyat olarak belli bir miktar etmek	Değmek, dokunmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)			
TİK-	Elbise vs. dikmek	Sokmak, zehirlemek	Ağaç dikmek	Dik olarak yerleştirmek	Deyimleşmiş Anlamlar (1)		
TİRİL-	Dirilmek, canlanmak	Yaşamak, ömür sürmek					
TOĞ-	Ay ya da güneş doğmak	Çocuk doğmak					
TOL-	İçi dolmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
TOY-	Yeterli olmak, yetmek	Doymak	Sıklamak, usanmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)			
TÖK-	Dökmek	Deyimleşmiş Anlamlar (4)					
TUR-	Kalkmak	Ortaya çıkmak	Canlanmak	Durmak	Bulunmak, yer almak	Deyimleşmiş Anlamlar	

						(3)	
TUT-	Tutmak	Fethetmek, sahip olmak	Yakalamak	Engel olmak	Kaplamak, sarmak	Deyimleşmiş Anlamlar (13)	
TUTUL-	Kapanmak	Yakalanmak	Âşık olmak; müptela olmak				
TÜŞ- (14 farklı anlam)	Düşmek 8. Yaralanmak	Kalmak, bulunmak; herhangi bir yerde olmak 9. Mec. Bulunmak, içermek	Yaklaşmak 10. İnmek	Yakalanmak 11. Bir yerden ayrılmak, terk etmek	Herhangi bir durumda olmak 12. Gitmek	Rastlamak, denk gelmek 13. İlgilendirmek, alakalı olmak	Çaresiz duruma gelmek; elden ayaktan düşmek 14. Deyimleşmiş Anlamlar (16)
UR-	Başını vurmak, öldürmek	Vurmak	Deyimleşmiş Anlamlar (7)				
UY-	Benimsemek, takip etmek	Uymak					
UZAT-	Herhangi bir şeyi birine uzatmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
ÜZ-	Kesmek, koparmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
YAN-	Yanmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					

YAT-	Yatmak, uyumak	Durmak, bulunmak					
YIĞIL-	Yığılmak, birikmek	Toplanmak, bir araya gelmek					
YIĞ-	Yıkmak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
YIRT-	Yırtmak, koparmak	Vahşi hayvan parçalamak	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
Yİ-	Yemek yemek	Kazandıklarını harcamak	Parayı, altını vs. çar çur etmek	Deyimleşmiş Anlamlar (7)			
YİDÜR-	Yoksula yardım etmek; yoksulu yedirip içirmek	Dövmek, vurmak	Yemek yedirmek				
YÛT-	Ulaşmak	Hayatta kalmak	Zamanı gelmek, süresi dolmak	Ortaya çıkmak; birden belirmek	Yetmek, kâfi gelmek	Gitmek, dolaşmak, gezmek	Deyimleşmiş Anlamlar (2)
YÛTİŞ-	Yetişmek, ulaşmak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
YU-	Yıkamak	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
YUM-	Yummak, kapatmak	Deyimleşmiş Anlamlar					

		(3)					
YÜRİ- /YÜRÜ-	Yürümek	Uzaklaşmak	Devam etmek, sürmek	Deyimleşmiş Anlamlar (5)			

3.4. Çokanlamlı Adlar Tablosu

AD	1. ANLAM	2. ANLAM	3. ANLAM	4. ANLAM	5. ANLAM	6. ANLAM	7. ANLAM
'ACEM (Ar.)	İranlı, Fars	Farsça, Acemce					
AÇ	Aç, Acıkmış	Açlık					
AÇUĞ	Açık	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
AĞ	Balık ağı	Deyimleşmiş Anlamlar (1)					
AĞAÇ	Ağaç	Sopa, değnek	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
AĞIR	Ağır	Çok değerli, kıymetli	Zorlu	Kuvvetli, güçlü	Sert, acımasız; çok acı veren	Çok; çok fazla	Deyimleşmiş Anlamlar (1)
AĞIZ	Ağız (organ)	Deyimleşmiş Anlamlar (5)					
AĞ	Ak, beyaz	Deyimleşmiş Anlamlar					

		(1)					
ART	Arka, geri	Sırt	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
AYAĞ	Ayak (organ)	Ağacın dibi, altı	Deyimleşmiş Anlamlar (4)				
BARÇA	Hepsi, bütünü	Herkes					
BAŞ	Baş, kafa	İçinde bulunulan durum, hal	Deyimleşmiş Anlamlar (7)				
BĒL	Bel, sırt	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
BĪSĀṬ (Ar.)	Kilim, halı	Satranç tahtası					
BOĞAZ	Boğaz	Deyimleşmiş Anlamlar (3)					
BOYUN	Boyun (organ)	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
CĀN (Fars.)	Can	Kişi, insan, adam	Deyimleşmiş Anlamlar (8)				
DĀD (Ar.)	Adalet, hak	Nasip, kismet					
EDĀ (Ar.)	Ödeme, yerine getirme	Tarz, üslup	Naz, cilve				
ĒL	El (organ)	Deyimleşmiş Anlamlar (8)					
EMR	Buyruk, emir	İş, vazife;	Deyimleşmiş				

(Ar.)		husus	Anlamlar (1)				
ÉR	İnsan, kişi	Yiğit, cengâver	Erkek	Koca, eş			
ÊŞİK	Kapı, eşik	Deyimleş miş Anlamlar (8)					
ÉTMEK	Ekmek	Karın doyurma derdi; geçim parası					
ĠAYBET (Ar.)	Kaybolma, ayrılık	Dedikodu					
ĤAKĤ (Ar.)	Allah	Bir şeye ya da bir kimseye ait olan; pay, hisse	Doğru, dürüst (konuşmak), doğruyu (söylemek)	Deyimleş miş Anlamlar (1)			
ĤAYVÂN (Ar.)	Canlılık, hayat	Hayvan					
ĥOCA	Efendi, sahip	Hoca, din âlimi	Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav)	Allah u Teâlâ	Vezir		
ĤŪKM (Ar.)	Hüküm, karar	Deyimleş miş Anlamlar (2)					
İÇ	Karın, mide	Bir şeyin içi, içindeki	Kendi aralarında, kendi içlerinde	Deyimleş miş Anlamlar (1)			
İSSİ	Sıcak	Deyimleş miş Anlamlar (1)					
	Kan	Deyimleş					

KAN		miş Anlamlar (4)					
KARA	Siyah, kara	Esmer (insan)	Erkek köle				
KAT	Himaye, koruma kollama	Bakış açısı	Ön, huzur	Herhangi birisinin yanı			
KATTI	Tehlikeli; zorlu, meşakkatli	Ağır ve kalp kırıcı (söz)	Çok; aşırı	Kuvvetli	Sert mizaçlı; suratı asık	Sert, katı	Kötü ve yüksek ses; gürültü
KÖK	Gökyüzü	Yeşil ya da mavi renk	Deyimleşmiş Anlamlar (2)				
KÖDÜL	Gönül, yürek	Deyimleşmiş Anlamlar (9)					
KÖZ	Göz (organ)	Deyimleşmiş Anlamlar (10)					
KULAĞ	Kulak (organ)	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
KÜÇ	Güç, kuvvet	Deyimleşmiş Anlamlar (3)					
KÜN	Gün	Gündüz					
KÜNDÜZ	Gündüz vakti	Deyimleşmiş Anlamlar (3)					
MA'RİFET (Ar.)	Hüner, marifet, irfan	Tanışıklık, ülfet	Tasavvufta Allahın birliğini bilme, idrak etme				
	Memleket	Mal, mülk					

MÜLK (Ar.)							
NEFS (Ar.)	İnsanın dünyevî istekleri, nefsi	Kendi şahsı, kendi canı					
OĞLAN	Oğul, oğlan	Bakir kız (kız sözcüğüyle beraber)	(Cinsiyet bildirmeden) çocuk, evlat	Gençlik çağları			
ORTA	Herkesin gözü önünde, herkesin içinde	İki kişinin arası	Deyimleşmiş Anlamlar (3)				
SEFER (Ar.)	Yolculuk, sefer	Savaş					
ŞAHN (Ar.)	Kâse, çanak	Avlu					
ŞİHĖAT (Ar.)	Sağlık	Doğruluk, sahilik					
SÖZ	Söz	Deyimleşmiş Anlamlar (4)					
ŞEYH (Ar.)	İhtiyar, yaşlı kimse	Şeyh, hoca					
TATLI	Tatlı	Deyimleşmiş Anlamlar (2)					
TİL	Dil (organ)	Dil, lisan	Deyimleşmiş Anlamlar (8)				
YAĞA	Elbise yakası	Kıyı, sahil					
	Yakın	Akraba					

YAĞIN							
YAN	Birinin ya da bir şeyin yanı	Taraf, yön	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
YAŞ	Genç, taze	Gözyaşı	Ömür, yaş				
YAYAĞ	Piyade asker	Yayan, yürüyerek					
YAZI	Çöl, sahra	Ova, yazı, düz ve boş arazi					
YÛL	Rüzgâr	Karın gazı	Deyimleşmiş Anlamlar (1)				
YÛR	Yer, toprak	Oturacak yer, köşe	Yeryüzü, dünya	Deyimleşmiş Anlamlar (8)			
YUMŞAK	Yumuşak	Yumuşak huylu, kibar, naif					
YÛZ	Yüz, sima, suret	Taraf, yan, satıh	Deyimleşmiş Anlamlar (5)				

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de 103'ü eylem; 62'si ad olmak üzere toplam 165 sözcük çokanamlılık ilişkileri bakımından ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde aktarılabilir:

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de geçen toplam temel eylem sayısı 345'tir. Eserde geçen 345 eylemin 103'ü, yani yaklaşık üçte biri, çokanamlı sözcüklerdir. Bu durum eserdeki eylemlerin ne kadar işlevsel ve farklı açılarla değerlendirildiğinin en önemli göstergesidir. Ele alınan 103 eylemden 70'i deyimleşmiş anlamlar kazanmıştır. Yani çokanamlı boyutlarıyla ele aldığımız eylemlerin % 69'u bazen somut bazen de soyut anlamlar kazanarak, anlamsal boyutlarını genişletmişlerdir. Eserdeki 70 deyimleşmiş eylem toplam, 296 deyim ya da kalıp ifade için kullanılmıştır. Deyimleşerek anlam yelpazesi genişleyen başlıca eylemler şöyledir:

- *al-* → 18 Deyimleşmiş Anlam
- *tüş-* → 16 Deyimleşmiş Anlam
- *bër-* → 15 Deyimleşmiş Anlam
- *kal-* → 14 Deyimleşmiş Anlam
- *tut-* → 13 Deyimleşmiş Anlam
- *bağla-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *çek-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *aç-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *bol-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *êt-* → 10 Deyimleşmiş Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ele alınan 103 eylemden 70'si deyimleşerek çokanlamlı özellikler göstermiştir. Bunun dışında kalan 33 eylemde ise deyimleşme özelliği bulunmamasına karşın, temel anlamlarının yanında yeni yan ve alt anlamlar kazandıkları görülür.

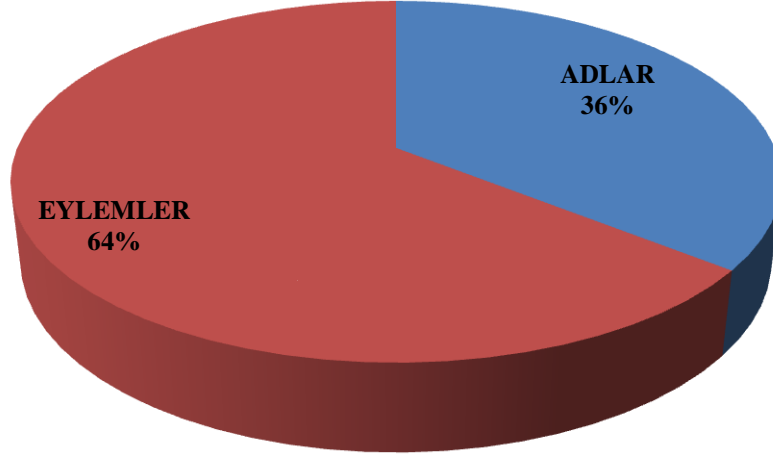
Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen 103 çokanlamlı eylemden anlam yelpazesi en çok genişleyen eylemler aşağıdaki gibidir. Aşağıda listelenen eylemlerin deyimleşmiş anlamları bu noktada dikkate alınmamıştır:

- *tüş-* → 13 Anlam
- *ayt-* → 6 Anlam
- *çık-* → 5 Anlam
- *tur-* → 5 Anlam
- *tut-* → 5 Anlam
- *yêt-* → 5 Anlam
- *çağır-* → 4 Anlam
- *elt-* → 4 Anlam
- *kêç-* → 4 Anlam
- *koy-* → 4 Anlam
- *kötür-* → 4 Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de ele alınan 103 eylemden, hem yan anlam hem de deyimleşmiş anlamların toplamı bakımından, anlamsal yönleri en çok gelişen eylemler şöyle sıralanabilir:

- *tüŧ-* → 29 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *al-* → 21 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *bër-* → 18 Anlam (GTS'de 22 anlam)
- *tut-* → 18 Anlam (GTS'de 47 anlam)
- *kal-* → 17 Anlam (GTS'de 21 anlam)
- *bağla-* → 14 Anlam (GTS'de 15 anlam)
- *çek-* → 14 Anlam (GTS'de 43 anlam)
- *aç-* → 13 Anlam (GTS'de 27 anlam)
- *bol-* → 13 Anlam (GTS'de 25 anlam)
- *ayt-* → 11 Anlam
- *èt-* → 11 Anlam (GTS'de 9 anlam)
- *otur-* → 11 Anlam (GTS'de 13 anlam)
- *yi-* → 10 Anlam (GTS'de 14 anlam)

ÇOKANLAMLILIK

3.2. BENZETME/TEŞBİH (SİMİLİTUDE)

Benzetme (Osm. Teşbih, İng. Similitude), insanoğlunun anlatıma güç vermek amacıyla, bir takım nesnelere ve kavramlar arasında görülen yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir (Aksan 1999: 511). Başka bir tanımla, sözlü ya da yazılı anlatımda, bir varlığın özelliğini, başka bir varlığın ya da kavramın özelliğiyle anlatma biçimidir (Kıran 2006: 345). Benzetme vasıtasıyla “iki kavram imgesel ve tasvirî açıdan karşılaştırılır” (Wales 1989: 421). Benzetmenin temel amacı bu karşılaştırmayla tasvir edilmek istenen şeyi bir başka nesneye yaklaştırmak ve ilgi kurmak böylece “benzeyenin anlamını daha iyi ortaya koymaktır” (Kıran 2006: 345). Fakat edebiyatta düşünceyi geliştirme yolu olarak kullanılan karşılaştırmadan (İng. literal comparison) farklı olarak benzetme tasvirîdir. Gerçekte ilişkisi olmayan, normalde karşılaştırılmaz olduğu düşünülen şeyler arasında çoğunlukla canlı ve şaşırtıcı imajlar kullanarak beklenmedik ilişkiler kurar (Israel vd. 2004: 134).

Benzetme, anlatımı güçlendirmek amacıyla iki nesne veya kavram arasında benzerlik ilişkisi kurmak olarak tanımlanmaktadır (Aksan 2009: 187). Bu benzerlikte *benzeyeni* (Osm. Müşebbeh; İng. tenor/topic/target; Lat. primum comparandum) anlatmak için *benzetilene* (Osm. Müşebbehün; İng. Vehicle/source; Lat. secundum comparatum), atıf yapılmaktadır; benzetilen, benzeyeni açıklamakta kullanılan bir modeldir. Benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak yön ikisi arasındaki ilişkiyi gösterir, buna *benzetme yönü* (Osm. Veh-i şebeh; İng. ground; Lat. tertium comparationis) denir. Benzetme kurulurken söz dizimi açısından da -genellikle- bir bağlayıcıya ihtiyaç duyulur. Türkçede benzetme sağlayan bağlayıcılar genellikle benzetme edatlarıdır (Osm. Edat-ı teşbih; İng. postposition; Lat. comparator).

3.2.1. EDEBÎ AÇIDAN BENZETME

3.2.1.1. Benzetmenin Tanımlanması ve Konumlandırılması

Benzetme edebî yaklaşımda bir söz sanatı olarak değerlendirilip belagat ilminin konuları arasına dâhil edilmiştir. Benzetmenin belagat ilmindeki yeri ve önemi şu şekilde özetlenebilir: “Teşbih, klasik edebiyatımızda asırlarca kalıplaşmış söz ve manalarla sevgiliyi, tabiatı, his ve hayalleri, dert ve sıkıntıları, zevk ve coşkuları anlatan bir edebî sanat olmuştur. Sevgilinin yanağının güle, saçının sümbüle benzetilmesi gibi hakikat ve

hayal unsurları çok işlendikçe bunların tanım ve tasnifi için birçok el kitabı hazırlanmış ve bayağı ve değersiz kullanımların önüne geçilmek istenmiştir. Bu sebeple belagat kitaplarında teşbîhât bahsi hep uzun ve ayrıntılı açıklamaların yapıldığı bölüm olmuştur.” (Eliaçık 2013: 580). Benzetmede sözcükler gerçek anlamlarında kullanıldığı için benzetme belagatçiler tarafından bir mecaz sanatı olarak görülmemiştir (Dilçin 1999: 405). Bununla birlikte mecaz sanatlarının arasında incelenmiştir. Bunun sebebi “benzetmeyi oluşturan unsurların gerçek anlamlarında kullanılmalarına karşın meydana getirdikleri anlam bütünlüğünün mecazî bir hüviyet kazanmasıdır” (Kocakaplan 1992: 164). Klasik Türk edebiyatında benzetmeye daha çok şiirde başvurulmuştur. “Nesirde şiirdeki kadar kullanılmadığı gibi makbul de sayılmamıştır. Fazla kullanılmaması şartıyla mensur eserlerde de benzetmeli anlatımlar üslubu güzelleştirme yolu olarak görülmüştür” (Külekçi 1999: 28-29). Benzetmede “söz arttıkça değer düşüyor, azaldıkça da mana derinliği, hayal zenginliği ve kıymetin arttığı kabul edilerek bu yöndeki benzetmelere büyük önem verilmiştir” (Eliaçık 2013: 580). Ayrıca benzetmenin güzel olarak nitelendirilmesi için aşağıda belirtilen özelliklere sahip olması şart koşulmuştur (Külekçi 1999: 28-29):

Fikir ve his arasındaki ilginin kuvvetli olması,

Doğru, tabii, açık ve münasebetli olması, zoraki, tiksindirici hayallerden uzak bulunması.

3.2.2. DİLBİLİMİ AÇISINDAN BENZETME

3.2.2.1. Benzetme Tanımları

Dil biliminde benzetme dil bilimsel kaynakların kullanılabilmesini sağlayan bir dil bilimsel araç seti olarak görülmüştür. Bu doğrultuda bir tasvirî dil (İng. figurative language) kullanımı olarak değerlendirilerek anlam biliminin alanına dâhil edilmiştir.

Dil biliminde benzetme "insanlar veya nesnelere arasında, genellikle *gibi* edatı aracılığıyla (İng. like veya as) bir karşılaşmanın yapıldığı söz sanatı" olarak tanımlanmıştır.

Özünü (2001: 107) ise benzetme yapılarında benzetme edatı kullanımını şart gören bu yaklaşımı farklı bir açıdan ele alarak konuyu benzetme-metafor (eğretileme, deyim aktarması, istiare) ilişkisi açısından değerlendirmiştir. Benzetmelerde “benzetme edatının” bulunması fikrini “okur açısını temel alan bir yaklaşım” olarak nitelendirmiş, bu tutum

yüzünden benzetme-metafor ayrımında “dikkatlerin benzetme yönünün varlığına değil benzetme edatının varlığına yöneldiği” ve bu yüzden “açık ve kapalı istiare biçimlerinin varlığının çoğu kez göz ardı edildiği” yönünde uyarıda bulunmuştur.

Metafor benzetme öğelerinden “benzetilen”, “benzetme yönü” ve “benzetme edatının” yer almadığı kısaltılmış bir benzetmedir. Benzetmede sözü edilen öge ile onun gösterdiği imge karşılaştırılırken metaforunda imge, nesnenin yerine geçer (Kıran 2006: 351). Bu düşünceye paralel olarak “benzetme X, Y gibidir, metafor ise X, Y’dir” şeklinde formüllendirilmiştir. Bu tanımdan hareketle belagatçilerin yalın benzetme (Osm. teşbih-i belîğ) olarak adlandırdığı benzetme türü dil bilimciler tarafından metafor olarak değerlendirilmektedir (Çınar 2008: 130).

Anlambilimi incelemelerinde benzetme, “metaforun ilk aşaması” olarak görülmüştür. Bu oluşum sürecinde “bir insan için kullanılan *melek gibi (iyi huylu), keçi gibi inatçı, tilki gibi kurnaz, pişmiş kelle gibi sırtıyor* biçimindeki benzetmeler zamanla kısalıp yoğunlaşarak *melek, keçi, tilki, pişmiş kelle* biçimine dönüşmekte” ve birer metafor niteliği kazanmaktadır (Aksan 1999: 119).

3.2.3. Benzetmenin Sınıflandırılması ve Türleri

Gerçekçi benzetmeler (İng. realistic similes): Bu benzetmeler kaynağını somut fiziksel tecrübelerden alır; yazarın ya da konuşmacının görüşlerini ortaya koyar (Ullman 1972: 213).

Metaforik benzetmeler (İng. metaphorical similes): Bu benzetmeler “varsayımsal, kişiden kişiye değişebilen, edebî benzetmelerdir”). Bunlar “değişik ve farklı öğeleri bir anlamda birleştirerek aralarında eğretileme kurularak oluşturulan benzetmelerdir. Benzetilen-benzeyen karşılaştırmasında benzetmeyi yapanın tercihi ile oluşturulan yapılardır” (Kıran 2006: 346).

Ortony (1993: 346-347), bu benzetme türlerini aşağıdaki cümlelerle örneklendirir:

Encyclopaedias are like dictionaries. "Ansiklopediler sözlük gibidir."

Encyclopaedias are like gold mines. "Ansiklopediler altın madeni gibidir."

Ortony (1993: 347), bu cümlelerle ilgili aşağıda verilen açıklamaları yapar “Yukarıdaki cümlelerden örnek (1) doğrudan benzerlik içermektedir, çünkü karşılaştırmada ansiklopediler ve sözlükler tarafından paylaşılan alfabetik düzende hazırlanmış olma veya referans olarak kullanılma gibi belirgin bazı özelliklere vurgu yapılmaktadır. Diğer bir yandan örnek (2) doğrudan olmayan benzerlik içermektedir. Çünkü iki kavram arasında paylaşılan “kazançlı çıkmak” gibi özellikler soyuttur ve açık değildir.”

Gerçekçi benzetmelerde “benzeyen ve benzetilen birbirine anlamca denktir ve yer değiştirebilir ve benzetme belirticileri düşemez”; “metaforik benzetmelerde ise konu ve araç simetrik değildir” dolayısıyla “benzerlik belirticileri (İng. similarity markers, İngilizce için *like* veya *as*) düşerse anlam tam olarak bozulmaz” (Ortony 1993: 342-356).

3.2.4. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de Benzetme Yapıları

Memluk-Kıpçak Türkçesinin tek yazınsal/edebi metni olarak kabul edilen Kitābu Gülistān bi't-Türkî, benzetme yapılarının çeşitliliği, kimi zaman karmaşıklığıyla ön plana çıkmaktadır. Özellikle soyut kavramlar temelinde oluşturulan benzetmelerin anlam derinliklerini tespit etmek kimi zaman zor olsa da genel itibarıyla hem gerçekçi hem de metaforik ifadelerin temelinde benzetme unsurlarının yattığı söylenebilir.

Eserde kullanılan benzetme yapıları **Gerçekçi Benzetmeler (realistic similes)/I. Tip Benzetmeler** ve **Metaforik Benzetmeler (Metaphoric similes)/II. Tip Benzetmeler** olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar Ullmann'ın çalışmalarında kullandığı tasnifle belirlenmiştir. Bununla beraber ana başlıkların, alt başlıklara ayrılma konusunda -eserdeki dil malzemesi göz önünde bulundurularak- yeni adımlar atılmış ve farklı başlıklar oluşturulmuştur. Böylece sadece gerçekçi ya da metaforik olarak açıklanan benzetme türlerinin ayrıntısıyla incelenmesi ve eserdeki malzemenin tam olarak ortaya konması amaçlanmıştır.

3.2.4.1. GERÇEKÇİ BENZETMELER/I.TİP BENZETMELER

3.2.4.1.1. Adıllarla Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

Benzetilenin adıl olduğu örneklerde, adıl bahsedilen bir olay, kişi vs.nin yerine geçmektedir. Burada benzetilenin özellikle seçildiği, zamirle temsil edilen kişinin,

nesnenin model olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu tip benzetmeler edebî/farazi benzetmelerden çok diğer gruba, gerçekçi benzetme sınıfına girmektedir. Kişi adlarıyla kurulan benzetme tiplerinde adılar benzetme edatları yardımıyla ve ad tamlaması biçiminde karşımıza çıkar.

Gibi/kibi/bigin/tég edatı ile kurulan edat grupları genellikle ad tamlamasının tamlayan kısmını oluşturur. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de *anıñ bigi*, *anıñ kibi*, *anıñ bigin*, *anıñ tég* yapılarına sıklıkla rastlanılır.

Eserde üçüncü teklik kişi adlı ile kullanılan 18 örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden 2'si *bigi*, 10'u *bigin*, 4'ü *kibi* ve 2'si de *tég* edatlarıyla benzetme yapıları içerisinde kullanılmıştır.

Her ki nefsin yener bahādur ol

*Pehlevān bolsañan **anıñ bigi bol** (146b/7-8)*

"Kim nefsinı yenerse yiğit odur; eğer yiğit olacaksın onun gibi ol"

*İkki düşmen arasında **anıñ bigi** söz sözlemek kerek sen kim kaçan alar dost bolsa sen ortada uyalmağay sen (162b/13-163a/1-2)* "İki düşman arasında öyle bir söz söyleyeceksin ki, onlar dost olduklarında arada sen utanmayacaksın".

*Meşāyih hırkasını **anıñ bigin** muṭribğa birdiñ (61a/1-2)* "Şeyhlik hırkasını onun gibi bir çalgıcıya verdin."

*Ey karındaş **anıñ bigin** şükr maña vācib durur kim enbiyā mīrāsın taptum (82a/3-4)* "Ey kardeşim, peygamberlerin mirasını ben aldığım/bulduğum için onun gibi şükretmek bana vaciptir."

*Ol mecrūh er ayttı **anıñ bigin** kişiden hācet tilesem birgey yā birmegey eger birür bolsa fāide kılğay yā kılmağay (86a/1-3)* "O yaralı adam (şöyle) söyledi: Onun gibi birinden hacet dilesem verecek ya da vermeyecek, eğer verse faydası olacak ya da olmayacak."

*Ayttı nē kördüñ ayttı **anıñ bigin** kördüm kim hoş āvāz bolmuş sen eyle kim nefesiñden halāyık āsāyiş tapıp tuñlanıp tururlar (111a/6-9)* "Sordu: Ne gördün (rüyanda)?"

Cevap verdi: Şöyle gördüm, çok güzel sesli biri olmuşsun ve halk senin güzel sesinden ferahlık bulup dinleniyorlardı."

*İkki bādām mağzı bir yêrde bolsa şohbetimiz **anuy bigin** idi (116b/3-4)* "İki bademin içi nasıl birbirine yakın ise bizim sohbetimiz de onun gibiydi".

*Ķāzī yārānlarına ayttı **anuy bigin** kattı yüzli yumşak tenli maħbūbdan vefā kélir melikler sözini şalābet bilen sözlerler dağı ħalvetde şulħ izderler (127b/3-5)* "Kadı dostlarına şöyle söyledi: Onun gibi kızgın suratlı yumuşak tenli dosttan vefa gelir. Meliklerin sözünü dosdoğru söylerler ve halvette (savaş zamanlarındaki görüşmelerde) barış isterler".

Nefsin öltürgen êr bolur ğāzī

*Êr isen ħāşıl ét **anuy bigin** at (150b/10)*

"Nefsini öldüren insan da gazi olur; eğer sen de yiğit isen onu gibi ismini yücelt."

***Anuy bigin** şākirleri bar dağı kefūrları dağı bar fakirlerniğ dağı şābirleri bar mehcūrları dağı bar (158a/12-13)* "Onun gibi şükreden insanlar var ve küfredenler de var; fakirlerin içinde sabredenler de var sabırdan uzaklaşanlar da var".

***Anuy biginler** dağı bar kim kāşır-ı himmet kāfir-i ni'met māl yığarlar dağı yimesler dağı yidürmesler (158b/8-9)* "Onun gibiler de var ki; himmet eksikliği ve nimetin inkarıyla mal yığarlar; ama yemezler de yedirmezler de."

*Êrdem dağı iyesin **anuy bigin** körgüzür (170b/5)* "Erdem de, sahibini kendisi gibi (erdemli) gösterir".

*Gül ağaçlarına yittim ise gülistān ıyısı meni **anuy kibi** esrüttü kim etekim elimden tüşti (7b/13-8a/1)* "Gül dallarına ulaşınca o, gül bahçesinin kokusu beni öyle bir sarhoş etti ki eteğim elimden düştü."

*Melik bu ħocađa ħufye varağa saldı kim **anuy kibi** melik munuğ kibi uluğnuğ ħadrin bilmedi 'izzetsizlik etti (35b/8-10)* "Hükümdar bu hocaya gizli haber gönderdi: Onun gibi bir melik, böyle yüce bir hocanın kadrini bilmedi ve ona izzetsizlik etti."

*Ey ata da 'vette yemek yemediñ mi ayttı anlar nazarında **anıñ kibi** yemek yemedim kim işke yarağay oğlı ayttı namāzıñnı dağı każā kılğıl **anıñ kibi** kılmadıñ kim işke yarağay* (52b/11-13) "Ey baba davette yemek yemedin mi? Cevap verdi: Onların gözünde onlar gibi yemek yemedim ki işe yarasın! Oğlu şöyle söyledi: Namazını da kaza et, onlar gibi namaz kılmadın ki işe yarasın!"

***Anıñ tég** özdeñ idi ol yüzi ay*

Körer bolsa firişte yoldın azğay (70a/6-7)

"O ay yüzlü, onun gibi çok güzel ve eşsizdi; melekler onu görecekseler yoldan çıkarlardı".

Cihānda yok meger cennetde bolğay

***Anıñ tég** şūreti ma'nī cihānı (125a/1)*

"Onun gibi güzel suretli birisi, cihanda yoksa da cennette olacaktır."

Eserde ikinci teklik kişi adılı ile kullanılan 4 örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden 3'ü *tég*, 1'i ise *bigin* edatlarıyla benzetme yapıları içerisinde kullanılmıştır.

Nè kayğursun bu ümmet āhıretde

*Şeff'ī çün **seniñ tég** rüh bolğay (4a/7)*

"Senin gibi bir şefaathçisi varken bu ümmet ahrette neden kaygılsın!"

*Bir **seniñ tég** yüzi kara meşşüm*

Şohbetiñde kerek idi hemdem (119b/8-9)

"Senin yüzü kara bir melûnun sohbetinde arkadaş olmak gerek".

*Bir hoca kulnıñ elin ayağın bağlap cefā kıılır bu şālih ér ayttı ey oğlum ol dağı **seniñ bigin** teñri te'ālānıñ mañlūkı durur haqq te'ālā anı seniñ hükümüne esir kılıp durur* (147b/13) "Bir hoca kulunun elini ayağını bağlayıp eziyet ediyordu, bu salih adam ona şöyle söyledi: Ey oğlum o da senin gibi Allahın yarattığı bir mahlûktur. Hak Teâlâ onu senin hükümüne esir etmiştir."

Sırrını köñülde saklağıl bek

*Müşfik saña yok cihānda **sen tæg** (162a/10-11)*

"Sırrını içinde iyice sakla, (çünkü) cihanda sana, senden daha şefkatli kimse yoktur."

*Sultānıñ kadrine lāyık degül kim himmet elin **menim kibi** miskīn rızkına uzatğay (91b/7-8)* "Benim gibi bir garibanın rızkına el uzatmak, sultanların kadrine layık değildir."

*Men kim qarı men qarı hatunlar bilen ülfetim bolmağanda ol kim yigit turur **meniñ kibi** qarı bilen ne kadar dostluğ şüretin bağlağay (138a/1-4)* "Ben yaşlıyım. Ben yaşlı kadınlarla bile yakınlık kuramazken; o genç kız benim gibi bir ihtiyarla nasıl dostluk kuracak ki!"

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de işaret/gösterme adılları ile kullanılan 12 örnek bulunmaktadır. 12 örneğinin tamam *bu > munuñ* adıyla gerçekleştirilmiştir. Bu örneklerden 8'i *bigin*, 3 'ü ise *kibi*, 1'i ise *kibin* edatıyla benzetme yapıları içerisinde kullanılmıştır.

*Ey melik maşlahat ol turur kim **munuñ bigin** kişilerge vech-i kefāfin mu'ayyen kılğaysen kim müddet-i medīd yip nafakasın isrāf kılmağay (22a/1-3)* "Ey melik yapılması gereken odur ki, bunun gibi insanlara yaşayacakları kadar rızık vermelisin ki bu rızık uzun müddet yeyip nafakasını israf kılmasın."

*Kāmil biligli er ol turur kim **munuñ bigin** işlerge köñül bërmegey (23b/7-8)* "Kamil ve bilgili insan odur ki, bunun gibi işlere gönül vermemeli/vermez."

*Munu öltürmek kerek kim dağı özge kullar körüp **munuñ bigin** hareket kılmağaylar* "Başka kulların (onun yaptıklarını) görüp bunun gibi hareket etmemesi için, bunu öldürmek lazım."

*Bu kün maña **munuñ bigin** hāl vāki' boldı (76b/12-13)* "Bu gün bana bunun gibi bir hal geldi."

*Ey oğlum bu yolda felek saña yarı kıldı dağı devlet delīl boldı kim gülüñni tikenden tikenni ayağından çıkardı bir şāhib-devlet yolukup saña rahm kılıp sınık köñlüñni cebr kıldı **munuñ bigin** ittifāk nādir tüşer dağı nādir bilen hükm etip bolmas zinhār bu tama'ge*

tüşmegil dağı bu işke harîş bolmağıl (104b/10-13-105b/1-3) "Ey oğlum bu yolda felek sana yardım etti ve talih sana kılavuz oldu. Gülünü dikenden, dikenini ayağından çıkardı. Devlet sahibi olan sana rastlayıp, sana rahmet edip, kırık gönlünü tamir etti. Böyle bir rastlantı nadiren olur ve bu şekilde hüküm vermek olmaz. Zinhar bu açgözlülüğe düşme ve bu işte açgözlü olma!"

Ey faķır meger seniñ ol ma 'lūmıñnı almadılar mı kim munuñ bigin fāriğ turur sen (124b/1-3) "Ey fakir yoksa senin ol bildiğini almadılar mı ki böyle rahat duruyorsun?"

Melik ayttı senden munuñ bigin 'azīm haṭā şādır bolğay dağı halās ṭarīki saña niçük şüret bağlağay (130b/9-10) "Melik sordu: Senden bunun gibi büyük bir hata ortaya çıkmasına rağmen neden kurtuluş yolu neden sana rastlasın?"

Kelām-ı mecīd āyetiniñ 'izzeti ve şerefi andan artuķraķ turur kim munuñ bigin yerlerge yazmağdan (147b/6-8) "Allahın kelamının izzeti ve şerefi, bunun gibi yerlere yazmaktan daha fazladır."

Melik bu hocaga ḥufye varaķa saldı kim anuñ kibi melik munuñ kibi uluğnıñ kadrin bilmedi 'izzetsizlik etti (35b/8-10) "Hükümdar bu hocaya gizli haber gönderdi: Onun gibi bir melik, böyle yüce bir hocanın kadrini bilmedi ve ona izzetsizlik etti."

Hārūnu'r-Reşīd vezīrlerine ayttı ol kişi kim munuñ kibi yaramas söz sözleğey anuñ cezāsı ne turur (43b/13-44a/1) "Harunurreşid vezirlerine sordu: Bunun gibi yaramaz sözler söyleyen bir kişinin cezası nedir?"

Sa 'ādet yoldaşın bolup iķbāl yarı kıldı kim gülün tikenden tiken ayağından çıktı dağı munuñ kibi 'ālī menziletke yettiñ (65b/9-12) "Mutluluk yoldaşın olup sana yardım etti. Gülün dikenden dikenin ayağından çıkması gibi yüce bir menzile ulaştın."

Mundan özge bolmayısar kiçilik ḥāletinde anasına ol munuñ kibin kılsa bar kıyās et kim ulğaysa özgege ne kılğay (145a/5-8) "Çocukluk zamanlarında anasına böyle yapan, büyüyünce başkalarına neler yapar, bir kıyas et bakalım!"

3.2.4.1.2. Benzetme Edatlarıyla Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

3.2.4.1.2.1. bigi Edatı İle Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

*Taň birle bolur alar **bayađı bigi** dost*

Vesvās bolur ol ortada hor u ħacil (163a/5-6)

"Sabahın olmasıyla beraber onlar yine önceki dost olurlar. Arada vesvese yapanlar/dedikodu yapanlar ise aciz ve hor kalırlar."

3.2.4.1.2.2. *bigin* Edatı İle Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

*Her tirige **cān bigin** elge yarar*

Olturup yargu yararda kıl yarar (7a/4)

"Her canlıya, can gibi işe yarar, oturup karar verdiğiinde (herkese) yarar sağla!"

*Dünyede maña **bu dem bigin hoş dem** yok*

*'İşretde özüm köñülde **zerre gam** yok (20b/10-11)*

"Dünyada bana bu an gibi güzel bir zaman yok. Kendim işretteyim, gönlümde zerre gam yok."

***Ħilleniy cisri bigin** bolğay niçe*

Su anıñ altında üstünde kişi (87a/11-12)

"Hille¹'nin köprüsü gibi, su (köprünün) altında, insan ise üzerinde olmalı."

*Cevher balçıkka tüşse **burunğı bigin nefīs** turur ğubār kökke çıksa **bayağı bigin ħasīs** turur (170a/5-7)* "Cevher balçığa düşse de önceki gibi nefistir, değerlidir; toz toprak göğe yükselse de önceki gibi değersizdir."

*Yalğan sözlemek ol zaħm **bigin** durur kim cerāħati bitse nişānı ħalur (174b/2-3)*

"Yalan söylemek, iyileştikten sonra izi kalan yara gibidir".

3.2.4.1.2.3. *kibi* Edatı İle Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

*Böriniñ balası bolur '**ākıbet***

*Atası **kibi** ol ħarāmī böri (14b/9)*

¹ Hille: Irak'ın Bağdat şehrinde bulunan tarihî bir köprü.

"Kurdun yavrusu da babası gibi sonunda harami olur."

3.2.4.1.2.4. *tæg* Edatı İle Kurulan Gerçekçi Benzetmeler

Alıp 'ālim sözin sem'inde tut bék

Niçe kim bolmasa fi'ili sözi tæg (75b/9-10)

"Sözü yaptıklarıyla örtüşmese de âlimin sözünü kulağında tut!"

3.2.4.2. METAFORİK BENZETMELER/ II. TİP BENZETMELER

3.2.4.2.1. Hayvanlarla Kurulan Metaforik Benzetmeler

3.2.4.2.1.1. *tæg* Edatı İle Kullanılanlar

Yılan sen her kime yêtseñ tikersen

Otursañ kanda baykuş tæg yıkarsen (37b/11-12)

"Sen yılan gibisin, her kime rastlasan zehirlersin/sokarsın; baykuş gibi nerede otursan orayı yıkarsın".

Meni sen ol karınça tæg yakın bil

Kim anı yol üze yençip keçer fıl (82a/7-8)

"Sen beni o karınca gibi bil; (O karınca ki) onu yol üzerinde fil ezip geçer".

Ol degüldür fakır kim it tæg

Tægme nākes eşikine kelse (87b/12)

"Köpek gibi bütün cimrilerin kapısına (dilenmek için) gelen (kişi) fakir değildir".

Vaşl bāğında hırāmān tün idim tāvus tæg

Uşbu kün çörger meni çün mār cānān firqati (125b/5-6)

"Vuslat bağında geceleri dolaşan tavus kuşu gibi, işte bugün yakar beni sevgiliden ayrılmak".

Dāim kirişirler it bilen māçı tæg

Bolmayın alar biri birinden rāzī (134b/1-2)

"Onlar birbirlerine razı olmadan, daima kedi ile köpek gibi didişirler".

Ol oğlannın atası bu belānı öz tilep taptı

*Tün ü kün besledi **kuş tég** kèyik bigin yügürgünçe* (146a/1)

O çocuğun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuğu) geyik gibi koşuncaya kadar, kuş gibi gece gündüz besledi".

*Yigit **kim fīl tég** bolsa kavīten*

Uruşda èrlik andan isteme sen (149b/12-13)

"Yiğit adam fil gibi kuvvetli olsa da, savaş sırasında ondan yiğitlik yapmasını bekleme".

*Köp yigenler yatur **bahāyim tég***

Az yigenler bolur firişte-şifāt (150b/9)

"Çok yiyenler hayvan gibi yatarlar, az yiyenler ise melek suretli olurlar."

3.2.4.2.1.2. *bigin* Edatı İle Kullanılanlar

*Alnında yavaş **koy bigin müşfik** yār*

Artında böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Yanında uysal koyun gibi müşfik yar, arkandan kurt gibi derini parçalar".

*Oķur tesbiħ **göl bülbül bigin** bil*

Bolup her bir tiken tesbiħine til (65a/5-6)

"Göl, bülbülün vücuduna batan her diken dilimi gibi, tespih okumaya devam eder."

*Ağzı ta'āmdan közi uyķudan kesilip ne kündüz şabrı bar idi ne kiçe qararı **bir kuş bigin** kim tuzaķķa tüşmiş bolğay* (113b/8-10) "Ağzı yemekten, gözü uykudan kesilip, ne gündüz sabrı, ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olmalı".

Bu ne ʔāli-i dūn ve eyyām-ı buḳālemūn durur kim benim ḳadrim lāyığı ol idi kim bir niçe zāg bilen bāg dīvārında ʔāvus bigin cilve ḳılıp yürigey idim (120a/1-2) "Bu ne alçaklıktır ve bukalemun bir dünyadır, bana layık olan, bir sürü karga ile bahçe duvarında tavus kuşu gibi cilve yapıp koşturmakmış".

arsalan bigin érenlerni zarüret hükmi bilen teşiklerde tutup topuḳların yinçip tururlar (154a/1-3) "Arslan gibi yigitleri zorla deliklerde (zindanlarda) tutup topuklarını yaralayıp dururlar."

3.2.4.2.1.3. *kibi* Edatı İle Kullanılanlar

Oḳlan ésrük fīl kibi meydānā kirip taşavvur étti kim tēmürden taḳ bolsa yerinden ḳoparḳay men (39a/7-9) "Oḳlan sarhoş fil gibi meydana girip, 'demirden daḳ olsa yerinde koparacağım' diye düşündü".

Alnıḳda yavaş ḳoy bigin müşfik yār

Artıḳda böri kibi teriḳni yırtar (50b/11-12)

"Yanında uysal koyun gibi müşfik yar, arkandan kurt gibi derini parçalar".

3.2.4.2.2. Doğaya Ait Gerçek Unsurlarla Kurulan Metaforik Benzetmeler

3.2.4.2.2.1. *bigi* Edatı İle Kullanılanlar

Kim körüptür anıḳ bigi manzūr

Hüsni içinde küneş bigi meşhūr (117b/6-7)

Fitneniḳ otı közlenipturur tedbīr suvı birlen söndürmek kérek bolmasun kim taḳ bile şubḩ bigi yayulḳay bu sözni ḳāzī işitip tebessüm ḳılıp ayttı (129a/12-13-129b/1-2) "Fitnenin ateşi közlenmeye devam ediyor, (bu közü) tedbir suyu ile söndürmek gerekir. Çünkü, tanın atmasıyla sabah güneşi gibi yayılacaktır. Kadı bu sözü işitip tebessüm edip (şöyle) söyledi."

Körüp ol ay bigi yüzni saḳa bolupmen ḳul

Yana unuttum özümni saḳa bolup meşḳül (115a/4-5)

"O ay gibi güzel sevgiliyi görüp ona kul oldum ve o sevgiliyle meşgul olup kendimi unuttum."

3.2.4.2.2.2. *bigin* Edatı İle Kullanılanlar

Ay bigin yüz kimde bolsa ol harf̄

Kiymeyin atlas kabā şahid bolur (71b/8-9)

"O ay gibi güzellik kimde olursa olsun, atlas ya da çaput giymeden de kendini belli eder."

Ay bigin yüzden köp artuḡ özdeḡ ün

Ol ġidā-yı nefis érür bu küt-ı rüh (98b/3-4)

"Sesi, ay gibi yüzünden daha güzeldir. Onun güzel sesi nefsin ve ruhun gıdasıdır."

Muttaḡiler karaḡu tün közge

Körünürler kamer bigin aydın (176b/11)

"İnanç sahibi insanlar, karanlık gecelerde ay gibi aydınlık görünürler."

3.2.4.2.2.3. *têg* Edatı İle Kullanılanlar

Yayıldı çün küneş têg eygü atıḡ

Êşikiḡ bağlama dāim kerem kıl (143a/2-3)

"İyi adın güneş gibi her yere yayıldı. O yüzden kimseye kapını kapatma ve her zaman iyilik et!"

Ata oḡluna kılmadı kerem kim kıldıḡ elge sen

Küneş têg biligli boldıḡ koyup ḡayr işlere esbāb (159a/8-9)

"Babanın oḡluna göstermediḡi sevgiyi sen yabancılara gösterdin. Kendini hayır işlerine adayıp, güneş gibi bilgili oldun."

3.2.4.2.3. Bitki Adlarıyla Kurulan Metaforik Benzetsmeler

3.2.4.2.3.1. *bigin* Edatı İle Kullanılanlar

*Körmessen mi bustān içinde yaş tal ağaçını ıyısı müşk bigin dağı bir ağaç bar kırt
kamış bigin* (158a/10-11)

Yā naḥl bigin saḥī kerek ər

Yā serv-şifat hemişe āzād (177b/8)

İnsan ya hurma ağacı gibi cömert, eli açık olmalı ya da servi ağacı gibi daima özgür olmalı."

3.2.4.2.3.2. *kibi* Edatı İle Kullanılanlar

Maḥa ḥammām içinde bir yüzi ay

Bu kūn sundı müfferih gül kibi kil (8a/2-3)

"Hamam içindeki ay gibi güzel yüzlü birisi, bu gün bana gül gibi iç ferahlatıcı bir kil uzattı."

Dost vidā'ın kılipturur meger alma

Bir taraftı za'ferān kibi biri ḥamrā (124a/3-4)

"Dostun vedası etmiş olması elmaya benzer. Bu elmanın bir tarafı safran gibi yeşil bir tarafı ise kıızıdır."

3.2.4.2.4. Epik İçerikli Metaforik Benzetsmeler

Epik içerikli metaforik benzetsmelerde, benzetsmenin merkezinde efsane, destan ve edebi metinlerde görülen unsurlar yer alır. Bu tip benzetsmeler eserde yalnızca iki kez *Firdevs bāğı/Firdevs-i a'lā* "Cennet bahçeleri" biçiminde karşımıza çıkar.

Melik ol sā'at içinde zāhidge bir firdevs bāğı bigin körkli bustān bağışladı (69b/7-8) "Hükümdar o saat içinde zahide, Firdevs bağı gibi güzel bir bahçe bağışladı."

Yana Firdevs-i a'lā tēg bolup bāğ

Zümürürd rengin aldı tégme bir nāğ (3b/7)

"Yine bahçeler, Firdevs bahçeleri gibi olup her bir yerden zümrüt rengini aldı."

3.2.4.2.5. Neden-Sonuç İlişisine Dayanan Metaforik Benzetmeler

Gerçekleşmesi muhtemel durumlara göre, genellikle şart kipiyle veya zarf-fiil biçimbirimlerinin yardımıyla yapılan benzetmelerdir. Eserde karşımıza çıkan örneklerde şart kipinin ya da ulaç biçimbirimlerinin kullanılmaması durumunda hem neden-sonuç bağlantısı hem de benzerlik ortadan kalkar.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ulaç biçimbirimleriyle oluşturulan 5, şart biçimbirimleriyle oluşturulan 3 metaforik benzetme örneği tespit edilmiştir.

(1) *Kim yise aç bolup kıri etmek*

Ma'desinde şeker bigin oturur (85a/4-5)

"Kim aç kalıp da kuru ekmek yerse, (o ekmek) aç kişinin midesine şeker gibi gelir."

(2) *Ger küneşni kizlese etmek bigin ol sufrada*

Körmegey yıllar kēçip köz ol küneşni bir yana (85b/12-13)

"Sofradaki ekmeği gizlemek gibi güneşi gizlese, üzerinden uzun yıllar geçse de o güneşi bir daha göremez."

(3) *Anuñ kim azuñı yokuñtur kögermiş*

Qırı etmek tapup sükker bigin yer (89b/10-11)

"Göğermiş/yetişmiş bir azığı yoktur. Onun için kuru ekmek bulsa şeker gibi yer."

(4) *Aç yarlı tapıp bişi şalgam*

Şişlemiş kaz eti bigin hoş yer (90b/8-9)

"Aç ve garip (kişi), pişi ve şalgam bulsa, şişlenmiş kaz eti gibi güzelce yer."

(5) *Qaçan kelse yañı elge üzüm tu'mı bolur ekşi*

Bêş altı kün kêçiçek ol bolur sükker bigin şîrîñ (127b/6-7)

"Daha yeni yetişen üzümün tadı ekşi olur. Ancak beş altı gün geçince o (üzüm), şeker gibi tatlı olur."

(6) *Seni tuṭî bigin sükker bilen hoş*

Turupmen besleyürge cān bilen uş (133b/4-5)

"Seni tuti (papağan) gibi şeker ile besleyip, senin gönlünü hoş tutmaya çalışıyorum."

(7) *Her қаṭre kim kökden iner bolsa idi ḥālîş dürer*

Monçaq bigin bāzār içi tolğay idi arı güher (158b/1-2)

"Gökten inen her damla halis inci olsaydı, pazarın içi boncuk gibi inci ve cevher ile dolardı."

(8) *Bilürler kıymetin arı güher tég*

Ġarîblıqqa tüşüp cāhil bég oğlu (97b/12-13)

"Cahil beyin oğlu, fakirliğe düşünce saf cevher gibi kıymetini bilirler."

1. örnekte *qurı etmek* "Kuru ekmek" → *şekker* "şeker" benzetmesinin oluşabilmesi için bağlı biçimbirimlerin kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Bu örnekte *yi-* eyleminin şart çekimi ve *bol-* eyleminin ulaçla kullanılması neden-sonuç ilişkisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tümceden şart biçimbirimini ya da ulaç biçimbirimini çıkardığımızda, metnin anlamında neden-sonuç ilişkisinin de benzetme ilgisinin de yok olduğu görülür. 2. örnekte *kizle-* "gizlemek" eyleminin şart çekimli kullanımı; 3. ve 4. örnekte *tap-* "bulmak" eyleminin ulaç biçimbirimleriyle kullanımı; 5. örnekte *kêç-* "geçmek" eyleminin ulaç biçimbirimleriyle kullanımı; 6. örnekte *besle-* "beslemek" eyleminin ulaç biçimbirimleriyle kullanımı; 7. Örnekte *iner bol-* "İnecek olmak" bileşik eyleminin şart çekimli kullanımı ve 8. Örnekte *tüş-* "uğramak, düşmek" eyleminin ulaç biçimbirimleriyle kullanımı benzetme yapılarında hem şart hem de ulaç biçimbirimlerinin benzetme anlamı yaratmada ne kadar etkin rol aldığını göstermektedir.

3.2.4.2.6. Benzetlenin Açıklandığı Metaforik Benzetmeler

Benzetlenin açıklandığı metaforik benzetme örneği eserde yalnızca bir kez görülmüştür. Benzetlenin açıklanmasında birinci derecede rol üstlenen biçimbirimin ek eylem olması dikkat çekicidir. Türkçede adlara genellikle kesinlik anlamı katan ya da anlamı pekiştirme unsuru olarak kullanılan bu ek eylemlerin az da olsa farklı benzetme yapılarının ortaya çıkmasına yardımcı olduğu görülür.

Bilgili  r 'att r d kk nı bigin durur s zlemeyin  lge özin bild r r bilgisiz kişi  abl-ı b z bigin taŐında hoş  v zı  ni bey k turur ve lik n işi boş (170b/5-8) "Bilgili kimse attar d kk nı gibidir, söz söylemeden başkasına kendini belli eder. Bilgisiz kişi ise davul gibi dışında sesi, gürültüsü çok, lakin işi boŐtur."

3.2.4.2.7. Soyut-Somut Kavramlar Arasındaki Metaforik Benzetmeler

Metaforik benzetmelerin sıklıca kullanılmasının temel amacı anlamı pekiştirmek ya da anlama dikkat çekmektir. Özellikle somut ya da soyut kavramların tür geŐiŐlerinin saŐlamak, soyut ifadelerin soyutluŐunu vurgulamak, somut olguları soyutlaŐtırarak anlamsal derinlik kazandırmak, soyut ifadeleri somutlaŐtırarak anlaşılır hale getirmek ve somut durumları gerçekçi algılarla anlatmak metaforik benzetmelerin işlevleri arasında sayılabilir.

Kit bu G list n bi't-T rk 'de doŐrudan somut ve soyut ifadeler, kavramlar, olgular arasında benzetme ilgisi kurulmuş sekiz örnek bulunmaktadır. Bu sekiz metaforik benzetme  rneŐinden ikisi soyuttan soyuta; dördü soyuttan somuta ve ikisi de somuttan somuta yapılmıştır.

3.2.4.2.7.1. Soyuttan Soyuta Yapılan Metaforik Benzetmeler

Bir kiÇe ol cem li kem l c n bigin 'az z dostum  Őik aÇıp küldi (115b/1-3) "Bir gece o güzel yüzli, can gibi aziz dostum, kapımı aÇıp geldi."

NiÇe kim ol yaman bolsa sen  yg 

 renler t g anıŐ  ze g zer kıl (76b/6-7)

"Kim kötü olursa olsun, sen iyi ol ve onlara erenler gibi davran."

3.2.4.4.7.2. Soyuttan Somuta Yapılan Metaforik Benzetmeler

Yıkar bolsañ dağı bir kez köñülñi

*Köñül āhı seni **ķav tēg yaķar** bil (38a/12-13)*

"Bir kez bile gönül kırarsan, o gönlün ahı seni kav gibi yakar. Bunu iyi bil!"

Şahrā yēli tēg 'ōmr beķāsı kēçti

Ĝam cevri dağı feraħ şafāsı kēçti (41b/4-5)

"Ömrümüz sahra yeli gibi çabuk geçti, gam çekme zamanı ve rahatlığın sefasını sürme vakti de geçti."

Ol 'azīz ayttı bizim aħvālimiz

***Berķ-ı 'ālem tēg körünür** vaķtda bir*

Geh çıkar men tārem-i a'lā üze

Geh körünmes közūme şems ü mün'ir (53b/12-13)

"O aziz kişi şöyle söyledi: Bizim halimiz gökyüzündeki şimşek gibidir, arada sırada görünür. Bazen gök kubbenin üzerine çıkar, bazen ise, güneş de ışıklar da gözüme görünmez."

Körüp altun eğip başın öper yēr

***Terāzū tēg** tēmürden arķlı ēr (128b/7-8)*

"Terazinin demirden yapılmış kolları gibi, yiğit de altını görüp, başını öne eğip yer öper."

3.2.4.2.7.3. Somuttan Somuta Yapılan Metaforik Benzetmeler

Muĝannī mūsikī āĝāz ķıldı

***Atası türbesinde yıĝlaĝan tēg** (60a/5)*

"Şarkıcı, babasının türbesinde ağlayan bir kişi gibi, şarkı söyledi."

Seher vaķtında ol 'ābidge bülbül

Bu nükteni okudu ādemī tēg (64b/12-13)

"Bülbül, seher vaktinde, o kula tıpkı bir insan gibi şu nükteyi okudu."

3.2.4.3. EDAT KULLANILMADAN KURULAN BENZETME YAPILARI/EĞRETİLEME

Benzetme yapılırken benzetmeyi oluşturan birimlerden biri veya birden fazlası kaybolabilmektedir. Benzeme yönünün ve benzetme edatının kullanılmadığı bu yapılar için "benzetme" terimi yerine "eğretileme" terimi kullanılmaktadır (Çınar 2008: 130).

Her bir benzerlik bir eğretileme için yeterli değildir ama her bir eğretileme bir benzerliğe veya ortak bir ilgi alanına gereksinim duyar. Ancak iki betimlemenin ortak içeriği eğretilemeli anlam olarak görülüyorsa, o zaman eğretileme olduğu anlaşılır. "Ahmet"i bir insan adı olarak düşünürsek; "Ahmet aslandır" dediğimiz zaman, aslandaki cesaret ve gücü Ahmet'e yakıştırırız. Burada "Ahmet" bir varlığa ait özel bir isimdir. "Aslan" ise bir hayvan türüdür. Her ikisinin ortak özelliği "yiğit" ve "gürbüz" olmalarıdır. "Ahmet bildircindir" dersek bizler için hiçbir anlam ifade etmez. Bildircin da iki gözlü, iki ayaklı bir hayvan türüdür. Bu benzerlik eğretilemeli bir ifade için yetmez. Aralarında kabul edilmiş ortak bir ilgi ve benzerlik ilişkisi yoktur (İspirli 2014: 34-35).

Lakoff-Johnson'a göre, eğretilemeler yalnızca benzerlikle temellenmez ve genellikle tecrübemiz içinde kesişen bağlantılarda temellenir ve eğretileme dâhilindeki iki alan arasında algılanan benzerlikler doğurur. "Vakit nakittir" dediğimiz zaman her ikisinde de insan hayatı için "önemli, değerli" gibi kesişen anlamlarından dolayı bir eğretileme süreci gerçekleşir. Eğretilemede iki alan arasında bir karşılaştırma söz konusu değildir. Yalnızca anlam bir alana aktarılır. İki alanın birbiriyle kaynaşması sonucunda ortaya yeni bir anlam çıkar (İspirli 2014: 35).

İspirli, çalışmasında eğretileme kavramının içerik, biçim ve teknik özelliklerini genel hatlarıyla şu şekilde sıralamıştır:

1- Benzetme türü bir değişmecedir, adlandırma ile ilgilidir, adın anlamının genişlemesiyle birlikte benzerlik ilişkisine bağlı dil kullanımındaki bir sapmadır.

2- Dildeki anlamsal boşlukları doldurduğu gibi bazı durumlarda anlaşılması zor veya imkânsız da olsa dile dekoratif bir süs katarak okuyucu/dinleyicide değişik duygu ve tasarım değerleri uyandırır.

3- Dilsel bir sapma göstererek Alman dilbilimci ve felsefeci Humboldt'un ifade ettiği gibi dilin durağan (ergon = dilin bitmiş bir bütünlük) değil aktif (energia = sürekli bir etkinlik) yapısını ortaya koyar.

4- Ulusların atasözleri, deyim ve argo dillerinin büyük oranda temelini teşkil eder.

5- İnsan belleğinde uzun süre etkili ve kalıcı bir özelliğe sahiptir.

6- Kısa ve özlü açıklamalarla dil ekonomisi sağlar,

7- Bir dilin kültürel ve estetik açıdan zenginliğidir.

8- Bir toplumun yaşam ve düşünce tarzının ürünüdür.

9- Yetenekli yazar ve şairler sayesinde okuyucu/dinleyici üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

10- Günümüzde yaşamın her alanında hem dilsel hem de bilişsel bir figür olarak kullanılır.

11- Kalitesi okuyucu/dinleyicinin imgelem ve yorumlama gücüne göre değişebildiği gibi sürekliliğinde ve kalıcılığında aranmalıdır.

12- Kavramsaldır, gündelik tecrübelerimiz üzerine temellenir.

13- Hem gündelik yaşamda hem de bilim dilinde yeni, farklı, yabancı, bilinmeyen veya soyut kavramların adlandırılmasında önemli rol oynar.

14- Anlamsal düzlemde dilde daha önceden var olmayan yeni bir buluştur.

15- Günümüzde birçok disiplinin ilgi alanındadır; dil ve düşünce bağlamında tanımı her bir disipline göre değişebilmektedir (İspirli 2014: 16).

Kitābu Gülistān bi't-Türkī'de bu yapılara örnek olarak şunlar verilebilir:

Gül cemāli bir niçe künde keçer

Bu gülistān dāimā köñül açar (6b/1)

"Gül cemali bir gün gelir geçer, güzelliğini yitirir, bu gülistan ise daima gönüllere ferahlık verir."

Bedr-i devlet 'āleme kıtlu yüzün

Kim bilig bahri özün cevher sözün (7a/7)

"Yüzün âlemi dolunay gibi aydınlatır; kendin bilgi denizi, sözün ise cevher gibi (kıymetli)dir."

Biligli fāris sen ey arslan yürek

Kim bu kün 'anter saña mihter kerek (7a/8)

"Ey arslan yürekli, (sen) bilgili ve feraset sahibisin, öyle ki, bu gün Anter (hayatta) olsaydı, senin emrinde bir asker olurdu."

Maña hammām içinde bir yüzi ay

Bu kün sundı müfferih gül kibi kil (8a/2-3) (12 adet)

"Hamam içinde ay yüzlü birisi, bana, iç ferahlatıcı bir gül gibi olan kil verdi."

A'rāf érür cennet bāğı saķar ehline

Kim ehl-i cinānga ol a'rāf cehennemdür (18a/5-6)

"Cennet bahçesi, cehennem ehline Araf gibidir. Cennet ehline ise Araf, cehennem gibidir."

Ol kara dīv çehrelî kulnıñ

Ketürür şüreti köñülge melāl (47b/9-10)

"O, kara dev gibi sureti olan kulun yüzü, insanın gönlüne eziyet eder."

Köñül iyelerinden bir kimersege ayttılar eyle kim küneş körkli turur (67a/3-4)
"Güneş gibi güzel olan dostlardan birine (şöyle) söylediler."

Anıñ tég özdeñ idi ol yüzi ay

Körer bolsa firişte yoldın azğay (70a/6-7)

"Melekler, onun gibi güzellikten seçkin ve ay yüzlü bir kimseyi görecekseler yoldan çıkardı."

Ol burunğı şūreti bir türli dağı bolmış semrip teni aq yüzi kızıl bolup harîr yastuqqa tekke kılap oturur bir ay yüzli kul mirvağa eline alıp dağı başı üstünde turur melik 'ābidni bu hālde körüp sevüdi (71a/2-6) "O, önceki halinden başka bir türlü olmuş, değişmiş. İyi beslenip teni ak yüzü kızıl olup (güzelleşip), ipek yastıklara sırtını dayayıp oturuyor. Bir ay yüzlü kul eline yelpaze alıp onun başının üstünde duruyor. Melik, bu köleyi bu halde görünce sevindi."

Çünki bérdiñ köñül ol ay yüzge

Ƙıl tahammül niçe cefā Ƙılsa (117a/13-117b/1)

"O, ay yüzlü güzele gönül verdiği için, sana ne kadar cefa kılsa kılsın tahammül etmelisin."

Yāsemīn-ten habīb-i rūhānī

Ol yüzi ay idi cihān cānı (117b/8)

"Yasemin tenli, ruhların sevgilisi olan cihanın canı o ay yüzlü (sevgili) idi."

Bir 'ālimden sordular halvetde bir ay yüzli özdeñ bilen bir kimerse otursa eşik bağlap nefis gālib dağı şehvet tālib bolsa hıç kimerse pārsālıq kuvveti bilen ol hālden selāmet Ƙutula bilgey mi? (119a/3-8) "Bir âlimden sordular: Halvette bir ay yüzlü güzel (cariye) ile yalnız kalsa, kapıları kapatsa, nefsi galip şehveti talip olsa, herhangi birisi sofuluk kuvveti ile o halden sağ selamet kurtulabilir mi?"

Çün isrüdi Ƙāzī ol ay yüzlini

Öpmege miñ cān bilen rağbet Ƙılur (129a/3-4)

"Kadı, o ay yüzlü güzeli görünce (onun güzelliğinden) sarhoş oldu, (bu yüzden) onu öpmek için bin canı olsa da verir."

Bir ay yüzlü bilen bağlap muhabbet

Ķılur érdi hemîşe pâk şöhet (131b/8)

"Ay yüzlü bir güzelle yakınlık kurup, her zaman onunla sohbet ederdi."

Ay yüzlüniñ ağızında ger bolsa soğan ıysı

ħoryatnıñ élindegi gülden maña ol yahşı (134b/11-12)

"Bir ay yüzlü güzelin ağızında soğan kokusu olsa da, (o koku) bana, kaba bir insanın elindeki gülün kokusundan daha güzel gelir."

Tilep aldı özdeñ kız yüzi ay

Atı inçi atası biligli bay (138a/9-10)

"(O), ay yüzlü güzel bir kızı isteyip aldı. O kızın adı İnci, babası ise bilgili bir beydi."

*Mağrib mülkünde bir küttâb faķîh kördüm turş yüzli açi sözli çirkin ħulķlı yaman tirlikli köñüller âzâr ķılğıçı aç közli kimerse idi dağı şüretin körgen kişilerniñ 'ayşı telef bolur idi Ķur'ân okusa işitkenlerniñ köñli kararur idi dağı **ay yüzli** oğlanlar dağı zühre közli kızlar anıñ cefâsı élinde giriftâr bolup ħorkusından imkânları yoķ idi kim külgeyler yâ sözleşgeyler (141a/3-11)* "Mağrip ülkesinde bir mektebin hocasını gördüm. Ekşi suratlı, kaba sözlü, çirkin tabiatlı, kötü huylu ve kalpler kıran aç gözlü bir kimseydi ve onun yüzünü gören kişilerin zevkleri/eğlenceleri telef olurdu. Kur'an okusa işitenlerin içi kararırdı. Ay yüzlü oğlanların da zühre gözlü kızların da onun azabından korkup ne gülmeleri ne de konuşmaları mümkündü."

*ħocalarda kim bar biri ol durur kim **ay yüzli** özdeñ ħuçķaylar (154a/13-154b/1)*

"Hocalardan biri vardır ki, (o) ay yüzlü hocayı (severler ve) kucaklarlar."

Ol boyı serv ü cemâli tolun ay

İlm ü erdem birle kâmil körke bay (15a/13)

"O, selvi boylu, dolunay (kadar güzel) yüzlü; ilim, erdem ile mükemmelleşmiş güzel insan."

Eyā 'aḳlı teniz sözi güher-bār

Otursañ közüm üstünde yeriñ bar (29b/2)

"Ey denizler kadar engin akıllı ve sözleriyle cevherler yağdıran (kişi), otursan gözüm üstünde yerin var."

Tutmağul pūlād ḳollı birle pençe ey za'if

Kim eliñ emgek körüp tāḳaḳ ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf (kişi)! Çelik gibi kolları olan bir yiğitle asla mücadeleye girişme. (Çünkü) o yiğit, sen daha hareket geçmeden, sana acı verip elini kırar."

Bir ḳamer yüzlü üni özdeñ ḳarif

Nağme ḳılsa ḳılmasa ilnür köñül (61b/4-5) (5 kez)

Bir ay yüzlü ve sesi güzel dost, nağme kılrsa da kılmasa da gönül ona bağlanır."

Bu ḳüsn içinde naziriñ ne yerde bolğay kim

Yüzi ḳamer ḳarekāt u şemāyili mevzūn (115a/12-13)

"Ey ay yüzlü (yar), hareketleri ve şekli ölçülü (sevgili), bu güzellikler içinde senin eşin benzerin başka nerede bulunacak!"

Ol 'aziz ayttı ḳamer yüzliler anda köp turur

Kim alarnıñ şüretin körse firışteler azar (123b/11-12)

"O aziz kişi şöyle söyledi: Ay yüzlü güzeller orada o kadar çoktur ki melekler onların yüzünü görseler, yoldan çıkarlar."

Ol ḳamer yüzlü şeker sözli ḳabib

Bir öpüşke cān alıp minnet ḳılur (129a/5-6)

"O ay yüzlü ve tatlı sözlü sevgili, bir öpücüğe canlar alıp minnet eder."

*Köñül iyelerinden bir kimersege ayttuler eyile kim **küneş körkli** turur hîç işitmedim anı kişi sevüp 'âşık bolğanın (67a/3-5) "Güneş gibi (güzel) bir gönül sahibine şöyle söylediler: onu sevip de âşık olan bir kişiyi hiç duymadım."*

*Ol kün bir uzun boylı **kamer yüzli keyik közli kurnak** birip ıydı (70a/4-5) "O gün; uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariyeye verip gönderdi."*

***Sözi şeker** özi fettân u 'ayyâr*

Közi gamze bilen zâhidler aldar (70a/8-9)

"Sözleri şeker gibi tatlı, kendisi ise gönülleri kandırır; gözleri ve gamzesiyle zahidleri aldatır."

*Ol kamer yüzli **şeker sözli habîb***

Bir öpüşke cân alıp minnet kılar (129a/5-6)

"O ay yüzlü ve şeker gibi tatlı sözlü sevgili, bir öpücüğe canlar alır ve minnet eder."

*Anıy artınça bir **boyı tal sözi bal şâhib-cemâl kul bağışladı** (70a/12-13) "Onun arkasından fidan boylu, bal gibi tatlı sözlü güzellik sahibi bir kul bağışladı."*

Bu kün toprak bol andan burunrak

*Kim erte **gül teniñ** toprak bolğay (77a/6-7)*

"Ölmeden önce, (hayattayken) bu gün toprak ol; (çünkü) zaten gül tenin (önünde sonunda) toprak olacak!"

*Su içinde bir 'amūd köründi eski Yūnān 'imāretinden kalmış kimeçi ayttı munda kimege halel bar kerek kim sizden bir **pehlevān kuvvetli er** çıkıp 'amūd üstine kimeniñ burnundağı yipin tutkay (101a/1-4) "Su içinde Eski Yunan medeniyetinden kalmış bir sütun görüldü. Gemici şöyle söyledi: Bu sütundan gemiye zarar gelebilir. Sizden yiğit ve kuvvetli biri sütunun üstüne çıkıp geminin ucundaki ipi tutmalı."*

*Sen ol zarîf-i cihan sen eyā **yüzi gülgün***

Bolup cemālinge 'āşık küneş kēlür her kün (115a/10-11)

"Sen cihandaki en zarif güzelsin, sen gül yüzlüsün. Güneş bile yüzüne âşık olup her gün (seni görmek için) doğar."

Şem' hācet degül küneş toğsa

Dilberim zülfî tün yüzi kündür (115b/11-12)

"Güneş doğarsa muma gerek kalmaz. Sevgilimin zülüfleri gece, yüzü ise gündüzdür."

Yāsemīn-ten habīb-i rūhānī

Ol yüzi ay idi cihān cānı (117b/8)

"O ay yüzlü sevgili; yasemin tenli, ruhların sevgilisi ve bu cihanın canı(dır)."

Köñül elden alıp saldı ayakka

Uşol kaddi şanavber yāsemīn-ten (127a/3-4)

"O, uzun (ağaç gibi) boylu, yasemin gibi teni olan sevgili, beni gönlünden atıp ayaklar altına aldı."

Soldu kıztıl gül yanağın ey şanem

Şīveleriniñ revnākı boldı 'adem (118b/2-3)

"Ey sevgili, kızıl güllere benzeyen yanağın soldu. Cilvelerinin parlaklığı yok oldu."

Biriniñ gül yanağlarına sīliler urur dağı biriniñ nāzük ayaklarına şikence koyar idi (141a/11) "Birinin gül yanaklarına tokatlar vurur ve diğerinin nazik ayaklarına işkence yapardı."

Şeker külüş bile kēlse niçe kim ol dilber

Birür bu cān u köñülge ferağ gīdā ol dem (120b/9-10)

"O sevgili, tatlı gülüşlerle gelirse, bu canıma ve gönlüme ferahlık veren gıdalar gibi gelir."

*Yigitlik eyyāmında bir kimersenin 'ışıkına köñül bağlap idim ol sebebden kim **yüzi bedr-i leṭāfet dağı özi kân-ı melāḥat idi** (121b/8-11)* "Gençlik zamanlarımda bir kimseye aşık olmuştum. Onun yüzü dolunay gibi güzel ve kendisi güzellik kaynağı idi."

*Ol **küneş yüzge** mübārek fāl irür*

Kim nazar kılsa turup her şubḥdem (122a/12-13)

"Her sabah, o güneş yüzlü sevgiliye bakmak, mübarektir."

***Küneş yüzli** idi ol lutf kâni*

Sözi mevzūn özi 'uṣṣāk cāni (124b/12-13)

"Güzelliklerin kaynağı; sözü ölçülü ve âşıkların canı olan o güneş yüzlü sevgiliydi."

***Şeker lafzı** edā-yı naḥv kıldı*

Köñülden 'aql naḳşın maḥv kıldı (123a/8)

"Şeker gibi sözleriyle konuştu, gönlün ve aklın nakışlarını mahvetti."

*Men kerek ölgey idim ey **gül-beden** senden burun*

Tā közüm sensiz cihānnı körmegey idi bu kün (125a/5-6; 129a/1)

"Ey gül bedenli sevgilim! Senden önce benim ölmem gerekirdi. Bu gün gözlerim cihanı, sensiz görmemeliydi."

Anası inçinip Rüstemge ayttı

*Eyā körgen özün **heybetli arslan** (137a/8)*

"Annesi incinip Rüstem'e şöyle seslendi: Ey kendisini heybetli bir arslan gibi gören (Rüstem)!"

Aların horluğun revā körmegil kim kerem iyeleri dururlar ayttı haṭa sözlediṅ direm kulları dururlar ilk yaz bulutu dururlar nē fāide kim yağmaslar daḡı küneş kırşası dururlar kimersege aydınları tēgmes (155b/7-11) "Onların horluğunu reva görme, çünkü onlar kerem sahibi insanlardır. Şöyle söyledi: Yanlış söyledin, onlar dirhem kullarıdır. (Onlar) ilk yaz bulutu gibidirler, ne fayda ki yağmur yağdırmazlar ve güneşin etrafındaki halkalar gibidirler kimseye ışıkları ulaşmaz."

Ögüt algıl biligli érden ey şāh

Biligli ér kelāmı tāze güldür (161a/13)

"Ey şah! Bilgili insandan nasihat al. Çünkü bilgili insanın kelamı taze gül gibidir."

Köñül bérme ol özdeṅge ki mekr ü hilesi çoḡdur

Ḥarāmī közleri kaşı 'aceb ya kirpüki oḡdur (162a/2-3)

"O güzele gönül verme! Çünkü onun hilesi ve oyunu çoktur. Gözleri harami, kaşları acayip bir yay, kirpikleri oktur."

Çün ikki kişi ara kiriş otdur bil

Söz çöplegüçi otun yaḡar müsta'cil (163a/3-4)

"İki kişinin arasındaki kavga ateş gibidir, bil! Söz taşıyan dedikoducular bu ateşi hemen tutuştururlar."

Ey cemāli münīr şems meḡiz

Tilesen bolmaḡa hemīşe 'azīz

Ādemī 'aybını körüp açma

Ēgri sözni köni dip ant içme (167b/11-12)

"Ey nur yüzlü, güneş benizli (kişi)! Eğer aziz bir insan olmak istiyorsan, insanların ayıplarını ifşa etme ve yalan sözlere doğru deyip yemin etme!"

Çün anıḡ şoḡbeti cehennemdür

Ve ḡnā rabbenā 'azāben'nār (68b/7-8)

"Çünkü onun sohbeti cehennem gibidir. Rabbim sen bize cehennem ateşinden korusun!"

Men ol kuş men neçelerden kutulğan

Senin 'ışkını tuzağına tutulğan (70b/12-13)

"Ben birçok tuzaktan kurtulup da senin aşkının tuzağına yakalanan bir kuş gibiyim."

Güldür bu Serāyī Seyf Līkin

*Düşmen közüne **tiken** görünür (107a/4)*

"Bu Seyf-i Sarayı gül gibidir, ancak düşmanlarının gözüne diken gibi görünür."

3.2.4.4. CÜMLE BAĞLAYICILARI İLE KURULAN BENZETME YAPILARI

Cümle bağlayıcıları ile kurulan benzetme yapılarında, kelime grubu yapısında benzetilen kullanıldığı gibi cümle yapısında benzetilen kullanılabilir. Bu ikinci tip benzetme yapıları Türkiye Türkçesine *fiilimsi gruba+gibi edatı* şekli ile aktarılabilir.

*İki düşman arasında **anı bigi söz söylemek kerek sen kim kaçan alar dost bolsa sen ortada uyalmağay sen** (162b/13-163a/1-2)* "İki düşman arasında öyle bir söz söyleyeceksin ki, onlar dost olduklarında arada sen utanmayacaksın".

*Meni sen ol **karınca tég yakın bil***

***Kim** anı yol üze yençip keçer **fıl** (82a/7-8) (Tezat)*

"Sen beni o karınca gibi bil; (O karınca ki) onu yol üzerinde fil ezip geçer".

*Ol degüldür **faķır kim it tég***

Tégme nākes eşikine kelse (87b/12)

" Köpek gibi bütün cimrilerin kapısına (dilenmek için) gelen (kişi) fakir değildir".

Yigit kim fıl tég bolsa kavāen

Uruşda êrlik andan isteme sen (149b/12-13)

"Yiğit adam fil gibi kuvvetli olsa da, savaş sırasında ondan yiğitlik yapmasını bekleme".

*Ağzı ta'āmdan kōzi uykudan kesilip nē kündüz şabrı bar idi nē kiçe qarārı **bir kuş bigin kim** tuzakka tüşmiş bolğay (113b/8-10)* "Ağzı yemekten, gözü uykudan kesilip, ne gündüz sabrı, ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olmalı".

*Bu nē t̄ali-i dūn ve eyyām-ı bukālemūn durur kim benim qadrim lāyığı ol idi **kim** bir niçe zāğ bilen bāğ dīvārında **ṭāvus bigin cilve kılup yürigey** idim (120a/1-2)* "Bu ne kötü bir talih ve bukalemun gibi bir zamandır ki, benim payıma düşen, bir sürü karga ile bahçe duvarında tavus kuşu gibi cilve yapıp yürümekmiş".

*Yalğan sözlemek ol zaḥm **bigin durur kim** cerāḥati bitse nişānı qalur (174b/2-3)*

"Yalan söylemek, iyileştikten sonra izi kalan yara gibidir".

Alıp 'ālim sözün sem'inde tut bēk

*Niçe **kim** bolmasa fi'ili sözi tēg (75b/9-10)*

"Yaptıkları söylediklerine uymasa da âlimin sözünü dinleyip kulağında tut"

*Niçe **kim** ol yaman bolsa sen éygü*

Ērenler tēg anıj üze güzer kıl (76b/6-7)

"Ne kadar kötü olurlarsa olsunlar, sen iyi ol; onlarla erenler gibi iyi geçin".

3.2.4.5. EDAT DIŞINDAKİ SÖZLÜK BİRİMLERLE OLUŞTURULAN BENZETME YAPILARI

Benzetme, sadece oluşla, varlıklarla, durumlarla veya niteliklerle değil, fiillerle de ilgili olabilir. Nesne, kavram ve kişiler arasında benzerlik ilişkisi kurulabildiği gibi hareketler arasında da karşılaştırma yapılabilir. İki varlığın çekimli bir fiil ekseninde karşılaştırıldığı bazı benzetmelerde benzetme yönünü fiil oluşturmaktadır.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de benzetme yapılarının oluşmasında birinci derecede pay sahibi olan sözlük birimler edatlardır. Eserde tespit ettiğimiz benzerlik ilgilerinin

%81'i benzetme edatları vasıtasıyla kurulmuştur. Bunun yanında edat kullanılmadan oluşturulan benzetmelerin -başka bir deyişle eğretilmelerin- de genel itibariyle edatların düşmesi sonucu ortaya çıktığı yönünde bir kanı hâkimdir. Tüm bu kullanımlara karşın, eserde, benzetme ilgisi kuran sadece edatlar olmamıştır. Edatların yanında bazı sözlükbirimlerin de benzetme işlevleriyle ön plana çıktığı görülür: Türkçe kökenli *oḥṣar* "benzer", Arapça *ḥisāl* "huylar, tabiatlar", *ṣıfāt* "Sıfat; yüz, sima", *zāmīr* "nesne", *ten* "ten" ve Farsça kökenli *beden* "beden" birimleri gibi.

3.2.4.5.1. *oḥṣar* "benzer" Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler

Sen benim naṣīhatimni kabūl kılmadıñ sulṭānlar 'ameli teniz seferine oḥṣar ḥatarlı dağı fāideli yā genc iltmek yā tılsım içinde ölmek turur (28a/6-9) "Sen benim nasihatimi kabul etmedin. Sultanların ameli deniz seferine benzer, tehlikeli ya da faydalı olabilir. (Sultan olmak) hazine bulmak ya da (hazinenin bulunmasına engel olan) büyü içinde ölmektir."

Fāzıllar ṣoḥbetini terk etip 'ilm fāidelerinden maḥrūm kalmak ol közsüzge oḥṣar kim karanḡu kiçe balçıkka tüşüp (75b/1-3) "Fazılların sohbetini terk edip ilmin faydalarından mahrum kalmak, karanlık gecede balçığa düşen gözsüze benzer."

'Ālimler meclisi bezzāz dükkānına oḥṣar niçük kim andan naḡd iltseñ kumaş alursen (75b/6-7) "Ālimlerin meclisi bezcinin dükkânına benzer, ona parayı verirsen kumaşı alırsın."

Munuñ meşeli uşol eşekke oḥṣar bilmes ki yüki otun mudur yā defter (161a/1-2) "Bunun hikâyesi o eşek meseline benzer, yükü odun mu defter mi bilmez."

Takvāsız 'ālim közsüz meş'aledārğa oḥṣar (161a/6-7) "Takvasız âlim gözsüz meşaleciye benzer."

Düşmeniniñ kiççisin sehl körgey aña oḥṣar kim az otı söndürmeyin koyup kitkey (162b/6-8) "Düşmanın küçüğünü kolay gören/önemseyen (kişi), ateşi söndürmeden bırakıp giden kişiye benzer."

Ērdem iyesi ḥālīş miskke oḥṣar niçük kim misk ıyısı bilen özini fāş kılar (170b/3-4) "Fazilet sahibi (insanlar) halis mis kokusuna benzer, kokusu ile kendini belli eder."

Cāhiller ara 'ālim oltursa aña oḥṣar

Bir şem'i münevverdür közsüzler arasında (170b/9-10)

"Cahiller içinde kalan âlim, gözsüzler arasında yanan bir muma benzer."

İrâdetsiz mürid müflis 'aşıkkâ oğşar' amelsiz 'âlim yemişsiz ağaçka 'ilmsiz zâhid eşiksiz évge ma'rifetsiz seyyâh kanatsız kuşka (173a/12-13) "İradesine sahip olamayan mürit müflis aşığa, amelsiz âlim meyvesiz ağaca, ilmsiz zahit kapısız eve, marifetsiz seyyah kanatsız kuşa benzer."

'Amelsiz 'âlim balsız zenbûrga oğşar (173b/9) "Amelsiz âlim, balsız arıya benzer."

3.2.4.5.2. şıfât Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler

Bir fakîr-i mücerred şahrâda oturup hırkasın tiker idi ileyinden bir sultân kecti başın köterip bakmadı dağı iltifât kılmadı sultân ol yerden kim saltanat maḥalli turur müteğayyir bolup ayttı bu tâife hayvân-şıfat turur (40a/1-3) "Yalnız bir fakir, sahrada oturup hırkasını dikiyordu. Önünden bir sultan geçti, kafasını bile kaldırıp bakmadı ve sultanla ilgilenmedi. Saltanat mülkünde böyle bir durum olunca sultan bozulup şöyle söyledi: "Bu insanlar/tayfa hayvan gibiler."

Ey özin Rüstem² şıfatlı pehlevân körgeñ fetâ

Küç bilen bolmas sa'âdetniñ etekin tutmağa (96b/12-13)

"Ey kendisini Rüstem gibi yiğit gören genç! Saadet eteği (mutluluk) zorbalık ile tutulmaz/kazanılmaz."

Köp yigenler yatur bahâyim tég

Az yigenler bolur firişte-şıfât (150b/9)

² *Rüstem-i Zâl/Zaloğlu Rüstem*: Firdevsi'nin Şeh-nâme'sinde geçen İranlıların en güçlü kahramanı. Pehlevî edebiyatında Rostahm ve Rosthem şekillerinde geçer ve "iri yapılı, güçlü" anlamını taşır; bazen de aynı mânadaki "Tehemten" lakabıyla birlikte kullanılır. Aslında Zaloğlu Rüstem'in Eşkânî ileri gelenlerinden bir kahraman olduğu ve millî destana girmesiyle birlikte kendisine birtakım olağan üstü efsanevî özellikler atfedildiği sanılmaktadır. Özellikle Turan hükümdarı Afrasiyâbla yaptığı savaşlarla bilinmektedir. Şeh-nâme'de Turan hükümdarı olarak geçen Afrasiyâb, Türk sözlü ve yazılı geleneğinde anlatılan Alp Er Tunga'dır (Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, C. 35, s. 294).

"Çok yiyenler hayvanlar gibi yatar, az yiyenler ise melek gibi olurlar."

3.2.4.5.3. *hıṣāl*/Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler

Ādemī niçük digeyim men aṇa

Şūreti insān velī ḥayvān-hıṣāl (96a/5)

"Ben, ona nasıl insan diyeyim, sureti insan ancak huyları hayvan gibi."

3.2.4.5.4. *zūmīr* Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler

Ol ḳarı oḡlun tas etkenni kōrüp

Bir kiṣi ayttı eyā rūṣen-zūmīr (53b/8-9)

"Bir kimse, bir yaşlının oḡlunu kaybettiğini görüp ona şöyle söyledi: Ey içi rahat kiṣi!".

3.2.4.5.5. *şūret* Sözlük Birimiyle Kurulan Benzetmeler

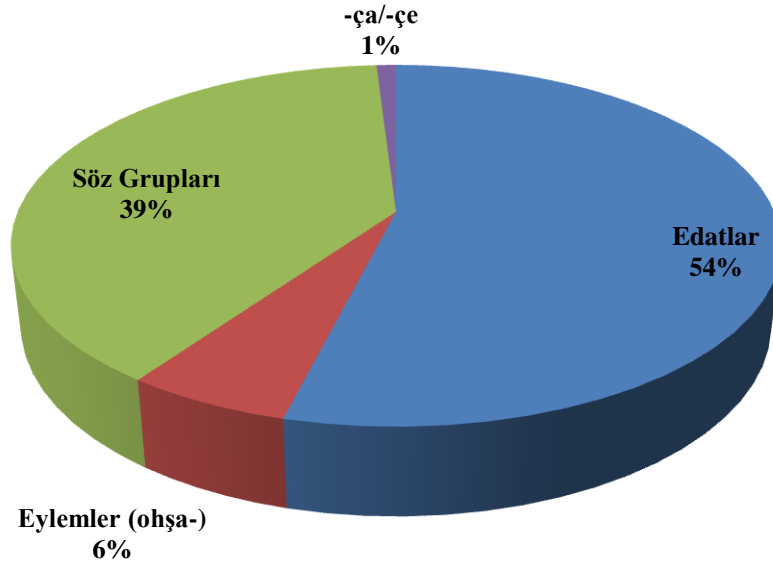
Ey melek-şūret melik nuṣret-'inān

Cūd içinde Ḥātem-i Ṭāyy-i zamān (7a/6)

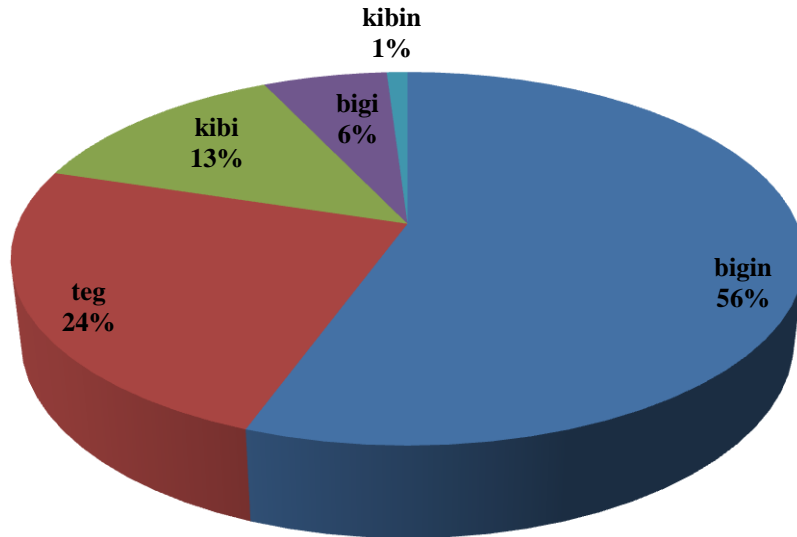
"Ey melek gibi ve zaferlerin sahibi ve cömertlik konusunda zamanının Hatem-i Tayy'i olan hükümdar."

Her kün bu meydānga bir yigit kēlür laṭīf-şūret zārīf-sīret 'acāib ve ḡarāib sözler sözler (114a/9-10) "Her gün bu meydana güzel yüzlü, zarif tabiatlı bir genç gelir ve çok farklı sözler söyler."

BENZETME YAPILARI

BENZETME İLGİSİ KURAN EDATLARIN DAĞILIMI

3.3. AD AKTARMASI (METONYMY)

3.3.1. Dil Biliminde Ad Aktarması

Ad Aktarması, psikolinguistik ve kognitif bir olgu, bir düşünce biçimi olup olaylar ve durumlar arasında dolaylı ilişkiler kuran bir söz sanatıdır. İngilizcede 'change of name' olarak tanımlanan bu olgu, adlar arasındaki aktarmaları tanımlar (Yaylagül 2005: 78).

Bizde “mecaz-ı mürsel” terimiyle karşılanan anlam olayının Eski Yunancada “metonümia” kelimesiyle karşılandığı (Fransızcada: métonymie, metonymy) bilinmektedir. Birçok dilde, “bir bardak içmek” ya da “bir tabak yemek”, “bardak ya da tabağın içindekileri içmek ya da yemek” için kullanılır (Aksan 1996: 69).

Lakoff ve Johnson, metonomik yapıları tanımlarken adların birbirlerinin yerine kullanılmasını (Lakoff-Johnson 1980: 39) işaret etmesi bu terimin anlaşılır kılınması bakımından dikkate değerdir.

Riemer, ad aktarmasının kullanıldığı bir sözcükteki anlam değerini, benzerlik dışında kullanılan bir aktarma olarak görür (Riemer 2005: 3).

Wilden, ad aktarmasını, bir ilişkiyle bütünü canlandırılması ya da hatırlatılması tanımını yapmıştır (Wilden 1987: 198).

Deyim aktarması, ad aktarması ve sinekdoka, dilin mental betimlemeleri naklettiği üç temel yoldur. Bunlar Seto'nun kognitif üçgen (cognitive triangle) diye adlandırdığı şeyin üç köşesini belirler. Deyim aktarması, benzerlikleri görmeye; ad aktarması, bağlantıları işletmeye ve sinekdoka kategoriler arası anlamı gösterir (Yaylagül 2005: 78).

Sözcükler, mantıksal yollarla ilk anlamları dışında anlamlar kazanabilirler. Ad aktarması (mecaz-ı mürsel), sözcüklerin gerçek anlamları dışında kazanmış oldukları yeni anlamlardan bir kısmını kapsar. Bu anlam olayında gerçek anlam ile yeni anlam arasında benzerlik dışında çeşitli ilgiler bulunur.

Bir dilde bulunan ad aktarmalarının hangi anlam ilişkileri ile kuruldukları mantıkî yollarla tespit edilebilse de bunların ne zaman oluşturuldukları tam olarak kestirilemez. Dil ve ona vücut veren birimler olarak kelimeler, canlı varlıklardır. Kelimeler ömürlerini tamamlayarak tarih sahnesinden çekilebilirler, yerlerini bir başka kelimeye bırakabilirler, ses değişmesine uğrayarak hayatlarını devam ettirebilirler yahut yasayabilmek için günün

ihtiyaçlarını karşılayacak anlamlar kazanarak anlam kaymasına uğrayabilirler. Kimi zaman mecaz, gerçek anlamı unutturacak biçimde kalıplaşabilir ve o andan itibaren gerçek anlam kazanmış bir kelime olarak yaşamaya devam edebilir (Şenödeyici 2005: 120).

Türkçede mecazlar, benzerlik ilgisi temel alınarak tasnif edilmiştir. Benzerlik ilgisi dolayısıyla sözcüklerin yeni anlam kazanmaları “istiare” (eğretileme) başlığı altında değerlendirilirken, benzerlik dışında bir ilgi dolayısıyla kazanılan yeni anlamlar ise mecaz-ı mürsel olarak nitelenmiştir (Şenödeyici 2005: 120).

Ullmann'ın anlamların bitişikliği (contiguity of senses) başlığı altında ele aldığı ad aktarması, anlam aktarımındaki önemli bir etken olarak deyimleşme olgusunda etkin bir işleve sahiptir. Ad aktarmalı deyim yapılarında, deyim aktarmalı yapılardan farklı olarak deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında benzerlik yerine bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka deyişle, deyim aktarmalı kullanımda amaç ve araç tek başlarına birer varlık gösterirken, ad aktarmalı kullanımda amaç, aracı bir şekilde içerir niteliktedir. Bu nedenle deyim aktarmalı kullanımda ilişki ögesi, ad aktarmalı kullanımdakinden daha algılanabilir (Subaşı Uzun 1991b: 32).

Kelimeler, yalnızca bir kavramı veya objeyi karşılamak üzere yaratılırlar. Hiçbir kelime yaratıldığı anda iki anlamı haiz değildir. Ancak dil mantığı, her kavramı, durumu ve olayı karşılamak için farklı bir kelime türetmeyi gerektirmez. Bu sebeple, aynı kelime, çeşitli ilgilerden dolayı kendi anlam dairesinin dışında farklı bir şeyleri ifade etme kabiliyeti kazanır. Bu anlam ilgisi, benzerlik gibi müşterek özelliklere dayandırılarak oluşturulabileceği gibi, benzerliğin dışında bazı anlam ilgilerinden hareketle de kurulabilir. Bu durumda da mürsel mecazlar doğar (Şenödeyici 2005: 122-123).

Bir sözcüğün metonomik anlamlar karşılığında kullanılmış olması için gerekli olan özellikler genellikle iki ana başlık altında açıklanabilir::

1) Sözcükler kendi anlamları dışında başka bir yan ya da alt anlam öbeği kazanmalıdır.

2) Gerçek anlamını yitiren sözcük ile yeni kazandığı anlam arasında benzerlik ilgisi bulunmamalıdır. Benzetme durumunun ortaya çıkması ile "Deyim Aktarması ya da Metafor" denilen dilbilimi konusu devreye girer.

Biz, çalışmamızda, 'Ad Aktarması' terimini, dilbilimindeki *metonymy* karşılığında kullandık ve bu tür kullanımları aşağıdaki gibi sınıflandırdık. Bu sınıflandırmanın yanına eserde geçen deyimleri de ekledik. Deyimlerin içindeki ad aktarması yapıları özellikle Doğan Aksan (2006: 121) tarafından dikkat çekilen bir konudur ve çalıştığımız eser bu konuda oldukça zengin bir malzeme sunmuştur.

3.3.2. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de Ad Aktarması (Metonymy) Örnekleri

3.3.2.1. Parça-Bütün İlişkisi

Parça-Bütün ilişkisi, bazı dilbilimciler tarafından *sinekdoka* başlığı altında ele alınmıştır. Sinekdoka'nın ad aktarmasından ayrılıp ayrılmayacağı tartışmalı bir konudur. Roman Jakobson'a göre, hem adaktarması hem de sinekdoka, bütünü yerine geçen parçayı kapsarken, ad aktarmasında ilişki *içsel* (internal); sinekdoka da ise *dışsal* (external)dır. Seto'ya göre ise, ad aktarması (metonymy), gerçek dünyada bir varlık ile diğeri arasındaki konuşmacı tarafından tasarlanan ve mesafe-zaman yakınlığına dayanan bir göndergedir. Sinekdoka ise, daha ayrıntılı bir kategori ile daha az ayrıntılı bir kategori arasındaki kavramsal aktarım olgusudur (Yaylagül 2005: 82).

Doğan Aksan'da bazı dilbilimcilerin *sinekdoka* terimini kullandıklarına işaret eder ve *sinekdoka*'nın iki şekilde oluştuğunu belirtir:

1. *Bütün yerine parçanın anılması* (Lat. Pars pro toto)
2. *Parça yerine bütünüün anılması* (Lat. totum pro parte) (Aksan 2009: 69).

Biz parça-bütün ilişkisini tek bir başlık altında ele alarak *sinekdoka* terimini tercih etmedik.

'ālimü'l-ğayb "Allah"

Êşikni bağlap oturmak ne hācet

Bu hāliñni bilür ol 'ālimü'l-ğayb (63a/11-12)

"Kapılarını kapatıp (içeride) oturmanın ne faydası var! O, gaybda olanı bilen Allah, senin hangi halde olduğunu bilir."

cān "İnsan, kişi"

Bu kün böyle maña cevır étmes idiñ ki

Sen bir pehlevān men bir qarı cān (137a/10)

"Bugün bana böyle eziyet çektirmezdin. Ben yaşlı bir insanım sen ise pehlivan."

cihānnı yoğdan bar ılđan akīm "Allah"

Mūsā aleyhi's-selām cihānnı yoğdan bar ılđan akīmniñ ikmetine iqrār kêtürüp öz tecāsürine muterif boldı (88b/11-13) "Hz. Musa (as) dünyayı yoktan var eden Allah'ın adını anıp cesaretini itiraf etmiş oldu."

ı āce "Allah"

ulun da'vet ılıptur ı āce évge

Menim senden yāīm bil ācetim yoğ (58a/8-9)

"Allah kullarını evine (camiye) davet ediyor. Benim senden daha gerçek bir isteğim, arzum yok."

ayy bāī "Allah"

Münezzeh cümleden ol ayy bāī

Yürür emri bilen bu devr ayağı (80a/2)

"Allah, her şeyden münezzehdir. Bu devran Allah'ın emriyle döner."

yaşıl ağlas bisāt "Yeşillik, çimen"

Yer yüzine yaşıl ağlas bisāt tōşegey (3a/11) " Yeryüzüne yeşil atlastan kilim dōşeyecek"

3.3.3.2. Durum-Yer İlişkisi

ébi "Eş, zevce"

Körksüz ébiniñ éri közsüz kerek

Ger körer bolsa yüzün bérür alāđ (79b/8-9)

"Çirkin kadının kocasının kör olması gerekir. Eğer çirkin kadının yüzünü göreceksin olursa onu boşar."

*Bir münecim evine kâlip kordi **êbçisi** bir yigit bilen oynar münecim ağaç alıp **êbçisin** ura başladı ise yigit kaçtı (110b/6-8)* "Bir münecim evine gelince karısını genç birisiyle oynarken gördü. Bu münecim eline bir sopa alıp karısına vurmaya başlayınca genç kaçtı."

*Vaktî ki degül erinden **êbçi** rāzî*

Barışmas anlar neçe buyursa kâzî (134a/12-13)

"Zevcesi kocasından bu zamanda razı değil. Kadı onları barışmak için uğraşsa da barışmazlar."

Ol ev eşikinde isteme hayr u şalâh

Kim êbçi üni ol evde kattı kâlgey (171a/8)

"O evin kapısından hayır bekleme, o kadının sesi, evde çok (gürültülü) gelecek."

êv "Kâbe"

Kulun da'vet kılıptur h̄ ĩce evge

Menim senden yâkîm bil h̄acetim yok (58a/8-9)

"Allah kullarını camiye davet ediyor. Benim senden daha gerçek bir isteğim, arzum yok."

êvdeş "Eş, zevce"

Yahşı er evdeşi yaman bolsa

Cevr içinde erin hemîşe kınar (68b/5-6)

"İyi bir adamın zevcesi kötü olursa, kocasını daima kötü bir şekilde cezalandırır."

Bir fakîr êvdeşi yüklü idi müddeti yetti (145a/12-13) "Bir fakirin eşi hamile idi ve (doğum) zamanı geldi."

Gülistân baġbānı "Gülistan kitabının yazarı, Seyf-i Sarayî"

Bu gülistān baġbānı ol edīb

Kim Sarāyī Seyf ērūr nazmı ġarīb (7b/2)

"Bu gül bahçesinin bahçıvanı (Gülistan'ın yazarı), farklı şiirlerin edibi Seyf-i Sarayı'dir."

taş ev "Mağara"

Tag içinde bir ‘azē ēr şabr ētip tuttu karār

Bu cihāndan kalmış ol bir taş evni ihtiyār (123b/7-8)

"Bir aziz kişi, sabredip daġların içinde yaşamaya karar verdi. Bu dünyada kendisine sadece bir mağarayı tercih etti."

teyri evi "Cami"

Bir fakīrġa zārūret hāleti vākı' boldı teyri evinden bir bisāt oġurladı (56b/9-10)

"Fakir bir kişi mecbur kaldı ve camiden bir kilim çaldı."

*Ol kadar mı tar bolup idi kim oġrılıġ ētmediġ illā **teyri evinden** ol ayttı yā maġdūm iřitmediġ mi kim meşelde ayturlar dostlar evin süpürgil daġı dūřmen eşikin kaġmaġıl (57a/4-7)* "Elin o kadar mı dardı ki sen başka yerde hırsızlık yapmadın da camiden bir şeyle çaldın? O cevap verdi: Ey efendi meselde şöyle söylerler hiç duymadın mı! (Elin daralınca) Dostların evini süpür ama asla dūřmanın kapısını çalma!"

3.3.3.3. Sebep- Sonuç İlişkisi

ġayr urluķı "sevap"

Bolmaķ isteseņ katında yüzi ak

Ėkseņen ġayr urluķını biçkesen (GT 5a/1-2)

"Eġer Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, hayır tohumları (sevap) ekip biçeceksin."

zılm urluķı "Kötülük"

Ėkip zılm urluķın ġayr istegenler

Cehennem otına özin yakadur (19b/12-13)

"Zulüm tohumlarını (kötülük) ekip hayır isteyenler, cehennem ateşinde kendilerini yakıyorlar."

savuk nefes "Sakinlik, rahatlık"

Savuk nefes bilen melik āh étip ayttı bu hayr haberi maña degül benim düşmenlerime durur ya'nī melik vārişlerine (19a/1-2) "Sakin bir şekilde melik ah edip (şöyle) söyledi: Bu haber bana değil düşmanlarıma hayırlıdır yani hükümdarın varislerine."

yaramas söz "Küfür, hakaret"

Hārūnu'r-Reşīd oğlanlarından biri gāzaplanıp atası katına kēlip ayttı fülān vālīniñ oğlu anama sökti Hārūnu'r-Reşīd vezīrlerine ayttı ol kişi kim munuñ kibi yaramas sözler sözlegey anıñ cezāsı né turur? (43b/10-13-44a/1) "Harunurreşid'in çocuklarından biri öfkelenip babasının huzuruna gelip (şöyle) söyledi: Filan valinin oğlu anneme sövdü. Harunurreşid vezirlerine sordu: Bunun gibi küfür edenlerin cezası nedir?"

yaramas lafz "Küfür, hakaret"

Uluğluk ol degül kim ullularını

Yaramas lafz birlen yād kılğay (49a/4-5)

"Ulu atalarını, küfürle ya da hakaretle yād etmek, yüce bir davranış değildir."

yüklü "Hamile"

*Bir faķır ēvdeşi **yüklü** idi müddeti yētti* (145a/12-13) "Bir fakirin eşi hamile idi ve (doğum) zamanı geldi."

mübārek nefes "Rica, istek"

Ol 'azīzniñ mübārek nefesin kabūl étip ayttım (6a/1-2) "O aziz kişinin ricasını kabul ettim."

3.3.3.4. Genel-Özel İlişkisi

boğaz belası "Açlık"

Boğaz belâsı bolmasa idi kuş tuzakka düşmegey idi şayyād dağı tuzaknı kurmağay idi (168b/8-10) "Açlık (derdi) olmasaydı, kuş tuzığa düşmeyecekti, avcılar da tuzak kurmayacaktı."

boğaz esîri "Aç kimse"

Taṣuḡ laṭīfe tıḡla ey ma ‘rifet debîri

İkki kiçe uyumas ol kim boğaz esîri (169a/1-2)

"Şaşılacak latifeleri dinle ey marifet kâtibi, iki gece uyumaz, o boğaz esiri (aç kişi)."

ètmek kayğusı "Geçim derdi"

Ol vaqt kim sen kördün bir ètmek kayğusı yer idim imdi cihân kayğusı yimek kerek (66a/5-6) "O zamanlarda sen de gördün, geçim derdinin kaygısını taşırdım. Şimdi ise dünya hayatının kaygısını taşımak gerek."

ètmek "Geçim"

Ëy ‘ibâdet kūşesin ètmek için tutkan fakîr

Tutmadı şâlih kimerseler anı ètmek için (73a/4-5)

"Ey ibadet köşesinin geçinmek için tutan fakir, salih olan kişilerden hiçbiri ibadeti geçinmek için yapmadı."

Bu tilenmek âdemîge köp hacâlet keltürür

Ètmeki artar velikin âb-ı rûyı êksilür (86b/9-10)

"Dilenmek insana mahcubiyet getirir. Geçimi artar ancak hayat suyu eksilir."

ılsuv "hamam"

Niçük kèlip oturup temâşâ kılsa

ḡâtûnlar ılsuvınıḡ allında ‘azâb (74a/5-6)

"Gelip oturup kadınlar hamamı önünde (onları) izlese, (o şekilde) azap görür."

ilk yaz "bahar"

İlk yaz bulutunun dāyesine fermān kıldı (GT 3a/11-12) "Bahar bulutunun dadısına emir verdi."

Kelseñ ey dost körgesen ilk yaz

Toprağım üstüne yaş ot bitmiş (147b/11)

"Ey dost baharda gelirsen, toprağımın üstünde büyüyen yeşil otları göreceksin."

Direm kulları dururlar dağı ilk yaz bulutu dururlar ne fāide kim yağmaslar (155b/8-9) "Onlar dirhem'in kulları gibidirler ve bahar bulutlarına benzerler, ne fayda ki yağmur yağdırmazlar."

Melekü'l-mevt "Azrail"

Sağın ol künni kim tutup yetişir

Melekü'l-mevt halkıñnı elge (20a/11-12)

"Azrail'in senin halkını tutup başkasına götüreceği günü düşün."

taş "İnsanın dış görünüşü"

Her kişiniñ kim şūreti körkli durur sīreti körkli degül taşına i'tibār yoq arı kerek köñül (168a/1-2) "Eğer birinin sureti çok güzel ise de ahlakı güzel olmayabilir, (o kişinin) dış görünüşüne itibar edilmemeli, içinin temiz olması gerekir."

teñri kelāmı "Kur'an-ı Kerim"

Müselmān ant içip teñri kelāmınıñ üze ayttı

Yehūdī men bu kavlimniñ içinde bar ise noqşān (166a/9-10)

"Müslüman (kişi) Kur'an-ı Kerim üzerine yemin edip (şöyle) söyledi: Eğer benim bu sözlerimde eksik bir şey varsa ben de Yahudi'yim."

yarım qarın "Ne aç ne tok"

Hakīmler yemekni kēç kēç yerler 'ābidler yarım qarın zāhidler sedd-i ramak qarılar hatte'l- 'araç yigitler kötrülgünçe tabağ kalenderler her biri dört çanak (168b/10-

13) "Hakimler yemeklerini yavaş yavaş yerler, kullar ne doyarlar ne aç kalırlar, zahitler ölmeyecek kadar, yaşlılar yetecek kadar, yiğitler tabaklar götürülünceye kadar, kalenderlerin her biri ise dört çanak (yemek yerler)."

yèl vekîli ferîşte "Azrail"

Yèl vekîli ferîştege nè gam

Bir karının çerâğı söngen için (172b/11)

"Yaşlı bir kişinin çirasının sönmesi, Azrail'e gam olmaz."

3.3.3.5. Öncelik-Sonralık İlişkisi

kız oğlan "Bakire"

Yetmiş yaşar bir çarı ér kız oğlan evlendi (133a/7-8) "Yetmiş yaşındaki yaşlı adam bakire bir kızla evlendi."

Yaşı yetmişke yetken bir çarı ér

Tilermen bir kız oğlan almağa dir (138a/5-6)

"Yaşı yetmişe ulaşan yaşlı bir adam, bakire bir kız almak istiyorum, der."

müddet "Doğum süresi"

Bir fakîr évdeşi yüklü idi müddeti yetti (145a/12-13) "Bir fakirin eşi hamile idi ve (doğum) zamanı geldi."

3.3.3.6. Araç İlişkisi

bir kaçre su "Meni"

İlk bir kaçre su idi ismîñ

Boldı kırk künde sîret-i cismîñ (146b/3-4)

"İlkin bir damla su (meni) idi ismin, kırk günde cisminin görünüşü oluştu."

çerâğı söngen "Ölen kişi"

Yèl vekîli ferîştege nè gam

Bir karının çerāğı söngen için (172b/11)

"Yaşlı bir kişinin çirasının sönmesi, Azrail'e gam olmaz."

köñül iyesi "Temiz kalpli, dost (kişiler)"

Melik dağı anıñ yazukın bağısladı köñül iyelerinden bir kimerse hāzır idi anda ayttı (43b/2-4) "Melik de onun günahını bağısladı. Dostlardan bir kimse orada bulunuyordu ve (şöyle) söyledi."

Köñül iyelerinden bir kimersege ayttılar eyle kim küneş körkli turur (67a/3-4) "Güneş gibi güzel olan dostlardan birine (şöyle) söylediler."

pülād kollı "Yiğit, cengâver"

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za'f

Kim eliñ emgek körüp tākāt ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kimse! Çelik kollu yiğitlerle dövüşme. Çünkü o yiğitler sen daha bir şey yapamadan sana eziyet çektirirler."

taş év "Mağara"

Tağ içinde bir 'azē ér şabr étip tuttu qarār

Bu cihāndan kılmış ol bir taş évni ihtiyār (123b/7-8)

"Bir aziz kişi, sabredip dağların içinde yaşamaya karar verdi. Bu dünyada kendisine sadece bir mağarayı tercih etti."

3.3.3.7. Zuhur (Mazhariyet) İlişkisi

eli avuçı tar "Fakir, yoksul"

Ol şahsñıñ köp māl ve ni'meti bar idi eli avuçı tar miskīnlerge altun aqça üleştirdi (87b/2-3) "O şahsın çok malı ve nimeti vardı. Eli avucu dar fakirlere altın ve akçeleri paylaştırdı."

kulağı ağır "Sağır"

*Hakk Te'âlâ anıñ kim irâdeti **ķulağın ağır** yaratıp durur ol netkey kim işitkey* (176b/7-9) "Hak Teâlâ'nın iradesiyle onun kulakları sağır yaratılmıştır. O işitip de ne yapacak!"

3.3.3.8. Deyimlerin Yapısındaki Ad Aktarmaları

'āciz ķolunı bur- → Ezizyet, işkence

Bolur 'āciz tapup ķudret elin kim

Burar bolsa tutup 'āciz ķolunı (88b/7-8)

"Kudret sahibi olup acizlere, garibanlara zulmedersen, bir gün sen de aciz kalırsın."

ağzı ķöpüklen- → Öfke

Bir şālih ér ķördi miñ batman taş kötürgen pehlevānnı ğazabı kelip ağzı ķöpüklenip oturur (77b/6-8) "Bir salih kişi, bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi, gazaplanıp, öfkenlenmiş bir şekilde otururken gördü."

'aklı teñiz → Zeki, akıllı

Eyā 'aklı teñiz sözi güher-bār

Otursañ közüim üstünde yerin bar (29b/2)

"Ey akli deniz (gibi engin) ve sözleriyle inciler yağdıran (kişi)! Oturursan gözümün üstünde yerin var."

ala bol- → Karışıklık, isyan

Ķaçan ķorseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarğamağa başladılar sen cem' bol (165a/2-4) "Düşman askerinin içi karışıp, dağılmaya başladığı zaman sen toplan ve birlik ol!"

arслан yürek → Cesur, yiğit

Biligli fāris sen ol arslan yürek

Kim bu kūn 'Anter saña mihter kerek (7a/8)

"Sen bilgili, anlayışlı ve arslan yüreklisin. Bugün sana Anter gibi kahraman bir asker gerek."

ayağ altında koy- → İtibarsızlık

Ol kadar kıttılığ étmegil kim senden toygaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koygaylar (164a/11-13) "İnsanlara o kadar sert davranma senden çekinirler, o kadar da yumuşak huylu olma, seni ayaklar altına alırlar."

ayağdan tüş- → Çaresizlik

*Hakikat dostuñ yāriñdür ol kim
Koluñ tutsa ayağdan tüşkeninde* (27a/2-3)

"Hakikat dost ve yar, sen elden ayaktan düşüp, çaresiz kaldığında elinden tutan kişidir."

baş eğ- → İtaat

Özlerini özgelerden artuğ körerler dağı ol başları yok kim kişiğe baş eğgeyler (155a/13-155b/1-2) "Kendilerini başkalarından büyük görürler ve başı olmayan kişilere de baş eğerler."

başı kökke yetiş- → Mutluluk

*Velī kökke ékinçiniñ yetiştı ol kiçe başı
Niçük müflis ferağ étse tapup bir yerde miñ altun* (91b/1-2)

"Böylece, o gece çiftçi, bir yerlerde bin altın bulan müflis kadar mutlu oldu."

bél bağla- → Yardım

*Sahāvet birle bolsa her ki meşhūr
Aña tüşmes derāhim bağlamağ bel* (143a/1)

"Her kim cömertliği ile meşhur olursa, o kişiye paraya bel bağlamak yakışmaz."

bıyık bur- → Kibir

*Düşmeniñni körüp faķir haķir
Lāf urup burmağıl bıyık zinhār* (163b/8)

"Düşmanlarını fakir ve hakir görüp de kesinlikle böbürlenme!"

boğazı kēḡ → Obur, açgözlü

Bir pehlevān yumrukçı yigitniḡ dünyē cihetinden ēli avuḡı tar daḡı boğazı kēḡ idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı büyük biriydi."

boyun sun- → İtaat

Memleketni aḡa bērdiler bir müddet memleketke ḡükm ētti ba‘z-ı ümerā anıḡ buyruḡına boyun sunmayın yüz kaydardılar ortada münāza‘at ḡoptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

cān al- → Ölüm

Ol ḡamer yüzli šeker sözli ḡabib

Bir öpüşke cān alıp minnet ḡılur (129a/5-6)

"O ay yüzlü, šeker sözlü sevgili, bir öpücükle canlar alıp ona da minnet eder".

cān bēr- → Ölüm

Bir ḡāife kēlip anı kördi kim aḡçaların alnında ḡoyup topraḡ üstüne cān bērip yatur idi (90a/6-7) "Bir kavim gelip onu gördü. Akçelerini önüne koyup topraḡın üstünde can vermiş yatıyordu."

cān ḡık- → Ölüm

Kēl ḡıyās ēt nē bolḡay ol sāēat

Tatlı cān ḡıkḡa ḡalsa ten hālī (132b/12-13)

"O saatte neler olacak, gel kıyas et! Tatlı canın ḡıkınca tenin boş kalacak."

cāndan ēl yu- → Ölüm

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay ne kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde (şöyle) gelmiştir: Her kim ölmeyi göze aldıysa, gönlünde ne varsa diline onu getirir."

cānından keç- → Ölüm

Bir kiççi kişi keçip revān cānından

Arslannı urup çıkarsa mağzın ne èaceb (165b/5-6)

"Kısa boylu bir kişi canından geçip ölmeye hazır olsa, aslanı vurup beynini dağıtırsa bu şaşılacak bir şey değildir."

cān terk et- → Ölüm

Ayar bolsa çerigden māl sultān

Niçük baş oynasunlar terk etip cān (22b/5-6)

"Eğer sultan, askerinden mal saklarsa, o askerler neden canlarını feda etsinler?"

cān terkin ur- → Ölüm

Ay bahadurlar biliñ kildim bu kün meydāne men

Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey yiğitler! Bunu böyle bilin ki, mert bir şekilde canımı terk etmek ve ölmek için bugün meydana geldim."

cān teslīm kıl- → Ölüm

Munı ayttı dağı cān teslīm kıldı (114b/12) "Bunu söyledi ve öldü."

cihāndan kit- → Ölüm

Tur teferriuc kıl cihānnıñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim bu cihāndan kitke sen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

dünyadan çıkıp kit- → Ölüm

*Eger bu 'akıl dünyadan çıkıp kitse yakîn bil kim
Tasavvur etmegey hergiz özin bir âdemî nādân (166a/13)*

"Eğer bu akıllı kişi, ölüp gitse, sen şöyle bil: Hiçbir cahil kişi kendini asla böyle tasavvur etmeyecektir."

êlden kit- → Ölüm

*Kim beden besler ise kên 'ıyş üze
Tar yerge uğrasa êlden kiter (84b/6-7)*

"Her kim, bedenini genişletip zevk ve sefa ile beslerse, dar bir yerde kaldığında (sıkıntıdan) dayanamayıp ölür."

êlin aç- → Dua, yakarı

*Anlar içinde bir tã 'ife bar kim dâ 'im hıdmetka bêllerin bağlap dağı keremge êllerin
açıp tururlar (159a/2-3)* "Onların için bir topluluk vardır ki, daima kendilerini hizmete verip, Allah'a yakarırlar".

êlin kıska kıl- → Nefsine hâkim olmak

*Dünyanın hevâ ve hevesinden êlin kıska kıldı anı körüp hasûdların tili uzun boldı
(62b/2-4)* "Dünyanın heva ve hevesinden elini çekti, nefesine hâkim oldu, onu görüp açgözlülerin dili uzadı."

êlin köter-/kötür- → Dua, yakarı

*Du 'â vaktın tazarru 'nıy êlini
Köterip teñriden rahmet tiler sen (93b/6)*

"Dua zamanı yalvarmak için elini kaldırıp Allah'tan rahmet dilersin."

êlin tişle- → Pişmanlık

*Bir işni kim öfke bilen işlegey
Kılıp hayf sonra êlin tişlegey (129b/13)*

"Bir işi öfke ile yapan kişi, sonra hayıflanıp elini dişler/pişman olur."

êlin yu- → Vazgeçmek

Karı bolduñ yigitlikden êliñ yu

Bilür sen kim yana kaytmas akar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandın, gençlikten ümidini kes! Bilirsin ki akan su geri dönmez."

Êliñ yu ol münâfık dostdan kim

Yürür düşmenleriñ birlen bolup yâr (163a/9-10)

"Artık o münafık dostlarıyla olan irtibatını kes. Çünkü onlar düşmanlarıyla dost olup, onlarla birlikte hareket ederler."

êl tutkuçı bol- → Yardım

Tilesen eygü atıñ menğü kalğay

Ayağdan tüşken êlin tutkuçı bol (172b/6)

"Eğer adının sonsuza kadar iyi anılmasını istiyorsan, zor durumda olan insanlara yardımcı ol!"

êşik bağla- → İnziva

Ay yüzli özdeñ bilen bir kimerse otursa êşik bağlap nefis gâlib dağı şehvet tâlib

bolsa niçük kim 'Arab aytur (119a/5-6) "Güzel yüzlü bir cariye ile bir kimse otursa,

kimseyle görüşmese, nefsi galip ve şehveti istekli olsa, Arapların dediği gibi..."

haķâret közi bile baķ- / haķâret közi bilen kör- → Kibir

Bir kün sultân bu kıska boylı oğlına haķâret közi bile baķtı (10a/12-13) "Bir gün

sultan bu kısa boylu oğluna küçümseyerek baktı."

haķâret közi bilen nazır kı- → Kibir

Bir kün ol bay qarındaş bu 'âlim qarındaşına haķâret közi bilen nazır kılip aytım

men saltanatka yëttim dağı sen bayağı meskenetde kılip turursen (82a/1-2) "Bir gün o

zengin kardeşi, bu âlim olan kardeşine küçümseyerek bakıp (şöyle) söyledi: Ben saltanata ulaştım, sen ise sıradan bir yerde yaşıyorsun."

haķîr ü miskîn kör- → Kibir

Gāfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp haķır ü miskīn (14a/8)

"Gafil olup, düşmanı hakir ve miskin görerek gaflet içinde yaşama!"

halk terisine tüş- → Dedikodu

Ay oğlum sen dağı yatıp uyusan yahşıraq andan kim halk terisine tüşkünçe (53b/1-2) "Ey oğlum (keşke) senin yatıp uyuman, dedikodu yapmandan daha iyidir."

içi yan- → Üzüntü

Çün dost seni sevüp hemişe közler

Düşmenniñ içi yanıp ni bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kişi seni daima sever ve bekler, düşmanının ise içi yanar ve ağzına ne gelirse söyler."

hayātınıñ kökin kes- → Ölüm

Her kim teñri te'ālā halkın āzār kılsa dağı bir kimerse köñli üçün haķķ te'ālā ol kimersenı aña havāle kılur kim hayātınıñ kökin keser (31b/1-3) "Herhangi bir kimse Allahın yarattıklarından birini azarlarsa, Hak Teâlâ o kimsenin gönlü için ona havale eder ve onun hayatının kökünü keser/öldürür."

issi savuķ tatma- → Deneyimsizlik

Cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuķ tatmağan ģarb kūsiniñ üni kulağına teğmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berķını körmegen idi (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini/işiltısını görmeyen biriydi."

ķan tōk- → Ölüm

Her kim ulularģa sōker

Tili bilen öz ķanın tōker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına sōverse, kendi dili ile kendi kanını dōkmüş olur."

kol sun- → Yardım

*Yamanga eygülik kılsañ sunup kol
Eliñden devletiñ almak tiler ol (161b/9-10)*

"Kötü bir kişiye iyilik edip yardım etmek için el uzatsan, o (kişi), senin elinden mutluluğunu almak ister."

köñli ağrı- → Üzüntü

Sultān bu sözni işitip köñli ağrıp közüñden yaş keldi (33b/11-12) "Sultan bu sözü işitip, üzülüp gözünden yaş geldi."

köñli karar- → Üzüntü

Kur'ān okusa işitkenlerniñ köñli kararur idi (141a/7-8) "Kuran okusa, işitenlerin içi kararır idi."

köñli selīm → Güvenilir

Küttābnı bir şālih kişiğe bērdiler eyle kim özi halīm dağı köñli selīm idi (141b/1-2)
"Mektebi salih bir kişiye verdiler, öyle ki (o kişinin), kendisi yumuşak huylu ve güvenilir bir kişiydi."

köñli tar bol- → Üzüntü

Bir şālih ėrniñ ėvine oğrı kirdi izdep nime tapmadı köñli tar bolup çıktı (50b/1-2)
"Bir salih kişinin evine hırsız girdi, (hırsız) evi arayıp çalacak bir şey bulamadı ve içi daralıp çıktı."

köñül bağla- → Aşk

Yādımda bar oğlanlık eyyāmında kiçeler uyumayın zühd ve takvāğa köñül bağlap turur idim (53a/6-8) "Hatırımda var. Çocukluk zamanlarımda geceler uyumadan dini kaidelere ve takvaya gönül bağlamıştım."

köñül bēr- → Aşk

Çünki bērdiñ köñül ol ay yüzge

ıl taħammül niçe cefâ kılsa (117a/13)

"O ay yüzlü sevgiliye gönül verdin. O yüzden sana ne kadar cefa ederse etsin taħammül et!"

könül eşikinde otur- → Aşk

Bir kişi aña ayttı nê oturur sen kim fülân hoca kerem elin açıp fuķarâ hıdmetine belin bağlap turur dağı dâim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

könül il(i)n- → Aşk

*Bir kamer yüzli üni özdeñ harif
Nağme kılsa kılmasa ilnür köñül (61b/4-5)*

"Bir ay yüzlü, sesi güzel, seçkin dost, nağme kılsa da kılmasa da gönül ona bağlanır."

könül yıķ- → Üzüntü

*Erlık ol iş degül köñül yıķķay
Yâ kişi 'aybını körüp çakķay (38a/12)*

"Gönül yıķmak/kalp kırmak ve kişinin ayıbını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

köz yum- (II) → Ölüm

*Tur teferrüc kıl cihännüñ türlü türlü tañların
Köz yumup andan burun kim cihândan kitkesen (97a/9-10)*

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

ķulaķ koy- → Dinlemek

'Arab meliklerinden bir melik dïvân müte'alliklerine buyurdu kim fülân ķulnuñ mersûmun yahşı ihtiyât bilen yazsunlar kim hıdmetķa mülâzım dağı fermânğa köz tikip

ķulaķ ķoyup turur (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar diye buyurdu. (O kişi) hizmete hazır, bu fermana göz dikip dikkatli bir şekilde dinlemiştir."

ķulaķ tut- → Dinlemek

Ol yigit ayttı kerem kılıp ķulaķ tutsaņ cevāb aytayım (22b/11-12) "O yiğit (şöyle) söyledi: Eğer lütfedip dinlersen cevap vereyim."

ķündüzni kiçe di- → Yalan

ķündüzni kiçe dise melik sen aytkıl

Uşta ķörünür ķamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Melik bile bile gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ülker (yıldızı) parlayınca ay şurada görünür."

menzılge yēt- → Ölüm

Bu menzılge ‘ademden her ki yētti

Kefenden özgesin ķoydı ve kitti (80a/4)

"Bu hiçlikten çıkıp menzile ulaşanlar/ölenler, kefenden başka her şeylerini bırakıp gitti."

menzılge yürü- → Ölüm

Eygülerniņ soņınça menzılge

Yürüp aşķāb-ı kehf iti yitti (14a/2)

"İyilerin arkasından giden Ashab-ı Kehf'in köpeği bile asıl hedefe ulaştı."

nefs ēvin yıķ- → Nefsine hâkim olmak

Dögüldür ton bile bu pārsālķ

Tilesen zühđ ve taķvā nefis ēvin yıķ (51b/1-2)

"Sofuluk bu elbiseleri giymek değildir, eğer sofu olmak istiyorsan iman ve takva ile nefis evini yık, nefisine hâkim ol!"

sözi şekker → Tatlı dilli

Sözi şekker özi fettān u 'ayyār
Közi ğamze bilen zāhidler aldar (70a/8-9)

"Sözü şeker (gibi tatlı), fitneci ve hilekâr (sevgili), gözünün gamzesi ile zahitleri bile kandırır."

sözi tatlı → Tatlı dilli

Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kütli özi kāmīl
Menim 'aybım iñen köptür meni men tēg kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım o kadar çoktur ki, beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

tilini kırska kııl- → Susmak

Ol herifke men ayttım maşlahat ol turur kim ta'arruz tilini kırska kılgay sen maña anıñ kerāmeti zāhir boldı (61a/8-10) "O dosta (şöyle) söyledim: Uygun olan saldırgan diline sahip olmaktır. Bu durumun kerameti bana zahir oldu."

tilini tıy- → Susmak

Ayttı aķar teñizni tıysa bolur ve lıkin
Bir müdde'ı tilini tıysa bolur mı bolmas (119a/12-13)

"(Şöyle) söyledi: Akarsuyu durdursa olur; ancak, iddiacı kişi diline hâkim olsa olur mu olmaz."

tili kıılıçın çek- → Konuşmak

Bu sözni ol fakır işitti ise tākātınıñ 'inānı taħammül elinden tüşti fi'l-ħāk tili kıılıçın çekip feşāhat atına minip veķāhat meydānında çapıp maña yigrip ayttı (155a/1-3) "Bu sözü o fakir işitince, gücünün dizginleri elinde düştü ve hemen dilinin kılıcını çekip/sert konuşmaya başlayıp, fesahat atına binip, küstahlık meydanında at sürüp bana hakaret etti." (155a/2)

tilni sakla- → Susmak

Üzmes ikki biligli bir kılını

Saklamas ahmağ ademî tilni (108a/10)

"İki bilgili kişi bir kılı bile koparmaz. Ahmak insan ise asla diline sahip olmaz."

til uzat- → İftira

‘Ākıbetü'l-emr delîli kalmadı zelîl boldı ise ta‘addî tilin uzatıp mühmel sözley başladı (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

tili uzun bol- → Çok konuşmak

Bir kimerse ayttı ey hayf bu hüsn ve cemâline köre tili uzun dağı edepsiz bolmasa idi ne hoş bolğay idi (112b/13) "Bir kimse (şöyle) söyledi: Yazık! Bu güzelliğine ve güzel yüzüne göre dili uzun ve edepsiz olmasaydı, ne hoş olacaktı."

tiş ur- → Yemek

Ķanda kim aç it tapar ét tiş urur sormas anı

Kim bu şālîh nākası mı yāhū deccāl eşeki (154b/8-9)

"Aç köpek et bulduğunda yemeğe başlar, 'Bu Salih peygamberin devesi mi yahut deccalin eşiği mi?' diye sormaz."

yazuğ kitābın yaz- → Günah

Sen dağı yazuğ kitābın yazmağıl (GT 4b/12) "Sen de günah işleme!"

yazuğın alıp kit- → Ölüm

Bir kimerse miñ meşekkat birle ni‘met cem‘ eter

Yer anı özge kēlip ol yazuğın alıp kiter (156a/4-5)

"İnsan bin meşakkat ile nimet toplar. Sonra onun topladıklarını başkası yer ve (o kişi) günahını da alıp gider."

yerge elt- → Ölüm

Ey garra bolğan mālına bolur vücūduñ ke'l-‘adem

Haşret bilen eltür seni yerge bu dînâr u direm (160a/9-10)

"Ey malına bu kadar tutkun olan kişi! Vücudun hiç yokmuş gibi olur ve bu dinar ile dirhemler seni hasretle mezara götürür."

yerge ur- → Dövüş, savaş, kavga

Ol bir 'ilmni kim mundan kizlep idi anı 'amelge kêtürdi oğlan def' éte bilmedi oğlanı köterip hevādan yerge urdı (39a/10-13) "O (ustası), bir ilmini bundan (talebesinden) gizlemişti. Onu uyguladı, oğlan bunu engelleyemedi. Oğlanı kaldırıp havadan yer çaldı."

yüz buz- → Dövüş, savaş, kavga

İkki cāhil kaçan uruş başlar

Yüz buzarlur urup yarıp başlar (108a/11)

"İki cahil dövüşmeye başladığı zaman, birbirlerinin başını yarıp yüzünü yara bere içinde bırakırlar."

yüzi ak bol- → Günahsızlık

Bolmaq isteseñ katında yüzi aq

Cefālarğa taħammül kıl tileseñ (GT 5a/1)

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

yüzün bir yanı çıkar- → Öfke

Bu söz sulţanğa hoş kilmedi yüzün bir yanı çıkarup ayttı (13a/5-6) "Bu söz sultanın hoşuna gitmedi, sinirli bir şekilde yüzünü dönüp (şöyle) söyledi."

yüzün yerge sür- → Namaz

Niçe kelse şabā yeli sehergāh

Yüzüm yerge sürüp aytur men Allāh (50a/11)

"Seher vaktiyle beraber sabah yeli gelince, yüzümü yere sürüp namaz kılıp 'Allah' derim."

yüz suvın tök- → İtibarsızlık

Bir oğrı bir tilençiğe ayttı uyalmas mı sen kim tégme bir hasís katına barıp buçuk habbe için yüz suvın töküüp éliñ uzatur sen (96a/10-12) "Bir hırsız, bir dilenciye (şöyle) söyledi: Bir cimrinin huzuruna varıp da yarım buğday tanesi için itibarımı kaybedip elin uzatıyorsun, utanmıyor musun!"

3.4. DEYİM AKTARMASI/İĞRETİLEME (METAPHORE)

3.4.1. Dil Bilim Yöntemi Olarak Deyim Aktarması/İğretileme (Metaphore)

Aktarmaların her dilde en yaygın türü, değişik çeşitleriyle deyim aktarması ya da iğretileme (metaphore)dir. Deyim aktarmaları Antik Yunan'da özellikle Aristoteles'in Poetika'sında ayrıntısıyla işlenmeye başlamıştır. Aristo Poetika'sında şöyle demektedir: '*Metaforun efendisi olmak en önemli şeydir. Metafor, dehanın göstergesidir çünkü iyi bir metafor, farklılıkların içindeki benzerliğin sezgisel olarak algılanmasını içerir. Sıradan kelimeler zaten bildiklerimizi iletirler, metaforlar yolu ile yeni şeylere tutunuruz*' (Akt. Kararımak-Güloğlu 2012: 123).

Günay Karaağaç, *iğretileme (metaphore)* maddesini "Bir varlığın bir başka varlığın göstereni olması durumudur" diyerek tanımlamıştır ve iğretilemeleri gösterge türlerine göre üçe ayırmıştır: *Görüntü Göstergesi veya Aracısız Gösterge (iconic sign)*, *Saymaca Gösterge veya Nedensiz Gösterge (symbolic sign)* ve *Belirtici Gösterge veya Nedenli Gösterge (Metaphoric sign)* (Karaağaç 2013: 466).

Antik çağlardan beri metafor kullanımı insanoğlunun dikkatini çekmiştir. Tarihsel olarak önce dil bilim ve felsefe alanlarında kullanılmaya başlanmış olsa da günümüzde sanat, eğitim, edebiyat gibi birçok alanda önem verilen bir konu haline gelmiştir. Metafor en basit haliyle dolaylı anlatım olarak düşünülebilir. Metafor, sözlüklerde, bir kelime, kavram veya deyim, farklı ama benzer bir nesne veya eyleme dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Kararımak-Güloğlu 2012: 122).

Türkçede örtülü anlam oluşturan yapılardan biri de aktarmalardır. Bir dilde, göstergelerin birbirinin yerine kullanılması kavramların nitelikleriyle ilgilidir. Çok anlamlılığın oluşmasında etkin olan bu anlam olgusu ad aktarması terimiyle karşılanmaktadır. Benzetmeler, aktarmaların ilk aşamasını oluşturmaktadır. "Bir insan için kullanılan *fitil gibi sarhoş benzetmesi* ikinci bir aşamada yalnızca fitilin söylenmesiyle bir

deyim aktarmasına dönüşür” (Aksan, 1999: 61). Benzetme yapısında, zamanla kendisine benzetilen unsur dışındaki yapıların kaybolmasıyla birlikte aktarma meydana gelir. Fıtil gibi sarhoş benzetme yapısında, zaman içerisinde uzlaşma bağı olarak sadece fıtil (kendisine benzetilen) bu yapıyı temsil eder hâle gelmiş ve aktarma gerçekleşmiştir.

Metafor, anlamak istediğimiz nesneyi veya olguyu, başka bir anlam alanına ait olan kavramlar ağına bağlayarak, yeniden kavramlaştırmamızı, değişik yönlerden görmemizi ve daha önceden gözden kaçan bazı durumları aydınlatabilmemizi sağlar (Taylor 1995: 103).

Metafor, bir şeyi başka birisinin gözüyle görmek veya bir kavram alanını başka bir alanın açısından yapılandırmak veya anlamak olarak açıklanabilir. Aslında metafor birçok insana göre şiirsel dil ve hayal gücü için bir araçtır. Üstelik metafor tipik olarak sadece dilsel bir karakteristik olarak görülür. Onlara göre düşünce ve hareketlerimizi belirleyen doğal kavramsal sistemimiz esas olarak metaforiktir (Arslan-Bayrakçı 2006: 101).

Aktarmalar sonucunda dil kendi sınırlarını aşar ve çevresiyle etkileşim kurar. Aktarmalar bu yönüyle dil ve kültür olguları arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Aktarmalar, uzlaşım bir örtülü anlam özelliği göstermelerinin yanı sıra, konuşma ve yazı dilinde yaygın olarak kullanılmaları sebebiyle dilin kelime hazinesi içerisinde geniş bir alana sahiptir. Kavram alanını oluşturan ve aralarında anlam ilişkisi olan kelimelerin her biri bir anlam değerine sahiptir.

Dilbilimciler yanında dil ruhbilimcileri de bu konuya değinmiş ve deyim aktarmalarının yaşamın ilk belirtileri olduğuna dair görüşler de ortaya atılmıştır (Aksan 2009: 63). Dilin ve sözcüklerin yetersiz kaldığı durumlarda bireylerin iç dünyalarına ait duygu ve düşüncelerin anlamı metaforla dış dünyaya taşınmaktadır.

Lakoff, metaforun oluşum aşamalarını ve kullanım alanlarını şöyle özetler:

1. Soyut olayları kavramanın ve soyut düşünmenin arkasındaki başlıca mekanizmadır.

2. Basitten karmaşığa bir çok konu metafor aracılığıyla anlaşılır.

3. Kavramsaldır, dilbilimsel değildir.

4. Metaforik dil, kavramsal metaforun yüzeydeki görünümüdür.

5. Kavramsal sistemin büyük kısmı metaforiktir; ancak önemli bir kısmı da metaforik değildir. Metaforik anlayış metaforik olmayan anlayışa dayanır.

6. Göreceli olarak soyut ya da bilişsel mekanizmalarla yapılandırılmamış olayların anlaşılmasına olanak sağlar (Lakoff 1993) (Akt. Kararımak-Güloğlu 2012: 125).

3.4.2. Deyim Aktarması Çeşitleri

3.4.2.1. İnsandan Doğaya Aktarma

Aktarma yapıları içerisinde en çok dikkat çekenleri insandan doğaya yapılan aktarmalardır. Hemen hemen bütün dillerde organ adları vasıtasıyla başka adlara ve kavramalara aktarma yapıldığı söylenebilir. Bu yapılar o kadar eskilere dayanır ki diller içinde kalıp ifadeler olarak yer alırlar. Bu sebeple dilbilimciler bu tip aktarmalara için *ölü deyim aktarması* (dead metaphore) terimini kullanmışlardır.

Doğan Aksan, Türkçedeki deyim aktarmalarının paralel bir şekilde diğer dillerde de olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin Türkçedeki *baş* sözcüğünün, *dağ başı* "Dağın en yüksek noktası", *çibanın başı* "Bir şeyin toparlak ucu", *köprübaşı* "Köprünün başlangıç noktası" gibi örneklerin benzer ifadelerler diğer dillerde de kullanıldığı görülür. Fransızcadaki *la tete d'un clou* "Çivinin başı" ve Almandaki *Nagelkopf* "Çivi başı" örnekleri, Aksan'ın düşüncelerini desteklemiştir (Aksan 2009: 64). Aksan'ın bahsettiği bu konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkī, insandan doğaya aktarma örnekleri bakımından oldukça zengin bir metindir. Eserdeki örnekler aşağıdaki gibidir.

Bar ise körgüz eliñde bu kün erlikden fenn

*Öz ayağı bile **gūr ağızına** keldi düşmen* (149a/13-149b/1)

"Eğer elinde yiğitlik ilmi varsa, onu göster. Çünkü düşman kendi ayağı ile mezarının ağzına (önüne) geldi."

Bir kuyu ağzına közsüz ér körüp

Tip tik oturmak belī anda vebāl (46b/6-7)

"Bir kuyunun ağzına âmâ bir insanın geldiğini görüp, (onun düşeceğini bile bile) hiç bir şey yapmadan öylece oturmanın elbette vebali vardır."

Bir niçe harāmîler tağ başında yer étip oturur érdiler ayttılar fülân tağ başında harāmîler bar kèçken kâr-vānnı urup yol kesip otururlar (12a/13-12b/1-3) "Bir kaç harami dağ başında, kendilerine (oraları) yer edinmiş, oturuyorlardı. (Sulatana şöyle) söylediler: Filan dağın başında haramiler var, geçen kervanların önünü kesip, onları soyup duruyorlar."

Bir kün ol oğlan halvetde fırsat tapup bu vezîrni dağı ikki oğlını öldürdi dağı māl ve ni'met alıp ol tağ başındağı harāmîler mağārasına kirip atası yirine olturdu (15a/1-4) "Bir gün o oğlan halvette fırsatını bulup bu veziri ve iki oğlunu öldürdü, mallarını ve kıymetli eşyalarını alıp dağın başındaki haramilerin mağarasına girip babasının yerine oturdu."

Sizden bir pehlevān kuvvetli ér çıkıp 'amūd üstine keminiñ burnundağı yipin tutkay (101a/2-4) "Sizden pehlivan kuvvetli bir yiğit sütunların üstüne çıkıp, geminin ucundaki ipi tutmalı."

Yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen dostluğım ol gāyetde idi kim niçük kim ikki bādām mağzı bir yerde bolsa şöhetimiz anıñ gibin idi (116b/1-4) "Gençlik zamanlarımda bir kimse o kadar iyi bir dostluğum vardı ki, dostluğumuz iki badem içi gibi samimi ve yakındı."

Şām zāhidlerinden bir zāhid ér tağ etekinde orman içinde ağaç yaprakların yép yıllar 'ibādet kıllur idi (69a/6-8) "Şam zahitlerinden bir zahit kişi; dağ eteğinde, orman içinde ağaçların yapraklarını yiyerek yıllar boyunca ibadet ediyordu."

Yoluñda arı bolup yürigil

Kir yüzni urur hācerge kaşşār (26a/3)

"Yolunda doğru dürüst olup yürü. Çamaşır yıkayanlar bile, (çamaşırkların) kirli tarafını (temizlemek için) taşa vururlar."

Çekip ya attıñ oğ düşmen yüzine

Közün aç okına karşı oturduñ (35a/4-5)

"Düşmanların olduğu yere yay çekip ok attın. O yüzden uyanık ol, çünkü düşmanların okuna karşı oturdun (düşmanların hedefi haline geldin)."

Şād bolur köñül niçe körse

*Cümle **şahrā yüzün** çiçek tutmuş (147b/10)*

"Gönül, bütün çöllerin yüzünü çiçek açmış olarak görse ne kadar çok mutlu olur!"

*Bir şālih ěrni kördüm **teñiz yaķasında** peleng zahmı bilen mübtelā bolup köp türlü dārūlar bilen devā kıldı fāide ětmedi (56a/12-13-56b/1-2)* "Bir salih kişiyi gördüm, deniz kıyısında kaplan yarasının (acısıyla) müptela olup, birçok farklı ilaç kullandı ancak hiçbirinin faydası olmadı."

*Ol munı ayttı dağı atasına vidā' ětip kitti nāgah **bir ulla su yaķasına** yitti (99b/12-13)* "O bunu söyledi ve babasına veda edip gitti. Aniden büyük bir suyun kıyısına ulaştı."

*Bir kün bir kiķe **su** içinde cānı burnuna yětip **yaķađa** çıktı ađaç yaprağın dağı ot kökin yip bir az kuvveti kirdi (101b/5-7)* "Bir gün bir gece su içinde can havliyle suyun kıyısına çıktı. Ađaç yaprağı ve otların kökünü yiyerek biraz kuvvet buldu."

*Barıp uzun kiķelerni kıska kılıp **ol ağaç ayakında** baķ açıp du'ā kılıp hācet tiledim (135a/6-8)* "Gidip uzun geceleri kısa kılıp (geceleri ibadetle geçirip) o ağacın dibinde dua edip hacet diledim."

3.4.2.1.1. Kişileştirme (İng. Personification)

*Yana **şabā yěliniñ ferrāşına** buyurdı kim yěr yüzine yaşıl atlas bisāt töşegey dağı ilk yaz bulutınıñ dāyesine fermān kıldı **çiķek kırlarını yěr beşikinde beslegey dağı ađaçlarđa reb' hil'atın keydürüp ěllerine kızıl ak sarı çiķekler běrgey (3a/10-13-3b/1-2)*** "Yine sabah yelinin hizmetkârına şöyle buyurdu: Yeryüzüne yeşil atlas kilim dōşeyecek ve bahar bulutlarının dadısına emretti. Kır çiķeklerini yer beşiginde besleyecek ve ağaçlara bahar elbisesi giydirip ellerine kızıl, ak ve sarı çiķekler verecek."

*Yana keydi yağı **eşcār hil'at***

Bězenip bāđ u bustān tuttu ziyet (3b/3)

"Ağaçlar yine elbiselerini giydi. Bağlar ve bahçeler süslenip ziyetlerini taktı."

Butaklar aldı bustāndan yana bāc

Çiçeklerden urunup her biri tāc (3b/4)

"Ağaçların budakları, çiçeklerden taçlar giyerek, yine bahçelerden vergisini aldı."

Benefşe boynın eğdi gülge karşı

Açıp 'abher közin sünbülge karşı (3b/5)

"Menekşe, güle karşı boynunu eğdi. Nergis ise sümbüle karşı gözünü açtı."

Bolup muṭrib gülistānlarda bülbül

Ḳılur miñ türlü nağme birle gulgul (3b/6)

"Bülbül, gül bahçelerinde şarkıcı olup bin türlü nağmeler okumaya başladı."

Hümāy ol iş bilen taptı şeref

Süñek yip cān-ver inçitmişi yok (23b/9-10)

"Hüma kuşu, kemik yeyip (zararsız) canlıya zarar vermediği için (kuşlar arasında) bu kadar çok şeref kazandı."

Ḳarakulaḳka sordular arslan şohbetin ne sebeden ihtiyār kıldıñ ayttı şaydınıñ fazlasın yer men dağı hamlesi himāyetinde düşmenler şerrinden eymen yürürmen (23b/11-13-24a/1) "Çakal'a sordular: Aslanla sohbet etmeyi neden seçtin? Çakal cevap verdi: Avının fazlasını ben yiyorum ve onun koruması altında düşmanların şerrinden korkusuzca yaşıyorum."

Niçe kim fehmi yok miskīn eşekniñ

Kötürmek birle yükni kıymeti bar (31b/11-12)

"Miskin eşeğin hiçbir şeyden anladığı yok. Eşeğin kıymeti yük taşımasıyla ilgilidir."

Ḳarınça hātırın āzār kıлма

Süleymānça eliñde bolsa kuvvet (40b/11-12)

"Elinde Hz. Süleyman kadar kuvvet olsa da bir karıncanın bile kalbini kırma!"

Ağaçlar üstünde bülbüller nâle ve zârî kılurlar dağı tağlarda durrâclar suda bağalar dağı ormanda cân-verler (64a/1-3) "Ağaçların üstünde kuşlar, dağlarda keklikler, suda kurbağalar ve ormandaki hayvanlar hep bir ağızdan çığlık atarlar ve ağlarlar."

Hamd okup bülbül seher vaktında hoş

Aldı menden şabr u fâkat ‘aql u hûş (64a/5-6)

"Bülbül seher vaktinde güzel sesiyle Allah'a şükrederek, bendeki sabrı, takati, akli ve idrâkı aldı (götürdü)."

Ayttum ol kuşlar turup tesbiğ okur

Bu benî âdem yatıp gâfil uyur (64a/9-10)

"Cevap verdim: O kuşlar kalkıp tespih okur, bu insanoğlu ise yatıp gafilce uyur."

‘Arab nevâhîsinden bir kara oğlan çıkıp keldi dağı eyle körklü ün bile okudu kim hevâda uçkan kuşlarını tıydı ol ‘âbid tevesin kördüm kim rakşka kâlip oynap ‘âbidni yerge urdı (64b/5-9) "Arap aşiretlerinden bir kara oğlan çıkıp geldi ve o kadar güzel bir sesle okudu ki havada uçan kuşlar (hayranlıktan) uçamadı. O kulun devesini gördüm, dans etmeye başlayıp, oynayıp bu kulu yer çaldı."

Seher vaktında ol ‘âbidge bülbül

Bu nükteni okudu âdemî tæg (64b/12-13)

"Seher vaktinde bülbül, bu kula, insan gibi bu nükteyi okudu."

Anıñ hamdin okup bu cümle eşyâ

Ķılurlar rahmetin dâim temennâ (65a/3-4)

"Bütün yaratılanlar, Allah'a şükredip daima onun rahmetini dilerler."

Oķur tesbiğ gül bülbül bigin bil

Bolup her bir tiken tesbiğine til (65a/5-6)

"Gül dikenleri de tespihin her bir dilimi, bülbül gibi tespih okur, (böyle) bil!"

Geh yumulur geh açılır bāğ u bustān gülleri

Geh bolur 'üryān ağaçlar geh keyerler gül-şifāt (65b/13-66a/1)

"Gâh kapanır gâh açılır bahçelerin gülleri, gâh çıplak kalır ağaçlar gâh gül gibi giyinirler."

Sağındım ādemī hāşı seni men

Böriniñ şa'breki sen imişsen (69a/4-5)

"Ben seni insanoğlunun en hası sanmıştım. Sen aslında kurtların en çetin olanıymışsın."

Türlü türlü nağam bilen bülbül

Dāim anda kıılır idi gülğul (69b/12-13)

"O zaman bülbül, türlü türlü nağmelerle feryat ederdi."

Ėter bustān içinde 'ıyş u halvet

Ėılıp kök ot kızıl gül birle şoğbet (80b/10-11)

"Yeşil otlar ve kızıl güllerle sohbet ederek bahçelerin içinde zevkine sefasına bakar."

Men aytım ol kök otka nē sebebden

Alıp sen böyle gül yanında mesken (80b/12-13)

"Ben o yeşil ota sordum: Neden güllerin yanını kendine mesken edindin?"

Ol ayttı haqq te 'ālā bahşışidür

Bu ihsān u 'atā dāim işidür

Nēçe kim yok ise hüsn ü cemālim

Kēçer hoş gül katında böyle hālim

Anıñ zıkrin kıılıp men kutlu pīşe

Ümîdim lutf erür haqqdan hemîşe (81a/1-3)

"(O yeşil ot) cevap verdi: Bu bana Allah'ın bir bahşışidir. Kullarına ihsan edip hediye vermek onun işidir. Eğer güzel yüzüm olmasaydı, bu hoş halim gülün yanında kalmazdı, geçerdi. Onun zikrin kılıp güzel huylarını örnek alıp, daima Allah'tan ümit ederim."

Ey kanā‘at meni bayıtkıl kim

Senden ulla cihānda ni‘met yok (81b/8)

"Ey kanaat, beni zengin et. Çünkü dünyada senden daha yüce bir nimet yok."

Qalmadı yerde cān-ver kim anıñ

Çıkmağay kökke āh u efgānı (87a/3)

"Yeryüzünde, feryat figanı göklere çıkacak bir canlı bile kalmadı."

‘Ārif er nefesine uyup kêtmes

Nè kadar nefs aña cefā kılsa (87b/10-11)

"Nefsi kendisine ne kadar cefa etse de arif insan nefesine uyup hareket etmez."

Kaçan cān algıçı düşmen erişse

Ecel bağlar yügürgeñiñ ayağın (95a/6-7)

"Canını alacak düşman sana ulaşacağı zaman; ecel, yürüyenin ayağına bağlar."

Kögerçin öz vağanını yana kaçan körgey

Kazā aña kıılır ise naşib dāne-i dām (99a/4-5)

"Güvercinin kaderi bir buğday tanesinin tuzağına düşmekse, bu güvercin kendi vatanını tekrar ne zaman görecektir?"

Sen ol zarıf-i cihān sen eyā yüzi gül-gün

Bolup cemāliñe ‘aşıq küneş kélür her kün (115a/10-11)

"Ey yüzü gül renginde olan (sevgili), sen dünya zarifi birisisin. Güneş bile yüzüne aşık olup her gün (seni görmeye) gelir."

Nə kayğu sövmese gülni sasıqқан

Tümen bülbül kıtur ‘aşkında efgān (118a/1-2)

"Saksağan gülü sevmese ne olur ki! Binlerce bülbül gülün aşkından feryat eder."

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaṭvāt

Küneşniñ nūrına andan nə noqşān (118a/3-4)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de güneşin ışığında eksiklik olmaz."

Ṭūṭī gurābқа aytur:

Her kim érte turup yüzün körse

Bolur ol şubḥ-dem aña aḥşam

Bir seniñ tég yüzü kara meşüm

Şoḥbetiñde kerek idi hem-dem

andan ‘acebrek gurāb ṭūṭiñiñ şoḥbetinden cānı burnuna kēlip melül bolup lā-ḥavle velā dir idi zamāneden şikāyet kılip gabānetden élin éli üstüne koyup aytur idi: Bu nə ṭālī‘-i dūn ve eyyām-ı buḳālemūn durur kim benim ḳadrim lāyığı ol idi kim bir nəçe zāg bilen bāg dīvārında ṭāvus bigin cilve kılip yürigey idim gurāb ṭūṭiğe aytur:

Ḳarşumda kēlip turğan bilsem ‘acebā nēmdür

Kim şoḥbeti cevrenden ‘aynım tüni kün nēmdür

‘Ārif bile olturmaḳ cāhilge érür zindān

Cāhil bile olturmaḳ ‘ārifke cehennemdür

yana ṭūṭī aytur: ‘Aceb nə yazuḳ kıldım kim zamāne meni munuñ kibi ebleh ve ḥodrāy nā-cins gedāy şoḥbetine mübtelā kıldı? ṭūṭī gurābқа ayttı:

Şüretiñ naqşın ḳaçan dīvār üze

Kim körer bolsa urur naqşın buza

Ger kirip cennetke sen kılsañ qarār

Özgeler kalgay tamuğnı iħtiyār (119b/5-13-120a/1-11)

"Papağan kargaya (şöyle) söyler:

Her kim sabah kalkıp yüzünü görse, o sabah vakti ona akşam olur. Sadece senin gibi yüzü kara bir melun, senin sohbetinde sana dostluk eder.

Bundan daha acayip olan bu karga papağanın sohbetinden canı burnuna gelip, üzülüp lahavle vela derdi, bu zamandan şikâyet eder ve hayal kırıklığından elini elinin üstüne koyup (şöyle) söylerdi: 'Bu ne kötü bir talihtir ve bukalemun bir zamandır ki bana layık olan birkaç karga ile bahçe duvarında tavus kuşu gibi cilveleşip yaşamakmış. Karga papağana (şöyle) söyledi:

Karşımda gelip duran acaba neyimdir bir bilsem, onun sohbetinde gözlerim gece gündüz yaşlıdır. Arif kişi ile oturmak cahile zındandır, cahil ile oturmak arif kişiye cehennem gibidir.

Yine papağan (şöyle) söyledi:

Ne zaman ki senin suretini duvarın üzerinde görseler, hemen bu sureti bozmaya çalışırlar. Sen cennete girmeye karar versen, başkaları (senden kaçmak için) cehennemi tercih ederler."

Ketip gül bülbülin nālān koydı

Ecel maṭlab alıp şu'bān koydı (121b/5-6)

"Gül gidip bülbülünü inlemeler içinde bıraktı. Ecel istediğini alıp yerine büyük bir acı bıraktı."

Vefā istemegil bülbülden ey yār

Ki her bir gül üze yüz türlü sayrar (133b/12-13)

"Ey yar bülbülden vefa bekleme. Çünkü bülbül her bir gülün üzerinde yüzlerce farklı şekilde öter."

Ağaç yerge töker yazın yemişin

Kalur kış lā-cerem 'üryān-ı müflīs (143b/8-9)

"Ağaçlar yazın meyvelerini yere dökerler. Ancak kışın iflas etmiş gibi şüphesiz çıplak kalırlar."

Kişi etti bōriḡe kim terahhum

Ḳilur bolsa eter ol ḳoylara zulm (169a/7-8)

"Kurda acıyan kişi, koyunlara zulmetmiş olur."

Ḳandadur fīl kēlip ṣūret ü heybet körsün

Ḳandadur ṣīr kēlip pençede kuvvet körsün (149a/7-8)

"Nerededir fil, gelip de suret ve heybet görsün; nerededir aslan gelip pençede kuvvet görsün."

3.4.2.2. Doğadan İnsana Aktarma

Doğa ile iç içe yaşayan insan, bazen doğadaki varlıklarla kendisi arasında benzerlik, zıtlık, abartı, hakaret, sevgi gibi duygularla bağ kurar ve kendisi ile doğa arasında benzerlikler tespit eder. Doğadaki varlıkların adları ve bu varlıkların sıfatları insan için benzeetme yönünden aktarma yolu ile kullanılır. Aktarma yapılan varlık bitki, hayvan gibi canlılar olabileceği gibi dağ, buz, ateş gibi cansız varlıklar da olabilir.

Örneğin Türklere dini açıdan pek de olumlu bir karşılığı olmayan domuz sözcüğü "hain, aksi, inatçı" gibi özellikler bakımından insana benzetilir. Bu benzetmenin Avrupa dillerinde de olması dikkat çekicidir. Fransızcada *cochon* "Pis herif", Almandaki *Schwein* "Pis herif" örnekleri Türkçedeki anlamla paralellik gösterir (Aksan 2009: 65). Ermeniceden Türkçeye geçen *hınzır* "Domuz yavrusu" sözcüğünün taşıdığı anlamlar da oldukça ilginçtir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkī, doğadan insana aktarma örnekleri bakımından oldukça zengin bir metindir. Eserdeki örnekler aşağıdaki gibidir.

Tutup miskīn kişiniḡ pençesini

Ayrırmak küç bilen 'ayn-ı haṭādur (19b/10-11)

"Garibanın kişinin pençesini, zorla tutup ayırmak, hatanın ta kendisidir."

Turuş yüzliniñ elinden yiginçe bal u ter kaymak

Küleç yüzliniñ elinden alıp hanzal yise hoşrak (86a/7-8)

"Ekşi suratlı birinin elinde bal kaymak yiyene kadar, güleç yüzlü bir kişinin elinden acı hıyar yemek daha hoştur."

Bir kün bilekin uşatur ol cāhil er

Çün pençe tutar yürüp hemīşe öçden (104a/9-10)

"O cahil er bir gün bileğini kırdırır. Çünkü daima öç almak için kavga eder/savaşıır."

Şükr kıl kim bir mu‘cib yigit eline tüşmediñ kim her kün bir hevāğa uçqay dağı her kiçe bir yuvada yatqay ve her sâ‘at on türlü keriş başlağay ve her dem yüz türlü sökünçler sökkey (133b/8-11) "Şükret ki seni çok şaşırtacak, her gün başka bir yere uçacak, her gece başka bir yuvada kalacak, her saat on türlü kavgaya tutuşacak ve her an yüz çeşit küfür edecek bir yiğidin eline düşmedin."

Ol issi yüzli kız savuq hareket kılıp ayttı (134a/6-7) "O sıcak yüzlü kız, soğuk hareketler yapıp (şöyle) söyledi."

*Müddet-i ‘iddet tamām boldı ise bir yigitke anı ‘aḳd-i nikāh kıldılar kim **туруş yüzli açt sözli** yaman hulkılı idi (134b/4-6)* "Evlenmek için gerekli olan süre tamamlanınca bir yiğitle (bu kadını) nikâhladılar. (Bu yiğit) ekşi suratlı, acı sözlü ve tabiatı kötü biriydi."

*Şohbetimizde bir yigit bar idi küleç yüzli **şirīn sözli** laṭīf şüretli zarīf sīretli cihān kayğusından fāriğ bolup āzād yürür idi (135b/5-8)* "Sohbetimizde bir yiğit vardı. Güleç yüzlü, tatlı sözlü, hoş suretli, zarif görünümlü ve dünya kaygısından kurtulup özgürce yaşardı."

*Mağrib mülkünde bir küttāb kördüm **туруş yüzli açt sözli** çirkīn hulkılı yaman tirlikli köñüller āzār kılğıçı aç közli kimerse idi (141a/3-6)* "Mağrip memleketinde bir kâtip

gördüm. Ekşi yüzlü, acı sözlü, çirkin görünüşlü, kötü tabiatlı, gönülleri kıran ve aç gözlü bir kimseydi."

Bir ahmak kişinin közi ağrır idi baytār katına barıp ayttı közüme ol otdan çekkil kim tavarlar közine çekersen ol dağı çekti közi kör boldı buyruk iyesine bardılar buyruk iyesi ayttı baytārğa neme kilmes eger bu eşek bolmasa idi baytār katına barmağay idi (147a/10-13) "Bir ahmak kişinin gözü ağrıyordu. Baytarın yanına gidip, davarların gözüne çektiği ateşten benim de gözüme çek, dedi. Baytar onun gözüne ateş çekince (bu adam) kör oldu. Emir sahibine gittiler, emir sahibi şöyle söyledi: (Bu adam) eşek olmasaydı zaten baytarın yanına gitmeyecekti."

Ol pehlevān yigit bilen oynay küle kēlür idük nē yērde kim kadīmī dīvār körse bilek kuvveti bilen yıkıp kiçer dağı kanda kim bir ulla tirek körse anı pençe kuvveti bilen koparıp kiter (149a/2-5) "O pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk. Nerede bir eski duvar görse bilek kuvveti ile yıkıp geçer ve nerede büyük bir ağaç görse onu pençe kuvveti ile koparıp giderdi."

Baş uruşmağıl uruşçı pehlevān koçkar bile

Çün bilürsen kim uruşsañ ol seniñ başıñ yarar (168a/9-10)

"Savaşçı pehlivan bir koç ile asla baş vuruşma. Çünkü, baş vuruştuğunda senin başını yaracağını bilirsin."

Öz eli bilen öz kolın sındurur

Ƙavī birle pençe tutuşkan zā‘if (168b/1-2)

"Kuvvetli bir kişiyle kavgaya tutuşan zayıf kişi, kendi eliyle kendi elini kırdırır."

Cān bir nefes himāyetinde durur dağı dünyā ikki ‘adem arasında anlar kim dīnin dünyāge satkaylar eşek tururlar Yūsufnı satıp nē algaylar (171b/9-12) "Can bir nefesin himayesindedir ve dünya da iki yokluk arasında(dır). Dinini dünya için satanlar eşeklerdir, Yusuf'u satıp ne alacaklar!"

3.4.2.3. Somutlaştırma

Deyim aktarmalarının bu yaygın türü, geniş ölçüde Türkçenin en önemli özelliklerinden biridir. Bu anlam olayında temel olan soyut bir kavramın zihinde daha iyi

yer etmesi ve gözler önüne serilmesi için somut hale getirme çabasıdır. Böylelikle anlatılmak istenen konu ya da kavram daha elle tutulur bir biçimde resmedilir.

Türkçedeki *sıkmak* gibi birçok eylem bu yolla yeni anlamlar kazanmıştır. Örneğin temel anlamının yanında *sıkmak* eylemi "Bir kişiye sıkıntı vermek" anlamında somutlaşır (Aksan 2009: 66-67).

Türkçedeki somutlaştırma olayının en güzel ve yaygın örnekleri deyimlerde görülür. Biz de eserde geçen deyimleri bu yönüyle de ele almayı uygun gördük ve bu örnekleri ayrı bir başlık altında sıraladık.

Yana anıñ sansız sağışsız rahmetiniñ yağmuru barçaga yitip dağı tükenmes ni'metiniñ h'ānu barça yirge yitişip durur (GT 3a/4-6) "Yine onun sonsuz rahmetinin yağmuru herkese yeter ve tükenmez nimetlerinin sofrası herkese ulaşır."

Şabā yiliniñ ferrāşına buyurdı kim yir yüzine yaşıl atlas bisāt töşeğey (GT 3a/10-11) "Sabah yelinin hizmetkârına, yeryüzüne yeşil atlastan kilim döşeyin, diye buyurdu."

Men dağı tanrığa tevekkül kılıp himmet belin rağbet eli bilen bağlap başladım (6a/5-6) "Ben de Allaha tevekkül edip, himmet belini rağbet eli ile bağlayıp (bu kitabı yazmaya) başladım."

Bu gülistānga temāşā kılğan er

Dem-be-dem ma'ni yemişin taze yer (GT 6b/7)

"Bu gül bahçesine seyreden kişi, her an mana yemişini taze yer."

Din ü dünya devleti zātı şerif

Ma'rifetiniñ ma'deni özi zarif (GT 7a/2)

"Din ve dünyanın saadeti o zatı şeriftir. (Aynı zamanda) marifetin madeni ve kendisi de zariftir."

Körmedim 'arif naziriniñ cevheri

Dürr-i ma'nige mubaşşır müşteri (GT 7a/10)

"Ben, bu arif kişideki cevherin eşini benzerini ve mana incisinin koruyucusu olma hevesini (kimsede) görmedim.

Bu ğarķ bolmaķnıy miħnetin tatmayın kime rāhetiniy ķadrin bilmeyin idi (17b/13)
"Boğulmanın acısını çekmeden, gemideki rahatlığın kıymetini bilmeyecekti."

Kūs-ı raħıl çaldı ecelniy eli

İkki közüm kaş vidā'ıy kıldı (19a/8-9)

"Ecelin eli ölüm davulunu çaldı; iki gözüm ve kaşım veda etti."

Ėkip zulm urluķın ħayr istegenler

Cehennem otına özin yaķadur (19b/12-13)

"Kötülük tohumlarını ekip de hayır isteyenler, kendilerini cehennem ateşiyile yakarlar."

Ėutulmaĝa tilesen ħavf elinden

Ra'ıyyet ħāline yaħşı baķadur (20a/1-2)

"Korkunun elinden kurtulmayı istersen, kulluk haline yaraşır hareket et!"

Eyā ħama' eşikin özine tilep açķan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey açgözlülük kapısını kendi isteyip de açan (kişi)! İyilik ile açtığın kapıları, zorbalıkla kapatma!"

Dostlardan bir kimerse kelim ğaddār dūnyā elinden şikāyetin ħikāyet kılip ayttı (24b/7-8) "Dostlardan biri gelip gaddar dünya elinden çektiği eziyetlerin şikâyetini anlattı."

Maşlahat anı körer men kim ķanā'at mülkin ħırāset kılip riyāset terkin urĝay sen (26b/3-5) "Yapılması gereken şeyin şu olduğunu görüyorum: Kanaat mülkünü koruyup lider olma hevesini ter edeceksin."

Şüret-i hâli harâb dağı bağıri miñnet otına kebâb bolmuş (27b/6-7) "Halinin durumu harap ve bağıri eziyet ateşiyile yanmış."

Sābıku'l-in'ām kuldın ne haṭā kördi 'aceb

Kim anı közden salıp kayğı hişārında tutar (29b/5-6)

"Eski velinimetimiz, bu kulundan ne hata gördü acaba? (Bu kulunu) gözden düşürüp kayğı hisarında tutar."

Hîç bilmen bu ot benim évime kandan tüştü ol ér ayttı faķırler āhu tütüninden (38a/8-9) "Bu ateş benim evime nereden düştü hiç bilmiyorum. O adam cevap verdi: Fakirlerin âhının dumanından (düştü)."

Dağı miskîn kişilerde küç étme

Alarñ āhu otundan hazer kııl (38a/10-11)

"Gariban kişilere zorbalık etme ve onların âhının ateşinden sakın!"

Dögüldür ton bilen bu pārsalık

Tileseñ zühd ve takvā nefis évin yık (51b/1-2)

"Sofuluk elbise ile değildir; istersen, dine bağlılık ve takva ile nefsinin evini yık!"

Hayvānlarğa terbiyet kıılmak dağı közsüzler mahallesinde közgüçilik étmek velîkin ma'nî eşiki açuķ dağı söz silsilesi uzun idi (55a/5-6) "Hayvanlara terbiye vermeye çalışmak, körler mahallesinde aynacılık yapmaya benzer. Ancak yine de mana kapısı açık ve söz silsilesi uzundu."

Ol halette men maḥabbet şarābından serḥoş dağı ma'rifet kadehi elimde meclis tarafından bir kimerse kêçer idi (55b/1-2) "Ben, muhabbet şarabından sarhoş ve marifet kadehi elimde bir haldeyken, meclis tarafından bir kimse geçiyordu."

İrādetniñ kulağın sözke tutқан

Kişi bu ma'rifetden hazz alır çok (55b/9-10)

"İradenin sözüne kulak veren kişi, bu marifetten çok haz alır."

Tileseñ ma 'rifet nūrın körege

İçin hālî kerek bolsa yemekten (62a/7-8)

"Eğer marifet nurunu görmek istiyorsan, midenin içinde yemek olmaması gerekir."

*Ma 'şiyet karanğulukında tas bolğan erge haqq te 'ālā bahşāyişi yétip **tevfik çerāğın** ileyinde tutup muhaqqıklar şöbetine kêtürdi (62a/11-13)* "İsyanın karanlıklarında kaybolan kişiye, Allah'ın lütufları ulaşır, hidayet çarasını elinde tutup, hakikatin varlığını ispatlayanların sohbetine getirdi."

Düşmen seni körüben eygü 'amel içinde

Da 'vī kuşun tuta almas kurup bahāne ağın (63b/3-4)

"Düşman seni iyi ameller içinde görürse, bahane ağını kurup dava kuşunu tutamaz."

Tiler bolsañ naşib almak sa 'ādet kīmyāsından

Ƙanā'at kūşesin tutqıl kēçip dünya şafāsından (66a/9-10)

"Eğer mutluluğun kimyasından nasip almak istiyorsan, dünya sefasını bırakıp kanaat köşesini tut!"

Maħbūblar zülfi 'aql ayağının zencīri dağı ziyrek kuşların tuzacağı durur (70b/7-9)

"Sevgililerin zülüfleri, akıl ayağının zinciri ve çevik kuşların tuzağıdır."

Ey 'ibādet kūşesin etmek için tutқан fakīr

Tutmadı şālih kimerseler anı etmek için (73a/4-5)

"Ey ibadet köşesin ekmek (karnını doyurmak) için tutak fakir, salih olan kimseler (bu köşeyi) ekmek için tutmadılar."

Ey oğlum fuqarā hırkası rızā tonı durur (77a/1) "Ey oğlum! Fukaranın hırkası, rıza elbisesidir."

Kerem eli *yaḳīm bil kim ḳavī bāzūdan artuḳdur* (81a/13) "Şöyle bil: Cömertlik eli kuvvetli pazıdan daha iyidir."

Bir faḳīr ʿer yoksulluḳ otına küyüp hırkasın tikip ḥātırın bu beyt bilen teselli ḳılır idi (82a/13-82b/1-2) "Bir fakir adam yoksulluk ateşiyle kavrulup, hırkasını dikip, hatırındaki bu beyit ile teselli bulurdu."

Seyl bolsa kerek ḥalāyıkñıñ

Közlerinden akıp yürek kanı (87a/4)

"Halkın yürek kanlarının gözlerinden akıp sel olması gerekir."

Ey oḅlum bu ḥayāl-i muḥālñi dimāḅıñdan kitergil ḳanā‘at ayaḅın selāmet etekine çekip oturḅıl niçük kim küç bilen kişige baylık daḅı ārzū bilen beḅlik ḥāşıl bolmas (96b/9-11) "Ey oḅlum! Bu hayalleri aklından çıkar. İnsan zorbalıkla zenginlik ve istemekle beylik kazanamaz."

Ey özin Rüstem şıfatlı pehlevān körgen fetā

Küç bilen bolmas sa‘ādetniñ etekin tutmaḅa (96b/12-13)

"Ey kendini Rüstem gibi yiḅit gören delikanlı! Saadet eteḅini tutmak zorbalıkla mümkün olmaz."

Her kim özine suāl eşiḳin açtı

Ölgünçe ol ʿer niyāz içinde bolısar (106a/2-3)

"Her kim kendisine sorgu sual kapısını açarsa, (o kişi) ölünce niyaz içinde olacak!"

Ey yiḅit ne yerden sen atıñ kim şıfatıñ ne turur kelişin ḳandan ol yiḅit muḥabbet teñizine eyle müstaḅraḅ bolup turur idi kim sözlemege mecāli yoḅ idi (114b/2-5) "Ey yiḅit sen neredensin, adın ne, sıfatın nedir, gelişin ne taraftan? O yiḅit muhabbet denizine öyle dalmıştı ki konuşmaya mecali yoktu."

‘Ulemā ḳadrine lāyık degül kim özin töhmet yüki altında tutmaḅ daḅı edebsizler cevrin çekmek ayttı ey yār ‘itāb elin rüzḅarım etekinden kitergil (117a/5-7) "Başkasının

töhmünün yükü altında kalmak ve edepsizlerin cevrini çekmek âlimlerin kıymetine layık değildir. (Şöyle) söyledi: Ey yar, takdir elini talihimden çek!"

O evniñ qarañgu dehlizinden bir aydınlıq kördüm eyle kim feşâhatniñ tili anıñ körkli şıfatlarından 'aciz idi sağıngay sen kim qarañgu kiçede tolunay toğdı (122a/2-5) "O evin karanlık dehlizinden öyle bir parlak (güzel) gördüm kim güzel sözlerin dili onun güzel sıfatlarını anlatmada aciz kaldı. Sanki karanlık bir geceye dolunay doğdu."

Nāgāh vücudınıñ ayağı ecel balçığına battı firākı otına bağrım yanıp gözlerim yürek kanın akıttı (125a/2-3) "Aniden vücudunun ayağı ecel balçığına battı ve ayrılık ateşiyle bağrım yanıp gözlerim yürek kanını akıttı."

Fitneniñ otı közlenipturur tedbır suvı birlen söndürmek kerek bolmasun kim tañ bile şubh bigi yayılğay (129a/12-13-129b/1) "Fitnenin ateşi közlenmiştir, (bu ateşi) tanla beraber sabah (güneşi) gibi yayılmaması için tedbir suyu ile söndürmek gerek."

Henüz tevbe eşiki açuq turur (130a/7) "Tövbenin kapısı daha açıktır."

Cihān h ʻānınıñ elvān ni ʻmetinden

Beş altı lukma yidim ayttular bes (132b/5-6)

"Dünya sofrasının türlü nimetlerinden beş altı lokma yedim, 'Yeter' dediler."

Cemāliñ bāğı gül-zārı soluptur

Uzun ʻömrüñ dağı āhir boluptur (136b/3-4)

"Güzel yüzünün bağında gül bahçeleri artık soldu, uzun ömrün de son buldu."

Köni bolsa anıñ t̄ā ʻatke boynu

Sa ʻādet tonluğun dāima toqtığay (137b/7-8)

"Onun boynu ibadete doğru olursa, saadet giyeceğini daima dokuyacak (tır)."

Bu oğlan atası hıdmetine kēlip şikāyet eli bilen nāmūs yaqasın yırttı dağı hālını ʻarz etti (140a/9-10) "Bu oğlan babasının hizmetine gelip, şikayet eli ile namus yakasını yırttı ve halini arz etti."

Gāniler qorquban iflās elinden

Niçün zahmet çekerler böyle her dem (142b/7-8)

"Zenginler, iflas etmekten korkup neden her zaman bu kadar zahmet çekerler?"

*Kördüm ki naşihatke kâil degül dağı **ma‘rifet otı anıñ savuķ temürine eşer kılmaz men dağı şöhetin terk étip selāmet kūşesinde oturup hükemā kavli bilen ‘amel éttim** (143a/4-6) "Gördüm ki nasihat almaya gönüllü değil ve marifetin ateşi onun soğuk demirini etkilemiyor, ben de sohbetini terk edip selamet köşesinde oturup, âlimlerin sözleriyle amel ettim."*

Bolısar ol yakında elge muhtāc

*Çekip **iflās elinden** köp meşakkat (143a/10-11)*

"Yakında iflas ettiği için çok meşakkat çekip başkasına muhtaç olacak."

*Maḥfil içinde oturup da ‘vīge turup şikāyet defterin açıp baylardan başlap sözni bu yerge ketürdi kim **faḫīrlerniñ kudreti eli bağı** dağı baylarnıñ **irādeti ayağı sınıp** turur (151a/1-4) "Toplantı salonu içinde oturup, davaya başlayıp, şikâyet defterini açıp, önce zenginlerden başlayarak sözü bu yere getirdi. Fakirlerin kudretlerinin eli bağı ve zenginlerin iradelerinin ayağı kırılmıştı."*

*Bu sözi ol faḫīr işitti ise **tāḫatınıñ ‘inānı taḥammül elinden tüşti** (155a/1-2) "O fakir bu sözleri işitince gücünün dizginini elinden bıraktı ve tahammülü kalmadı."*

***Himmetiniñ kāsinde nē kim naḫdi bar idi oynadı dağı neḫmetiniñ terkeşinde nē kim oḫı bar attı** (157a/3-6) "Gayretinin kesesinde ne kadar parası varsa harcadı, hırsının sadağında ne kadar oku varsa attı."*

*Ḳanda kim şāhib-kerem **tikti saḫāvet naḫlını***

Köklere çıktı butaḫları anıñ rif‘at bilen (160b/2-3)

"Kerem sahibi ne zaman ki bu cömertlik ağacını dikti, onun dalları budakları yükselip göklere çıktı."

*ḫulḳı yaman kimerse ḫaçsa **belū elinden***

Ḳurtulmağay neçe kim ol ḫulḳ anıñ biledür (164b/13-165a/1)

"Tabiatı kötü bir kişi belanın elinden kaçsa da, onun tabiatı hep kendisiyle beraber olacağından (ondan) kurtulamayacak."

Yılan başın düşmen eli bilen yençkil kim ikki körkli işden hālī degül eger ol gālib kelse yılan öltürdün ve ger bu gālib bolsa düşmenden kurtuldun (165a/13-165b/1-2) "Yılanın başını düşmanın eliyle ez ki iki güzel sonuçtan mahrum kalma. Eğer (düşmanlarından) biri galip gelirse yılanı öldürdün, eğer diğeri galip gelirse düşmanından kurtuldun (demektir)."

Düşmen alına aldanmağıl dağı meddāh medhine mağrūr bolmağıl kim ol al tuzağın kurup turur dağı bu tama' etekin açıp oturur ahmağ kişini ögseñ hoş kélür niçük kim aruğ koyı evürseñ semiz körünür (165b/11-13-166a/1-2) "Düşmanın hilesine aldanma ve seni övenlerin övgüsüyle kibirlenme! Çünkü o, hilesinin tuzağını kurmuştur ve bu açgözlülük eteğini açıp oturur. Zayıf koyunu çevirdiğinde semiz görüldüğü gibi ahmak kişiyi översen ona hoş gelir."

Ol kişi kim yavuzlar bilen olturğay eygülik yüzün körmegey (167b/4-5) "Kötü insanlarla oturup kalkan kişi, iyiliğin yüzünü göremez."

Cāhiller ara eger hakīm er tüşse hikmet kemerin şeşse kaçan cāhil er til uzatıp sözge kelse 'aceb degül hakīm üzre gālib bolsa anıñ üçün kim aslı yaman taş turur cevherni sındurur (168b/9-13) "Âlim bir kişi cahillerin içine düşse, hikmet kemerini çözdüğü zaman cahil kişinin konuşmaya başlayıp, âlime dil uzatıp üstün gelmesi şaşılacak bir şey değildir. Çünkü cevherin de aslı taştır, ama taş cevheri kırar."

Eger ol hüküm kılıcını çekse nebī ve velī başın aşağa çekkey kaçan kim lufti gamzesin hareketke kêtürgey yamanlarını yaşılarga yetürgey (175b/2-4) "Eğer o hüküm kılıcını çekse, nebi ve veliler başını aşağıya egecekler. Ne zaman ki onun lütufkâr ve süzgün bakışları harekete geçecek, (işte o zaman) kötülükleri iyilere ulaşacak."

3.4.2.3.1. Deyimlerde Görülen Somutlaştırma

Deyimlerin kullanılması bakımından oldukça önemli bir kaynak olan Kitābu Gülistān bi't-Türki'deki 38 deyimde ifadelerin somutlaştırıldığı görülmektedir. Böylece anlatılmak istenen düşünce ya da verilmek istenen mesaj elle tutulur hale getirilmiştir.

ağız köpüklen- "Çok sinirlenmek, öfkelenmek"

Bir şālih  r kördi miş batman taş k t rgeu pehlevānu g zabı kelip ağı köpüklenip oturur (77b/6-8) "Bir salih kişi, bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi, gazaplanıp,  fkenlenmiş bir şekilde otururken gördü."

bağrı kan bile tol- "Çok kederlenmek, kahrolmak"

Yaman kılıklı kişi bir düşmen elinde girift r bolup turur kim anış cevrinden bağrı kan bile tolup turur (164b/10-12) "Kötü fitratlı kişi bir düşmanın elinde esir olmuştur, o yüzden bağrı kan ile dolmuş, kahrolmuştur."

baş  g- "İtaat etmek"

 zlerini  zgelerden artuğ körerler dağı ol başları yoğ kim kişiye baş  ggeyler (155a/13-155b/1-2) "Kendilerini başkalarından büyük görürler ve başı olmayan kişilere de baş eğerler."

başı kökke y tiş- "Çok memnun ve mutlu olmak"

Vel  kökke  kinçiniğ y tişti ol kiçe başı

Niçük müflis ferağ  tse tapup bir yerde miş altun (91b/1-2)

"Böylece, o gece çiftçi, bir yerlerde bin altın bulan müflis kadar mutlu oldu."

bıyık bur- "Aşağılamak, k ç mselemek"

D řmeniņni körüp fak r hağ r

L f urup burmağıl bıyık zinh r (163b/8)

"Düşmanlarını fakir ve hakir görüp de kesinlikle böbürlenme!"

boğazı k ņ "Boğazı büyük; yeme içmeyi seven"

Bir pehlev n yumrukçı yigitniğ d nyeye cihetinden eli avuı tar dağı boğazı k ņ idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı büyük biriydi."

boyun sun- "Boyun eğmek, kabullenmek"

Memleketni aña bērdiler bir müddet memleketke hüküm etti ba‘zı ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaytardılar ortada münāza‘at kıptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

cāndan el yu- "Canından vazgeçmek; ölmeyi göze almak"

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay nē kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde (şöyle) gelmiştir: Her kim ölmeyi göze aldıysa, gönlünde ne varsa diline onu getirir."

cerāhatı üstüne tuz koy- "Yaranın üzerine tuz koymak; mec. Acısına acı katmak"

Ol hālette körüp köñlüm ağırdı mürüvvet körmedim bir faķırniñ cerāhatı üstüne tuz koymaķnı (143b/4-5) "(onu) o halde görünce içim sızladı, bir garibin yarası üstüne tuz koymayı/acısına acı katmayı insanlık olarak görmedim."

elin yu- "Elini eteğini çekmek; vazgeçmek, uzaklaşmak"

Karı bolduñ yigitlikden eliñ yu

Bilür sen kim yana kaytmas aķar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandın, gençlikten ümidini kes! Bilirsin ki akan su geri dönmez."

Ēliñ yu ol münāfık dostdan kim

Yürür düşmenleriñ birlen bolup yār (163a/9-10)

"Artık o münafık dostlarıyla olan irtibatını kes. Çünkü onlar düşmanlarıyla dost olup, onlarla birlikte hareket ederler."

hayātınıñ kökin kes- "Hayatının kökünü kesmek; mec. Öldürmek"

Her kim teñri te‘ālā halkın āzār kılsa dağı bir kimerse köñli üçün haķķ te‘ālā ol kimer seni aña havāle kıılır kim hayātınıñ kökin keser (31b/1-3) "Herhangi bir kimse Allahın yarattıklarından birini azarlarsa, Hak Teâlâ o kimsenin gönlü için ona havale eder ve onun hayatının kökünü keser/öldürür."

içi yan- "Çok üzölmek"

Çün dost seni sevüp hemīşe közler

Düşmenniñ içi yanıp ni bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kişi seni daima sever ve bekler, düşmanın ise içi yanar ve ağzına ne gelirse söyler."

inābet elin icābet ümīdi için kötür- "Allah'a yakarmak, dua etmek"

Köp yazuklı kul haqq te‘ālā hazretine kilip inābet ilin icābet ümīdi için kötürse teñri tebāreke ve te‘ālā ol kulğa nazār kılğay dağı sürgey (4a/11-13 - 4b/1-2) "Günahı çok olan kul Allah'ın huzuruna gelip, Allah'a yakarmak için elini kaldırıp dua etse, Allah, o kulunun hâline nazar kılacak ve (onun üzerindeki belaları) def edecek."

issi savuq tatma- "Sıcak soğuk tatmamak; Mec. Deneyimsiz olmak"

Cihān körmegen sefer cevriñ çekmegen issi savuq tatmağan harb kūsiniñ üni kulağına teğmegen dağı mübārızler kılıcıñ berkıni körmegen idi (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevriñi çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini/işıltısını görmeyen biriydi."

i‘tikād bağla- "İnanmak"

Ol zamān bēglerinden bir bēg bu tāife haqqına gāyet i‘tikād bağlap dağı muhib bolup idrār-ı mu‘ayyen kıldı (28b/6-9) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifenin hakkına sonunda inanıp, onlarla dost olup, onları destekledi."

kanā‘at ayağın selāmet etekine çek- "Kanaatkâr olmak; tamahkârlığı bırakmak"

Atası ayttı ey oğlum bu hayāl-i muhālñi dimāğınñdan kitergil kanā‘at ayağın selāmet etekine çekip oturgıl (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum bu imkânsız hayali aklından çıkar, kanaat ayağını selamet eteğine çekip otur, kanaatkâr ol!"

köñli karar- "İçki kararmak, morali bozulmak"

Qur‘ān okusa işitkenlerniñ köñli kararur idi (141a/7-8) "Kuran okusa, işitenlerin içki kararır idi."

köñülde otur- "İçinde yer etmek, içselleştirmek"

Oturmas cāhil er köñlünde hikmet

Niçük kim taş üze ursa tēmür miğ (59b/1-2)

"Taşın üzerinde demir çivi çakmak gibi hikmet de cahil insanın içinde yer etmez."

köñül eşikinde otur- "Gönüllerde yer etmek; sevmek"

Bir kişi aña ayttı nê oturur sen kim fülân hoca kerem êlin açıp fuķarâ hıdmetine bēlin bağlap turur dağı dāim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7) "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

köñül yıķ- "Kalp kırmak"

*Erlık ol iş degül köñül yıķķay
Yā kişi ‘aybını körüp çakķay (38a/12)*

"Gönül yıkmak/kalp kırmak ve kişinin ayıbını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

közlerini toprak toldur- "Gözünü toprak doyurmak"

*Cihān sevgen kiřiniñ közlerini
Ķanā ‘at toldurur yā ölse toprak (93a/4-5)*

"Dünyayı seven kişini gözlerini ya kanaat doldurur ya da ölünce toprak doyurur."

ma ‘desi otı başına çık- "Çok acıkmak"

Yiğit ma ‘desi otı başına çıkıp tāķatınıñ ‘inānı êlinden kitip turur idi yēmek köp yēdi (102b/1-3) "Yiğit kişinin midesinin ateşi başına çıkıp/çok acıkıp takatinin dizginleri elinden gitmişti, (daha sonra) çok fazla yemek yedi."

nefs êvin yıķ- "Nefsine hâkim olmak"

*Dögüldür ton bile bu pārsālık
Tileseñ zühđ ve taķvā nefis êvin yıķ (51b/1-2)*

"Sofuluk bu elbiseleri giymek değildir, eğer sofu olmak istiyorsan iman ve takva ile nefis evini yık, nefesine hâkim ol!"

‘ömri bāđından yimiş yi- "Gençliğine doymak, gençliğini yaşamak"

Bu oğlan 'ömri bâğından yimiş yimişi yok turur (13a/2-3) "Bu oğlanın daha ömrünün bağından meyve yemişliği/gençliğine doymuşluğu yoktur."

'ömriniğ bustānı yaşar- "Yeni yeni büyümek; güzelleşmek (insan için)"

Bularniğ içlerinde bir oğlan bar idi kim 'ömriğniğ bustānı yaşarıp hüsni güli yanla açılıp turur idi (12b/13-13a/1) "Bunların içinde bir oğlan vardı ki, yeni yeni güzelleşip, güzelliğinin gülü daha yeni açılıyordu."

öz kanı bilen elin yuv- "Kendi sonunu hazırlamak"

Kim izder ise hilāf-ı rāy-ı sulṭān

Öz kanı bilen yuvar elin ol nādān (42a/8-9)

"Kim sultanın düşüncesinin aksini iddia ederse, o cahil, kendi eli ile kendi sonunu hazırlamış olur."

sa 'ādetniğ etekin tut- "Mutlu olmak"

Ey özin Rüstem şıfatlı pehlevān körgen er

Küç bilen bolmas sa 'ādetniğ etekin tutmağa (96b/12-13)

"Ey kendisini Rüstem gibi yiğit gören kişi! Mutluluk zorbalık ile elde edilmez."

şefā 'at yüzün yerge koy- "Acımak"

Sulṭān buyurdu қaranı dağı қırnaқnı elin ayaқın baғlap қal 'a burcından hendaққа biraқsunlar bir 'āқıl vezir şefā 'at yüzün yerge koyup ayttı қaranıñ munda yazuқı yok turur (48a/3-6) "Sultan buyurdu: (Erkek) köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp, kalenin burcundan hendeğe atınsınlar, diye. Akil bir vezir şefaаt yüzünü yere koyup (şöyle) söyledi: (Erkek) kölenin bunda günahı yoktur."

şikāyet eli bilen nāmūs yaқasın yırt- "Utana sıkıla şikāyet etmek"

Bir 'ālim-i fāzıl bir melik oğluna ta 'līm birür idi hadsiz cevr ve hisābsız cefā kılıp bir kün bu oğlan atası hıdmetine keliр şikāyet eli bilen nāmūs yaқasın yırttı dağı hālini 'arz etti (140a/7-10) "Fazıl bir ālim padişahın oğluna hatsiz sıkıntı ve hesapsız cefa ederek eğitim veriyordu. Bir gün bu oğlan babasının huzuruna gelip utana sıkıla hocasını şikāyet etti ve halini arz etti."

ṭama ʿ eşikin aç- "Açgözlülük yapmak"

Eyā ṭama ʿ eşikin özine tilep açkan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey bile bile kendisine açgözlülüğün kapısını açan kişi, bu kapıyı güzellikle açıp zorbalıkla kapatma".

ṭama ʿ etekin aç- "Aç gözlülük yapmak"

Meddāh medḥine maḡrūr bolmaḡıl kim ol al tuzaḡın kırurturur daḡı bu ṭama ʿ etekin açıp oturur (165b/11-13) "Seni övenlerin övgüsüne aldanma, onlar hile tuzaḡını kurmuşlardır ve aç gözlülük yaparlar".

teni aḡ yüzi kıızıl bol- "Semirmek; rengi yerine gelmek; eli yüzü düzelmek"

Bir kün melik ʿābidni körmege raḡbet etti kēlip kördi kim ol burunḡı şūreti bir türli daḡı bolmuş semrip teni aḡ yüzi kıızıl bolup har ʿir yastuḡka tekiye kılıp oturur (71a/1-4) "Bir gün melik o kulunu görmek istedi, gelip gördü. O (kulun) önceki sureti başka türlü olmuş, semirip eli yüzü düzelip, ipek bir yastıḡa dayanmış oturuyordu."

tili kılıçın çek- "Dayanamayıp sert konuşmaya başlamak; savunmaya geçmek" (155a/2)

Bu sözni ol faḡr ʿiştitti ise ṭākatınıḡ ʿinānı taḡammül elinden tüştü fi'l-ḡāk tili kılıçın çekip feṣāḡat atına minip veḡāḡat meydānında çapıp maḡa yigrip ayttı (155a/1-3) "Bu sözü o fakir işitince, gücünün dizginleri elinde düştü ve hemen dilinin kılıcını çekip/sert konuşmaya başlayıp, fesahat atına binip, küstahlık meydanında at sürüp bana hakaret etti."

til uzat- "Saldırmak, rencide etmek"

ʿĀkıbetü'l-emr delili ḡalmadı zelil boldı ise ta ʿaddi tilin uzatıp mühmel sözley başladı (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

yazuk kitābın yaz- "Günah işlemek"

Sen daḡı yazuk kitābın yazmaḡıl (GT 4b/12) "Sen de günah işleme!"

yazukın alıp kit- "Ölmek"

*Bir kimerse miñ meşekkat birle ni ‘met cem ‘ eter
Yer anı özge kélip ol yazuğun alıp kiter (156a/4-5)*

"İnsan bin meşakkat ile nimet toplar. Sonra onun topladıklarını başkası yer ve (o kişi) günahını da alıp gider."

yüzi ak bol- "Günahsız bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkmak"

*Bolmağ isteseñ katında yüzi aq
Cefälarga taħammül kıl tileseñ (GT 5a/1)*

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

yüz suvın tök- "Kendini aşağılamak; itibarını kaybetmek"

*Bir oğrı bir tilençige ayttı uyalmas mı sen kim tégme bir hasıs katına barıp buçuq
ħabbe üçün yüz suvın töküp eliñ uzatur sen (96a/10-12)* "Bir hırsız, bir dilenciye (şöyle) söyledi: Bir cimrinin huzuruna varıp da yarım buğday tanesi için itibarını kaybedip elin uzatıyorsun, utanmıyor musun!"

zulm urluğun ek- "Kavga ya da savaş ortamı yaratmak; fitne fesat sokmak"

*Ekip zulm urlıkın ħayr istegenler
Cehennem otına özin yaqadur (19b/12-13)*

"(İnsanların arasına) fitne fesat sokup hayır isteyenler, kendilerini cehennem ateşiyle yakarlar."

3.4.2.4. Duyular Arasında Aktarma (Synesthesia)

Deyim aktarmalarının bu türünde, farklı duyu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlanması amaçlanır. Bazı dilbilimciler duyular arası aktarma konusunu *anlambilimsel yaratıcılık* başlığı altında ele almışlardır (Aksan 2009: 68).

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit ettiğimiz duyular arası aktarma örnekleri aşağıdaki gibidir.

İraq meliklerinden bir melikniñ elinde ağır bahalı yüzük bar idi (105a/9-10) "Irak meliklerinden bir hükümdarın elinde çok pahalı bir yüzük vardı."

Néçe bolsa sözün mevzūn u şîrî

Müferrîh lâyıq-ı taşdîk u tahsin

Bir aytkanı yana aytma mükerrer

Ki helvānı dağı bir kırla yerler (108b/6-9)

"Sözlerin ne kadar ölçülü, şirin, iç ferahlatıcı ve övgüye değer olsa da söylediğin şeyi tekrar etme! Helvayı bile bir kez yerler."

Mü'ezzin yakın bil cemā'āt müdām

Şafāsız ünüñden bolurlar melül (112a/6)

"Ey müezzin, cemaati daima kendine yakın bil. (Onlar senin) ahenksiz sesinden melül olurlar."

Şeker külüş bile kelse néçe kim ol dilber

Bêrür bu cān u köñülge ferağ ğidā ol dem (120b/9-10)

"O dilber ne zaman tatlı gülüşüyle gelse, bu canıma ve gönlüme taze bir gıda verir."

Şeker lafzıñ edā-yı nahv kıldı

Köñüldeñ 'aql naqşın mahv kıldı (123a/8)

"Tatlı sözlerin cümleler meydana getirdi, gönülden aklın nakşını mahvetti."

Küneş yüzli idi ol luţf kānı

Sözi mevzūn özi 'uşşāk cānı (124b/12-13)

"O lütuf madeni olan sevgili güneş yüzlüydü. Sözü ölçülü, kendi canı ise âşıktı."

Bêrür bu fitne köz elge köñülni

Közün yum tā köñül aldurmağay sen (127a/5-6)

"Bu fitne çıkararak gözler gönlünü başkasına verir. (O yüzden) gözlerini yum ve gönlün kırılmasın."

Anıñ bigin ƙattu yüzli yumşak tenli maħbbdan vefā klr (127b/3-4) "Onun gibi sert simalı, yumuşak tenli sevgiliden vefa gelir."

Beyk baħtın uyağ devletin yārī ƙıldı kim bir kişige tştn cihān körgeñ kp tecrübe ƙılĖan issi savuğ tatĖan eyĖni yamannı sınağan Şohbet haĖĖin bilgen dostluğ Şartın yerine ktrgeñ müşfik yār men (133a/12-13-133b/1-3) "Büyük bahtın açık saadetin sana yardım etti. Sen, dünyayı gören, çok tecrübe edinen, sıcağı soğuğu tatan, iyiyi kötüyü sınayan, sohbet hakkını bilen, dostluk Şartlarını yerine getiren Şefkatli bir yārım."

3.5. KİTĀBU GÜLİSTĀN Bİ'T-TÜRKĪ'DE GÖSTERGE İŞARETLEYİCİSİ OLARAK DEYİMLER (IDIOMS)

3.5.1. Deyimlerin Dilbilimindeki Yeri ve İŞlevleri

Dildeki bütün kalıplaşmış yapıların, dilbilimsel bir yaklaşımla oluŐumları ve özellikleri açısından incelenmesi önceleri Fransızca "paremiologie", Almanca "parmiologie" olarak adlandırılan alanın çalışmaları içinde yer almıştır. Günümüzde ise bu terim, sadece atasözlerinin ele alınıp incelendiği alanın adıdır. Bugün, deyim olarak adlandırılan kalıplaşmış yapıların incelendiği dilbilim alanı için iki ayrı terimle karŐılaŐılmaktadır: İngilizce "idiomatics" ve Almanca "Phraseologie", Fransızca "phraseologie" (Subaşı Uzun 1991a: 29).

Doğan Aksan, deyimi, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözler olarak tanımlar (Aksan 1998: 35).

Günay Karaağaç, deyim terimini, bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleŐip yaygınlaŐarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözlük birimi gibi algılanan söz öbeği olarak tanımlamıştır. Deyimlerin en temel özellikleri kalıplaŐmaları ve sözcüğün başka bir anlam alanına kayması olarak gösterilebilir. Bu nedenle deyimler, kalıp sözlerin en yaygın olan türüdür (Karaağaç 2013: 271).

Deyimler kalp ifadeler oldukları için bağlı buldukları tümceler içerisinde parçalanmazlar. Deyimlerin kazandığı anlamlar çoğu zaman sözcüğün temel anlamı ile ilgili değildir ve başka bir göndergenin aracıdır.

Deyimlerdeki etkili ve kalıcı olma kaygısı ile bu kaygının gerçekleşmesinde önemli bir yeri olan dolaylı anlatım özelliğinin varlığı nedeniyle bilginin taşıyıcılığını yapan bildiri, bazı özelliklere sahiptir. Bu özellikleri, hem bildirinin anlam açısından düzenlenmesinde, hem de ses ve biçimbirim düzlemindeki düzenlernede bulabiliriz. Yani, deyim yapılarında bildiri, özel bir biçime ve içeriğe sahiptir. Böyle bir belirleme bizi şu sonuca götürecektir: Deyim yapılarında bildirinin kendine dönük olması, kendi kendini amaçlaması durumu söz konusudur. Öyleyse deyimler, dilin şiir işlevinin çerçevesi içinde düşünülebilecek dil öğeleridir (Subaşı Uzun 1991b: 113).

Deyim yapılarında, deyimleşmenin yapısı gereğe bildiri, bilginin doğrudan taşıyıcısı değil, dolaylı yoldan taşıyıcısı durumundadır. Bu durum, deyim yapısında her zaman dolaylı anlatımın aracı olan bir gösterge dizisinin, yani bir deyimlik anlam yapılanmasının bulunmasını gerektirir. Türkçedeki deyimlerde, deyimlik anlam yapılanmasını oluşturan gösterge dizilerinin her biri, dilin yaratıcılık özelliğinin birer örneği durumundadır. Deyim anlamını aktarmak üzere kullanılan gösterge dizilerinde, Jakobson'un şiir işlevinin dilsel ölçütü olarak belirlediği seçme ve birleştirme düzenlemeleri, Türkçedeki deyimlerde en yetkin örneklerini vermektedir. Jakobson'un da belirlediği, şiir işlevinin göstergelerin somutluğunu artırması özelliği, Türkçedeki deyimlik anlam yapılanmalarını oluşturan göstergelerin seçimine dayalı olarak, deyim yapılarında kendini açıkça göstermektedir. Türkçedeki deyimlerde, söz konusu ettiğimiz yaratıcılık özelliğinin örneklerini ve dilimizin deyim yapılarında seçmeye dayalı düzenleme çok etkin bir biçimde kullanılmıştır (Subaşı Uzun 1991b: 113-114).

3.5.2. *Kitâbu Gülistân bi't-Türkî*'de Geçen Deyimler ve Deyimlerin Kavram Göstergeleri

Deyim anlamı (idiomatic meaning)ni oluşturmak üzere yan yana gelen göstergelerin kendi anlamlarından sıyrılarak anlambilim açısından tek bir gösterge niteliğine sahip olması, yani, bütüne ait tek bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, deyimleşme olgusu olarak görebileceğimiz anlambilimsel etkileşim düzleminin sonucudur. Bu düzlem dilin yaratıcılık özelliğinin ve şiirsel işlevinin inceliklerinin sergilendiği alanı kapsamaktadır.

3.5.2.1. Deyimlerde *Konuşma Kavramı Göstergeleri*

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de konuşmakla ilgili otuz deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerin genellikle boş ve gereksiz konuşmak anlamına gelen ifadeler oluşu dikkat çekicidir.

açı söz (işit-)"İstemediği şeyler duymak; kötü sözler işitmek"

Ger açı sözün işitmegeyin dër isen
İhsān bile kıl hemîşe ağzın şîrîm (35b/4-5)

"Eğer kötü sözler işitmeyeyim diyorsan, her zaman iyilik ile güzel konuş."

açı til (bilen sözle-) "Sert ve ağır konuşmak"

Ol bêgniñ hıdmetine keldim bevᵛāb men' etti kirmege koymadı bir niçe açı til bilen sözledi (29a/1-3) "O beyin huzuruna geldim. Kapıcısı beni kovdu ve girmeme izin vermedi, bana sert ve ağır bir şekilde konuştu."

ağzın aç- "Konuşmaya başlamak"

Kaçan senden biligli er açıp ağzın söze kelse
Niçe yahşı bilür bolsañ sözine i'tirāz etme (167b/2-3)

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

ağzın şîrîm kıl- "Güzel şeyler konuşmak, söylemek"

Ger açı sözün işitmegeyin dir isen
İhsān bile kıl hemîşe ağzın şîrîm (35b/4-5)

"Eğer acı sözler işitmeyeyim diyorsan, iyilik ile daima güzel şeyler söyle."

bedîhā ayt- "Doğaçlama şiir söylemek"

Evvelden hisāb ettim dağı bu ikki beytni bedîhā ayttım (122a/12) "Önceden tasarladım ve bu iki beyti doğaçlama okudum".

cevābını münāsib közle- "Uygun cevabı vermek"

‘Ākīl ol sözni yirinde sözlegey
Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akıllı kişinin sözü yerinde söylemesi ve cevabını münasip bir zamanda vermesi gerekir."

dem ur- "Konuşmak"

Hāsūd ér qanda kim ehl-i hüner bolsa anı közler
Qatında dem ura bilmes soñında gıybetin sözler (168b/6-7)

"Kıskanç kişi, hangi konuda hüner sahibi ise onu bekler, insanların yanında konuşamaz, (ne söyleyecekse) arkasından söyler."

ēgri sözni köni di- "Bile bile yanlışla doğru demek"

Ādemī ‘aybını körüp açma
Ēgri sözni köni dip ant içme (167b/12)

"İnsanların ayıplarını görüp de onları aşikâr etme, yalan söze doğru deyip yemin etme!"

ēlinden ve tilinden kēl- "Elinden ve dilinden gelmek, becerebilmek"

Bu qaysı kulnıñ ēlinden ve tilinden kēlgey kim anıñ ‘uhdesinden çıka bilgey (2b/10-11) "Bu herhangi bir kulun sorumluluğundan çıkabilecek, elinden ve dilinden gelecek/becerebilecek."

ēl tiline tüş- "Milletin diline düşmek"

Melik oğlanları nē sözleseler dağı nē işleseler ēl tiline tüşer ammā ‘avāmıñ qavline dağı fi ‘iline ol qadar i‘tibār yoq turur (140b/3-5) "Hükümdarın çocukları ne söyleseler ve ne yapsalar milletin diline düşerler. Ancak avamın sözüne ve yaptıklarına o kadar itibar yoktur."

köñülde bolsa tiline ketür- "İçinden geleni dışa vurup söylemek"

Meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay ne kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/10-11) "Meselde şöyle söylenegelmiştir: Her kim ölümü göze alırsa, gönlünde ne varsa diline onu getirir (düşünerek konuşmaz)."

kündüzni kiçe di- "Gündüze gece demek; mec. Bile bile yalan söylemek"

Kündüzni kiçe dise melik sen aytkıl

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Melik bile bile gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ülker (yıldızı) parlayınca ay şurada görünür."

lafz koy- "Boş lafi bırakmak"

Laṭife nüktesine fikr kılğıl

Ḳoyup lafzan anıñ ma'nisin algıl (79a/5-6)

"Güzel nükteler üzerine düşün ve lafi bir tarafa bırakıp manasını anla!"

meşelde kel- "Hikâye ya da rivayette anlatılmak, anlamına gelen kalıp bir ifade"

Bir sultān bir esirni öltürmege buyurdı ol biçāre tirlikden ümīdin kesip sultānğa sökti meşelde kelipturur her kim cāndan el yuğay ne kim köñülde bolsa tiline ketürgey (8b/8-12) "Bir sultan bir esirin öldürülmesini emretti. O biçare hayatından ümidini kesip sultana sövdü. Meselde şöyle anlatılır: Her kim canından vazgeçerse, içinde ne varsa diline de onu getirecektir."

muhabbet lāfını ur- "Muhabbet hakkında konuşmak"

Dögüldür dostuñ ni'etde her kim

Muhabbet lāfını ursa yanında (26b/13-27a/1)

"Yanında bazı nimetlerden bahsetse de, her muhabbetten dem vuran dost değildir."

ortağa söz kêtür- "Araya girerek lafa karışmak"

Bir kişi söz başlasa tamām bolmayın bir kimerse dağı ortağa söz kêtürgey ol 'alāmet-i cehl turur (108b/13-109a/1) "Bir kişi konuşmaya başlasa, sözünü tamamlamadan başka birisi araya girerse, bu, cahillik alametidir."

‘özr ketür- “Özür dilemek, af dilemek”

Kirek kul dā ‘imā taqşiri ‘özrin
Ketürgey hocāsının hazretine (3a/2)

"Kulun daima hatalarını Allah'ın huzuruna getirip, af dilemesi gerekir."

söz aç- "Konuşmaya başlamak"

Oturup her bir bābdan söz açıp sözledim (29b/3) "Oturup her konudan bir şeyler söylemeye başladım".

söz al- "Öğüt almak, nasihat tutmak"

Alıp ‘ālim sözün sem ‘iñde tut bék
Niçe kim bolmasa fi ‘ili sözi tég (75b/9-10)

"Yaptıkları sözleri gibi olmasa da âlimin nasihatini alıp kulağında sağlamca tut!"

söze kél- "Konuşmaya başlamak"

Kaçan senden biligli ér açıp ağızın söze kelse
Niçe yahşı bilür bolsañ sözine i'tirāz étme (167b/2-3)

"Senden bilgili bir insan konuşmaya başlarsa, ne kadar iyi bilersen bil, onun sözüne itiraz etme!"

sözge kél- "Tartışmak "

Yehūdī bir müselmān ér bilen sözge kélip bir kün
hılāf üzre çekiştiler niçe kim bar idi imkān (166a/7-8)

"Bir Yahudi ile bir Müslüman adam bir gün zıt fikirleri üzerine tartışmaya başladılar. Böyle bir imkânları vardı."

sözni yirinde sözle- "Yerinde ve zamanında konuşmak"

‘Ākıl ol sözni yirinde sözlegey
Hem cevābını münāsib közlegey (9b/6-7)

"Akil olan kişi, uygun zamanı bekleyip o zaman konuşur."

tilini kıřka kıł- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuřmamak"

Ol herifke men ayttım maşlahat ol turur kim ta'arruz tilini kışka kıłgay sen mařa anış kerāmeti zāhir boldı (61a/8-10) "O dosta (şöyle) söyledim: Uygun olan saldırgan diline sahip olmaktır. Bu durumun kerameti bana zahir oldu."

tilini tıy- "Diline hâkim olmak"

Ayttı aķar teņizni tıysa bolur ve lākin

Bir müdde'i tilini tıysa bolur mı bolmas (119a/12-13)

"(şöyle) söyledi: Akarsuyu durdurursa olur; ancak, iddiacı kişi diline hâkim olsa olur mu olmaz."

tili kılıçın çek- "Dayanamayıp sert konuşmaya başlamak; savunmaya geçmek" (155a/2)

Bu sözni ol fakīr işitti ise tākātınıř 'ināni taħammül elinden tüşti fi'l-hāk tili kılıçın çekip feřāhat atına minip veķāhat meydānında çapış maşa yigriş ayttı (155a/1-3) "Bu sözü o fakir işitince, gücünün dizginleri elinde düştü ve hemen dilinin kılıcını çekip/sert konuşmaya başlayıp, fesahat atına binip, küstahlık meydanında at sürüp bana hakaret etti."

tilini ağızında sakla- "Dilini ağızında saklamak"

Kemāl-i fażl sende çün ki yoķtur

Tiliņni sakla ağızında otur tēk (167a/9-10)

"Sende olgunluk ve fazilet yoktur. (O yüzden) diline hâkim ol ve sessizce otur!"

tilni sakla- "Diline sahip olmak; gereksiz yere konuşmamak"

Üzmes ikki biligli bir kılnı

Saklamas aħmaķ ademī tilni (108a/10)

"İki bilgili kişi bir kılı bile koparmaz. Ahmak insan ise asla diline sahip olmaz."

til uzat- "Saldırmak, rencide etmek"

‘Āķibetü'l-emr delīli kalmadı zelīl boldı ise ta‘addī tilin uzatıp mühmel sözley başladı (157a/11-12) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan bir şekilde gereksizce konuşmaya başladı."

tili uzun bol- "Dili uzun; edepsiz olmak"

Bir kimerse ayttı ey hayf bu hüsn ve cemāline köre tili uzun dağı edepsiz bolmasa idi ne hoş bolğay idi (112b/13) "Bir kimse (şöyle) söyledi: Yazık! Bu güzelliğine ve güzel yüzüne göre dili uzun ve edepsiz olmasaydı, ne hoş olacaktı."

yêrini közle- "Uygun yeri ve zamanı beklemek"

*Tutup Seyf-i Serāyî kız êrini
Laṭîfe sözledi közlep yêrini (138b/11)*

"Seyf-i Sarayî, kızları ve erkekleri (yanına) toplayıp, uygun zamanı bekleyip güzel sözler söyledi."

3.5.2.2. Deyimlerde Ölüm Kavramı Göstergeleri

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ölüm kavramını işaret eden otuz deyim tespit edilmiştir. Bu haliyle ölüm kavramı, eserde en çok göstergenin yer aldığı başlıklardan biridir.

başı kit- "Kellesi vurulmak"

Vaķt bolur kim nedimlerge sulṭān ḥāzretinde kīs bilen altun tēger dağı vaķt bolur kim başı kiter (24a/9-11) "Bir zaman olur, nedimlere sultanın huzurunda kese ile altın gelir, bir zaman olur (bu nedimlerin) başları gider, kelleleri vurulur."

baş oyna- "Ölümü göze almak"

*Ay bahadurlar biliñ keldim bu kün meydāne men
Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)*

"Ey bahadırlar! Bugün meydana girdim, bunu böyle bilin! Mert bir şekilde canımı terk etmeye ve ölmeye hazırım!"

cān al- "Can almak, öldürmek"

Ol kamer yüzli şeker sözlü habîb
Bir öpüşke cān alıp minnet kıılır (129a/5-6)

"O ay yüzlü, şeker sözlü sevgili, bir öpücükle canlar alıp ona da minnet eder".

cān bér- "Ölmek, vefat etmek "

Bir t̄āife kēlip anı kördi kim aqçaların alnında koyup toprak üstüne cān bērip
yatur idi (90a/6-7) "Bir kavim gelip onu gördü. Akçelerini önüne koyup toprağın üstünde
can vermiş yatıyordu."

cān çık- "Ölmek, canı çıkmak"

Kēl kıyās ēt nē bolğay ol s̄ā'at
Tatlı cān çıkırsa kalsa ten hālī (132b/12-13)

"O saatte neler olacak, gel kıyas et! Tatlı canın çıkınca tenin boş kalacak."

cāndan ēl yu- "Canından vazgeçmek; ölmeyi göze almak"

Meşelde kelipturur her kim cāndan ēl yugay nē kim köñülde bolsa tiline ketürgey
(8b/10-11) "Meselde (şöyle) gelmiştir: Her kim ölmeyi göze aldıysa, gönlünde ne varsa
diline onu getirir."

cānından kēç- "Ölmeye hazır olmak"

Bir kiççi kişi kēçip revān cānından
Arslannı urup çıkarsa mağzın nē 'aceb (165b/5-6)

"Kısa boylu bir kişi canından geçip ölmeye hazır olsa, aslanı vurup beynini
dağıtırsa bu şaşılacak bir şey değildir."

cān terk ēt- "Canından vazgeçmek; ölmeye hazır olmak"

Ayar bolsa çerigden māl sultān
Niçük baş oynasunlar terk ētip cān (22b/5-6)

"Eğer sultan, askerinden mal saklarsa, o askerler neden canlarını feda etsinler?"

cān terkin ur- " Ölümü göze almak"

Ay bahadurlar biliñ kildim bu kün meydāne men
Baş oynap cān terkin urmağa merdāne men (11a/4-5)

"Ey yiğitler! Bunu böyle bilin ki, mert bir şekilde canımı terk etmek ve ölmek için bugün meydana geldim."

cān teslīm kıl- "Canını teslim etmek, ölmek"

Munı ayttı dağı cān teslīm kıldı (114b/12) "Bunu söyledi ve öldü."

cihāndan kit- "Ölmek"

Tur teferrüc kıl cihānnıñ türlü türlü tañların
Köz yumup andan burun kim bu cihāndan kitke sen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

dünyadan çıkıp kit- "Ölmek"

Eger bu ‘aķil dünyadan çıkıp kitse yaķın bil kim
Taşavvur étmegey hergiz özin bir ādemī nādān (166a/13)

"Eğer bu akıllı kişi, ölüp gitse, sen şöyle bil: Hiçbir cahil kişi kendini asla böyle tasavvur etmeyecektir."

eceli eriş- "Eceli gelmek"

Ēli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaklı cānverni öltürdi körüp anı bir ‘ārif ér ayttı anıñ kim kırk ayağı bar idi eceli erişti ise elsiz ayaksızdan kaçıp kutula bilmedi (95a/1-5)
"Eli ayağı kesilen bir kişi kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü. Onu görüp arif bir yiğit şöyle söyledi: Onun kırk ayağı vardı, eceli gelince elsiz ve ayaksız birinden bile kaçıp kurtulamadı".

elden kit- "Dayanamamak; ölmek"

Kim beden besler ise keñ ‘ıyş üze
Tar yerge uğrasa elden kiter (84b/6-7)

"Her kim, bedenini genişletip zevk ve sefa ile beslerse, dar bir yerde kaldığında (sıkıntıdan) dayanamayıp ölür."

hayātınuy kökin kes- "Hayatının kökünü kesmek; mec. Öldürmek"

Her kim teñri te‘ālā halkın āzār kılsa dağı bir kimerse köñli üçün haqq te‘ālā ol kimersenı aña havāle kıılır kim hayātınuy kökin keser (31b/1-3) "Herhangi bir kimse Allahın yarattıklarından birini azarlarsa, Hak Teâlâ o kimsenin gönlü için ona havale eder ve onun hayatının kökünü keser/öldürür."

kademine baş koy- "Uğrunda ölmeye hazır olmak"

El-mağşūd ol da‘vī bu gāyetka yitti mübālağa hadd ü kıyāsdan keçti kazā muhteżāsı bilen rızā bėrip mā-meżādan keçip mücārā özrini müdārā tariķi bilen ortağa kėtürüp biri birimiz kademine baş koyup sözüümüz bu ikki beyt bilen hatm boldı (159a/12-13) "Sonuçta o dava bu aşamaya geldi. Abartılar sınırlarını aştı. Adaletin hükmü ile rıza verip, geçmişini unutup, çekişmelerin özrünü hoşgörü yoluyla ortaya getirip, birbirimizin uğrunda ölmeye hazır olup bu iki beyit ile hatim olundu."

kanına tanuqluğ bėr- "Ölmesi için şahitlik etmek"

Sultān hıdmetinde kanına tanuqluğ bėrdiler (15b/3) "Sultanın huzurunda ölmesi için şahitlik yaptılar."

kan tök- "Kan dökmek; öldürmek"

Her kim ulularğa söker

Tili bilen öz kanın töker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına söverse, kendi dili ile kendi kanını dökmüş olur."

közleri artınça kal- "Gözleri arkada kalmak"

Niçe kim anuy mülki özgeler elinde bolğay munuy közleri ol mülk artınça kalğay (10a/3-5) "Onun mülkü başkaların elinde olacak ve bunun gözleri (öldükten sonra) o mülkün arkasında kalacak."

köz yum- (II) "Ölmek"

Tur teferrüc kıl cihānniñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

menzîlge yêt- "Ölmek"

Bu menzîlge 'ademden her ki yètti

Kefenden özgesin koydı ve kitti (80a/4)

"Bu hiçlikten çıkıp menzile ulaşanlar/ölenler, kefenden başka her şeylerini bırakıp gitti."

menzîlge yürü- "Asıl hedefe varmak; Hakka kavuşmak"

Eygüleriñ soñınça menzîlge

Yürüp aşhâb-ı kehf iti yitti (14a/2)

"İyilerin arkasından giden Ashab-ı Kehf'in köpeği bile asıl hedefe ulaştı."

nazarı helâket yerine tüş- "Sevgiliye bakarken helak olmak, mahvolmak; ölmek"

Bir kimersenin köñli elden kitip dağı cān terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi (113b/6-8) "Bir kimsenin gönlü elden gitmiş ve ölmeye hazır olup gözleri sevgiliye bakıp duruyordu."

'ömri āhîr bol- "Ömrünün sonuna gelmek; ölmek"

Bir sultānniñ 'ömri āhîr bolup kâim-i makāmi yok idi vaşiyet kıldı kim tañ bile evvel şehri eşikinden kim kelse anı taht üze kèçirip başına tāk koyup memleketni ana teslim kıluız (65a/7-10) "Bir sultan ömrünün sonuna gelmişti, yerine geçecek kimsesi yoktu, vasiyet etti: Tan vakti ile şehrin kapısından ilk kim gelirse, onu tahta çıkarıp, başına taç koyup, memleketi ona teslim ediniz, dedi."

'ömriniñ bakıyesi kalma- "Ömrü tükenmek; ölmeye yaklaşmak"

İki kardaş su igremine tüşti ol hocalarnıñ ulusu bularnı çıkarğan kişiğe yüz altun ayttı kimeçiğe men ayttım anıñ dağı 'ömriniñ bakıyesi kalmamış kim sen anı tutmaqda

te'ḥīr kıldıñ (44b/7-12) "İki kardeş su girdabının içine düştü. Hocaların büyüğü bunları çıkararak kişiye yüz altın (vereceğini) söyledi. Ben gemiciye (şöyle) söyledim: Onun ömrü tükenmiş, sen onu tutmayı o yüzden erteledin."

tirlikden ümîd kes- "Hayattan ümidini kesmek"

Bir sultān bir esirni öltürmege buyurdı ol biçāre tirlikden ümîd kesip sultānga sökti (8b/8-9) "Bir sultan, bir esirin öldürülmesi için emir verdi. O biçare de hayatından ümidini kesip sultana sövdü."

yazukın alıp kit- "Ölmek"

Bir kimerse miñ meşekḳat birle ni' met cem' eter
Yer anı özge kēlip ol yazukın alıp kiter (156a/4-5)

"İnsan bin meşakkat ile nimet toplar. Sonra onun topladıklarını başkası yer ve (o kişi) günahını da alıp gider."

yerge elt- "Mezara göndermek; öldürmek"

Ey ğarra bolğan mālına bolur vücūduñ ke'l- 'adem
Haşret bilen eltür seni yerge bu dīnār u direm (160a/9-10)

"Ey malına bu kadar tutkun olan kişi! Vücudun hiç yokmuş gibi olur ve bu dinar ile dirhemler seni hasretle mezara götürür."

zerre nişān kalma- "Arkasında hiç iz bırakmamak; yok olup gitmek"

Ay niçe begni melikni eyletiptür bu cihān
Kim alardan yir yüzinde kalmadı zerre nişān (10a/6-7)

"Bu dünyada nice beyler ve melikler yaşamıştır. Ancak hiçbirinden yeryüzünde zerre kadar bile iz kalmamıştır."

3.5.2.3. Deyimlerde Üzüntü/Keder Kavramı Göstergeleri

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de üzüntü kavramını işaret eden yirmi dokuz deyim tespit edilmiştir. Bu haliyle üzüntü/keder kavramı, eserde en çok göstergenin yer aldığı başlıklardan biridir.

ayağdan tüş- "Elden ayaktan düşmek, çaresiz duruma gelmek" (27a/2-3; 177b/3)

Hakikat dostuñ yāriñdür ol kim

Ķoluñ tutsa ayağdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Hakikat dost ve yar, sen elden ayaktan düşüp, çaresiz kaldığında elinden tutan kişidir."

bağrı kan bile tol- "Çok kederlenmek, kahrolmak"

Yaman kıllıklı kişi bir düşmen elinde giriftār bolup turur kim anıñ cevrenden bağrı kan bile tolup turur (164b/10-12) "Kötü fitratlı kişi bir düşmanın elinde esir olmuştur, o yüzden bağrı kan ile dolmuş, kahrolmuştur."

cānları burunlarına yēt- "Canına tak etmek; son noktaya gelmek" (87b/5)

Ēli avuçı tar miskīnlerge sufrālar tökti dağı ol faķīrler kim fāķadan cānları burunlarına yētip turur idi anlarını da ʿvet kıldı (87b/2-6) "Eli avucu dar, garibanlara sofralar kurdu. O fakirlerin artık açlıktan canlarına tak etmişti, onları (yemeğe) davet etti."

cevr çek- "Eziyet çekmek" (104b/2; 134b/6; 158a/8)

Cevr düşmen nē ʿaceb çekse körüp tālīb-i dost

Ķün ki dāim tiken ü gül ğam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dostluğa talip olan kişi, düşmanın cevrini çekerse buna şaşmamak lazım. Çünkü, diken ile gülün ilişkisi de daima gam ve sevinç ilelidir."

cevr kör- "Eziyet çekmek"

Bu év ni ʿmeti bilen beslenip turur men dağı az cevr körüp köp yulğı ni ʿmet hakkın unutup vefāsızlık etmek mürüvvet degül (36a/12-13-36b/1) "Ben, bu evin nimetleri ile beslendim ve az eziyet çekip, geçen yılların hakkını unutup, vefasızlık etmek insanlık değildir!"

derd çek- "Dert çekmek"

Sağ ér bilmes cerāhat ağrısın

Derdni çekken kişi bilür yaķm (126b/8)

"Sağlıklı kişi, yaranın ağrısını bilmez. (O yaranın ağrısını), hakkıyla, derdi çeken kişi bilir."

emgek kör- "Eziyet çekmek"

Tutmağıl pülād kollı birle pençe ey za 'if

Kim eliñ emgek körüp tākāt ketürmeyin sınar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu yiğitlerle kavgaya tutuşma, çünkü sen daha hamle kılmadan, (o yiğitler) elini kırar."

ğam yi- "Dert çekmek"

Yüz köz öpüşmek ne fāide kıılır ol dem

Çün kim alar ayrılıp yana yir imiş ğam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur; çünkü onlar ayrılıp yine dert çekerlermiş."

ğarāmet çek- "Azap çekmek, eziyet görmek"

Bir zāhidni kördüm bir maḥbūb muḥabbeti bilen giriftār bolup melāmet körüp ğarāmet çekip terkin urmadı (113a/9-11) "Bir zahidi gördüm. Bir sevgilinin muhabbetine giriftar olup, eziyet görüp, acı çekip (yine de onu) terk etmedi."

hātırı ağırı- "Hatırı kırılmak; üzülmek"

Maşlahat körmedim dağı artuḫrak sözlemege hātırı ağırmasın dip (28a/11-12)

"Hatırı kırılmasın diye daha fazla konuşmayı gerekli görmedim."

içi yan- "Çok üzülmek"

Çün dost seni sevüp hemişe közler

Düşmenniñ içi yanıp ni bolsa sözler (15b/4-5)

"Dost olan kişi seni daima sever ve bekler, düşmanının ise içi yanar ve ağzına ne gelirse söyler."

köñli ağırı- "Üzülmek; incinmek"

Sultān bu sözni işitip köñli ağrıp közünden yaş keldi (33b/11-12) "Sultan bu sözü işitip, üzülüp gözünden yaş geldi."

köñli karar- "İçi kararmak, morali bozulmak"

Qur‘ān okusa işitkenlerniñ köñli kararur idi (141a/7-8) "Kuran okusa, işitenlerin içi kararır idi."

köñli tar bol- "İçi sıkılmak, daralmak"

Bir şālih ėrniñ ėvine oğrı kirdi izdep nime tapmadı köñli tar bolup çıktı (50b/1-2)
"Bir salih kişinin evine hırsız girdi, (hırsız) evi arayıp çalacak bir şey bulamadı ve içi daralıp çıktı."

köñül yıķ- "Kalp kırmak"

Erlık ol iş degül köñül yıķķay
Yā kişi ‘aybını körüp çakķay (38a/12)

"Gönül yıkmak/kalp kırmak ve kişinin ayıbını görüp ifşa etmek yiğitlik değildir."

meşakķat çek- "Zorluk çekmek"

Nē yerde kim bir zahmet körgen meşakķat çekken kişini körsen ol özini ağır işlerge salğay dağı anıñ tevābi‘-i ‘ukūbetinden körkmayın helālni harāmdan tanımağay (153a/13-153b/1-2) "Nerede bir eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaçınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

mihnet tat- "Acısını tatmak; acısını bilmek"

Bu ġarķ bolmaķnıñ miħnetin tatmayın kime rāħatınıñ ķadrin bilmeyin idi (17b/13-18a/1) "Suya batmanın acısını tatmayan ve gemi rahatlığının kadrini bilmeyen bir kişiydi."

renc çek- "Hastalık geçirmek; hastalığın acısını yaşamak"

Bir şālih ėrni kördüm teniz yaķasında peleng zaħmı bilen mübtelā bolup köp türlü dārūlar bilen devā ķıldı fāide ėtmedi müddetler ol rencni çekip dem-be-dem aytur idi derd bilen mübtelā men ma‘şiyet bilen degül (56a/12-13-56b/1-4) "Bir salih kişi gördüm deniz

kıyısında, kaplan ısırığı hastalığı ile müptela olup, türlü ilaçlar ile tedavi gördü ancak fayda etmedi. Bir müddet o hastalığı çekip anbean (şöyle) söylerdi: Ben dert ile müptelayım, isyankârlık ile değil!"

savuk nefes bilen āh ét- "İçten içe üzölmek, kaygılanmak"

Bu sözni işitip savuk nefes bilen melik āh étip ayttı bu hayr haberi benim degöl benim düşmenlerime durur (19a/1-2) "Melik bu sözü duyunca kaygılanıp şöyle söyledi: Bu benim için değil, düşmanlarım için hayırlı bir haberdir".

şefā ‘at yüzün yerge koy- "Acımak"

Sultān buyurdu qaranı dağı kırnaqñı elin ayaqñın bağlap kal‘a burcından hendakka biraqsunlar bir ‘āqıl vezir şefā ‘at yüzün yerge koyup ayttı qaranıñ munda yazuqı yoq turur (48a/3-6) "Sultan buyurdu: (Erkek) köleyi ve cariyenin elini ayağını bağlayıp, kalenin burcundan hendeğe atsınlar, diye. Akil bir vezir şefaät yüzünü yere koyup (şöyle) söyledi: (Erkek) kölenin bunda günahı yoktur."

te ‘essüf yi- "Üzölmek"

Ol dağı alarñıñ taqsını üze mübālağa kılip kadīmī şohbetniñ fevtine te ‘essüf yip öz haqāsına mu ‘terif bolup turur (121a/1-3; 123a/13; 132b/9) "O da onların iyiliğini abartıp, sohbetini kaçırdığı için üzölüp, kendi hatası olduğunu itiraf eder."

yükün çek- "Eziyet, yük çekmek"

Bir kişiden dāimā körüp sahqā

‘Ömr barınça yükün çekseñ revā (36b/2-3)

"Eğer bir kişiden daima cömertlik gördüysen, ömrün sürdüğü müddetçe (o kişinin) yükün çeksen de revadır."

yüzini tırş ét- "Yüzünü ekşitmek; memnun olmadığını belli etmek"

Yüzüñni tırş étip kişige

Anıñ köñlün dağı gamgīñ kıalur sen (86b/1-2)

"Bir kişiye asla yüzünü ekşitme, onun gönlünü de gamlı yaparsın".

zahm yi- "Eziyet çekmek"

Körmegen zenbūr fi 'ilin nē bilür

Ol bilür kim zahmnı köp yip turur (126b/9)

"Görmeyen arının ne yaptığını/nasıl soktuğunu nereden bilir! (Bunu ancak), onun kahrını çok çekmiş kişi bilir."

zahmet çek- "Zorluk yaşamak, eziyet çekmek"

Ol tācir ölüm hālīne tüşüp yattı faķır yastuķı üstüne kēlip ayttı el-ḥamdülillāhi kim men yayağ yürüp zahmet çekip ölmedim dağı sen teve üstünde oturup öldüñ (58a/11-13-58b/1) "O tacir ölüm döşeğine düşüp yattı, O fakir (kişi), ölüm döşeğinde yatarken gelip (şöyle) söyledi: Elhamdülillah, ben yaya olarak yürüyüp, zahmet çekip ölmedim ancak sen deve üstünde oturup öldün."

zahmet kör- "Eziyet çekmek"

Žā 'if ra 'iyyetiñe rahmet kılğıl kim kavī düşmenden zahmet körmegeysen (19b/8-9)

"Zayıf halkına rahmet et ki, kuvvetli düşmanlarından eziyet çekme!"

3.5.2.4. Deyimlerde Savaş/Dövüş/Kavga Kavramı Göstergeleri

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de savaş/dövüş/kavga kavramını işaret eden on dokuz deyim tespit edilmiştir.

arķasın yerge kētür- "(Güreşte) mağlup etmek"

Eyle pehlevān idi kim hiç kimerse arķasın yerge kētüre bilmes ammā mütēna 'im idi kölgede beslenmiş cihān körmegen sefer cevriñ çekmegen issi savuķ tatmağan ḥarb kūsinij üni kulağına tēgmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berķını körmegen idi (148b/8-10) "Öyle bir yiğitti ki hiç kimse onu mağlup edemezdi. Ancak gölgede beslenmiş, cihan görmeyen, sefer cevriğini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini görmeyen bir kişiydi."

baş eg- "İtaat etmek"

Özlerini özgelerden artuk körerler dağı ol başları yok kim kişiğe baş eğgeyer (155a/13-155b/1-2) "Kendilerini başkalarından büyük görürler ve başı olmayan kişilere de baş eğerler."

biri birine tüş- "Birbirine düşmek, arası bozulmak"

Bir yıl hicāz yolında yayağlar arasında münāza‘a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim hāşılı'l-emr biri birine tüşüp füsük ve cidāl dādın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl, Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

boyun sun- "Boyun eğmek, kabullenmek"

Memleketni aña bērdiler bir müddet memleketke hükm etti ba‘z-ı ümerā anıñ buyruğına boyun sunmayın yüz kaydardılar ortada münāza‘at koptı (65b/3-5) "Memleketi ona verdiler. Bir müddet memlekete hükmetti. Ümeradan bazıları onun emirlerine itaat etmeden yüz çevirdiler, ortaya anlaşmazlıklar çıktı."

çeri sindur- "Düşman askerini dağıtmak, mağlup etmek"

Ol erenler bu sözni işitip gayretlenip oğlanga uydılar ol sâ‘at içinde düşmen çerisin sindurdılar (11b/7-8) "O erenler bu sözü işitip, gayretlenip oğlana uydular ve o saat içinde düşman askerini kırdılar."

çerig yasa- "Asker çıkarmak; orduyu hazırlamak"

Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı çerig yasap karşı yürüdiler (10b/13-11a/1) "Kuvvetli düşman askeri geldi, bunlar da asker toplayıp karşı tarafa doğru yürüdüler."

eline tüş- "Birinin eline düşmek"

Şükr kııl kim bir mu‘accib yigit eline tüşmediñ kim her kün bir hevāğa uçkay dağı her kēçe bir yuvada yatkay ve her sâ‘at on türlü keriş başlağay ve her dem yüz türlü sökünçler sökkey (133b/8-11) "Şükret ki, her gün başka bir havaya uçan, her gece başka bir yuvada yatan, her saat on türlü kavgaya başlayan ve her an yüz türlü küfürler savuran acayip bir yiğidin eline düşmedin."

hārb eşikin bağla- "Savaş çıkmasını engellemek"

Ol yigirse sen aña misk̄nlik  t
Lu f birlen  arb  şikın bağlağıl (100b/9-10)

"Eğer seni azarlarsa, sen ona miskinlik et. İyilik ile savaşın çıkmasını engelle."

it bilen m ci t g kiriş- "Kedi köpek gibi dalaşmak; devamlı kavga etmek"

D  im kirişirler it bilen m ci t g
Bolmayın alar biri birinden r zi (134b/1-2)

"Onlar birbirlerinden razı olmadan, devamlı kedi köpek gibi dalaşırlar."

karşı yüri- "Düşmana karşı ilerlemek; savaşmaya çıkmak"

Ağır düşmen çerisi keldi bular dağı  erig yasap karşı y ridiler (10b/13-11a/1)
"Kuvvetli düşman askeri geldi, bunlar da asker toplayıp karşı tarafa doğru yürüdüler."

kirişmege tur- "Kavgaya girişmek"

 Aķıbet 'l-emr delili  almadı zelil boldı ise ta addi tilin uzatıp mühmel sözlegey başladı dağı c hil  adeti durur kim  aĉan  aşmdan aşağa çalsa  uş met silsilesin tepretür niĉuk kim şanem yonėuėĉi  zer İbr h m bilen  uccetleşip  ıķıřa bilmedi ise kirişmege turdı (157a/11-13-157b/1-3) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca saldırgan dilini uzatıp gereksizce konuşmaya başladı. Cahil  detidir. Ne zaman hasmından geri kalsa husumet zincirini sallar, tıpkı put yontan Azer'in Hz. İbrahim ile iddialaşıp, baş edemeyip, kavgaya girişmesi gibi."

muĉalefetin artur- "Düşmanlığı yoğunlaştırmak, şiddetlenmek"

D řmenlerniņ şa breki nefsiņ durur anıņ  iĉin kim  zge düşmenlerge iĉs n  ılsaņ dost bolur amm  nefsiņe n   adar m d r   ılsaņ muĉalefetin arturur (150b/5-8)
"Düşmanların en güçlüsü nefsidir. Oyle ki diğer düşmanlarına iyilik yapsan dost olurlar; ancak nefesine ne kadar dostluk gösterirsen göster, onun muhalefetinin şiddeti artar".

m n za  a t ş- "Anlaşmazlık  ıkmak"

Bir yıl  ic z yolında yayağlar arasında m n za  a tüşti aytur men dağı ol seferde yayağ idim  aşılı'l-emr biri birine tüşüp f s k ve cid l d dın birdiler (147a/2-4) "Bir yıl,

Hicaz yolunda piyadeler arasında anlaşmazlık çıktı. Birisi (şöyle) söyler: Ben de o seferde piyade idim. Komutanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp kavga etmeye başladılar."

ot ur- "Ateş saçmak; (mecazen) düşmanı yok etmek"

*Oğlan ayttı ay érenler yâ çerige ot uruñ
Yâ barıp ‘avrat kumâşın kiyip évde oturuñ (11b/4-5)*

"Oğlan (şöyle) söyledi: Ey erenler! Ya düşman ordusunu yok edin ya da avrat kumaşını giyip evde oturun!"

pençe tut-/tutuş- "Bilek güreşi yapmak"

*Tutmağıl pülâd kollı birle pençe ey za ‘îf
Kim éliñ émgek körüp tākāt ketürmeyin sınar (32b/12-13)*

"Ey zayıf kişi! Çelik kollu bir yiğitle bilek güreşi yapma. Çünkü senin gücün yetmeden, (o yiğit) sana acı verip elini kırar."

şaf üz- "Düşman askerini öldürmek, dağıtmak"

*Sen sen ol leşkerde şaflar üzgen ér
Ér deminde erdemín körgüzgen ér (7a/9)*

"Sen o orduda, safları dağıtan ve yiğitlik zamanında cengâverliğini gösteren kişisin."

süngü oyna- at çap- "Savaşmak"

*Süngü oynap at çapup köp türlü irdem körgüzüp
Ayttı ol zencîrin üzgen fârisi-i divâne men (11a/6-7)*

"(Şöyle) söyledi: Süngü sallayıp, at sürüp türlü erdemler gösterip, zincirini kıran divane bir biniciyim ben."

yerge ur- "Dövmek, hırpalamak; mağlup etmek"

*Ol bir ‘ilmni kim mundan kizlep idi anı ‘amelge ketürdi oğlan def‘ éte bilmedi
oğlanı köterip hevâdan yerge urdı (39a/10-13)* "O (ustası), bir ilmini bundan

(talebesinden) gizlemişti. Onu uyguladı, oğlan bunu engelleyemedi. Oğlanı kaldırıp havadan yer çaldı."

yüz buz- "Kavga etmek; yüz yaralamak"

İkki cāhil kaçan uruş başlar

Yüz buzlar urup yarıp başlar (108a/11)

"İki cahil dövüşmeye başladığı zaman, birbirlerinin başını yarıp yüzünü yara bere içinde bırakırlar.

3.5.2.5. Deyimlerde *İnanç* Kavramı Göstergeleri

āh u efgāni kökke çık- "Dua ve yakarışları Allah'a ulaşmak"

Qalmadı yerde cān-ver kim anıñ

Çıkmağay kökke ah u efgāni (87a/3)

"Yeryüzünde, dua ve yakarışları göklere çıkmayan bir tek canlı bile kalmadı."

dīn besle- "İmanı pekiştirmek"

‘İlm dīn beslemek için durur dünyā yemek için degül (161a/3) "İlim, imanı pekiştirmek için gereklidir, dünya malını yemek için değil!"

diyānetden çık- "Dinden çıkmak"

Zulm itip zālim melik mülkin yıkar

Zāhid-i nādān diyānetden çıkar (164b/9)

"Zalimler, zulmederek hükümdarların ülkelerini yıkar, cahil zahit de (zalimler yüzünden) dinden çıkar."

ēlin aç- "Dua etmek, yakarmak"

Anlar içinde bir tā‘ife bar kim dā‘im hıdmetka bēllerin bağlap dağı keremge ellerin açıp tururlar (159a/2-3) "Onların için bir topluluk vardır ki, daima kendilerini hizmete verip, Allah'a yakarırlar".

ēlin köter-/kötür- "Dua etmek, yakarmak"

Du ʿā vaqtın tazarru ʿnuş elini
Köterip teŋriden rahmet tiler sen (93b/6)

"Dua zamanı yalvarmak için elini kaldırıp Allah'tan rahmet dilersin."

haqq borcun öde- "Müslümanlığın gereklerini yerine getirmek"

Haqq borcun ödemegen seniñ borcuñdan
Nè kayğusı bar sen kerek Rüstem bol (172a/9-10)

"Senin Rüstem gibi olman gerekir! Allah'a borcunu ödemeyen, senin borcunu kendisine dert edindir mi!"

haqq eşikine kël- "Yalnızca Allah'tan yardım istemek"

Üçünçi kün aña lā-büid nazār kılur ol şāh
Kèlip tile tilekiñ haqq eşikine her dem (37b/1-2)

"Üçüncü gün Allah, mutlaka o kulunun hâline bakar. (O yüzden) Allah'ın kapısına gelip isteklerini her zaman ondan dile."

inābet elin icābet ümīdi üçün kötür- "Allah'a yakarmak, dua etmek"

Köp yazuklı kul haqq te ʿālā hazretine kilip inābet ilin icābet ümīdi üçün kötürse
teŋri tebāreke ve te ʿālā ol kulğa nazār kılğay dağı sürgey (4a/11-13 - 4b/1-2) "Günahı çok olan kul Allah'ın huzuruna gelip, Allah'a yakarmak için elini kaldırıp dua etse, Allah, o kulunun hâline nazar kılacak ve (onun üzerindeki belaları) def edecek."

istiğfār ketür- "Tövbe etmek"

Kimeçi istiğfār ketürüp nişāk bilen barışıp yigitniñ elin ayağın öpüp kimege kirip
kittiler (100b/11-12) "Gemici tövbe edip, yalandan barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp, gemiye girip gittiler."

i ʿtikād bağla- "İnanmak"

Ol zamān bēglerinden bir bēg bu tāife haqqına gāyet i ʿtikād bağlap dağı muhib
bolup idrār-ı mu ʿayyen kıldı (28b/6-9) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifenin hakkına sonunda inanıp, onlarla dost olup, onları destekledi."

namāzğa tur- "Namaz kılmak, namaza durmak"

Bir ‘ābidni ayturlar her kiçe on batman ta ‘ām yēr idi dağı seherge tēgrü namāzğa turur idi (62a/3-4) "Bir abit kul hakkında (şöyle) anlatırlar: Bu kul her gece on batman yemek yerdi ve seher vaktine doğru namaza dururdu."

yazuḵ kitābın yaz- "Günah işlemek"

Sen dağı yazuḵ kitābın yazmaḡıl (GT 4b/12) "Sen de günah işleme!"

yazuḵundan kēç- "Affetmek"

Sulṭān munı işitti ise yazuḵundan kēçip āzād kıldı (9a/7) "Sultan bunu işitince günahını bağışlayıp (o kulu) azat etti."

yüzi ak bol- "Günahsız bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkmak"

Bolmaḵ isteseḡ katında yüzi aḡ

Cefālarğa taḡammül ḡıl tileseḡ (GT 5a/1)

"Allah'ın katında yüzünün ak olmasını istiyorsan, bütün eziyetlere tahammül et!"

yüzin yerge sür- "Yalvarmak, yakarmak; namaz kılmak"

Niçe kēlse şabā yēli sehergāh

Yüzüm yerge sürüp aytur men Allāh (50a/11)

"Seher vaktiyle beraber sabah yeli gelince, yüzümü yere sürüp namaz kılıp 'Allah' derim."

3.5.2.6. Deyimlerde *Eziyet Kavramı Göstergeleri*

‘āciz ḡolunı bur- "Güçsüzleri ezmek, düşkünlere zulmetmek"

Bolur ‘āciz tapup ḡudret ēlin kim

Burar bolsa tutup ‘āciz ḡolunı (88b/7-8)

"Kudret sahibi olup acizlere, garibanlara zulmedersen, bir gün sen de aciz kalırsın."

cefānıḡ ēlin tilge ḡoy- "Diliyle, konuşarak eziyet etmek"

Ay cefānıñ elin koyup tilge

Nè kadar kılğasen bu zulm elge (20a/9-10)

"Ey insanlara diliyle cefa çektiren kişi! Daha ne kadar bu halka zulmedeceksin!"

cerāhatı üstüne tuz koy- "Yaranın üzerine tuz koymak; mec. Acısına acı katmak"

*Ol hālette körüp köñlüm ağrıdı mürüvvet körmedim bir faķırnıñ cerāhatı üstüne tuz
koymaķnı (143b/4-5)* "(onu) o halde görünce içim sızladı, bir garibin yarası üstüne tuz
koymayı/acısına acı katmayı insanlık olarak görmedim."

elden alıp ayakķa sal- "Perişan etmek"

Köñül elden alıp saldı ayakķa

Uşol ķaddi şanavber yāsemñ ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili) beni perişan etti."

halel kël- "Zararı dokunmak"

Ol ķul ayttı bu kadar tuz almaķ bilen nè halel këlgey (31a/4) "O kul (şöyle) cevap
verdi: Bu kadar tuz almakla ne zararımız dokunacak?"

köñül yıķ- "Kalp kırmak"

Erlık ol iş degül köñül yıķķay

Yā kişi ‘aybını körüp çakķay (146b/11-12)

"Yiğitlik, gönül yıkmak ya da insanların kusurlarını ortaya çıkarmak değildir!"

küç ét- "Zor kullanmak; zorbalık etmek"

Dağı miskñ kişilerge küç étme

Alarnıñ āhı otından hazer ķıl (38a/10-11)

"Garibanlara zorbalık etme, onların ahlarının ateşinden sakın!"

küç kël- "Zorlanmak, zor gelmek"

Dostlarından bir t̄aife k̄elip muña ayttı ol yār-ı ‘az̄ē firāķından niçük k̄eçer sen ayttı anı k̄örmek maña ol kadar küç k̄elmes kim anasını k̄örmek küç k̄elür (121b/2-5)
"Dostlarından bir grup gelip buna sordu: O aziz yârın ayrılığını nasıl kabullenirsin? O kişi cevap verdi: Onu görmek bana o kadar zor gelmez ama anasını görmek zor gelir."

küç kıl- "Eziyet etmek; zorbalık yapmak"

Ol mel̄k kim dā ‘im êlge ve ulusķa küç kılur
‘Āķıbet mülkin ilinden bir ķavī d̄üşmen alur (17a/6-7)

"Memleketine ve milletine daima zorbalık eden hükümdar, en sonunda memleketinden kuvvetli bir düşman edinir."

zahmet b̄er- "Eziyet etmek, acı çektirmek"

Senden anı tiler men kim maña zahmet b̄ermegey sen (40b/6-8) "Senden bana eziyet etmemeni istiyorum."

zahm ur- "Sokmak, ısırarak; zarar vermek"

Niçe köp yidürseñ saña bir kün ol
Urur zahm andan sığına yüri (14b/10)

"(Bir kişiyi) ne kadar çok yedirirsen yedir, mutlaka bir gün sana zarar verir; o yüzden dikkatli ol!"

Yılan çobān ayaķına urur zahm ol sebebden kim
Başını yençmesin tip taş bilen nāgah urup muķkem (18b/6-7)

"Yılan, aniden başını taşla vurup ezmesin diye çobanın ayağını sokar."

ziyānı t̄eg- "Zarar vermek, zararı dokunmak" (145a/10-11)

Bir ebleh ortada ķıldı yamanlık
Niçe ‘āķillere t̄egdi ziyānı (52a/11)

"Aptalın biri ortada bir kötülük yaptı, bu kötülüğün zararı ise birçok âkil kişiye dokundu."

z̄ulm  lin uzat- "Zulmetmek"

Kim z̄ulm  lin uzatsa sulţ n bolur mı bolmas

 oylar a kurt herg z  ob n bolur mı bolmas (16b/11-12)

"Bir kişi halkına zulmederse sultan olur mu olmaz! Kurt koyunlara hiç  oban olur mu olmaz!"

z̄ulm urlu ın  k- "Kavga ya da savaş ortamı yaratmak; fitne fesat sokmak"

Ekip z̄ulm urlu ın hayr istegenler

Cehennem otına özin ya adur (19b/12-13)

"(İnsanların arasına) fitne fesat sokup hayır isteyenler, kendilerini cehennem ateşiyle yakarlar."

3.5.2.7. Deyimlerde *Güzellik/Yi itlik/Zariflik Kavramı Göstergeleri*

'aklı te iz " ok zeki (kimse)"

Ey  'aklı te iz sözi güher-b r

Otursan  közüm üstünde y riŐ bar (29b/2)

"Ey aklı deniz (gibi engin) ve sözleriyle inciler ya dıran (kişi)! Oturursan gözümün üstünde yerin var."

arслан yürek "Cesur, yi it"

Biligli f ris sen ol arslan yürek

Kim bu k n 'Anter saŐa mihter kerek (7a/8)

"Sen bilgili, anlayışlı ve arslan yüreklisin. Bugün sana Anter gibi kahraman bir asker gerek."

boyı tal sözi bal "Dal gibi (ince) boylu ve tatlı dilli"

AnuŐ artuŐca bir boyı tal sözi bal Ő hib-cem l kul başışladı (70a/12-13) "Onun ardınca dal gibi boylu, sözü bal (gibi tatlı), güzel yüzlü bir kul başışladı."

hoş k r- "Hoş görmek"

Teñri ve te'âlâ 'ināyeti bilen kıysı mülkni kim tuttum ra'ıyyetni hoş kördüm (48b/12-13) "Allah u Teâlâ'nın inayeti ile birçok memleket fethettim ve bütün halkı hoş gördüm."

köñli selīm "Güvenilir (kimse)"

Küttābnı bir şālih kişige bērdiler eyle kim özi ħalīm dağı köñli selīm idi (141b/1-2) "Mektebi salih bir kişiye verdiler, öyle ki (o kişinin), kendisi yumuşak huylu ve güvenilir bir kişiydi."

sözi şekker "Tatlı dilli"

Sözi şekker özi fettān u 'ayyār
Közi ğamze bilen zāhidler aldar (70a/8-9)

"Sözü şeker (gibi tatlı), fitneci ve hilekâr (sevgili), gözünün gamzesi ile zahitleri bile kandırır."

sözi tatlı "Tatlı dilli"

Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kutlı özi kāmīl
Menim 'aybım iñen köptür meni men tēg kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım o kadar çoktur ki, beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

teni aķ yüzi kıızıl bol- "Semirmek; rengi yerine gelmek; eli yüzü düzelmek"

Bir kün melik 'ābidni körmege rağbet etti kēlip kördi kim ol burunĝı şūreti bir türlü dağı bolmuş semrip teni aķ yüzi kıızıl bolup ħar'ir yastuķķa tekye kılip oturur (71a/1-4) "Bir gün melik o kulu görmek istedi, gelip gördü. O (kulun) önceki sureti başka türlü olmuş, semirip eli yüzü düzelip, ipek bir yastığa dayanmış oturuyordu."

tüz bol- "Doğru dürüst olmak; bir işi hakkıyla yapmak"

Kim irte oĝul kıız turup nē yigey
Anıñ tã'ati pes niçük tüz bolur (73b/1-2)

"Sabah oğlum kızım kalkıp da ne yiyecek diye düşünen kişinin ibadeti nasıl doğru düzgün olur!"

yumuşak bol- "Yumuşak tabiatlı olmak"

Ol kadar kıtılık etmegil kim senden toyğaylar ol kadar yumşak bolmağil kim seni ayak altında koyğaylar (164a/11-13) "İnsanlara, senden çekinecekleri kadar sert davranma, seni ayaklar altına alacak kadar da yumuşak huylu olma."

yüzi ay "Ay yüzlü; çok güzel yüzlü"

*Maña hāmmām içinde bir yüzi ay
Bu kün sundı müferrih gül gibi kil (70a/6-7)*

"Hamam içinde ay yüzlü birisi, bana, bugün iç ferahlatıcı bir gül gibi kil sundu."

3.5.2.8. Deyimlerde Açgözlülük Kavramı Göstergeleri

boğazı kēñ "Boğazı büyük; yeme içmeyi seven"

Bir pehlevān yumrukçı yigitniñ dünye cihetinden eli avuçı tar dağı boğazı kēñ idi (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı büyük biriydi."

cihāndan toyma- "Dünya nimetlerinden elini çekmemek"

*Ol ayttı rāst ayttıñ ey yigit sen
Nedeyim kim cihāndan toymayıp men (136b/5-6)*

"O söyledi, doğru söyledi: Ey yiğit kişi sen bu dünyanın nimetlerinden doymadıysan, ben ne yapayım!"

cihānnı yi- "Aç gözlü olmak; gözü doymamak"

*Hār iṣ yise cihānnı henüz aç ve faķir
Hemiṣe ehl-i kanā'at bir etmeki bile tok (166b/6-7)*

"Aç gözlü (insan) dünyayı yese yine de aç ve fakir kalır. Ancak kanaat ehli insanlar daima bir ekmekle bile tok kalırlar."

kanā‘at ayağın selāmet etekine çek- "Kanaatkâr olmak; tamahkârlığı bırakmak"

Atası ayttı ey oğlum bu hayāl-i muhāl̄ni dimāğın dan kitergil kanā‘at ayağın selāmet etekine çekip oturgıl (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oğlum bu imkansız hayali aklından çıkar, kanaat ayağını selamet eteğine çekip otur, kanaatkar ol!"

kiçeni kündüz kündüzni kiçe kııl- "Dünya işleriyle gece gündüz uğraşmak"

Fakîr ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılgay dağı şehvet artınça yürüp kündüzini kiçe kıılıp gaflet uykusunda yatıp kalğay dağı alnında nē bolsa yigey ağzında nē kēlse digey taşı ‘imāret içi harāb bolğay (80b/1-6) "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kılıp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

közi tolma- "Gözü doymamak"

Alar eşikde anı anıñ üçün koyup tururlar kim tilençiler elinden cānına yetip tururlar dağı muhāl-i ‘aql irür kim eger yazıdağı barça kumlar inçi bolsa tilençilerin közi tolmas (156b/4-7) "Onlar kapıda, onu, onun için bırakmışlardır ki dilencilerin yüzünden canlarına tak etmiştir ve bunu akıl bile anlamaz, eğer ovalardaki bütün kumlar inci olsa dilencilerin gözü yine de doymaz."

közi toyma- "Gözü doymamak, az ile yetinmemek"

Turup erte muni huccet kêtürdi

Maña toymas közüm haclet kêtürdi (138b/6-7)

"Sabah kalkıp bunu delil olarak getirdi, doymaz gözüm bana utanç getirdi."

közlerini toprağ toldur- "Gözünü toprak doyurmak"

Cihān sevgen kişiniñ közlerini

Kanā‘at toldurur yā ölse toprağ (93a/4-5)

"Dünyayı seven kişini gözlerini ya kanaat doldurur ya da ölünce toprak doyurur."

ṭama‘ eşikin aç- "Açgözlülük yapmak"

Eyā tama ' eşikin özine tilep açkan

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey bile bile kendisine açgözlülüğün kapısını açan kişi, bu kapıyı güzellikle açıp zorbalıkla kapatma".

tama ' etekin aç- "Aç gözlülük yapmak"

Meddāh medħine mağrūr bolmağıl kim ol al tuzağın kırurturur dağı bu tama ' etekin açıp oturur (165b/11-13) "Seni övenlerin övgüsüne aldanma, onlar hile tuzağını kurmuşlardır ve aç gözlülük yaparlar".

tama 'ge tüş- "Açgözlülük yapmak"

Bir řāhib-devlet yolukup saña raħm kılıp sınık köñlüñni cebr kıldı munuñ bigin ittifaķ nādir tüşer dağı nādir bilen ħükm itip bolmas zinhār bu tama 'ge tüşmegil dağı bu işke ħarīs bolmağıl (105a/1-4; 153b/7) "Bir devlet sahibi kişi rastlayıp sana zahmet edip, kırık kalbini onardı. Bunun gibi ittifak nadiren düşer ve nadiren hükmedip olmaz. Zinhar bu açgözlülüğe düşme ve bu iş için fazla hırslı olma!"

3.5.2.9. Deyimlerde İnziva Kavramı Göstergeleri

başın ħırķāsından çıkar- "Başını hırkasından çıkarmak; mec. İnzivadan çıkmak"

Bir zamāndan soñra ol řāhib-vakt başın ħırķāsından çıkardı yārānlarından biri aña ayıttı (7b/6-7) "Bir zamandan sonra o gönül sahibi başını hırkasından çıkardı. Yaranlarından bir ona (şöyle) söyledi."

başın murāķabet yaķasına çek- "İnzivaya çekilmek; tefekküre dalmak"

Köñül eyelerinden řālih ir başın murāķabet yaķasına çekip mükāşefet baħrine müstağrak bolupturur idi (7b/4-5) "Gönül dostlarından bir salih er inzivaya çekilip, sırlar denizine gark olmuştu."

başın tefekkür yaķasına çek- "Derin düşüncelere dalmak"

Mağrib teñzin yürüp kēçtiñ ayaķıñ üvüş bolmadı imdi bu kün ikki arşın suda helāk bolmağa az kıldıñ munda ħikmet nē turur şeyħ başın tefekkür yaķasına çekip köp te 'emmül

kılp başın köterdi (54a/1013-54b/1) "Mağrip Denizini yürüyerek geçtin, ayağın hiç ıslanmadı. Şimdi bu gün iki arşın suda az daha helak oluyordun, bundaki hikmet nedir? Şeyh, derin düşüncelere dalıp iyice düşünüp kafasını kaldırdı."

dny terkin ur- "Dünya işleriyle ilgilenmemek"

Bu dny terkin urđan kimerse

Ėatında bolsa altun tağ bağmas (72a/13-72b/1)

"Bu dünya işleriyle ilgilenmeyen kimse, önünde altın dağ olsa dönüp de (ona) bakmaz."

eşik bağla- "İnzivaya çekilmek; kimseyle görüşmemek"

Ay yüzli zdeğ bilen bir kimerse otursa eşik bağlap nefis glib dağı şehvet tlib bolsa niçük kim 'Arab aytur (119a/5-6) "Güzel yzly bir cariye ile bir kimse otursa, kimseyle görüşmese, nefsi galip ve şehveti istekli olsa, Arapların dediği gibi..."

tefekkürge bur- "Tefekküre dalmak, düşünmek"

Ėzi ikimizniğ sözin işitti hayretke kılp bir zamn tefekkürge barıp yahşi te'emmül kılp ayttı (157b/13-158a/1) "Kadı, ikimizin de sözlerini işitti, hayret edip bir müddet düşünüp (şöyle) söyledi."

3.5.2.10. Deyimlerde Kibir Kavramı Göstergeleri

bıyık bur- "Aşağılamak, küçümsemek"

Dşmeniğni körüp fakir hağir

Lf urup burmağıl bıyık zinhr (163b/8)

"Düşmanlarını fakir ve hakir görüp de kesinlikle böbürlenme!"

gfil yr- "Boşa yaşamak"

Gfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp hağir  miskn (14a/8)

"Düşmanını hor ve hakir görüp, gaflet içinde yaşayıp tembel olma!"

ḥaḳāret közi bile baḳ- / **ḥaḳāret közi bilen kör-** "Küçümseyerek bakmak"

Bir kün sulṭān bu kıṣka boylı oḡlına ḥaḳāret közi bile baḳtı (10a/12-13) "Bir gün sultan bu kısa boylu oḡluna küçümseyerek baktı."

ḥaḳāret közi bilen naḳar ḳıl- "Küçümseyerek bakmak"

Bir kün ol bay ḳarındaṣ bu ‘ālim ḳarındaṣına ḥaḳāret közi bilen naḳar ḳılıp ayttım men salṭanatḳa yēttim daḡı sen bayaḡı meskenetde ḳalıp turursen (82a/1-2) "Bir gün o zengin kardeṣi, bu âlim olan kardeṣine küçümseyerek bakıp (şöyle) söyledi: Ben saltanata ulaṣtım, sen ise sıradan bir yerde yaşıyorsun."

ḥaḳīr ü miskīn kör- "Küçük görmek; küçümsemek"

Ġāfil yürüben usal bolma

Düşmenni körüp ḥaḳīr ü miskīn (14a/8)

"Gafil olup, düşmanı hakir ve miskin görerek gaflet içinde yaşama!"

lāf ur- "Böbürlenerek konuşmak"

Bu erlikde öḡünüp lāf urursen

Niçün pes nefsiḡe ‘āciz bolursen (77b/12-13)

"Bu yiğitlik zamanlarında övünüp böbürlenirsin. Neden nefsine karşı aciz kalıyorsun!"

öz öziḡe ḳal- "(Kibirden) yalnız kalmak"

Maḡrūr bolup sen öz öziḡe ḳalma

Düşmenni cirāḡat ettiḡ iymen bolma (101a/10-11)

"Mağrur olup da yalnız kalma, düşmanı yaraladım diye (düşmansız kaldığından) emin olma."

uluḡluk ét- "Büyüklik taslamak"

Bir kün Rüstem anasına ḳattı sözledi anıḡ köñli aḡrıp yıḡlap ayttı meḡer kiçilikni unuttuḡ kim uluḡluk étersen (137a/5-7) "Bir gün Rüstem anasına sert konuştu, anasının

gönlü ağrıyıp ağlayarak şöyle söyledi: Meğer sen küçüklüğünü unutmuşsun da, şimdi bana büyüklük taslıyorsun".

3.5.2.11. Deyimlerde *Aşk* Kavramı Göstergeleri

cāna eşer êt- "Çok etkilemek"

Küneş vaşlın tilemes bolsa vaṭvāt

Küneşniñ nūrına andan nè noqsān

Munı ayttı dağı revān kitti ol sözi cānıma eşer etti (118a/3-5)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de, güneşin ışığından hiçbir şey noksan kalmaz. Bunu söyledi ve yürüdü gitti, o sözü beni çok etkiledi."

dostluḡ şüretin bağla- "Muhabbet kurmak, sevgi göstermek"

Bir ıarı érge ayttılar niçün evlenmes sen ayttı ıarı ḡātūnlar bilen başım ḡoş degül ayttılar yigit alğil çün ni‘metiñ bar kuvvetiñ yiter ayttı men kim ıarı men ıarı ḡātūnlar bilen ülfetim bolmağanda ol kim yigit turur meniñ kibi ıarı bilen nè kadar dostluḡ şüretin bağlağay (138a/1-4) "Bir yaşlı adama sordular, niçin evlenmiyorsun diye. (O yaşlı adam) cevap verdi: Yaşlı hatunlar ile başım hoş değil. (Şöyle) söylediler: Genç (hatun) al, çünkü malın mülkün var, kuvvetin yeter. (O yaşlı adam) cevap verdi: Ben yaşlıyım, yaşlı hatunlarla bile yakınlığım olmadığından, o genç hatunlar benimle nasıl muhabbet kuracaklar."

elifden be ve t̄ni bilme- "Elif, be, te'yi bilmemek; mec. Aşk dışında her şeyi unutmak"

Kaçan köñlüñde kılsa ‘ışk mesken

Elifden be ve t̄ni bilmegeysen (114b/7)

"Aşk gönlünü mesken ettiği zaman, aşk dışında bildiğin her şeyi (elif, be, te'yi bile) unutacaksın."

ḡāṭırını yoldaş kıt- "Gönülden dostluk kurmak"

Faḡr̄ler ḡimmeti durur ḡāṭırını maña yoldaş kılgıl (19b/6-7) "Fakirler himmetidir. Benimle gönülden bir dostluk kur!"

könlü elden kit- "Gönlünü kaptırmak, âşık olmak"

Bir kimerseniz könlü elden kitip dağı cân terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi (6-8) "Bir kimse gönlünü kaptırıp, canından vazgeçip, helak olmak üzereydi."

könlün hoş ét- "Gönlünü hoş tutmak; sevindirmek"

Bir niçe künden sonra ol mescid eşikinden keçtim kördüm evvelki mu'allimniñ könlün hoş étip burunğı yerine keçirip tururlar (141b/9-11) "Birkaç gün sonra o mescidin kapısından geçtim ve gördüm, önceki muallimin gönlünü hoş edip, bir öncekinin yerine onu geçirmişler".

könlün şayd ét- "Gönlünü fethetmek, gönlünü kazanmak"

hoş âvâz kerek kim Dāvūdī nağme bilen uçar kuşnı aķar sunı tıyğay dağı ol bu fazîlet bilen ħalāyık könlün şayd ite bilgey (98a/11-13) "Davud'un nağmeleri gibi; uçan kuşu, akarsuyu engelleyecek bir hoş ses gerekir ve bu faziletler ile halkın gönlünü avlayabilmeli."

könlünde otur- "İçinde yer etmek, içselleştirmek"

Oturmas cāhil ér könlünde ħikmet

Nişük kim taş üze ursa têmür miĥ (59b/1-2)

"Taşın üzerinde demir çivi çakmak gibi hikmet de cahil insanın içinde yer etmez."

könlü al- "Gönlünü almak" (108a/9; 118b/7; 122b/7; 133b/6)

Niçe yétse küçüm könlün alayım

Taĥammül cevriñe dāim kılayım (133b/6-7)

"Gücümün yettiği kadar gönlünü alayım, çektiğin eziyetlere daima tahammül kılayım."

könlü bağla- "Gönül vermek; âşık olmak"

Yādımda bar oğlanlık eyyāmında kiçeler uyumayın zühd ve takvāga könlü bağlap turur idim (53a/6-8) "Hatırımda var. Çocukluk zamanlarımda geceler uyumadan dini kaidelere ve takvaya gönül bağlamıştım."

köñül bêr- "Gönül vermek; âşık olmak"

*Çünkü bêrdiñ köñül ol ay yüzge
Kıl tahammül niçe cefâ kılsa (117a/13)*

"O ay yüzlü sevgiliye gönül verdin. O yüzden sana ne kadar cefa ederse etsin tahammül et!"

köñül eşikinde otur- "Gönüllerde yer etmek; sevilme"

*Bir kişi aña ayttı nê oturur sen kim fülân hoca kerem elin açıp fuqarâ hıdmetine
bêlin bağlap turur dağı dâim köñüller eşikinde oturur (82b/5-7)* "Bir kişi ona (şöyle) söyledi: Ne oturuyorsun, filan hoca iyilik elini açıp fukaranın hizmetine bel bağlamıştır ve daima gönüllerde yer eder."

köñül il(i)n- "Gönül bağlamak; âşık olmak"

*Bir kamer yüzli üni özdeñ harîf
Nağme kılsa kılmasa ilnür köñül (61b/4-5)*

"Bir ay yüzlü, sesi güzel, seçkin dost, nağme kılsa da kılmasa da gönül ona bağlanır."

köñül tap- "Birinin gönlünü kazanmak"

*Kerekli dost köñlin tapmaq için
Atası bāğını satsa revādur (43b/4-5)*

"Dostunun gönlünü kazanmak için babasının bağını satsa revadır."

köñül yap- "Kırılan gönülleri tamir etmek"

*Yetkeninçe küçün köñül yapkıl
Kim halāyık saña du ‘ā kılğay (45a/6-7)*

"Gücünün yettiği kadar gönülleri hoş tut ki halk sana dua kılsın."

muḥabbet bağla- "Gönül bağı kurmak"

Ol fakīrğa men ayttım bu sen aytkanıñ benim hālime muvāfık turur yigitlik eyyāmında bir kimerse bilen muḥabbet bağlap idim (124b/8-10) "O fakire ben (şöyle) söyledim: Bu senin söylediklerin benim halime uygundur. Gençlik zamanlarımda bir kimse ile gönül bağı kurmuştum."

muḥabbet naẓarı ziyādet bol- "Günden güne daha çok sevmek; sevgisi artmak"

Künden küne muḥabbet naẓarı ziyādet boldı (11b/10-11) "Günden güne sevgisi, muhabbeti arttı."

3.5.2.12. Deyimlerde Nefis Kavramı Göstergeleri

ël aǵzın it tişin bağla- "Başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp nefisini köreltmek"

Alar kim 'āfiyet küñcin tutup 'ākif bolupturlar

Ël aǵzın it tişin bağlap şavāmıǵe tolupturlar (23b/1-2)

"Onlar ki afiyet köşesini tutup akif (insanlar) olmuşlardır, başkalarının söylediklerine kulaklarını tıkayıp tekkelere dolmuşlardır."

ëlin kısqā kıl- "Nefsine hâkim olmak"

Dünyanıñ hevā ve hevesinden ëlin kısqā kıldı anı körüp ḥasūdlarıñ tili uzun boldı (62b/2-4) "Dünyanın heva ve hevesinden elini çekti, nefesine hâkim oldu, onu görüp açgözlülerin dili uzadı."

nefs ëvin yıq- "Nefsine hâkim olmak"

Dögüldür ton bile bu pārsālıq

Tilesen zühd ve taqvā nefis ëvin yıq (51b/1-2)

"Sofuluk bu elbiseleri giymek değildir, eğer sofu olmak istiyorsan iman ve takva ile nefis evini yık, nefesine hâkim ol!"

ṭama ' eşikin bağla- "Aç gözlülüğü bırakmak, nefesine hâkim olmak"

Bir fakîrni kördüm mağara içinde tama' eşikin bağlap oturur idi dağı sultânlar közine anıy heybeti mütemekkin bolup turur idi (105b/11-13) "Bir fakiri mağara içinde gördüm, tamahkârlığı bırakıp oturuyordu ve sultanların gözünde onun heybeti yer etmişti."

3.5.2.13. Deyimlerde Çare/Fırsat Kavramı Göstergeleri

devā buyur- "Derdine çare bulmak"

Vüzerā eṭibbā mişāli turur ṭabīb devā buyurmas illā saḫīmğa kördüm kim sözleriñiz şevāb üze turur anda sükūt yahşıraḫ sözlemekden (46a/11-13) "Vezirler, tabipler gibidir. Tabip hastadan başkasının derdine çare bulamaz. Gördüm ki sözleriniz sevap (şeyler) üzerinedir. O yüzden sükût etmek, konuşmaktan daha iyidir."

furşatnı ğanîmet kör- "Fırsatı değerlendirmek"

Ol érenler furşatnı ğanîmet körüp çıktılar (12b/8-9) "O yiğitler (bu) fırsatı değerlendirip çıktılar."

furşat tap-: "Fırsat bulmak"

Bir kün ol oĝlan ḫalvette furşat tapıp vezîrni dağı ikki oĝlını öltürdi (15a/1-2) "Bir gün o oĝlan halvette fırsatını bulup veziri ve iki oĝlunu öldürdü."

yol tap- "Çare bulmak; çıkar yol bulmak"

Żarüret ḫāletinde kim kaçarğa tapmasa bir yol

Yürüp karşı eli birlen tutar iti kılıçnı ol (8b/13-9a/1)

"(Her) kim zaruret halinde kaçmak için bir yol bulamazsa, karşı yürüyüp eli ile keskin kılıcı tutar!"

3.5.2.14. Deyimlerde Fitne/Fesat Kavramı Göstergeleri

ala bol- "Karışıklık çıkmak; isyan çıkmak"

Kaçan körseñ kim düşmen çerisi için ara ala bolup tarĝamağa başladılar sen cem' bol (165a/2-4) "Düşman askerinin içi karışıp, dağılmaya başladığı zaman sen toplan ve birlik ol!"

fesād işlerge tüş- "Kötü işlere bulaşmak; fesatlık yapmak"

Ança mestūrlar faķīrlık sebebi bilen fesād işlerge tüşüp yüz suvın yelge bērip tururlar (154b/10-11) "Birçok namuslu insan, fakirlik sebebiyle, kötü işlere bulaşıp itibarlarını kaybederler."

fitne otur- "Her yerde fitne hâkim olmak"

Her birini bir yerde hâkim koydı hattā fitne oturup nizā' ortadan kitkey (12a/9-10) "Fitne yok olup ihtilaf aradan çıkana kadar her birini bir yerde hâkim olarak koydu."

halk terisine tüş- "Dedikodu yapmak"

Ay oğlum sen dağı yatıp uyusanı yağşıraq andan kim halk terisine tüşkünçe (53b/1-2) "Ey oğlum (keşke) sen de yatıp uyuman, dedikodu yapmandan daha iyidir."

hased elt- "Kin beslemek, haset gütmek"

Karındaşları hased eltıp ol oğlanga aş içinde ağu birdiler (11b/11-12) "Kardeşleri kin besleyip, o çocuğun yemeğine zehir kattılar."

öç al- "İntikam almak"

Hasm çün senden kavīdür kıl taħammül cevrine

Ėrge lā-büd öç alurđa düşmeninden vaķt bar (32b/10-11)

"Düşmanın senden kuvvetliyse, onun eziyetine biraz sabret, o yiğidin düşmanından öç alması için, mutlaka, zamana ihtiyacı var(dır)".

öz kanı bilen elin yuv- "Kendi sonunu hazırlamak"

Kim izder ise hilāf-ı rāy-ı sulţān

Öz kanı bilen yuvar elin ol nādān (42a/8-9)

"Kim sultanın düşüncesinin aksini iddia ederse, o cahil, kendi eli ile kendi sonunu hazırlamış olur."

3.5.2.15. Deyimlerde Kayıp Kavramı Göstergeleri

elden ele yürü- "Elden ele geçmek, el değiştirmek"

Bu kün kim bar elinde māl u mülket

Yürür elden ele ol cāh u devlet (40b/9-10)

"Bugün kimin elinde mal ve mülk varsa, (zamanı gelince) o devlet, şan ve şöhret el değiştirir."

elden kit- "Kaybetmek, yitirmek, yok olmak"

Kim beden besler ise kēñ 'ayş üze

Tar yerge uğrasa elden kiter (38b/6)

"Kim zevk ve sefa ile bedenini besler ve genişlerse (hantallaşırsa), (o kişi) dar bir yere uğradığında yok olur."

Yigit ma'desi otı başına çıkıp tākatınıñ 'inānı elinden kitip turur idi yemek köp yedi (102b/1-3) "Yiğidin midesinin ateşi başına çıkıp gücünü kaybetmişti, çok fazla yemek yedi."

elinden çık- "Kaybetmek"

Mülk ol zālīm elinden çıkıp bularğa muqarrer boldı (16b/5) "Memleket o zalimin elinden çıkıp (kaybedilip) bunlara nasip oldu."

ortadan kit- "Ortadan kaybolmak; yok olmak"

Birini bir yerde hākīm koydı hattā fitne oturup nizā' ortadan kitkey (12a/9-10) "Fitne oturup çekişme yok olana kadar birini bir yerde hākīm olarak koydu."

3.5.2.16. Deyimlerde Kaygı/Endişe Kavramı Göstergeleri

elleri titre- "Çok korkmak"

İşitkeniñ yoq mı her kim hıyānet bilen tirilgey hisāb vaqtında elleri titregey (25b/6-8) "Daha önce hiç duymadın mı! Her kim ihanet ile dirilirse, hesap vakti geldiğinde korkusundan elleri titrer."

endişege bar- "Endişe etmek, kaygılanmak"

Maşlahat ol durur kim bu hasta üçün Qur'ān hatm etkeysen yā bedeli kurbān kılğaysen kim teñri tebāreke te'ālā şihhāt-i kāmil birgey bir zamān endişege barıp ayttı

(137b/1-3) "Bir müddet (sonra), endişelenip (şöyle) söyledi: Doğrusu odur ki, bu hasta için ya Kur'an hatmedeceksin ya da bedel olarak kurban keseceksin ki Tanrı Tebareke ve Teâlâ (seni) iyileştirsin."

endîşege tüş- "Endişelenmek, kaygılanmak"

Şa'b düşmen endîşesine tüşüp turur men (19b/7-8) "Kuvvetli düşmanın endişesine düştüm."

ķayġu yi- "Tasalanmak, kaygılanmak"

Öltürür bolsa meni bu kında ol yār-ı 'azîz
Sen sakınma kim yeğeymen ķayġu ol dem cān için (56b/5-6)

"Eğer o aziz yar beni bu cezadan öldürecek olursa, o zaman, can için tasalanacağımı düşünme!"

şikāyet eli bilen nāmūs yaķasın yırt- "Utana sıkıla şikâyet etmek"

Bir 'ālim-i fāzıl bir melik oġluna ta'līm birür idi ĥadsiz cevr ve ĥisābsız cefā kılip bir kün bu oġlan atası ĥıdmetine kēlip şikāyet eli bilen nāmūs yaķasın yırttı daġı ĥālını 'arz etti (140a/7-10) "Fazıl bir âlim padişahın oġluna hatsiz sıkıntı ve hesapsız cefa ederek eğitim veriyordu. Bir gün bu oġlan babasının huzuruna gelip utana sıkıla hocasını şikâyet etti ve halini arz etti."

3.5.2.17. Deyimlerde Memnuniyet Kavramı Göstergeleri

başı kökke yetiş- "Çok memnun ve mutlu olmak"

Velī kökke ekinçiniġ yetiştı ol kiçe başı
Niçük müflis feraĥ étse tapup bir yerde miġ altun (91b/1-2)

"Böylece, o gece çiftçi, bir yerlerde bin altın bulan müflis kadar mutlu oldu."

devrān sür- "Gönlünce yaşamak"

Ol biri devlet bilen devrān sürer
Bu biri otdan özin biryān sürer (40a/12)

"Birisi mutlu mesut devran sürer, diğeri ise kendini ateşlerde yakar."

hazz al- "Zevk almak"

Nāçār mürebbī rāyınıñ hilāfınça bir niçe kadem yürüdüm semā'dan dağı ehliniñ şohbetinden hazz alıp hoş-vakt bolup niçe kim şeyhim naşihati yādıma kelse bu iki beytni okur idim (59b/7-10) "Çaresiz, şeyhin düşüncesinin hilafınca bir süre yürüdüm, semadan ve dostların sohbetinden haz alıp hoş vakit geçirsem ve şeyhimin nasihatleri aklıma gelse, bu iki beyti okurdum".

hoş kël- "Hoşuna gitmek"

Niçe bolsa za'f tazi at

Bir tavile eşekden ol yahşı

Bu lañfe sulţānga hoş keldi dağı küldi (10b/7-8)

"Bir Arap atı ne kadar zayıf olursa olsun, bir ahır eşekten daha iyidir. Bu latife sultanın hoşuna gitti ve güldü."

hoş tut- "Memnun etmek"

Teñri Te'ālānıñ irādeti bir kimersenı salţanat tahtından aşağa iter dağı bir kimersenı balıq karnında dā'im hoş tutar (175a/10-12) "Allah u Tealanın iradesi, bir kimseyi tahtından aşağıya iter; ancak başka bir kişiyi balık karnında bile daima memnun eder."

köñül aç- "İç ferahlatmak"

Gül cemāli bir niçe künde kiçer

Bu gülistān dā'imā köñül açar (GT 6b/1)

"Gül yüzü belli bir zaman sonra bozular, eski güzelliğini kaybeder; ancak bu gül bahçesi her zaman insanın gönlüne ferahlık verir."

oynay küle kël- "Güle oynaya gelmek; yolculuktan memnun olmak"

Ol pehlevān yigit bilen oynay küle këlür idük (149a/2-3) "O pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk."

sa'adet elt- "Huzura kavuşmak"

'*Âlimler meclisi bezzâz dükkânına oħşar niçük kim andan nakd eltsen kumaş alursen dağı munda irâdet ketürseñ sa 'âdet iltürsen (75b/6-8) "Âlimlerin meclisi kumaş dükkânına benzer, nakit verirsen kumaşını alırsın, böyle yaparsan huzurlu olursun."*

sa 'âdetniñ etekin tut- "Mutlu olmak"

*Ey özin Rüstem şıfatlı pehlevân körgen ér
Küç bilen bolmas sa 'âdetniñ etekin tutmağa (96b/12-13)*

"Ey kendisini Rüstem gibi yiğit gören kişi! Mutluluk zorbalık ile elde edilmez."

tatlı kël- "Hoşuna gitmek "

*Yumruk seniñ eliñden tatlı këlür ađızđa
Özge kişi elinden şehd ü şekker yiginçe (127b/1-2)*

"Başkasının elinden şeker yemektense senin (sevgilinin) elinden yumruk yemek ağzıma daha tatlı gelir."

3.5.2.18. Deyimlerde *Deneyim* Kavramı Göstergeleri

başından kêç- "Tecrübe etmek, başından geçmek"

Ol kiçe oğlı oturup atasına başından kêçken ħállerni ħikâyet kılur idi (104a/4-5) "O gece oğlu, oturup başından geçen olayları babasına anlatıyordu."

cihân körme- "Tecrübe yaşamamak; deneyimsiz olmak"

Cihân körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuğ tatmağan ħarb kūsiniñ üni kulağına teğmegen dağı mübârizler kılıçınıñ berķını körmegen idi (148b/10-13) "(O kiři) cihan görmeyen, sefer cevriini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegiini/işiltısını görmeyen biriydi."

ħarb kūsiniñ üni kulađına teđme- "Savař davulunun sesi kulađına deđmemek; Mec. Savař tecrübesi olmamak"

Cihân körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuğ tatmağan ħarb kūsiniñ üni kulağına teğmegen dağı mübârizler kılıçınıñ berķını körmegen idi (148b/10-13) "O, cihan

görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşeğini/ışıldısını görmeyen biriydi."

issi savuķ tatma- "Sıcak soğuk tatmamak; Mec. Deneyimsiz olmak"

Cihān körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuķ tatmağan ħarb kūsinin ünü kulağına teğmegen dağı mübārizler kılıcınıñ berķını körmegen idi (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşeğini/ışıldısını görmeyen biriydi."

3.5.2.19. Deyimlerde Yardım Kavramı Göstergeleri

bēl bağla- "Bel bağlamak; yardım ummak"

Saĥāvet birle bolsa her ki meşhūr

Aña tüşmes derāhim bağlamak bēl (143a/1)

"Her kim cömertliği ile meşhur olursa, o kişiye paraya bel bağlamak yakışmaz."

düşmen eşikin kaçma- "Düşmanından yardım ummamak"

Dostlar evin süpürgil dağı düşmen eşikin kaçmağıl (57a/6-7) "Dostlarının evini süpür ancak düşmanların kapısını çalma."

ēlin tut- "Yardımcı olmak"

Ger sa'ādet yana ēlin tutsa

Bolur ol mu'teber emīr-i kebir (28a/1)

"Eğer saadet yine elini tutup sana yardımcı olursa, Büyük Emir'in itibarı olur mu!"

ēl tutkuçı bol- "Zor durumda olanlara yardımcı olmak"

Tilesen eygü atın menğü kalğay

Ayağdan tüşken ēlin tutkuçı bol (172b/6)

"Eğer adının sonsuza kadar iyi anılmasını istiyorsan, zor durumda olan insanlara yardımcı ol!"

ēlin uzat- "Bir başkasından bir şeyler ummak ya da istemek"

Köp yahşî elin uzatıp andan tilemek
Kim ikki dirhem üçün qolun keskeyler (96a/13)

"Elini açıp başkalarından yardım dilemek, iki dirhem için kolunun kesilmesinden daha iyidir."

qol sun- "Yardım etmek"

Yamanga eygülik kılsañ sunup qol
Eliñden devletiñ almak tiler ol (161b/9-10)

"Kötü bir kişiye iyilik edip yardım etmek için el uzatsan, o (kişi), senin elinden mutluluğunu almak ister."

3.5.2.20. Deyimlerde Hüküm Kavramı Göstergeleri

emr tut- "Verilen emri yerine getirmek"

Yügürür cümle seniñ nef'ini üçün emr tutup (GT 3b/13) "Cümle âlem senin menfaatin için emir tutup yürür."

hüküm sür- "Hüküm sürmek; istediğini yapabilmek"

Lutf'etip izdese mürüvvet anıñ
Qahr'etip hüküm anıñ sürer bolsa (117b/2)

"Kahredip onun hükmünü süreceksin olsa da, lütfedip istese de insanlık onun olur."

qarar tut- "Karar vermek"

Hattâ memleket iymen bolup qarar tutqay (16b/10) "Memleket güvenli bir yer olana kadar kararları ben vereceğim."

mülk tut- "Yeni memleketlere hâkim olmak, fethetmek"

Teñri ve te'âlâ 'inâyeti bilen qaysı mülkni kim tuttum ra'iiyetni hoş kördüm (48b/11-13) "Tanrı Teâlâ'nın inayeti ile birçok memlekete hâkim oldum ve halkı hep hoş gördüm."

yarğu yar- "Karar ya da hüküm vermek"

Her tirige cān bigin ilge yarar

Olturup yarǵu yararda kıl yarar (GT 7a/4)

"(Gülistan adlı bu kitap) herkese can gibi fayda sağlar. (Bathas Bey) oturup hüküm verirken kılı (kırk) yarar."

yérine kêtür- "Yerine getirmek"

Ey faķır cihān sultāni ileyiñden kèçti nè üçün turup hıdmet kılmađıñ dağı edeb şartın yerine kêtürmediñ (40a/3-5) "Ey fakir, cihan sultanı önünden geçti, neden ayağa kalkıp ona hizmet etmedin ve edep şartını yerine getirmedin?"

3.5.2.21. Deyimlerde Yaş Kavramı Göstergeleri

nevbetin kèç- "Zamanı geçmek; yaşlanmak"

Kèçti cemāliñ güliniñ nevbeti

Ķılma taşavvur dağı ol devleti (118b/8-9)

"Artık senin gül cemalinin zamanı geçti. Gençliğinde sahip olduğun devleti şimdi hayal (bile) etme."

oğlanlık kılma- "Gençliğini/Çocukluğunu yaşayamamak"

Ol vaķt kim oğlanlar atası boldum dağı oğlanlık kılmağım (135b/12-13) "O zamanlar baba oldum ve gençliğimi yaşayamadım."

'ömri bāğından yimiş yi- "Gençliğine doymak, gençliğini yaşamak"

Bu oğlan 'ömri bāğından yimiş yimişi yoķ turur (13a/2-3) "Bu oğlanın daha ömrünün bağından meyve yemişliği/gençliğine doymuşluğu yoktur."

'ömriniñ bustānı yaşar- "Yeni yeni büyümek; güzelleşmek (insan için)"

Bularniñ içlerinde bir oğlan bar idi kim 'ömriniñ bustānı yaşarıp hüsni güli yañla açılıp turur idi (12b/13-13a/1) "Bunların içinde bir oğlan vardı ki, yeni yeni güzelleşip, güzelliğinin gülü daha yeni açılıyordu."

3.5.2.22. Deyimlerde Öfke Kavramı Göstergeleri

ağzı köpüklen- "Çok sinirlenmek, öfkelenmek"

Bir şālih  r kördi miş batman taş k t rgeu pehlevānu g zabı kelip ağız köpüklenip oturur (77b/6-8) "Bir salih kişi, bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi, gazaplanıp,  fkenlenmiş bir şekilde otururken gördü."

yüzin bir yanı çıkar- "Sinirlenip yüzünü dönmek"

Bu söz sultanġa hoş kilmedi yüzin bir yanı çıkarup ayttı (13a/5-6) "Bu söz sultanın hoşuna gitmedi, sinirli bir şekilde yüzünü dönüp (şöyle) söyledi."

3.5.2.23. Deyimlerde Vazgeçme Kavramı Göstergeleri

başdan kiter- "Vazgeçmek; bırakmak"

'İsā 'aleyhis's-selām ayttı bu sevdānu başıuandan kitergil yoksa ziyān kılur (95a/11-12) "İsa (a.s) (şöyle) söyledi: Bu sevdadan vazgeç yoksa sana zarar verir."

dimāġdan kiter- "Aklından çıkarmak; vazgeçmek"

Atası ayttı ey oġlum bu hayāl-i muhālni dimāġıuandan kitergil kanā'at ayaġın selāmet etekine çekip oturgıl (96b/8-9) "Babası (şöyle) söyledi: Ey oġlum bu olmayacak hayali aklından çıkar, kanaat ayaġını selamet eteġine çekip otur."

 lin yu- "Elini eteġini çekmek; vazgeçmek, uzaklaşmak"

Karı bolduġ yigitlikden  liġ yu

Bilür sen kim yana kaytmas akar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandım, gençlikten ümidini kes! Bilirsin ki akan su geri dönmez."

 liġ yu ol m nāfik dostdan kim

Yürür d řmenleriġ birlen bolup yār (163a/9-10)

"Artık o m nafik dostlarınla olan irtibatını kes. Çünkü onlar d şmanlarınla dost olup, onlarla birlikte hareket ederler."

iġtiyārın 'inānın  linden biraġ- "Boş vermek, avareleşmek"

'Arab meliklerinden bir melikke Leyl  ve Mecn n hikāyetin ayttılar eyle kim Mecn n kemāl-i fazl ve belāġat bilen 'āřık ve d vāne bolup yazılarda iġtiyārın 'inānın  linden biraġıp y r r idi (125b/7-10) "Arap meliklerinden bir meliġe Leyla ve Mecnun

hikâyesini anlattılar. Mecnun, erdem ve belagat ile âşık ve divane olup, çöllerde avareleşip gezerdi, diye (anlattılar)."

koyp kit- "Bırakıp gitmek; terk etmek"

Mühmel sözün olturup işitme

Dînine ziyân eter koyp kit (108a/3)

"Oturup da boş sözler dinleme! (O boş sözler) dinine zarar verir, (o yüzden) onları terk edip git!"

yüz kaytar- "Yüz çevirmek; kaçmak"

Teñri kazâsı bile bir şa'b düşmen çerisi yüz tutup keldi bu melikniñ haşem ve hâşiyesi yüz kaytarıp barça kitti (22b/2-4) "Allah'ın verdiği kader ile kuvvetli düşman askeri yüz tutup geldi. Bu meliğin tebası ve hizmetinde bulunanların hepsi kaçıp gittiler."

3.5.2.24. Deyimlerde Zaman Kavramı Göstergeleri

mā-mezādan kēç- "Geçmişini unutmak"

El-makşūd ol da'vī bu gāyetka yetti mübālağa hadd u kıyāsdan keçti kazā muķtezāsı bilen rızā bērip mā-mezādan kēçip mücārā 'özrünü müdārā tarīki bilen ortağa ketürüp biri birimiz kademine baş koyp sözümüz bu ikki beyt bilen hatm boldı (159a/12-13-159b/1-3) "O davanın maksadı hedefine ulaştı, mübalağa sınırlarını aştı. Adaletin hükmü ile rıza verip, geçmişini unutup, çekişmenin özrünü hoşgörü yoluyla ortaya getirip, birbirimizin ayağına baş koyp sözümüz bu iki beyit ile hatmolundu."

uzun kēçelerni kışka kıp- "Zamanın nasıl geçtiğini anlamamak"

Vādī içinde bir mübārek hurmā ağacı bar halāyık barıp ziyāret kıp hācet tilerler men dağı barıp uzun kēçelerni kışka kıp ol ağaç ayakında baş açıp du'ā kıp hācet tiledim (135a/4-8) "Vadi içinde mübarek bir hurma ağacı var. Halk (o ağaca) gidip, onu ziyaret edip hacet diler. Ben de gidip, zamanın nasıl geçtiğini anlamadan o ağacın dibinde baş açıp, dua edip hacet diledim."

vaķt sakla- "Zamanını beklemek, fırsat kollamak"

Ol erenler vakt saklap fırsatnı ğanīmet kōrūp çıktılar (12b/8-9) "O yiğitler, zamanını bekleyip, fırsatı ganimet gōrūp ıktılar."

3.5.2.25. Deyimlerde Pişmanlık Kavramı Göstergeleri

ēlin tişle- "Pişman olmak"

Bir işni kim öfke bilen işlegey

Ķılıp hayf sonra ēlin tişlegey (129b/13)

"Bir işi öfke ile yapan kişi, sonra hayıflanıp elini dişler/pişman olur."

nedāmet ēlt- "Pişmanlık duymak, pişman olmak"

İki kişi dūnyādan kitti dağı hasret nedāmet ēltti biri ol kim yığdı yimedi biri dağı ol kim bildi dağı Ķılmadı (177b/13-178a/1) "İki kişi bu dūnyadan hasret ve pişmanlıkla ayrıldı: Birisi mal biriktirip yemeyen, diğeri ise bildiğini uygulamayan."

nedāmet yi- "Pişman olmak" (49b/8)

Ķılurlar tevbe 'āsiler nedāmet yip Ķatā işden

Sana Ķıdmet Ķılur 'ārif kişiler dā'im istiğfār (49b/8-9)

"Asiler, hatalı işlerinden pişman olup tövbe ederler. Arif kişiler ise daima istiğfar edip sana hizmet ederler."

3.5.2.26. Deyimlerde Yorgunluk Kavramı Göstergeleri

mecāli Ķalma- "Mecali kalmamak; yorgun düşmek"

Ol Ķadar mūhmelātdan sözledi kim dağı sözlemege mecāli Ķalmadı maņa ayttı sen dağı sözlegil kōrgeniñden yā işitkeniñden (92b/11-13) "O kadar boş konuştu kim daha fazla konuşmaya mecali kalmadı. Bana, gördüklerinden ya da duyduklarından bahset, dedi."

tāĶatı Ķalma- "Mecali kalmamak; yorgun düşmek"

Bir Ķiçe Mekke yazısında ğāyet uykusuzluĶdan yōrūmege tāĶatım Ķalmayın tūşūp yattım dağı teveĶiĝe ayttım maņa zahmet bermegil (55b/11-13) "Bir gece Mekke çölünde uykusuzluktan yürümeye takatim kalmadığı için yatıp uyudum ve deveciye (şöyle) dedim: Bana eziyet etme!"

yol çek- "Uzun bir yoldan gelmek; yol yorgunu olmak"

Fakîr yol çekip arıp açıp oturur idi yigitlerden biri ayttı ey fakîr sen dağı sözlegil (73b/10-11) "Fakir uzun bir yoldan gelip, yorulmuş oturuyordu. Yiğitlerden biri (şöyle) söyledi: Ey fakir sen de konuş."

3.5.2.27. Deyimlerde *Değer* Kavramı Göstergeleri

baş üze yêr tap-: Değerlenmek, en üst kıymetten değer bulmak; sevilmek, sayılmak"

Cevâhir kıymeti yok kân içinde

Kêlip êlge tapar ol baş üze yêr (96b/7)

"Madenin içinde cevherin kıymeti yok, o (maden) başkasının eline geçtiğinde ise çok değer kazanır."

ķadr bil- "Kadrini kıymetini bilmek"

Bu ğark bolmaķnıy miķnetin tatmayın kime rāhatınıy ķadrin bilmeyin idi (17b/13-18a/1) "Boğulmanın acısını tatmamış, gemi rahatının kadrini bilmemişti."

Cāhil êr ķılsa cefā bolma mūkedder ay ķakim

Nê bilür közsüz kimerse ķadrini naķķāşnıy (170a/1-2)

"Ey hoca, eğer cahil bir kişi, sana cefa kılarsa üzülme; kör olan insan, nakkaşın kadrini nereden bilsin!"

3.5.2.28. Deyimlerde *Kaçma/Kurtulma* Kavramı Göstergeleri

êlinden al- "Elinden almak; kurtarmak; mahrum etmek"

Kimeden kişiler çıktılar kim kimeçini anıy êlinden almağa ala bilmediler maşlahat anı kördiler kim kime ücreti bilen müsāmahat ķıldılar (100b/4-6) "Gemiciyi onun elinden almak için insanlar gemiden çıktılar, alamadılar, gemi ücretinin geri verilmesini uygun gördüler."

Açlıkķa kaçan yeñilse perhîz revān

Ŧakvānıy alur êlinden iflās 'inān (154b/12-13)

"Perhizde olan kişi açlığa yenildiği zaman, iflas, insanın elindeki takva dizginlerini alır."

əlinden ve tilinden kurtul- "Elinden ve dilinden kurtulmak"

Ḳalemni sındırıp yırtıp varaklarını bolup fāriğ

Ḥalāyıknuñ əlinden ve tilinden kurtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemi kırıp, varakları yırtıp, azat olup milletin elinden ve dilinden kurtulmuşlardır."

tilinden kurtul- "İnsanların dilinden kurtulmak"

Ḳılıp tevbe kurtulmaḳқа bolur teñri 'azābından

Ve lākin bu ḥalāyıknuñ tilinden kurtulup turur bolmas (62b/5-6)

"Allah'ın azabından kurtulmak için tövbe edilebilir; ancak bu milletin dilinde kurtulmak mümkün olmaz."

yüz tut- "Bir yere doğru yola çıkmak; kaçmak"

Bir vakt Dımışḳda yārānlar şöhetinden melül bolup Ḳudüs yazılarına yüz tutup kittim (67b/9-11) "Bir vakitte Dımışḳ'ta dostların sohbetinden melul olup Kudüs yazılarına doğru yola çıktım ve gittim."

3.5.2.29. Deyimlerde *İtibarsızlık* Kavramı Göstergeleri

aşağa kal- "Rekabette geride kalmak"

'Aḳbetü'l-emr delili ḳalmadı zelil boldı ise ta'addi tilin uzatıp mühmel sözley başladı dağı cāhil 'ādeti durur kim kaçan ḥaşmdan aşağı kalsa ḥuşūmet silsilesin tepretür niçük kim şanem yonguğçı āzer İbrāhīm bilen ḥuccetleşip çıkışa bilmedi ise kerişmege turdı (157a/11-13-158b/1-3) "Sonunda delili kalmadı ve rezil olunca dil uzatıp boş konuşmaya başladı. Cahil âdetidir, ne zaman hasmından aşağı kalsa, put yontucu Azer'in İbrahim'le başa çıkamayıp kavga etmeye durması gibi, husumet silsilesini harekete geçirir."

ayaḳ altında koy- "Mec. Önemsememek, itibar etmemek"

Ol kadar kattılık  tmegil kim senden  oygaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koygaylar (164a/11-13) "İnsanlara o kadar sert davranma senden çekinirler, o kadar da yumuşak huylu olma, seni ayaklar altına alırlar."

közden sal- "Gözden düşmek, itibarı kalmamak"

Sābıku'l-in'ām  uldın ne  a ā kördi 'aceb
Kim anı közden salıp  aygu  iřārında tutar (29b/5-6)

"Efendimiz bu kuldan ne hata gördü acaba ki onu gözden çıkarıp kaygı hisarında tutuyor."

yüz suvın yelge b r- "Mec. İtibarı kalmamak"

Mest rlar fa r lık sebebi bilen fes d işlerge tüşüp yüz suvın yelge b rip tururlar (154b/10-11) "Namuslu insanlar fakirlik sebebiyle fesat işlere düşüp, itibarsızlaşıp dururlar."

yüz suvın t k- "Kendini aşağılamak; itibarını kaybetmek"

Bir oğrı bir tilençige ayttı uyalmas mı sen kim t gme bir  as s  atına barıp buçuk  abbe  u un yüz suvın t k p elin uzatur sen (96a/10-12) "Bir hırsız, bir dilenciye (şöyle) söyledi: Bir cimrinin huzuruna varıp da yarım buğday tanesi için itibarını kaybedip elin uzatıyorsun, utanmıyor musun!"

3.5.2.30. Deyimlerde Uyanıklık Kavramı Göstergeleri

sığına yüri- "Dikkatli olmak; her an tetikte olmak"

Niçe k p yid rseň saňa bir k n ol
Urur za m andan sığına yüri (14b/10)

"(Bir insanı) ne kadar çok yedirirsen yedir, bir gün gelir sana zararı dokunur. O yüzden dikkatli ve uyanık ol!"

k z a - " Uyanık olmak"

 ekip ya attığ o  düşmen yüzine
Közün a  o ına  arşu oturduğ (35a/3-4)

"Yay çekip okunu düşmanın yüzüne attın, bundan sonra uyanık ol, çünkü düşmanın okuna karşı oturdun".

tarh bırak- "Bir malı ederinden daha fazla fiyata satmak"

Bir zālīm hākīmni ayturlar faķīrlər otunın küç bilen éksükke alıp dağı baylarđa artuķķa tarh bırakur idi (37b/7-9) "Bir zalim hâkim hakkında (şöyle) anlatırlar: Fakirlerin odununu zorla eksik göstererek alıp, zenginlere daha fazla paraya bırakır idi."

3.5.2.31. Deyimlerde İyileşme Kavramı Göstergeleri

közün aç- "Kendine gelmek; iyileşmek"

Hind iklīmindin bir hāzık hākīm kēlip 'ilāc kılıp közsüzler közün açar idi ol faķīhķa ayttılar sen niçün küyegünni ol hākīmge éltmes sen ayttı kōrķar men devā kılıp közin açķay dağı ol ér kızımnu kōrüp boşāđay (79b/5-8) "Hint ülkesinden bir usta hekim gelip, ilaç verip körlerin gözünü açardı. O hocaya sordular: Sen neden damadını o hekime göndermiyorsun? (Hoca) cevap verdi: (Damadımın) deva bulup gözünü açmasından ve o yiğidin kızımı boşamasından korkarım".

sağ bol- "İyileşmek"

Tañ atıķaķ te 'ālā emri birle

Sōkel ér sağ boldı sağ öldi (58b/4-5)

"Tan atınca Allah'ın emri ile hasta adam iyileşti, sağ olan ise öldü."

şifā bër- "İyileştirmek"

Ol kün içinde haķķ Te 'ālā aña şifā bērdi (34a/2-3) "O gün içinde Hak Teâlâ ona şifa verdi."

3.5.2.32. Deyimlerde Güç/Kuvvet Kavramı Göstergeleri

ayağın üstüne ketür- "Güç, kuvvet vermek; kendine getirmek"

Bu ķadar yēmek seni ayağın üstüne ketürür dağı nē ķadar mundan artursañ sen anı kōterürsen (83b/10-12) "Bu kadar yemek seni ayağının üstüne getirir ve bundan ne kadar fazla yersen, sen onu taşımaya başlarsın."

bêliñden küç késil- "Gücü kuvveti kalmamak"

Kesildi yük kötürgen küç bêliñden

Kitipdür nâzûk êrdemler eliniden (136a/12-13)

"Yük kaldıran belinden artık gücün kesildi, nazik erdemler de elinden gidiyor."

küçi yêt- "Gücü yetmek"

Küçün bizge yêter haqqâ yetalmas

Seni sen küç bile otka yaqar sen (37b/13-38a/1)

"Senin gücün bize yeter ama Allah'a yetemez. Sen, kendini, zorbalıkla ateşlerde yakıyorsun."

Yêtkeninçe küçün köñül yapqıl

Kim halâyık saña du'â kılgay (45a/6-7)

"Milletin sana dua etmesi için gücünün yettiği kadar gönül kazan."

taşat ketür- "Gücü yetmek"

Tutmağıl pülâd kollı birle pençe ey zâ'if

Kim elin emgek körüp taşat ketürmeyin sinar (32b/12-13)

"Ey zayıf kişi! Çelik gibi kuvvetli elleri olan bir yiğitle sakın bilek güreşi yapma. Çünkü sana acı çektirip, sen daha davranmadan elini kırar."

3.5.2.33. Deyimlerde Uyku Kavramı Göstergeleri

ağız ta'âmdan közi uykudan kesil- "Yemeği içmeyi bırakmak, uyuyamamak"

Bir kimersenin köñli elden kitip dağı cân terkin urup nazarı helâket yerine tüşüp turur idi ağız ta'âmdan közi uykudan kesilip ne kündüz şabrı bar idi ne kiçe kararı bir kuş bigin kim tuzakka tüşmiş bolğay (113b/6-11) "Bir kimse, gönlü elden gidip, canından vazgeçip, ölümü bekleyip dururdu. Bu kişinin ağız yemekten gözü uykudan kesilerek ne gündüz sabrı ne de gece kararı vardı. Bir kuş gibi tuzağa düşmüş olacak(tı)."

köz aç- "Uykudan uyanmak"

Biçin vaqtı buğday yetiptür

Közün aç uykudan kim tañ atıptur (136a/5-6)

"Ekinleri biçme vakti (geldi) buğdaylar yetişti, uykundan uyan artık, sabah oldu".

köz yum(ma)- "Uyuyamamak"

Tileseñ bilmege menden kélip sor

Tañ atқunça közümni yummayıp men (60b/5-6)

"Eğer bilmek istersen, gelip benden sor; tan atıncaya kadar gözümü yummadım."

3.5.2.34. Deyimlerde *Yemek* Kavramı Göstergeleri

elin çek- "Elini çekmek; yemeği bırakmak"

İştihāları ğālib bolmayınça ta'ām yimegeyler dağı қарınları yaғsı toymayın ta'āmdan ellerin çekkeyler (83a/13-83b/1) "İştahları galip gelmeye kadar yemek yemeyecekler ve karınları iyi doymadan yemekten ellerini çekecekler."

ma'desi oti başına çık- "Çok acıkmak"

Yigit ma'desi oti başına çıkıp tākatınıñ 'ināni elinden kitip turur idi yemek köp yedi (102b/1-3) "Yiğit kişinin midesinin ateşi başına çıkıp/çok acıkıp takatinin dizginleri elinden gitmişti, (daha sonra) çok fazla yemek yedi."

ni'met tök- "Kıymetli şeyler göndermek ya da ortaya koymak; ziyafet vermek"

Anı istemege kişiler iyabêrdi dağı köp türlü ni'metler tökti meşelde ayturlar her kimniñ altun terāzūsında bolğay arslan қuvveti anıñ bāzūsunda bolğay (128b/1-4) "Onu istemek için insanlar gönderdi ve türlü türlü nimetler döktü. Meselde (şöyle) derler: Her kimin terazisinde altını varsa, pazısında da arslan kuvveti olur."

Ĥātūni ér oğlan taptı bu faқір ol va'deniñ şartına vefā kıldı sufra bıraқtı türlü türlü ni'metler tökti (145b/3-5) "Zevcesi erkek bir çocuk doğurdu. Bu fakir verdiği söze sadık kaldı ve sofrayı kurdu, türlü türlü nimetler döktü."

sufra bıraқ- "Sofra kurmak, ziyafet vermek"

Faқірlerğa şükrañe bolsun ittifaken ĥātūni ér oğlan taptı bu faқір ol va'deniñ şartına vefā kıldı sufra bıraқtı türlü türlü ni'metler tökti (145b/3-6) "Fakirlere adak olsun, ittifaken zevcesi bir oğlan doğurdu ve verdiği sözü yerine getirdi, sofraları kurdu ve türlü türlü nimetler döktü."

sufrā tōk- "Sofralar kurdurmak"

Ol şahsınñ köp māl ve ni'meti bar idi eli avuçı tar miskīnlerge altun akça üleştürdi dağı müsāfirlerge sufralar tōkti (87b/2-4) "O kişinin çokça malı ve nimeti vardı. Eli avucu dar miskinlere altın akçe paylaştırdı ve misafirlere sofralar kurdurdu."

tiş ur- "Yemeye başlamak"

Ğanda kim aç it tapar ét tiş urur sormas anı

Kim bu şālīh nākası mı yāhū deccāl eşeki (154b/8-9)

"Aç köpek et bulduğunda yemeğe başlar, 'Bu Salih peygamberin devesi mi yahut deccalin eşiği mi?' diye sormaz."

3.5.2.35. Deyimlerde *Anlama/İdrak Etme Kavramı Göstergeleri*

'aql eriş- "Akıl ermek; anlamak, idrak etmek"

Anıñ hikmetlerine 'aql erişmes

Kimerse işlerine hem kirişmes (47b/1)

"Onun hikmetlerine akıl ermez, başkalarının işlerine de karışmaz".

ferāset bilen bil- "Sezgiyle farkına varmak, idrak etmek" (126b/2-3)

Bir sultān fuğarā tā'ifesine ħakāret közi bilen nazar kıldı anlarınñ biri ferāset bilen bildi (79b/10-12) "Bir sultan fukara bir topluluğa hakaret gözü ile baktı, fukaralardan biri feraset ile bunu anladı."

ma 'nāsin al- "Kavramak, anlamak"

Laṭīfe nüktesine fikr kılgıl

Ğoyup lafzan anıñ ma 'nāsin alğıl (79a/6)

"Bu güzel sözler üzerine düşün, sözcükleri bir kenara bırakıp, onun manasını anla ve kavra!"

Deyim yapılarında bildiri, dilin şiir işlevi çerçevesinde etkili ve kalıcı olma niteliğinin yanında, kolay öğrenilebilme özelliklerini de içerecek biçimde düzenlenmiştir. Bu nedenle, araç durumundaki bildiri hem anlambilim, hem sesbilim hem de biçimbilim ve sözdizimi açılarından amaçlı düzenlemeler içermektedir (Subaşı Uzun 1991b: 120).

Memlûk-Kıpçak Türkçesinin tek edebî eseri olan *Kitābu Gülistān bi't-Türkî*, içerdiği deyimler bakımından da yazıldığı dönemin en önemli metinlerinden biridir. Birçok bilim adamına göre tercümeden ziyade *uyarlama* (adaptasyon) kabul edilen eserde, Seyf-i Sarāyî'nin Türk diline kazandırdığı ifadeler göze çarpmaktadır. Eserde geçen deyimlerin, Gülistān'ın Farsça aslıyla karşılaştırılması ayrı bir çalışmanın konusu olsa da, genel olarak yazarın eserdeki deyimleri birebir tercüme etmediği görülür.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de tespit edebildiğimiz kadarıyla 512 deyim kullanılmıştır. Kimi deyimlerin anlamının tam olarak belirgin olmaması, Farsça aslıyla karşılaştırdığımızda da anlam bulanıklığının giderilmemesi nedenleriyle makalemizde 430 deyime yer verilmiştir.

Kavramsal olarak deyimlerin sınıflandırılmasında temelde 35 başlık kullanmış olsak da, bu sayının sonradan yapılacak çalışmalarda kullanılacak yöntemlere göre değişkenlik gösterebilir. 35 başlık altında ele alınan 430 deyim anlam zenginliği noktasında dikkat çekicidir.

Amaçla araç arasındaki en uzak benzerliklerin ve bilinenleri ya da fark edilenin dışındaki ilişkilerin değerlendirilmesi ise, Türkçedeki deyim yapılarının yaratıcılık özelliğini ve anlatım gücünü artırmaktadır. Türkçedeki deyimlerde, yukarıda seçme düzenlemesi içinde gözlediğimiz özelliklerin yanında, birleştirme düzenlemesi açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Deyim örnekleri, birleştirmeye dayalı yapılanmada özel eşdizimlilik durumlarının örneklerini içermektedir. Bu özel eşdizimlilik yapıları aynı zamanda deyim kullanımsal ya da yapısal bir deyim olduğunun belirlenmesinde temel bir işleve sahiptir. Türkçedeki deyim yapılarında gözlenen bu anlam özelliklerine, sesbilim açısından ses, seslem, sözcük ve eklerin tekrarı ile birlikte, vurgulu ve vurgusuz seslerin düzeninin oluşturduğu müzik değeri eşlik etmektedir. Bu öğelerin tekrarı, deyim etkili, kalıcı olmasına ve birden çok öğeli bir yapının tek bir birim olarak edinilmesine yardımcı olmaktadır (Subaşı Uzun 1991b: 120).

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki 430 deyimden kavramsal olarak en çok kullanılanlar, *Konuşmak* (30), *Ölüm* (29), *Üzüntü/Dert/Keder* (26), *Savaş/Kavga/Dövüş* (19), *Din/İman* (15), *Eziyet Etmek* (14), *Güzellik/Zariflik/Yiğitlik* (12), *Açgözlülük* (11) ve *Mutlu/Memnun Olmak* (10) başlıkları altında ele alınmışlardır.

Gülistân, *makame* tarzında yazılmış bir eserdir. Arap edebiyatının bir nesir türü olan *makame*, önceleri dinî ve ahlakî hikâyeler dinlemek amacıyla yapılan toplantılar için kullanılırken, sonraları geleneksel olarak "sözlü hikâyeye" karşılığını almıştır (Ergene 2012: 3). Gülistân kitabı, üslup bakımından bir *sehl-i mümteni* örneği olarak kabul edilmektedir (Diriöz 1979: 61). Eser, içerik olarak daha çok bir *nasihatname* olduğu için deyimlerin kullanımına sıklıkla yer verilmiştir. Anlatımı güçlü kılma yollarından biri olan deyimler, az sözde çok şey anlatma yöntemi olarak kullanılmışlardır.

Anlambilim çerçevesinde, özellikle, göstergelerin seçimi konusunda somutlaştırmaya yönelik eğilimlerin yüksek olduğu gözlenmektedir. Somutlaştırma, kimi kez, araç yapılanması içindeki karşıt kavramların kullanımıyla, zaman zaman duyulara ağırlık veren kullanımlarla ya da kişileştirme ile gerçekleştirilmektedir (Subaşı Uzun 1991b: 120).

Gülistan Tercümesi'nin ders verici nitelikte bir eser olması, deyimlerin çok kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kısa ve etkileyici bir anlatım tarzı oluşturan deyimler, aynı zamanda okuyucu ya da dinleyicinin aklında daha kolay tutunabilen yapılardır. Dünya hayatının geçiciliği karşısında tutunulacak tavır ve hareketler deyimler etrafında şekillendirilerek okuyuculara öğütler verilmiştir. Bununla birlikte Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de bu kadar çok deyim geçmesi, bir bakıma Türkçenin XIV. asırdaki dili kullanım gücüne ve anlatım zenginliğine de işaret etmektedir. Bu tip eserlerin deyim içeriklerinin incelenmesinin Türklük bilimine büyük katkılar sağlayacağı açıkça görünmektedir.

3.6. KİTÂBU GÜLİSTÂN Bİ'T-TÜRKÎ'DE GÖSTERGE İŞARETLEYİCİSİ OLARAK ATASÖZLERİ (PROVERBS)

3.6.1. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de Geçen Atasözleri ve Atasözlerinin Kavram Göstergeleri İle İşaretleyicileri

Gülistân, *makame* tarzında yazılmış bir eserdir. Arap edebiyatının bir nesir türü olan *makame*, önceleri dinî ve ahlakî hikâyeler dinlemek amacıyla yapılan toplantılar için kullanılırken, sonraları geleneksel olarak "sözlü hikâyeye" karşılığını almıştır (Ergene 2012: 3). Gülistân kitabı, üslup bakımından bir *sehl-i mümteni* örneği olarak kabul edilmektedir (Diriöz 1979: 61).

Yapısal olarak daha çok mensur bir metin olarak dikkat çeken Gülistân, araya serpiştirilen özlü sözler, meseller ve şiir parçalarından oluşmaktadır. İçerdiği hikâyelerle

bir *nasihatnâme* özelliği gösteren eserdeki şiir parçaları, hem verilmek istenen mesajın anlaşılabilirliği hem de dili tekdüzelikten kurtarma noktasında oldukça işlevsel kullanılmıştır. Eserde, yer alan nasihatlerin çoğu dünya hayatının geçiciliği, erdem ve faziletin önemi, akıl ve anlayış sahibi olunması, kötü huylardan uzak durulması gibi sosyal konularda verilen mesajlardan oluşmaktadır.

Milletlerin tarihleri boyunca yaşadıkları iyi ya da kötü tecrübeleri kısa ve özlü bir biçimde ifade eden dilsel birimlere atasözü denir. Atasözleri kalıplaşmış (klişe haline gelmiş) sözlerdir ve genellikle de problemlere ya da kavramlara toplumsal bakış açısıyla yansımış ifadelerdir (Aksoy 1998: 133). Türkçedeki *atasözü* kavramının ilk zamanlarda, örneğin Divānū Lugati't-Türk'te, Arapça *mesel* ve Türkçe *saw* sözcükleri ile karşılaşmaktayız. Osmanlı Türkçesinde, atasözü için *darbimesel* sözcüğünü kullanılmıştır.

Atasözleri, kültürlerin var olduğu eski çağlara dayandığından geçmişleri de insanlık tarihi kadar derinlere iner. İnsanlık tarihinin içinde yer aldığı her olgu, yaşam deneyimi ve aykırılık atasözlerinde yaşatılmıştır. Atasözlerini belli bir çizgi üzerinde doğrusal olarak uzanan statik bir unsur ve anlamsal içeriğinin değişime kapalı olduğu dar bir çerçeve olarak düşünmemek gerekir. Hayat nasıl bütün zıtlıkları bünyesinde barındırıyorsa atasözleri de kimi durumlarda çelişki yaratabilir. Örneğin günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan "İyi insan, lafın üstüne gelirmiş." yargısının tam tersi olarak "İti an, çomağı hazırla!" denebilmesi, atasözlerinin anlam yelpazesinin olaylara bakış açısına, dönemin şartlarına ve bireysel ilişkilere göre şekillendiğini gösterir. Buna paralel olarak Gülistān kitabında da aynı çelişkiler vardır. Örneğin eserde geçen bir atasözünde aslanın cesareti ve yırtıcılığı övülürken, diğerinde insan parçalamak dışında hiç bir vasfı bulunmayan aslanın, eşekten daha faydasız bir hayvan olduğu belirtilir.

Bilim insanlarına göre temelde bir öğüt kitabı olan Kitābu Gülistān bi't-Türk'nin hemen hemen her bölümünde çeşitli nasihatler verilmiştir. Bu öğütlerden bazıları ise atasözleri ile aktarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde kullanılan atasözü sayısı, 104'tür. Bu atasözlerinin çoğunun manzum olması bir yana, kullanıldıkları bağlamlar ve metin içerisindeki işlevleri de oldukça ilgi çekicidir.

3.6.1.1. Atasözlerinde *Çalışkanlık Kavramı Göstergeleri*

- (1) *Ėkseñen hayr urluķını biķe sen*
Kūzege ne ķoysañ anı iķe sen (5a/3)

"Eğer hayır tohumları ekersen (hayır) biçeceksin; testiye ne koyarsan onu içeceksin."

(2) *Renc çekmeyin genc hâşıl bolmas dağı kişi cānını haţarğa koymayın düşmenge zafer tapmas* (104a/13-104b/1-2) "Sıkıntı çekmeden zenginlik elde edilmez ve insan, canını feda etmeye hazır olmadan düşmana karşı zafer kazanamaz."

3.6.1.2. Atasözlerinde *Dürüstlük Kavramı Göstergeleri*

- (1) *Fitne yüzli rāst sözden bol yırak*
Maşlahatlı yalğan andan yaşırağ (9b/4-5)

"Fitne yüzlü doğru sözden uzak dur! Yerinde söylenen yalan ondan daha iyidir."

3.6.1.3. Atasözlerinde *Terbiye Kavramı Göstergeleri*

- (1) *Terbiyet ğayr ehline kılmağ*
Künbed üstünde koz koymağtur (13a/7)

"Yabancılara terbiye öğretmeye çalışmak, kümbet üstüne ceviz koymak (gibidir)."

3.6.1.4. Atasözlerinde *Kötülük Kavramı Göstergeleri*

- (1) *Yaman birle 'ömrni zāyī' étme*
Kurı neyden kişi şekker yimişi yok (13a/13)

"Kötü (işlerle) ömrünü zayı etme! İnsanın kuru kamıştan şeker yediği daha görülmemiştir."

- (2) *Hasūddan hased bolur* (15b/11) "Haset eden kişiden ancak haset ortaya çıkar."

(3) *İşitkenin yok mı her kim hıyānat bilen tirilgey hisāb vaktında elleri titregey* (25b/7-8) "Daha önce hiç işitmedin mi! İhanet ile yaşayan kişinin hesap vaktinde (korkudan) elleri titreyecek."

(4) *Bir kişini inçitseñ dağı soñra yüz rāhatıñ tégse ol inçitmegiñ anıñ yādından kitmes oğ tēmürü cerāhatdan çıkar velī nişānı kalur* (101a/7-9) "Bir kişiyi incitsen ve sonra o kişiye yüzlerce kez iyilik yapsan, yine de onu incittiğin, onun aklından çıkmaz. Okun demiri yaradan çıkar ama izi kalır".

3.6.1.5. Atasözlerinde *Açgözlülük Kavramı Göstergeleri*

- (1) *Ay tok közüñe arpa itmeki körünmes hoş*
Likin benim allımda 'izzetli mükerreremdür (18a/3-4)

"Tok olan kişinin gözüne arpa ekmeği hoş görünmez. Ancak benim önümde (gözümde) saygı ve hürmet edilen (biridir)."

- (2) *Yétse tatlı suğa susamış ér*
Çorkmas allında bolsa ejderhā (48a/13)

"Susamış insan tatlı suya ulaşırsa, önünde ejderha da olsa korkmaz (suyu içmeye çalışır)."

- (3) *Bolmasa yahni kayurmas ey 'aziz ér sofrada*
Girde yahniür piyāde aç ve armış yarlığa (74a/11-12)

"Ey azizi kişi! Sofrada yahni olmasa da yiğit bundan kaygılanmaz. Acıkmış ve yorulmuş piyadeye yufka, yahni gibi gelir."

- (4) *Közin bağlar derāhim 'ākil erniñ*
Tama' salur uçar kuşnı tuzakka (100b/1-2)

"Akıllı kişinin gözünü dirhem kör eder, uçan kuşları tuzaklara yakalatan da açgözlülüktür."

- (5) *Körer miskin susamış uykusunda*
Tamāmet yer yüzün tutmuş akar su (153a/11-12)

"Miskin ve susamış kişi, rüyasında, yeryüzünü tamamen su ile dolmuş gibi görür."

- (6) *Māl 'ömr rāhatı için durur dağı 'ömr māl cem' etmek için degül* (159b/9-10)

"Mal mülk, ömür rahatı içindir; ancak ömür, mal toplamak için değildir."

- (7) *İçrip elge kaşuk birle şorbā*
Çömüç sapı bilen közin çıkarma (160b/6-7)

"Millete kaşık ile çorba içirip kepçe sapı ile gözünü çıkarma!"

- (8) *Niçün kuru kamaşdan şeker tama' kılar sen*
Kelmes böri elinden fervecilik bilürsen (167b/6-7)

"Neden kuru kamaştan şeker çıkacak diye açgözlülük yapıyorsun? Kurdun elinden kürkçülük gelmez, bilirsin."

(9) *Boğaz belası bolmasa idi kuş tuzakka tüşmegey idi* (168b/8-9) "Boğaz belası olmasaydı kuş tuzakka düşmeyecekti."

3.6.1.6. Atasözlerinde *Yiğitlik* Kavramı Göstergeleri

(1) *Kaçan kim toysa bahadur hamle kıılır tutmağa dağı aç karınlı yæg tutar kaçmağnı* (23a/6-7) "Yiğit kişinin karnı doysa (düşmanı) tutmak için hamle eder ancak karnı aç olan kaçmayı tercih eder."

3.6.1.7. Atasözlerinde *Dostluk* Kavramı Göstergeleri

(1) *Dostlar zindān içinde kerek bolur dağı düşmenler sufrada dost körünür* (26b/11-12) "Dostlar zindan içindeyken gerekli olur ve düşmanlar sofrada dost görünür."

(2) *'Ākiller meseli turur: Dostka ol kadar yārī kılğıl kim düşmen bolsa saña zafer tapmağay* (39b/8-9) "Akıllı insanların meselidir: Dostuna, sana düşman olduğunda, galip gelemeyeceği kadar yardım et!"

(3) *Dostlar evin süpürgil dağı düşmen eşikin kaçmağıl* (57a/6-7) "Dostlarının evini süpür ama düşmanının kapısını çalma!"

3.6.1.8. Atasözlerinde *Sabır* Kavramı Göstergeleri

(1) *Ol tekellümden saña hoşdur süküt*

Kim haṭā sözde yiginçe infi 'āl (46b/4-5)

"Yanlış sözler kullanıp (insanları) üzmetense; sükût etmek, konuşmaktan daha iyidir."

(2) *Otura tura kitmek yahşırak andan kim terk yürüp kalğay sen* (137a/1-2) "Hızlıca yürüyüp kalmaktansa otura kalka (yavaş yavaş) gitmek daha iyidir."

(3) *Şabr bilen bāğda güre bişer dağı aşıkkan kimerse yüzi üstüne tüşer* (167a/1) "Sabır ile bağdaki koruk olgunlaşır ancak acele eden kimse yüzü üstüne düşer."

3.6.1.9. Atasözlerinde *Cehalet* Kavramı Göstergeleri

(1) *Üzmes ikki biligli bir kılnı*

Saklamas ahmağ ādemī tilni (108a/10)

"İki âlim bir kılı koparmaz, ahmak kişi ise diline hâkim olamaz."

(2) *'Ākil cāhil şoḥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil 'ākil şoḥbetinde vahşet içinde* (120a/13-120b/1) "Akıllı (insan) cahillerin sohbetinde nefret içinde, cahiller ise akıllı kişilerin sohbetinde vahşet içinde kalırlar."

(3) *Cāhil ʿr kıl̄sa cefā bolma mükedder ey ḥakim*
Nè bilür közsüz kimerse ḳadrini naḳḳāşnıḡ (170a/1-2)

"Ey bilgili kişi! Cahil kimse, ne kadar cefa ederse etsin, kederlenme. Gözsüz insan, nakkaşın kadrini ne bilir!"

3.6.1.10. Atasözlerinde *Akıl/Bilgi Kavramı Göstergeleri*

(1) *Uzun boylı aḥmaḳdan ḳısḳa boylı 'ākil yaḥşıraḳ durur* (10b/2) "Uzun boylu ahmaktan kısa boylu ve akıllı kişi daha iyidir."

(2) *'Ākil yimeḳ yir tirilmek için dağı cāhil tirilir yimeḳ için* (83b/13-84a/1) "Akıllı insan, yaşamak için yemek yer; ancak cahil insan yemek yemek için yaşar."

(3) *Üzmes ikki biligli bir ḳıl̄nı*

Saḳlamas aḥmaḳ ādemī tilni (108a/10)

"İki âlim bir kılı koparmaz, ahmak kişi ise diline hâkim olamaz."

(4) *'Ākil cāhil şoḥbetinde nefret içinde turur dağı cāhil 'ākil şoḥbetinde vahşet içinde* (120a/13-120b/1) "Akıllı (insan) cahillerin sohbetinde nefret içinde, cahiller ise akıllı kişilerin sohbetinde vahşet içinde kalırlar."

(5) *Arslan bilen pençe tutmaḳ dağı ḳılıçḳa yumruk urmaḳ 'ākiller işi degül* (168a/11-12) "Arslan ile pençe tutuşmak ve kılıca yumruk atmak akıllı insanların yapacağı bir iş değildir."

3.6.1.11. Atasözlerinde *Erdem Kavramı Göstergeleri*

(1) *Ēr deminde ʿrdemin körgüzmes illā ʿr ḳişi*
Eyle kim ʿrdem tevede yoḳ dağı arslanda bar (11a/13-11b/1)

"Yiğit bir kişinin dışında kimse erlik zamanında erdem göstermez. Öyle ki, erdem devede yok ama aslanda var."

3.6.1.12. İşaretleyici Olarak Hayvan Adlarının Kullanıldığı Atasözleri

(1) *Niçe bolsa za'îf tâzî at*

Bir tavîle eşekden ol yahşısı (10b/7)

"Koşucu bir at ne kadar zayıf olursa olsun, bir ağıl eşekten daha iyidir."

(2) *Ër deminde êrdemin körgüzmes illâ êr kişi*

Eyle kim êrdem tevede yok dağı arslanda bar (11a/13-11b/1)

"Yiğit bir kişinin dışında kimse erlik zamanında erdem göstermez. Öyle ki, erdem devede yok ama aslanda var."

(3) *Kitse cehân vilâyetini terk itip hümay*

Baykuş köletkesine kişi kelmegi muhâl (12a/6-7)

"Hüma kuşu cihan mülkünü terk edip gitse, insanların baykuş gölgesine sığınması imkânsızdır."

(4) *Böriniñ balası bolur 'âkıbet*

Atası kibi ol harâmî böri (14b/9)

"Kurdun yavrusu da, sonunda, babası gibi harami olur."

(5) *Kim zulm êlin uzatsa sultân bolur mı bolmas*

Koylarga kurt hergiz çobân bolur mı bolmas (16b/11-12)

"Her kim zulüm elini uzatsa sultan olur mu, olmaz! Hiç kurt koyunlara çoban olur mu, olmaz!"

(6) *İşitkeniñ yok mı kaçan bolsa çetük 'âcîz*

Urur pençe peleng közin çıkarur korkmayın ol dem (18b/4-5)

"Daha önce hiç işitmedin mi! Kedi aciz kalsa, o an, hiç korkmadan vurup aslanın gözünü çıkarır."

(7) *Yılan çobân ayakına urur zaḥm ol sebebden kim*

Başını yençmesin tip taş bilen nâgah urup muḥkem (18b/6-7)

"Yılan, çoban onu görünce aniden başını taşla ezmesin diye, çobanın ayağını sokar."

(8) *Ḳanda kim tatlı su akar bolsa*

Ḳurt ve kuş balık andan êksilmes (22a/11-12)

"Tatlı su nerede akarsa; kurt, kuş ve balık oradan hiç eksik olmaz."

(9) *Bilürsen zahmına çün tākātıñ yok*

Ƙoluññı soƘmağıl 'akreb inine (28b/2-3)

"Eğer acısına dayanamayacaksan akrep inine elini sokma!"

(10) *Yük ketürgen eşek yahşırak ol arslandan kim ādemīni yırtƙay (31b/9-10)* "Yük taşıyan eşek, insanları parçalayan aslandan daha iyidir (faydalıdır)."

(11) *Niçe kim fehmi yok miskīn eşekniñ*

Ƙötürmek birle yükni kıymeti bar (31b/11-12)

"Miskin eşeğin anlayışı ve itibarı yok, yük taşımasıyla kıymeti var."

(12) *Tolu bolsa bir ulu birke mā-verd*

Ƙılur bir it tüşüp murdār anı (52a/12)

"Büyük bir havuz gül suyu ile dolu olsa, bir it içine düşüp onu murdar eder."

(13) *Yimes it sarƙıtın kēlip arslan*

Ĝār içinde açın öler bolsa (87b/8-9)

"Aslan, bir mağaranın içinde açlıktan ölecek olsa da gelip köpeğin artığını yemez."

(14) *Tālī'siz şayyād teñizde balıƙ tutabilmes dağı ecelsiz balıƙ ƙurı yerde ölmes (94b/10-11)* "Kısmetsiz avcı denizde balık tutamaz ve eceli gelmeyen balık kuru yerde ölmez."

(15) *Ecelsiz ādemī ölmes diyip sen*

Yılanı ƙuyruğundan tutma zinhār ol (99a/13)

"İnsana eceli gelmeden ölmez deyip de sakın yılanın kuyruğundan tutma!"

(16) *Nêçe kim fıl heybetli bolursa*

Töger süvri çibinler şāh fılın (102a/2-3)

"Fil ne kadar heybetli olursa olsun, sivrisinekler (birleşince) fillerin şahını (bile) döverler/mağlup ederler."

(17) *Kaçan kim ittifāk ètip yürise*

Karınçalar soyar arslan terisin (102a/4-5)

"Karıncalar birleşip birlikte hareket ettiği zaman, aslanın derisini soyarlar."

(18) *Avçı çıkıiban këyikler avlar vaktın*

Arslan körüben tutup terisin yırtar (105a/6-7)

"Avcı çıkıp geyikleri avlayacağı vakit, aslan (avcıyı) görüp, yakalayıp (avcının) derisini soyar."

(19) *Küneş vaşlın tilemes bolsa vaṭvāt*

Küneşniñ nūrına andan nè noqsān (118a/3-5)

"Yarasa güneşe kavuşmak istemese de güneşin ışığından hiçbir şey eksilmez."

(20) *'İsā eşekin hicāza èltip*

Ketürse yana hemān eşek turur (139b/2)

"İsa (peygamber), eşeğini Hicaz'a götürüp getirse, eşek yine eşektir."

(21) *Eşekniñ kim yüki bolsa yünjülrek yürür rāhat bilen dā'im bilā-şek* (150b/1)

"Yükü hafif olan eşek, şüphesiz, daima, daha rahat yürür."

(22) *Kaçan kim it başına bir kesek tüşer bolsa*

Ferah bilen sekirir ol anı süñek saķınıp (153b/4-5)

"Köpeğin başına gökten bir parça düşecek olsa, (düşen parçayı) kemik sanıp sevinç ile sıçrar."

(23) *Kanda kim aç it tapar it tiş urur sormas anı*

Kim bu şālih nāķası mı yāhū deccāl eşeki (154b/8-9)

"Aç köpek et bulduğunda yemeğe başlar, bu Salih peygamberin devesi mi yahut deccalın eşeği mi? diye, sormaz."

(24) *On kişi bir sofrada yemek yer dağı artar ikki it bir murdār üçün biri birin yırtar* (166b/2-3) "On kişi bir sofrada yemek yer ve (yemek) artar. İki it bir murdar için birbirini yırtar."

(25) *Erdemsizler erdem iyesin köre bilmes niçük kim bāzār itleri av itlerin tilemes yırakdan gavgā kıılır yakın kēlmes* (168b/3-5) "Pazar itlerinin av köpeklerini istemeyip uzaktan kavga edip yaklaşmadıkları gibi erdemsiz insanlar, fazilet sahibi insanları göremezler."

3.6.1.13. İşaretleyici Olarak Hükümdarların/Meliklerin Kullanıldığı Atasözleri

(1) *Sıgar bir hücreğa on ikki mihmān*
Bir iklīme sığışmaz ikki sultān (12a/11-12)

"Bir odaya on iki misafir sığar; ancak bir iklimi iki sultan sığmaz."

(2) *Meselde ayturlar*
Kirmege bēgniñ melikniñ evine
Vāşıta lā-büid kerek bir iħtiyār (29a/4-5)

"Meselde (şöyle) söylerler: Bir beyin ya da hükümdarın evine girmek için, şüphesiz, işini halledecek bir vasıta (ya da bir kişi) gerekir."

(3) *Buyursa beş yumurtkanı alurğa küç bile sultān*
Nökerleri tutup sançar yegirmi kaznı bir şişke (31a/9-10)

"Sultan, beş yumurta alınmasını emretse, askerleri zor kullanarak tutup yirmi kazı şişe geçirir."

(4) *Küç bilen kişige baylık dağı arzū bilen bēglik hāşıl bolmas* (96b/10-11)
"Zorbalıkla insana zenginlik ve arzuyla beylik hâsıl olmaz."

3.6.2.14. İşaretleyici Olarak Maden Adlarının Kullanıldığı Atasözleri

(1) *Yağşı kılıç bolur mu hergiz yaman tēmürden*

Yumağ bilen kiter mi levni kara kömürden (15a/6-7)

"Hiç kötü demirden iyi kılıç olur mu! Kara kömürün rengi (karası) yıkamakla gider mi!"

- (2) *Urup saykal têmür pāsın kitermes*
Niçe bolsa mu'allim fenn üze şeyh (59a/12-13)

"Bir âlimin fen üzerine üstat olması gibi cila vursan da demirin pasını gidermez."

- (3) *Cevāhir kıymeti yoğ kān içinde*
Kèlip èlge tapar ol baş üze yèr (96b/7)

"Madenin içinde cevherin kıymeti yok, ancak o (cevher) başkasının eline geçtiğinde baş üzerinde yer bulur."

- (4) *Saykal ursa açılmağay hergiz*
Ol têmür kim köki yaman bolğay (139a/12)

"Aslı kötü olan demire ne kadar cila vurursan vur asla rengi açılmaz."

- Sindurur bolsa urup altun kadehni kattı taş*
Sınmas altun kıymeti artmas bahāsı taşnıñ (170a/3-4)

"Sert bir taş altın kadehi vurup kırsa, ne altının kıymeti azalır ne de taşın değeri artar."

(5) *Cevher balçıkka tüsse burunğı bigin nefıs turur (170a/5-6)* "Cevher çamura düşse de önceki gibi güzeldir."

3.6.2.15. İşaretleyici Olarak Bitki Adlarının Kullanıldığı Atasözleri

- (1) *Tahammül kıl bizim emsālimizge*
Yemişi köp ağaçka taş atarlar (30a/4-5)

"Bizim gibi insanlara tahammül et! Meyvesi çok ağaca taş atarlar."

(2) *Az delilden köp ma'nī bolur dağı bir avuç çāšnīden buğday yüki (87a/13-87b/1)*
"Az delilden çok manalar çıkar ve bir avuç çeşniden bir sürü buğday (ortaya çıkar)."

- (3) *Ağaç körki yemiş èrniñ keremdür*

Keremsiz  r v c d  ke'l- 'ademd r (94a/11-12)

"Ağacın s s  meyve, yiğit kişinin (s s ) şerefidir. Onursuz kişinin varlığı yok olmuş gibidir."

(4) * g l r yaş ağaç niçük tileseş*

 r   gri ağaç otsuz t zelmes (141a/1-2)

"Ağaç yaş iken istediğin gibi  gilir, ancak kuru ağaç ateş olmadan düzelmez."

(5) *N  y rde g l bar anda tiken bar dağı n  y rde kim  amr bar anda  um r bar dağı n  y rde kim genc bar anda yılan bar dağı n  y rde kim dürr-i sem n bar anda neheng bar (158a/3-5)* "Nerede g l varsa orada diken vardır; nerede şarap varsa orada baş ağrısı vardır; nerede hazine varsa orada yılan vardır; nerede kıymetli inci varsa orada timsah vardır."

(6) *Cevr-i düşmen n  'aceb çekse körüp t lib-i dost*

  n ki d im tiken   g l gam u ş d  biledür (158a/8-9)

"Dosta talip olan kişi, düşmanın cevrinin çekerse, bunda şaşılacak ne var! Çünkü daima diken g l ile, dert sevinç ile beraberdir."

(7) *K p bolur   n azın azın eşc r*

 abbe  abbe 'ades toli anb r (171b/7-8)

"Ağaçlar az az çoğalır, mercimekler tane tane ambarı doldurur."

3.6.2.16.  şaretleyici Olarak Suyun Kullanıldığı Atasözleri

(1) * arı bolduş yigitlikden eliş yu*

Bilür sen kim yana kaytarmas ağar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandım, gençlikten umudunu kes. Bilirsin ki akan su geri dönmez."

(2) *Ehl-i t ma' közi bu cih n ni'meti bilen*

Tolmas niçük ki tolmasa kaçre bilen kıyı (156b/8-9)

"Bir damla ile kuyunun dolmayacağı gibi açgözlülerin gözü de bu dünyanın nimetleri ile doymaz."

(3) *Kaçre kaçre seyl bolur az az yığılsa haylı bolur (171b/1-2)* "Damla damla sel olur, az az birikse çok olur."

3.6.2.17. İşaretleyici Olarak Sosyal Kabullerin Kullanıldığı Atasözleri

(1) *Koy degül çobān için ay züfünün*

Belki çobān koylara hıdmet için (40a/11)

"Ey ilim sahibi kişi! Koyunlar çoban için (gerekli) değildir; şüphesiz, çoban, koyunlara hizmet etmek için vardır."

(2) *'Ākıller meseli turur kim öz evinde oturup kırı etmek yise yahşı andan kim bêline altun kılıç bağlap hıdmet için turgay (46b/4-6)* "Akıllı insanların meseledir: Beline kılıç bağlayıp hizmet için durana kadar kendi evinde oturup kuru ekmek yemek ondan daha iyidir."

(3) *Dögüldür ton bilen bu pārsālık*

Tileseñ zühd ve takvā nefis evin yıķ (51b/1-2)

"Sofuluk elbiseler giymekle olmaz. Eğer dünya işlerinden uzaklaşıp takva sahibi olmak istiyorsan, nefis evini yık!"

(4) *Özdeñ kışı yapunsa eski 'abā yaraşur*

Körksüz kelinge körkli ton keydirip yaraşmas (79a/13)

"Güzel kişi eski aba bile giyse yakışır, çirkin geline güzel elbiseler giydiren de yakışmaz."

(5) *Mezullet bilen tiri yüriginçe 'illet bilen ölse yahşıraq (86a/5-6)* "Alçakça yaşayınca kadar illet ile ölmek daha iyidir."

(6) *Turuş yüzliniñ elinden yiginçe bal u ter kaymak*

Küleç yüzliniñ elinden alıp hanzal yise hoşrak (86a/7-8)

"Ekşi suratlı birinin elinde bal kaymak yiyene kadar, güleç yüzlü bir kişinin elinden zakkum (zıkkım) yemek daha hoştur."

(7) *Niçe murdār ise tersā kuyusu*

Yehūdī ölüsün yusa revādur (91b/11-12)

"Bir Hristiyanın kuyusu ne kadar murdar olursa olsun, Yahudi'nin ölüsünü (o kuyudan çıkan suyla) yıkamak uygundur."

(8) *Her bir er bir iş üçündür her bir iş bir er için*

Maşlahat ol öz işini işleget her zü-fünün (95b/8-9)

"Her bir kişi, bir iş içindir ve her bir iş, bir kişi için(dir). Bilgili kişilerin kendi bildikleri işi yapmaları uygundur."

(9) *Küç bilen bitmes işiñ akça kerektür akça*

Akçalı ādemī muhtāc degüldür küçke (100a/5-6)

"Güç, kuvvet ile her işi halledemezsin, para gerekir para! Parası olan insanın güce, kuvvete ihtiyacı yoktur."

(10) *On erniñ kuvvetin koygıl bir erniñ akçasın keltür (100a/9)* "O yiğidin kuvvetini bırak da bir adamın parasını getir!"

(11) *'Ākil meseli budur bir oğrı altun*

Köp yahşı durur yüz elli batman küçden (104a/11-12)

"Akıllı insanların mesele budur: Gizlice verilen altın, yüz elli batman güçten daha iyidir/etkilidir."

(12) *Bir aytkanı yana aytma mükerrer*

Ki helvāni dağı bir urla yirler (108b/8-9)

"Bir kez sylediğini tekrar etme, helvayı bile bir kere yerler."

(13) *Her nime kim knjlge hoş klse kzge krkli krnr (112b/6-7)* "Gnle hoş gelen gze gzel grnr."

(14) *ur'n til uında dağı altun cn iinde turur (137b/6)* "Kur'an dil ucunda, altın ise can iindedir."

(15) *Munu levhinde yazdı ktib evvel*

Ata mihrinden ust cevri yağı (142a/4-5)

"Ktib, bunu nceden levhasında yazmıştı: Ustanın cevri, babanın sevgisinden daha iyidir."

(16) *Her kim ulularđa sker*

Tili bilen z anın tker (168a/5-6)

"Her kim ulu atalarına sverse, kendi dili ile kendi kanını dkmr olur."

3.6.2.18. İşaretleyici Olarak İnan Kavramlarının Kullanıldığı Ataszleri

(1) *'İlm dn beslemek n durur dny yimek n degl (161a/3)* "İlim din beslemek iindir, dnya (nimetlerini) yemek iin değil!"

(2) *Takvsız 'lim kzsz meş'aledrđa oğşar (161a/6-7)* "Takvasız lim gzsz meşaleciye benzer."

(3) *'Amelsiz 'lim yemişsiz ağaka, 'İlmsiz zhid eşiksiz evgeMa'rifetsiz seyyh anatsız uşka (oğşar) (173a/13)* "Amelsiz lim meyvesiz ağaca, ilimsiz zahit kapısız eve, marifetsiz seyyah kanatsız kuşa (benzer)."

(4) *'Amelsiz 'lim balsız zenbrđa oğşar (173b/9)* "Amelsiz lim balsız arıya benzer."

3.6.2.19. İşaretleyici Olarak Sağlık Kavramlarının Kullanıldığı Ataszleri

(1) *Sağ er bilmes cerāhat ağrısın*

Derdni çekken kişi bilür yakîn (126b/8)

"Sağ insan, yaranın ağrısını bilmez; şüphesiz, derdi, çeken kişi bilir."

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de geçen 104 atasözü kullanılmıştır. Yerilen ve yüceltilen değerlerle ilgili atasözlerine, alt başlıklarıyla birlikte otuz kez; Akıllı ve bilgili olmakla ilgili atasözlerine beş kez; Hayvanlarla ilgili atasözlerine yirmi beş kez; Hükümdarlar ve meliklerle ilgili atasözlerine dört kez; Doğadaki unsurlarla ilgili atasözlerine yirmi kez; Toplumsal kabuller ve sosyal hayatla ilgili atasözlerine on altı kez; dinî konularla ilgili atasözlerine dört kez ve sağlıkla ilgili atasözlerine bir kez yer verilmiştir. Görüldüğü gibi eserde, yazıldığı dönemin sosyal ve siyasî çevreleriyle ilgili ve toplumsal kabullerin ağırlıklı olduğu konular atasözleriyle aktarılmıştır.

Metin kurgusu noktasında, atasözlerine yer verilmeden önce kullanılan kalıp ifadeler de dikkat çekicidir. Bu işlevde özellikle *mesel*, *naşihat* ve *hikmet* sözcüklerinin doğrudan atasözü anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine aynı görevde kullanılan *işitkeniñ yok mı* "Daha önce hiç işitmedin mi!" tümcesinin kimi özellikleriyle ön plana çıktığı söylenebilir. Öncelikle bu ifadenin Farsça orijinal metinde bulunmaması, bu ifade tarzının Seyf-i Sarāyî'nin yaşadığı Türk sosyal hayatında sıklıkla kullanılan bir kalıp söz olduğunu akla getirmektedir. Bir diğer özelliği ise okuyucunun ilgisini toplayarak, söylenecek atasözünün önemini gösterme çabası olarak dikkat çeker.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî, gerek dili (Memluk-Kıpçak Türkçesi) gerek metin örgüsü bakımından Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Türünün ilk tercüme örneği olması, zengin muhtevası ve XIV. asrın Türkçesi hakkında verdiği bilgiler de dikkatle incelenmesi gereken unsurlardandır.

3.7. SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN İKİLEMELER (REDUPLICATION)

TDK Türkçe Sözlük'te ikileme, "Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı gibi." şeklinde tanımlanmıştır (TS 2011: 1165).

Vecihe Hatipoğlu, ikilemeyi "Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine

yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” olarak tanımlar (Hatiboğlu 1981: 9).

Berke Vardar, ikileme için, “Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanmaktır.” tanımını yapmıştır (Vardar 2002: 119).

Zeynep Korkmaz ikilemelerin, aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu olduğunu belirtir (Korkmaz 2007: 82).

Leyla Karahan, ikileme yerine “tekrar grubu” ifadesini kullanır ve bunu; bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlar (Karahan 2006: 26).

Bir kavramı öğretmek, anlatmak veya pekiştirmek amacıyla birbirine eş, yakın ya da zıt anlamlı en az iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubuna *ikileme* denilmektedir. İkilemeler, dilin önemli kelime hazinelerindedir. Çünkü ikileme ile anlatılmak, öğretilmek ya da pekiştirilmek istenen kavram birkaç kelime ile daha etkili ve kalıcı bir şekilde ifade edilebilmektedir (Can 2010: 2).

İkileme konusunda bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Fakat yapılan araştırmalarda hem tanım hem de terim konusunda tam bir görüş birliğine varılamadığı görülür. Terim olarak *hendiadyoin* (Çağatay 1978), *ikileme* (Hatipoğlu 1981; Korkmaz 2003; Erdem 2005; Sev 2004; Çoraklı 2001; Akerson 1982; Aktaş 1996; Yüce 1998; Vardar 2002; Toprak 2005; Erdem 2005), *ikiz kelime* (Eren 1949), *tekrar grupları* (Karahan 1999; Eker 2003), çift sözler (Tietze 1966), *tekrarlar* (Tuna 1948; Ergin 2002), *kelime koşması* (Ağakay 1954), *koşma takımları* (Banguoğlu 2000), *ikizleme* (Bilgegil 1982), *ikizlenmeler* (Gencan 2001), *sıralamalar* (Grönbech 2002) gibi terimler kullanılmıştır (Can 2010: 2).

İkilemeler konusunda kimi zaman Batı dillerinden alınan terimlerin de kullanıldığı görülür. *Hendiadyoin*, *reduplication*, *reduplication dual*, *redoupliment*, *verdoppelung*, *zwillinformen*, *gemination*, *reduplikation* gibi terimler kullanılmasının yanında yaygın olarak *hendiadyoin* terimi tercih edilir.

İkilemelerin Türk dilindeki kullanımına bakıldığında amacın iki ya da daha çok kelimenin tek kelime gibi kullanılması değil, iki ya da daha çok kelimeyle tek bir kavramın daha etkili anlatılması olduğu görülmektedir. İkilemeler kavram ifade ettikleri için bu ifade biçimi tek kelimeyle değil, iki, üç veya daha çok kelimeyle gerçekleşebilmektedir.

Hayati Develi (2012: 137), Farsça birleşik isimlerin bir kısmının ikilemelerle oluştuğunu belirterek eş veya yakın anlamlı yahut zıt anlamlı kelimelerin bağlama edatı ile birleştirilerek tek bir nesneye veya oluşa ad olabildiklerini ifade etmiştir. Araştırmacı, *güft ü gū* "dedikodu", *cüst ü cū* "arayıp sorma", *sūz u güdāz* "yanıp yakılma", *berg ü bār* "yaprak ve yemiş", *pîç ü tāb* "kıvrım büklüm", *hāy u hūy* "sıkıntı, telaş" *dād u sited* "alışveriş" örneklerini verir. Ayrıca bir kelimenin baş ünsüzünün "m" ünsüzüne dönüştürülmesiyle oluşturulan ikinci bir kelimeyle yapılan ikilemeler bulunduğunu da belirterek *tār u mār* "darmadağınık", *herc ü merc* "karma karışık", *hān u mān* "ev bark" örneklerini verir (Tabcu 2014: 4-5).

Vecihe Hatiboğlu, ikilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerinin başında ses benzerliği daha doğrusu ses uygunluğu ve ses güzelliğinin geldiğini belirtir. İkilemelerde ses benzerliğini *Önseste Benzerlik* (cümbür cemaat, çul çaput, kış kıyamet, sağ salim, soy sop, zar zor vb.) ve *Sonseste Benzerlik* (az buz, eciş bücüş, kırık dökük, süklüm püklüm vb.) olarak inceleyen araştırmacı, ikilemeyi oluşturan sözcükler arasında ünlü kurallarının bulunduğu da değinir. İkilemeyi etkili kılan unsurun ezgi değeri olduğunu ve bu ezginin genellikle ses benzerliğine, aynı sesin yinelenmesine bağlı olduğunu söyleyen Koç, ikilemenin ses yapısını *önseste benzerlik* (bağlık bahçelik, çekip çevirmek, delik deşik, günlük güneşlik, toz toprak vb.), *sonseste benzerlik* (anasız babasız, giyim kuşam, kırık dökük, gidiş geliş vb.), *az seslemlî (heceli) sözcüğün başta bulunması* (dal budak, diz dize, çekip çevirmek, kör topal vb.), *ünlüyle başlayan sözcüğün başta bulunması* (az buz, açık saçık, eğri büğrü, eski püskü, alım satım vb.), *Türkçe sözcüğün başta bulunması* (güçlü kuvvetli, sağ salim, eksik fazla, birlik beraberlik, kış kıyamet, yüz surat vb.) kaideleriyle açıklar.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî, oldukça zengin bir ikileme kullanımıyla donatılmıştır. İkilemelerin anlamsal özellikleri ve yapıları çeşitlilik gösterir. Bu sebeplerle eserdeki ikilemeleri iki ana başlık altında ele almaya çalıştık. Birinci başlık ikilemelerin anlam özelliklerini göz önünde bulundururken; ikinci başlık ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenlerine göre tasnifini ele almaktadır. Sözcüklerin hangi kökenden olduğu konusu ilk

bakışta anlam bilimiyle ilişkili görünmese de özellikle aynı anlam alanına dâhil olmuş sözcüklerin nasıl tek bir kavram haline geldiklerini tespit etmek ve dönemin dil özelliklerine göre yabancı dillerden giren sözcüklerin Türkçenin anlam havuzuna yaptıkları katkı da görülmüş olacaktır.

3.7.1. Sözcüğün Anlamsal Özelliklerine Göre İkilemeler

3.7.1.1. Aynı Sözcüğün Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler

(1) *Aytti Allāh Allāh bu nē söz bolur* (29b/1) "(Şöyle) söyledi: Allah Allah bu nasıl bir sözdür?"

(2) *Yigitlik hevāsı gālib bolup köñül türlü türlü heveslerge ĩlib idi* (59b/5-7) "Yiğitlik hevesi galip olup gönül türlü türlü heveslere talip idi."

(3) *Şehr eşikine kēlgen bir faķır gedāy idi kim işi dāim loķma loķma tilenip hırķa tikmek idi* "Şehrin kapısına gelen bir fakir dilenci idi. Onun işi daima lokma lokma dilenip hırka dikmekti."

(4) *Türlü türlü nağam bilen bülbül*

Dāim anda kıllur idi gulğul (69b/12-13)

"Bülbül türlü türlü nağmelerle, daima feryat ederdi."

(5) *Tur teferrüç kıll cihānnıñ türlü türlü tañların*

Köz yumup andan burun kim cihāndan kitkesen (97a/9-10)

"Kalk ve dünyanın şaşılacak türlü (yerlerini) gez, dolaş. Gözünü açıp kapayana dek bu dünyadan göçmüş olacaksın."

(6) *Erdemsizler loķma loķma tilenip minnet yükin köterip yürürler* (139b/13)

"Erdemsizler lokma lokma dilenip minnet yükünü kaldırıp yürürler."

(7) *Bir müddetden soñra kördüm anı ol şüretde kim taşavvur eter idim pāre pāre ton kiyip loķma loķma tilenip yürür idi anı ol hālette körüp köñlüm ağırdı* (143b/1-4) "Bir müddet sonra onu tasavvur ettiğim halde gördüm. Parça parça olmuş elbiseler giyip, lokma lokma dilenip yürüyordu. Onu o halde görünce içim sızladı."

(8) *Ol va 'deniñ şartına vefā kıldı sofra bıraqtı türli türli ni 'metler tökti yārānlarına oğlının şükranesini yidürdi* (145b/4-6) "O sözünün zamanı gelince vefa gösterdi. Sofra kurdu, türlü türlü nimetler döktü, dostlarına oğlunun şükür yemeğini yedirdi."

(9) *Külük atlar arıp kıaldı teveçi*

Sürer idi tevesin arķun arķun (167a/4-5)

"Hızlı atlar yorulup kaldı. Deveci ise develerini yavaş yavaş sürerdi."

(10) *Hākīmler yimekni kēç kēç yirler 'ābidler yarım kıarın zāhidler sedd-i ramak kıarılar hatte'l- 'arāk yigitler kötrülgünçe tabak kıalenderler her biri dört çanak* (168b/10-13) "Bilgeler yemeği geç geç yerler, abitler yarım kıarın, zahitler ölmeyecek kadar, yaşlılar terleyinceye kadar, yiğitler önlerinden tabak kaldırılincaya kadar, kalenderler her biri dört çanak (yerler). "

(11) *Ķatre kıatre yığılsa seyl bolur az az yığılsa haylī bolur* (171b/1-2) "Damla damla birikse sel olur, az az yığılsa çok olur."

(12) *Köp bolur çün azın azın eşcār*

Ķabbe kıabbe 'ades tolı anbār (171b/7-8)

"Ağaçlar az az (birikerek) çok olur. Mercimek ambarı tane tane dolar."

3.7.1.2. Aynı Kavram Alanı İçerisinde Yer Alan Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler

(1) *Ağaçlarğa rebī' kıil 'atın keydürüp ellerine kıızıl ak sarı çiçekler bergey* (3a/13-3b/1-2) "Ağaçlara bahar elbisesini giydirip ellerine kıızıl ak sarı çiçekler verecek."

(2) *Bu kıaber sultānğa yitti ise kıarındaşıların ündep yigirip her birini bir yerde hākīm kıoydı* (12a/8-9) "Bu haber sultana ulaşınca kardeşlerini çağırıp her birini bir yere hākīm olarak kıoydu".

(3) *Eger yağsa bulutdan āb-ı kıayvān*

Yakīm bil tal ağaçında yimiş yok (13a/12)

"Eğer bulutlardan hayat suyu yağıyorsa, bunu doğru bil: Dalda ağaçta yemiş yoktur."

(4) *Dāim işte felek ü ay ü küneş yel ve bulut*

Tā ki ğaflet bile ni ‘met yimegeysen ey cān (3b/11-12)

"Ey can! Gaflet ile nimet yemeyene kadar felek, ay, güneş, yel ve bulutlar daima olacaktır."

(5) *‘Ömr dağı kalmadı çün bir nefes*

Ėl ve ayak baş vedā ‘ın kılığ (19a/10)

"Ömür de bir nefes bile kalmadı. O yüzden el, ayak ve baş vedasını edin."

(6) *Ƙanda kim tatlı su akar bolsa*

Ƙurt ve kuş balık andan eksilmes (22a/12-12)

"Tatlı su nerede akarsa, orada kurt, kuş ve balık hiç eksilmez."

(7) *Hiç oğlan toğmas illā evvel toğar könilik üstüne soğra anı atası anası Yehūdī dağı Naşrānī dağı Mecūsī kılurlar (13b/11-13)* "Hiçbir çocuk belli bir dine mensup olarak doğmaz. Önce doğruluk üstüne doğar. Daha sonra anası babası o çocuğu Yahudi, Nasranî (Hristiyan) ya da Mecusi yapar."

(8) *Ƙoyup oğlun kızın miğnet içinde*

Turup öz rāhatın körmege kitti (25a/6-7)

"Oğlunu kızını sıkıntı içinde bırakıp, kalkıp kendi rahatını görmeye gitti."

(9) *Hükemā aytıp turur idi atasın anasın izdep köp māl ve ni ‘met bērip hoşnūd kıldılar (33a/8-10)* "Hükema (şöyle) söylerdi: Babasını anasını çağırıp, çokça mal ve nimet verip onları hoşnut ettiler."

(10) *Oğlan yüzün kökke karşı tutup küldi sulṭān ayttı bu hālette nē külmek yeri durur kim küldüñ ayttı oğlanlar nāzı atağa anağa bolur dağı da ‘vni kāzī katına eltürler dādını sulṭāndan izderler imdi atam anam dünyelik üçün kanımni tökmege destür bērdiler kāzī dağı fetvā bērdi meni öltürmege sulṭān dağı rāzī boldı teğriden özge sığınur yerim*

kalması (33b/1-8) "Oğlan yüzünü göğe karşı tutup güldü. Sultan sordu: Burada gülünecek bir durum yok, (neden) güldün? Oğlan cevap verdi: Çocukların nazı babaya ve anaya olur ve davanı kadının huzuruna iletirler. Adaleti ise sultandan isterler. Şimdi babam anam dünya nimetleri için kanımı dökmeye izin verdiler, kadı da öldürülmem için fetva verdi, sultan da bu durumdan razı oldu. Allahtan başka sığınacak yerim kalmadı."

(11) *Yazuksuz kan tökülünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni‘met bērip āzād kıldı* (34a/1) "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(12) *Yazuksuz kan tökülünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni‘met bērip āzād kıldı* (34a/1) "Günahsız bir şekilde kanı dökülünce, başından ve gözünden öpüp kucaklayıp, çok mal ve nimet verip, azat etti".

(13) *Semiz aruḳ bolup tölenginçe*

Köp aruḳlar tüşüp yatıp öldi (56a/11)

"Şişman zayıflayıp eriyince, bütün zayıflar düşüp yatıp öldü."

(14) *Hācīler kāfīlesi bilen Kūfeden bir yayaḡ faḳīr baş açuḳ yalaḡ ayak hīrāmān yolḡa kirdi* (58a/1-3) "Hacılar kafilsisi ile Kufe'den yayan bir fakir baş açık yalın ayak salınarak yola düştü."

(15) *Niçe kim minmege hāzır tevem yoḳ*

Yürür men şādmān ḳarnım közüm tok (58a/6-7)

"Binmeye hazır devem yok. Mutlu mesut yürürüm karnım gözüm tok."

(16) *Köz yüzini körüp anıḡ toymas*

Tatlı sudan niçük ki müsteski (70b/2-3)

"Tatlı sudan çok içip de doymayan kişi gibi, (o da) sevgilinin yüzünü gözünü görüp doymaz."

(17) *Eyā ehl-i dünya ve şāhib-i ‘iyāl*

Ayaḡıḡ tuzaḡı oḡul kıḡ irür (73a/11)

"Ey dünya ehli, aile sahibi (kimse), (dünyada) ayağın tuzağı oğul kızdır."

(18) *Kim érte **oğul kız** turup né yigey*

Anıñ tã'ati pes niçük tüz bolur (73b/1-2)

"Çoluk çocuk sabah kalkıp ne yiyecek (diye düşünen kişinin) ibadeti nasıl doğru dürüst olabilir?"

(19) ***Oğul kız** cefası yimek kaygısı*

Melek sîretinden seni kaytarur (73b/3-4)

"Çoluk çocuğun cefası ve yemek kaygısı, seni, melek huylu bir insan olmaktan alıkoyar."

(20) *Bir şālîh ér kördi miñ batman taş kötürgen pehlevānnı **ğazabı kèlip ağızı köpüklenip** oturur (77b/6-8)* "Bin batmanlık taşı kaldıran yiğidi salih bir kişi gördü ve gazaplanıp öfkelenip oturur."

(21) *Degül erlik ağızğa yumruқ urmaq*

*Er isey koy ağızğa **bal u kaymaq** (78a/1-2)*

"Yiğitlik, birilerinin ağızına yumruk atmak değildir. Eğer yiğit bir kişiyse, insanların ağızına bal ve kaymak koy."

(22) *İltifāt étmes körüp aç oturup şābir faķır*

*Ni'ceti köp h'ācelerniñ **balına ve yağına** (82b/10-11)*

"Sabırlı bir fakir, malı mülkü çok olan hocaların balına ve yağına iltifat etmez, aç oturur."

(23) *Turuş yüzliniñ elinden yiginçe **bal u ter kaymaq***

Küleç yüzliniñ elinden alıp hançal yise hoşraq (86a/7-8)

"Ekşi suratlının elinden bal ve taze kaymak yeyinceye kadar güleç yüzünün elinden acı hıyar yese daha iyidir."

(24) *Bir ‘âlimniñ oğlı kıızı köp dağı kifâyeti az idi* (86a/9-10) "Bir âlimin çoluk çocuğu çok, geliri az idi."

(25) *Köp türlü huccet kêtürüp ayttı başımni cānımni bergey men dağı andan bir dirhem bërmegeymen* (92a/1-2) "Çok farklı deliller getirip (şöyle) söyledi: Başımı canımı veririm ama ondan bir dirhem bile vermem."

(26) *Ēli ayağı kesilgen kimerse kırk ayaqlı cānverni öltürdi* (95a/1-2) "Eli ayağı kesilen bir kimse kırk ayaklı bir canlıyı öldürdü."

(27) *Eceli erişti ise ėlsiz ayaksızdan kaçıp kutulabilmedi* (95a/4-5) "Eceli gelince elsiz ayaksızdan bile kaçamadı."

(28) *Dāvūdī nağme bilen uçar kuşni akar sunı tıyğay* (98a/11-12) "Davudi nağme ile uçan kuşu akan suyu durduracak."

(29) *Kimeçi istiğfār kêtürüp nifāk bilen barışıp yigitniñ ėlin ayağın öpüp kimege kirip kittiler* (100b/11-12) "Gemici istiğfar edip, nifak ile barışıp, yiğidin elini ayağını öpüp gemiye girip gittiler."

(30) *Bir yazığa yüz tutup kitti açıp susap fāksız bolup yürür idi* (101b/7-8) "Bir ovaya doğru yürüyüp gitti, acıkıp susayıp güçsüzleşip yürüyordu".

(31) *Tācirler bu sözni işitip sevindiler yigitke yimek içmek kêtürdiler* (102a/11-13) "Tacırlar bu sözü işitip sevindiler. (O) yiğide yiyecek ve içecek getirdiler."

(32) *‘Azizlerniñ mekārım-i ahlākından tevaqqū‘ımız ol durur kim tuz ėtmek yimege muvāfaqatlıg kılğaylar* (106a/7-8) "Azizlerin güzel huylarından ümidimiz odur ki: Tuz ekmeğe yemeye razı olacaklar."

(33) *İkki cāhil kaçan uruş başlar*

Yüz buzarlar urup yarıp başlar (108a/11)

"İki cahil ne zaman dövüşmeye başlarsa, birbirlerine vurup yarıp yüzlerini dağıtırlar".

(34) *Cevr niçe ‘āşıkınğa kılğasen*

Cān u köñülni nē bilen alğasen (118b/6-7)

"Aşığına bu kadar eziyet edersen, onun canının gönlünü neyle alacaksın?"

(35) *Munı ayttım dağı yüz köz öpüşüp vedā' ertim* (123b/13) "Bunu söyledim ve yüz göz öpüşüp veda ettim."

(36) *Yüz köz öpüşmek ne fāide kıılır ol dem*

Çün alar kim ayrılıp yana yir imiş gam (124a/1-2)

"O zaman, yüz göz öpüşmenin ne faydası olur! Çünkü onlar ayrılıp yine dert çekermiş."

(37) *Buyurdu kim Leylāni kêtürgeyler barıp 'Arab kabīlesinde istep tapup alıp keldiler* (126a/10-11) "Leyla'yı getirsinler diye emretti, gidip Arap kabilesinden isteyip, bulup, alıp geldiler."

(38) *Kaçan kelse yañı elge üzüm tu'mı bolur ekşi*

Beş altı kün kiçiçek ol bolur sükker bigin şîrîn (127b/6-7)

"Üzümün kuruğu ele yeni geldiğinde ekşi olur. Beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı hale gelir."

(39) *Cihān h'ānınıñ elvān ni'metiniñ*

Beş altı loşma yidim ayttılar bes (132b/5-6)

"Cihan sofrasının türlü nimetlerinden beş altı lokma yedim, yeter artık, dediler."

(40) *Anıñ köñli ağrıp yığlap ayttı* (137a/6) "Onun gönlü ağrıyıp, ağlayıp (şöyle) söyledi".

(41) *Sulṭān üstādın ündep yigrıp ayttı* (140a/10-11) "Sultan üstadını çağırıp (şöyle) söyledi."

(42) *Ol cihetden atasın tutup elin ayağın ağır zencîr bilen bağlap ḥabske bıraqtılar* (145b/10-11) "O yüzden babasını tutup, elini ayağını ağır zincirlerle bağlayıp hapse attılar."

(43) *Bir şālīh  r ki er idi kördi bir h  ce k lunıy  lin ayağın bağlap cef  k lur* (147b/13) "Bir salih er (yoldan) geçerken bir hoca k lesinin elini ayağını bağlayıp ona cefa ettiğini gördü."

(44) *Ol pehlev n yigit bilen oynay k le k l r id k* (149a/2-3) "O, pehlivan yiğit ile güle oynaya geliyorduk."

(45) * Ulem nı tilençilikke mens b k lurlar dağı fu ar nı ba sız aya sız ma  y blerge* (155a/10-11) "Ulemayı dilençiliğe mensup ederler ve fukarayı ba sız ayaksız  z rl lere (mensup ederler)."

(46) *Ol ma a men a a tutup  eki ip*

Yügürür artımızça halk k le (157b/5-6)

"O benle, ben onla birbirimizi tutup  eki tik e, arkamızdan millet güle güle y r r".

(47) * arc  tip  omrin yığıp altun k m   ol kim yimes*

Arturadur m l u mülkin hiç ölgeymen dimes (160a/1-2)

" mr n  harcayıp altın gümüş yığan kişi (o mallarını) yemez, malını mülkünü artıradurur hiç öleceğim demez."

(48) *Melik buyurdu kim vech-i kif yetin mu  ayyen k ldılar hatt  oğul k z te v  i anıy üstüne bolmağay* (73a/9-10) "Melik buyurdu, geçinecek kadar maaş verdiler. Böylece onun üstünde çoluk  ocuk kaygısı olmayacak."

(49) *Tuz  tmekni unutmas kelb kere yüz*

 ovar bolsa  yana  aytarmas ol yüz (175a/1-2)

"Yediği ekmeği köpek bile unutmaz, yüz kere kovacak olsan yine sana yüz çevirmez."

3.7.1.3. Ters Anlamlı Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler

(1) *T n   k n sakla  ol  rden kim ol  or a y r r sende*

Yüz ança bolsa   rlikde bilip k p türlü al erdem (18b/2-3)

"Senden korkarak yürüyen insan gece gündüz uzak dur. Yaşın yüze gelse de farkına varıp çeşitli erdemler al."

(2) *Ol eşikniñ kuludur bay ve yoqsul*

Ġan ĩrek kimse muhtācrektür (19b/3-4)

"Zengin ve fakir o kapının kuludur. Daha fazla malı olan kimse daha çok muhtaç olan kişidir.

(3) *Hiç kimerse benim yahşı yaman hālimden bilmesün* (24b/11-12) "Hiç kimse benim halim iyi mi, kötü mü bilmesin."

(4) *Bu seniñ hālin ol tülki hikāyetine oħsar kim kördiler yıķıla tura kiter idi bir kimerse ayttı nē boldı saña* (26a/4-6) "Bu senin halin tilkinin hikâyesine benziyor. (Bir gün tilkiyi) gördüler düşe kalka gidiyordu. Bir kimse (şöyle) söyledi: Ne oldu sana?"

(5) *Kēlip atına kiçeler kündüzler oturup laţifeler sözlep muvāsenet alır irdiler* (35a/13-35b/1) "Onun huzuruna gelip geceler gündüzler oturup, latifeler edip birbirlerine ısınırlardı."

(6) *Kēlip himmet ve du‘ā tilep ayttı kiçe kündüz sulţān ĥıdmetine meşġūl men* (41a/1-2) "Gelip himmet ve dua dileyerek (şöyle) söyledi: Gece gündüz sultanın hizmeti ile meşgulüm."

(7) *Zāhid oldur kim tevekkülniñ maķāmında turup*

Tün ve kün ılġay ‘ibādet dem-be-dem ‘özr ü niyāz (58b/12-13)

"Zahid odur ki: Tevekkülün makamında durup gece gündüz ibadet eder ve her an özür ve niyaz içindedir."

(8) *Kim riyāsız tün ü kün tā‘at ılıp*

Vaķfu idrār almadı ‘ābid bolur (71b/6-7)

"Riyasız bir şekilde gece gündüz ibadet eden kişi, herhangi bir vakıftan ya da yerden maaş almazsa abit olur."

(9) *Köñlüñ tün ü kün bolur ise ĥaķ birle*

halvet oturup dağı eşik yapmassen (72b/11-12)

"Gönlün gece gündüz Allah ile olursa, halvette oturup da kapını kapatmazsın."

(10) *Kağan arslan kirip bir ğār içinde*

Kiçe kündüz niçe bir aç oturđay (104b/6-7)

"Arslan bir mağaranın içine girip, kaç gün gece gündüz aç oturacak?"

(11) *Köp vağt sözde **eygü yaman** tüşer dağı düşmen közi közlemes illā yamannı* (107a/1-2) "Çok zamanlar bazen iyi bazen de kötü sözler olur ve düşmanın gözü kötünden başkasını gözlemez."

(12) *Karşumda kēlip turđan bilsem ‘acebā nemdür*

*Kim şöğbeti cevrinden ‘aynım **tün ü kün** nemdür (120a/3-4)*

"Gelip karşımda duran acaba benim neyimdir, bir bilsem! Onun sohbetinin cevrinden gece gündüz gözlerim nemlidir."

(13) ***Tün ü kün** közlerin meřđül şayda*

Sağa biz müştağil sen ‘Amr u Zeyde (123a/9)

"Gözlerin gece gündüz avlanmakla meşgul. Biz sana meyilliyiz sen Amru Zeyd'e."

(14) *Cihān körĝen köp tecrübe kılđan **issi savuğ tatđan eygüni yamannı sınağan** şöğbet ğađđın bilĝen dostluğ řarđın yerine kētürĝen müşfik yār men (133b/1-3)* "Cihan gören, çok tecrübe edinen, sıvık soğuk tadan, iyiyi kötüyü sıyanan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartımını yerine getiren müşfik bir yārim."

(15) *Bu meşelni işitkeniğ yoğ mı kim **otura tura kitmek** yağşırağ andan kim terk yürüp kalđaysen (136b/13-137a/1)* "Bu meseli daha önce hiç duymadın mı! Yavaş yavaş ilerlemek, çabucak yürüyüp (yalnız) kalmaktan iyidir."

(16) *Anı dāim ağadur çün biliürsen*

*Unutmayın bēriür rızđıđ **tün ü kün** (144b/3-4)*

"Onu (Allahı) daima an! Çünkü bilirsin ki senin rızkını, hiç unutmadan gece gündüz demeden Allah) verir."

(17) *Ol oğlannıñ atası bu belānı öz tilep taptı*

Tün ü kün besledi kuş tég kèyik bigin yügürgünçe (146a/1)

"O çocuğun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuğu) geyik gibi koşuncaya kadar, kuş gibi gece gündüz besledi".

(18) *Mu‘allim kim haşır işler **tün ü kün***

Sakınma barıp ol ér atlas işler (147b/4)

"Muallim gece gündüz hasır işler. Sen muallimin gidip de atlas kumaş işleyeceğini sanma."

(19) *Cevr-i düşmen nè ‘aceb çekse körüp t̄alib-i dost*

*Çün ki dāim **tiken ü gül** gam u şādī biledür* (158a/8-9)

"Dost talibi, düşmanın cevri görüp çekse, bunda şaşılacak ne var! Çünkü daima gül diken ile keder de sevinçle beraberdir."

(20) *Kişige kılma şikāyet cihāndan ey dervīş*

Turup yürüp kıludur şükr-i ni ‘met-i mevlā (159b/4-5)

"Ey derviş! İnsanlara dünya işlerinden şikâyet etme. Durup yürüyüp Allah'ın verdiği nimetlere şükret."

(21) *Ozup kèçti aşıkkan atlı érni*

*Yürüben bir kişi arkun **tün ü kün*** (167a/2-3)

"Gece gündüz yavaş yavaş ilerleyen kişi, dört nala giden atlı yiğidi geçti."

(22) *Bolmuşı yoq kazā tağayyür hiç*

*Küfr aytmaq bilen kişi **tün ü kün*** (172b/10)

"Bir kişi, gece gündüz küfretse de kaderin hiç değişmişliği yoktur."

3.7.1.4. Eş Anlamlı Sözcüklerin Yinelenmesi İle Kurulan İkilemeler

(1) *Anıñ sansız sağışsız rahmetniñ yağmuru barçağa yétip dağı tükenmes ni‘metiniñ ħ ħāni barça yerge yétişip durur* (3a/4-6) "Onun sonsuz rahmetinin yağmuru herkese ulaşıp tükenmez nimetinin sofrası her yere yetişir."

(2) *Ol melīk kim dāim elge ve uluska küç kılur*

‘Ākıbet mülkin elinden bir kavī düşmen alur (17a/6-7)

"Kuvvetli bir düşman, halkına daima zulmeden hükümdarın elinden önünde sonunda memleketini alır."

(3) *Fakīr yol çekip arıp açıp oturur idi* (73b/9-10) "Fakir, yol gidip, yorulup, acıkıp oturuyordu".

(4) *Atası sevinür oğlum ‘ākil ve ziyrek dip oğlı dem-be-dem ta ‘neler urur kim atam karıp munup turur dip* (135a/11-13) "Babası oğlum akıllı ve çevik diye sevinir; oğlu ise her an yaşlanıp bunamıştır diye, babasının arkasından konuşur."

(5) *Nè yerde kim bir zahmet körgen meşakkat çekken kişini körseñ ol özini ağır işlerge salğay dağı anıñ tevābi‘-i ‘uķūbetinden kırkımayın helālñi ħarāmdan tanımağay* (153a/13-153b/1-2) "Nerede eziyet çeken, zorluk yaşayan bir kişiyi görürsen; o (kişi) kendini zorlu/kötü işlere sokmuş ve (bu zorlu/kötü işlerin) kaçınılmaz kötü akıbetinden korkmadan helali haramı tanıyamaz hale gelmiştir."

(6) *Nè kadar kim bēgler aşı tatlı bolsa ey konak*

Yarlı yoķsulğa kuru étmeki andan yaķsırak (174a/1-2)

"Ey misafir (kişi)! Beylerin verdiği yemek her ne kadar tatlı olsa da fakir fukaraya kuru ekmek, onlardan daha iyi (gelir)."

3.7.1.5. Deyimsel Anlamalarda Kullanılan İkilemeler

(1) *Fülān tağ başında ħarāmiler bar kēçken kārṽānnı urup yol kesip otururlar* (12b/1-3) "Filan dağın başında haramiler var, geçen kervanları talan edip yol kesip otururlar."

(2) *Anıñ hãcedaşları hased  ltip töhmet  tip sult n hıdmetinde kanına tanuqluğ b rdiler (15b/2-3) "Onun arkadaşları haset edip, onu töhmet altında bırakıp sultanın huzurunda ölmesi için tanıklık ettiler."*

(3) * Kalemni sındırıp yırtıp varaqlarını bolup f riğ*

hal yıknuğ elinden hem tilinden  rtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(4) * Kalemni sındırıp yırtıp varaqlarını bolup f riğ*

hal yıknuğ elinden hem tilinden  rtulupturlar (23b/3-4)

"Kalemini kırıp, varakları yırtıp azat olup, milletin hem elinden hem de dilinden kurtulmuşlardır".

(5) * Arab meliklerinden bir melik d v n m te alliklerine buyurdu kim f l n kulnuğ mers min yahşu i tiy t bilen yazsunlar kim hıdmetka m l zim dağı ferm nđa k z tikip  ulağ koyup turur (37a/3-7) "Arap meliklerinden bir melik Divan mensubuna buyurdu ki filan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazım ve fermana göz dikip dinlemiştir."*

(6) *Baş oynap c n terkin urmağa merd ne men*

Süngü oynap at çapup k p türlü erdem körgüzüp (11a/5-6)

"Süngü sallayı, at sürüp, birçok fazilet gösterip, canından vazgeçmeye hazır bir yiğidim ben."

(7) *Ol kim az tağayyür-i h l u in k p yilđi ni met hağkın unutup kad m  mağd mundan yüz  aytarıp kitkey (22b/9-11) "O, durumunun değişmesi için, geçmişteki yılların hakkını unutup eski dostundan yüz çevirip gidecek."*

(8) *Ol zam n beglerinden bir beg bu f ife hağkına g yet i tik d bağlap dağı muhib bolup idr r-ı mu ayyen kıldı (28b/6-8) "O zamanın beylerinden bir bey bu taifeye inanıp ve onlarla dost olup ayrı bir gelir elde etti."*

(9) *Edā kıldılar ni‘met şükürin kılıp hıdmet yerin öpüp hasāret ‘özrin tilep kiter vaqtın ayttım* (29b/13) "Dua ettiler, nimetlerin şükürünü edip, hizmet yerini öpüp, zararlarının özrünü dileyip, onların gidecekleri zaman (şöyle) söyledim."

(10) *Ol ayttı ey sözi tatlı yüzi kıutlı özi kāmıl*

Menim ‘aybım iñen köptür meni men tég kişi bilmes (44b/1-2)

"O (şöyle) cevap verdi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu ve kendisi kâmil (kişi)! Benim ayıbım o kadar çoktur ki beni, benim gibi kişiler bile bilmezler."

(11) *Ol ortada bir kimerse til uzatıp melāmet kılıp ayttı* (60b/12) "O ortada bir kimse dil uzatıp azarlayıp (şöyle) söyledi."

(12) *Ol kıız kıattu yüzlü açi sözli idi til uzatıp vaqtimni mükedder kıılır idi* (68b/2-3) "O kıız, asık suratlı ve acı dilli idi. Dil uzatıp vaktimi kederli kııladı."

(13) *Ol kün bir uzun boylı kıamer yüzlü kèyik közli kıırnaķ bèrip ıydı* (70a/4-5) "O gün uzun boylu, ay yüzlü, geyik gözlü bir cariye verip gönderdi."

(14) *Anıñ artınça bir boyı tal sözi bal şāhib cemāl kıul bağışladı* (70a/12-13) "Onun ardınca boyu dal (gibi), sözü bal (gibi tatlı) çok güzel bir köle bağışladı."

(15) *Faķır yol çekip arıp açıp oturur idi* (73b/9-10) "Fakir, yol gidip, yorulup, acıkıp oturuyordu".

(16) *Cihān körgen köp tecrübe kılgan issi savuķ tatқан eygüni yamannı sınağan şöbet haķkın bilgen dostluķ şartın yerine kètürgen müşfik yār men* (133b/1-3) "Cihan gören, çok tecrübe edinen, sıvak soğuk tadan, iyiyi kötüyü sınyayan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartını yerine getiren müşfik bir yârim."

(17) *Bir yigitke anı ‘aķd-i nikāh kıldılar kim turş yüzlü açi sözli yaman hulķlı idi* (134b/4-6) "Bir yigitle onu nikâhıladı. O kıız ekşi suratlı acı sözlü ve kötü tabiatlı idi."

(18) *Men dağı barıp uzun kıçelerni kııska kılıp ol ağaç ayakında baş açıp du‘ā kılıp hācet tiledim* (135a/6-8) "Ben de uzun geceleri kısa kılıp, o ağacın dibinde dua edip hacet diledim".

(19) *Şohbetimizde bir yigit bar idi küleç yüzli şîrîn sözli laţf şüretli zarîf sîretli cihân kaygusından fâriğ bolup âzâd yürür idi* (135b/5-8) "Sohbetimizde güleç yüzlü, tatlı sözlü, güzel suretli, zarif tabiatlı, cihan kaygısından kurtulup özgür bir şekilde yaşardı."

(20) *Mağrib mülkünde bir küttâb fakîh kördüm turş yüzli aç sözli çirkin hulklî yaman tîrlikli köñüller âzâr kılgıçı aç közli kimerse idi dağı şüretin körgen kişilerinî 'ayşî telef bolur idi* (141a/3-9) "Mağrip ülkesinde bir mektebin hocasını gördüm. Ekşi suratlı, kaba sözlü, çirkin tabiatlı, kötü huylu ve kalpler kıran aç gözlü bir kimseydi ve onun yüzünü gören kişilerin zevkleri/eğlenceleri telef olurdu."

(21) *Cihân körmegen sefer cevrin çekmegen issi savuķ tatmağan harb kûsiniñ üni kulağına tēgmegen dağı mübârizler kılıcınıñ berkını körmegen idi* (148b/10-13) "(O kişi) cihan görmeyen, sefer cevrini çekmeyen, sıcak soğuk tatmayan, savaş davulunun sesi kulağına değmeyen ve savaşçıların kılıcının şimşegini/işiltisini görmeyen biriydi."

3.8. SÖZCÜK ANLAMBİLİMİ AÇISINDAN ZIT ANLAMLILIK (ANTONOMY)

3.8.1. Dil Biliminde Zıt Anlamlılık

3.8.2. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de Zıt Anlamlılık

3.8.2.1. Sözcük Bazında Zıt Anlamlılık

1) *Munuñ yalğan sözi seniñ toğrı sözüñden yahşırak turur anıñ üçün kim anıñ söziñ bināsı maşlahat üze turur dağı seniñ sözüñ bināsı ğaybet üze turur* (9a/13-9b/1-3) "Bunun yalan sözü senin doğru sözünden daha iyidir. Onun için ki onun sözünün temeli iyilik üzerine atılmıştır, senin sözünün temeli ise gıybet üzerinedir."

yalğan sözi X toğrı sözi

maşlahat üze turur X ğaybet üze turur

2) *Bir sultānnıñ üç oğlı bar idi ikkisi uzun boylı şāhib cemāl dağı biri kısqā boylı idi* (10a/11-13) "Bir sultanın üç oğlu vardı. İki uzun boylu ve güzel yüzlü idi, ancak diğeri kısa boyluydu."

Uzun boylı X kısqā boylı

3) *Uzun boylu ahmakdan kıskı boyly ‘ākil yahşırak durur* (10b/1-3) "Kısa boylu ve akıllı kişi, uzun boylu ahmaktan daha iyidir."

Uzun boylu ahmak X kıskı boyly ‘ākil

Uzun boylu X kıskı boyly

ahmak X ‘ākil

4) *Yahşı kılıç bolur mu hergiz yaman tēmürden*

Yavuzğa eygülikni kılmaqlık eyledür bil (15a/6-7)

"Kötü demirden hiç iyi kılıç olur mu! Kötülere iyilik etmek de öyledir işte, bil!"

yahşı kılıç X yaman tēmür

yahşı X yaman

yavuz X eygülik

5) *Kim zulm elin uzatsa sultān bolur mı bolmas*

Ƙoylarğa Ƙurt hergiz çoban bolur mı bolmas (16b/11-12)

"(Halkına) zulüm elini uzatan sultan olur mu olmaz! Kurt, koyunlara hiç çoban olur mu olmaz!"

Ƙoy X Ƙurt

sultān X çoban

6) *Ƙakīm buyurdı kim teñizge salıñ saldılar bir kez batıp çıktı ekinçi batıp çıkkanında saçından tutup kemi üstüne ketürdiler* (17b/6-8) "Alim kişi, denize atın diye emretti, attılar. Bir kez batıp çıktı, ikinci kez batıp çıkışında saçından tutup geminin üstüne getirdiler."

bat- X çık-

7) *A ‘raf irür cennet bāğı saƘar ehline*

Kim ehl-i cinānga ol a ‘raf cehennemdür (18a/5-6)

"Cennet bahçesi, cehennem ehline araftır. O araf ise cennet ehline cehennemdir."

sağar ehli X ehli-i cinān

cennet bāğı X cehennem

8) *Eyā tama‘ eşikin özine tilep açkan*

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey isteyerek kendisine açgözlülük kapısını açan (kişi), onu iyilik ile açıp zorbalık ile kapatma."

kerem bilen aç- X küç bilen yap-

kerem X küç

aç- X yap-

9) *Kaçan kim toysa bahadır hamle kılar tutmağa dağı aç karınlı yæg tutar kaçmağını (23a/6-7)* "Bahadır kişinin karnı doyarsa tutmak için hamle eder; ancak aç karınlı kimse kaçmayı tercih eder."

toy- X aç karınlı

hamle kılar X kaçmağı

10) *Haqıqāt dostuñ yāriñdür ol kim*

Koluñ tutsa ayağdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Gerçek dostun, sen elden ayaktan düştüğünde, elinden tutan yâridir."

koluñ tut- X ayağdan tüş-

kol X ayak

tut- X tüş-

11) *Bu hareketni az kılgıl kim ileyiñde köp vākı‘alar bar dağı artında köp düşmenler bar (30b/2-4)* "Bu hareketleri yapmayı azalt. (Çünkü) önünde çok olaylar var ve arkanda çok düşmanlar var."

az X köp

iley X art

12) *Cümle hayvānāt a ‘lāsı arslan dağı ednāsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanları en âlāsı aslan ve en adisi eşektir."

hayvānāt a ‘lāsı arslan (turur) X (hayvānāt) ednāsı eşek turur

a ‘lā X ednā

arslan X eşek

13) *Maḥdūm bolur hemīşe fermān tutkan*

Maḥrūm ḳalur hemīşe ‘iṣyān kütken (37b/3-4)

"Sözünü tutan kişi her zaman efendi/bey olur. Daima isyan ede kişi ise (her şeyden) mahrum kalır."

Maḥdūm bol- X maḥrūm ḳal-

Fermān tut- X ‘iṣyān küt-

14) *Faḳīrler otunun küç bilen éksükke alıp dağı baylarga artuḳḳa tarḫ bıraḳur idi* (37b/8-9) "Fakirlerin odununu zorla düşük fiyata alıp da zenginlere yüksek fiyatlara satardı."

faḳīr X bay

éksükke al- X artuḳḳa tarḫ bıraḳ-

éksük X artuḳ

al- X bıraḳ-

15) *Bir kişi baksa açıp gūr içine*

Bilmegey yatkan melik mi yā gedā (40b/3-4)

"Bir kişi açıp mezarın içine baksa, mezarda yatanın hükümdar mı yoksa dilenci mi olduğunu bilemez."

melik X gedā

16) *Kündüzni kiçe dise melik sen aytkıl*

Uşta körünür kamer yanınca keyvān (42a/10-11)

"Melik bile bile gündüze gece derse sen de şöyle söyle: Ülker (yıldızı) parlayınca ay şurada görünür."

kündüz X kiçe

17) *Böyle şarf etti 'ömrün ol serbāz*

Nè yigey kış dağı nè kèygey yaz (45b/9-10)

"O yiğit ömrünü, kışın ne yiyeceğiz, yazın ne giyeceğiz diyerek böyle harcadı."

nè yigey kış X nè kèygey yaz

kış X yaz

18) *Sultān yigirip bir kara zengî ferrāşka bērdi kim üstün dudağı burnı ucına yetip dağı astın dudağı yaqasına inip turur idi (47b/5-8)* "Sultan sinirlenip (bu cariyeyi) kara bir zenci köleye verdi. (Bu kölenin) üst dudağı burnunun ucuna kadar yetişip alt dudağının kenarına kadar iniyordu."

üstün dudağı X astın dudağı

19) *Alnında yavaş koy bigin müşfik yār*

Artında böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Önünde sakın bir koyun gibi yumuşak olan yār, arkada kurt gibi derini yırtar."

alnında yavaş koy bigin X artında böri kibi

alnında X artında

koy bigin X böri kibi

20) *Niçe kim şohbetden yırağ men bu hikāyet bilen rāhatke yaqın men (52a/8-9)*

"Bu sohbetten uzak olduğum için bu hikāye ile rahata yakınım."

yıraq X yaqın

21) *Kimge digeyim niçük kılayım bilmen*

Men böyle yıraq ol yaqınrağ cāndan (55a/11-12)

"Kime diyeyim nasıl yapayım bilmiyorum. Ben ona uzağım, o ise bana canımdan daha yakın."

men böyle yıraq X ol yaqınrağ cāndan

yıraq X yaqın

22) *Ey qarındaş haram ileyiñde dağı harāmī artıñda eger kittiñ yittiñ ve eger kaldıñ öldüñ (56a/1-3)* "Ey kardeşim! Haram önünde ve harami ardında. Eğer gidersen kaybolursun, kalırsan ölürsün."

haram ileyiñde X harāmī artıñda

eger kittiñ yittiñ X eger kaldıñ öldüñ

iley X art

kit- X kal-

23) *Dostlar évin süpürgil dağı düşmen eşikin kaçmağıl (57a/7)* "Dostlarının evini süpür ama yine de düşmanın kapısını çalma!"

dost X düşmen

24) *Nè hācet başıña tāc-ı meşāyih*

Tatar bōrkin kēyip dervīş bolğıl (57b/12-13)

"Başına şeyhlerin tacından takmaya ne gerek var! Tatar bōrkünü giyip derviş ol."

tāc-ı meşāyih X Tatar bōrki

25) *Taḡ atıçaq te ‘ālā emri birle*

Sōkel ér sağ boldı sağ öldi (58b/4-5)

"Sabah olunca Allah'ın emriyle, hasta adam sağaldı, sağlıklı adam öldü."

sökel X sağ

sağ bol- X öl-

26) *Alarnıñ kutlı kademi dağı mübârek nefesi berekâtında anıñ yaman ahlâkı yahşı sîretke mübeddel boldı dağı dünyeniñ hevâ ve hevesinden elin kıska kıldı anı körüp hasûdlarnıñ tili uzun boldı (62b/1-4)* "Onların kutlu adımları ve mübarek nefeslerinin bereketinde, onun kötü ahlakı iyi tabiata döndü ve dünyanın hevesinden elini çekti, onu gören hasetçilerin dili uzadı."

yaman ahlâk X yahşı sîret

elin kıska kı- X tili uzun bol-

kıska X uzun

27) *Sen eygü bol yaman disin halâyık*

Yaman bolup saña yahşı diginçe (62b/12-13)

"Kötü olup iyi diyeceklerine; sen iyi ol, insanlar sana kötü desinler."

eygü X yaman

yaman X yahşı

28) *Yoldaşın bolup ikbâl yârî kıldı kim gülün tikenen tiken ayağından çıktı dağı munuñ kibi ‘âlî menziletke yettiñ (65b/10-12)* "Talih, yoldaşın olup sana yardım etti. Gülün dikenden, diken ise ayağından çıktı ve bunun gibi yüce bir noktaya ulaştın."

gül X tiken

29) *Geh yumulur geh açılır bāğ u būstān gülleri*

Geh bolur ‘üryān ağaçlar geh këyerler gül-şifāt (65b/13-66a/1)

"Bahçemizin gülleri bazen açılır bazen de yumulur, ağaçlar bazen çıplak olur bazen gül gibi giyinirler."

Geh yumulur X geh açılır

Geh bolur ‘üryān X geh këyer gül-şifāt

30) *Bilişler birle hoş ‘ārifke zindān*

Ki yatlar birle bolgınça gülistān (68a/10-11)

"Arif kişi için tanıdıklarla zindanda olmak, yabancılarla gül bahçesinde olmaktan daha iyidir."

Bilişler birle X yatlar birle

zindān X gülistān

31) *Yahşî ér évdeşi yaman bolsa*

Cevr içinde érin hemîşe kınar (68b/5-6)

"İyi adamın kötü eşi olursa, (o eş) acı içinde daima adama eziyet eder."

yahşî ér X yaman évdeş

yahşî X yaman

ér X évdeş

32) *Ol hāşekî ‘ākil ve ziyrek idi érte kitip akşām kēlip kīs bilen altunnu öpüp sulţān ileyinde koyup aytur zāhidlerni tapmadım (72a/2-5)* "O haseki, akıllı ve kıvrak idi. Sabah gidip akşam gelip, kese ile altını öpüp sultanın önüne koyup (şöyle) söylerdi: Zahitleri bulamadım."

érte kit- X akşām kēl-

érte X akşām

kit- X kēl-

33) *Bir yerde degül kēlip kitedür könlün*

halvetde anıj üçün şafa tapmas sen (72b/9-10)

"Gönlün bir yerde durmaz, gelip gidiyor. Onun için halvette sefa bulamazsın."

kēl- X kit-

34) *Niçe kim ol yaman bolsa sen eygü*

Ėrenler tĕg anıñ ũze gŭzĕr kıl (76b/6-7)

"Onlar kŏtŭ olsa da sen iyi ol! Ėrenler gibi onlara iyilik et!"

yaman bol- X eygŭ (bol-)

35) *Ol yaqın kim teñriden bolğay yırağ*

Ol yaqınnıñ terkin ursañ yahşırağ (78b/5-6)

"Allahtan uzak olup sana yakın olacak kişinin, yakınından ayrılmak daha iyidir."

yaqın X yırağ

36) *Özdeñ kişi yapunsa ĕski ‘abā yaraşur*

Kŏrksŭz kelingĕ kŏrkli ton keydirip yaraşmas (79a/13-79b/1)

"Gŭzel insana eski aba giyse de yakışır. Çirkin geline gŭzel elbiseler giydiren yine de yakışmaz."

özdeñ kişi X kŏrksŭz kelin

eski ‘abā X kŏrkli ton

(37) *Faķır ol degŭl kim hevā ve heveske uyup kiçeni kŭndŭz kılğay dağı şehvet artınça yŭrŭp kŭndŭzini kiçe kılup ĝaflet uykusunda yatıp kalğay dağı alnında nĕ bolsa yigey ağzında nĕ kĕlse digey taşı ‘imāret içi ĥarāb bolğay (80b/1-6)* "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gŭndŭz kılacak ve şehvetin arkasından yŭrŭyŭp gŭndŭzŭnŭ gece kılup ĝaflet uykusunda yatıp kalacak ve ŏnŭnde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse sŏyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

kiçeni kŭndŭz kıl- X kŭndŭzni kiçe kıl-

taşı ‘imāret (bol-) X içi ĥarāb bol-

taş X iç

‘imāret X ĥarāb

38) *‘Ārif ĕrge bil cehennemniñ ‘azābı birle tĕñ*

Kirmegi  onşu ayağı birle cennet b gına (82b/12-13)

"Arif kişi için, komŗu ayağı ile cennet bahçesine girmek, cehennem azabı ile denktir. (Bunu böyle) bil!"

cehennem X cennet

39) *İki  or s n  fak r biri biri Şohbetine m l zim bolup sey h t  ılır idiler biri za  f ve biri  av  idi za  f kündüz oruç tutar kiçe iş r  ter (84a/4-7)* "Horasanlı iki fakir, birbirlerinin sohbetine katılarak seyahat ederlerdi. Bunlardan biri zayıf ve kuvvetliydi. Zayıf (olan) gündüz oruç tutar gece iftar ederdi."

biri za  f X biri  av 

kündüz oruç X kiçe iş r

40) *Ey ata açlık  dem ni Öltürür niuk kim zar fler aytur tok bolup ölse yağıraq a bolup tiri yürügünçe (84b/9-11)* "Ay baba, açlık insanı öldürür. Zarif kişilerin de söylediği gibi, a olup yaşayacağına tok olup ölmek daha iyidir."

tok X a

 l- X tiri y r -

41) *Turuŗ yüzliniğ  linden yiginçe bal u ter  aymak*

K le yüzliniğ  linden alıp  anzal yise  oŗraq (86a/7-8)

"Ekşi suratlının elinden bal ve taze kaymak yiyene kadar, güleç yüzlünün elinden acı meyve alı yese daha iyidir."

ŗuruŗ yüzli X k le yüzli

bal u ter  aymak X  anzal

42) *Ol kimerse munuğ vaz fesin az arturdu dağı ir detin k p  ks tti (86b/5-6)* "O kimse bunun vazifesini biraz artırdı; ancak iradesini çok eksiltti."

vaz fesin az artur- X ir detin k p  ks t-

az X k p

artur- X eksüt-

43) *Bu tilenmek ādem ĩge köp hacālet keltürür*

Ėtmeki artar velikin āb-ı rüyı eksilür (86b/9-10)

"Dilenmek insanoğluna çok utanç getirir. Ekmeği artar ancak itibarı eksilir."

art- X eksil-

44) *Ėalmadı yērde cānver kim anıı*

Ėıkmağay kökke āh u efgānı (87a/3)

"Ahı, figanı göklere çıkmayan bir tane bile canlı kalmadı yeryüzünde."

yēr X kök

45) *Az delīlden köp ma ‘nī hāşıl bolur dağı bir avuÇ ėāşnīden buğday yüki ma ‘lüm durur (87a/13-87b/1)* "Az delilden çok anlamlar çıkar ve bir avuÇ ėeşniden buğday yükü (çıktığı) malumdur."

az delīl X köp ma ‘nī

46) *Yimes it sarķıtın kēlip arslan*

Ėār içinde açından öler bolsa (87b/8-9)

"Aslan açlıktan ölecek olsa yine köpeğın bıraktığı artıkları yemez."

it X arslan

47) *Melik-i ‘ādil hāş kulları bilen avğa ėıkıp kış künleri ‘imāretten yırak tüşüp mağrıbķa yakın idi (90b/10-12)* "Adil melik has kulları ile ava ėıkıp, kış günleri şehirden uzaklaşıp batıya daha yakın (olurdu)."

yırak X yakın

48) *Kēlmese kim yakın luţf bilen*

Tüşer ol ēr yırak ‘izzetden (92/4)

"Eğer bir kişi (insanlara karşı) iyilik ile gelmezse, o kişinin itibarı düşer."

yakın X yırak

49) *Sah̄ini yād ètip dāim ögerler*

Bah̄il atın işitkende sögerler (94a/9-10)

"Cömert kişiyi yād ederek daima överler. Cimri adamın adını duyduklarında söverler."

sah̄i X bah̄il

ög- X sög-

50) *Ādemī niçük digeyim men aña*

Şūreti insān velī hayvān-hışāl (96a/5)

"İnsanoğlu işte ne diyeyim ben ona! İnsan suretli fakat hayvan tabiatlı (birisidir)."

şūreti insān X hayvān-hışāl

51) *Bir pehlevān yumrukçı yigitniñ dünye cihetinden èli avuçı tar dağı boğazı kēñ idi (96b/1-2)* "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı çok idi."

èli avuçı tar X boğazı kēñ

52) *Kètür aqça kimege kir yok ise taşkarı oltur*

On èrniñ kuvvetin koygıl bir èrniñ aqçasın keltür (100a/8-9)

"Paranı getir gemiye gir, yoksa dışarı otur. O yiğidin kuvveti bırak, bir adamın akçasını getir."

kuvvet X aqça

koy- X keltür-

53) *Güldür bu Sarāyī Seyf Likin*

Düşmen közüne tiken körünür (107a/4)

"Bu Seyf-i Sarayi güldür; ancak düşmanlarının gözüne diken (gibi) görünür."

göl X tiken

54) *Mecâlisde olturğan er söziniñ*

Bilürsen evveliniñ āhiri bar (109a/2-3)

"Sen de bilirsin, meclislerde oturan insanların sözlerinin öncesi ve sonrası var."

evvel X āhir

55) *Ey muhārifler bëgi bir kez yana*

Eygülerge bu yamanniñ tégmesün (110b/2)

"Ey düzenbazların beyi! Bir kez bile iyi insanlara kötülüğün değmesin."

eygü X yaman

56) *Érdemin körgen kişige fāiden*

Tégmese bārī ziyāniñ tégmesün (110b/3)

"Erdem gösteren kişiye faydan dokunmuyorsa, bari ziyanın da değmesin."

fāide X ziyān

57) *Şem ‘ hācet degül küneş toğsa*

Dilberim zülfi tün yüzi kündür (115b/11-12)

"Mum yetmez, güneşin doğması gerekir. Sevgilimin zülfü gece, yüzü gündüzdür."

58) *Nè kayğu sövmese gülni sasıqqan*

Tümen bülbül kılar ‘aşkında efgān (118a/1-2)

"Karga gülü sevmese bundan niye endişelenilsin! Gülün aşkıdan binlerce bülbül figan eder."

sasıqqan X bülbül

59) *Her kim érte turup yüzün körse*

Bolur ol şubh-dem aña aḥşām (119b/6-7)

"Her kim sabah kalkıp onun yüzünü görse, o sabah vakti, o kişiye akşam olur."

erte X ahşam

şubh-dem X ahşam

60) *‘Ārif bile oturmaq cāhilge irür zindān*

Cāhil bile oturmaq ‘ārifke cehennemdür (120a/5-6)

"Bilgili insanlarla oturmak cahil kişiye zindandır. Cahil ile oturmak ise bilgili insana cehennemdir."

‘Ārif X cāhil

61) *Ger kirip cennetke sen kılsañ qarār*

Özgeler kılgay tamuğni ihtiyār (120a/11)

"Eğer sen cennete girmeye karar versen, başkaları (senden kurtulmak için) cehennemi tercih ederler."

cennet X tamuğ

62) *Ol evniñ qararñu dehlizinden bir aydınlık kördüm* (122a/2-3) "O evin karanlık dehlizinden bir aydınlık gördüm."

qararñu X aydınlık

63) *Devrān-ı zamān yüzi gülni töküben*

Toprağı üze anıñ tikenler bitti (125a/11-12)

"Zamanın devranı yüzünün gülünü döküp, toprağının üstünde dikenler büyüdü."

gül X tiken

64) *Köñül elden alıp saldı ayağğa*

Uşol qaddi şanavber yāsem’in ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili), beni elden alıp ayağa saldı/perişan etti."

elden al- X ayakka sal-

65) *Anıñ bigin kattı yüzli yumşaq tenli maħbūbdan vefā kélür* (127b/3-4) "Onun gibi sert suratlı, yumuşak tenli sevgiliden vefa gelir."

kattu yüzli X yumşaq tenli

66) *Kaçan kelse yañı elge üzüm tu‘mı bolur ekşi*

Bêş altı kün kèçiçek ol bolur sükker bigin şîrîñ (127b/6-7)

"Üzüm yeni ele geldiğinde tadı ekşi olur, beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı olur."

yañı elge kél- X bêş altı kün kèç-

ekşi bol- X sükker bigin şîrîñ bol-

67) *Pençesi şayd içinde arslanğa*

Nè tefāvüt kılur kim it ürse (129b/3-4)

"Ava çıkmış arslanın pençesine, itin havlamasının ne etkisi olur!"

arslan X it

68) *Yüz koyup dost yüzüne yakkıl*

Düşmen ol yaħşı kim küye tursa (129b/5-6)

"Dostunu yüzüne bakıp ona yaklaş. Düşmanın yanıp duranı iyidir."

dost X düşmen

69) *Yazuklı men kirek öltür kirek koy*

Kim öç almağdan ise ‘afv hoşraq (130a/12-13)

"Ben günahkârım. Beni ister öldür ister bırak. Affetmek, öç almaktan daha iyidir."

öltür- X koy-

öç al- X ‘afv (èt-)

70) *Tut yimişden uzun eliñ kısıka*

Ol ki kısıka durur yete bilmes (130b/7-8)

"Uzun elini meyvelerden kısa tut. O, kısa olan ve yetişemeyendir."

uzun X kısıka

71) *Kel kıyās et ne bolğay ol sā'at*

Tatlı cān çıkısa kalsa ten hālī (132b/12-13)

"O saat ne olacağını gel de kıyas et! Tatlı can çıkarsa geriye bomboş tenin kalacak."

tatlı cān çık- X ten hālī kal-

cān X ten

çık- X kal-

72) *Ol issi yüzli kız savuğ hareket kılıp ayttı (134a/6-7)* "O sıcak yüzlü kız, soğuk hareketler edip (şöyle) söyledi."

issi yüzli X savuğ hareket

issi X savuk

73) *Dāim kirişirler it bilen māçı tég*

Bolmayın alar biri birinden rāzī (134b/1-2)

"Onlar birbirlerinden razı olmadan, daima, kedi ile köpek gibi didişirler."

it X māçı

74) *Vādī içinde bir mübārek ħurmā ağacı bar ħalāyık barıp ziyāret kılıp ħācet tilerler men dağı barıp uzun kiçelerni kısıka kılıp ol ağaç ayakında baş açıp du'ā kılıp ħācet tiledim (135a/4-8)* "Vadi içinde mübarek bir hurma ağacı var. Halk (o ağaca) gidip, onu ziyaret edip hacet diler. Ben de gidip uzun geceleri kısa kılıp o ağacın dibinde baş açıp, dua edip hacet diledim."

uzun X kısıka

75) *Ḳarı bolduḡ yigitlikden eliḡ yu*

Bilür sen kim yana ḳaytmas aḳar su (136a/2-3)

"Artık yaşlandım, gençlikten vazgeç! Bilirsin ki akan su geri dönmez."

ḳarı X yigitlik

76) *Men aytım ey uzun yaşlı ana kël*

Yeter kıska kıl imdi hileden el (136a/10-11)

"Ben ona (şöyle) söyledim: Ey uzun yaşlı ana! Gel, yeter (artık), şimdi elini hileden çek."

uzun X kıska

77) *Yaşı yetmişke yetken bir ḳarı er*

Tilermen bir kız oḡlan almaḡa dir (138a/5-6)

"Yaşı yemişe gelmiş yaşlı bir adam, men kız oḡlan kız almak istiyorum der."

bir ḳarı er X kız oḡlan

78) *Kiçilikde edeb öğrenmegen er*

Ulu bolsa bil andan ḡayr këlmes (140b/13)

"Küçüklükte edep öğrenmeyen kişi, büyüse de ondan hayır gelmez, (bunu böyle) bil."

kiçilik X ulu

79) *Êgilür yaş ağaç niçük tilesen*

Ḳurı eğri ağaç otsuz tüzelmes (141a/1-2)

"Yaş ağaç ne zaman istersen eğilir; ancak kuru ağaç ateş olmadan düzelmez."

yaş ağaç X ḳurı ağaç

80) *Ey özin körgen özgeden üstād*

Nè idi evvelin kıl āhir yād (146b/1-2)

"Ey kendini başkasından daha usta gören (kişi)! Evvelin ne idi, bunu sonra bir hatırla!"

evvel X āhir

81) *Köp yigenler yatur bahāyim tæg*

Az yigenler bolur ferişte-şifāt (150b/9)

"Çok yiyenler hayvan gibi yatar, az yiyenler ise melek gibi olurlar."

köp yigenler X az yigenler

bahāyim tæg yat- X ferişte-şifāt bol-

82) *Sahīlerniñ elinde bir direm yoķ*

Ġanilerde derāhim çoķ kerem yoķ (151a/5)

"Garibanların elinde bir dirhem bile yok. Zenginlerde dirhem çok; fakat kerem yok."

sahīler X Ġaniler

83) *Ġuşşa birlen kiçe yatur ol kim*

Ērte yanında bolmasa dirhem (152a/5-6)

"Sabah (uyandığında) yanında dirhem olmayacak kişi, geceleri kaygılı bir şekilde yatarlar."

ērte X kiçe

84) *Yaz bolsa yığar karınça ki tā*

Ķış ferāġat bolup yimegey ġam (152a/7-8)

"Karıncı, kışın mağdur olup eziyet çekmemek için yaz olduğunda (yiyecek) yığar."

yaz X kış

85) *Her kim t̄a'atde ̄eksük bolup ni 'metde artuḡ bolsa ol kimerse ūretde bay daḡı ma'n̄ide faḡ̄r durur* (155b/2-4) "Her kim ibadette eksik olup nimette fazla olsa, o kimse görünüşte zengin manada fakirdir."

*t̄a'atde ̄eksük bol- X ni 'metde artuḡ bol-
ūretde bay (durur) X ma'n̄ide faḡ̄r durur
eksük X artuḡ
bay X faḡ̄r
ūret X ma'n̄i*

86) *Cevr-i d̄üşmen n̄e 'aceb çekse körüp t̄alib-i dost
Çün ki d̄aim tiken ü gül ḡam u ūd̄i biledür* (158a/8-9)

"Dostluḡa talip olan kimse, d̄üşmanın cevri ni görüp çekse, bunda ūşılacak ne var! Çünkü daima gül diken ile keder de sevinçle beraberdir."

*tiken X gül
ḡam X ūd̄i*

87) *Körmessen mi bust̄an içinde yaḡ tal aḡaçını ıyısı müşk bigin daḡı bir aḡaç bar kim ḡurı ḡamıḡ bigin* (158a/10-11) "Görmez misin? Bahçenin içinde yaḡ ağacın kokusu mis gibi ve bir ağaç daha var ki kuru kamıḡ gibi."

yaḡ tal X ḡurı ḡamıḡ

88) *Yamaḡa eyḡülük ḡılsaḡ sunup ḡol
̄liḡden devletiḡ almaḡ tiler ol* (161b/9-10)

"Kötüye el uzatıp iyilik etsen, o kiḡi senin elinden saadetini almak ister."

yaman X eyḡülük

89) *Köḡüzürse saḡ yanı yol ol saḡa
Sen anıḡ söziḡ iḡitme solḡa kit* (164a/7-8)

"O kişi sana sağ tarafı gösterirse, sen onun sözünü dinleme sola git."

sağ X sol

90) *Ol kadar kıattılık tmegil kim senden toygaylar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koygaylar* (164a/11-13) "İnsanlara o kadar sert davranma senden çekinirler, o kadar da yumşak huylu olma, seni ayaklar altına alırlar."

kıattılık X yumşak

91) *N kıattı bol kim el senden üşengey*

N yumşak kadriņe noķřān ktrgey (164b/1-2)

"Ne insanların senden çekinecekleri kadar sert ol, ne de gücünü eksiltecek şekilde yumşak ol."

kıattı X yumşak

92) *Kačan krseņ kim düşmen şerisi için ara ala bolup targamağa başladılar sen cem' bol* (165a/2-4) "Düřman askerinin içi karışıp dağılmaya başladıklarını gördüğünde sen birleş."

93) *Eyā klgen cihāņga eyglk t*

Yaman işni yamanlarđa koyup kit (165b/9-10)

"Ey dünyaya gelen (kişi), iyilik yap. Kötü işleri kötülere bırakıp git."

eyglk X yaman

koy- X kit-

94) *Har iş yise cihānnı henüz a ve faķir*

Hem işe ehl-i kanā'at bir tmeki bile tok (166b/6-7)

"Açgözlü kimse dünyayı yese yine de a ve fakir kalır. Kanaat ehli ise daima bir ekmekle tok olur."

har iş X ehl-i kanā'at

aç X tok

95) *Ozup kēçti aşıkkan atlı êrni*

Yürüben bir kişi arkun tün ü kün (167a/2-3)

"Gece gündüz yavaş yavaş ilerleyen kişi, dörtmala giden atlı yiğidi geçti."

arkun X aşıkkan

tün X kün

96) *Ādemī ‘aybını körüp açma*

Ēgri sözni köni dip ant içme (167b/12)

"İnsanoğlunun ayıbını görüp ifşa etme, eğri söze doğru deyip yemin etme."

ēgri söz X köni (söz)

97) *Ērdemsizler êrdem iyesin körebilmes niçük kim bāzār itleri av itlerin tilemes yırakdan ğavġā kılrur yakın kēlmes* (168b/3-5) "Pazar köpeklerinin av köpeklerini istemeyip, uzaktan havlayıp yakına gelmediği gibi faziletsiz kişiler de erdem sahibi insanları göremezler/görmek istemezler."

êrdemsizler X êrdem iyesi

bāzār itleri X av itleri

yırak X yakın

98) *Bir tünle köp yimekten karnı kerile tolġay*

Yā bir kiçe diremsiz bengī ve aç bolġay (169a/3-4)

"Bir gece vakti yemekten karnı gerilene kadar doycak ya da bir gece parasız afyon çekmiş gibi sarhoş ve aç olacak."

karnı tol- X aç bol-

99) *Ķatre katre seyl bolur az az yıġılsa ħaylī bolur* (171b/1-2) "Damla damla sel olur, az az birikse çok olur."

kaṭre kaṭre X seyl

az az X ḥaylī

100) *Köp bolur çün azın azın eşcār*

Ḥabbe ḥabbe ʿades tolı anbār (171b/7-8)

"Ağaçlar az az çoğalır, mercimekler tane tane ambarı doldurur."

köp X azın azın

ḥabbe ḥabbe X tolı

101) *ḥaṭā sözni işitip düşmeniñden*

Kirekli dost ʿahdini buzup sen (172a/3-4)

"Hata, düşmanın sözünü işitip, gerekli dostunla arandaki ahdi bozmaktır."

düşmen X dost

102) *Tileseñ eygü atın meñgü kalğay*

Ayağdan tüşken elin tutquçı bol (172b/5-6)

"İstersen iyi adın sonsuza kadar kalacak. Ayaktan düşen kişinin elini tutucu ol."

ayağdan tüş- X el tutquçı bol-

103) *Her er yalğan bilen meşhūr bolsa*

Kim anı rāst dip ikrār kılğay (174b/9-10)

"Eğer bir kimse yalan ile meşhur olursa, söylediği yalanlara doğru deyip (o yalanlarda) ısrar eder."

yalğan X rāst

104) *Ey ādem oğlı baylıq bërsem meşğül bolur sen yoqsulluq bërsem melül (175a/5)*

"Ey insanoğlu! Zenginlik versem hep meşgul olursun, yoksulluk versem hep melül olursun."

baylık X yoksulluk

3.8.2.1.1. *yok X bar* Karşıtlığı İle Kurulan Zıt Anlamlı Yapılar

Tümcede tersanlamlılık oluşturulurken çoklukla yalnızca biçimbirimlerden biri kullanılır ve tümce anlamı kullanılan ifadenin tersi olarak düşünülebilir. Ancak GT'de tersanlamlılık yapıları tümcede vurgulanmak istendiğinde zıt öğeler aynı tümce içinde kullanılmıştır. Bu yönüyle GT tümcede anlam karşıtlığı konusunda oldukça özgün bir metindir.

(1) *Eyle kim irdem tevede **yok** dağı arslanda **bar*** (11b/1) "Öyle ki, devede erdem yok ama aslanda var".

*tevede **yok** X arslanda **bar***

(2) *Niçe kim fehmi **yok** miskîn eşekniş*

*Kötürmek birle yükni kıymeti **bar*** (31b/11-12)

"Miskin eşeğin anlama kabiliyeti yok; ama yükü taşıma konusunda kıymeti var".

*fehmi **yok** X kıymeti **bar***

3.8.2.1.2. *yok X çok* Karşıtlığı İle Kurulan Zıt Anlamlı Yapılar

GT'de tümcelerde tersanlamlılık oluşturan yapılardan biri de *yok X çok* karşıtlığı ile kurulan metinlerdir. Bu tip kullanımların GT'de yaygınlık göstermesi, tümce anlamını vurgulamaya yönelik bir girişim olarak düşünülebilir. Metinlerde gördüğümüz, tersanlamlı yapılar verilmek istenen mesajın altını çizirken, okuyucu ya da dinleyici için de ilgi çekici ve akılda kalıcı unsurlar olarak görülür.

GT'de, tersanlamlı tümcelerde kullanılan *yok X çok* yapısı, 7 kez kullanılmıştır. 1, 3, 4 ve 7 numaralı parçalarda tersanlamlılık öğelerinin hem şiirin ölçü ve uyağını düzenlediği, hem de tümcede iletilmek istenen mesajın tam olarak verilmesi için kullanıldığı görülür.

2, 5 ve 6 numaralı örneklerde ise GT'de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde aynı yöntemin kullanıldığı görülür. Bu metinler ölçü ya da uyak kaygısı olmamasına karşın, tümcedeki ses dizgesinin estetik aktarımı da artırılmıştır. Akılda kalıcı olması istenen tümceler bu yolla okuyucuya iletilmiştir.

(1) *Ay devlet içinde **yok** teni mālī **çok***

Kaygı yok ise benim dağı kaygım yok (20b/13-21a/1)

"Ey malı çok ama teni içinde mutluluğu olmayan (kişi), senin kaygın yoksa benim de kaygım yok".

(2) *Kifāyetim az dağı ‘ayālim **çok** dağı yoksulluk yüküne kuvvetim **yok*** (24b/8-9)

"Kazancım az ama ailemde insan çok ve yoksulluk yükünü kaldırmaya artık gücüm yok".

(3) *Kaçan feh̄m itmese sözni işitken*

*Söz aytkan erniñ anda yazukı **yok***

İrādetniñ kulağın sözge tutkan

*Kişi bu ma ‘rifetden hazz alır **çok*** (55b/7-10)

"Sözü işiten kişi anlamasa, sözü söyleyen kişinin günahı yoktur; isteklerinin sözünü kulağına alan kişi, bu marifetten çok haz alır".

(4) *Sen tana ‘‘um içinde kaygı yok*

*Çün tapuğçı katıñda özdeñ **çok*** (77b/1)

"Sen bolluk içindesin herhangi bir kaygın yok, sana hizmet edecek seçkin cariyeler senin huzurunda çok".

(5) *Bu ni ‘met şükrini kılsam kirek **çok***

*Kişi köñlüñ yıkarğa ‘ādetim **yok*** (82a/11-12)

"Bu nimetlerin çokça şükrünü kılmak gerek, insan gönlünü yıkmak gibi bir âdetim yok".

(6) *Hātem-i Tāyī kerem bilen mezkūr idi mālī ve ni ‘meti **çok** harc itmege **imkāni yok*** (93a/7-8) "Hatem-i Tayi sürekli Allah adı ile zikir halindeydi ve nimetlerini harcamaya çok imkânı (vakti) yoktu".

(7) *Ganīdir ol ki kanā ‘at içinde şabrı **çok***

*Cihānda şabr u kanā ‘at bigin ma ‘işet **yok*** (166b/4-5)

"Allahın kanaat içinde sabrı çok fazladır, cihanda sabır ve kanaat gibi kazanç yok".

3.8.2.2. Yardımcı Eylemlerle Kurulan Zıt Anlamlılık (13)

1) *Eyā tama‘ eşikin özine tilep açkan*

Kerem bilen açıban küç bilen anı yapma (22a/7-8)

"Ey isteyerek kendisine açgözlülük kapısını açan (kişi), onu iyilik ile açıp zorbalık ile kapatma."

kerem bilen aç- X küç bilen yap-

2) *Kaçan kim toysa bahadır hamle kılar tutmağa dağı aç karınlı yæg tutar kaçmaķnı (23a/6-7)* "Bahadır kişinin karnı doyarsa tutmak için hamle eder; ancak aç karınlı kimse kaçmayı tercih eder."

hamle kılar- X kaçmaķ

3) *Maħdūm bolur hemīşe fermān tutkan*

Maħrūm kalur hemīşe ‘iṣyān kütken (37b/3-4)

"Sözünü tutan kişi her zaman efendi/bey olur. Daima isyan ede kişi ise (her şeyden) mahrum kalır."

Maħdūm bol- X maħrūm kal-

4) *Faķīrler otunun küç bilen eksükke alıp dağı baylarğa artuķķa tarħ bıraķur idi (37b/8-9)* "Fakirlerin odununu zorla düşük fiyata alıp da zenginlere yüksek fiyatlara satardı."

eksükke al- X artuķķa tarħ bıraķ-

5) *Taṅ atıcaķ te ‘ālā emri birle*

Sökel ér sağ boldı sağ öldi (58b/4-5)

"Sabah olunca Allah'ın emriyle, hasta adam sağaldı, sağlıklı adam öldü."

sağ bol- X öl-

6) *Ol hāšekī ‘ākīl ve ziyrek idi érte kitip akşām kēlip kīs bilen altunni öpüp sulţān ileyinde koyup aytur zāhidlerni tapmadım (72a/2-5)* "O haseki, akıllı ve kıvrak idi. Sabah gidip akşam gelip, kese ile altını öpüp sultanın önüne koyup (şöyle) söylerdi: Zahitleri bulamadım."

érte kit- X akşām kēl-

7) *Niçe kim ol yaman bolsa sen eygü*

Èrenler tég anıj üze güzer kıl (76b/6-7)

"Onlar kötü olsa da sen iyi ol! Erenler gibi onlara iyilik et!"

yaman bol- X eygü (bol-)

(8) *Faķır ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılğay dağı şehvet artınça yürüp kündüzini kiçe kılıp gāflet uykusunda yatıp kalğay dağı alında nē bolsa yigey aǵzında nē kēlse digey taşı ‘imāret içi harāb bolğay (80b/1-6)* "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kılıp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağızına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

kiçeni kündüz kıl- X kündüzni kiçe kıl-

taşı ‘imāret (bol-) X içi harāb bol-

9) *Ol kimerse munuñ vazıfesin az arturdı dağı irādetin köp èksütti (86b/5-6)* "O kimse bunun vazifesini biraz artırdı; ancak iradesini çok eksiltti."

vazıfesin az artur- X irādetin köp èksüt-

10) *Kaçan kēlse yañı elge üzüm tu‘mı bolur ekşi*

Bēş altı kün kēçiçek ol bolur sükker bigin şırın (127b/6-7)

"Üzüm yeni ele geldiğinde tadı ekşi olur, beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı olur."

yañı elge kēl- X bēş altı kün kēç-

ekşi bol- X sükker bigin şırın bol-

11) *Köp yigenler yatur bahāyim tæg*

Az yigenler bolur ferişte-şifāt (150b/9)

"Çok yiyenler hayvan gibi yatar, az yiyenler ise melek gibi olurlar."

bahāyim tæg yat- X ferişte-şifāt bol-

12) *Her kim t̄ā‘atde êksük bolup ni‘metde artuķ bolsa ol kimerse şüretde bay dağı ma‘nīde faķīr durur (155b/2-4)* "Her kim ibadette eksik olup nimette fazla olsa, o kimse görünüşte zengin manada fakirdir."

t̄ā‘atde êksük bol- X ni‘metde artuķ bol-

13) *Bir tünle köp yimekten ķarnı kerile tolğay*

Yā bir kiçe diremsiz bengī ve aç bolğay (169a/3-4)

"Bir gece vakti yemekten karnı gerilene kadar doycak ya da bir gece parasız afyon çekmiş gibi sarhoş ve aç olacak."

ķarnı tol- X aç bol-

3.8.2.3. Deyimlerin İçerisinde Kullanılan Zıt Anlamlılık (13)

1) *Hakīķāt dostuñ yāriñdür ol kim*

Ķoluñ tutsa ayakdan tüşkeninde (27a/2-3)

"Gerçek dostun, sen elden ayaktan düştüğünde, elinden tutan yâridir."

ķoluñ tut- X ayakdan tüş-

2) *Alnıñda yavaş koy bigin müşfik yār*

Artıñda böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Önünde sakın bir koyun gibi yumuşak olan yâr, arkada kurt gibi derini yırtar."

alnıñda yavaş koy bigin X artıñda böri kibi

3) *Alarnıñ kutlı ķademi dağı mübārek nefesi bereķātında anıñ yaman ahlāķı yağı sīretke mübeddel boldı dağı dūnyeniñ hevā ve hevesinden elin kışķa ķıldı anı körüp*

hasūdlarnıñ tili uzun boldı (62b/1-4) "Onların kutlu adımları ve mübarek nefeslerinin bereketinde, onun kötü ahlakı iyi tabiata döndü ve dünyanın hevesinden elini çekti, onu gören hasetçilerin dili uzadı."

elin kıska kıl- X tili uzun bol-

(4) *Faķır ol degül kim hevā ve heveske uyup kiçeni kündüz kılğay dağı şehvet artınça yürüp kündüzini kiçe kılıp ğaflet uykusunda yatıp kalğay dağı alnında nē bolsa yigey aǵzında nē kēlse digey taşı ‘imāret içi harāb bolğay* (80b/1-6) "Fakir, heva ve heveslerine uyup gecesini gündüz kılacak ve şehvetin arkasından yürüyüp gündüzünü gece kılıp gaflet uykusunda yatıp kalacak ve önünde ne olursa yiyecek, ağzına ne gelse söyleyecek, dışı imar içi harap olacak."

kiçeni kündüz kıl- X kündüzni kiçe kıl-

5) *Turuş yüzliniñ elinden yiginçe bal u ter kaymak*

Küleç yüzliniñ elinden alıp hanzal yise hoşrak (86a/7-8)

"Ekşi suratlının elinden bal ve taze kaymak yiyene kadar, güleç yüzünün elinden acı meyve alı yese daha iyidir."

turuş yüzli X küleç yüzli

6) *Bir pehlevān yumrukçı yigitniñ dūnye cihetinden eli avuçı tar dağı boǵazı kēñ idi* (96b/1-2) "Bir pehlivan yumrukçu yiğidin dünya (hayatı) yönünden eli avucu dar ancak boğazı çok idi."

eli avuçı tar X boǵazı kēñ

7) *Köñül elden alıp saldı ayakka*

Uşol kaddi şanavber yāsemīn ten (127a/3-4)

"Ey gönül! Şu fidan boylu, yasemin tenli (sevgili), beni elden alıp ayağa saldı/perişan etti."

elden al- X ayakka sal-

8) *Anıñ bigin ƙattı yüzli yumşaq tenli maħbūbdan vefā kélür* (127b/3-4) "Onun gibi sert suratlı, yumuşak tenli sevgiliden vefa gelir."

ƙattı yüzli X yumşaq tenli

9) *Ƙaçan kélse yañı élge üzüm tu‘mı bolur ekşi*

Bêş altı kün kèçiçek ol bolur sükker bigin şîrîm (127b/6-7)

"Üzüm yeni ele geldiğinde tadı ekşi olur, beş altı gün geçince ise şeker gibi tatlı olur."

yañı élge kél- X bêş altı kün kèç-

ekşi bol- X sükker bigin şîrîm bol-

10) *Yazuƙlı men kirek öltür kirek ƙoy*

Kim öç almaƙdan ise ‘afv hoşraƙ (130a/12-13)

"Ben günahkârım. Beni ister öldür ister bırak. Affetmek, öç almaktan daha iyidir."

öç al- X ‘afv (èt-)

11) *Kél kıyās ét né bolğay ol sâ‘at*

Tatlı cān çıksa ƙalsa ten ħālî (132b/12-13)

"O saat ne olacağını gel de kıyas et! Tatlı can çıkarsa geriye bomboş tenin kalacak."

tatlı cān çık- X ten ħālî ƙal-

12) *Ol issi yüzli kız savuƙ ħareket ƙılıp ayttı* (134a/6-7) "O sıcak yüzlü kız, soğuk hareketler edip (şöyle) söyledi."

issi yüzli X savuƙ ħareket

13) *Tilesen eygü atın menğü ƙalğay*

Ayaƙdan tüşken élin tutƙucu bol (172b/5-6)

"İstersen iyi adın sonsuza kadar kalacak. Ayaktan düşen kişinin elini tutucu ol."

ayağdan tüş- X el tutkuçı bol-

3.8.2.4. Tümce-Tümce Biçiminde Kurulan Zıt Anlamlılık (6)

1) *Cümle hayvānāt a 'lāsı arslan dağı ednāsı eşek turur* (31b/8) "Bütün hayvanları en âlāsı aslan ve en adisi eşektir."

hayvānāt a 'lāsı arslan (turur) X (hayvānāt) ednāsı eşek turur

2) *Böyle şarf etti 'ömrün ol serbāz*

Nè yigey kış dağı nè këygey yaz (45b/9-10)

"O yiğit ömrünü, kışın ne yiyeceğiz, yazın ne giyeceğiz diyerek böyle harcadı."

nè yigey kış X nè këygey yaz

3) *Alnında yavaş koy bigin müşfik yār*

Artında böri kibi teriñni yırtar (50b/11-12)

"Önünde sakın bir koyun gibi yumuşak olan yār, arkanda kurt gibi derini yırtar."

alnında yavaş koy bigin X artında böri kibi

4) *Ey qarındaş haram ileyiñde dağı harāmī artında eger kittiñ yittiñ ve eger kaldıñ öldüñ* (56a/1-3) "Ey kardeşim! Haram önünde ve harami ardında. Eğer gidersen kaybolursun, kalırsan ölürsün."

eger kittiñ yittiñ X eger kaldıñ öldüñ

5) *Geh yumulur geh açılır bāğ u büstān gülleri*

Geh bolur 'üryān ağaçlar geh këyerler gül-şifāt (65b/13-66a/1)

"Bahçemizin gülleri bazen açılır bazen de yumulur, ağaçlar bazen çıplak olur bazen gül gibi giyinirler."

Geh yumulur X geh açılır

Geh bolur 'üryān X geh këyer gül-şifāt

6) *Her kim tā'atde  ks k bolup ni'metde artuğ bolsa ol kimerse Őuretde bay dağı ma'nide fağır durur* (155b/2-4) "Her kim ibadette eksik olup nimette fazla olsa, o kimse görünüşte zengin manada fakirdir."

Őuretde bay (durur) X ma'nide fağır durur

3.8.2.5.  kilemelerin Yapısında Kullanılan Zıt Anlamlı Sözcükler

(1) *T n   k n saklağ ol erden kim ol korđa y r r senden*

Yüz anđa bolsağ  rlikte bilip k p türlü al erdem (18b/2-3)

"Senden korkarak yürüyen insan gece gündüz uzak dur. Yaşın yüze gelse de farkına varıp çeşitli erdemler al."

(2) *Ol  Őikniđ kuludur bay ve yoğsul*

Ğanirek kimse muğtacrekt r (19b/3-4)

"Zengin ve fakir o kapının kuludur. Daha fazla malı olan kimse daha çok muhtaç olan kişidir."

(3) *Hiç kimerse benim yağşı yaman h limden bilmesün* (24b/11-12) "Hiç kimse benim halim iyi mi, kötü m  bilmesin."

(4) *Bu seniğ h lin ol tülki hik yetine oğşar kim kördiler yıkıla tura kiter idi bir kimerse ayttı ne boldı sağa* (26a/4-6) "Bu senin halin tilkinin hik yesine benziyor. (Bir gün tilkiyi) gördüler düşe kalka gidiyordu. Bir kimse (Şöyle) söyledi: Ne oldu sana?"

(5) *Kelip katına kiçeler kündüzler oturup lağffeler sözlep muv senet kılur irdiler* (35a/13-35b/1) "Onun huzuruna gelip geceler gündüzler oturup, latifeler edip birbirlerine ısınırlardı."

(6) *Kelip himmet ve du'a tilep ayttı kiçe kündüz sult n hidmetine meŐg l men* (41a/1-2) "Gelip himmet ve dua dileyerek (Şöyle) söyledi: Gece gündüz sultanın hizmeti ile meŐg l m."

(7) *Z hid oldur kim tevekk lniğ mağ mında turup*

T n ve k n kılđay  ibadet dem-be-dem  zr   niy z (58b/12-13)

"Zahid odur ki: Tevekkülün makamında durup gece gündüz ibadet eder ve her an özür ve niyaz içindedir."

(8) *Kim riyāsız **tün ü kün** t̄ā‘at kılıp*

Vakf u idrār almadı ‘ābid bolur (71b/6-7)

"Riyasız bir şekilde gece gündüz ibadet eden kişi, herhangi bir vakıftan ya da yerden maaş almazsa abit olur."

(9) *Könlün **tün ü kün** bolur ise haq birle*

halvet oturup dağı eşik yapmassen (72b/11-12)

"Gönlün gece gündüz Allah ile olursa, halvette oturup da kapını kapatmazsın."

(10) *Kağan arslan kirip bir gār içinde*

***Kiçe kündüz** niçe bir aç oturgay (104b/6-7)*

"Arslan bir mağaranın içine girip, kaç gün gece gündüz aç oturacak?"

(11) *Köp vakt sözde **eygü yaman** tüşer dağı düşmen közi közlemes illā yamannı (107a/1-2)* "Çok zamanlar bazen iyi bazen de kötü sözler olur ve düşmanın gözü kötünden başkasını gözlemez."

(12) *Karşumda kēlip turğan bilsem ‘acebā nemdür*

*Kim şöḫbeti cevrenden ‘aynım **tün ü kün** nemdür (120a/3-4)*

"Gelip karşımda duran acaba benim neyimdir, bir bilsem! Onun sohbetinin cevrenden gece gündüz gözlerim nemlidir."

(13) ***Tün ü kün** közlerin meşgūl sayda*

Saḫa biz müştāgīl sen ‘Amr u Zeyde (123a/9)

"Gözlerin gece gündüz avlanmakla meşgul. Biz sana meyilliyiz sen Amru Zeyd'e."

(14) *Cihān körgen köp tecrübe kılğan issi **savuk tatқан eygüni yamannı sınağan şöḫbet haqqın bilgen dostluk şartın yerine kētürgen müşfik yār men (133b/1-3)*** "Cihan

gören, çok tecrübe edinen, sıvık soğuk tadan, iyiyi kötüyü sınavan, sohbet hakkını bilen, dostluk şartını yerine getiren müşfik bir yârim."

(15) *Bu meşelni işitkeniñ yoq mı kim otura tura kitmek yahşırağ andan kim terk yürüp kalğaysen* (136b/13-137a/1) "Bu meseli daha önce hiç duymadın mı! Yavaş yavaş ilerlemek, çabucak yürüyüp (yalnız) kalmaktan iyidir."

(16) *Anı dâim aņadur çün bilürsen*

Unutmayın bérür rızkıñ tün ü kün (144b/3-4)

"Onu (Allahı) daima an! Çünkü bilirsin ki senin rızkını, hiç unutmadan gece gündüz demeden Allah) verir."

(17) *Ol oğlanniñ atası bu belānı öz tilep taptı*

Tün ü kün besledi kuş tég kèyik bigin yügürgünçe (146a/1)

"O çocuğun babası bu belayı kendi arayıp buldu, (bu çocuğu) geyik gibi koşuncaya kadar, kuş gibi gece gündüz besledi".

(18) *Mu ‘allim kim haşır işler tün ü kün*

Saķınma barıp ol ér ațlas işler (147b/4)

"Muallim gece gündüz hasır işler. Sen muallimin gidip de atlas kumaş işleyeceğini sanma."

(19) *Cevr-i düşmen nè ‘aceb çekse körüp t̄alib-i dost*

Çün ki dâim tiken ü gül gam u şādī biledür (158a/8-9)

"Dost talibi, düşmanın cevri görüp çekse, bunda şaşılacak ne var! Çünkü daima gül diken ile keder de sevinçle beraberdir."

(20) *Kişige kılma şikāyet cihāndan ey derviş*

Turup yürüp kılatur şükri-i ni ‘met-i mevlā (159b/4-5)

"Ey derviş! İnsanlara dünya işlerinden şikâyet etme. Durup yürüyüp Allah'ın verdiği nimetlere şükret."

(21) *Ozup k̄eçti aşıkkan atlı ěrni*

Yürüben bir kişi arkun tün ü kün (167a/2-3)

"Gece gündüz yavaş yavaş ilerleyen kişi, dörtlü giden atlı yiğidi geçti."

(22) *Bolmuşı yok kazā tağayyür h̄ç*

Küfr aytmak bilen kişi tün ü kün (172b/10)

"Bir kişi, gece gündüz küfretse de kaderin hiç değişmişliği yoktur."

3.8.3. Bölüm Değerlendirmesi

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de 103'ü eylem; 62'si ad olmak üzere toplam 165 sözcük çokanlamlılık ilişkileri bakımından ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde aktarılabilir:

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de geçen toplam temel eylem sayısı 345'tir. Eserde geçen 345 eylemin 103'ü, yani yaklaşık üçte biri, çokanlamlı sözcüklerdir. Bu durum eserdeki eylemlerin ne kadar işlevsel ve farklı açılarla değerlendirildiğinin en önemli göstergesidir. Ele alınan 103 eylemden 70'i deyimleşmiş anlamlar kazanmıştır. Yani çokanlamlı boyutlarıyla ele aldığımız eylemlerin % 69'u bazen somut bazen de soyut anlamlar kazanarak, anlamsal boyutlarını genişletmişlerdir. Eserdeki 70 deyimleşmiş eylem toplam, 296 deyim ya da kalıp ifade için kullanılmıştır. Deyimleşerek anlam yelpazesi genişleyen başlıca eylemler şöyledir:

- *al-* → 18 Deyimleşmiş Anlam
- *tüş-* → 16 Deyimleşmiş Anlam
- *bēr-* → 15 Deyimleşmiş Anlam
- *kal-* → 14 Deyimleşmiş Anlam
- *tut-* → 13 Deyimleşmiş Anlam
- *bağla-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *çek-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *aç-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *bol-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *ēt-* → 10 Deyimleşmiş Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ele alınan 103 eylemden 70'si deyimleşerek çokanlamlı özellikler göstermiştir. Bunun dışında kalan 33 eylemde ise deyimleşme özelliği bulunmamasına karşın, temel anlamlarının yanında yeni yan ve alt anlamlar kazandıkları görülür.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen 103 çokanlamlı eylemden anlam yelpazesi en çok genişleyen eylemler aşağıdaki gibidir. Aşağıda listelenen eylemlerin deyimleşmiş anlamları bu noktada dikkate alınmamıştır:

- *tüŧ-* → 13 Anlam
- *ayt-* → 6 Anlam
- *çık-* → 5 Anlam
- *tur-* → 5 Anlam
- *tut-* → 5 Anlam
- *yét-* → 5 Anlam
- *çağır-* → 4 Anlam
- *élt-* → 4 Anlam
- *kêç-* → 4 Anlam
- *ķoy-* → 4 Anlam
- *kötür-* → 4 Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ele alınan 103 eylemden, hem yan anlam hem de deyimleşmiş anlamların toplamı bakımından, anlamsal yönleri en çok gelişen eylemler şöyle sıralanabilir:

- *tüŧ-* → 29 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *al-* → 21 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *bér-* → 18 Anlam (GTS'de 22 anlam)
- *tut-* → 18 Anlam (GTS'de 47 anlam)
- *ķal-* → 17 Anlam (GTS'de 21 anlam)
- *bağla-* → 14 Anlam (GTS'de 15 anlam)
- *çek-* → 14 Anlam (GTS'de 43 anlam)
- *aç-* → 13 Anlam (GTS'de 27 anlam)
- *bol-* → 13 Anlam (GTS'de 25 anlam)

- *ayt-* → 11 Anlam
- *ét-* → 11 Anlam (GTS'de 9 anlam)
- *otur-* → 11 Anlam (GTS'de 13 anlam)
- *yi-* → 10 Anlam (GTS'de 14 anlam)

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen Benzetme Yapıları oldukça çeşitlidir. Bu yapılardan en çok kullanılanları edatlar vasıtasıyla yapılan benzetmedir. Türk dili tarihinin hemen hemen her döneminde edatların benzetme ilgisi kurdukları bilinmektedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen benzetmeler temelde iki başlık altında ele alınmıştır: Gerçekçi Benzetmeler ve Metaforik Benzetmeler.

Gerçekçi Benzetmeler konusunda özellikle adılların kullanımı son derece dikkat çekicidir. Özellikle üçüncü teklik şahıs ekinin ilgi ekli birleşmeleri benzetme kullanımı noktasında çokça başvurulan yapılardandır. Gerçekçi Benzetmelerin ikinci başlığını edatlarla kullanılan örnekler oluşturmuştur. Bu bölümde *tæg*, *bigi*, *bigin* ve *kibi* edatları üzerinde durulmuştur.

Metaforik Benzetmeler, ele alındığında çok daha renkli sonuçlar elde edildiği görülür. Özellikle hayvan adlarına yapılan benzetmeler, eser içinde olumsuz düşüncelerin bir ifadesi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu örnekler kimi zaman edatlarla, kimi zaman ise bağımsız biçimbirimlerle kullanılmıştır. Metaforik Benzetmelerden bazıları epik içerikli örneklerden oluşmaktadır. Bu bağlamda *Firdevs*, *Firdevs-i A'lā* gibi efasnevi unsurların da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Neden-sonuç ilişkisi ifade etmesi, benzetilenin açıklandığı benzetmelerin kullanılması, soyut-somut kavramlar arasındaki benzetmeler, soyut-soyut ilişkisi kuran benzetmeler ve somut-somut ilişkisi taşıyan benzetmeler, Metaforik Benzetmelerin diğer kullanımlarına ait başlıklar olarak belirlenmiştir.

Benzetme başlığı altında tespit ettiğimiz örneklerden bazıları, edat kullanılmadan meydana getirilen yapılardır. Literatürde *eğretileme* terimiyle karşılanan bu kullanımların eserde oldukça yoğun biçimde kullanıldığı görülür.

Benzetme yapılarının oluşturulmasında etkili olan tümce bağlayıcıların rolleri de hayli ilginçtir. Özellikle *kim* bağlacının fonksiyonları etraflıca anlatılmaya çalışılmıştır ve örnekler verilmiştir.

Edatların yanında bazı sözlük birimlerin de benzetme işlevleriyle ön plana çıktığı görülür: Türkçe kökenli *ohşar* "benzer", Arapça *hıṣāl* "huylar, tabiatlar", *şifāt* "Sıfat; yüz, sima", *zamīr* "nesne", *ten* "ten" ve Farsça kökenli *beden* "beden" birimleri gibi.

Ad Aktarması (Metonymy) konusu, Kitābu Gülistān bi't-Türki'nin önemli özelliklerini barındıran bir bölümdür. Sözcükler, mantıksal yollarla ilk anlamları dışında anlamlar kazanabilirler. Ad aktarması (mecaz-ı mürsel), sözcüklerin gerçek anlamları dışında kazanmış oldukları yeni anlamlardan bir kısmını kapsar. Bu anlam olayında gerçek anlam ile yeni anlam arasında benzerlik dışında çeşitli ilgiler bulunur.

Ullmann'ın anlamların bitişikliği (contiguity of senses) başlığı altında ele aldığı ad aktarması, anlam aktarımındaki önemli bir etken olarak deyimleşme olgusunda etkin bir işleve sahiptir. Ad aktarmalı deyim yapılarında, deyim aktarmalı yapılardan farklı olarak deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında benzerlik yerine bir ilişki bulunmaktadır.

Eserdeki Ad Aktarması örnekleri Parça-Bütün, Durum-Yer, Sebep-Sonuç, Genel-Özel, Öncelik-Sonralık, Araç, Zuhur İlişkileri açısından ele alınmıştır. Bu bölümde deyimlerin ad aktarması kullanımındaki yerinin altı çizilmiştir. Ullmann'ın işaret ettiği "deyimleşme" bileşenleri ayrıntısıyla gösterilmiştir.

Deyim Aktarması (Metaphore), Sözcük Anlambilimi konularının önemli başlıklarından biridir ve tezimizin merkezinde bulunan alanların başında gelir. Metafor, bir yaşantı alanından diğerine bir geçiş veya karşılaştırma yapmak üzere iki değişik fikir veya kavramın bağlantılandığı sembolik bir dil yapısı olarak kabul edilmektedir. Metaforlar günlük konuşma dilinde isim, fiil veya niteleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Palmquist 2001: 1). Metafor, anlamak istediğimiz nesneyi veya olguyu, başka bir anlam alanına ait olan kavramlar ağına bağlayarak, yeniden kavramlaştırmamızı, değişik yönlerden görmemizi ve daha önceden gözden kaçan bazı durumları aydınlatabilmemizi sağlar Taylor 1995: 103).

Çalışmamızda Deyim Aktarmaları; İnsandan Doğaya ve alt başlık olarak Kişileştirme, Doğadan İnsana, Somutlaştırma (özellikle deyimlerin somutlaştırma fonksiyonları), Duyular Arası Aktarma olarak ele alınmışlardır.

Deyimlerin Sözcük Anlambilimi konuları içerisinde ele alınması tezimizin orijinal noktalarından biridir. Deyimlerdeki etkili ve kalıcı olma kaygısı ile bu kaygının gerçekleşmesinde önemli bir yeri olan dolaylı anlatım özelliğinin varlığı nedeniyle bilginin taşıyıcılığını yapan bildiri, bazı özelliklere sahiptir. Bu özellikleri, hem bildirin anlam açısından düzenlenmesinde, hem de ses ve biçimbirim düzlemindeki düzenlernede bulabiliriz. Yani, deyim yapılarında bildiri, özel bir biçime ve içeriğe sahiptir. Böyle bir belirleme bizi şu sonuca götürecektir: Deyim yapılarında bildirin kendine dönük olması, kendi kendini amaçlaması durumu söz konusudur. Öyleyse deyimler, dilin şiir işlevinin çerçevesi içinde düşünülebilecek dil öğeleridir (Subaşı Uzun 1991b: 113).

Deyim anlamını aktarmak üzere kullanılan gösterge dizilerinde, Jakobson'un şiir işlevinin dilsel ölçütü olarak belirlediği seçme ve birleştirme düzenlemeleri, Türkçedeki deyimlerde en yetkin örneklerini vermektedir. Jakobson'un da belirlediği, şiir işlevinin göstergelerin somutluğunu artırması özelliği, Türkçedeki deyimlik anlam yapılanmalarını oluşturan göstergelerin seçimine dayalı olarak, deyim yapılarında kendini açıkça göstermektedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki 430 deyimden kavramsal olarak en çok kullanılanlar, *Konuşmak (30)*, *Ölüm (29)*, *Üzüntü/Dert/Keder (26)*, *Savaş/Kavga/Dövüş (19)*, *Din/İman (15)*, *Eziyet Etmek (14)*, *Güzellik/Zariflik/Yiğitlik (12)*, *Açgözlülük (11)* ve *Mutlu/Memnun Olmak (10)* başlıkları altında ele alınmışlardır.

Gülistan Tercümesi'nin ders verici nitelikte bir eser olması, deyimlerin çok kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kısa ve etkileyici bir anlatım tarzı oluşturan deyimler, aynı zamanda okuyucu ya da dinleyicinin aklında daha kolay tutunabilen yapılardır. Dünya hayatının geçiciliği karşında tutunulacak tavır ve hareketler deyimler etrafında şekillendirilerek okuyuculara öğütler verilmiştir. Bununla birlikte Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de bu kadar çok deyim geçmesi, bir bakıma Türkçenin XIV. asırdaki dili kullanım gücüne ve anlatım zenginliğine de işaret etmektedir. Bu tip eserlerin deyim içeriklerinin incelenmesinin Türklük bilimine büyük katkılar sağlayacağı açıkça görünmektedir.

Atasözlerinin Sözcük Anlambilimi konuları içerisinde ele alınması da tezimizin orijinal noktalarından biridir. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin hemen hemen her bölümünde çeşitli nasihatler verilmiştir. Bu öğütlerden bazıları ise atasözleri ile aktarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde kullanılan atasözü sayısı, 104'tür. Bu atasözlerinin çoğunun manzum olması bir yana, kullanıldıkları bağlamlar ve metin içerisindeki işlevleri de oldukça ilgi çekicidir.

Metin kurgusu noktasında, atasözlerine yer verilmeden önce kullanılan kalıp ifadeler de dikkat çekicidir. Bu işlevde özellikle *mesel*, *naşihat* ve *hikmet* sözcüklerinin doğrudan atasözü anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine aynı görevde kullanılan *işitkeniñ yoğ mı* "Daha önce hiç işitmedin mi!" tümcesinin kimi özellikleriyle ön plana çıktığı söylenebilir. Öncelikle bu ifadenin Farsça orijinal metinde bulunmaması, bu ifade tarzının Seyf-i Sarāyî'nin yaşadığı Türk sosyal hayatında sıklıkla kullanılan bir kalıp söz olduğunu akla getirmektedir. Bir diğer özelliği ise okuyucunun ilgisini toplayarak, söylenecek atasözünün önemini gösterme çabası olarak dikkat çeker.

Sözcük Anlambilimi içerisinde değerlendirdiğimiz konulardan biri de ikilemelerdir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî, oldukça zengin bir ikileme kullanımıyla donatılmıştır. İkilemelerin anlamsal özellikleri ve yapıları çeşitlilik gösterir. Bu sebeplerle eserdeki ikilemeleri iki ana başlık altında ele almaya çalıştık. Birinci başlık ikilemelerin anlam özelliklerini göz önünde bulundururken; ikinci başlık ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenlerine göre tasnifini ele almaktadır. Sözcüklerin hangi kökenden olduğu konusu ilk bakışta anlam bilimiyle ilişkili görünmese de özellikle aynı anlam alanına dâhil olmuş sözcüklerin nasıl tek bir kavram haline geldiklerini tespit etmek ve dönemin dil özelliklerine göre yabancı dillerden giren sözcüklerin Türkçenin anlam havuzuna yaptıkları katkı da görülmüş olacaktır.

Sözcük Anlambilimi başlığı altında ele alınan konulardan biri de Zıt Anamlılık (Antonymy)'dir. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de 296 sözcükte Ters Anamlılık tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 232'si ad, 64'ü ise eylemden oluşmaktadır. Eserde tespit edilen bu sözcükler aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir.

3.9. SONUÇ

Anlambilimi çalışmalarında göz ardı edilen durumlar genellikle sözcüklerin ve tümcelerin bağlam içinde kazandıkları derin anlamları ya da tümcenin söz dizimi özellikleri olmuştur. Bununla birlikte genel-geçer kurallar koyarak dilin imkânlarını kısıtlamak, eksik ya da yanlış sonuçlara ulaşmayı da beraberinde getirmiştir. Türkçenin tarihi dönemlerinde kaleme alınan metinlere de aynı ölçüde objektif bakma gereği ortadadır. Artzamanlı bakış açılarıyla ele alınan bir metnin yazıldığı dönemin dil özellikleri, devrin sosyolojik yapısı ve yazarın sosyal kimliği ile birlikte, metinsel bağlamı üzerinde durulması gerekir. Ancak bu şekilde, aynı zaman diliminde hatta aynı coğrafyada ortaya konan yazınsal metinlerin farklılıkları meydana çıkabilecektir.

Dilin hem sözcük boyutu hem de tümce boyutu beraber ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde elde edilen verilerden ve sonuçlardan bir kanıya varılabilir. Aynı bakış açısıyla ele alınması gereken noktalardan biri de yazınsal metinlerdir. Üzerinde Anlambilimi çalışması yapılacak bir metin üzerinde yalnızca sözcük bazında anlam düzenleri üzerinde durmak, metnin söz varlığını bir şekilde ana hatlarıyla ortaya çıkaracaktır, ancak sözcüklerin anlamlarıyla beraber söz dizimininde nasıl yer aldıkları ve bu söz dizimi özelliklerinin birleşerek tümcede nasıl bir anlam havuzu oluşturacakları arka planda kalacaktır. Bu yüzden sözcük anlamı ile işe koyulan dilbilimi, modern çağda sözcük-tümce ortaklığını sağlamaya başlamıştır.

Zihinde tümce ve sözcüklerin oluşması bugünkü bilimsel çevrede elde edilen bütün gelişmelere karşın henüz bütünüyle aydınlatılabilmemiş değildir (Aksan 2009: 160). Bununla birlikte zihinde oluşan tümcelerin metinsel yüzeyde incelenmesi, bu noktada yeni sonuçlar ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Her ne kadar konuşma dili ile yazınsal dil arasında temel kriterler farklı olsa da yazınsal dili konuşma dilinden soyutlamak da mümkün değildir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de ele alınan tümce anlambilimi unsurları, XIV. asır Kıpçak Türkçesinin tümce dizilişi ve yapısı ile tümcelerin anlamsal boyutlarının bir hayli geliştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. VI. asırdan bu yana yazılı metinler vasıtasıyla gelişimini takip edebildiğimiz Türk dili, bu dönemde de kendine has özellikler göstererek hem tümce hem de sözcük boyutunda anlamsal işlevlerini geniş ölçüde geliştirmiştir.

Gönderimsel bağdaşıklık genel olarak Metindilbilimi çalışmalarında kullanılmıştır. Biz çalışmamızda, gönderimsel bağdaşıklık özelliklerinin tümce anlambilimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Özellikle de adillaşma özellikleri kapsamında Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin metin örgüsünü ön plana aldık. Gönderimsel bağdaşıklık; öngönderim, eşgönderim ve artgönderim türleri olmak üzere üç biçimde ele alınmıştır. Az önce de belirttiğimiz gibi adılların Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki kullanımları üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Eserde kullanılan gönderim tiplerinden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Bir sözcük veya sözcük grubunun kendisinden sonra gelen herhangi bir dil ögesini göstermesine *öngönderim (cataphore)* denir. Ön gönderimde, söz dizimi sırasına göre gönderim ögesi, gönderimde bulunulan ögeden daha önce gelir. Gönderimin asıl unsuru, gönderimde bulunulan ögedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de öngönderim tekniğinin kullanıldığı tümcelerin genellikle diyalog parçaları olması dikkate değerdir. Eserde, diyalog tümcelerinin yanı sıra öğüt amaçlı hikâyelerin ya da mesellerin anlatımı da her zaman öngönderim öğeleriyle gerçekleştirilmiştir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin tümce özellikleri kimi noktalarda kendine özgü olsa da kim noktalarda eserin orijinal dili olan Farsça dil örgülerinin etkisi görülür. GT'nin Farsçadan çevrilmiş olması birçok noktada, Farsça unsurların da metnin derin yapısına etkisini açıkça gösterir. Özellikle açıklama tümcelerinin ögesel sıralanış ve kullanılışları Farsçadan öykünerek metne yerleştirilmiştir. *ol durur kim, ol turur kim, oldur kim* biçimleri Farsça tümce ödünçlemeleri konusunda iyi birer örnektir.

b) Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki eşgönderimli yapılar en çok birinci kişi adıllarının kullanılması ve *öz* "kendi" dönüşlülük adılının eklenmesiyle pekiştirilmiş yapılar göze çarpar. Birinci kişilerle birlikte kullanılan *öz* biçimbirimi tümcedeki anlamın birinci kişi etrafında geliştiğini ve tümcede o noktaya odaklanıldığını göstermektedir. Birinci kişinin diğer kişilere göre daha çok tercih edilmesi, metin üreticisinin rolünü ve konumunu vurgulamak istemesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda bu tür gönderimler anlatıcı/yazıcı ile okuyucu/dinleyici arasındaki rol dağılımını hatırlatmış olur. İkinci kişilerle kullanılan eşgönderimlerin içeriğinde dikkat çeken nokta, metin yaratıcısının/yazarın öğüt verirken doğrudan okuyucuya ulaşma kaygısı taşımış olmasıdır.

Bununla birlikte üçüncü kişilerin gönderimsel bağlantıları diğer kişi adlarına göre, hitap edilen kitlenin belirsizliğini, yani, öğüdün ya da göndergesel mesajın genel-geçer bir hal alması söz konusu olduğunda kullanıldığı görülür.

c) Kitābu Gülistān bi't-Türki'de artgönderim unsuruna oldukça sık başvurulduğu görülür. Bu durum, metnin estetiğini bozmadan çok fazla tekrara düşmeden istenilen mesajın okuyucuya aşılmasının amaçlanmasıdır. Bunun yanında GT'de, artgönderim tekniği kullanılırken kimi zaman kişi adları, kimi zaman işaret sıfatları, kimi zaman da farklı dil unsurları kullanılmıştır. Bu kullanımlar istatistiksel olarak detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Kitabu Gülistān bi't-Türki, *bağlaçlar* (conjunctions) konusunda oldukça zengin bir kaynaktır. Neredeyse metnin tümüne yayılan bağlaçlar, tümce anlamına doğrudan etki eden ve tümce anlamını yönlendiren bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle bağlaçlar çeşitli başlıklar ve alt başlıklar halinde ele alınmış ve kategorilenmiştir.

a) Eserde en çok dikkat çeken ve kullanım özellikleri bakımından bir hayli zengin olan *kim* bağlacıdır. *kim* bağlacı; Kitabu Gülistān bi't-Türki'de açıklama tümceleri oluşturur, iki farklı tümceyi bağlar, *kaçan* adılı ile birlikte tümcede zaman ifade edebilir, soru tümceleri oluşturur, öngönderim oluşturan tümceler kurar.

b) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *dağı* bağlacının da çok fazla kullanıldığı görülür. Bu bağlacın da tümce anlamına etkisi oldukça dikkat çekicidir. *dağı* bağlacı; iki ayrı tümceyi bağlayabilir, ortak özne, nesne ve yüklem kullanımı sağlar, tümcelerde eşitleme ve karşılaştırma fonksiyonunda kullanılır, ters anlamlı tümceleri bağlar.

c) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümceye kattığı anlamlar ve kazandığı görevler bakımından en fonksiyonel bağlaçlardan biri de aslen Arapça olan *illā* birimidir. *illā* bağlacı eserde şu şekilde kullanılmıştır: Ters anlamlı tümceleri bağlar ve olumsuz anlamlı eylemlerin anlamını pekiştirir.

d) Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *çün* bağlacının da bazı işlevleri tespit edilmiştir: Açıklama tümceleri oluşturur, şart tümcelerini ve ters anlamlı tümceleri bağlar.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de neredeyse her paragraf ya da dizede ulaçlarla oluşturulmuş farklı tümce biçimlerine rastlanmaktadır. GT'de incelemeye aldığımız ulaç biçimbirimler sırasıyla *-(U)p*, *-pAn/-UbAn*, *-mAyIn*, *-gAç*, *-ıçAk*, *-gUnçA*'dır.

-(U)p biçimbirimi Kitabu Gülistān bi't-Türki'de, iki önermeyi birbirine bağladığı gibi, anlam açısından iki eylemin birbirini tamamlayarak tümcede anlam bütünlüğünü sağlar. Aynı ulacın tekrarlanması ve ters anlamlı eylemlerle kullanılması tümceye anlam zenginliği katmıştır. *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla eyleme *süreklilik* (*durative aspect*) anlamı katarak tümceyi etkiler. Tüm bunların yanında kimi tümcelerin yine *turur/durur/-tur/-dur* koşacının yardımıyla tümcede zamanı belirlediği ve genellikle de geçmiş zamanlı çekimlerin anlatımında kullanıldığı görülür.

Genel olarak *-p* ulaç biçimbiriminin genişlemiş şekli (Gabain 2003: 85) olarak kabul edilen *-pan/-pen* ulaç biçimbirimi, tümcede kullanımı ve anlama katkısıyla *-p* ulacından ayrılmaz.

Türkçede anlam açısından olumsuzlama meydana getiren ulaç biçimbirimlerinin başında *-mayın/-meyin* biçimbirimi gelir. Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *-mayın/-meyin* biçimbirimi, hem yüklem olumsuzluğunu pekiştirir hem de tümce, öğelerine ayrıştırıldığında belirteçleşme işlevinde kullanıldığı görülür. Bu ulaç biçimbiriminin temel görevi tümce anlamını olumsuzlama yoluyla güçlendirmektir.

-ğaç/-geç biçimbirimi Kitabu Gülistān bi't-Türki'de yalnızca iki kez kullanılmıştır. İlk kullanımda ortaç (participle) biçimbirimi ile birleşerek tümceye öge bazında zaman anlamı vermiştir. İki örnekte de *-tıpkı -ken* ulacında olduğu gibi- *i-* (*<ir-<er-*) eylemi ile kullanılmıştır.

-a/-e ulaç biçimbirimlerinin de temel olarak iki ayrı eylemi zaman bakımından birleştirdiği görülür. Kitabu Gülistān bi't-Türki'de Klasik Kıpçakça ile yazılmış diğer metinlerde olduğu gibi- yeni bir yapı ortaya çıkmış ve *-a/-e* ulaç biçimbirimleri *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla birleşerek tümcede zaman aktarımı şimdiki zaman yönünde işlev kazanmıştır.

Tümce anlambilimi açısından belirteçleştirme Türkçenin tümce yapısı göz önünde bulundurulduğunda önemli bir noktada yer alır. Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümcede

belirteç işlevinde kullanılan ulaç biçimbirimlerinden biri de *-ıçak/-içek* ekleridir. *-ıçak/-içek* ulaç biçimbirimleri eylemin ne zaman yapıldığını anlatırlar.

-ğunça/-günçe biçimbirimleri ile oluşturulan ulaçlar genellikle yüklemi, belli bir zamana bağlayarak onun kendi anlattıkları eylemeden sonra gerçekleştiğini ya da gerçekleşebileceğini dile getirir.

Dilbilimde anlam karşıtlıkları hem sözcük düzeyinde hem tümcede anlam düzeyinde üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ülkemizde birkaç araştırma dışında tümce düzeyinde anlam karşıtlığı özellikleri ele alınmamıştır. Dilbilim araştırmalarında, tümcedeki anlam karşıtlığı konusunda yapılan en önemli çalışmalar *John Lyons* (1977: 272) ve *Leech'e* (1981: 90-109) aittir.

Türkçe tersanlamlılık konusu, çeşitli sözcelerin (*degül/yok*) yanı sıra çok kullanılan biçimbirimlerle (*-ma/-me*) de desteklenir. Kitabı *Gülistân bi't-Türki'de* Türkçede anlam karşıtlığı öğeleri tümce anlamını birinci dereceden etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Kitabu *Gülistân bi't-Türki'de* tersanlamlılık, kimi durumlarda, gönderimsel öğelerin kullanımı ve sıralanışıyla tümceye yerleştirilmiştir. *degül* biçimbirimin geçmesi bazen tersanlamlılık yaratma konusunda yeterli olmazken, bu eksiklik gönderimsel ve biçimsel öğelerin tümceye yerleştirilmesiyle kapatılır.

Kitabu *Gülistân bi't-Türki'de* tersanlamlılık oluşturan yapılardan biri de *yok X çok* karşıtlığı ile kurulan metinlerdir. Bu tip kullanımların yaygınlık göstermesi, tümce anlamını vurgulamaya yönelik bir girişim olarak düşünülebilir. Metinlerde gördüğümüz, tersanlam yapılar verilmek istenen mesajın altını çizerken, okuyucu ya da dinleyici için de ilgi çekici ve akılda kalıcı unsurlar olarak görülür.

Kitabu *Gülistân bi't-Türki'de* *-p* biçimbirimi ile *turur* koçacı (*copula*) birleştiğinde eylemin geçmişte başlayıp hala süregeldiğini anlattığını belirtmiştik. Aynı tümce anlamı kimi zaman *-a/-e* ulaç biçimbirimleriyle de verilmiştir.

Türkçenin temel soru yapıları korunduğu gibi bağlı biçimbirimlerin kullanılmasıyla tümce anlamı yönlendirilmiştir. *turur/durur/-tur/-dur* biçimbirimleriyle kullanılan soru adılları, tümceye soru anlamı katarken, sorulan sorunun pekiştirilmesi ya da anlama yoğunlaştırılması görevinde de kullanılır.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümce özelliklerinden biri de çok sayıda öznel ifadenin metin içerisine yerleştirilmiş olmasıdır. Öznel ifadelerin tümce anlambilimi bağlamında ele alınabilecek noktası ise *turur/durur/-tur/-dur* koşacıyla beraber kullanılan tümcelerin metne kattığı '*duygu değeri*'nde saklıdır. Duygu değeri, özellikle tümcedeki anlamın ya da başka bir deyişle yazarın düşüncelerinin pekiştirildiği ifadelerin özetidir.

turur koşacının Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümce anlamına kattığı özellikler dışında, tümcenin okunuşunda ya da hikâyenin anlatılışında tümcelere estetik bir boyut kazandıran bazı kullanımlar da vardır. Özellikle bildirme eki göreviyle adlara eklenen *turur* koşacının art arda kullanılması, tümcelere fonetik bir ezgi katar.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, farklı durumlarda ve tümce yapılarında tersanlamlı biçimlerin oluşturulmasında çeşitli roller üstlenmiştir. Temel olarak tümcelere kesinlik/zorunluluk anlamları katan *turur/durur/-tur/-dur* koşacı, kimi biçimbirimleriyle birleşerek bu kesinlik/zorunluluk anlamının olumsuz yönde pekiştirilmesinde kullanılmıştır. Bu noktada *turur/durur/-tur/-dur* koşacını, *turur X degül* zıtlığı, *yoğ* biçimbirimi ve *degül* biçimbirimi olmak üzere üç farklı kullanımla ele aldık.

Kitabu Gülistān bi't-Türki'de tümcede gelecek zaman aktarımını sağlayan -GAy ve -GA biçimbirimleridir. Özellikle -GAy biçimbiriminin 196 kez kullanılması, eserin yazıldığı dönemde ne kadar yaygın olduğunun işaretidir. Bununla birlikte -GA biçimbirimine ise yalnızca 14 kez yer verildiği görülür.

-GAy ve -GA biçimbirimlerinin temel fonksiyonu gelecek zaman ifade etmek olsa da, eserin içinde çok farklı işlev ve yapılar içinde kullanılmışlardır. Bu biçimbirimlerin sadece zaman aktarımını gerçekleştirmekle kalmayıp farklı fonksiyonlar için de kullanılmasına iki açıdan netlik getirilebilir. Birincisi eserin Farsçadan tercüme edilmesi, yazarın tümceleri Türkçeye çevirirken bazı tümcelerin anlamlarına müdahale etmesiyle beraber, temel işlevi çok iyi bilinen kimi biçimbirimlerin daha farklı yapılar gibi kullanılmasına sebep olmuştur. Örneğin yazarın birkaç tümcede genel-geçer ifadeleri geniş zaman biçimbirimleri ile vermek yerine -GAy/-GA biçimbirimleriyle kullanması gibi. Bu biçimbirimlerin fonksiyonel kullanılmalarının bir diğer nedeni ise, Türk dili tarihinin takip edilebilen dönemlerinden bu yana yeterlilik, süreklilik ve istek anlamlarını da içeriyor olmasıdır. Bununla beraber Türk dilini yazınsal dönemleri içerisinde daha önce karşılaşılmayan emir kipliği gibi kullanılması da Seyf-i Sarayî'nin bu biçimbirimlere

kattığı yeni bir görev gibi görünmektedir. Her ne olursa olsun, -*GAy*/-*GA* biçimbirimlerinin farklı görevler ve yapılar içerisinde örülen tümcelerde birinci derecede etkili olmaları, bu birimlerin Türk dili tarihi boyunca çok bilinmesi ve kullanılması ile ilgilidir.

Türkçenin bilinen ilk dönemlerinden bu yana gereklilik ifade etmek için kullanılan temel birim, *kergek/kerək/kirek* biçimleridir. Ancak, bu biçimbirimlerin özellikle tarihi metinlerde sıkça kullanılmaları, farklı fonksiyonlar üstlenerek, tümce anlamına yön verdikleri görülür. Eserde tümce anlamına doğrudan etkisi görülen *kirek* biçimbiriminin, kimi durumlarda temel zaman eklerini kimi durumlarda ise kiplik esasına dayalı olarak kurulan tümcelerin anlamını, özellikle zaman açısından pasifleştirdiği görülür. Bu tip kullanımlar *kirek* biçimbiriminin tümce anlamını yönlendirebilecek kadar temel bir rolü olduğunu ortaya koyduğu gibi, tümcede zaman aktarımını sağlayan kiplik yapıların da etkisizleşmesine neden olmuştur. Bu biçimbirim pasifleştirdiği kipliklerden en önemlisi gelecek zaman biçimbirimleridir. Eserde -*gay*/-*gey* biçimbirimleriyle genellikle gelecek zaman aktarımı sağlanmıştır.

Şart biçimbirimleriyle kullanılan gereklilik öğelerinin tümceyi çoklukla olasılık anlamına itmiş olduğu görülür. Yani yapılması ya da olması gereken olaylar, işler vs. gibi durumlar beklenildiğinde bu yapıların kullanıldığı görülür. Bu tip kullanımlarda gereklilik *Eylem* + *Mastar* + *kirek* birimleriyle kurulan tümcelerde olduğu gibi gerekliliğin kesinlik taşıması şart değildir.

kirek biçimbiriminin Kitabı Gülistān bi't-Türki'deki en ilginç kullanımlarından biri de, tümcede iki farklı önerme ortaya koyduğu örneklerdir. Özellikle bu örneklerde dikkat çeken nokta birinci kişi üzerinden vurgulanan çaresizlik anlamıdır.

Kitabı Gülistān bi't-Türki'de soru adıllarının kullanımı ve tümce anlamını etkilemesi noktasında, en çok ilgi çeken nokta, soru adlarıyla kurulmuş tümcelerin olumsuzlama yoluyla kullanımınıdır. Bu kullanımda, tümcede yapısal olarak bir soru sözcüğü bulunsa da, bu sorudan yanıt beklenmez. Çünkü yanıtın her zaman olumsuz olduğu soru adlı kullanımı kanalıyla sezdirilir.

Eserde özellikle birbiriyle anlam ilgisi bulunan sıralı ve bağlı tümceler *niçük...niçük*, *kim...niçün*, *ni ...ni* adları ile kullanılmıştır. Bu adlar anlam akışını ve tümce bağlantılarını sağlamaktadır.

Diyalog tümceleri oluşturulurken hikâyenin gidişi ve öyküleme/öğüt verme amacı güdüldüğünden soru ifadelerine sıkça başvurulur. Soru tümceleri çoklukla metnin düzyazı ile oluşturulan bölümlerinde görülmesine karşın, şiirsel parçalarda kullanılan soru tümceleri ölçü ve uyak gereği devrik tümceler biçiminde yer almıştır.

Kitabu Gülistân bi't-Türki'de karşımıza çıkan bazı tümce tiplerinde, metin içinde sorulan sorulara cevap verildiği görülür. Buradaki temel amaç, olmaması ya da yapılmaması gereken işlere dikkat çekmektir. Bununla birlikte bu tip tümcelerdeki kullanımların, çok bilinen ya da söylenen deyiş-atasözü oldukları sezdirilmektedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen ikilemeler, hem tümce içinde ögesel kullanımlarına göre hem de sözcük anlambilimi boyutunda ele alınmıştır.

Tümce anlambilimi unsuru olarak ikilemeler; tamlamalarla kurulanlar (sıfat/ad tamlamaları), ulaç biçimbirimleriyle kullanılan ikilemeler, hal ve iyelik kategorisiyle kullanılan ikilemeler olarak tasnif edilmiştir. Bununla birlikte deyim olarak kalıplaşan ikilemeler de vardır. Kısacası tümce kuruluşlarının her noktasında kullanılan ikilemeler, esere, çok işlek bir anlam merkezi olarak yerleştirilmişlerdir.

Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebep az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan “az çaba kuralı” ve tekrara düşmek endişesidir. Bu nedenle her dilde, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ya da sınıflandırılan eksilteler vardır. Eksiltinin hem anlam hem de yapı boyutu vardır. Eksilti, söylemin anlaşılması, iletinin alıcıya eksiksiz verilmesi bakımından anlamla; cümledeki herhangi bir unsurun düşürülmesi bakımından da yapıyla ilişkilidir.

Tümcelerdeki eksiltelerde, kelime, birleşik kelime ve kelime gruplarından farklı olarak en az çaba kuralı yanında, başka ihtiyaç ve kaygılar da etkili olur. Ayrıca, tümcede, yerine göre, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci veya yüklem düşürülebilir.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de en çok görülen eksiltelerden biri özne eksiltisidir. Bu özelliğin hem şiirsel parçalarda hem de düzyazı ile oluşturulmuş bölümlerde kullanıldığı görülür. Şiirsel parçalarda ölçü gereği kullanılmayan özneler, düzyazı ile kurulan tümcelerde ise çeşitli yapılar yardımıyla tümcede yer almamıştır.

Yüklem eksiltili tümceler ilk bakışta, ek fiili düşürülmüş isim tümcesi izlenimi verirler. Tümce açısından incelendiklerinde ise, bu cümlelerin mantıksal olarak,

kendisinden önce gelen ilgili tümcenin öğelerinden birinin veya birkaçının cümle dışına taşınmasıyla oluşmuş eksilteli cümle veya cümleler olduğu, ilgili cümleden alınan unsur veya unsurların, eksilteli tümce yapısı içerisinde verildiği, düşürülen yüklem de, bir önceki tümcenin yüklemiyle aynı olduğu görülür. Dolayısıyla, ele aldığımız bu tümcelerin tümü, yüklem açısından eksilteli cümledir ve eksiltelen/ düşürülen yüklem de bir önceki cümlelerin yüklemidir ve bu kullanımlara eserde sıkça rastlanılır.

Eserde yüklem eksiltisinden sonra en çok karşılaşılan eksilti tipi tümcede tamlama öğelerinin kullanımında görülür. Eserde tamlama öğelerinin kullanılmadığı 12 örnek vardır. Bu örneklerin hepsi aynı biçimde eksilti özellikleri yansıtmaz. Özellikle *ortaçların* (participles) kullanımında eksilti özelliklerine sıkça yer verildiğini görürüz.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de 103'ü eylem; 62'si ad olmak üzere toplam 165 sözcük çokanlamlılık ilişkileri bakımından ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde aktarılabilir:

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de geçen toplam temel eylem sayısı 345'tir. Eserde geçen 345 eylemin 103'ü, yani yaklaşık üçte biri, çokanlamlı sözcüklerdir. Bu durum eserdeki eylemlerin ne kadar işlevsel ve farklı açılarla değerlendirildiğinin en önemli göstergesidir. Ele alınan 103 eylemden 70'i deyimleşmiş anlamlar kazanmıştır. Yani çokanlamlı boyutlarıyla ele aldığımız eylemlerin % 69'u bazen somut bazen de soyut anlamlar kazanarak, anlamsal boyutlarını genişletmişlerdir. Eserdeki 70 deyimleşmiş eylem toplam, 296 deyim ya da kalıp ifade için kullanılmıştır. Deyimleşerek anlam yelpazesi genişleyen başlıca eylemler şöyledir:

- *al-* → 18 Deyimleşmiş Anlam
- *tüş-* → 16 Deyimleşmiş Anlam
- *bër-* → 15 Deyimleşmiş Anlam
- *kal-* → 14 Deyimleşmiş Anlam
- *tut-* → 13 Deyimleşmiş Anlam
- *bağla-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *çek-* → 12 Deyimleşmiş Anlam
- *aç-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *bol-* → 11 Deyimleşmiş Anlam
- *êt-* → 10 Deyimleşmiş Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ele alınan 103 eylemden 70'si deyimleşerek çokanlamlı özellikler göstermiştir. Bunun dışında kalan 33 eylemde ise deyimleşme özelliği bulunmamasına karşın, temel anlamlarının yanında yeni yan ve alt anlamlar kazandıkları görülür.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen 103 çokanlamlı eylemden anlam yelpazesi en çok genişleyen eylemler aşağıdaki gibidir. Aşağıda listelenen eylemlerin deyimleşmiş anlamları bu noktada dikkate alınmamıştır:

- *tüŧ-* → 13 Anlam
- *ayt-* → 6 Anlam
- *çık-* → 5 Anlam
- *tur-* → 5 Anlam
- *tut-* → 5 Anlam
- *yét-* → 5 Anlam
- *çağır-* → 4 Anlam
- *élt-* → 4 Anlam
- *kêç-* → 4 Anlam
- *ķoy-* → 4 Anlam
- *kötür-* → 4 Anlam

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de ele alınan 103 eylemden, hem yan anlam hem de deyimleşmiş anlamların toplamı bakımından, anlamsal yönleri en çok gelişen eylemler şöyle sıralanabilir:

- *tüŧ-* → 29 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *al-* → 21 Anlam (GTS'de 33 anlam)
- *bér-* → 18 Anlam (GTS'de 22 anlam)
- *tut-* → 18 Anlam (GTS'de 47 anlam)
- *ķal-* → 17 Anlam (GTS'de 21 anlam)
- *bağla-* → 14 Anlam (GTS'de 15 anlam)
- *çek-* → 14 Anlam (GTS'de 43 anlam)
- *aç-* → 13 Anlam (GTS'de 27 anlam)
- *bol-* → 13 Anlam (GTS'de 25 anlam)

- *ayt-* → 11 Anlam
- *ét-* → 11 Anlam (GTS'de 9 anlam)
- *otur-* → 11 Anlam (GTS'de 13 anlam)
- *yi-* → 10 Anlam (GTS'de 14 anlam)

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen Benzetme Yapıları oldukça çeşitlidir. Bu yapılardan en çok kullanılanları edatlar vasıtasıyla yapılan benzetmedir. Türk dili tarihinin hemen hemen her döneminde edatların benzetme ilgisi kurdukları bilinmektedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türki'de tespit edilen benzetmeler temelde iki başlık altında ele alınmıştır: Gerçekçi Benzetmeler ve Metaforik Benzetmeler.

Gerçekçi Benzetmeler konusunda özellikle adılların kullanımı son derece dikkat çekicidir. Özellikle üçüncü teklik şahıs ekinin ilgi ekli birleşmeleri benzetme kullanımı noktasında çokça başvurulan yapılardandır. Gerçekçi Benzetmelerin ikinci başlığını edatlarla kullanılan örnekler oluşturmuştur. Bu bölümde *tæg*, *bigi*, *bigin* ve *kibi* edatları üzerinde durulmuştur.

Metaforik Benzetmeler, ele alındığında çok daha renkli sonuçlar elde edildiği görülür. Özellikle hayvan adlarına yapılan benzetmeler, eser içinde olumsuz düşüncelerin bir ifadesi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu örnekler kimi zaman edatlarla, kimi zaman ise bağımsız biçimbirimlerle kullanılmıştır. Metaforik Benzetmelerden bazıları epik içerikli örneklerden oluşmaktadır. Bu bağlamda *Firdevs*, *Firdevs-i A'lā* gibi efasnevi unsurların da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Neden-sonuç ilişkisi ifade etmesi, benzetilenin açıklandığı benzetmelerin kullanılması, soyut-somut kavramlar arasındaki benzetmeler, soyut-soyut ilişkisi kuran benzetmeler ve somut-somut ilişkisi taşıyan benzetmeler, Metaforik Benzetmelerin diğer kullanımlarına ait başlıklar olarak belirlenmiştir.

Benzetme başlığı altında tespit ettiğimiz örneklerden bazıları, edat kullanılmadan meydana getirilen yapılardır. Literatürde *eğretileme* terimiyle karşılanan bu kullanımların eserde oldukça yoğun biçimde kullanıldığı görülür.

Benzetme yapılarının oluşturulmasında etkili olan tümce bağlayıcıların rolleri de hayli ilginçtir. Özellikle *kim* bağlacının fonksiyonları etraflıca anlatılmaya çalışılmıştır ve örnekler verilmiştir.

Edatların yanında bazı sözlük birimlerin de benzetme işlevleriyle ön plana çıktığı görülür: Türkçe kökenli *ohşar* "benzer", Arapça *hıṣāl* "huylar, tabiatlar", *şifāt* "Sıfat; yüz, sima", *zamīr* "nesne", *ten* "ten" ve Farsça kökenli *beden* "beden" birimleri gibi.

Ad Aktarması (Metonymy) konusu, Kitābu Gülistān bi't-Türki'nin önemli özelliklerini barındıran bir bölümdür. Sözcükler, mantıksal yollarla ilk anlamları dışında anlamlar kazanabilirler. Ad aktarması (mecaz-ı mürsel), sözcüklerin gerçek anlamları dışında kazanmış oldukları yeni anlamlardan bir kısmını kapsar. Bu anlam olayında gerçek anlam ile yeni anlam arasında benzerlik dışında çeşitli ilgiler bulunur.

Ullmann'ın anlamların bitişikliği (contiguity of senses) başlığı altında ele aldığı ad aktarması, anlam aktarımındaki önemli bir etken olarak deyimleşme olgusunda etkin bir işleve sahiptir. Ad aktarmalı deyim yapılarında, deyim aktarmalı yapılardan farklı olarak deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında benzerlik yerine bir ilişki bulunmaktadır.

Eserdeki Ad Aktarması örnekleri Parça-Bütün, Durum-Yer, Sebep-Sonuç, Genel-Özel, Öncelik-Sonralık, Araç, Zuhur İlişkileri açısından ele alınmıştır. Bu bölümde deyimlerin ad aktarması kullanımındaki yerinin altı çizilmiştir. Ullmann'ın işaret ettiği "deyimleşme" bileşenleri ayrıntısıyla gösterilmiştir.

Deyim Aktarması (Metaphore), Sözcük Anlambilimi konularının önemli başlıklarından biridir ve tezimizin merkezinde bulunan alanların başında gelir. Metafor, bir yaşantı alanından diğerine bir geçiş veya karşılaştırma yapmak üzere iki değişik fikir veya kavramın bağlantılandığı sembolik bir dil yapısı olarak kabul edilmektedir. Çalışmamızda Deyim Aktarmaları; İnsandan Doğaya ve alt başlık olarak Kişileştirme, Doğadan İnsana, Somutlaştırma (özellikle deyimlerin somutlaştırma fonksiyonları), Duyular Arası Aktarma olarak ele alınmışlardır.

Deyim anlamını aktarmak üzere kullanılan gösterge dizilerinde, Jakobson'un şiir işlevinin dilsel ölçütü olarak belirlediği seçme ve birleştirme düzenlemeleri, Türkçedeki deyimlerde en yetkin örneklerini vermektedir. Jakobson'un da belirlediği, şiir işlevinin

göstergelerin somutluğunu artırması özelliği, Türkçedeki deyimlik anlam yapılanmalarını oluşturan göstergelerin seçimine dayalı olarak, deyim yapılarında kendini açıkça göstermektedir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî'deki 430 deyimden kavramsal olarak en çok kullanılanlar, Konuşmak (30), Ölüm (29), Üzüntü/Dert/Keder (26), Savaş/Kavga/Dövüş (19), Din/İman (15), Eziyet Etmek (14), Güzellik/Zariflik/Yiğitlik (12), Açgözlülük (11) ve Mutlu/Memnun Olmak (10) başlıkları altında ele alınmışlardır.

Gülistan Tercümesi'nin ders verici nitelikte bir eser olması, deyimlerin çok kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kısa ve etkileyici bir anlatım tarzı oluşturan deyimler, aynı zamanda okuyucu ya da dinleyicinin aklında daha kolay tutunabilen yapılardır. Dünya hayatının geçiciliği karşında tutunulacak tavır ve hareketler deyimler etrafında şekillendirilerek okuyuculara öğütler verilmiştir. Bununla birlikte Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de bu kadar çok deyim geçmesi, bir bakıma Türkçenin XIV. asırdaki dili kullanım gücüne ve anlatım zenginliğine de işaret etmektedir. Bu tip eserlerin deyim içeriklerinin incelenmesinin Türklük bilimine büyük katkılar sağlayacağı açıkça görünmektedir.

Atasözlerinin Sözcük Anlambilimi konuları içerisinde ele alınması da tezimizin orijinal noktalarından biridir. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'nin hemen hemen her bölümünde çeşitli nasihatler verilmiştir. Bu öğütlerden bazıları ise atasözleri ile aktarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde kullanılan atasözü sayısı, 104'tür. Bu atasözlerinin çoğunun manzum olması bir yana, kullanıldıkları bağlamlar ve metin içerisindeki işlevleri de oldukça ilgi çekicidir.

Metin kurgusu noktasında, atasözlerine yer verilmeden önce kullanılan kalıp ifadeler de dikkat çekicidir. Bu işlevde özellikle *mesel*, *naşîhat* ve *hikmet* sözcüklerinin doğrudan atasözü anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine aynı görevde kullanılan *işitkeniñ yoğ mı* "Daha önce hiç işitmedin mi!" tümcesinin kimi özellikleriyle ön plana çıktığı söylenebilir. Öncelikle bu ifadenin Farsça orijinal metinde bulunmaması, bu ifade tarzının Seyf-i Sarāyî'nin yaşadığı Türk sosyal hayatında sıklıkla kullanılan bir kalıp söz olduğunu akla getirmektedir. Bir diğer özelliği ise okuyucunun ilgisini toplayarak, söylenecek atasözünün önemini gösterme çabası olarak dikkat çeker.

Sözcük Anlambilimi içerisinde değerlendirdiğimiz konulardan biri de ikilemelerdir.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî, oldukça zengin bir ikileme kullanımıyla donatılmıştır. İkilemelerin anlamsal özellikleri ve yapıları çeşitlilik gösterir. Bu sebeplerle eserdeki ikilemeleri iki ana başlık altında ele almaya çalıştık. Birinci başlık ikilemelerin anlam özelliklerini göz önünde bulundururken; ikinci başlık ikilemeyi oluşturan sözcüklerin kökenlerine göre tasnifini ele almaktadır. Sözcüklerin hangi kökenden olduğu konusu ilk bakışta anlam bilimiyle ilişkili görünmese de özellikle aynı anlam alanına dâhil olmuş sözcüklerin nasıl tek bir kavram haline geldiklerini tespit etmek ve dönemin dil özelliklerine göre yabancı dillerden giren sözcüklerin Türkçenin anlam havuzuna yaptıkları katkı da görülmüş olacaktır.

Sözcük Anlambilimi başlığı altında ele alınan konulardan biri de Zıt Anlamlılık (Antonymy)'dir. Kitābu Gülistān bi't-Türkî'de 296 sözcükte Ters Anlamlılık tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden 232'si ad, 64'ü ise eylemden oluşmaktadır.

Kitābu Gülistān bi't-Türkî, Anlambilim açısından birçok yönden incelenmiş ve başlıklar halinde düzenlenmiştir. Eseri, hem Tümce Anlambilimi hem de Sözcük Anlambilimi konuları ile ele aldığımız çalışmamızda ulaştığımız temel sonuç, Türk dili tarihinde yazınsal metin olarak karşımıza çıkan tüm yapıtların kendi bağlamlarında ayrıntısıyla ele alınma ihtiyacının olduğudur.

KAYNAKLAR

- AKANT Ö. (1995), "Değerlendirmeler- Mahmud bin Kadı-i Manyās: Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin) Kitabının Değerlendirmesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1995/1 (518), s. 200-202.
- AKSAN Doğan, (1996), *Türkçenin Sözcükvarlığı*, Ankara Engin Yayınları.
- AKSAN Doğan (1999), *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Kitabevi.
- AKSAN Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN Doğan (2003), *En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, İstanbul: Multilingual.
- AKSAN Doğan (2006), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Engin Yayınları.
- AKSOY Ömer Asım, (1998), *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- AKŞEHİRLİ Soner (2011), "Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı", *Turkish Studies*, Volume 6/2 Spring, p. 143-162.
- ARSLAN Metin-BAYRAKCI Mustafa (2006), "Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi, Milli Eğitim Dergisi, S. 171, s. 99-108.
- ARGUNŞAH Mustafa-GÜNER Galip (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- AŞKIN BALCI Hülya (2006), "Metindilbilim Açısından Bir Çözümleme", Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 21, s. 191-204.
- ATALAY Besim (1945), *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye*, İstanbul: TDK Yayınları.
- BALYEMEZ Sedat (2010), "Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bağdaşıklık Görünümleri", *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 133-174.

- BERBERCAN Mehmet Turgut (2011), *Çağatayca Gülistan Tercümesi, Gramer-Metin-Dizin*, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BERBERCAN Mehmet Turgut (2013), "Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anımlı Yapısına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, s. 83-98.
- BODROĞLİGETİ Andras (1962), "Notes on the Turkish Literature at the Mameluke Court", *Acta Orientalia Hungarica*, XIV, s. 273-282.
- BODROĞLİGETİ Andras (1969), *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sadi's Gülistān (Sayf-i Sarāyī's Gülistān bi't-Türkī)*, Budapest: Akademia Kiado.
- BROCKELMANN Carl (1999), "Makama" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, s. 197-201.
- CAN Meltem (2010), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- CANPOLAT Hülya (2006), *Sa'di'nin Gülistan Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- CAFEROĞLU Ahmed (1931), *Abu Hayyan, Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak*, İstanbul.
- CHOMSKY Noam (1957), *Syntactic Structures*, The Hague.
- CHOMSKY Noam (1992), *Aspects of The Theory of Syntax*, Cambridge: The MIT Press.
- CRYSTAL David (1971), *Linguistics*, USA: Penguin Books.
- CRUSE Alan (1986), *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE Alan (1995), *Polysemy and Related Phenomena Form a Cognitive Linguistics Viewpoint*, ed. Saint Dizier-Viegas, p. 33-49, Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE Alan (2000), *Meanings in Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

- ÇELEBİ Vedat (2014), "Gündelik Dil Felsefesi ve Austin'in Söz Edimleri Kuramı", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Volume 4 Issue 1.
- ÇINAR Bekir (2008), "Teşbih Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5(1), s. 129-142.
- DE BAUGRANDE Robert-DRESSLER Wolfgang (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Londra: Longman.
- DİLÇİN Cem (1999), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- DİRİÖZ Haydar Ali (1979), "Şirazlı Şeyh Sa' dî", *Milli Kültür*, C. 1, S. 12, s. 53-67.
- ECKMANN Janos (1965), "Memlük Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *TDAY Belleten 1964*, s. 35-41, Ankara.
- ECKMANN Janos (1969), "Sadî Gülistân'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY Belleten 1968*, s. 11-22.
- ECKMANN Janos (2009), *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul: Kesit Yayınları.
- EL-ARABİ Salâh Abdulmecîd, "Dil Öğreniminde Dilbilimsel Esaslar", çev. Gökhan Sebati İŞKİN, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/272.pdf>.
- ELİAÇIK Muhittin (2013), "Bazı Belagat Kitaplarında 'Teşbih' Sanatı Hakkında Tanım ve Tasnifler", *Turkish Studies*, Volume 8/8, s. 565-581.
- ELYILDIRIM Selma (2008), "Ömer Seyfettin'in Öykülerinde Artgönderim Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, s. 121-146.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDAL Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Boston: Brill-Leiden.
- ERGENE Oğuz (2012), *Sibîcâbî, Gülistan Çevirisi, Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Çeviri-Dizin- Tıpkıbasım*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- ERMERS Robert (1999), *Arabic Grammars of Turkic, The Arabic Linguistic Model Applied to Foreign Languages-Translation of 'Abū Hayyān al-Andalusī's Kitāb al-İdrāk li-Lisān al-Etrāk*, Brill: Leiden, Boston, Köln.
- EVANS Vyvyan (2009), "Metaphor, Lexical Concepts and Figurative Meaning Construction", *Journal of Cognitive Semiotics*, V 1-2, p. 73-107.
- EZİLER KIRAN Ayşe (2014), "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies*, Volume 9/6 Spring, p. 719-729.
- FASS Dan (1988), "Metonymy and Metaphor, What's the Difference?", *Proceedings of the 12th Conference of Computational Linguistics*, Volume 1, Budapest-Hungary.
- FİLİZOK Rıza (2001), *Anlam Analizine Giriş*, İzmir: Ege Üni. Yayınları.
- GABAIN Annemarie von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- GIRAUD Pierre (1975), *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, İstanbul.
- GODDARD Cliff (1998), *Semantic Analysis: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- GODDARD Cliff (2000), Polysemy: A Problem of Definiton, ed. Ravin-Leacock, Polysemy: Theoretical and Computational Approaches, Oxford: Oxford University Press.
- GÜNAY Doğan (2003), *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual.
- GÜNAY Doğan (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- GÜNER Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- HALLIDAY Michael-HASAN Ruqaiya (1976), *Cohesion in English*, London.
- HATİBOĞLU Vecihe (1953), "Türkçede -gAy Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, Ankara, s. 171-183.

- HATİBOĞLU Vecihe (1981), *Türkçenin Sözdizimi*, 2.baskı, Ankara: DTCF Yayınları.
- ISRAEL Michael ve diğerleri, (2004), “On Simile”, haz. Achard Michel ve Kemmer Suzanne, *Language, Culture, and Mind*, Stanford CA: CSLI Publications, 123-135.
- İSPİRLİ Ömer Lütfi (2014), *Almanca ve Türkçede Eğretileme Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARAAĞAÇ Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN Leyla (2006), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAIMAK Özlem-GÜLOĞLU Berna (2012), "Metafor: Danışan ve Psikolojik Danışman Arasındaki Köprü", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), s. 122-135.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1963), "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine Dair", *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XII, s. 175-184.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1989), *Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türkī)*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARATAŞ Yusuf (2008), “Metin Bağdaşıklığı Açısından Arapçada Gönderim Olgusu”, *Usûl*, S. 9 (2008/1), s. 201 - 212.
- KIRAN Zeynel-KIRAN Ayşe (2006), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- KNOWLES Murray-MOON Rosamund (2006), *Introducing Metaphor*, New York: Routledge.
- KOCAKAPLAN İsa (1992), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Ankara: MEB Yayınları.
- KORKMAZ Zeynep (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÖVECSES Zoltán (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press.

- KÜLEKÇİ Numan (1999), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, 2. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- LAKOFF George-JOHNSON Mark (1980), "Conceptual Metaphor in Everday Language", *The Journal of Philosophy*, Volume 77, Issue 8, p. 453-486.
- LEECH Geoffrey (1981), *Semantics: The Study of Meaning*, Harmondsworth, Middlessex: Penguin Books.
- LEVINSON Stephen (1983), *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS John (1977), *Semantics I-II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MANSUROĞLU Mecdut (1958), "Türkçede -ğay/-gey Eki ve Türemeleri", Jean Deny Armağanı, s. 171-182, Ankara: TDK Yayınları.
- NERLİCH Brigitte (2003), Polysemy: Past and Present, *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Berlin: Mouton de Gruyter, s. 49-77.
- NERLİCH Brigitte-CLARKE David (2003), "Polysemy and Flexibility: Introduction and Overview", ed. Nerlich-Clarke, *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- ORTONY Andrew (1993), *Metaphor and Thought*, New York: Cambridge University Press.
- ÖNLER Zafer (2007), "Tarihsel Metinlerde kim ve kaçan kim Bağlaçlı Cümle Türü", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildirileri*, s. 1-13.
- ÖZKAN Mustafa (1993), *Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN Mustafa (2014), "Manyaslı Mahmud'un Manzum Gülistan Tercümesi ve Yeni Bir Nüshası", *Turkish Studies*, Volume 9/9, Summer, s. 1-16.
- ÖZMEN Mehmet (1996), "Bir Eksilteli Cümle Tipi Üzerine", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 4, s. 71-82.
- ÖZÜNLÜ Ünsal (2001), *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual.

- ÖZYETGİN A. Melek (2001), *Ebu Hayyan Kitabü'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV.
- PALMER Frank Robert (1981), *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PUSTEJOVSKI James (1991), *Generativity and Explanation in Semantics, The Language of Word Meaning*, p. 51-74, New York: Cambridge University Press.
- RİCOEUR Paul (2003), *The Rule Of Metaphor-The Creation of Meaning in Language*, London and New York.
- RIEMER Nick (2005), *The Semantics of Polysemy: Reading and Meaning in English and Walpiri*, New York: Mouton de Gruyter.
- SARI Mustafa (2014), "Tarihsel Süreç Bakımından Farsça *ki* ve Türkçe *kim* Sözleri Arasındaki İlişki", *Türkoloji Dergisi*, S. 21, s. 113-130.
- SEARLE J.R. (1993), "Metaphor", ed. Andrew Ortony, *Metaphor and Thought*, New York: Cambridge University Press, s. 83-111.
- SUBAŞI Leyla Uzun (1991a), "Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, s. 29-39.
- SUBAŞI Leyla Uzun (1991b), "Deyimlerde Bildirinin Düzenleniş Biçimi ve Özellikleri", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s. 111-120.
- SUBAŞI Leyla Uzun (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- SWEETSER Eve (1990), *From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ŞENÖDEYİCİ Özer (2005), "Türk Dilinde Mecaz-ı Mürsel", *TDAY Belleten*, 2005/II, s. 119-133.
- TABCU Haki (2014), *Garipname İle Dede Korkut Hikâyeleri'nin İkilemeler Açısından Mukayesesi*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman.

- TAYLOR James (1995), *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- TAYLOR James (2003), Polysemy's Paradoxes, *Language Sciences* 25, p. 637-655.
- TAYMAS Abdullah Battal (1955), "Seyf-i Sarayı'nın Gülistan Tercümesini Gözden Geçiriş", *TDAY Belleten*, s. 73-98.
- TEKİN Talat (2010), *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırması Dizisi: 9, Ankara.
- TOPARLI Recep (1992), *İrşadü'l-Müluk ve's-Selatin*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI Recep-ÇÖGENLİ M. Sadi-YANIK Nevzat H. (1999), *El-Kavaniniü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI Recep (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi Lugati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2008), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UÇAR Aygöl (2009), *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ULLMANN Stephen (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, London: Oxford Basil Blackwell.
- USLU Zeki (2005), Edimbilim ve Yabancı Dil Öğretimine Etkileri, *Dil Dergisi* (A.Ü.Tömer), 127, 35-44, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/27/750/9584.pdf>.
- UYGUR N. (2000), *Kuram-Eylem Bağlamı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- VARDAR Berke (1982), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- VARDAR Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- WALES Katie (1989), *A Dictionary of Stylistics*, London: Longman.
- WILDEN A. (1987), *The Rules Are No Game: The Strategy of Communication*, London: Routledge and Kegan Paul.

- YAYLAGÜL Özen (2005), "Dīvānū Lugāti't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, S. 1, s. 77-88..
- YAZICI Tahsin (1996), "Gülistān", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul: s. 240-241.
- ZAJACZKOWSKI Ananiasz (1954), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'epoque de l'Etat Mamelouk, Bulgat al-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, II-eme partie. Le verbe, Warszawa.
- ZAJACZKOWSKI Ananiasz (1958), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'epoque de l'Etat Mamelouk, Bulgat al-Muştaq fi luġat at-Turk wa'l-Qıfçaq*, II-ere partie. Le Nom, Warszawa.
- ZAJACZKOWSKI Ananiasz (1965a), "Chapitres Choises du Vocabulaire Arabe-Kiptchak Ad-durrat al-mudia fi'l-lugat-at Turkiya", *Rocznik Orientalistyczny*, XXIX/1, s. 39-98, Warszawa.
- ZAJACZKOWSKI Ananiasz (1965b), "Material kolokwialny Arabsko-Kıpczacki w Słowniku Ad-durrat 116, Warszawa.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Yaşar TOKAY

Doğum Tarihi: 18. 03. 1987-Ankara/Keçiören

Çalışma Alanları: Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri, Dilbilimi (Anlambilimi), Etimoloji, Orta Asya Türk Tarihi.

Lisans: Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2005-2009)

Lisans Mezuniyet Tezi: *Eski Uygur Türkçesiyle İlgili Türkiye'de Yayımlanmış Kitap, Tez, Makale ve Çeşitli Yazıların Bibliyografyası*, Danışmanlar: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH-Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER, Kayseri 2009.

Yüksek Lisans: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2009-2010 Ders Dönemi)-Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2010-2011 Tez Dönemi)

Yüksek Lisans Tezi: *Bengü Taşların Söz Varlığı İle Anadolu Ağzlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması*, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali CİN, Antalya 2011.

Doktora: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2012-Devam ediyor)

Doktora Tezi: *Anlambilimi Açısından Kitabı Gülistan bi't-Türki*, Danışman: Prof. Dr. Funda TOPRAK (2012-Devam Ediyor)

AKADEMİK VE İDARİ GÖREVLER

2010-2011: Araştırma Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

2011- Devam ediyor: Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİLERDE YAYIMLANAN MAKALELER

1) “Divanü Lugati’t-Türk’te Kızgınlık İfade Eden Kelimeler”, *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, p.1789-1800, Turkey.

2) "Divanü Lugati't-Türk'te geçen *çıçalak* "Serçe parmak" ve *çıçamuk* "Yüzük parmağı" Kelimeleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 22, Yaz 2012, s. 204-210.

3) "Bengü Taşların Söz Varlığı İle Türkiye Türkçesi Ağzlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması", (Yrd. Doç. Dr. Ali CİN ile birlikte), *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter 2012, p. 653-703, Turkey.

4) "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İkillemeler", *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer 2013, p. 2401-2416, Turkey.

5) **(Tanıtma-Değerlendirme)** "Cin, Ali (2012), Mesud bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahar (Kenzü'l-Bedayi), İnceleme-Metin-Dizin, Eğitim Yayınevi, Konya, 760 s.", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, Bahar 2014, s. 268-271.

6) "Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/4 2016 s. 1561-1592.

7) **(Tanıtma-Değerlendirme)** "Ümit Özgür Demirci-Ö.Karlı (2014), Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i Dizin, Kesit Yayınları, İstanbul, 685 s.", *International Journal of Language Academy*, Volume 5/1, Spring, 2017, s. 436-450.

8) "Kitābu Gülistān bi't-Türki'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/2, 2017, s. 611-637.

ULUSLARARASI SEMPOZYUMLARDA SUNULAN BİLDİRİLER

1) "Memluk Kıpçak Türkçesinde İşlevsel Bir Edat: *ançaga tigrü kim*", I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 18-21 Mart 2014, Niğde.

2) "Yenisey Yazıtlarında Geçen *er erdem* İfadesi Üzerine", IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 26-28 Nisan 2017, Niğde.

3) Türkçenin Öğretimi Açısından Divanü Lugati't-Türk'te Geçen Cümle Örnekleri, I. Uluslararası Türkçenin Öğretimi Sempozyumu, 17-19 Mayıs 2017, Bursa. (Arş. Gör. Nurdan BESLİ ile).

ULUSAL SEMPOZYUMLARDA SUNULAN BİLDİRİLER

1) "Göktürk Kitabelerinde Hitabet Sanatının İncelikleri", Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü I. Öğrenci Sempozyumu, 27-28 Şubat 2007, Kayseri.

2) "Bengü Taşlarda Ölümü Anlatan Kavramlar ve Bu Kavramların Kullanımlarındaki Farklılıklar", Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü II. Öğrenci Sempozyumu, 4-5 Aralık 2007, Kayseri.

3) "Göçebe Yaşamın Divanü Lugati't-Türk'teki Yansımaları: Savaş ve Bahar Tasvirleri", Gençliğin Gözüyle Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk Kurultayı, Çukurova Üniversitesi, 3-4 Aralık 2008, Adana.

4) Budist Felsefedeki İstirap Anlayışının Eski Uygur Metinlerindeki Yansımaları, Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü III. Öğrenci Sempozyumu, 5-6 Mart 2009, Kayseri.

BİLDİRİ KİTAPLARINDA YER ALAN MAKALELER

1) "Göktürk Kitabelerinde Hitabet Sanatının İncelikleri", I. Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu, Bildiriler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 158, s. 211-215, Kayseri 2008.

2) "Bengü Taşlarda Ölümü Anlatan Kavramlar ve Bu Kavramların Kullanımlarındaki Farklılıklar", II. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrenci Sempozyumu, Bildiriler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 166, s. 247-253, Kayseri 2008.

3) "Memluk Kıpçak Türkçesinde İşlevsel Bir Edat: *ançaga tigrü kim*", I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. II, Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Araştırma ve Uygulama Merkezi (KAMUÇAM), s. 2707-2712, Niğde 2014.

4) "Yenisey Yazıtlarında Geçen *er erdem* İfadesi Üzerine", IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı C. II, s. 403-408, Niğde 2017.

KİTAP BÖLÜMLERİNDE YER ALAN MAKALELER

1) "Kutadgu Bilig'de *boşlag* 'Başboş, Avare' Kelimesi ve Kullanılışı", Avare Kitabı-Avarelik Kelimeleri, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, s. 245-258, İstanbul 2013.

BİLDİRİSİZ SEMPOZYUMLAR (Davetli Katılımcı)

1) VII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Haluk İpekten Hatırasına), 2011 (1-3 Temmuz), Akdeniz Üniversitesi, Adrasan Eğitim ve Uygulama Merkezi (Düzenleme Kurulu-Katılımcı).

2) İç Anadolu Bölgesi Dilcileri Sürekli Çalıştayı I, 18-19 Eylül 2014, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

3) III. İç Anadolu Bölgesi Dilcileri Sürekli Çalıştayı, 5-6 Eylül 2016, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Ek M: Örnek Tez Fotokopisi İzin Formu (Dönem Projesi Hariç)

TEZ FOTOKOPİSİ İZİN FORMU

ENSTİTÜ

Fen Bilimleri Enstitüsü

Sosyal Bilimler Enstitüsü

YAZARIN

Soyadı :

Adı :

Bölümü :

TEZİN ADI:

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans Doktora

1. Tezimin tamamından kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.
2. Tezimin içindekiler sayfası, özet, indeks sayfalarından ve/veya bir bölümünden kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.
3. Tezimden bir (1) yıl süreyle fotokopi alınamaz.

TEZİN KÜTÜPHANEYE TESLİM TARİHİ: